Einsiedel, szászországi család, ifjabb ágának jelenlegi feje, Károly gróf halála után (1893 máj. 30.), annak fia *Kurt* gróf (szül. 1873 jun. 13.).

Eira, l. *Ira* (IX. k.).

Eirométer, *erioszkóp* (gör.), gyapjumérő, l. *Gyapju* (VIII. k. 380. old.).

Eisele *József* 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Eisenach, szász-weimari város, (1895) 24,346 lak. 1895 máj. 4. leplezték le a Luther-emléket (Donndorftól); 1897. pedig megnyitották a Wagner-Rikárd-muzeumot.

Eisenberg, szász-altenburgi város, (1895) 7956 lak.

Eisenlohr *Ágost*, badeni politikus, szül. Mannheimban 1833 febr. 25. Heidelbergában s Berlinben tanulta a jogot, badeni államszolgálatba lépett, 1866. belügyminiszteri minisztertanácsos lett. 1874—83. karlsruhei kerületi tartományfőnök volt, 1899 szept. kinevezték badeni belügyminiszterré.

Eiserfeld, falu, Aachen porosz kerület Siegen járásában, (1895) 3602 lak., vasúttal, barnakőszénbányászattal.

Eisgrub (V. k.), morva község. Liechtenstein János herceg 40,000 forinton vizvezetéket készíttetett a községnek, melynek polgárai 1898 nov. emlékszobrot állítottak jótevőjüknek.

Eishausen, helység Szász-Meiningen hercegségben, Hildburghausentól délre, 500 lak. Az odavaló kastélyban élete párjával több esztendőn át lakott a titokzatos *Van der Valck* báró, aki *Vavel de Versay*nek nevezte magát és 1845. halt meg. A «sötét gróf» titkát Bechstein, Hesekiel, Brachvogel és mások regényekben dolgozták föl. V. ö. *Kühner* tanulmányát Bülau, Geheime Geschichten und rätselhafte Menschen c. vállalatának 4-ik kötetében (külön is Reclam Universalbibliothekjében); *Human*, Der Dunkelgraf von E. (Hildburghausen 1883—86).

Eisleben, porosz város, (1895) 23,043 lak.

Eisler *Mátyás*, szül. Pátyon (Pest) 1865 szept. 2-án. Gimnáziumi tanulmányait Budapesten végezte, a zsidó teologiai és bölcsészetieket u. o. s 1889. bölcsészetdoktori, 1891. pedig rabbi oklevelet nyert. Az 1887—88-iki tanévet a berlini egyetemen és rabbi-szemináriumban töltötte s az 1890—91-iki tanévben a budapesti országos izraelita tanítóképző intézetben működött mint a héber nyelv, a vallástan és a zsidók történetének tanára. 1891. a kolozsvári izraelita hitközség megbízására elfoglalta az ottani főrabbi-állást s 1893. az ottani tudományegyetemen magántanára lett a sémi nyelveknek. 1886 óta több külés belföldi felekezeti és szaklapba irt különböző jegyek alatt, legtöbb cikke *Enyedi Mátyás* álnéven a Magyar Zsidó Szemlében és az Erdélyi Muzeumban jelent meg. Nagyobb dolgozatai: *A gyökbeli hangok interdialektikus változásai az aram nyelvekben* (adalék a sémi nyelvek összehasonlító hangtanához, Budapest 1889); *A talmud, szemelvényekkel* (Kolozsvár 1893); *Apácai Cseri János héber tanulmányai* (az izraelita magyar irodalmi társulat 1900-iki Évkönyvében).

Eitner *Ernő Gusztáv*, német filologus, szül. Fraustadt poseni városban 1835 okt. 9. Sokfelé volt középiskolai tanár, 1881 óta gimnáziumi igazgató Görlitzben. Tekintélyes tanférfiu, aki az 1890-iki hires berlini tanügyi konferencián is résztvett. A kézügyességi tanítás és az ifjusági játékok kiváló pártolója. Legfontosabb művei: Die Jugendspiele (4. kiad. 1880) és Logau epigrammáinak teljes kiadása (1873). Kisebb dolgozatai nagyrészt a német irodalomtörténet körébe tartoznak.

E. K. E., az Erdélyi Kárpát-Egyesület (VI. k.) rövidített neve.

Eke (V. k.). Újabban a villamosságot kezdik használni az eke-üzem céljára. Az egyenáramot légvezeték továbbítja a földeken keresztül. Alkalmas helyeken az árbocokon kapcsoló szelencék vannak elhelyezve, melybe a mozgó kábel kapcsolható, mely a mótorhoz az áramot vezeti. Vezetékhengereket nem alkalmaznak, hanem a fölösleges vezetéket kézzel felgombolyitják és a mótor-kocsin elhelyezett két tartóra függesztik. A mótorkocsi egy elektromótorból áll, mely a csigadobot hajtja és amely a kocsi hajtása céljából a kerekekkel is összekapcsolható. A 15 mm. átmérőjü kötél az egyik dobról legördül s az eke menetirányában a szántóföld másik vége felé húzódik, ott egy üres korong körül fut, melyet a horgonykocsi hord, aztán visszatér a mótorkocsi másik dobjára. Igy a kötél az egyik dobról le, a másikra feltekerődzik, mig az eke a barázdán végighalad. Ekkor a menetirányt megváltoztatják és az eke a barázda másik végére megy vissza. Természetesen az eke haladása a horgonykocsi felé az üres korongra befolyással van, ami a kétszeres kötélfeszültségnek megfelelő vonóerővel fejezhető ki. Ezért az üres korongnak jól le kell horgonyozva lennie, amit egy négyágu erős horgonynyal könnyen elérhetünk; ez ágak ugyanis a kötél első meghúzásánál mélyen benyomulnak a földbe. Mialatt az eke a mótorkocsihoz közeledik, a horgonykocsin levő üres korong majdnem teljesen tehermentes. Ekkor a horgony emelhető a kötéldob forgatása által, amely egy csavarorsóba ütközik. Egy másik kapcsolás egy kis orsóra hat, mely szintén lehorgonyzott kötelet teker fel és amely a kocsit felemelt horgony mellett a barázda szélességével előbbre viszi. A kezelő ilyenkor a kapcsolást beállítja és a horgonyt lemélyíti. Mihelyt az eke a horgonykocsihoz megérkezett, megfordult és a visszatérés megkezdődött, a horgony ismét lemélyed és az előbb leirt folyamat újra megkezdődik. Az eke hajtásához 2—3 ember szükséges. A költség hektáronként 7 frt 50 krt tesz ki, tehát olcsóbb a gőzekével való szántásnál. A porosz királyi uradalomban végzett kisérletek szerint mély szántásnál az elektromos ekével hektáronként 10—12 forint költség mutatkozott, gőzekével pedig 20—21 frt. Az elektromos üzem gazdasági előnye tehát könnyen belátható, feltéve természetesen, hogy az ekeüzem mellett helyes arányban más üzemeket is szolgál az áram.

Eke, a középkori magyaroknál területmérték, mely alatt 100—120—170 hold földet, egy hold alatt pedig oly darabot értettek, melyet két ökör egy nap alatt faekével felszánthatott. Egy eke földön, ennek minősége szerint, 1—5 család kaphatott telket, minden telkesgazdára két ökröt

számitván. V. ö. *Wenzel*, Mezei gazdaság tört. (I. 176). M.

Ekecheiria, az ókori görögöknél annak a békének v. legalább fegyverszünetnek elnevezése, mely bizonyos rituális v. nemzeti ünnepek alkalmával beállott (pl. az olimpiai v. isztmusi játékok idején). Az E. kihirdetése jóval előre, nyilvános hirnökök (kikiáltók) útján történt. L. M.

Ekersund, l. *Egersund* (V. k.).

Ékirás, igy nevezték azt az irásnemet, mely a legrégibb időktől fogva egész Elő-Ázsiában el volt terjedve. Valami hegyes eszközzel vésték őket kőbe v. agyagba; utóbbit aztán kiégették. Egy-egy hangot, szótagot v. egész szót az ék-alaku jegyek bizonyos csoportja jelöl oly módon, hogy a merőleges , vizszintes és ferde ék, tov. a kettőből alakult sarokpánt , végre a fél nagyságban használt és a legváltozatosabb kombinációban jelenik meg; a magában álló ferde ék pusztán a szó-elválasztást jelöli. Ámbár már a XVII. század elején sok utazó látta az É.-os emlékeket s irt is róluk, mindazonáltal a tudós világ sokáig puszta díszítményeknek tartotta őket, melyekkel nem érdemes közelebb foglalkozni, és csak az idősb Niebuhr (1774—1778) közölte pontos másolatok nyujtottak alkalmat az első kibetüzési kisérletekhez. A perzepoliszi feliratokon tisztán meg volt különböztethető 3 irásfajta, és gyanitani lehetett, hogy ugyanegy szöveg 3 különböző nyelven van bennök közölve. Ez irásfajták első és legegyszerübbikén sikerült Grotefend G. német gimnáziumi tanárnak több, gyakrabban visszatérő jel-csoportban Dareios, Xerxes és Hystaspes nevét, valamint a régi persa királyok címét «királyok királya» kibetüznie. Miután e fontos fölfedezés révén 12 jelnek értéke pontosan meg volt határozva, az említett első fajta feliratban azonnal felismertetett egy indo-germán nyelv, az új-persa nyelvnek anyja s a Zend-Aveszta testvére. A Herodotos és egyéb görög irók müveiben talált persa történelmi adatok ügyes felhasználása képezte az alapot, melyből Rask, Beer, Westegaard, Hitzig, Holtzmann, Burnouf, Oppert, Rawlinson és mások éleseszü gyanitások és kombinációk útján az első feliratnak 60 jelét nyomról-nyomra biztosan meg tudták állapitani. Hasonlíthatatlanul nagyobb számu ék-feliratok jutottak napfényre a ninivei és babiloni romokból, továbbá a Ninive-Kuyundsikban talált (Layard 1850) ezrekre menő agyag-táblákból és hengerekből, melyek a hires Assurbanipal (a régiek Sardanapalja) asszir királynak könyvtárát képezték. Az említett feliratok javarésze Londonban és Párisban van és kibetüzésük is utóbbi helyekről indult ki. Már az ó-persa ék-feliratok vizsgálata kiderítette, hogy az említett háromféle É.-ok közül a 2-ik egy egészen sajátos agglutináló, a 3-ik valamely sémi nyelven van fogalmazva; épp ugy, mint ahogy a török pasa manapság is 3 nyelven közli kiáltványait: egy agglutináló, egy sémi és egy indo-germán nyelven, t. i. törökül, arabul és új-persául. Nagy könyebbségre szolgáltak továbbá a Ninivében talált szótárszerü feliratok, t. i. az asszir másolók kényelmére készült három-oszlopu ékiratok, melyekben a középső oszlop a megmagyarázandó irásjegyet, a balsó a hangbeli értéket, a jobbik jelentését asszir nyelven tartalmazta. Másrészről viszont óriási nehézségekre is bukkantak a kibetüzők, melyeket egyrészt a soha pusztán egy hangot, hanem mindig egész szótagokat, sőt szótagcsoportokat kifejező jelek nagy száma, másrészt e jelek java csoportjának több jelentősége (polifoniája) okozott. Rawlinsonnak utóbbira vonatkozó fölfedezése teljesen megingatta az eddigi eredmények hitelét, amiért a londoni ázsiai társaság a négy legkiválóbb kibetüzőnek, t. i. Oppert, Hincks, Rawlinson és Talbotnak egyszerre, de anélkül, hogy egymásról tudtak volna, ugyanazon terjedelmes asszir feliratot küldötte meg megfejtés céljából. A beküldött megfejtéseket egy bizottság alapos vizsgálat alá vette, az összes fő pontokban egyezőnek találta és a munkálatokat ki is adta (An inscription of Tiglath Pileser, King of Assyria, as translated by Rawlinson, Talbot, Dr. Hincks and Oppert 1857). Oppert munkálataival az asszir nyelv tanulmányozása a nyelvtani és szótári térre vitetett át, és ma már több nyelvtan is rendelkezésére áll a kezdőnek: Oppert, Éléments de la grammaire assyrienne (Páris 1867); Ménant, Syllabaire assyrien (1869—72); F. Delitzsch, Assyrische Lesestücke (Lipcse 1878); ugyanattól Assyrisches Wörterbuch zur gesammten bisher veröffentlichten Keilschriftlitteratur (u. o. 1887).

A feliratok megfejtésével kapcsolatosan azonban még egy további, az eddiginél meglepőbb és következményeiben jóval messzebb ható fölfedezésre jutottak. U. i. észrevették, hogy az említett három-oszlopos szótárszerü jegyzék első oszlopának jegyei nem csupán a kiejtés szemléltetésére szolgálnak, hanem hogy bennök egy önálló régi nyelvnek nyomai láthatók meg, amely nyelv számos más agyagtáblácskán is előfordul. Az asszir nyelv segitségével e nyelvnek megfejtése is sikerült, jóllehet egyetlen ismert nyelvvel sem függ össze közelebbről s csak a törökkel és más agglutináló nyelvekkel van valamelyes távoli hasonlósága. Magukban a feliratokban található elnevezés szerint ez az u. n. *akkadi* Oppert, Delitzsch és más sok szerint a *szuméri* v. *protokhaldeai* nyelv. A benne fentartott maradványok érdekes világot vetnek ama fölötte figyelemreméltó müveltségre, melyen Khaldea két tartományának, Akkadnak és Szumérnek (DK-i s ÉNy-i Babilon) őslakossága állott. Uralkodói, akikről a feliratok megemlékeznek, valószinüleg a K. e. III. évezred első felében éltek; nyelvük 1700 körül K. e. már aligha volt élő nyelv, fenmaradt azonban egyes imádságokban és kiváló gonddal ápolták a babiloni s később az asszir papi iskolákban a K. e. VI. sz.-ig. Ez agglutináló nyelv tényei a magyar nyelvtudomány szempontjából még nincsenek értékesítve. L. *Irás* (IX. k. melléklet) és *Khaldea* (X. k.).

Irodalom. Oppert, Expédition en Mésopotamie, Páris 1857—1864, 2 k.; u. a., Histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie, 1866; u. a., La langue et le peuple des Mèdes, 1879; Lenormant, Manuel d'histoire ancienne de l'Orient, 9. kiad. 1883—85, 4 köt., németre ford. Busch, Lipcse 1873, 3 köt.; u. a., Études accadiennes, Páris 1872—80; Smith G., The Chaldean account of Genesis, London 1875, németre ford. Delitzsch; Sayce, Babylonian literature, u. o. 1877, németül Lipcse 1878; Bezold u. Hommel, Zeitschrift f. Keilschrift-

forschung, u. o. 1884 s köv.; Delitzsch Fr., Die Entstehung des ältesten Schriftsystems, Berlin 1896; Weissenbach és Bang, Die altpers. Keilinschriften, I. köt. 1893. Mittheilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft, Berlin 1896 s köv.; Maspero, Hist. ancienne de l'Orient classique, 2 köt. 1886—87.

Ekkert *Antal*, l. *Emődi*.

Eklampszia, l. *Eclampsia* (V. k.).

Elaboratio (lat.) a. m. kidolgozás; *elaboratum*, dolgozat, irásbeli munka.

Eladó verseny, oly verseny, mely után a győztes ló mindjárt a helyszinén árverés útján eladatik. A győztes tulajdonosa köteles lovát a feltételekben megállapitott árért átengedni. A legtöbb E.-nél maga a tulajdonos szabja meg az árat, amennyiért t. i. lovát a győzelem esetén eladja, ki kisebb eladási árt jelentett be, annak lova teherengedménynyel indul, mig a drágább lovak súlya magasabb marad. Ügető versenyeknél az olcsóbb lovak megfelelő térelőnyt kapnak. Ha az árverésen a ló nagyobb összegért kel el, mint amennyit a tulajdonos kért, ugy a többlet nem a győztes ló tulajdonosát, hanem rendszerint fele részben a második lovat, fele részben az egyesületi pénztárt illeti, ha a feltételek másképen nem intézkednek.

Elaea, l. *Elea* (V. k.).

Elaeodendron (növ.), l. *Sáfrányfa*.

Elaeolith, l. *Eleolit* (VI. k.).

El Ahsa, l. *El Haza* (VI. k.).

Elaisz, *Eleisz* (más néven *Kahua* is), helység Szudánban, a Fehér-Nilus jobb partján, az északi szélesség 13° alatt; valamikor fontos állomása volt annak az útnak, mely Kordofántól Abisszináiba vezetett. Benne tartották székhelyöket a funds nép királyai, akik a XVIII. sz. második felében egész Kordofánt hatalmuk alá hajtották.

Elasmobranchii (állat), a *porcogós halak* (Chondropterygii) megjelölésére használt régebbi kifejezés.

Elaterium, a Momordica E. besürített nedve. Erős hashajtó szer, ritkán használják. A nedvet vagy állás által engedik magától párologni vagy pedig mleegités által párologtatják. Az E.-nak legfontosabb alkotó része az *elaterin* ($C_{20}H_{28}O_5$), szin és szag nélküli kristályokat alkot, csipős izü, vizben oldhatatlan, de forró alkoholban könnyen oldódik. VÉRT.

Elaver, l. *Allier* (I. k.).

Elbe-Moldva-Duna-csatorna, az Elbe folyamnak a Dunával való tervezett összeköttetése. A terv következő: A csatorna Melnik mellett ágazik ki az Elbéből, a Moldván felfelé húzódik egészen Budweisig, innen pedig a Manhartsberget megkerülve a Duna felé fordul, melybe Korneuburg mellett szakad. A Moldva Budweistől Melnikig, ahol az Elbével egyesül, 128 km.-nyi hosszuságban már munkában van, szükséges tehát még a Dunával való kapcsolat és az Elbének Aussigig való mélyitése. A csatorna mélységét 2·1, aljának szélességét 18, felszinének szélességét pedig 30 m.-re tervezik. V. ö. *Siewert*, Der Elbe-Moldau-Donaukanal (Berlin 1899); Verbandsschriften des Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Verbandes für Binnenschiffahrt (2., 5—7., 11., 12., 18. és 22. füz., Prága).

Elben *Ottó*, német politikus, megh. Stuttgartban 1899 ápr. 28.

Elberfeld, porosz város, (1895) 139,337 lak. 1894 óta két templom, városház, reálgimnázium épült benne. Elkészült Moltke és Bismarck szobra. Ipara 55,000 munkást foglalkoztat.

Elberfeldi rendszer, l. *Szegénygy* (XV. k. 511. old.).

Elbert *Imre*, zongoraművész, zene- s operairó, szül. Budapesten 1860., megh. u. o. 1897. Még alig volt 18 éves s már kiváló sikerrel bevégezte a magy. kir. zeneakadémiában tanulmányait, hol Gobbi Henrik, Liszt Ferenc, Ábrányi Kornél s Nikolics Sándor voltak tanárai. A zongoravirtuózitást oly magas fokra vitte, hogy Lisztnek egyik kedvelt tanitványa lett. Az akadémia igazgatósága ajánlatára a 80-as évek végén a közoktatásügyi minisztérium a zongoraosztály segédtanárává nevezte ki, de ez állásáról le kellett mondania túlságos idegrohamai miatt. Mint zeneköltő kiváló talentummal volt megáldva. Legkimagaslóbb alkotása volt *Tamóra* c. nagy drámai operája, melyet Várady Antal szövegére irt s mely a magy. kir. operaházban 1895 okt. 4. került első előadásra. Ekkor új nagy opera irásához fogott, de a munkát anyagi gondok s betegsége miatt be nem végezhette. Ekkor Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter két évre 1200 frt segélyt biztositott számára. De egy év mulva a halál véget vetett nagy ambiciója és fényes tehetségének. Operai stilusában erősen támaszkodott az új iskola alapelveire. Á. K.

Elbe-Trave-csatorna. Új vizi összeköttetés az Elbe és a Trave, illetve az Elbe és Lübeck meg a Keleti-tenger közt. Alapkövét 1895 máj. 31. tették le. Építését, melynek 35 millió márkára előirányzott költségeit kétharmadrészben Lübeck viseli, jul. 31. kezdték meg s a csatornát 1900 tavaszán átadják a forgalomnak. Hosszusága 67·08 km., szélessége átlag 20—22 m., mélysége 2 m.

Elbing, porosz város, (1895) 45,846 lak. Ipara 6333 munkást foglalkoztat.

Elder *Tamás* sir, ausztráliai nagykereskedő és bőkezü támogatója az ausztráliai kutatásoknak, szül. Kirkcaldyban (Skócia), megh. Adelaideben (Ausztrália) 1897 márc. 7. 1854. kivándorolt Dél-Ausztráliába, kiterjedt gyapjukereskedelmet üzött és nagy földterületeket szerzett. Ő honositotta meg Ausztráliában a tevét. 1873 óta hathatósan támogatta Közép-, Nyugat- és Dél-Ausztrália kikutatására indított expedicíókat. 1873. fölszerelte Warburton expedicióját, Gossenek pedig ő adta a megkivántató tevéket, továbbá ő fedezte a Ross-expedició költségeit stb. 1891. Lindsay Dávid alatt ő indította útnak az u. n. Elder-expedicíót, mely 40 tevét vitt magával és mintegy 20,000 font sterlingbe került. Vagyonából jelentékeny összeget ' agyott közhasznu célokra. Az Elder-expedicióról v. ö. a Journal of the Elder scientific exploring expedition 1891—92. under command of D. Lindsay (Adelaide 1893).

El Dsem, l. *Dsem* (V. k.).

El Dsuf, l. *Dsuf* (V. k.).

Electropunctura, l. *Acupunctura* (I. k.).

Electrum, l. *Elektron* (VI. k.).

Eledone *Leach* (állat), a kétkopoltyus fejlábuak (Cephalopoda, Dibranchiata) rendjének egyik neme a nyolckaruak (Octopoda) alrendjéből. Kar-

jain a szívókorongok csupán egy sorban rendeződnek. Egyik faja, az *E. moschata* L. erős mósuszillatot terjeszt. Húsát Olaszországban eszik. D. J.

Elefánt, folyó, másképen *Olifant* (XIII. k.).

Elefanta, sziget, l. *Elephanta* (VI. k.).

Elefántcsont-csipke, l. *Velencei csipke.*

Elefánt-tetü, l. *Akassúfa* (I. k.) és *Semecarpus* (XIV. k.).

Elefánt-tyúk, a Breda-tyúk (III. k.) más neve.

Elegyfaj (növ.), l. *Fajvegyülék* (VI. k.).

Elegyteher, l. *Holtteher* (IX. k.).

Elek *Gusztáv* (pazonyi), m. kir. honvéd huszárezredes, régi magyar nemesi családból származik, amelynek tagjai különösen Borsod és Szabolcs vármegyében játszottak nagyobb szerepet. E. katonai szolgálatát az ötvenes évek elején kezdte meg. A 6. huszárezrednél hadnagygyá, majd pedig főhadnagygyá lépett elő. A tényleges katonai szolgálatból kilépve, felváltva birtokán és Pesten tartózkodott. Miután *Reviczky* Szevér újságirót pisztolypárbajban agyonlőtte, kénytelen volt egy időre külföldre menni. A honvédség felállítása után mint százados annak kötelékébe lépett. 1869 jul. 26. a nyiregyházai 15. honvéd lovasszázad parancsnoka lett. 1875. kamarás, 1878 nov. 1. alezredes, 1882 nov. 27. pedig ezredes lett a szabadságolt állományban. E. egyike az ország legjobb pisztolylövőinek. Neje, szül. mezőpeterdi *Gázsy* Etelka 1892 óta csillagkeresztes hölgy. Leányát *Margitot* (szül. 1862 jun. 11.) *Karátsonyi* Aladár gróf vette nőül. M. I.

Elekció, l. *Legáció* (XI. k.).

Elektorál-juh, a legkisebb testű s a legfinomabb posztógyapjut termelő merinos. A mult század utolsó negyedében Németországban keletkezett és különösen Porosz-Sziléziában és Szászországban tenyésztik, de a szász E. újabban átalakult, mert tenyésztői rambouillet-vért kevertek bele, miáltal nagyobb lett, de az E.-jelleget nagyjában megőrizte. Az E.-nak következő tulajdonságai vannak: bőre igen vékony, továbbá sima, mert csak a nyakon van nehány ránc; csontozata vékony, feje hosszu és keskeny s gyakran a túltenyésztettség jeleit mutatja, törzse keskeny és nem elég mély, lábai hosszuak, feje, hasa és lábai alig vannak gyapjuval benőve; a gyapju rövid, nagyon finom és igen simulékony, kevés és könnyen oldódó gyapjuzsirt tartalmaz s a legnagyobb árakon kél el, a nyirási súly azonban csekély. Az E. legtöbbet szenvedett az ausztráliai verseny által, mert rossz teste miatt nem képesek a tenyésztők a gyapju árhanyatlása által beállott veszteséget nagyobb húsmennyiség által kiegyenliteni. CS—Ó.

Elektorál-negretti, a német elektorál-juh s az ausztriai-magyar negretti-juh keresztezése által keletkezett középfajta; ilyen a legfinomabb hazai merinos-nyájaink tenyészanyaga.

Elektrikum v. *elektromos folyadék,* l. *Elektromosság* (VI. k.).

Elektrofiziologia (gör.), az a része az élettannak, amely az élő szervezetben létező elektromossággal vagy elektromos vizsgálati módszerekkel foglalkozik. Az elektromossággal főleg az idegek és izmok élettani működését vizsgálhatjuk kitünően, mert mint ideg-izominger, ez használható legjobban s a normálist leginkább közelíti meg. Az elektromosság mint inger először teljes pontossággal mérhető és adagolható, másodszor a legkevésbbé ártalmas. Az E. foglalkozik ezenfelül azon elektromos jelenségek magyarázatával, amelyek az élő szervezetben maguktól folynak le, p. az élő szervezet által produkált elektromos áramok mérésével és magyarázatával. E kutatások megmutatták, hogy minden mirigynek, izomnak vagy idegnek a tevékenysége bizonyos elektromos áramok keletkezésével vagy elektromos feszültségek létesítésével van egybekötve. Igy p. elektromosság keletkezik az akaratosan mozgatott izomban éppen ugy, mint az izmot beidegző idegben és agyban, minden szivverés az elektromos feszültség ingadozását okozza, amit alkalmas elektródok segélyével elvezethetünk és lemérhetünk. A legjobban látjuk a szervezet elektromosság-termelő képességét kifejlődve az elektromos halaknál, amelyek erős ütéseket osztogathatnak elektromos szervük segélyével.

Az E. megalapítója *Galvani* volt. A pontos methodikának megteremtője és az egész addig még ismeretlen tudományszak felépítője *Du Bois-Reymond* (Untersuchungen über thierische Electricität, Berlin 1848—84). V. ö. *Klug* N., Élettan; *Jendrássik* Jenő számos dolgozata az ideg-izom-élettan köréből; *Biedermann,* Electrophysiologie (Jena 1895); *Hermann,* Handbuch d. Physiologie (I. II. 1879).

Elektrokémia (gör.), az általános kémiának egyik nagyon fontos ága, mely az elektromos energiának kémiai energiává és viszont való átalakulásakor észlelhető jelenségek és törvényszerüségek vizsgálatával foglalkozik. Igy p. tudvalevő dolog, hogy ha kénsavval megsavanyított vizen elektromos áramot vezetünk át, akkor a viz hidrogénre és oxigénre (durranó gáz) bomlik, ilyenkor az elektromos energia kémiai energiává változik, mely a keletkezett durranó gázban halmozódik fel. Viszont p. ha a Daniell-féle elemben (l. *Galvánelem,* VII. k.) — mely hígított kénsavba mártott amalgamált cinkből és rézszulfátoldatba állított vörösrézből áll és e két oldatot egymástól likacsos agyagedény választja el — mikor a cinknek és a réznek a folyadékból kiálló végeit p. rézdróttal összekötjük, e galvánelemben kémiai folyamat indul meg (a cink a kénsavban cinkszulfáttá oldódik, a rézen pedig a rézszulfátoldatból réz válik ki) és e kémiai átalakulás lefolyása közben a galvánelem vezető részeiben elektromos áram kering. És az energia megmaradásának törvénye ez energiafajoknak egymássá való átalakulására is érvényes.

Az is jól ismert dolog, hogy az elektromosságot vezető testek különféleképen viselkednek az elektromossággal szemben. Igy p. az u. n. *elsőrendü* vezetők (ilyenek a fémek és azok elegyei, a tömör szén stb.) kémiai változás nélkül vezetik az elektromosságot, mig ellenben a *másodrendü* vezetők vagy *elektrolitok* (ilyenek a hig savak, a lúgok és a sók vizes oldatai) az elektromos áram áthaladásakor kémiai változást szenvednek, amint ezt előbb a hígított kénsav példáján is láttuk. A másodrendü vezetők vagy elektrolitok vezetőképességének megmagyarázá-

sára a modern felfogás szerint azt tételezzük föl, hogy e vegyületek vizben való oldáskor bizonyos meghatározott részekre, u. n. *ionokra* bomlanak szét, még pedig annál nagyobb mértékben, mennél nagyobb volt a hígítás. E jelenséget nevezik elektrolitos disszociációnak. E fölfogás szerint tehát, p. a nátriumklorid (konyhasó) vizes oldatban a hígítás fokától függően részben vagy egészben nátrium- és klórionokra van disszociálva, és azt tartjuk, hogy disszociációkor a vegyületeknek pozitiv alkatrésze (példánkban a nátrium-ionok) pozitiv, a negativ alkatrésze pedig (példánkban a klór-ionok) negativ elektromossággal vannak megtöltve és az oldatban szabadon mozoghatnak. Az ellentétes elektromossággal megtöltött ionok töltéseik kicserélődése folytán vezetik az elektromosságot. Azok a vegyületek ellenben, amelyek csak elenyésző csekély mértékben vannak ionjaikra disszociálva (ilyenek p. a tiszta viz, a cukornak, karbamidnak, fenolnak stb. vizes oldata), épp ez oknál fogva alig vezetik az elektromosságot. Az elektrolitos disszociáció elmélete szerint (minthogy az elektromosságot a szétvált ionok vezetik) világos, hogy a disszociáció fokának arányosnak kell lenni az oldat vezetőképességével; ennek folytán tehát az elektromos vezetőképesség megmérése alapján nemcsak azt dönthetjük el, hogy valamely vegyület oldáskor disszociál-e vagy nem, hanem azt is, hogy különböző töménységü oldatban milyen mértékben van disszociálva.

A nagyszámu kisérletekből kiderült még az is, hogy a disszociáció foka benső összefüggésben van az ionok kémiai jellemének erősségével, más szóval a legnegativabb savmaradékot tartalmazó savak (p. a sósav, mely a pozitiv hidrogén- és a nagyon erősen negativ klór-ionra disszociál), ugyszintén a legpozitivabb fémeket tartalmazó bázisok (milyen p. a káliumhidroxid, mely a nagyon erősen pozitiv kálium-ionra és a negativ hidroxil — OH — ionra disszociál) már koncentráltabb oldataikban is disszociálva vannak, hígított oldataikban pedig disszociációjuk csaknem teljes. L. még *Elektrolizis* (VII. k.). NU.

Elektromágneses forgások, l. *Elektrodinamika* (V. k.).

Elektromos áram, oka az elektromos állapot egyik nemének, melyben a testek oly hatásokat idézhetnek elő, aminőkre a csak elektromos helyzeti energiával rendelkező testek nem képesek, miért az elektromos állapot ezen nemének okául az elektromosság mozgását teszszük fel. Hogy miként megy végbe az elektromosságnak mozgása, ezt az elektromosság természetére vonatkozó ismereteink hiányossága miatt nem tudhatjuk, s erre nézve csak hipotéziseket állíthatunk fel; a tapasztalás azonban arra tanit, hogy valamely vezető csak akkor árulja el azokat a tulajdonságokat, melyekkel az áram-átfutotta vezetőket jellemezzük, ha a vezető különböző pontjaiban potenciál-különbségek vannak, melyek egyrészt folytonosan kiegyenlíttetnek, de amelyeknek előidézésére és tartására másrészt az energiának más valamely faját kell felhasználnunk. Igy ha valamely dörzsölve elektromozó gépnek vagy valamely megosztásbeli gépnek pozitiv és negativ gyüjtőjét (elektródjait) vezetővel összekapcsoljuk, és egyrészt a gép folytonos hajtása, tehát bizonyos mekanikai energia elfogyasztása által a gyüjtők potenciál-különbségét állandóan fentartjuk, másrészt a gyüjtőknek maradandó összekapcsolása révén e különbséget állandóan kiegyenlítjük: a vezetőt folytonos E. futja át. Az elektromos szikra a rossz vezető levegőn keresztültörő, igen rövid ideig tartó E. eredménye. Közönségesen felteszszük, hogy az E.-ban a potenciál-különbségek kiegyenlítése a pozitiv és negativ elektromosságnak egymás felé tartó ellenkező irányu mozgása által történik, és pedig közmegállapodás szerint az E. *irányán* a pozitiv elektromosság mozgásának irányát értjük; az említett esetekben tehát az E. a vezetőben a pozitiv gyüjtőtől a negativ felé kering. A dörzsölés és elektrosztatikai megosztás által gerjesztett E.-okban általában véve az elektromosságnak aránylag igen csekély mennyisége aránylag rendkivül nagy potenciál-különbségeket egyenlít ki, miért is ezek az áramok roppant nagy magasságból lezuhanó vizsugárhoz hasonlíthatók. Az E. hatásainak behatóbb tanulmányozása csak attól az időponttól kezdődik, midőn Volta az elektromos oszlopot feltalálta. E készülékben, s általában minden galvántelepben, kémiai energia, árán a telep sarkainak bizonyos potenciál-különbsége létesül és tartatik fenn, mely a sarkokat összekötő vezetőben kiegyenlíttetik. A telepek árama minőségileg miben sem különbözik a dörzsölve elektromozó gép vagy a megosztásbeli gép áramától, csakhogy bennük aránylag igen nagy mennyiségü elektromosságok aránylag csekély potenciál-különbségeket egyenlítenek ki, miért is ezen áramok nagy vizü, de csekély esésü folyamokhoz hasonlíthatók. Az E.-oknak ezen mennyileges különbsége miatt igen sok test, mely a dörzsölésbeli vagy megosztásbeli elektromosságra nézve jó vezető, a telepek áramaira nézve rossz vezető vagy éppen szigetelő; igy Kohlrausch F. szerint az egészen tiszta viz a közönséges galvántelepek áramait egyáltalában nem vezeti. De ez a különbség is csak mennyileges hatásokra vonatkozik; valóban, Gassiot 3520 Volta-elemből állitván össze egy telepet, a sarkok potenciál-különbsége oly nagy volt, hogy az egymáshoz $^1/_4$ mm.-nyire közelített sarkok között a levegőn keresztül is folytonos szikra-áram tört keresztül. A galvántelepek áramaihoz hasonlók a hő-elektromos telepek áramai s az elektrodinamikai indukció révén létesített áramok, de az indukált áramokban a potenciál-különbségek annyira fokozhatók, hogy ezen áramok hatásai a dörzsölés és megosztás által gerjesztett áramok sajátos hatásaival nemcsak vetekednek, hanem ezeket sok tekintetben még felül is mulják. Az E.-ok egyenletes (stationnaire) áramlások, mert a folytonosan működő potenciál-különbségek gyorsító hatását a vezetők ellenállása csakhamar kiegyenlíti, éppen ugy, amint valamely folyamban a viz áramlása egyenletes, mert a folytonosan működő nehézségi erő gyorsító hatását a folyadékrészeknek egymáshoz és a mederhez való surlódása kiegyenlíti. Az E. ezen tulajdonságánál fogva annak *erőssége* vagy intenzitása az egész áramkörben mindenütt egyenlő; az E. erősségén a vezető bármely kereszt-

metszetén időegységenként átömlő elektromosság mennyiségét értjük, és *Ohm törvénye* szerint az E. erőssége a potenciál-különbséggel (elektromindító erővel) egyenes viszonyban, a vezető ellenállásával fordított viszonyban van. Bonyolódottabb szerkezetű, elágazásokkal ellátott áramvezetőkben, amelyekben esetleg egynél több elektromosság-gerjesztő működik, az áram erőssége a vezető bármely részében levezethető *Kirchhoff két törvénye* segítségével, melyek szerint: 1. ha valamely pontban több áram találkozik, az ezen ponthoz futó áramok erősségenek összege egyenlő a tőle elfutó áramok erősségének összegével; 2. minden zárt útban, mely az elágazások sémájában összeállítható, az elektromindító erők összege egyenlő az egyes útrészek ellenállásából s áramerősségéből alkotott szorozmányok összegével.

Az E. hatásainak köszönhetők az elektromosságnak ama számtalan alkalmazásai, melyek a gőzgéppel egyetemben századunkat az emberi kultura történetében a technikai vívmányok századává avatták. Első helyen áll az E. *hőhatása*, mely abban áll, hogy az áram a vezetőket megmelegíti, s ha az E. az áramkörben egyéb, p. kémiai vagy mekanikai munkát nem végez, egész energiája hővé alakul át. *Joule törvénye* szerint az időegységben fejlődő hő arányos a vezető ellenállásának és az áramerősség négyzetének szorozmányával, mely szorozmány az időegységenkénti árammunka vagy az *árameffektus* egyenértékét fejezi ki. E törvény szerint az áramhő az egész áramkörben nem egyenletesen oszlik meg: az E. erőssége az egész áramkörben állandó értékü ugyan, de az áramkör egyes részeinek ellenállása nagyon is különböző lehet, minélfogva az áramhő ott fog a legnagyobb mértékben fejlődni, hol az ellenállás a legnagyobb, és mivel az ellenállás kis helyen rendkivüli mértékben fokozható, elérhetjük, hogy csaknem az egész áramhő ezen a helyen fog kifejlődni, ugy hogy nagy ellenállásu vezetőket a fehér izzásig hevithetünk, összeforraszthatunk és megolvaszthatunk. Mindez távolságokon át történhetik, és ebben rejlik az E. hőhatásainak egyik kiváló jelentősége.

Az E. lefolyását és természetét nem ismervén, az *E. sebessége* v. röviden az *elektromosság sebessége* elméleti úton csak oly hipotézisek segítségével vezethető le, melyek az elektromosság terjedésére nézve mennyiségtanilag kezelhető kiinduló pontokat nyujtanak. Az elektromosság sebessége ellenállástalan vezetőben az elmélet szerint megegyezik a fényével, tehát mintegy 40,000 geográfiai mérföld (3×10^{10} cm.) másodpercenként. Kisérletileg csak az elektromos jeladások (szignálok) sebessége határozható meg, amennyiben megmérhetjük azon időt, mely az áramnak az áramkör valamelyik pontjában való zárása és egy távolabb fekvő pontjában jelentkező áramhatás között eltelik. E hatások jelentkezését különösen két körülmény késlelteti: az első a vezető drótnak bizonyos időt megkivánó megtöltése, amennyiben minden szigetelt vezeték, különösen a földalatti, egyúttal elektromos sűritőnek tekinthető, melynek belső fegyverzete maga a vezető, szigetelője a szigetelő réteg (földfeletti vezetékeknél a levegő), külső fegyverzete pedig a föld; a második körülmény a vezetőben fellépő indukció-tünemények. Az eddigelé tett mérésekben eme zavaró körülmények kisebb-nagyobb mértékben mindig felléptek, minélfogva az eredmények között nagyon is szembeötlő különbségek mutatkoznak. Az első kisérleteket Wheatstone tette (1834); egy lejdai palack belső és külső fegyverzetét dróttal kötötte össze, mely egy egyenesben fekvő és egymáshoz közel eső három helyen meg volt szakítva, ugy hogy a palack kisütésekor három szikra keletkezett. Ha a középső és a szélső megszakítási helyek között a drót hossza nem volt tetemes, a három szikra képe igen gyorsan forgó tükörben három párhuzamos és pontosan egymás alatt fekvő fényes csikká (═) húzódott szét; de ha ugyanezen megszakítási helyek között a drót hossza tetemes volt, a középső csik a szélsőkhöz képest el volt tolódva (═), s Wheatstone emez eltolódásból az elektromosság sebességét kiszámitván, ezt másodpercenkénti 60,000 geográfiai mérföldnek találta. Fizeau és Gounelle s később Guillemin és Bourneuf galvántelepeket és mérőeszközökül galvanométereket használtak; a vezeték elejébe áramot szökkentettek és kevéssel ezután megszakitották az összeköttetést, melyet a vezeték végén a telep másik sarkával a galvanometer létesitett. Ha ez a megszakítás közvetetlenül a telep bekapcsolása után történt, a galvanometer tűje nem tért ki, mivel az E. még nem ért a vezeték másik végére; de ha a telep bekapcsolása és a vezeték végén való megszakítás közötti időt fokozatosan növelték, ugy a galvanometer tűje, ha ez az idő bizonyos értéket elért, kitért, és ez azon idő, amely alatt az E. a vezetéket befutja. Fizeau és Gounelle szerint az E. sebessége vasban 13,600, rézben pedig 24,500 geográfiai mérföld másodpercenként. Siemens Werner (1876) egy igen szabatos kronográf alkalmazásával szintén a lejdai palack kisütésének sebességét határozta meg, s ezt vasban másodpercenkénti 30,200 geográfiai mérföldnek találta.

Elektromos árnyék, l. *Elektromos hullámok*.

Elektromos biztositó készülékek, oly készülékek, amelyek arra valók, hogy az elektromos áramot egy vezetékben önműködően megszakítsák, mihelyt a vezetékben valamely zavar (rövid zárlat) folytán oly áram halad, amely erősebb annál az áramnál, amelyre a vezetéket készitették. A magas áramerősség folytán ugyanis az egész vezeték kelleténél jobban felmelegedhetik s könnyen tűzveszélyt okozhat. Rendszerint önműködő kikapcsoló szerkezeteket használnak, amelyek alkalmas módon elektromágnesekkel vannak ellátva; az utóbbiak egy rúgót abban a pillanatban akasztanak ki, amint a vezetéken túlságos erős áram halad keresztül; ez a rúgó, ha ki van akasztva, a kikapcsoló szerkezetet rögtön kikapcsolja. Egy másfajta biztositó készüléket l. *Olombiztosíték* (XIII. k.).

Elektromos borkezelés. Az új boroknak minél előbb óborrá változtatására elektromosság segélyével már régóta tettek kisérleteket, melyek eredménye azonban vita tárgya. Tény az, hogy a borok elektromos kezelésénél aktiv oxigén fejlődik, mely aránylag rövid idő (egy pár óra) alatt

előidézheti az új borban azon változásokat, melyekre rendes borkezelés mellett hónapok vagy évek kellettek volna; csakhogy ezen eljárás gyakorlati keresztülvitele nagyon vesződséges. A gyenge áramot a bor nem vezeti, ez tehát nem használ semmit, az erősebb árammal ellenben nagyon könnyen átlépjük azon határt, hol az oxigénnek már káros hatása kezdődik. A jelen évben Bécsben tartott nemzetközi kémiai kongresszuson, Klosterneuburgban több mint száz, kiváló gonddal elektrizált bort mutattak be, s az elektromosság kedvező hatását csak egyik-másiknál lehetett némi tekintetben megállapítani. Ezen borkezelési eljárás ezek szerint jelenleg még gyakorlatban nem alkalmazható, noha a reklám kitünő eredményeket hirdet is. KTY.

Elektromos cserzés, l. *Gyorscserzés*.

Elektromos csónak. A bergeni kikötőben kikötői hajós-szolgálatra 1894. E.-okat rendeztek be. A nyolc csónak egyenkint 8 m. hosszu, 2 m. széles, körülbelül 0·8 m. mély járat mellett és egyenkint 18 utast vehet föl. Könnyebb kormányozhatóság és a fordulások kikerülése céljából mindkét végükön csavarral és kormánylapáttal vannak ellátva. A mótor a csónak közepén van elhelyezve s három lóerejü. Az akkumulátorbatteria 32 egymásután kapcsolt elemből áll. Középmenetsebesség óránkint 8 km., mindegyik csónak naponta 60 km.-t tesz meg. Az akkumulátorokat éjjel töltik meg. A töltő állomáson 30 lóerejü dinamógép van lokomobillal.

Elektromos daru, l. *Emelőgépek*.

Elektromos egységek, l. *Elektromos mértékegységek* (VI. k.).

Elektromos erőátvitel, l. *Elektromos munkaátvitel*.

Elektromos fehérítés. Ez alatt rendszerint a *Hermit*-féle eljárást értik. Hermit a fehérítéshez való oldatát a klórmagnéziumnak elektrolitikai felbontása révén nyerte. Ilyen elektromos eljárás azonban több is van. Némelyek a klórkalciumot, mások a közönséges konyhasót bontják és igy eljárva klórt, illetőleg hipokloriteket tartalmazó fehérítő oldatokat állitanak elő. Ismét mások a vizet bontják és az igy nyert oxigént akarják a fehérítés céljaira értékesiteni. Újabban a bontáshoz való elektromos áramot dinamógépekkel állitják elő. Az elektrolitikai klór előállitására javasolt módszerek legfontosabbika a *Kellner*-féle szabadalmazott eljárás. Kellner prizmatikus, kemény gummiból való szekrényt alkalmaz, amelybe a feszültségnek megfelelő, egymás után bekapcsolt elektródsorozatot alkalmaz. Ezek az elektródok keményített gummiból való lemezek, melyekbe sajátos módon, kefeszerüen vékony platinadrótokat erősitettek meg. A legkülsőbb lemezeknek a platinadrótjait két közös kontaktussá egyesitik és a dinamógép pólusaival kötik össze. Az edénynek alsó, tölcséralaku részében száll fel a bontandó konyhasóoldat, miközben az elektromos áram a klórnátriumot klórra és fémnátriumra bontja; a nátrium a vizből hidrogént fejleszt és nátronlúggá oxidálódik, amely a szabad klórral nátriumhipoklorittá egyesül. E mellett egyéb folyamatok, oxidációk, valamint redukciók is mennek végbe, amelyek folytán klorát képződik és a hipokloritnak egy része ismét klórnátriummá regenerálódik. A nyert meleg, 1% tevékeny klórt tartalmazó folyadék hűtése után közvetlenül fehérítésre használható. KLEMP.

Elektromos fény, l. *Ívlámpa* és *Izzólámpa* (IX. k.).

Elektromos főzőkészülék, l. *Konyhaberendezések*.

Elektromos fúvó orgonák és harmoniumok részére. Mason Hamlintól Bostonban feltalált, elektromossággal hajtott gép az orgona vagy harmonium fúvóinak működtetésére a gép önműködő szabályozásával. A szerint, amint a játékos több vagy kevesebb szelet vesz igénybe, vezető drótok bekapcsolása vagy kikapcsolása által a fúvók működése s ezzel a szél odavezetése is önműködően növeltetik vagy kisebbittetik. Ez az E. a külön fújtató-taposót feleslegessé teszi, aránylag kicsiny helyet igényel s a harmoniumnál az a különös előnye van, hogy a játszó lábai egy pedálklaviatura számára szabadok maradnak.

Elektromos gépek, l. *Dinamóelektromos gépek* (V. k.).

Elektromos gyertya, l. *Ívlámpa* (IX. k.).

Elektromos gyógyitás, l. *Villamos kúra* (XVI. k.).

Elektromos hullámok. Ha elektromossággal töltött kondenzátort kisütünk, akkor alkalmas körülmények között a kisülés oszcilláló lesz, azaz az elektromos erő olyan ingadozásokat mutat, mint a megpendített húr kitérése, s a kondenzátorban elektromos rezgések keletkeznek. A kisülés hatása alatt a kondenzátor környezetében is elektromos erő keletkezik, mely hasonló ingadozásokat mutat, mint a kondenzátorban, azaz a kondenzátor a környezetben is elektromos rezgéseket gerjeszt. Ezen hatás véges sebességgel terjed tovább, tehát a távolabb fekvő pontokban később lép fel az elektromos erő; azt mondjuk, a kondenzátorból E. indulnak ki, annak környezetében E. terjednek tovább. Az E. továbbterjedési sebessége levegőben igen nagy, akkora, mint a fény továbbterjedési sebessége, azaz közel 300,000 km. másodpercenkint. Ha ezen sebességet v-vel, a gerjesztő rezgések idejét T-vel jelöljük, akkor E. hullámhossza $\lambda = vT$. Maxwell volt az első, ki teoretikus alapon arra a következtetésre jutott, hogy ilyen E.-nak létezniök kell; Hertz 1888. kisérleti úton mutatta ki létezésüket, felhasználva az E. ama sajátságát, hogy ha útjukba alkalmas méretü és alaku vezetőt, u. n. rezonátort teszünk, p. köralaku vezetődrótot, mely egy helyen meg van szakitva, akkor abban elektromos rezgések keletkeznek és a megszakitás helyén szikrák ugranak át. Hertz gerjesztőnek olyan kondenzátort használt, melyben az elektromos rezgések rezgésideje körülbelül $^1/_{100}$ millió másodperc volt, az E. hullámhossza tehát megfelelőleg közel 3 m. volt. Azóta sikerült olyan E.-at előállitani, melyek hossza csak 5 mm., ami a kisérletezés szempontjából nagy előny. Hertz egyszersmind kimutatta, hogy az elméletnek megfelelően az E. ugy viselkednek, mint a fényhullámok: terjedési sebességük egyezik a fény terjedési sebességével, visszaverődést és törést szenvedhetnek, ugy mint a fény stb. Nagy mértékben verődnek vissza a fém-

felületekről, utóbbiak tehát mint tükrök szerepelnek; homoru tükrökkel tehát összegyüjthetők s hatásuk ily módon fokozódik. A különféle anyagok az E.-at különböző mértékben nyelik el. Legjobban nyelik el a fémek. Ha tehát az E. útjába elég vastag fémlapot teszünk, akkor az mint átlátszatlan ernyő viselkedik; a lap mögötti térbe E. nem jutnak, ott tehát *elektromos árnyék* van. V. ö. *Hertz* L. H., Untersuchungen über die Ausbreitung der elektrischen Kraft (1892); *Drue* P., Physik des Aethers; *Poincaré* H., Électricité et optique (1890). TANGL.

Elektromos izzasztás. Háromféle eljárás ismeretes: 1. A *Thomson*-féle szerint az elektromos áramot közvetlenül átbocsátják az összeforrasztandó tárgyakon, amelyeket azután, ha fehérizzókká lettek, nyomással vagy ütéssel összenyomnak. Ez az eljárás nagyon drága felszerelést igényel, mert több ezer ampère-nyi áramra van szükség. Nem is alkalmazzák nagyon. 2. A *Bernardo*-féle eljárás az elektromos ívfényt használja fel; rendesen bádoglemezek izzasztására alkalmazzák, p. hordók gyártásánál. A lemezeket jól összeillesztik s összekapcsolják az áramforrás egyik sarkával; a kovács szigetelő fogóval a másik sarokkal összekötött szénpálcát tartja s közvetlenül az izzasztási varrat fölött vezeti, miközben az ívfénytől fehérizzásig hevített vasszalagot kalapácsol a varratba. A fényívet a két sarknak kis fémdarabbal való összekapcsolása hozza létre. A munkásoknak ilyenkor védő álarcot kell viselniök, mert a vakító fénysugarak nemcsak a szemet, hanem a bőrt is bántják. 3. A *Lagrange*- és *Hoho*-féle eljárásnál hamuzsirral megtöltött nagy edénybe pozitiv sarkkal összekötött fémlemezt helyeznek. Az izzítandó vasdarabot a negativ sarkkal kötik össze és bemártják a folyadékba. A beálló vegyi bomláskor a lemezre oxigén rakódik, mig a vasdarabon hidrogénbuborékok mutatkoznak. Mivel ezek az árammal szemben nagy ellenállást tanusítanak, meleg fejlődik, amely a hidrogén elégését idézi elő. Gyakorlatilag ugy látszik ezt az eljárást még nem alkalmazták.

Elektromos jelzőkészülékek, oly készülékek, amelyek valamely dolgot avagy folyamatot nagyobb távolságokra automatásan jelentenek; ilyenek pl. azok a készülékek, amelyek egy nagy távolságban felállított hőmérő állását, avagy járását egy más helyen feljegyzik. A hajóvezénylő készülékek, tűzjelzők stb. ugyancsak ilynemü szerkezetek. Ezek a szerkezetek rendszerint indukált áramok vagy kontaktok által működnek, olyanformán, hogy a kérdéses dolog vagy folyamat által létesített forgó mozgás rájuk hatást gyakorol, s ők pedig ugyancsak valamely mutató szerkezetet hoznak mozgásba.

Elektromos kerék, l. *Villamos kerék* (XVI. k.).

Elektromos kisérleti állomások, oly intézetek, amelyek az elektrotechnikai gyáraktól függetlenül azok gyártmányait vizsgálják. A gyárosokra nézve ugyanis nagy fontosságu, hogy készülékeik használhatóságukat illetőleg tőlük egészen függetlenül megvizsgáltassanak és approbáltassanak. Egyrészt nincsenek meg rendszerint a gyáraknak a kellő berendezéseik, hogy készülékeiken ugy tudományos mint technikai kisérleteket hajthassanak végre, vagy nincsenek abban a helyzetben, hogy valamely készülékükhöz szükséges előzetes kisérleteket maguk hajtsák végre, de meg csak hasznára válik gyártmányaiknak, ha azok teljesen független elemektől jóknak találtatnak. Megvizsgálás alá kerülnek itt vezetőanyagok (szivósságuk, vezetőképességük szempontjából), galván-elemek, akkumulátorok, termo-elemek, izzólámpák, ívlámpák, lámpaszén, gépek, mérőműszerek stb. Ezenkivül elvállalják üzemben lévő berendezések megvizsgálását, költségvetési tervek felülbirálását s egyes berendezések keresztülvitelének ellenőrzését stb. Végre új találmányokat is vizsgálnak értékesíthetőségük szempontjából.

Elektromos kivégzés, New-Yorkban alkalmazzák 1889 óta, amidőn a megkötözött elitéltet egy székbe ültetik s egy kezdetben 1500 volt erősségü, később pedig még erősebb elektromos árammal, amelyet az elitélt testén vezetnek keresztül, kivégzik. Célja e kivégzési módnak lehetőleg gyors és fájdalomnélküli halált előidézni, ami azonban máris több oldalról kétségbe vonatott, amennyiben d'Arsonval kimutatta, hogy ugy emberek mint állatok hasonló erős áram által elkábítva, mesterséges lélekzés alkalmazásával ismét életre kelthetők voltak. Ezért újabban ezt a kivégzési módot is kezdik abbahagyni s helyette a *világító gázzal való kivégzést* behozni.

Elektromos kúra, l. *Villamos kúra* (XVI. k.).

Elektromos lokomotiv, l. *Lokomotiv* (XI. k. 629. old.).

Elektromos messzelátás (telegráf-látás), képek átvitele nagyobb távolságokra az elektromos áram segélyével. Az e célra szolgáló készülékeknek hasonlatosnak kell lenni a másoló telegráfhoz, de annyiban tökéletesebbnek, hogy a testi tárgyak esetleges mozgásai a felvevő állomáson láthatóvá legyenek. Az ide vonatkozó törekvések 1877-től (Senlecq d'Ardres) datálódnak; a célt legjobban Nipkow és Sutton közelítették meg, a problémát azonban ezideig még megoldatlannak kell tekintenünk. V. ö. *Liesegang*, Probleme der Gegenwart (1. köt.: Beiträge zum Problem des elektrischen Fernsehens, Düsseldorf 1891).

Elektromos munka, az elektromótoros erő (E), áramintenzitás (I) és az idő (t) szorzata = EIt. Egysége a *Volt-Coulomb* vagy más néven *Joule*.

Elektromos munkaátvitel (elektromos erőátvitel, elektromos energiaátvitel), valamely meghatározott helyen rendelkezésünkre álló mekanikai energia átvitele elektromos úton egy másik, az előbbitől távol eső helyre, hogy ott különböző munkát végeztessünk vele. Az összes munkaátviteli módok közt nagy távolságokra az elektromos úton való munkaátvitel a legolcsóbb s már annyiban is túlszárnyalja a többi átviteli módokat, hogy számbavehető veszteség nélkül igen jelentékeny távolságokat legyőz és pedig csupán egyszerü rézdrótok segélyével. Az E. lehetővé teszi, hogy azt a munkát, amelyet a természet ingyen nyujt, igy a vizesések energiáját kihasználjuk, holott ezt eddig — ha csak közvetlenül a helyszinén nem akartuk felhasználni — parlagon kellett hevertetnünk.

Ma már arra gondolhatunk, hogy a szenet termelési helyén kazánok alatt égessük el, az így nyert gőzzel dinamógépeket hajtassunk s azok áramát a szélrózsa minden irányába elvezessük. Természetes feltételek mellett az E. igen jelentekeny előnyöket nyujt, kisebb távolságoknál pedig minden más módot felülmul. Már nagy gyáraknál is, amelyeknek különböző helyiségei és munkatermei nagyon elágazottak, a mekanikai áttetelek vagy még inkább a messze elágazó gőzvezetések jelentékeny veszteségeket okoznak, amelyek az összes üzemerőnek 50, sőt ennél több százalékára is rúghatnak. Ha azonban a gőzgéppel előbb egy dinamógépet hajtatunk s ennek áramát az egyes munkatermekbe vezetjük, ugy az itt apró elektromótorokba vezetve, ismét mekanikai munkává alakítható át. Az elektromótorok nem igényelnek semmi várakozást, az összes ismert üzemgépek közül a legkisebb teret veszik igénybe s egész 92 százalékig terjedő hatásképességük van. Emellett az egyes munkatermek egymástól teljesen függetlenek; minden egyes áttétel a szükséghez képest megindítható s ismét beszüntethető, anélkül, hogy az üzem többi része ezt megérezné. Minden egyes dolgozó gépet külön-külön elektromótorral is elláthatunk, ugy hogy az összes áttételek s az azzal együtt járó veszteségek elesnek. Minden egyes munkagépet tetszés szerint állni hagyhatunk vagy dolgoztathatunk; a gépek egymástól függetlenek s az elektromótornak oly kevés helyre van szüksége, hogy az emiatt bárhol alkalmazható. Végül még előnye, hogy az elektromos vezetékhálózat egyúttal mindjárt a világítást is megadja.

Az eddig felállított központi állomások, amelyek majdnem kizárólag világítási célokra rendeztettek be s amelyeknek nappal nagyobbrészt heverniök kellett, mótoros munkára alkalmazva napközben is teljes üzemben lehetnének. Az összes kis iparnak városokban lassankint ehhez a munkaforráshoz kell sorakoznia, mihelyt méltányolni fogják a tényt, mely szerint az elektromos üzem igen jelentékeny előnyöket nyujt, nevezetesen, hogy az elektromótorok egyenlő szolgáltatási képesség mellett egyéb üzem-módok befektetési költségeinek csak egy törtrészét teszik ki s bárhol, a legkisebb zúgban is felállíthatók. Az elektromos áram munkacélokra 18 fillérbe kerül lóerőnkint és óránkint Berlinben s ebből az árból a munkaszükséglet nagyságához s a napi munkaórák számához mérten még jelentékeny rabat is járul. Ezenkivül aránylag csekély évi díj mellett kölcsönöznek is ki és tartanak üzemben mótorokat.

Miután Siemens Werner már 1867. rámutatott, hogy az egyenletes áramu gép megfordítható, tehát mint mótor is használható, továbbá miután 1873. éppen a Gramm-féle gép megfordíthatósága a párisi fizikai társaságban kisérletileg igazoltatott, az E. a bécsi elektromos kiállításon (1873) alkalmaztatott először gyakorlatilag. Egy Gramm-féle gép állandó patkó-mágnessel egy gőzgéppel mozgásba hozatott és áramával egy másik éppen olyan gépet hajtott, amely mintegy 500 m. távolban állott s egy szivattyuval volt összekapcsolva. 1879. a Chrétien és Felix-féle cukorgyár Sermaizeban gépeivel E.-i üzemben tartotta a Fowler-féle ekéket a szomszédos szántóföldeken. Az E. gyakorlati továbbfejlesztése körül különösen nagy távolságokra Deprez Marcel szerzett kiváló érdemeket. Igy a müncheni kiállításon (1880) 0·38 lóerőnyi munkát vitt át 50 km.-re; majd Páris-Creilban 4 lóerőt 8·5 km.-re és Grenobleban 6 lóerőt 14 km.-re. Az utóbbi munkaátvitelnél már 50%-ot tett ki az összes haszonmunka. Mindezeket az eredményeket azonban erősen túlszárnyalta a lauffen—majnafrankfu i munkaátvitel, melyről alább lesz szó.

Az E. különösen Svájcban fejlődött ki bámulatos mértékben, ahol ehhez legkedvezőbbek is a feltételek, akár a természeti erők gazdagságát (vizesések), akár az eleven ipari életet s a drága szenet stb. tekintjük. Különös érdemeket szerzett e téren az örlikoni gépgyár (Zürich mellett) az idevágó berendezések egész sorozatával.

1892 közepéig ezen gyár létesített:

Az ország neve	Telep	Lóerő
Svájcban	36	5.800
Olaszországban	13	4.200
Ausztriában	14	2.700
Franciaországban	5	2.200
Németországban	5	800
Spanyolországban és Portugáliában	3	600
Hollandiában	1	100
Oroszországban és a Balkán-államokban	2	140
Angliában és a tengeren túl	18	3.400
Összesen	97	19.940

A kriegstetten-solothurni telepnél E. által egy 50—60 lóerejü vizi erő van kihasználva. Az elektromótoros erő 1250 volt, az áramerősség 15—18 ampère. Puszta 6 mm.-es rézdróttal vezettetik az áram a 8 km. távolban fekvő mótorokhoz. Ezek hasonlóan vannak építve mint a dinamók. Az összes gépek egymásután vannak kapcsolva. A telep hatásképessége átlagban 75 százalék. A telep 1886 dec. óta állandó üzemben van. A schaffhauseni vizesés rendelkezésre álló vizi erejének egy része egy 685 m. távolban fekvő szövőgyár hajtására használtatik fel (egy másik része pedig a neuhauseni aluminium-művek hajtására). A primer-állomáson (a vizesésnél) két 300 lóerejü dinamógépet turbinák hajtanak. Az áram négy, egyenkint 282 mm² keresztmetszetü vezetéken vezettetik a szövőgyárba. A vezetékek csak 4 helyen vannak alátámasztva, 14 m. magas vasból készült rácsos árbocokkal. A szekunderállomáson (a szövőgyárban) van egy ikermótor 400, és két mótor 60—60 lóerővel. A primer-gépek elektromótoros ereje 624 volt. A telep haszonmunkája körülbelül 80%.

A legnevezetesebb E. volt eddigelé a frankfurti kiállításra (1891) készült E., Lauffenből a majnai Frankfurtba 175 km. távolságra. Lauffenben egy turbina volt felállítva, amely fogaskerék-áttétellel egy körülbelül 300 lóerejü elektromosságot fejlesztő gépet hajtott. A gép alacsony feszültségü (50 voltos) elektromos energiát szolgáltatott, amelyet alkalmas transzformátorokkal magas feszültségüvé változtattak át és csupán vezetékekkel, amelyek rudakra erősített olajszigetelőkön nyugodtak, a föld felett vezették a majnai Frankfurtba. Ott a nagy feszültségü elektromos energiát transzformátorokkal ismét

50 voltosra változtatták és világításra és munkaátvitelre használták fel. A vezetésre szolgált 530,000 m. rézdrót 4 mm. átmérővel s összesen mintegy 60,000 kg. súlylyal. A vezeték megerősítése céljából szükség volt mintegy 3000 támasztékra, körülbelül 9000 olaj-violátorral. A legroszszabb időjárás mellett is kifogástalanul ment végbe az E., anélkül, hogy földlevezetések miatt veszteségek álltak volna be, noha a feszültséget egész 22,000 voltig növelték. A nagy távolság daczára a Lauffenben produkált 100 lóerőből 70-et a majnai Frankfurtba sikerült vinni. Mindamellett ez a munkaátvitel éppen nem bizonyult hasznos vállalkozásnak; pusztán a vezetékre és oszlopokra fordított tőke kamatai többet tesznek ki, mint az az összeg, amelyet évenkint kellett volna arra fordítani, hogy egy a majnai Frankfurtban felállítandó gőzgép szén- és üzemköltségei fedezve legyenek. Különben is a szóban forgó E. csak azt akarta igazolni, hogy egy ilyen berendezés a mai eszközökkel technikailag keresztül vihető.

A vizi erők kihasználásának legnagyobbszerű műve a Niagara-vizesések energiájának értékesítése. Az itt parlagon heverő, szinte mérhetetlen energiának teljes kihasználására természetesen még gondolni is alig lehet. Egyelőre 155,000 lóerőt értékesítenek, és pedig az ehhez szükséges viztömeget a vizeséseken fölül 8 km. hosszu alagúton át vezetik a turbinaállomáshoz. Innen állítólag 55,000 lóerő vitetik át elektromos úton a 42 km. távolban fekvő Buffalóba; a maradékot a közelben létesített ipari kerületeknek adják át. A gyárak közül, amelyeknél az összes eszközgépeket elektromótorokkal hajtják, említendők az Allgemeine Elektricitätsgesellschaft és Siemens u. Halske Berlinben és W. Lahmeyer u. Komp. a majnai Frankfurtban. Siemens és Halskenál minden egyes eszközgépnek megvan a maga elektromótorja, ugy hogy az egész gyárban egyetlen egy áttétel sem látható. Krupp Essenben Siemens és Halske mintájára ugyancsak elektromos üzemre akarja gyárait átalakítani. V. ö. *Kapp*, Electric transmission of energy (3. kiad. London 1891); *Braun*, Über elektrische Kraftübertragung (Tübinga 1892); *Japing*, Die elektr. Kraftübertr. (3. kiad. Zachariastól, Bécs 1891); Elektrische Beleuchtung und Kraftübertragung (kiadja az Allg. Elektricitäts-Gesellschaft Berlinben 1894).

Elektromosság (állati), l. *Állati elektromosság* (I. k.).

Elektromosság sebessége, l. *Elektromos áram*.

Elektromos tégely, l. *Olvasztó tégely*.

Elektromos világítás, l. *Ívlámpa*, *Izzólámpa* (IX. k.) és *Világítás* (XVI. k.).

Elektrotechnika (VI. k.). A *gyenge áramok technikájában* a telegráfozás és telefonozás számos új szerkezettel tovább fejlődött; nagy várakozás fűződik a drótnélküli telegráfozáshoz, amely téren intenziv kisérletezés folyik. *Az erős áramok technikája* hasonlókép minden irányban igen nagy mértékben fejlődött. A lauffen—majnafrankfurti világhirű elektromos munkaátvitel sikerülte óta (1891) a váltakozó áramok rendszere mind nagyobb mértékben talált alkalmazásra. Amióta sikerült nagy feszültségü áramokkal bánni, azóta oly feladatok megoldására is vállalkoznak, aminőkre néhány évvel előtt még gondolni sem mert senki. Az újabb nagyobb vállalatok nagyobbára váltakozó s egyúttal nagy feszültségü áramokat használnak, egyesek pedig ugy ezt, mint az egyirányu áramot vegyesen. Az elektromos munkaátvitel és munkamegosztás mind nagyobb kiterjedést ölt, most már használják a bányászatban, a mezőgazdaságban, hadi és kereskedelmi hajókon, nagyobb területek kiszárításánál, ahol a szivattyukat rendezik be elektromos erőre stb. Emellett igen nagy tevékenység mutatkozik az elektromos vasutak terén is. Hatalmas lendületnek indult az *elektrokémia* is az *elektrometallurgiával* kapcsolatban. Az utóbbi számos fém nyerésére és raffinációjára nagy fontosságu lett, igy többek közt az aluminium-ipar ma kizárólag elektrokémiai alapon nyugszik. A kémiai iparban a fémkarbidok, különösen a kalcium-karbid előállítása jó számba. Nagy fontosságot nyert az elektrolizis az alkali- és klór-iparban. Nagy a haladás ezenkivül az organikus kémiai technikában, igy többek közt az anilinfesték-gyártás terén. Ugyancsak fontos a mesterséges indigó előállítása az elektrolizis útján. Az elektrolitikus fehérítés különösen a gyapotnál és a papirosnál jó alkalmazásba. A cukorgyártásnál, a cserzésnél s a bor készítésénél az elektrolizis egyaránt előnynyel használtatik.

Elektrotechnikai mérőkészülékek, l. *Galvanometer* (VII. k.).

Eleméri lecsapoló társulat, l. *Első eleméri lecsapoló társulat* (VI. k.).

Elenchus. l. *Elenkus* (VI. k.).

Eleométer (gör.), a kövér olajok specifikus súlyának meghatározására való areométer.

Elephantusia *Wildd.* (növ.), l. *Elefántpálma* (V. k.).

Elephas *Tourn.* (növ., Rhynchocorys Gris.), a tátogatók génusza, a Pedicularissal rokon, 2 faja Olaszországban és a Keleten nő.

Éleskő *vára*. Különböző a nyitravármegyei s már (1., VI. k.) ismertetett vártól. Ez Borsod vármegyében Miskolc közelében állott, a XIII. sz.-ban a Miskolc nemzetség építtette. 1365. csere útján a király kezére jutott. Ekkor pusztulásra hagyták, uradalmát pedig a diósgyőrihez csatolták. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (I. 164). KAR.

Élet elleni törés, *a házassági jogban* egyrészt mint a házasságot érvénytelenitő akadály, másrészt, mint a házasság felbontásának oka szerepel. Nem köthetnek ugyanis egymással házasságot az oly bűntársak, akik közül egyik a másikkal egyetértve, egyikük házastársának élete ellen tört. Ez alól nincs felmentés, az ennek ellenére kötött házasság mindenesetre semmis. Másrészt a házasság felbontását kérheti az a házasfél, kinek házastársa élete ellen tört. Mindkét rendelkezés értelmében É.-nek tekintetik oly cselekmény, melynek célja az, hogy házastársát életétől erőszakos módon megfoszsza, tehát a gyilkosság s szándékos emberölés kisérlete, sőt még az É. szándékát határozottan kifejezésre juttató előkészítő cselekmény is. V.

Elevenfű (növ.), Cegléd vidékén a *Stipa capillata* L. népies neve. Voltaképen az árvalányhaj

faja (a Balaton mellékén oroszlánhaj), azzal a különbséggel, hogy az E.szálkája nem díszes-pelyhes. Magva hegyes, a pihenő birka bőrébe befurakodik és különböző bajt okoz neki. V. ö. *Haberle*, Vom Schaden des Pfriemengrases (Pest 1825). L. *Árvalányhaj* (II. k.).

El Hidsr, l. *Hidsr* (IX. k.).

Elias *Ney*, angol utazó, megh. Londonban 1897 máj. 31.

Elidegenítési tilalom, valamely lényege szerint elidegeníthető jognak, különösen a tulajdonjognak oly korlátozása, melynek következménye az, hogy a jogosultnak nem szabad ezen jogot, illetőleg a dolgot, melyre a jog vonatkozik, másra átruháznia. Az E.-nak joghatálya tekintetében elvül szolgálhat az, hogy a tilalom harmadik jóhiszemű személyeknek jogait nem érintheti. Megjegyzendő azonban, hogy az a hitelező, aki az E.-ról tudomással birt, amennyiben követelése a tilalom megállapítása után keletkezett, a tilalom alatt álló dologra bírói végrehajtást sem vezethet. Utóbbit a kuriának 1895 márc. 29. kelt 59. sz. teljes ülési határozata mondja ki, ami azonban nem akadályozza azt, hogy az ily dolog haszonvételére esetleg végrehajtás vezettessék. v.

Elimar, oldenburgi herceg, szül. Oldenburgban 1844 jan. 23., megh. Erlaa kastélyban (Alsó-Ausztria) 1895 okt. 17. Egy ideig a porosz hadseregben szolgált, de azután ezredes rangjával nyugalomba vonult. Mint vígjátékíró meglehetős hírnévre emelkedett. Művei közül említendők: Zu glücklich; Hans im Glück; Der Ring d. Polykrates; Kaisers Geburtstag; Schloss Parád. Írói álnevei: *Maler I.* és *Günther A.* 1876. nőül vette Friesenhof Natáliát. m. l.

Elimberris, város, l. *Auch* (II. k.).

Elimiotisz, ókori tartomány északi Görögországban, Pieriától nyugatra, a Haliakmon (Visztrica) középső folyása mentén, Elima fővárossal; I. Sándor makedon király Kr. e. 448. országához csatolta. l. m.

Elisabethan ware (ang.), XVII. sz.-beli finom, fehér, porcellánszerű angol cserépedény.

Elisabethinum, l. *Homeopátia* (IX. k.).

Elisabethopolis, latinul a. m. Erzsébetváros.

Elischer, 1. *Boldizsár*, a *Goethe-szoba* (l. o.) megalapítója, szül. Eperjesen (Sáros) 1818 márc. 23., megh. Budapesten 1895 márc. 25. Szülei Gölnicbányáról, a szepesi családok egyik legrégebbikéből eredtek s századunk elején Eperjesre költöztek. Itt E. atyja mészárosmester, majd fő céhmester lett. Nagytehetségű elsőszülöttjét a jogi pályára szánta, ki aztán tanulmányait az eperjesi kollégiumban s jogi akadémián 1837. végezve, 1838. a vármegyénél gyakornokoskodott s 1839-ben a pesti itélő tábla jegyzője lett. Ügyvédi oklevelét 1840., váltóügyvédi minősítését 1842. szerezte meg Pesten, s mint ilyen itt letelepedett. A következő években ismételve Németországban fordult meg, különösen a lipcsei egyetemen, szakismereteit kibővítve. Ekkor kezdte meg tüzetesen *Goethe* tanulmányozását s vetette meg gyüjteményének alapját. Az 1848—49. politikai mozgalmak alig érintették, hivatásának s tanulmányainak élt. Alapos szaktudománya, különösen a külföldi kereskedelemjogi téren és nyelvismerete miatt nemcsak az akkoron Magyarországon nagy szerepre jutott lipcsei, de a nemzeti (mostani osztrák-magyar) bank s számos pesti cég jogtanácsosa s ügyésze, 1850—51. az államvizsga s bírói vizsgáló bizottság tagja; 1855. a pesti egyetemen a váltójog magántanára s tevékeny részt vett 1858. a polgári perrendtartás kodifikáló bizottságában. Mint a zeneakadémia egyik alapítója, Thern és Volkmann zeneszerzők intim barátja volt. Betegeskedése miatt a nyilvános pályáról lemondani kényszerülvén, az alkotmányos éra beálltával már csak mint tanácsadó ügyvéd működött s hirneves irodáját feloszlatta. Betegsége abban is gátolta, hogy 1873. Pauler igazságügyi miniszter felhivására a váltójog kodifikálásában részt vegyen. Neje szül. *Flandorffer* Vilma halála után csakis Goethe, kedves költője, tanulmányozásában élte visszavonultan napjait, ereklyék s kiadványokkal bővítve gyüjteményét. E téren aztán számos kitüntetés érte. A m.-frankfurti Freies deutsches Hochstift díszmesteri, majd 1876. gondnoki (Pfleger) címre méltatta, mint aki a Goethe-kutatók (Loeper, Biedermann, Hirzel stb.) sorában első helyet foglalt el. Gyüjteményének sorsa sok gondot okozott neki. Negyven éves fáradozásának gyümölcsét osztatlan megtartva, tovább fejlesztve s méltatva kivánta volna tudni. S mivel ilyen osztatlan elhelyezésnek az akkori viszonyok nem kedveztek, végrendeletében *Károly* öcsének fiára, *E. Gyula* budapesti tanár és főorvosra hagyta gyüjteményét, erre bizva ezen mind irodalmi, mind közművelődési tekintetben értékes kincs hováfordítása iránti intézkedést, ki aztán a gyüjteményt a m. tud. akadémiában helyezte el. V. ö. *Heller* Ágost, Az Elischer-féle Goethe-gyüjtemény katalogusa (Budapest 1896).

2. *E. Gyula* a budapesti tudományegyetemen 1895 szept. 2. megkapta a nyilvános rendkivüli tanári címet, 1898. pedig a III. oszt. vaskoronarendet. Újabb irodalmi műve: *A hölgyek némely rossz szokásáról* (Budapest 1895); azonkivül több nőgyógyászati közlemény a Budapesti közkórházak évkönyvében s az Orvosi Hetilapban. E. azonkivül sikeres tevékenységet fejt ki a Semmelweiss-emlék létrehozásán (a rendező bizottság pénztárosa) és az országos közegészségi egyesületben (mint pénztáros és az Egészség folyóirat kiadója).

Elisio, l. *Elizió* (VI. k.).

Elismert vallás kifejezését régente gyakran használták a bevett vallások megjelölésére is, tehát a két kifejezés egy fogalmat jelentett. De az 1867. XVII. t.-c. után, mely az izraelita vallás követőinek az ország keresztény lakosaival egyenlő polgári és politikai jogok gyakorlását biztositja, továbbá e vallásnak az államhoz való viszonyát tekintve, mindinkább szokásba jött az izraelita vallást nevezni E.-nak, mely igy azután külön műszóvá, illetve tágabb körü jogi fogalommá vált. A büntető jogot tartalmazó 1878. V. és 1879. XL. t.-cikkek már ilyen értelemben használják az E. kifejezését és az erre vonatkozó határozataikat az izraelita vallásra is kiterjesztettnek tekintik. E törvények országgyülési tárgyalásánál az E. fogalmát illetőleg vita fejlődött ki és Perczel Béla igazságügyi miniszter, az 1878 ápr 8-iki képviselőházi ülésben következőleg nyilat

kozott az izraelita vallásról: «Az a vallás, mely szertartásait az állam felügyelete mellett nyilvánosan gyakorolhatja, amelynek a nyilvánosság minden attributumaival biró templomai és imaházai vannak, lelkészei az állam által hitelesnek elismert anyakönyvet vezetnek, akik előtt kötött házasságokat az állam érvényeseknek elismer: az ilyen vallás E., habár nem is bevett vallás». Hasonló értelemben szólalt föl Csemegi Károly államtitkár is. Ennek következtében a törvény számára az E. kifejezése elfogadtatott. De már az 1895. XLII. t.-c. az izraelita vallást a bevett vallások közé sorozza.

A jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetekről pedig az 1895. XLIII. t.-c. röviden összefoglalva következőleg intézkedik: Azok az állampolgárok, akik törvényesen elismert vallásfelekezetté kivánnak alakulni, tartoznak 1. legalább egy egyházközség fentartását és a felekezethez tartozó gyermekek iskolai hitoktatását biztosítani; 2. a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket, tehát a hitelvi, az erkölcsi tanokra, istentiszteletre és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők fölött gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozókat magában foglaló szervezeti szabályokat *jóváhagyás végett* a vallás- és közoktatási miniszternek bemutatni. A jóváhagyás csak akkor tagadható meg, ha 1. a megalakulni kivánó vallásfelekezet állam- v. nemzetellenes iránynyal keletkeznék; 2. ha a fentebb említett 1. pont föltételeit nem teljesítené; 3. ha tanai a törvényekkel, közerkölcsökkel ellentétben állanának, v. a létező törvényesen bevett, v. elismert vallásfelekezet valamelyikével azonos volna, v. attól csupán a nyelvet illetőleg különböznék; végre 4. ha a megalakulni kivánó vallásfelekezet nemzetiségi jelleggel birna, v. a már bevett v. törvényesen elismert vallásfelekezetet sértené. A szervezeti szabályok jóváhagyása után megalakult vallásfelekezet, mint az állam védelme és főfelügyelete alatt álló törvényesen elismert nyilvános vallási testület 1. szabadon gyakorolhatja a nyilvános istentiszteletet; 2. önkormányzati jogánál fogva vallási és egyházi ügyeiben maga intézkedhetik; 3. arra jogosított hatóságai által hivei fölött az egyházi fegyelmet gyakorolhatja. De már a törvényesen elismert vallásfelekezeteknek ingatlan vagyonszerzési képessége csak az imaházul, oktatási, nevelési és jótékonysági intézetül, egyházi v. intézeti alkalmazottak részére lakházakul használandó épületeknek, az ezekhez szükséges telkeknek és temetőül szolgáló területeknek szerzésére van korlátozva.

Az egyházközség megalakítása a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő, az egyházközségi szabályok bemutatásával, melyekben az egyházközség helyi határai is megjelölendők. Lelkésze, egyházközségi előljárója a felekezetnek csak olyan tagja lehet, aki magyar állampolgár, polgári és politikai *jogai*nak teljes élvezetében van, akinek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem esik, és aki képesítését Magyarországban nyerte. Ha valamely lelkész v. egyházközségi előljáró a magyar állampolgárságot elveszti, v. állam elleni avagy oly büntetendő cselekmény miatt ítéltetett el, mely nyereségvágyból származik, a közerkölcsiségbe ütközik, v. közbotrányt okoz: a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére hivatalától elmozdítandó; ha pedig a lelkész v. előljáró államellenes magatartást tanusít és hivatalában megmaradása az állami érdekekre veszedelmesnek látszik: a miniszter annak elmozdítását követelheti és ha ezt az arra hivatott felekezeti közeg kellő időben nem foganatosítja, az illető egyházközséget felosztalottnak is nyilváníthatja. A magyar állam kötelékén kivül levő egyén v. hatóság a vallásfelekezetnek egyházi feje, védura nem lehet, valamint a felekezet semminemü egyházi függésben külföldi hatóságtól vagy egyéntől nem állhat. Az egyházi közgyülés nyilvános és ebben csak a felekezetek egyházi, vagyoni, oktatási, nevelési és igy általában a vallásos és erkölcsi élet körébe tartozó ügyet tárgyalhatják; a jegyzőkönyvek esetről esetre a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez v. az általa kijelölt polgári hatóságnak bemutatandók. A vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolja a főfelügyeletet és az ellenőrzés jogát a felekezetek vagyoni ügyeit illetőleg, valamint hogy jog- és hatáskörüket át ne lépjék. s.

Eljegyzés (VI. k.), l. *Polgári házasság* (XIV. k.).

Elkan *Zsófia*, családi néven *Salomon*, svéd irónő, szül. Gotenburgban 1853 jan. 3-án. 1872. férjhez ment E. stockholmi könyvkereskedőhöz, akinek 1879. történt halála után szülővárosába tért vissza. Lefordította Salzmann, Pestalozzi, Comenius és mások pedagogiai munkáit. Saját müveit *Rust Roest* (flamand nyelven a. m. a nyugalom rozsdásodik) álnév alatt adta ki. Novellagyüjteményei: Dur och moll (1889); Med sordin (1891); Skiftande stämningar (1896). Regényei: Ricka Flickor (1893); Säfve Kurt u. Comp. (1894).

El Kanétra, Dsolan (VI. k.) főhelye, Damaszkustól 65 km.-re nyugatra, 1300 többnyire cserkesz lakossággal, sok régiséggel.

Elkeresztelés (VI. k.). A vegyes házasságból származó gyermekek vallására vonatkozólag az 1894. XXXII. t.-c. lényeges módosítást tett, nevezetesen keresztül vitte azt az elvet, hogy a szülőknek természetadta szabad rendelkezési joga a törvényszabta kellékek megtartása mellett érvényesülhessen. L. *Polgári házasság* (XIV. k. 76. o.).

Elkins *Stephen Benton*, északamerikai államférfiu, szül. Ferry countyban (Ohio állam) 1841 szept. 26. Miután jogi tanulmányait befejezte, 1864. az ügyvédi pályára lépett. Még ugyanabban az esztendőben Új-Mexikóba ment ügyvédnek, ahol mint bányatulajdonos és marhatenyésztő is nagy vagyonra tett szert. 1867. a új-mexikói tartománygyülés tagja lett, kevéssel utóbb főügyész, Johnson elnöksége alatt pedig Új-Mexikó szövetségi ügyésze. Mint ilyen erélyesen küzdött a rabszolgaság eltörlése után életbelépett u. n. *peonage* bérrendszer ellen, 1873. beválasztották a kongresszusba, melynek két ülésszakon át tagja volt. Azután New-Yorkban telepedett le. 1891 dec. Harrison miniszterelnök hadügyminiszternek hivta meg kabinetjébe, melyből E. 1893. lépett ki.

Elkobzás (VI. k.). A sajtótermék E.-át a büntető perrendtartás szerint abban az esetben, midőn az eljárás senki ellen meg nem indítható, az

ügyészség vagy magánvádló az illetékes törvényszéknél kéri. A törvényszék e kérdésben főtárgyalást tart, melyre azokat is megidézi, kiknek az elkobzandó tárgyakra nézve igényük van. Az ítéletet, mely csak a kir. táblához felebbezhető, valamennyi bírósággal és a belügyminiszterrel közölni kell. Az ily ítélet alapján bármely ügyészség vagy rendőri hatóság elkobozhatja az elkobzandónak kimondott sajtóterméket. v.

Elkövetési hely, általában az a hely, ahol a büntetendő cselekmény fogalmához, tényálladékához tartozó bármely cselekvés vagy mulasztás elkövetve volt. Nem a cselekmény bevégzésének helye irányadó, hanem az elkövetési cselekedet, vagyis az, mely a büntetendő eselekménynek egyik tényálladéki elemét megvalósítja s ezért a több tényálladéki elemmel biró büntetendő cselekménynek több E.-e is lehet, mert a büntetendő cselekmény mindazokon a helyeken egyaránt el van követve, ahol a tettes a tényálladék valamelyik ismérvét megvalósította. A bűnvádi eljárásra rendszerint az E. bírósága illetékes, habár az eredmény máshol következett is be. v.

Elkülönítő készülék (bány.). Az ércek előkészítése alkalmával az apró érczemekkel behintett érckőzetet összezúzzák és az igy nyert darából és lisztből külön készülékekben, ülepítőkben vagy széreken különítik el a tiszta szinércet a meddőtől. L. *Előkészítő eljárás* (VI. k.)

Ellena *Viktor*, olasz államférfi, szül. Saluzzoban 1844., megh. 1892 jul. 20. A hivatalnoki pályára lépvén, a földmívelési minisztériumba került. Kiváló adminisztrativ tehetsége következtében rövid idő alatt osztályfőnök lett. Később a pénzügyminisztériumba helyezték át, ahol a vámosztály főigazgatója lett. Ebben az állásában tevékeny részt vett valamennyi újabb olasz kereskedelmi szerződés létesítésében és a mostani olasz vámtarifa is jórészt az ő műve. 1880. Róma beválasztotta a képviselői kamarába, ahol a jobboldalhoz csatlakozott. 1887 ápr. 1888. végéig főtitkár volt a földmívelési minisztériumban. 1892 máj. kereskedelmi miniszter lett a Giolitti-kabinetben, de erről az állásáról betegsége miatt már jul. 7. lemondott.

Ellenáram, a fizikában *külön* vagy *extraáram*, l. *Mágneses indukció* (XI. k. 803. old.) és *Elektromos áramgerjesztés* (V. k.).

Ellenhajtás, l. *Német vadászat* (XIII. k.).

Ellenmondás. A betétszerkesztési eljárásban E.-sal élhet az a telekkönyvi tulajdonos, akinek a nevén álló ingatlanra nézve megindították a tényleges birtokos tulajdonjogának bejegyzése iránti eljárást azon az alapon, mert a helyhatóság és a bizalmi férfiak igazolták, hogy a tényleges birtokos az ellenmondó nevén vezetett ingatlant három év óta békésen birtokolja (1886. XXIX. t.-c. 16. §). Ez esetben az eljárás megindításáról szóló jegyzőkönyv felvétele után a bizottság a telekkönyvi tulajdonost végzés által azzal a figyelmeztetéssel idézi meg, hogy ha az ingatlannak a tényleges birtokos nevére való átírása ellen kifogása van, E.-át a bizottság előtt megjelenve élőszóval terjeszsze elő, vagy pedig a bizottság helyszini eljárásának befejezése után legkésőbb a telekkönyvi hatóság által kitűzendő félévi hirdetményi határidő alatt közvetlenül a telekkönyvi hatósághoz intézendő beadványban nyujtsa be (1886. XXIX. t.-c. 44. §).

E.-sal lehet élni továbbá abban az esetben is, ha a tényleges birtokos tulajdonjogának bejegyzése iránti eljárást azon az alapon indították meg, mert a telekkönyvi tulajdonos három év előtt meghalt, vagy holléte három év óta nem tudatik és a helyhatóság igazolja, hogy tudomással bir azon egy vagy több átruházásról, amelyek által a tényleges birtokos a kérdéses ingatlant megszerezte s egyszersmind a helyhatóság és a bizalmi férfiak azt is igazolják, hogy a tényleges birtokos maga, vagy ő és birtokelődei legalább 10 év óta békés birtokában vannak az ingatlannak (1886. XXIX. t.-c. 18. §). Ez esetben akár az ismeretlen helyen levő telekkönyvi tulajdonos, feltéve, hogy az eljárás tudomására jutott, akár a tévesen halottnak nyilvánított telekkönyvi tulajdonos, élhet E.-sal.

E.-sal a fentebb elmondott bármelyik esetben élhet a telekkönyvi tulajdonosnak jogutóda, házastársa és leszármazója is. Csak az a különbség van benne, hogy ha a telekkönyvi tulajdonos maga él E.-sal, akkor, ha még nem jegyezték be a tényleges birtokos tulajdonjogát, nem is fogják bejegyezni, hanem az eljárást minden tárgyalás nélkül megszüntetik s erről a tényleges birtokost okiratai visszaadásával értesítik (1886. XXIX. t.-c. 44., 46. §-ai). És ha a tényleges birtokos tulajdonjogának már bejegyzése után ad be a telekkönyvi tulajdonos E.-t, akkor a tényleges birtokos tulajdonjogát a telekkönyvi hatóság szintén tárgyalás nélkül kitörli s a régi állapotot, vagyis az ellenmondó tulajdonjogát tünteti fel (1886. XXIX. t.-c. 63. §). Tehát a telekkönyvi tulajdonos személyes E.-ának mindig feltétlen hatálya van. Ha pedig jogutód vagy házastárs, vagy leszármazó él E.-sal, akkor a tényleges birtokos tulajdonjogát okvetlenül bejegyzik (1886. XXIX. t.-c. 53. §), csakhogy utána a telekkönyvi hatóság szükség esetén jegyzőkönyvi tárgyalás alapján abban a kérdésben dönt, hogy sikerült-e az ellenmondónak jogutódi vagy házastársi, vagy leszármazói minőségét igazolni s ha igen, akkor a tényleges birtokos tulajdonjogának törlését elrendeli s a megelőző telekkönyvi állapotot helyreállítja; ha nem, akkor az E.-t elutasítja s egyúttal feljogosítja az ellenmondót, hogy az elutasító végzés jogerőre emelkedése után még 30 napig akkor is harmadik személyek elleni teljes joghatályylyal indíthat törlési pert a tényleges birtokos ellen, ha időközben a 6 hónapi hirdetményi határidő lejárna (1886. XXIX. t.-c. 64. §).

E.-nak van még helye a királyi járásbíróság által kibocsátott *fizetési meghagyások* ellen (VII. k.). Az E.-t még a *kielégítési végrehajtást* foganatosító bíróságnál is, sőt a kiküldött végrehajtónál is be lehet jelenteni; ez utóbbi esetben az E.-t a kiküldött végrehajtó a végrehajtási jegyzőkönyvbe foglalja bele. TÖRÖK.

Ellenpróba (bány.), különösen az ércek előkészítésénél szükséges, ha a régi eljárást megváltoztatni, javítani akarják; e végre próbát tesznek az új eljárással és ellenpróbát a régi eljárás szerint: a próbához és ellenpróbához ugyanazokból

az ércekből hordanak gondosan megmért mennyiségeket, pontosan megmérik és följegyzik a próbákkal nyert termékeket, fémtartalmukat és a próbáknál fölmerült költségeket; ezeket az eredményeket azután kiszámítják 100 tonna zúzóércre és ugy hasonlítják össze. — E. a felállással szavazásnál a szavazás ismétlése az előbb ülve maradottak felállásával.

Ellenség, l. *Háboru* (VIII. k.).

Ellenvájatvég (bány.). Ha a bányában két pontot össze akarnak kötni és a feladatot gyorsan akarják végrehajtani, mind a két pontról egyidőben dolgoznak egymás felé. A munkahelyek az ellenvájatvégek.

Ellerbeck, falu Schleswig porosz tartomány Plon kerületében, a kieli öböl mellett, Kiellel szemben, melylyel gőzhajójárat köti össze, (1895) 4176 lak. Van haditengerészeti kikötője és nagyszerü császári hajógyára, tengeri fürdője, halászata. Mellette fekszik *Gaarden* (VII. k.).

Ellery *Róbert Lajos János*, angol csillagász, szül. Cranleighban, Surreyben 1827 jul. 14. Orvostudományt tanult, de csillagászattal és meteorologiával is foglalkozott. 1851. felhagyott az orvosi gyakorlattal és Ausztráliába ment, hol 1853. megvetette Williamstownban a későbbi melbourni csillagvizsgáló alapját, ennek kezdet óta igazgatója 1896. bekövetkezett haláláig. Főkép a holddal foglalkozott és kitünő hold-fotográfiákat készített. 1857—70-ig ő volt Victoria geodetikai fölmérésének a vezetője. LAKITS.

Elling, *Fr.* von, álnév, l. *Mylius* (XII. k.).

Ellinger 1. *Gusztáv* megh. Budapesten 1898 márc. 5. — 2. *E. Jozefa* (Maleczkyné) 1896 okt. 1. megvált az opera kötelékéből.

Ellmenreich *Franciska*, 1894. megvált a bécsi Volkstheatertől s Hamburgba távozott. 1898 jan. Berlinben a királyi szinház kötelékébe lépett.

Elloposkleros *Huldrich*, l. *Fischart* (VII. k.).

Ellrich, porosz város, (1895) 3997 lak.

Ellsworth (ejtsd: ellszvorth), 1. county Kansas É.-amerikai államban 1940 km² területtel, 1975 lak., E. székhelylyel; 2. *E.*, székhelye Hancock countynak, Maine É.-amerikai államban, 30 km.-nyire Bangortól, az Union mindkét partján, (1890) 4804 lak., jelentékeny fakereskedéssel.

Ellwangen, württembergi város, (1895) 4697 lak.

Elm, község Glarus svájci kantonban, 982 m. a tenger szine fölött, a Seruf felső völgyében, a Seruf balpartján magas hegyek veszik körül, melyek E.-ből mászhatók meg; a Glarus-Linthal vasút mellett fekvő Schwandennel postaközlekedés köti össze. 1880-ban 1028 lak., de miután az 1881 szept. 11-iki hegycsuszamlás a falut lerombolta s lakosai részint kivándoroltak, 1888. már csak 834 lak. A község délkeleti részén emelkedik a Tschingel hegycsúcs. Erről a hegyről szakadt le fentnevezett napon az egész északi hegyhát; 22 lakóházat, 50 istállót, 4 raktárt, 4 munkásházat borított el és 114 embert ütött agyon. Az anyagi kárt a beérkezett adományok nagyrészt fedezték. V. ö. *Buss* és *Heim*, Der Bergsturz von E. (Zürich 1881).

El Mina, a Sziriában levő Tarabulusnak kikötő városa, 7000 lak. Tarabulustól három km.-nyire van és lóvasút köti össze vele.

Elmira (VI. k.), itt van New-York állam javitóintézete felnőttek számára, mely 1876 óta áll fenn. A bíróság ide csak 16—30 éves férfi-elitélteket utalhat, még pedig az ott-tartás idejének meghatározása nélkül. Azt, hogy az elitélt meddig marad az intézetben, az igazgatóság állapitja meg a büntető törvénykönyvben kiszabott büntetés maximumának korlátain belül s egyszersmind jogositva van az elitéltet bármikor becsületszóra szabadon bocsátani, ha javulásának biztos jelét adja. Ha az elitélt becsületszavát megszegi, az igazgatóság elfogathatja. Az összes elitéltek három osztályba vannak sorozva, melyekbe javulásuk szerint lépnek elő. Az intézet hires különlegessége az elitéltek által Summary (Összefoglalás) cím alatt szerkesztett újság, mely nemcsak arra szolgál, hogy az elitélteket a munkában és tanulásban buzditsa, hanem arra is, hogy a külvilággal való kapcsolatot fentartsa. V.

Elmshorn, porosz város, (1895) 12,207 lak.

Előcsira (növ., proembryo), a méreggyilok meg a sarkantyuka csiraffüggesztőjének jelentékeny felduzzadása.

Előd (Eleud), régi magyar személynév, melyet közönségesen az «elől», «eldől» szóval egyeztetnek, különösen mivel Árpád genealogiájában is más rokon fogalmakat jelölő nevekkel (Ügek a. m. ük, Emese a. m. eme vagyis anya, emse) együtt fordul elő. A történelmi Eleud vezér nevét azonban Konstantin császárnál Levedi vagy Lebedi (Lebedius) alakban találjuk s ez arra mutat, hogy a névnek alighanem más lesz az eredete. Nem lehetetlen, hogy a szláv Liebud névnek a népetimologiai magyarositása. A későbbi korban nagyon ritkán fordult elő, igy 1244. egy Leustach nevü nemesnek az apját irják Eleudnak. A tihanyi monostor szolgaszemélyzeténél ugyan többször előjön az Elid, Elud név, de ez aligha egyeztethető össze az E. névvel és szóval. N. G.

Elődök, l. *Utódok* (XVI. k.).

Előhengerlő, l. *Hengermű* (IX. k.).

Előjáróőr (katonaság), kötelessége mindent elkövetni, hogy a fő csapat folytonos és egyenletes sebességü előrehaladása szükség nélkül ne háboritassék. Az E. vezetése, ha csak lehetséges, tisztre bizandó, akinek a követendő utat pontosan ki kell jelölni. Az E. nincsen határozott menetalakzathoz kötve, hanem ugy mozog, amint tekintettel erejére és feladatára legcélszerübbnek mutatkozik. Gyenge ellenséges osztagokat el kell üzni; ellenséges nagyobb erőkkel való találkozáskor azok erejét és szétosztását kell kipuhatolni és oly pontokat, amelyek a fő csapat harcára nézve fontosak, gyorsan meg kell szállani és erélyesen megvédeni. L. még *Élővéd* (VI. k.).

Előkészítő eljárás (VI. k.), a büntető perrendtartás (1896. XXXIII. t.-c.) szerint az előkészítő nyomozásból és vizsgálatból áll. Az E. általános jellemzését l. *Bünvádi perrendtartás.*

Előlegezési és hitelegyesületek, l. *Szövetkezetek* (XV. k.) és *Hitel-egyesületek* (IX. k.).

Előmelegítő tűzhely (koh.), a lángpesteknek az a része, melyben a beolvasztandó fémet előmelegitik; ez a hely rendesen a lángpest végén van, hogy a kéménybe vonuló gázok hőségét az előmelegitésre föl lehessen használni.

Előmelegítő üst (bány.), a sófőzésnél a sós víznek fölmelegítésére szolgáló üst.

Előnév, l. *Nemesi előnév* (XIII. k.). E.-adományozás díja, l. *Díj*.

Előnyverseny, az a verseny, amelyben a különböző képességű indulók nyerési esélyét lehetőleg egyenlővé teszszük az által, hogy a rosszabb képességű indulóknak győzelmi kilátást adunk teher- vagy térbeli engedménynyel. Lóversenynél teherengedménynyel, ügető-, futó-, úszó-, kerékpár-, csónakversenynél pedig térelőnynyel igyekszünk a győzelmi esélyeket kiegyenliteni.

Előrangu vonat. A vonatok kellő gyorsaság- és biztonsággal való közlekedésük érdekében, fontosságuk szerint, sorszámukon kivül rangszámokat is kapnak. A rangsorozat általában a következő: *a)* udvari vonatok; *b)* futár- és gyorsvonatok; *c)* személyvonatok; *d)* vegyesvonatok; *e)* katonavonatok; *f)* tehervonatok. A különvonatok rangja esetről-esetre állapittatik meg. Ez intézkedés felette fontos akkor, mikor a távirdavezetek megromlik és az esetleg ugyanakkor megkésve közlekedő vonatok találkozását vagy megelőzését kell megállapitani. *Ha a távirati értekezés lehetetlen*, általános szabály, hogy a vonatok rangsorozata megtartassék, vagyis az előrangu vonat közlekedése az utórangu által ne akadályoztassék; ezért tozik a rendes utórangu vonat az előrangut a menetrendben találkozás vagy megelőzésre megjelölt állomáson, tekintet nélkül bekövetkezhető késedelmének nagyságára, megvárni. Ettől csak világosan irott rendelkezés alapján szabad eltérni, s ezért, hogyha ellenvonat érkeznék az állomásra, addig a vonatot nem szabad elindítani, mig a szolgálattevő tisztviselő az utóbb érkezett vonat menetlevelét meg nem nézte. Hogy pedig e kényes pillanatokban a találkozásra való pontos megérkezés biztositva legyen, a vonatok menesztésének legkorábbi és legkésőbbi ideje veendő számitásba. *Legkorábbi* indulási időnek nevezzük azt az időpontot, mikor az előrangu vonat az ellenvonatra való további várakozás nélkül is elhagyhatja az állomást. Ez időpontot pedig megkapjuk, hogyha az ellenvonat rendes beérkezési idejéhez 5 percet hozzáadunk. Viszont *legkésőbbi* indulási időnek nevezzük azt az időpontot, mikor egy utórangu vonat még találkozásra elbocsátható az előrangu ellenvonattal szemben. Ez időt akként számitjuk, hogy az utórangu vonat rendes, tehát nem a legrövidebb menetidejét vevén alapul, az utórangu vonat az előrangu vonat menetrendszerü indulási ideje előtt 5 perccel érkezzék az állomásba. Ez intézkedésekkor nagyobb biztonság okáért a lokomotiv- és vonatvezető órája összehasonlitandó a távirdai irodában levő órával és a legkésőbbi indulási időben indított vonatoknál a legkorábban, a legkorábbi indulási időben indítottaknál pedig a legkésőbben járó órának ideje veendő számitásba. DOBIECKI.

Előszó, valamely könyvnek a címlap után következő része, mely röviden elmondja az olvasónak a könyv foglalatját s jelzi az iró álláspontját, esetleg a könyv megirásának célját, körülményeit stb. Az E.-t külön lapszámozzák, még pedig római számokkal.

Élő védőfal, oly szélesebb és elég magasra növő faültetés, melynek rendeltetése, hogy környezetét emberek és állatok behatolása, erős vagy szárító szél vagy tűz ellen mintegy megvédelmezze. É.-at eszerint erre alkalmas fanemek csemetéinek kiültetése útján leginkább épületek, majorok, szántóföldtáblák védelmére, birtokhatárokon, futóhomokterületek körül, nem ritkán azonban erdőhelyen is veszélyezettebb helyeken szoktak létesiteni; kisebb, szabad helyen fekvő erdőket É.-lal egészen körül keriteni is célszerü. Az É. szélessége a védelem megkivántató fokához képest 10—50 m. lehet. Az E.-at oly fanemekből alakitjuk meg, melyek a nyujtandó védelem igényeinek legjobban megfelelnek és melyek a fennálló viszonyok között jól diszlenek; itt azonban természetesen csak oly fanemek használhatók, melyek a szabad állást megtürik és melyek önmaguk védelemre nem szorulva, annak szolgáltatására alkalmasak, milyenek p. a *tölgyfa*, a *szilfa*, a *körisfa*, a *juharfélék*, az *akácfa*, némely *nyárfafaj*, a tülevelüek közül az *erdei* s a *feketefenyő* stb., utóbbiak védelme télen hatásosabb, mint a lomblevelüeké. Cserjék közül az állomány sürüsitésére s egyéb használt tekintetbe véve, a *mogyoró* érdemel figyelmet. Az É. létesitése és kezelésére vonatkozólag l. az *Élősövényekről* elmondottakat (VI. k.), megjegyezve, hogy az É. vágása és felujitása körül a középerdőkezelés elvei jöhetnek célszerüen alkalmazásba. BLS.

Elővezető parancs, a büntető perrendtartás szerint akkor adatik ki, ha a szabályszerüen idézett terhelt meg nem jelen s elmaradását figyelemre méltó okkal ki nem menti. Kivételesen idézés helyett adandó ki az E., ha az előzetes letartóztatásra törvényes ok forog fenn. Kellékei ugyanazok, mint az idézésé, csakhogy a büncselekmény és az elővezetés oka mindig megjelölendő. Az E. kézbesitője köteles a terheltet, ha szükséges, kényszerítő eszközökkel, esetleg a karhatalom igénybevételével is, az idéző hatóság elé állitani. V.

Elpino Nonacriense, l. *Diniz* (1., V. k.).

Elpis Melena, álnév, l. *Schwartz* (1., XIV. k.).

Elsajátítás, l. *Jogtalan elsajátítás* (IX. k.).

Elsavanyodás (növ.), olyan betegség, midőn a talajnak túlságos nedvessége következtében az elvetett mag rothad v. a gyökér elhal, megbarnul és rothad. Ennek folytán a növény hervad és a földből könnyen kihúzható. A talaj likacsai vizzel egészen megtelvén, a levegő a földbeli részekhez nem juthat. A talán még ott levő oxigént a rothadó részek elnyelvén, a támadt szénsav is káros lehet s a földbeli részek elhalni kénytelenek. BORB.

El Solitario, *Calderon* Szerafin don spanyol költő álneve. L. *Calderon* (3., IV. k.).

Elster, 1. *Ernő*, irodalomtörténetiró, szül. a Majna melletti Frankfurtban 1860 ápr. 26. A tübingai, jenai, berlini és lipcsei egyetemeken újabb filológiát és bölcsészetet hallgatott. 1886. a glasgowi egyetemen és a Queen Margaret Collegeben a német nyelv lektora lett. 1888. visszatért Németországba és magántanárnak habilitáltatta magát a lipcsei egyetemen, ahol 1892. rendkivüli tanárnak nevezték ki. Munkái: Beiträge zur Kritik des Lohengrin (Halle 1884); Heines Buch der Lie-

der, nebst einer Nachlese nach den ältesten Drucken oder Handschriften (Heilbronn 1887); Zur Entstehungsgeschichte des Don Carlos (Halle 1889). Kiadta Heine összes műveit teljes kritikai apparátussal, kommentárral és életrajzzal (Lipcse 1887—90, 7 köt., új kiadása 1893); Die Aufgaben der Litteraturgeschichte (1894); Principien der Litteratur-Wissenschaft (I., 1897).

2. *E. Lajos* (VI. k.) német közgazdát Boroszlóból 1897. a porosz közoktatásügyi minisztériumba hívták Berlinbe s azon év nov. titkos kormánytanácsossá nevezték ki.

Elsterberg, szászországi város, (1895) 4814 lak.

Elsterwerda, porosz város, (1895) 2536 lak.

Elszivárogtatás, l. *Réz* (XIV. k. 533.).

Eltham (ejtsd: ellthem), falu Kent angol grófságban, Londontól 14 km.-nyire délkeletre. A faluban egy romokban levő királyi palota látható, melyet III. Henrik építtetett 1270 körül és melyben leginkább VII. Henrik lakott. A palotából csak a szép lakomacsarnok maradt épségben.

Eltolás, épületeké, l. *Házeltolás*.

Eltolódás (növ.), a növény tagjainak eredeti helyökről feljebbre v. alábbra, inkább jobbra v. balra, jobban kifelé v. befelé való elmozdulása. E. folytán p. a levelek örves állása felbomlik, v. a spirál helyzetű levelek, az ágak megkurtulása folytán, az örves álláshoz közelednek. Az E.-sal gyakran más eltérés nem szövetkezik; legszembeötlőbb azonban a szár ellaposodásakor. A virág kehelyleveléből v. a szirmából néha egyik-másik lentebb esik a többinél, v. a virág túlnövésekor a virág körei spirális helyzetbe jutnak. BORB.

Eltulajdonítás, lásd *Jogtalan eltulajdonítás* (IX. k.).

Eltz, folyó az Eiffel (V. k.) vidékén, Hochkelbergnél ered s Moselkernnél a Moselbe ömlik. Sűrűn látogatott völgyének szélén, 290 m. magas sziklán, regényes vidéken fekszik a festői E. vár, a középkorból legjobb karban fönmaradt német várak egyike. Székhelye a még most is viruló *E.* grófi családnak; részben lakható, sok régiséggel.

Eltz *Károly* gróf, a főrendiház tagja, valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, szül. a bajorországi Aschaffenburgban 1823 jan. 29. Katonai tanulmányait a volt bécsi cs. kir. mérnöki akadémiában végezte. Miután beutazta Európát, a cs. kir. hadseregben tiszti rangban 1839—44. szolgált. 1844. meghalt apja, mire átvette németországi birtokainak kezelését. 1848. bátyja halála után pedig átvette családjának Szlavóniában, Vukováron levő birtokait, ahol most is lakik. 1896 jun. 6. megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet.

Eltze, folyó, l. *Alzette* (I. k.).

Elu, l. *Szinghaléz nyelv és irodalom* (XV. k.).

Elusio, l. *Eludál* (VI. k.).

Elvas, portugál város, (1890) 13,696 lak.

Elvásás, l. *Gomfiázis* (VIII. k.).

Elvaston Castle (ejtsd: ellvesztn kasztl), Harrington lord kastélya Derbyshire-ben (Anglia), Derbytől 5 km.-nyire délkeletre, képtárral és szép parkkal.

Elvénült v. *túlélt* az a fa, mely természetéhez képest túlmagas kort ért el, minek következtében életerejét elvesztve, már csak lassan növekszik, illetve elhalófélben van. Hogy a fa E., azt arról lehet megismerni, hogy ágainak egy része, főleg csúcsa kiaszott, törzse részben kiszáradt, gyakran belül redves vagy üres, kérge levált. Az E. fák értéke napról-napra csökken; végtére jóformán egészen megsemmisül, miért is azok mielőbb kivágandók. Oly erdő, mely jórészt E. fákból áll, E. vagy *túlélt erdő*-nek mondatik: ily erdő nagyon megritkul, a fák alatt a talaj, kivált ha marha járja, nagyon megkeményedik, különféle erdei gyomok telepednek le s az erdő természetes úton való felujítása nagy nehézségekbe ütközik, sőt lehetetlenné válik. A túlélt erdő, melynek fentartása üzleti szempontból is nagyon helytelen, mielőbb értékesítendő és föltéve, hogy teljes kiirtása nem szándékoltatik, oly eljárás követendő, mely arra alkalmas, hogy a rossz karba jutott régi erdő helyett fiatal jó erdő létesüljön. BLS.

Elversberg, falu Trier porosz kerület ottweileri jár.-ban (1895) 4247 lak., kőszénbányászattal.

El . . . y, álnév, l. *Asnyk* (II. k.).

Elychrysum *Tourn.* (növ.), l. *Bársonyvirág* (II. k.).

Elymais, l. *Elam* (V. k.).

Elysii campi, l. *Aliscans*.

Elysio *Filinto*, álnév, l. *Nascimento* (XII. k.).

Elytron, l. *Elitron* (VI. k.).

Elzász-Lotaringia (VI. k.). A lakosok száma (1895) 1.640,986. Foglalkozásra nézve E.-ban volt 1895. mező- és erdőgazdasággal foglalkozó 616,074, bányászattal és iparral foglalkozott 605,600, a kereskedelem és forgalom szolgálatában állott 156,458, napszámos- és házi szolgálatot teljesített 17,863, tisztviselő és értelmiséghez tartozó volt 234,984, magánzó és foglalkozás nélküli 129,617. A népmozgalom adatai 1897-ről: született 52,271, meghalt 35,109, kivándorolt más földrészre 209. Az 1893-iki felvételek szerint szántóföld és kert volt 718,211, rét 183,029, legelő 33,992, erdő 442,998 ha. Az aratás eredménye 1896. búzából 195,464 t., rozsból 55,456 t., árpából 83,306 t., zabból 122,093 t., burgonyából 911,928 t., takarmányrépából 833,235 t. és komlóból 4254 t. A bortermés 1896. volt 1.510,950 hl. (49·5 ha.-onként). Dohánynyal 1895—96-ban 1707 ha. volt beültetve, amelyeken 5314 t. dohánylevél termett 4 millió márka értékben. Az 1892 dec. 1. megejtett állatösszeirás szerint volt 137,327 ló, 487,243 szarvasmarha, 97,303 juh, 370,405 sertés, 62,098 kecske és 67,138 méhkas. A bányászat 1896. szolgáltatott 1.027,699 t. szenet, 919,849 t. nyers vasat. 1897. a bányászati termékek értékét 22.957,715 márkára becsülték. 1896—97. a 83 sörgyárban termeltek 937,439 hl. sört. A szeszтermelés 1895—96-ban 10,647 hl. volt. 1895. összesen volt 2787 nyilvános és 84 magán népiskola 226,101 tanulóval és 5195 tanítóval. 1895. a mezőgazdaság s közmunkák számára külön ügyosztályt állítottak föl; 1896. pedig a községeknek nagyobb autonomiát adtak. 1898. a rendes állami bevételek 55·6, a rendes kiadások pedig 55·8 millió márkát tettek ki. V. ö. *Clauss*, Hist.-topogr. Wörterbuch d. Elsass (Zabern 1895 stb.); Elsässische Kunstdenkmäler (kiadta Hausmann, Strassburg 1896); *Halley*, Die Gemeinde-Ordnung f. E.-L. v. 6. Juni 1895 (u. o. 1896); *Jakob* K., Die Erwerbung des E. durch Frankreich im

westfäl. Frieden (u. o. 1897); Geologische Special-Karten von E. (u. o. 1892 s köv.); *Reuss* R., L'Alsace au dix-septième siècle (Páris, I. köt. 1898, II. köt. 1899); *August* Ernő, Katechetische Gesch. von E. bis zur franz. Revolution (Strassburg 1897).

Elze, porosz város, (1895) 2907 lak.

Emanet, l. *Iltizám mukáta.*

Emánuel, *aostai herceg*, néhai *Amadeus* (I. k.) aostai hercegnek első házasságából származott fia, szül. Genovában 1869 jan. 13., olasz vezérőrnagy és az I. hadtest tüzérparancsnoka. Királyunk 1899 jan. 6. az aranygyapjas-rend vitézévé nevezte ki. 1895 jun. 25. nőül vette *Heléna* hercegnőt, Fülöp orléansi herceg testvérhugát (szül. 1871 jun. 13.). Házasságukból egy fiu született: *Amadeus* herceg (1898 okt. 21.).

Emballage (franc., ejtsd: ambalázs) a. m. burkolat, amelyet az áruk csomagolásához használnak, t. i. papiros, rongyok, forgács, szalma, háncs, fürészpor stb.; ellenben nem tartozik az E.-hoz a láda, a hordó, az üveg, a bádog- vagy kartondoboz stb. Az áruügyletek számláiban E. tétel alatt a csomagolás munkáját és a hozzá való anyagot szokás felszámítani s külön megegyezés hiányában, a közszokás szerint ezt a vevő tartozik megfizetni.

Embel, Árpád-kori magyar személynév, mely különösen az alsóbb néposztálynál volt elterjedve, igy többször előfordul a bakonybéli (1086), dömösi (1138) és tihanyi (1211) zárdák szolgaszemélyzetének összeirásában. A név egy másik változata *Embeldi* volt. N. G.

Embelia *Burm.* (növ., Samara L.), a Myrsinefélék cserjéje 65 fajjal az óvilág meg az Oceania tropikus vidékein. Levele váltakozó, nyeles, lándsás v. tojásdad; fürtös virága apró, nagyszámu, zöld, fehér v. piros; bogyója apró, gömbölyü, piros v. fekete. Az indiai *E. Ribes* Burm. bogyóival a fekete borsot hamisítják. Kissé csipős izü, tartalma embelia-sav: $C_9A_{13}O_2$. Ez a narancssziniü kristálypikkely alkoholban oldódik, de vizben nem; 140°-on olvad. Ammoniumsója $C_9A_{13}O_2$. NA_4 csaknem izetlen por, olyan piros, mint a rubiapirositó, higitott alkoholban oldható s a szalagféreg ellen rendkivül hathatós orvosság. Oly bajokban foganatosnak bizonyodott, amikor a rendes szerek nem segitettek. BORB.

Ember (VI. k.). Ranke egy újabb tanulmányában arra törekszik, hogy valamennyi E.-t két ősfajra vezessen vissza. Az egyikhez tartoztak volna Európa, Észak-Afrika, Észak- és Közép-Ázsia, valamint Észak- és Dél-Amerika lakosai, kiknek még ma is ugyanazon főtipusuk van és kik oly országokban laknak, melyek a diluviális korszakban összefüggésben voltak egymással. Hozzája tartoznék a legrégibb eddig ismert ásatag emberiség és az emlitett területek lakosainak tőle kell származniok. A második ősfaj Ranke föltevése szerint Dél-Ázsia egy részének, Ausztráliának, a Csendes-oceán sok szigetének, Közép- és Dél-Afrikának lakosságát foglaló magában. E fekete ősfaj származása még ismeretlen, mert területén eddig, ugy látszik, még nem fedezték föl ásatag őseit. Ez ősfajnak ősi lakóhelyét, mint az elsőét is, valószinüleg Ázsiában kell keresni és talán ott egy közös, még idősebb ősfajból eredt. Esetleg Európából is származhatik, hol a harmadkorban az E.-hez leginkább hasonló antropomorf majmok éltek. Talán ez a második fekete ősfaj az E.-i nem közös gyökeréhez még közelebb áll, mint az első, ugy hogy a hipotétikus harmadkorbeli E. leginkább a mai négerhez hasonlithatott, mint azt főképen a francia antropologusok barlangleleteiknek nem éppen föltétlenül bizonyító erejü elefántcsontfaragványai alapján állítják. E faj főbb ismertetőjelei voltak: a kisebb agy, erősebb rágószervek, előreálló állkapcsok, a végső fogak ritkább hiánya, a koponya alapjának csekélyebb szeglethajlása, de nem egyúttal a fekete szin, mely állatokon és E.-eken tett megfigyelések alapján későbbi keletkezésünek látszik, mint a másik faj világosabb szinezete. A két faj különbségeit az alábbi összeállitás mutatja.

	Első ősfaj	Második ősfaj
Agy	nagyobb	kisebb
A koponya szélessége	nagyobb	kisebb
A koponya nagysága az archoz arányitva	aránylag nagy	aránylag kicsiny
Fogak	kisebbek	nagyobbak
A végső fogak	gyakran hiányzanak v. csenevészek	ritkábban hiányzanak v. csenevészek
A koponya alapja	erősen hajlott	kevésbbé hajlott
Törzs	aránylag hosszu és széles	aránylag rövid és keskeny
Csontváz	többnyire erőscsontu	többnyire finom csontu
A bőr alapszine	sárga, de átmegy: *a)* világossárgába (fehérbe) *b)* barnába és feketébe	sötétbarna, de átmegy: *a)* sárgásbarnába és sárgába *b)* sötétfeketébe
A haj	a durvától a mérsékelten finomig, a simától a hullámosan göndörig, a keresztmetszetben a szélesen oválistól a majdnem kerekig váltakozik	finom, hullámosan göndör, a keresztmetszetben a keskenyen oválistól a szalagalakuig váltakozik
A haj és a szem szine	túlnyomóan sötétbarna és fekete. De mindenütt akad szőke haj és kék szem is.	majdnem kizárólag sötétbarna és fekete. A világosabb szin csak nagyon ritka.

Más kutatások az emberi fajok állandóságából indulnak ki, melyet sok évezred óta ki lehet mutatni. Ama fajok, melyek az 5—6000 év előtt keletkezett egyiptomi képeken és szobrokon vannak ábrázolva, még ma is a Nilus völgyét és a szomszédos területeket lakják és a történeti korszakokban az árja, sémi és negroid tipuson változást nem lehet kimutatni. Ezek a tipusok pedig a leghatározottabban ama koponya- s csontvázrészekben jutottak kifejezésre, melyek a történet előtti fajokból maradtak ránk. A kutatók tehát arra törekedtek, hogy

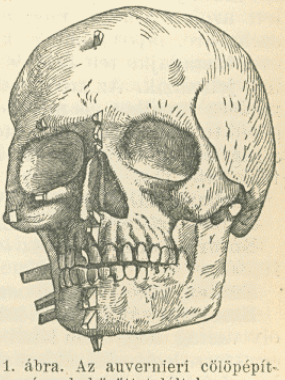

1. ábra. Az auvernieri cölöpépítmények között talált koponya.

ezekből a maradványokból a történelem előtti fejtipusokat oly módon restaurálják, mint már régebben a történelem előtti állatok csontvázaival tették. Kollmann és Büchly ilyenformán egy épen maradt női koponya alapján *(1. ábra)*, melyet a neuchâteli tó mellett az auvernieri cölöpépítményben találtak, tökéletesen restaurálták a nő mellszobrát oly módon, hogy a koponya gipszlenyomatára női holttestek megfelelő méreteinek összehasonlításából nyert közepméretek szerint mintázóagyagot rak-

2. ábra. Egy auvernieri nő rekonstruált mellszobra.

tak. Az auvernieri nőnek ekképen előállított mellszobra *(2. ábra)* a brachikefál fajnak szép tipusát mutatja, amely a hosszukoponyáju faj mellett azon a vidéken még ma is lakik. E tipust széles arc, lapos homlok, kiduzzadó pofa, rövid orr, vastagajku telt száj és éles állkapocsszegletek jellemzik. Az arc teljesen hasonlít e tipus modern arcaihoz és nyoma sincsen rajta a negroid tipusnak, mely a francia kutatások szerint a régibb kőkorszakban Európában a legelterjedtebb lett volna.

Emberfajták, l. *Ember* (VI. k. 102.).

Ember származása, l. *Ember* (VI. köt. 102.).

Embriogenia (gör.), az ember keletkezése és fejlődése.

Emden, porosz város, (1895) 14,485 lak.

Emeletes vájás (bány.), midőn a lefejtendő telep oly vastag, hogy nem lehet egész vastagságában egyszerre lemívelni, akkor emeletenként rendezik be a fejtést, és minden emeletet mint külön telepet fejtik le. L. *Bánya* (II. k.).

Emelkedési viszonyok. A vasutak emelkedési viszonyait az átszelendő vidék domborzatának jellege határozza meg. Nagyobb forgalmak legyőzésére vagy mindaddig, míg a csekély emelkedésü vasút megépítése nem felette drága, adhéziós vasutakat építünk. Előnyük olyannyira nagy, hogy az emelkedésnek ama határértékét is alkalmazzuk, melynél a tapadás segélyével már csak kisebb terhelésü vonatokat járathatunk. Hogyha azonban a forgalom a teherbirás csökkenése miatt többé nem gazdaságos vagy a kisebb emelkedések miatt nagyobb hosszra kell a vonalat kifejtenünk, mi annak megépítését nagyon költségessé tenné, akkor fogaskerekü vasutakat vagy kötélpályákat építünk.

Az adhéziós vasutak építésekor választandó emelkedések határértékét és beosztását a gazdaságos kezelés szempontjából határozzuk meg. Legelőnyösebbek az u. n. *ártalmatlan* lejtések, melyeken nem kell fékezni, a fékezés t. i. leginkább rongálja a sineket és járóműveket; hogyha, mint rendesen szokott lenni, már nagyobbak az emelkedések, akkor a vonatok célszerű megterhelése, illetve a vonóerőnek kellő kihasználása végett az *egyenletes emelkedések* a gazdaságosabbak; minthogy azonban az utóbbi is alig valósítható meg, a nagyobb magassági különbségek legyőzésére közbe-közbe *rohamos emelkedéseket* (kaptatókat) iktatunk be; végre pedig, hogyha huzamosabban tartó nagy emelkedések fordulnak elő vonalunkon, célszerű azokat 6—7 km. távolságban menedékesebb részekkel megszakítani, hogy a lokomotivok tüzét éleszteni lehessen. Az emelkedések célszerü hatása az, melynél a gőz által végzett munka fele még a szorosabb értelemben vett vonat (a lokomotivot és szerkocsit ide nem számítva) vontatására fordíttatik. A hazánkban használt négycsatlós lokomotivok (adhézió-súlya 52 tonna, a külön szerkocsi súlya 20 tonna) vonó erejét vevén számításba, Lipthay szerint az adhéziós rendszernél alkalmazható emelkedések célszerü határa:

10	15	20	25	30	km. sebességnél
38	37	29	23	13	‰;

az emelkedések szélső határa pedig:

10	15	20	25	30	km. sebességnél
91	91	76	65	56	‰;

fogaskerekü vasutakon pedig, hogyha a svábhegyi vasúton alkalmazott lokomotivokat veszszük alapul, az emelkedések célszerü határa:

8	10	15	20	25	km. sebességnél
171	149	123	102	89	‰;

az emelkedések szélső határa pedig:

8	10	15	20	25	km. sebességnél
356	311	258	217	192	‰.

Az emelkedések szélső határát másfelől azonban megszabja az, hogy a vonó erőnek a vonatra átvitt része sem léphet át egy bizonyos határt, anélkül, hogy a kapcsolások túlságosan meg ne feszíttetnének és hogy ebből vonatszakadások ne származnának. Ha a szokásos méreteket veszszük alapul, akkor a következőt találjuk:

400	350	300	250	200	175	150	125	100	75	50	25	tonna vonatsúlynál
14	16	19	24	30	35	41	49	62	83	126	254	‰.

Az emelkedésnek közvetlenül az eséshez és viszont csatlakoznia nem szabad, közéjük egyenes fekvésü pályarész iktatandó, mert ha valamely esést emelkedés követ, akkor az esésen lehaladó

vonatkocsijai egymáshoz szorulnak és a vonórudak nincsenek megfeszítve. Amint a vonat egy része az emelkedésre jut, a lokomotivnak erőt kell kifejteni, a vonórudak rögtönösen feszíttetnek meg és a kapcsolatok szétszakadása könnyen bekövetkezik. A váltakozó emelkedések érintkező pontját *töréspontnak* nevezik. A töréspontokon a nagyobb lejteseket egymásba körívvel vezetjük át. E körív sugarát a gyakorlatban 5000 méter körül szokták venni.

Hogy a lokomotivok vezetői különös figyelmet fordítsanak a törési pontokon való áthaladásra és a vonat menetét váltakozó lejtések szerint szabályozhassák, a törési pontokon *lejtésmutatókat* állítunk fel, melyek karjaira (l. az *ábrát)* a lejtés

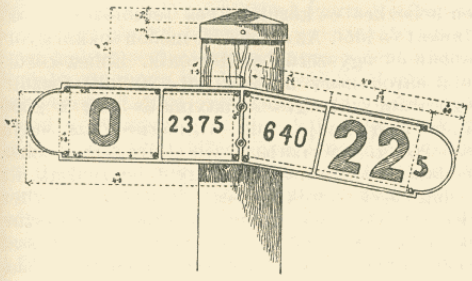

Lejtésmutató.

nagysága és hossza van felírva. Az emelkedéseket mindig per mille-ban fejezzük ki és ‰ jellel jelöljük. Az ábrán látható számok szerint 0 emelkedés (vizszintes) hossza 2375 m., a 22·5‰ lejtő hossza 640 m. A vasutak kezdő pontjának hazánkban mindig a Budapesthez közelebb álló pontot tekintjük és ebből a pontból kiindulva nevezzük a lejtéseket emelkedésnek, avagy esésnek.

Végre megjegyezzük, hogy síkpálya-jellegünek nevezzük azokat a vonalakat, melyeken 6‰-nél nagyobb emelkedés nincsen; dombosvidékü pálya jellegével birnak azok, melyeken 10‰ a legnagyobb emelkedés; az ennél is nagyobb emelkedésü pályák már hegyi jellegü vasutak. A pályaudvarokon 2·5‰-nél nagyobb emelkedést vagy esést alkalmaznunk a kocsik elgurulásának megakadályozása végett nem szabad. DOBIECKI.

Emelkedő áttörés, *emelkedő vágat* (bány.), az ér v. telep-dőlése szerint fölfelé hajtott vágat, mely két különböző szint egybekötésére szolgál. L. *Bánya* (II. k.).

Emelkedő szellentyü, ömlős testeknek egyik kamrából a másikba bocsátására való gépalkatrész, mely az átbocsátó csatorna befedésére szolgál s a kamrákban uralkodó nyomások különbözetének hatása alatt önmagától emelkedik. A gyakorlatban leginkább szivattyukban alkalmazzák.

Emelőgépek (VI. k.), *felvonók, darugépek* stb. mozgatására mindjobban terjed az *elektromos erő*. Ezen jelenség oka nem annyira a rendelkezésre álló mótorikus erőnek elektromos úton való gazdaságos értékesítésében keresendő, mint inkább abban, hogy egy hajtóerőt sem vezethetünk oly egyszerüen és könnyen az E.-hez, mint az elektromos erőt, továbbá, hogy a mellékmozgás létrehozatalára szükséges erőt, p. a daruoszlop forgatására, az emelőkocsi tolására való erőt egy egyszerü elágazó dróttal igen egyszerüen odavezethetjük. Az elektromótorokat közvetetlenül az E. tengelyeire kapcsolhatjuk s elhelyezésük és mozgásuk az áramfejlesztő gépektől teljesen független, mivel az áramvezető a helyi viszonyoknak megfelelő drótvezetékkel könnyen létesíthető, míg ellenben más mótorikus erőnek, mint p. nyomó viznek, gőznek v. nyomott levegőnek a hozzávezetése gondosan kezelt, komplikált csővezetéket kiván, melynek fentartása különösen akkor jár nagyobb nehézséggel, ha az emelőgép nem marad egy helyben, mint p. a futó- és forgó-daruk. A transzmisszióhajtással szemben az elektromos hajtás főként a szerelési munkálatok miatt érdemel elsőbbséget és ezenkivül a kenés teljesen elmarad, a hajtás tetszés szerinti távolságról végezhető, a hatásfokveszteség pedig nemcsak hogy működés közben kisebb, de midőn az emelőgép szünetel, teljesen elmarad, mert ilyenkor az áramkeringés szünetel, míg a transzmisszió-hajtásnál a transzmisszió üres járatára fordítandó munka akkor is szükséges, ha azt akarjuk, hogy a munkaforrás minden pillanatban rendelkezésünkre álljon. Az elektromos E. azon esetben, ha számukra külön áramfejlesztő telep van, rendszerint kis feszültségü (110—120 volt), ha azonban elektromos központokból nyerik az áramot, nagy feszültségü (circa 500 volt) árammal tápláltatnak.

Az elektromos emelők hajtóerejének megállapításakor figyelembe veendő az a körülmény, hogy a megindításkor a teher emelésére és a surlódási ellentállások leküzdésére szükséges erőhöz még egy bizonyos pótlék is szükséges, mely a terhet az emelkedési sebesség eléréséhez szükséges gyorsulásba hozni képes legyen. Ezen gyorsulási erőnek természetszerüen annál nagyobbnak kell lenni, minél nagyobb az emelkedési sebesség és minél kisebb idő alatt kell azt a súlynak elérnie. A dinamó-forgásszámot mindig oly nagyra választszuk, aminőre ezt a gyakorlati követelmények megengedik, mivel ezáltal ugy a súly, valamint a térszükséglet és az elkészítés költségei a minimumra redukálódnak. A dinamók megindítására és megállítására u. n. indító ellentállások (reosztátok) kapcsoltatnak az áramkörbe, melyek az áramot az ellntállás fokozatos csökkentésével csak lassan növekedő erősséggel eresztik a mótorba, mivel különben a pillanatnyi feszültségemelkedés folytán a tekercsek izolálói éleghetnének. Ezen feszültségváltozások annál erősebben lépnek fel, minél nagyobbak a gyorsulási ellentállások a gyorsító erőhöz képest. Ezért ajánlatos a gyorsulási ellentállásokat surlókerekek, szíjak avagy más ehhez hasonló, nem merev kapcsolásu részek közbeiktatásával mérsékelni. Mindenesetre ugy választandó az ellentállás nagysága, hogy a mótor az emelendő tárgy ellenhatása alatt éppen megindulhasson, midőn az áramkör bezáratik. Az indító ellentállás v. kézi forgattyuval v. önműködően állíttatik be. A Siemens és Halskeféle be- és kikapcsoló készüléket egy az elektromótor által mozgatott centrifugál regulátor ugy szabályozza, hogy az üzemszünet alatt az egész ellentállás be van kapcsolva és a növekedő forgási sebességgel önmagát kikapcsolja. A kikap-

csolás időszakának tartama a regulátor változó érzékenységével szabályozható. A megállításkor az áram egyszerre kikapcsolható és ha a haladó terhet egy bizonyos helyen pontosan kell megállítani, dörzsféket kell alkalmaznunk, hogy a mozgó tömegben felhalmozott munkát a surlódási ellentállás gyorsan felemészthesse. Ez a fék az elektromos E.-nél többnyire a kormányzó rudazattal áll kapcsolatban, hogy a megállítással egyidejüleg működésbe hozassék. Ha a féket egy elektromágnessel hozzuk kapcsolatba, mely, amint a munkaáram bekapcsoltatik, a megterhelt fékemeltyűt felemeli, akkor a teher a lezuhanás ellen az esetben is biztosítva van, ha az áram munkaközben véletlenül önmagától megszakadna is, mert a mágnes a fékemeltyűt az árammegszakadás pillanatában azonnal leejti, mire a fék működésbe jön. Mivel az elektromótor visszafelé forgatva áramfejlesztővé válik, a teher leeresztése alkalmával felhasználhatnók a felemelésre fogyasztott áram egy részének visszanyerésére is, de ezt a gyakorlatban a komplikált szerkezetek elkerülése végett nem alkalmazzák. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az E.-nél az elektromos üzem olcsóbb mint a hidraulikus, de mivel a dinamók ára igen nagy, beszerzésük többe kerül. Az elektromos hajtás különösen a futódaruknál mutatkozik célszerűnek, mig a felvonók csak kisebb terhek mérsékelt sebességgel való emelésére szereltetnek fel elektromos mótorral.

A darukat s ehhez hasonló gépeket a teheremelésre közönségesen lánccal és kötéllel szerelik fel, melyek a tárgyat körülfogják. A tárgynak hozzákötése a horoghoz gyakran igen sok időt vesz igénybe, igy p. ha egy nagyobb vastárgyat kell felemelni, azt előbb igen fáradságos munkával kell a kötéllel vagy lánccal körülburkolnunk. Az emelőmunka megkönnyítésére és gyorsítására ezen munkálat mellőzése végett vastárgyak emeléséhez a kapcsoló horog helyett újabb időben gyakran az emelőlánchoz kapcsolt *elektromágneseket* használják, melyeknek pórusai lefelé függnek és az elektromos áramot a daru oszlopára erősített vezetőkből nyerik. Emeléskor az elektromágnest a tárgyra eresztik s a mágneses erő gerjesztésére elektromos áramot vezetnek belé, miáltal az a tárgyat magához vonzza és emeléskor magával emeli, leeresztés után pedig a mágneserő megsemmisítése végett az áramkört megszakítják, mire a mágnestörzs a tárgyat elereszti. Az erre szükséges mágneses erő gerjesztésére, p. 2 tonna nehézségü tárgy felemeléséhez körülbelül 5·5 ampère (110 volt) feszültségü áram szükséges. Az ide szükséges áram fejlesztésének költsége a tárgy közönséges felkötéséhez szükséges idő és munka megtakarításához arányítva igen csekély. Egy angol gyárban alkalmazott ily szerkezetnél kitünt, hogy az elektromágnes alkalmazása mellett 3 ember $^1/_4$ óra alatt ugyanannyit végzett, mint azelőtt 6 munkás 1—2 óra alatt. Különösen célszerünek bizonyult ezen gyárban az elektromágnesnek alkalmazása az esztergályozott transzmissziótengelyeknek ládákba való csomagolására. Egy ily csomagoló láda 4 tengelyt fogad be, melyek párosával helyeztetnek bele. Ezelőtt ezeket a ládákat az emeléshez szükséges kötelek kiszedése végett valamivel mindig szélesebbre kellett készíteni és a kötelek eltávolítása után az üres helyet faékekkel kitölteni. Az elektromágnesek alkalmazása után ezeket a ládákat nem volt szükséges többé szélesebbre készíteni, mint aminőt a tengelyek éppen megkivántak. Ez által időben, munkában és a szekrényhez szükséges anyagban tetemes megtakarítás eretett el. A mágnestörzs pórusai jóval a kötőhely alá nyulnak s köztük a nem mágneses tárgyak felemelésére való horog ban vannak elhelyezve. A woolwichi arzenálban ily elektromágnesekkel felszerelt emelő darukat használnak az ágyuk belövéséhez és a lövési gyakorlatokhoz használt lövegek emeléséhez. Ez által megtakarítják az ezen lövegeknél különösen nehézkes és körülményes felkötözésre való munkát és időt. Az emelés ily módon sokkal gyorsabban és egyszerűbben történik. Ehhez körülbelül három-négy ampère (20—30 volt) feszültségü áram szükséges. A maximális súly a 2000 kg.-ot meghaladja, mig a mágnestörzs súlya csak 20 kg. Amerikában ezen eljárást igen nehéz acéllapok mozgatására is nagyon használják, itt a mágnesek hordképessége 5 tonna, melyhez 240 volt feszültség mellett 4 ampère fogyasztatik. Különösen érdekes az, hogy ezen eljárással 3000—4000 kg. súlyu vörösizzó lapokat és rudakat könnyen emel. Az eddig tapasztalt kedvező eredmények arra engednek következtetni, hogy a mágneses erő az emelés terén szélesebb körben fog tért hódítani. JALSOVICZKY.

Emelőkészülék (koh.). Az elegyítőhelyiséget legcélszerűbb a nagy olvasztó torkával egy szintben rendezni be, hogy onnan az elegyet hidon át szintesen lehessen a torokhoz szállítani. A helyiség azonban gyakran nem alkalmas az ilyen berendezésre és ezekben az esetekben a mélyebben fekvő elegyitőpadokról fölhúzókészülékkel szokás az elegyet a torok szintjére emelni. E készülékek sokfélék; a csillékbe rakott elegyet v. függőlegesen vonják fel, v. siklókon vizerővel v. gőzerővel; a gőzt sokszor a torokgázok felhasználásával fejlesztik, és azután oly módon alkalmazzák a gőzgépet, mint az aknaszállításnál: kötéldobbal és kötelkoronggal. A vizerőt gyakran oly módon alkalmazzák, hogy a kötél két végére vizszekrényeket akasztanak, melyekre az elegyszállító csillét állítják. Ha az olvasztó torkánál álló szekrényt megtöltötték vizzel, reáállítják az üres csillét, a telt csillét pedig az olvasztó lábánál álló üres szekrényre. A féket megoldva: a vizzel telt szekrény lesüllyed, fölhúzza az üres szekrényt a telt csillével együtt, a vizzel telt szekrény pedig az üres csillével leérkezvén, megnyilik és a viz kifolyik belőle; mialatt a felső szekrény megtelik vizzel, a csillék kiürittetnek és megtöltetnek, és újabb felhúzás történhetik. Viznyomásu emelő gépeket is alkalmaznak, melyeknél egy aknába állítják a nyomócilindert, és a ramács rúdjának felső végén levő állványra állítják a szállítócsillét, melyet a viznyomás a teherrel együtt fölemel, azután pedig a ramács az üres csillével visszasüllyed előbbi állására. Vagy pedig az emelőtorony mellett áll a nyomógép és a ramácshoz kötött kötéllel vagy lánccal emeli v. süllyeszti a csilléket.

Emésztőgödör, l. *Árnyékszék* (II. köt. 149.).

Emich *Gusztáv* (emőkei) számos kitüntetésben részesült. 1870. megkapta az asztalnoki méltóságot; 1881. a III. oszt. vaskorona-rendet; 1895 máj. 20. a Ferenc-József-rend középkeresztjét; a millennium alkalmából mint a kertészeti egyesület elnöke királyi elismerésben részesült; 1899 febr. 3. pedig a m. kir. udvari tanácsosi címet kapta.

Emigráció (VI. k.). Az *emigráns* név legnagyobb jelentőségre jutott a mult század végén, a nagy francia forradalom kitörése s győzelme után. Megkezdődött a nagy kivándorlás a Bastille bevétele idejétől kezdve (1789 jul.), midőn a királyi (Bourbon) ház egyik hercege, a király legifjabb fivére, Artois gróf megszökött a francia földről. Folyvást növekedő mértékben követte őt a francia nemesség, részint hűségből s még inkább azért, mert mélyen sértve érezte magát a demokrácia diadala, s a maga történeti kiváltságai megsemmisítése által. 1791. követte Artois grófot idősb fivére, a provencei gróf. Papok és szerzetesek légiói követték őket, kik az új alkotmányra az esküt letenni nem akarták s életüket feltették. E tömeges E., melyben a résztvevők száma meghaladta a 20,000-et, Belgiumba, Hollandiába, Svájcba és Piemontba, de leginkább Németországba ment. A főnökök Koblenzben gyültek össze, hol a kiköltözött Bourbonok udvart alkottak magoknak hiveikből, saját kormányt miniszterekkel s törvényekkel, s igy Franciaországot csináltak Franciaországon kivül, mely idegen udvarokkal a francia szabadság elnyomására szövetkezett. Az E. ily viselkedése nagyon felingerelte a francia demokráciát és sokat járult ahhoz, hogy XVI. Lajos király kivégeztessék s a jakobinusok kegyetlen pártja feltétlen hatalomra jusson. Midőn Condé herceg vezetése alatt emigráns-hadsereg szerveztetett, mely a porosz tábort követte Champagneba, s magát mindenütt gyülöltté tette dölyfe és boszuvágya által: Franciaországban a legszigorubb törvények hozattak az emigránsok ellen, javaik elkoboztattak, rokonaik s barátaik üldöztettek, s mindazok, kik őket pártolták és velök közlekedésbe léptek, halállal fenyegettettek és sokakon e büntetés végre is hajtatott. A quibéroni kiszállás nem sikerülte után 1795. lemondtak a további inváziókisérletekről és sokan visszatértek Franciaországba. De 1797 szept. a kemény törvények megújittattak ellenük. A lunevillei békekötés után Condé herceg serege föloszlott, s a francia emigránsok főkép Oroszországban s Ausztriában találtak menedéket s mindenfelé szétszórva nyelv-, zene- és táncmesterek, házi nevelők, társalkodók, felolvasók, vivó- és lovászmesterek is lettek. Orléans Lajos Fülöp, a későbbi király, maga is svájci iskolamester volt. A szétzüllöttek csak 1802. kaptak az első konzul Napoleontól engedélyt a visszatérésre, de elkobzott vagyonukat nem nyerték vissza. A császár által közzétett általános amnesztiát az emigránsok nagyobb része felhasználta, de egy rész, a makacsabbak, csak Napoleon bukása s a restauráció után tért meg. Az 1814. Charte szerint sem nyerhette vissza a nemesség elvesztett javait s kiváltságait. Csakis a restauráció után, X. Károly alatt, Villèle indítványára lett részükre megszavazva némi részleges kárpótlás, egy milliard franknyi tőkeösszeg után járó 3 percentes életjáradéki papir, 30 millió franknyi jövedelem, melynek felosztása sok bajt, zürzavart, részrehajlás s protekció elleni panaszt okozott; ezért az említett kamatoztatás is be lett szüntetve már 1831. Lajos Fülöp alatt, az államkincstár javára. V. ö. *Saint-Gervais,* Histoire des émigrés français (Páris 1823, 3 köt.); *Montrol,* Histoire de l'émigration (u. o. 1825); *Forneron,* Histoire générale des émigrés pendant la Révolution franç. (u. o. 1884, 2 köt.); *Puymaigre,* Souvenirs sur l'Émigration, l'Empire et la Restauration (u. o. 1884).

A *kényszerített* kivándorlások során, melyek politikai okokból, legyőzött szabadságharcok folytán keletkeztek, közelebbről érdeklik a magyar olvasó közönséget Rákóczi Ferencé 1711. (XIV. k.) s az 1849-iki annál még sokkal nagyobb terjedelmü E. (l. *Magyar emigráció,* XII. k.). Hasonló sors érte a hős késmárki *Thököly* Imre fejedelmet.

Emil *Miksa Lipót Ágost Károly,* hesseni herceg, I. Lajos hesseni nagyherceg fia, szül. Darmstadtban 1790 szept. 3., megh. Baden-Badenben 1856 ápr. 30. Napoleon alatt részt vett az Ausztria (1809) és az Oroszország ellen (1812) intézett hadjáratokban s I. Napoleon császár egyik kedveltje vala. A lipcsei csata után fogságba került s Poroszországba vitetett; de miután atyja is átpártolt a szövetségesekhez, szabadon bocsátották, mire 1814. és 1815. a hesseni csapatok élén Franciaország ellen harcolt. Mint a hesseni alsóház tagjának, része volt a hesseni alkotmány megalkotásában s mint a kamara elnökének (1832 óta) nagy befolyása volt atyjának s utóbb II. Lajos testvérének uralkodására. Mint Metternich párthive, az abszolutisztikus, rendőri rendszernek hódolt és a közvélemény az ő befolyásának tulajdonította mindazon reakcionárius intézkedéseket, melyeket a kormány Hessenben főleg 1830 óta foganatosított. Osztrák érzelmeit 1848. sem tagadta meg; 1849—50. pedig hűségesen közreműködött a régi szövetségi gyülés helyreállításában és Poroszország megaláztatásában. TH. GY.

Émile, ez a címe J. J. Rousseau könyvének, melyben a nevelésről kifejti nézeteit.

Emin pasa afrikai utazót megölték Afrikában 1892 okt. 20. Naplója Nyangve bevételekor (1893 febr.) Dhanis belga kapitány kezébe jutott. V. ö. *Hassan* Vita, Die Wahrheit über E., die ägyptische Äquatorialprovinz und den Sudan (Berlin 1893); *Stuhlmann,* Mit E. ins Herz von Afrika (u. o. 1893). Életrajzát megirta *Schweitzer* G.: Emin Pascha. Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens, mit Benützung seiner Tagebücher (u. o. 1898); *Förster,* Authentische Darstellung des Lebens E. Paschas (Globus 1898, 73. köt.); *Uhl,* E. P. u. die deutschen Besitzungen in Ost-Afrika (1894); *Hahn* cikke a Petermann-féle Geogr. Mitth.-ban 1898, 6. füz.

Emir Besir, a druzok főnöke, szül. 1755., meghalt Brusszában 1848. A Sahab-családból származott, melynek tagjai a druzok trónját örökül birták. 20 éves korában került nagybátyja, Emir Juszuf udvarába, kit nemsokára Dsesszár akkai pasa se-

gélyével meggyilkoltatott s maga ült a fejedelmi trónra. De Dsesszár basa fondorkodásai folytán neki is menekülnie kellett Ciprus szigetére, hol 5 évet töltött s felvette a keresztény vallást. 1808. visszatérvén Sziriába, nehány druz főembertámogatása mellett, Juszuf flait megölette s ismét hatalmába kerítette a trónt; 1819. azonban a török fenhatóság ellen irányzott lázadása miatt a szultán megfosztotta méltóságától, melyet Mohammed Ali közbenjárására visszanyert ugyan, de trónját többé nem tudta megszilárdítani. 1840. az egyiptomiak megveretése után ő is fogságba került, vagyonát elvették s családjával együtt Anatoliába száműzték. Ausztria és Franciaország közbenjárására azonban nemsokára 10,000 piaszter nyugdíjat kapott.

Emissaria Santorini (lat.), boncolástani elnevezése több vivőérnek, melyek közlekedést tartanak fenn a koponya belső felületén lévő véröblök (sinus transversus, s. longitudinalis) és a koponya külső felületén levő vivőerek között. Santorini olasz anatomus (1681—1737) irta le először.

Emke (VI. k.). Tagjai száma 1899 ápr. 30-án: 78 örökös, 1983 alapító, 9590 rendes és 2510 pártoló, összesen 14,161. Alapvagyona 1.281,278 frt; évi költségvetése 68,313 frt. Törzsvagyonában van a néhai Kun Kocsárd gróf ajándékozta *algyógyi* (I. k., Hunyad) birtok 200,000 frt értékkel és Kolozsváron az E.-palota (150,000 frt). Kiadta: Úti kalauz Magyarország erdélyi részében; E.-daloskönyv (szerk. Deák Gerő). A 40 magyar közművelődési egyesületet az ezredéves kiállításon közművelődési kongresszusban egyesítette. V. ö. *Sándor* József, Visszapillantás az E. alakulása és fejlődés történetére (Kolozsvár 1895); u. a., A magyar közművelődési egyesületek (u. o. 1896).

Emlák, arab szó, *milk* (XII. k.) többes száma.

Emlékérem, 1. *Tirol* 1848. és 1866-iki *védelmének emlékére*, alapította I. Ferenc József 1849 jan. 10., illetve 1866 szept. 17. a Tirol védelmében részt vett katonák számára. Mind a két érem ezüstből készült az előlapon az uralkodó domboru képével és körirattal. Az 1848. évi érem hátlapján a középen: «DEM TIROLER LANDESVERTHEIDIGER 1848» felirat és «MIT GOTT FÜR KAISER UND VATERLAND» körirat olvasható. Az 1866-iki érem hátlapján tölgyfakoszoru által körülvéve: «MEINEM TREUEN VOLKE VON TIROL». Az előbbi emlékérmet zöld-fehér, az utóbbit vörös-fehér szalagon viselik. — 2. E. az 1864. *Dánia elleni háboru emlékére*, alapította I. Ferenc József és I. Vilmos, a Schleswig-Holstein elfoglalásában részt vett katonák számára. Az érem ágyuércből készült, az előlapon «F. J.» és «W.» betük, a hátlapon babérkoszoru által körülvéve: «UNSEREN TAPFEREN KRIEGERN» felirás, az érem szélén pedig: «AUS EROBERTEM GESCHÜTZE» körirat olvasható. Az érmet sárga-fekete-fehér szalagon viselik. M. I.

Emlékversenyek. A lóversenysportban azon — többnyire kiválóbb — futamokat hivják igy, amelyeknek alapításával és elnevezésével az illető pályaegyesület a versenyügy körül érdemeket szerzett előkelő férfiak emlékét óhajtja megtisztelni, illetve megörökíteni. Ilynemű legnevezetesebb versenyek Magyarországban: *Gr. Károlyi Gyula emlékverseny* (alap. 1890, választmányi díj) 32,000 kor. a győztes, 6000 a 2-ik, 2000 a 3. részére. 2é. lovak számára. Táv. 1000 m. *Báró Wenckheim Béla emlékverseny* (alap. több főúr; tőke 31,000 kor.) 3é. és id. lovak számára. 4000 kor. a győztes, 1000 a 2. részére; táv. 1600 m. *Sándor-díj* (alap. néhai Sándor Móric gróf). Gátverseny. 100 arany tiszteletdíj a győztes reszére. Táv. 3200 m. Futhat minden ló. (Minden 4. évben tűzik ki.) *Esterházy-díj* (alap. néh. Esterházy Pál hg.; tőke 10,000 frt). 2000 kor. a győztes, 400 a 2. részére. 3é. és id. lovak számára. Táv. 2400 m. *Batthyány-Hunyady-díj* (alap. 1828. néhai Hunyady Ferenc, József, Gusztáv és Iván gr., továbbá néh. Batthyány Kázmér gr.; tőke 3666⅔ arany). 400 arany a győztes, 100 arany a 2. részére. 3e. és id. lovak számára. Táv. 1600 m. *Széchenyi-díj* (alap. 1836. néh. Széchenyi Lajos, Pál és István gr.; tőke 2000 arany). 100 arany a győztes részére. Futhat minden ló. Táv. 3000 m. *Nákó-díj* (alap. néh. Nákó Sándor gr. és Meskó Jakab br.). 100 arany a győztes részére. Futhat minden ló. Táv. 2437 m. Valamennyit a budapesti városligeti versenypályán futják le a tavaszi meeting alkalmával.

Az osztrák lovaregylet Bécs mellett fekvő freudenaui versenypályáján két igen nevezetes ilynemü futam kerül évenkint döntésre és pedig a *Graf Nicolaus Esterházy Memorial* (elnev. 1897). 30,000 kor. a győztes, 3000 a 2-ik és 1000 a 3-ik részére. 2é. lovak számára. Táv. 1200 m. (szept. meeting). *Graf Hugo Henckel Memorial*. 20,000 kor. a győztes, 2000 a 2. és 1000 a 3. részére. 2é. lovak számára. Táv. 1600 m. (okt. meeting). Az E. eredetét Angliában kell keresni, ahol a legkiválóbb tenyeszversenyek elnevezése (l. *Derby*, V. k.) ma is a legjelesebb sportmanek emlékét örökíti meg. Innen származtak át Francia- s Németországba, majd hozzánk is e század 2. tizedének utolsó éveiben, amikor t. i. 1827. az első lovasegyesület megalakult.

Emmeleia, a görög tragédiában előforduló táncnak elnevezése. Komoly jellegü volt és alighanem a kardalok tartalmának megfelelő taglejtésekből állott. Különös faja volt a *kardtánc* (ξιφισμός), akár azért, mert a szereplő színészek karddal voltak felfegyverkezve, akár azért, mert mozdulataikkal a karddal való vívást utánozták.

Emmendingen, badeni város, (1895) 5133 lak.

Emmensit, Emmens által New-Yorkban föltalált robbanószer. Sárga, szagtalan, szivacsos anyag, fajsúlya 1·47. Az E. pikrinsavból, kénsavból és ammoniumnitrátból áll.

Emmer *Kornél*, országgyülési képviselő, szül. Nagyszombatban 1845. Az ügyvédi oklevelet 1867., a doktorit 1871. nyerte el. 1865. nevezték ki a pesti kir. itélőtábla joggyakornokává, amely időtől kezdve felváltva majd az ügyvédi, majd a birói, majd a politikai pályán működött. 1872. a pesti törvényszek birájává nevezteték ki. 1875. a nagyszombati választókerület megválasztotta országgyülési képviselőjévé s ekkor a fővárosban ügyvédi irodát nyitott és mint bünügyi védő is szerepelt; 1882. a budapesti kir. itélőtábla, 1890. pedig a magy. kir. Kuria birája lett, mely állásáról 1896. képviselővé történt megválasztatása következtében le-

mondott. Számos cikket irt a Jogtudományi Közlönybe, a Pester Lloydnak éveken át jogi munkatársa volt; de megjelentek önálló munkái is: *A polgári peres eljárás reformja* (Magy. Jogászegyes. Értekezések 14.; Budapest 1883); *Törvényjavaslat a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság elvein alapulandó polgári törvénykezési rendtartás tárgyában* (u. o. 1885); A *Référé-rendszer s magyar alkalmazása* (Magy. Jogászegyes. Ért. 35., u. o. 1887).

Emmerich, porosz város, (1895) 9946 lak.

Emődi *Antal* (Ekkert), tanügyi iró, szül. Bajnán (Esztergom) 1856., megh. Budapesten 1899 márc. Középiskoláit s a műegyetemet Budapesten végezte. 1888. műegyetemi asszisztens volt. 1881. polg. iskolai, majd felső kereskedelmi iskolai tanár Budapesten. Tiz évig titkára volt a budai népszerű előadásokat rendező társaságnak, hol nagy munkásságot fejtett ki. A hirlapokba és szakközlönyökbe számos ismeretterjesztő cikket irt; azonfelül több iskolakönyvet, melyek közül a *Természettan* ipariskolák számára (Budapest 1882) az Országos Iparegyesülettől pályadijat nyert.

Empan (franc., ejtsd: ańpáń) a. m. arasz; az előindiai francia gyarmatokon használatos hosszuságmérték. 1 asztam = 4 E.; 1 E. = 12 doigts vagyis 25·987 cm.

Empecinado *Juan Martin Diaz* don, szül. 1775., megh. 1823. Az 1820-iki spanyol forradalomnak egyik legelszántabb hőse, ki már 1792. a régensségnek igen fontos szolgálatokat tett; ugyanis a franciák betörésekor guerilla-csapatokat szervezett s Madrid mellett a franciáknak érzékeny veszteségeket okozott. Ez érdemeiért a régensség ezredessé, a király pedig marsallá nevezte ki, megengedvén, hogy családi neve helyett szülőhelyének fekete földjétől származó gúnynevét (E. a. m. szurokember) használhassa. 1815. azonban, midőn a cortes újból való egybehivását sürgette, számüzték. Az 1820-iki forradalom alatt Valladolid parancsnoka és Zamora kormányzója volt s magát bátorsága és ébersége által több izben kitüntette. A restauráció alatt azonban elfogták s halálra itélték és a csőcselék gúnytárgyául egy kalitkába zárták; midőn azonban bakójának ellenszegült, a menetet kisérő katonák által agyonszúratott. v. s.

Empidae (állat), a kétszárnyu rovarok vagy legyek (Diptera) egyik családja a *rövidcsápuak* (Brachycera) csoportjából, melynek számos faja hazánkból is ismeretes.

Empiricus, l. *Sextus Empiricus* (XIV. k.).

Ems (Bad-Ems), porosz fürdő, (1895) 6222 lak.

Emsdetten, porosz falu, (1895) 6302 lak.

Ems-Jade-csatorna, az Ems-terület sok csatornájának egyike, Hannover porosz tartományban és Oldenburgban. Hosszusága 70 km., mélysége 2 m. Az Emset Emden mellett összeköti a Jade-öböllel Wilhelmshaven mellett.

Enallage v. *enallaxis* (gör.-lat.) a. m. csere, egy fajtája az *antimeria* (beszédrészcsere) nevü szintaktikai alakzatnak. Az utóbbi abban áll, hogy különböző beszédrészek (főnév—névmás, melléknév—határozó, melléknév—főnév) egymással cserélkeznek, pl. Omnia Ciceronis (mea) patent Trebiano (Cic.); Serus (sero) in caelum redeas (Hor.). Populus late rex (regnans, Verg.). Az *antimeria E.* v. *heterozis* nevet nyer, ha egynemü beszédrészek cserélkeznek (főnév—főnév, melléknév—melléknév), p. Urbs a. m. Roma, Poenus a. m. Hannibal. *Antiptozisnak* pedig akkor mondják, ha az esetek váltják fel egymást, p. Nosti Marcellum, quam tardus sit (nosti, quam tardus sit Marcellus, Cic.). Mutatván az utat, hol Budára tér el (ahol az út B. t., Arany). Az utóbbi eset általában *prolepszis* (anticipatio, előbbre vitel) néven ismeretes.

Enantiologia (gör.) a. m. ellenmondás, ellenbeszéd.

Enantiotropia (ásv.), az allotrop anyagoknak amaz eseteit nevezik e névvel, melyeknél az átmenet az egyik módosulatból a másikba minden körülmények közt kölcsönös. A vörös kéneső-jodid hevítve sárga módosulatba megy át; de az anyag hevítése után ismét a vörös módosulat áll helyre. A rombos kén megolvasztva egyhajlásu kénné változik, de ez is kihülés után megint rombos kénné lesz. A kéneső-jodid s a kén enantiotropos allotrop testek. Szemben áll e fogalommal a *monotropia*. V. ö. *Lehmann*, Die Krystallanalyse (Lipcse 1891). szt. h.

Encephalum (gör.-lat.) a. m. agyvelő.

Encke *Erdmann*, német szobrász, megh. Neubabelsbergben 1896 jul. 7.

Encke-féle üstökös, hosszu időn át a világürben elszórt anyag (éter) ellenállása mellett bizonyítékul hozatott fel. Backlund csillagász számításai, miként már jóval előbb Oppolzeréi is határozottan kimutatják, hogy ez égi test mozgása az ellenálló medium, Encke-féle hipotezisével nem egyeztethető össze. köv.

Endemann *Vilmos,* német jogtudós, meghalt Casselben 1899 jun. 13.

Endenich, porosz falu, (1895) 3862 lak. Az itteni magán elmegyógyintézetben ápolják Munkácsy Mihályt.

Endermo, öböl Jesszo japáni sziget D-i részén, az É. sz. 42° 2′ alatt, 11 km.-re benyúlik a szárazföldbe és egy kis sziget védi a tenger áradatától. Az öböl kiváló előnyös fekvése megkönnyíti Jesszo sziget erdő- és bányatermékeinek értékesítését.

Endert *Adalbert,* német püspök, szül. Fuldában 1850 dec. 22-én. 1873 ápr. 6. pappá szentelték, amikor fuldai káplán lett, 1888. Horasban (Fulda közelében) pap, 1890. esperes Grossenlüderben, 1893. a fuldai székesegyház plébánosa, 1894. az irgalmas nővérek szuperiorja, 1898 jul. fuldai püspökké választották.

Enderun (persa) a. m. a belső rész, hárem.

Endiométer (gör.), a délkör meghatározására szolgáló eszköz.

Endlicher *István,* botanikus, temetteit Bécsben 1899 jun. az új központi temetőbe szállították át és diszsírban helyezték nyugalomra.

Endoflebitisz (gör.), a vivőer belső falazatának gyuladása.

Endokannibálizmus, l. *Antropofágia*.

Endosporium (gör.-lat.), a nem virágzó növények spórasejtjének belső fala.

Endotermikus reakció, l. *Termokémia* (XVI. k.).

Endrődi *Sándor*, költő, *Kuruc nóták* címmel 1896. egy kötet hazafias költeményt bocsátott közre, melyben a régi kuruc költészet motivumaival és hangján a magyar embernek az elnyomó német iránt érzett százados keserűségét, boszuságát, humorát fejezi ki, a régi eszmékhez hatásosan kapcsolva új alluziókat. *Összes költeményeit* is közrebocsátotta 1899-ben 4 kötetben; e válogatott gyüjtemény E. költői termésének javát foglalja magában s őt pályája delén mint legliraibb élő költőnket mutatja be. Szerkesztett egy nagyobb költői antologiát *A magyar költészet kincses háza* címmel (Budapest 1895). Irodalomtörténeti műve: *Századunk magyar irodalma képekben* (Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig, u. o. 1900). Mint a képviselőház naplószerkesztője megszerkesztette a ház naplóinak tárgymutatóját: *Általános mutató a magyar képviselőház naplóköteteihez* (u. o. 1896). Az akadémia 1899. levelező tagjává választotta. V. ö. Budapesti Szemle 89. köt.; Irod.-tört. Közlem. 1897; Magyar Kritika 1897 és 1899; Budapesti Hirlap 1899, 38. sz. (Alexander B.) N. L.

Enedinum, *Endinum* és *Enitrinum*, a középkor földrajzának latin elnevezése szerint a. m. Nagy-Enyed Alsó-Fehér vármegyében.

Énekeskönyv (protestáns). A protestáns istentiszteletnek egyik lényeges része lévén az éneklés, de meg a reformátori eszmék terjesztésére nézve is hathatós közegekül szolgálván az énekek: ilyenekről mindjárt a reformáció kezdetén gondoskodtak hazánkban is az egyház vezéremberei. Kezdetben a régi kat. latin himnuszokat dolgozták át vagy fordították le, mint Székely István (Istenes énekei, Krakó 1538), majd szt. Dávid zsoltárait fordították le (Zsoltárkönyv, Krakó 1548); majd a német evangélikus egyház énekeit ültették át nyelvünkre, mint Skarica Máté Luther énekeit (Erős várunk stb.). De a régi latin énekek és a zsoltárok mintájára eredeti énekeket is nagy számmal irtak, mindegyik nevesebb reformátor az énekszerzés terén is fáradozott, legtöbbnek neve az általa szerzett énekek verseinek kezdőbetüiből felismerhető. Ily énekszerzők voltak: Siklósi Mih., Sztárai Mih., Batizi, Erdősi, Szegedi Kiss István, Mélius Péter. Korán megkezdették az énekek összegyüjtését is. Az első gyüjteményt Gálszécsi István adta ki Krakóban 1536.; majd Huszár Gál szerkesztett egyet (Isteni dicséretek és Psalmusok cím alatt, Debrecen 1560); Bornemisza Péter szuperintendens (Énekek három rendben cím alatt, Detrekőben 1582), mely utóbbi gyüjteményben az egyházi énekeken kivül vallásos, tan- és feddő költemények, bibliai époszok is vannak. Nevezetes még Gönczy Fabriczius Györgyé (Keresztyéni énekek, Debrecen 1592), melynek a XVII. sz. végéig 15 kiadása ismeretes; Kálmáncsehi Mártoné, a XVI. sz. végéről, mely reggeli énekek, zsoltárok, himnuszok, antifonák, responsoriumok fordításait tartalmazza. De még nevezetesebb a «Debreceni énekeskönyv», mely 1579-ben jelent meg, számos bővített és javított kiadást ért s harmadfélszáz éven keresztül az egész országban általános használatban volt, mignem 1806. új énekeskönyv váltotta fel (l. *Dicséretek*, V. k). A XVII. sz. első felében két kiváló művel gazdagodott a magyar protestáns egyház énekirodalma. Szenczi Molnár Albert szt. Dávid zsoltárait Marot Kelemen és Béza Tódor után, francia dallamokhoz alkalmazva, magyar versekbe öntötte (Hereborn 1607), mely több mint 100 kiadást ért, s a magyar reformátusok É.-ének egyik részét teszi. Később pedig Bethlen Gábor, majd I. Rákóczy György fejedelmek Keserüi Dajka János és Geleji Katona István püspökök által az Öreg graduált készittették, ezt Rákóczy 1636. Gyulafehérvárt, hangjegyekkel ellátottan 200 példányban kinyomatta. Ez azonban általános használatuvá soha sem lett. A magyar ajku evangélikus egyház egy ideig a Gálszécsi gyüjteményét használta a templomi istenitiszteletnél, később a «Bártfai énekeskönyv»-et, mely 1593. jelent meg először. Újabban a reformátusok körében mozgalom indult meg az É. javítására. A mozgalom élén Fejes István áll. F—s.

Az unitáriusok egyházuk megalakulása (1566) után csakhamar gondoskodtak É.-ről. Az elsőt «Isteni ditsiretek, imádságos és vigasztaló énekek» Dávid Ferenc püspök szerkesztette s a Heltai Gáspár nyomdája adta ki évszám nélkül, valószinüleg 1576. A XVII. sz. elején jelent meg a 2. kiad. nagyon csekély változtatással. Ugyanezt kiadták még 1697., 1749., 1776., 1838. és 1865. Az utóbbi öt kiadásban, az 1776. évit kivéve, lényeges módositások tétettek s főleg a költő-püspök, aranyos-rákosi Székely Sándor kiadása 1837. egészen megváltozott. Jeles új énekek vétettek fel, összesen 67, nagyobbára mind a Székely S. szerzeményei; felvétettek a dallamok hangjegyei és kihagyatott nagyon sok elavult ének; felvétettek a zsoltárok, melyek eddig kéziratban használtattak, s amelyekből számos nagyon szép példányt őriznek a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában. A zsoltárok Szenczi Molnár Albert-félék, s csak némileg vannak módositva, főleg dogmai tekintetből. Német nyelvü unitárius É.-et is irtak már 1566-ban Christliche Lieder, Gestellet von Johanne Preussen cimen kiadatott 1657. Frankfurtban. Ezt csak 1716-ig használták, minthogy ekkor a német ajku unitárius egyház beleolvadt a magyarba. 1604. irt egy önálló zsoltárfordítást Bogáthi Fazekas Miklós, melyben sok szép darab van. E fordítás kéziratban maradt. Egy példánya megvan a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában. Ugyanott igen jeles fordítás maradt fenn Thordai Jánostól 1627-ből, amely szintén kézirat. Egy önálló énekgyüjtemény jelent meg 1623., valószinüleg várfalvi Kósa János akkori unitárius püspök szerkesztésében, megtoldva a püspök Catechismusával és egy imádságos könyvecskével. Cime: «Aijtatos isteni dicziretek». Az unitáriusoknak halotti énekeskönyvük is volt már a XVI. sz.-ban. Második kiadása megjelent 1660. s újabbak 1697., 1786., 1796. s hangjegyekkel ellátva 1856., 1897., mely az előzőktől abban különbözik, hogy a régi énekek szövegét javitották, rövidítették s több új énekkel szaporitották. Ugyanekkor iskolai használatra külön kiadták 2—4 szólamra áttéve s angol himnuszokkal bővítve. V. ö. *Erdélyi* Pál, Énekeskönyveink a XVI. és XVII. sz.-ban (Budapest 1899). BOROS.

Energetika (görög), a fizikában az energiáról való általános elmélet, mely szerint az összes fizikai jelenségeket mint az energiának különféle megjelenését és a különféle energiafajok egymásba való átalakulását tekinteni lehet. Az E. elnevezése *Rankine*-tól származik (1853), az elmélet maga a mekanikai hőelmélet felfedezőinek eszméiben gyökeredzik. Újabb időben a tudományos világban az E. vitákra adott alkalmat, minthogy egyesek, mint *Helm* és *Ostwald*, a mekanikát és fizikát, az erő fogalmának mellőzésével, tisztán az energia fogalmára alapítani törekednek, holott *Hertz* az erő fogalmát nélkülözhetetlennek tartja és *Boltzmann* a történelmi fejlődésen alapuló atomisztikus nézet mellett nyilatkozik. Az E. mint az atomisztikus világnézet ellentéte, mint általános filozofiai (metafizikai) rendszer fogható fel, mely a materiális és az immateriális világ között kapcsolatot alkot. V. ö. *Helm*, Die Lehre von der Energie, histor.-kritisch entwickelt (Leipzig 1887); *Ostwald*, Chemische Energie (u. o. 1893); *Mach*, Populärwissenschaftl. Vorlesungen (10. sz., u. o. 1896); *Heller Ágost*, Az energia-tan alapjáról. Székfogl. értek. (Értek. a math. tudom. köréből, XV. k. 5. sz.); u. a., Visszahatások a materialismus ellen a természettudományokban (Budapesti Szemle 1896 jun. havi füzet). L. még *Energia* (VI. k.). H. Á.

Eneták, félig mesés ókori nép Paflagoniában, mely azonban eredeti tanyáiról már a történeti idő bekövetkeztekor eltűnt. A hagyomány szerint Priamos trójai király szövetségesei voltak, fővárosuk gyanánt Amisos szerepel. Őket tartják a történeti időben szereplő *veneták* őseinek, kikről viszont *Venetia* (XVI. k.) vette a nevét. L. M.

Enfida, tuniszi vidék Szuszától Ny-ra, DNy-i részén a Kelbia-tó és kisebb hegysorok terülnek el, melyeket fenyvesek és tujafaerdők borítanak, míg egyes völgyekben olajfaültetvények, másokban termékeny szántóföldek vannak és némelyek szőllőtermelésre és baromtenyésztésre alkalmasak. A rómaiak idejében itt 17 város volt, melyeknek romjai még most is láthatók, most csak négy falu van rajta, hármat berberek, egyet maltabeliek laknak, kiket egy marseillei társaság telepített ide. V. ö. L'Enfida, son passé et son avenir (Páris 1889).

Enfield-fegyver, nevét az enfieldi angol fegyvergyártól kapta. 1853. fogadták el 14·7 mm. kaliberrel (0·56″ angol) s vele az összes gyalogságot felfegyverezték. E fegyver faggyuba mártott töltényei részben hozzájárultak Keletindiában a benszülött ezredek felázadásához, mert a hinduk a faggyut tisztátalan anyagnak tekintik. Ez okból itt az angol töltényeket többé nem faggyuzzák be, hanem viaszkkal simítják a felületöket, hogy a huzagokon könnyebben áthaladjanak. Az E. tölténye feszülő lövedék (Expansionsgeschoss) volt Minnié rendszere szerint. Az eleinte használt Pritchet-töltényt 1855. az Enfield-tölténynyel helyettesítették, melynek nagy feszítőűrege és puszpángfából készült lökőtükre (culot) volt. Az E.-t csekély módosításokkal más hadseregekbe is bevezették, igy Spanyolországban és Portugáliában. Amerikában az Enfield-rendszer után készült utánzatot *Springfield*-puskának nevezték. Angliában az E.-eket 1866. Snider rendszere után hátultöltőkké alakították át és *Snider-fegyvereknek* nevezték el. G. T.

Engedmény (VI. k.). Eladó versenyeknél (l. o.), ha a ló gazdája a verseny feltételei közt kitűzött árnál olcsóbban óhajtja lovát eladni, az árkülönbözetnek megfelelően lovának teher-E.-t biztosít és igy az olcsóbb (rosszabb) ló nagyobb kilátással veheti fel a küzdelmet a drágábbal (jobbal) szemben. Teher-E.-t (3 és $^1/_2$ kg.) kapnak a lovászgyerekek is, ha oly kortehérversenyben lovagolnak, melynek értéke a 3000 koronát meg nem haladja. Ezt az E.-t külföldi lovászfiuk a harmadik győzelemig, belföldiek a harmadik győzelemtől számított egy évig (365 nap) élvezik.

Engel, 1. *Ernő*, német statisztikus, megh. Oberlössnitz-Radebeulben (Drezda mellett) 1896 dec. 8.

2. *E. József*, osztrák orvostanár, megh. Bécsben 1899 ápr. 3.

3. *E. Károly*, németből angollá lett zenei iró, szül. Thiedenwieseben (Hannover mellett) 1818 jul. 6., megh. Kensingtonban (London mellett) 1882 nov. 17. Enckhausen, Hummel, Lobe voltak tanárai; Hamburg, Varsó, Berlin után 1846. Manchesterben, 1850. Londonban települt le. Hangszerismeret és exotikus népek zenéje terén nagy tekintély lett. Művei: Reflections on church-music (1856); The music of the most ancient nations (2. kiad. 1870); Introduction to the study of national music (1866); Catalogue of the special exhibition of ancient musical instruments (2. kiadás 1873); Musical myths and facts (1876); The literature of national music (1879); Researches into the early history of the violin-family (1883) stb.

Engelberg (VI. k.) svájci nyaralóhelyet 1898 jul. 1. óta villamos vasút köti össze a vierwaldstätti-tó partján levő Stansstaddal. 1899 óta új vizgyógyintézete van. V. ö. *Cattani*, Kuranstalt in E. (1899).

Engelbrecht *Károly* (2., VI. k.) 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét. Újabb műve: *A szőllőojtványok metszéséről, kapcsolatban a Dezeimeris-féle metszési elmélettel* (Budapest 1895).

Engelmann *Rudolf*, német csillagász, szül. Lipcseben 1841 jun. 1., megh. 1888 márc. 28. Bonnban és Lipcsében tanult, 1863—74. a lipcsei csillagvizsgáló obszervátora, 1871. ugyanott az egyetemen magántanár; 1868. a teljes napfogyatkozás észlelésére szervezett német expedicióval Elő-Indiába ment, 1874. azonban kénytelen volt egyetemi pályáját elhagyni, hogy atyja könyvkiadó üzletét átvegye; 1882. magán csillagvizsgálót épitett, melyen főleg a kettős csillagok észlelésével foglalkozott. Önálló művei: Messungen von 90 Doppelsternen am sechsfüssigen Refractor der Leipziger Sternwarte (Lipcse 1864); Über die Helligkeitsverhältnisse der Jupiterstrabanten (u. o. 1871); ő adta ki Besselnek értekezéseit (Gesammelte Abhandlungen 1876, 3 köt.) és birálatait (Recensionen 1878), valamint Newcomb népszerű csillagászatának német átdolgozását 1881. LAKITS.

Engels *Frigyes*, német szociáldemokrata, megh. Londonban 1895 aug. 5.

Engerth *Eduárd*, osztrák festő, megh. Simmeringben, Bécs mellett 1897 jul. 28.

Engesztelhetetlen gyülölet (VI. k.). A házassági jogról szóló 1894. XXXI. t.-c. értelmében E. alapján a házasság felbontásának, illetőleg elválasztásnak helye nem lehet, amennyiben az említett törvény taxative felsorolja a házasság felbontásának okait (l. *Polgári házasság*, XIV. k.) s ezek közt az E. felemlítve nincs. v.

Engleria *O. Hoffm.* (növ.), a fészkesek génusza, csak 1887 óta ismeretes, egy faja él a tropikus Afrikában.

Engobos kályhák, tüzálló anyagból készített, rendszerint chamotteos kályhák, melyeket még nyersen tiszta, fehér engobe-bal öntenek le. Más eljárás szerint az agyaglepényeket, melyekből a kályhák készülnek, vonják be vékony fehér réteggel vagy a gipszmintába először az engobet nyomják be és erre csak a durvább agyagot. Az ilyképen nyert fehér kályhákat átlátszó mázzal vonják be. Ilyenek pl. a meisseni kályhák, melyek tartósabbak mint a fehér fayencekályhák, melyek rendszerint meszes, nem tüzálló agyagból készülnek és átlátszatlan ónmázzal vannak bevonva. p. l.

Engonádok (gör.) a. m. térdelő alakok.

En grande tenue (franc., ejtsd: añ grañd tnü), a. m. ünnepi díszben, gálában.

Enigma (olasz és spanyol; olaszul *enima* is) a. m. talány; *enigmatikus irás*, l. *Hieroglifok* (IX. k.).

Eningen (Ehningen), falu a württembergi Schwarzwald kerület reutlingeni j.-ban, (1895) 3572 lak., kik többnyire házalók és kereskedők, vasúttal. Vásárjait (eningi kongresszus) Jakab napján és karácsonkor svájci, rajnavidéki, hollandi, szász stb. kereskedők sűrün látogatják.

Enipeus, tesszáliai vagy más monda szerint eliszi folyamisten, kibe Salmoneus és Alkidike leánya, Tyro szerelmes lőn; Poseidon aztán E. alakjában Pelias és Neleus ikreket nemzi Tyróval.

Enkope (gör.) a. m. vágás, vágásseb.

Enkriniták, l. *Encrinus* (VI. k.).

Enluminure (franc., ejtsd: añlüminőr), kéziratot, könyvet diszítő szines kép, miniatur, a középkori latin alluminare a. m. megvilágítani szóból.

En-Nukra, l. *Básán*.

Enomotia (gör.), a spártaiaknál a gyalogsági szakasznak neve. Az E. vezetőjét enomotarchesnek nevezték.

Enosichthon (Enosigaeos), Poseidon melléknéve.

Enotrio Romano, álnév, l. *Carducci* (IV. k.).

Ensis siliqua (állat), l. *Capa longa*.

Entelodon *Aym.* (állat) a. m. *Elotherium* (l. o., VI. k.).

Enteropneusta v. *béllélekzők* (állat), a férgek állatkörének egy sajátságos osztálya, melynek legfontosabb jellemvonása kitinvázas, a lélekzőkosárra nagyon emlékeztető kopoltyukészüléke. *Tornaria* név alatt ismert lárvái nagyon hasonlítanak a tüskebőrüekéhez. Egyetlen neme ismeretes a Földközi-tengerből, a *Balanoglossus* Kow. d. j.

Enthymema (gör.-lat.), a logikában oly egyszerü következtetés, melynek kifejezése valamely előtétel elhagyása folytán meg van rövidítve. Az elhagyott tételt természetesen hozzágondoljuk, ugy hogy a következtetés s az E. közt csak a kifejezésben van különbség, a dolog mivoltát tekintve nincs.

Entonnoir (franc., ejtsd: añtonoár) a. m. tölcsér, tölcséralaku melység, mely valamely akna fölrobbantása által keletkezett; tölcséralaku csatornalevezetés folyóknál, tavaknál stb., különösen Svájcban.

Entophyta (növ.), l. *Belélődők* (III. k.).

Entoprocta (állat), a mohaállatok (Bryozoa) osztályának egyik rendje, melynél az alfelnyilás a tapogató koszorutól körülzárt területen fekszik.

Entour (franc., ejtsd: ántúr) a. m. környék, rendesen többesben: *entours*, a vidék; *entourage*, bekerítés, körülövezés, valamely ékszer foglalata; festményen a mellékrészek.

Entreprise-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

Entreroches (ejtsd: añtr'róš), sziklák közé ékelt házcsoport Waadt svájci kantonban. Itt, a Gros de Vaudban megkisértették a Rajnát és Rhônet csatorna által összekötni és hajózhatóvá tenni. A vállalat (1650 körül) nem sikerült, mert a környék lakói féltek az áradattól és ellenezték a terv kivitelét.

Entz *Géza* 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. Újabb művei: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei* (2. köt. A Balaton-tónak és partjainak biologiája. Első rész. A Balaton faunája, Budapest 1897); *Emlékbeszéd Margó Tivadar akadémiai tiszteletbeli tagról* (u. o. 1898); *A hatodik érzékről* (Természettud. Közlöny, 341. füz., u. o. 1898).

Enyed (Nagy-E., VI. k.). Van még lakatos-épületárugyára, könyvnyomdája és papirárugyára. Itt van továbbá a XIII. kulturmérnökség, a város által újonnan épített csinos palotában elhelyezve. Az 1704. történt labanc-invázió alkalmával elesett 28 diák emlékét díszes emlék őrzi a városi sétatéren. Az enyedi kollégiumról l. *Bethlen-kollégium*.

Enyedy *Lukácsot* saját kérelmére a király 1895 okt. 3. a pénzügyminiszteriumban viselt miniszteri tanácsosi állásától felmentette, megengedvén neki, hogy a miniszteri tanácsosi címet továbbra is viselhesse. Egy hónap mulva (nov. 24.) a magyar agrár- és járadékbank vezérigazgatónak választotta, mely állásáról 1897 febr. 27. lemondott. Mint 1896. újra megválasztott orsz. képviselő a szabadelvü párthoz csatlakozott, de Magyarország gazdasági önállóságának elvéhez ragaszkodott. 1897 dec. 16. határozati javaslatot nyujtott be a képviselőházban, amelyben a kormányt arra kivánta utasitani, hogy arra az esetre, ha az önálló vámterület alapján lesz a gazdasági viszony Ausztriához rendezendő, a kormány tegye meg a szükséges előkészületet, dolgozza ki a magyar autonom vámtarifát s ezt egy széleskörü anketen tárgyalván, terjeszsze a törvényhozás elé. A határozati javaslathoz utóbb a kormány is hozzájárulván, azt a képviselőház egyhangulag határozattá emelte. Ennek folytán a vámügyi anket megtartatott és annak első ülé-

sében, 1898 jul. ő nyitotta meg a vitát és az előterjesztett, szerinte rendszertelen és túlságosan védvámos vámtarifa-tervezetet komoly és lesujtó bírálat tárgyává tette. A gazdasági önállóság megvalósítására vonatkozó tervezetét 1898 jul. 31. választói előtt Dorozsmán tartott beszédében fejtette ki. 1898 dec. 6. a Tisza Kálmán-féle exlex-javaslat folytán több szabadelvü képviselővel ő is kilépett a szabadelvü pártból, amelybe azonban 1899 febr. 27., amidőn Széll Kálmán kormányra jutott, ismét visszatért. 1899 jun., mint az önálló vámterület hive, a kormány által előterjesztett kereskedelmi és vámszövetséget Ausztriával nem szavazta meg.

Enyvszappan, l. *Szappan* (XV. k.).

Enzenberg *Artur* gróf, az osztrák urakháza tagja, szül. Innsbruckban 1841 jul. 27. Jogot végzett s azután 20 évig a stiriai helytartó tanácsnál működött, mire a közoktatásügyi minisztériumba hivták, hol az osztályfönökségig vitte. 1891. nyugalomba vonult. 1899 szept. kinevezték az urakházának tagjává. M. L.

Enzimek (gör.) vagy *alaktalan fermentumok*, a fehérjékkel rokon olyan anyagok, melyek bizonyos magasabb organikus anyagokat alkalmas külső feltételek mellett feloldani, szétbontani v. egészen átváltoztatni képesek. Aránylag kis mennyiségü enzim nagyobb mennyiségü átváltoztatható anyagra képes hatni, anélkül, hogy maga is átváltoznék vagy hatásképességéből veszítene. A külső feltételek közt különösen a hőmérsék, a folyadék reakciója, néha bizonyos sók jelenléte jön tekintetbe. A hőfokmaximum átlépésénél a fermentumhatás csökken, sőt emelésénél az enzim egészen tönkre megy. Száraz állapotban a fermentumok sokkal magasabb hőfokot is elbirnak, mint vizes oldataikban. Az E. ezen tulajdonságai azok fehérjeszerü természetek mellett bizonyítanak és meleg által való tönkretételük a megalvadás (koagulálás) bizonyos nemének tekinthető. Eddigi ismereteink szerint kevés szénany és magasabb oxigéntartalmu fehérjék összetételével birnak. Különféle anyagokra való hatásaik szerint az E. a következő fő csoportokra oszthatók: 1. *Invertáló E.*, ide tartozik az élesztőből izolálható invertin. 2. *Cukorképző* (sacchariﬁkáló) *E.:* diasztáz, ptialin, pankreaszdiasztáz. 3. *Glikozidbontó E.:* emulzin, mirozin. 4. *Peptonképző E.:* pepszin, papain, tripszin. 5. *Fehérjét koaguláló enzim:* ﬁbrinfermentum. 6. *Zsírt bontó enzim:* a pankreasznedvben. 7. *Ammoniákot képző enzim:* a vizeletben. SZ. GY.

Eol hangnem (aeoli modus, aeolius), görög eredetü s egyike a leggyakrabban használt egyházi hangnemeknek, még pedig kis harmad (lágy moll) s kis hatod sorrenddel: á h-c-d-e-f-g-á, megkülönböztetéseül a szintén kis harmados, de nagy hatodos sorrendü *dóriai* hangnemtől. A kis heted: *g*, nem lévén alkalmas a hangsor kellő jellemzésére: a végén, de bárhol is, nagy hetedre, *gis*-re lett változtatva s később elkerülendőnek mutatkozván, az f-gis vagy gis-f bővített másodköz: a kis hatod f is nagy hatodra, fis-re lett változtatva föl-felé, mig lefelé megtartotta az eredeti sorrendet: á-h-c-d-é-f-g-á. Az újabb zenerendszer igy nyerte aztán általa az összes moll-skálák alapját: az á-mollt, mint párhuzamosát a C-durnak, mely a régi görög *jóniai* s később az *Egyházi hangnemek* (l. o.) hatodika. Á. K.

Eötvös, 1. *Károly* (ráckevi, VI. k.). Az egyházpolitikai törvények megalkotása után nem sokáig maradt fönn az a párttöredék, mely a törvények létesítéseért folytatott küzdelmek között E. vezérlete alatt a függetlenségi pártból kivált. 1895 elején ugyanis a közeledő általános választásokra való szervezkedés kérdése új válságot idézett fel a függetlenségi pártban (l. *Szélsőbal*, XV. k.), melynek következtében Ugron Gábor hivei és a pártnak liberális része között a pártkötelék újra megszakadt. Ez tette lehetővé, hogy E. saját kis töredékével a Justh Gyula vezetése alatt álló liberális részhez csatlakozzék. Ez a szabadelvüség tekintetében is homogén, közjogi felfogásban is egységes függetlenségi párt, mely Kossuth Ferencet választotta elnökévé, E.-ben birta vezérszellemét. Az 1896-iki választások után az új országgyülésben ő fogalmazta meg a függetlenségi pártnak javaslatát. Azok az elkeseredett küzdelmek azonban, melyeket a megfogyatkozott ellenzéki pártok Bánffy Dezsőnek nem annyira politikája, mint személye ellen folytattak, ismét ellentétet támasztottak E. és a függetlenségi párt más vezéregyéniségei között. E. nem helyeselte, hogy a függetlenségi párt más ellenzéki pártoknak, nevezetesen a nemzeti pártiaknak és Ugron-pártiaknak sugallatai után indulva, a parlamenti obstrukciónak ama végletes fegyvereit vette alkalmazásba, melyek a törvényenkivüli állapot előidézésével az alkotmány fennállását is veszélyeztethették. Mivel pedig az utolsó obstrukcionális hadjárat alkalmával, mely Bánffy bukásához vezetett, az Egyetértés, a függetlenségi párt vezérközlönye, többször a pártvezetőség eljárását kifogásolta, akadtak, kik a lap magatartását is alapos ok nélkül E. befolyásának tulajdonították. Ellenfelei ezután hirtelen meglepetéssel keresztül tudták vinni, hogy egy párthatározat E. eljárását elitélte. E. ezért kilépett a pártból és ez idő szerint nem vesz részt a függetlenségi párt parlamenti tevékenységében sem. Annál nagyobb szabásu munkásságot fejt ki irodalmilag az Egyetértésben, főkép a lap tárcarovatában. Fölvette újra régóta pihentetett szépirodalmi tollát és *Károlyi Gábor gróf emlékiratai* (1898), azután *Utazás a Balaton körül* (1899) címen két nagyobb művet indított meg, melyek országszerte méltó feltünést keltettek. A magyar életnek és társadalomnak szines rajzai, a korunk politikai világából és történelmi hátteréből merített ú adatoknak gazdagsága, az elbeszélő talentum ereje és csillogó humora együtt a tősgyökeres magyar nyelvezettel, mindkét művet irodalmunk értékes gyarapodásának tüntetik föl és E.-nek szépiróink között is előkelő helyet biztosítanak.

2. *E. Károly Lajos*, pedagogus, szül. Solton (Pest) 1847 márc. 11. A gimnáziumot Gyönkön és Budapesten, a jogot az eperjesi akadémián végezte, ugyanott az egyéves önkéntesi szolgálatot is teljesítette. Joggyakorló Szegzárdon és Budapesten volt, itt mint irodavezető egyidejüleg beiratkozott az óvóképző intézetbe is, melyet már mint időközben köz- és váltóügyvédi oklevelet

nyert gyakorló ügyvéd végezett. 1871. ügyvédi irodát nyitott Szegzárdon, hol a közügyeknek, főleg az oktatásügynek is buzgó munkása volt és lapot is szerkesztett. 1882. Budapestre költözött és ügyvédkedése mellett pedagogiai tanulmányokat folytatván, sok szakcikket irt a Kisdednevelés és a Prot. Egyh. és Isk. Lap számára. 1884. jelent meg a *Kis Világ, legújabb Flóri-könyve* c. pedagogiai költeménykötete. 1886. kinevezték torontálvármegyei segédtanfelügyelővé, egy év multán Háromszék vármegye tanfelügyelőjévé. 1886. jelent meg a *Népoktatásügyi emlékeztető* c. szakmunkája; egy évvel később indította meg az *Egyházi közigazgatás kézikönyve* c. két vastag kötetes mű füzeteit, melyekhez bevezetést Beöthy Zsigmond irt. 1889. szerkesztette *Magyarország egyházi közigazgatási térképét.* 1891. *Honfoglalás ezer év előtt és ezer év multán* c. füzete jelent meg. 1894. irt és következő évben a Gönczy-egyesület kiadványai közé sorozott egy középiskolai tanulóknak iskolai ünnepélyekre alkalmas történeti szinjátékot *Béri Balogh Ádám kuruc brigadéros* címmel. Szerkesztette egy évig a Debreceni Ellenőr c. politikai napi lapot, ebbe és sok más hirlapba számos irányczikket és tárcát irt. Mint tanfelügyelő a tanítási módszer gyökeres javítását tűzte ki célul. Tevékeny részt vett ugy Háromszék vármegyében, mint 1892—97. Hajdu vármegyében, azóta pedig Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a tanítóegyesületek önképző és gyakorló munkásságában és nagysztnidei tanulmányutazásaikban. Mind a három székhelyén tankerületi tanszermuzeumot is létesített. 1894. az ő kezdeményezésére és igazgatósági elnöklete alatt jött létre a debreceni országos tanszerkiállítás. Kezdeményezte és szervezte a háromszékvármegyei fi-árva- és szeretetházat, meg a debreceni országos tanítói árvaházat, a székely méhes-szakegyesületet és (Debrecenben) a Gönczy-egyesületet.

Eötvös *Loránd* bárót (X. k.) 1894 jun. 10. kinevezték a Wekerle-kabinet vallás- és közoktatásügyi miniszterévé. Ugyanebben az évben (okt. 30.) a körmendi választókerület képviselőnek választotta. Az 1894. XXVII. t.-c.-et egészen, az ugyanazon évi XXXII. és XXXIII. t.-c.-et részben ő képviselte az országgyülés mindkét háza előtt. Előkészítette tárcája 1895-re szóló költségvetését. Alig félév mulva, a Wekerle-kabinettel együtt a miniszterségről lemondott (1895 jan. 15.). Ugyancsak ez évben képviselői mandátumát is letette. 1896 jan. 28. ujolag kinevezték nyilvános rendes tanárnak a műegyetem kisérleti természettani tanszékére. Ugyanez évben megkapta a Ferenc-József-rend nagykeresztjét. Még ez évben az apjáról nevezett *Eötvös-kollégium* kurátora s a budapesti középiskolai tanárképző intézet igazgatója, majd 1899., midőn ez intézet az ő javaslatára új szervezetet nyert, az annak ügyeit vezető tanács elnöke lett. *Vizsgálatok a gravitáció és a mágnesség köréből* c. értekezését 1897. az akadémia a nagy jutalommal tüntette ki. 1899. a Magyar irók segély-egyesülete elnökévé választotta. Atyja E. József báró munkáinak kiadási jogát 1899. a magyar tanítók házának engedte át.

Eötvös-kollégium (hivatalos cimen *Báró Eötvös József Collegium*), középiskolai tanárjelöltek állami internátusa, mely szervezeti szabályzata értelmében «a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak, akik a tanári pályára készülnek, tisztes együttélésben megad minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag készülhessenek». E cél elérése végett a kollégium növendékei az egyetemi előadásokon kivül a kollégiumhoz kirendelt szakvezető tanárok vezetése alatt, különösen a középiskolai tanítás szempontjából fontos szaktanulmányokon és tanulmányi gyakorlatokon vesznek részt; továbbá van alkalmuk irodalmi és általános müveltségök fejlesztésére, idegen nyelvek tanulására. A kollégiumot *Wlassics* Gyula közoktatásügyi miniszter létesítette 1895. Tervét elődjétől, *Eötvös* Loránd bárótól vette örökbe s a kollégium szervezését az ő kezébe tette le. Eötvös Loránd báró, mint a miniszter külön megbizottja, *kurátor* cimével a kollégium élén áll. Az intézet közvetlen vezetője *Bartoniek* Géza igazgató. Szakvezető tanárok: *Filárszky* Nándor, *Hoffmann* Frigyes, *Mika* Sándor, *Riedl* Frigyes, *Suták* József, *Szilasi* Móric. Francia nyelvtanár *Tharaud* Ernest. A növendékek jelenlegi létszáma 43, közte kettő a tiszántúli ev. ref. egyházkerület ösztöndíjasa. A kollégiumban a csorna-prémontrei kanonok-rend 5 tanárjelöltje is el van helyezve. A kollégiumnak értékes, mintegy 9000 kötetnyi könyvtára van. Alapítói *Mednyánszky* Dénes báró, ki nagybecsü családi könyvtárát ajándékozta a kollégiumnak és *Semsey* Andor, aki a kollégium alakításakor 5000 frtot adott át a kurátornak könyvek vásárlására. A kollégium jelenleg bérelt helyiségekben van elhelyezve; de tervbe van véve külön, a célnak megfelelő épület emelése, amikor is a növendékek létszáma 100-ra fog emeltetni.

Epanalepszis (gör.), a retorikában általán a. m. *ismétlés*, különösen pedig fogalomismétlés és szóismétlés, értve ezeknek minden fajtáját (anadiplosis, anastrophe stb.).

Epanasztrofa (gör.), a retorikában szóismétlésnek az a fajtája, mikor a mondat utolsó szavát a következő mondat elején ismételjük. Pl.: Mit ért? nem is véltem, már itt volt húshagyó, — Húshagyó, húshagyó, engem itthon hagyó! (Csokonai). N. L.

Epanodosz (gör.-lat., *repressio*), a retorikában a szóismétlésnek egy fajtája, nevezetesen mikor a már említett dolgokra még ugyanazon mondat pótlásakép visszatérünk, mert az illető dolgot még részletezni akarjuk. P.: Vele bajnok öcscse, az ifju Ivánka, Ivánka az ifju, Vasmegye virága (Arany). N. L.

Epaphroditos, a filippibeli ős keresztény község egyik tagja, kit a Rómában fogva tartott Pál apostolhoz küldtek, hogy neki pénzsegélyt vigyen. Pál állitólag tőle küldte levelét a filippibeliekhez.

Epe, falu, Münster porosz kerületben, a Dinkel és vasút mellett, (1895) 6124 lak., pamutszövéssel.

Eperjes (VI. k.). Van még itt egy tüzérezred s egy honvéd zászlóalj, továbbá gör. kat. tanitóképző intézet. A XXIII. évfolyamában levő Felvidéki Szemlét *Horváth* Ödön és *Mikler* Károly szerkesztik. Házainak száma 1123. A lakosság 1891 óta jelentékenyen megnövekedett.

Közművelődési intézményei közül említendő még a *Széchenyi-kör*, melyet 1878. alapítottak. Tagjainak száma 1050, mintegy 30,000 frt bevétellel és ugyanannyi kiadással. 1894. egyesült a sárosvármegyei magyar közművelődési egyesülettel, mikor új alapszabályokat kapott. Van két vidéki választmánya, melyek különösen népnevelési érdekek előmozdításával foglalkoznak. Októbertől áprilisig hetenkint felváltva felolvasó- és zeneestélyeket rendez. Emlékoszlopot állított fel a Petőfi, Tompa és Kerényi megénekelte Erdei laknál (l. *Költői verseny*, X. k.).

Ephesus, l. *Efezus* (V. k.).

Ephialtes (állat), egy bagoly- és egy fürkész darázsnem megjelölésére használt név.

Ephippium (állat), a kagylós rákok (Cladocera) vastagburku, termékenyített petéi, melyeknek burkát egyfelől maga az oviductus termeli, másfelől az anya héjának nyeregformán lefűződő egy darabja alkotja. D. J.

Ephoros, görög történetiró, Kyméből való volt, Eoliszban (Kisázsia) és Kr. e. 405—330 közt virágzott. Isokratesnek tanítványa volt és a mester buzdítása folytán történetirásra adta a fejét. Tényleg az ő nagy műve (Ἱστορίαι, 30 könyvben) az első, mely az egész görögség történetét felkarolja. A Heraklidáknak a Peloponnezusba való visszatérésén kezdte és Perinthosnak ostromáig folytatta (340). Tovább nem juthatott, műve folytatásában megakadályozta a halál, a munka kiadásáról is E. fia Demophilos gondoskodott. Módszerében a földrajzi viszonyokból indult ki, a mitoszokat kritikus szemmel nézte, ahol csak lehetett ki is küszöbölte és az adatok mérlegelése által Polybiosnak útját egyengette. Stilje retorikus, de azért nem egyszer egyhangu, de azért munkája, mint sziciliai Diodor elsőrendü forrása tekintélyt élvezett. Suidasnál felsorolt egyéb műveiről semmit sem tudunk. Történeti munkájának töredékeit Müller adta ki a Fragmenta Historicorum Graecorum I. kötetében (234—277), külön is kiadta Marx (Karlsruhe 1815); monográfiát Klugmann irt róla: De E. historico graeco (Göttinga 1860). L. M.

Epiblastema (gör.), a botanika morfologiájában olyan tag, mely egy már előképezett szerven, amelynek önálló tenyésző csúcsa van, mint elsődképlet lép fel, mint p. a levél és oldalsarj a szár tenyésző csúcsán.

Epibléma (gör.) a. m. ruha, felöltő, a növénytanban a gyökerek felső bőre, mely azonban más epidermis-szel vagyis növénybőrrel lényegét tekintve, megegyező. L. *Bőrszövet* (III. k.).

Epicalyx (gör.-lat.) a. m. külső kehely.

Epidendron (növ.), közönségesen a. m. fán élősködő, álélősködő. Mint növénygénusz (*E.* L.) a kosborfélék füve több mint 420 fajjal Amerika tropikus és meleg vidékein. Az őserdők korhadó fatörzsein, fahasadékaiban tanyáz, álgumóival támaszkodik hozzájok, több faját melegházban ápolják. Levele hosszas vagy tompalándsás, közülе emelkedik ki a fürttetőzte virágszál, virága nagyon változatos szinü. Az *E. Stamfördianum* Baters. álgumója hosszas, orsóalaku, virága zöldes-sárga, pirossal csíkozott, ajakszirma alján nagy lila foltja van. Az *E. phoeniceum* Lindl. virága barnapiros, ajakszirma fehéren és karminszinnel pettyegetett. Az *E. vitellinum* Lindl. Mexikóban 3000 m. magasságban terem. Virága narancsszin, ajakszirma sárga és igen keskeny. Legszebbnek tartják az *E. Hanburyi* Lindl. fajt; virága feketebársonypiros, ajakszirma fehéren és pirossal pettyegetett. Az E. rokonságát az *Epidendreae* csoportjába szokás összefoglalni. BORB.

Epidermin, fehér viasz, glicerin, arab mézga és viz keveréke. Sürün folyó, tejszerü tömeg, a bőrre kenve gyorsan reá szárad rugalmas, simulékony állandó hártya alakjában.

Epidosit, többé-kevésbbé tiszta epidot szemcsés vagy rostos tömege s mint ilyen egyszerü kőzetként szerepel (Rézbánya, Toscana, Arendal).

Epikaste, l. *Oidipus* (XIII. k.).

Epileniosz (gör., a. m. szüreti tánc), az ókori görögöknél szokásos tánc, melyben mindazt utánozták, ami a szüret alkalmával előfordul.

Epimachia (gör.) a. m. védő és támadó szövetség.

Epipetalusz (gör.) a. m. a szirmok (petalum) előtt v. fölött levő. A hímekről szokás mondani (stamina epipetala), melyek a szirmokkal nem váltakoznak, hanem a virág alaprajza szerint a szirmok előtt állnak (a szirom hímjei).

Epiphaneia, ókori város, l. *Hamah* (VIII. k.).

Episzkleritisz (gör.), fájdalmas szemgyuladás, mely lencseszemnyi lapos csomókat termel a szaruhártyát övező inhártya fölszinén. A vörösen belövelt kötőhártya alul átsárgállik az érintésre fájdalmas csomó, mely palaszin folt hagyásával gyógyul, de többnyire újabb meg újabb támadatok során körüljárja a szemet, s palaszin öv jelöli útját. Némelykor az a kellemetlenség is hozzácsatlakozik, hogy a szaruhártya széli része elfehéredik s rontja a szem szépségét, azonkivül alattomos szivárványhártya-gyuladás támadhatja meg a szem épségét. Az egész folyamat néha évekig elhuzódik. —DI.

Episztrofa, l. *Epifora* (VI. k.).

Epitázis (gör.) a m. érdekfeszités, a drámai bonyodalom összebonyolítása; továbbá valamely betegség súlyosbodása.

Építés hossza. A vasutak építésekor a pálya hosszába csakis a valósággal újonnan épített hosszat számítjuk be, ellenben az üzlet díjszámításait állomásközéptől állomásközépig számítja. Az új vonalat rendesen a csatlakozó vasút egy már meglevő állomásának végétől építjük, sőt igen gyakori az eset, hogy a régebbi vonalnak egy része az új vonal irányában haladván, az új vasút az állomástól csak több kilométernyi távolságban ágazik el a nyilt vonalon s a régebbi vasúttal közösen használja az elágazó pont és a csatlakozó állomás között levő vonalrészt. Ez esetben tehát az új vonalon szállítandó áru nagyobb távolságra vitetik, illetve hosszabb vonalon fut végig, mint amekkora az újonnan épített vonal valóságos hossza. E hosszat az építés hosszaságától megkülönböztetve *üzleti hossznak* nevezzük. A pálya költségelésekor az előbbi, a díjszámítások felállításakor az utóbbi hossz veendő alapul. D. S.

Építési rendőrség, az a hivatal, mely arra ügyel föl, hogy az épitkezésekre vonatkozó törvények és szabályrendeletek szigoruan megtartas-

sanak. L. *Építészeti rendészet* és *Építkezési rendszabályok* (VI. k.).

Építési szerződés. A vasutak építésekor az átalányösszegért való építtetés igen szokásos. Ott, ahol készpénzért építtetnek, e szerződések lényege nem tér el a másfajta építkezések biztosítására kötött É.-től. A helyi érdekű vasutakat azonban majdnem sohasem építik készpénzért, minek következtében az építő szerződéssel — legalább részben — a pénzbeszerzés is kapcsolatba hozatik. Ez nagyon terjedelmessé teszi a szerződéseket, mit még növelnek az üzlet kezelését átvevő vasúttal szemben elvállalt kötelezettségekre vonatkozó megállapodások. Mindez nagyon megnehezíti az É.-ek megkötését. V. ö. *Dobiecki*, H. é. vasutaink alapítása, építése és üzlete című művét, hol egy szerződési minta is található. D. s.

Építészeti stilus, bizonyos időszakoknak és ezen időszakokban egyes nemzeteknek, országoknak, vidékeknek építőművészeti alkotásaiban észlelhető egysége a térbeli elrendezésnek, a szerkezetnek, a külső formáknak és díszítésnek; vagyis azon közös tulajdonságok, melyek ez időszak és ország mestereinek alkotásait jellemzik. Az É. tehát egy bizonyos időnek, népnek vagy egyes mestereknek jellemző szokása az építőművészeti alkotások szépségének törvényeit fölfogni, interpretálni, és az épületet ezen fölfogáshoz képest elkészíteni, ugy hogy az művészi alkotás számba menjen, vagyis látása művészi élvezetet nyujtson. Az É.-ok egy épületnek térbeli beosztása, teherhordó és koronázó tagozatainak egymáshoz való viszonya által támasztott követelményekből erednek. Egy, művelődésében magát a többi népektől elkülönítő nemzet É.-a is egymagában fog állani; viszont azon népek, országok É.-ai, melyek szomszédjaikkal élénk összeköttetéseket tartottak fenn, egymással rokon vonásokat fognak fölmutatni; ott pedig, hol a népek művelődéstörténete egy összefüggő láncolatot alkot, az É.-ok egymásból keletkeznek s az egyiknek romjain, részben annak principiumait fölhasználva, épül föl a másik. Elhagyva a történelmi idők előtti népek barlangjait, sátrait, cölöpépítményeit, kövekkel vagy halmokkal jelölt sírjait, a történelmi idők É.-ait a következőkép oszthatjuk be: I. azon népek É.-a, melyek önálló művelődéstörténelemmel birnak; II. művelődésüket részben továbbadó népek É.-a; III. művelődésüket egymástól közvetlenül átöröklő népek É.-a, és IV. azon É.-ok, melyek formáikat akarva, egy régibb művészettől kölcsönzik. Az I. csoport É.-ához tartoznak 1. az amerikai ősnépek alkotásai: az északamerikai, mexikói, perui és braziliai építmények, 2. a keletázsiai népeknek: a khinaiaknak, japániaknak és malájiaknak építészete. A II. csoporthoz tartozik 1. az egyiptomi építészet; 2. a khaldeai és ebben a babiloni, asszir, méd és persa építészet; 3. a feniciai és zsidó; 4. a kisázsiai (likiai) és 5. az indus építészet. A III. csoporthoz tartoznak 1. az ugy nevezett ó-klaszszikus É.-ok, melyek a következők: *a)* a pelaszg, *b)* az etruszk, *c)* a görög és ebben a dór, a jón és a korintusi É., *d)* a római, mely az etruszk és a görög stíl vegyüléséből keletkezett; 2. a középkori keresztény és mohammedán É.-ok. A keresztények a következők: *a)* az ó-keresztény, *b)* a bizánci, *c)* a román, *d)* az ugynevezett átmeneti stílus a románból a csúcsívesbe és *e)* a csúcsíves É. A középkori mohammedán É.-okhoz tartozik az ó- és az újab arab, a mór, a szaracén, a török, a persa mohammedán, az indiai mohammedán É. stb. A IV. csoportot alkotják az újabb É.-ok. Ezek 1. a renaissance, mely időszakok és országok szerint (az országokban meg ismét egyes vidékek szerint) lesz megkülönböztetve. Időszakok szerint van *a)* a korai renaissance, *b)* a kifejlődött vagy virágzó renaissance, *c)* a kései renaissance vagy eleinte barok, utóbb rokoko É. Országok szerint a jelentékenyebb renaissance É.-ok a következők: *a)* az olasz és ebben a toscanai, a római, a lombardiai, a velencei stb., *b)* a francia, melynek egyes szakai inkább az uralkodók után lesznek elnevezve, igy p. a korai renaissance az I. Ferenc és II. Henrik, a kései a XIII., XIV., XV. és XVI. Lajos É.-a stb., *c)* a németalföldi, *d)* a német, *e)* a spanyol, *f)* az angol stb. 2. A XIX. sz. eklekticizmusából keletkezett É.-ok, melyek majdnem az összes ismertebb É.-okra visszatérnek. Ilyenek p. a görög elemekre támaszkodó renaissance (Franciaországban Percier, Fontaine, Duban stb., Németországban Schinkel, Klenze, Hansen és mások), az olasz renaissancera támaszkodó újabb renaissance (Semper, Ferstel stb.), az újabb csúcsíves stílus (Franciaországban Violet-le-Duc, Millet, Corroyer stb.; Németországban Schmidt és tanítványai, Ungewitter stb.), az újabb rokoko, az újabb német renaissance és számtalan más. A hazánkban dívó É.-ok nagyban és egészben követik a külföld példáját; emlékszerű épületeinkben a renaissance és a csúcsíves stílus a túlnyomó, privát építészetünkben azonban képviselve van minden elem a görög formáktól elkezdve a legvadabb barokig. Újabban kisérletek tétettek egy speciális *magyar É.* megteremtésére is. Miután azonban az É.-t csak ugy egyszerűen feltalálni nem lehet, mert az helyesen csak a szerkezet módosulásaihoz simuló technika és díszítés együttes lassu fejlődéséből keletkezhetik, e kezdeményezések még nagyon a kisérletezés stádiumában vannak.

Építészeti Szemle, havonkint kétszer megjelenő szakfolyóirat, mely 1891 óta jelenik meg Budapesten. Szerk. *Bobula* János. Kiadja a Werbőczy kő- és könyvnyomda részvénytársaság.

Epitézis (gör.), a főmondatot követő mellékletel.

Epithalamium, l. *Epitalamion* (VI. k.).

Epitheton ornans (lat.), díszítő jelző, a költői előadásban alkalmazott olyan állandó jelző, mely az illető tárgynak nem megkülönböztetésére, csak természet szerinti tulajdonságainak hangsúlyozására szolgál; ilyen jelző sok van az epikai stílben Homeros után. Effélék: fehérkaru Héré, jó Toldi, fénylő csillag stb. Az E. könnyen válhatik henye szószaporítássá. N. L.

Epithymia (gör.-lat.) a. m. vágy, kívánság.

Epitimia, a görögöknél a polgári jogok teljessége, melylyel valaki bir; ellentéte az *atimia*, a becstelenség.

Eporedia, l. *Ivrea* (IX. k.).

Eppelsheimi homok, harmadkori, nevezetesen pliocén szisztémabeli lerakódás Németországban a mainzi medencében, mely igen gazdag ásatag emlősökben; különösen gazdag Dinotherium gi-

ganteum maradványokban, azért *Dinotherium-homok* is a neve; találni benne még Rhinoceros incisivus, Mastodon longirostris, Anthracoterium magnum, Hipparion gracile s sok egyéb emlősmaradványokat.

Eppendorf, azelőtt Hamburg külvárosa, (1895) 20,903 lak., amelyet 1894 jul. 1. Hamburgba bekebeleztek.

Eppingen, badeni város, (1895) 3480 lak.

Epréménil (Esprémenil) *János Jakab Duval*, a párisi parlament tagja, szül. 1746. Pondichéryben, megh. Párisban 1794 ápr. 23. Mint a párisi parlament tagja, nagy hírnévre tett szert fényes beszéde által, melyben a pondichéryi törvényszéket Lally-Tollendal gróffal szemben védelmezte. A nagy francia forradalmat megelőző években ő volt Páris egyik legnépszerűbb embere, mivel a parlamentben a kormány ellen merészen sikra szállt s a rendek összehivását sürgette. Ezért el is fogták s a Marguerite-szigetre száműzték. A nemzetgyülés tagjává választatván, hamar elvesztette népszerűségét, mert bár ezentúl is szabadelvű nézeteket vallott, az alkotmányos királyság elveit védte. A királyság bukása után Havre melletti földbirtokára vonult vissza, de a forradalmi törvényszék mint a királyság ismert hivét elfogatta, halálra itélte és kivégeztette. M. S.

Épületek eltolása, l. *Házeltolás*.

Equatormagasság, az equator emelkedése a megfigyelési hely horizontja fölé, azaz a szög, melyet az equator és a horizont egymással alkot. Mivel ez egyszersmind a pólusok zenittávolságával egyenlő, látnivaló, hogy az equatormagasság a geográfiai szélesség (pólusmagasság) 90°-ra való kiegészítője. Budapest equatormagassága 42° 30′ 25·3″.

Equidae (állat), a patás állatok családja, l. *Csüllkösök* (IV. k.).

Equiriák v. *ecuriák*, Mars római istennek tiszteletére rendezett kocsiversenyek, melyeket március 14. tartottak meg a Campus Martiuson. V. ö. *Wissowa*, De feriis anni Romani vetustissimi (Marburg 1891).

Equitatio (lat.) a katonaságnál a. m. lovaglóiskola, amelyben tisztek a lovaglásban és főleg a lóidomításban nyernek alapos oktatást.

Equitatus (lat.) a. m. lovasság. A világtörténelem ókori részének egyik kiváló fontosságu fegyverneme volt. Fejlődése és megállapodása aránylag későn következik be. Az ókor barbár (nem-görög) népeinél jóformán mindenütt a hadi szekér (tartós szekér, csatakocsi) helyettesítette (példáját l. az *Asszir művészet emlékei* c. mellékleten: Sargon király harci kocsiján, II. k.), mindössze a persáknál származott által a lovasság a nép régi nomád korából a hadsereg magvának, amit aztán a parthusok is utánoztak. Ugyancsak a csatakocsikkal találkozunk a görögöknél is, még pedig a hőskorban, miglen ugy Spártában, mint Athénben szervezik a lovasokat, kikből amott lassanként külön társadalmi osztály is képződik. Mindamellett a lovasság megmaradt alárendelt fegyvernemnek, melyet a gyalogság ellen küldeni alig mertek, a csatarend két végére állitottak és csak a megfutamodott ellenség üldözésére használtak fel. Jelentékeny fejlesztést ért a lovasság Makedoniában Fülöp és Nagy Sándor intézkedései folytán. A tesszáliai törzseket bevonván, könnyü lovasságot alakított belőlük, mely lovasított dárdásokból állott (sarissophorok) és melynek körülbelül 1000 főnyi létszáma 8 ilére oszlott. A nehéz lovasság (körülbelül 3000 ember) makedonokból állott és 15 ilére volt osztva, mig egy 16-ik ile félig-meddig lovas testőrséget alkotott. Taktikailag ekkor már nagyobb fontosságra jutott a lovasság, még pedig azon a réven, hogy őt használta fel a makedon világhódító a szétzüllött persa birodalom azon törzsei ellen, melyek a döntő győzelmek után támadásra ugyan már nem, de esetleges védő harcra és ügyes portyázásra még mindig alkalmasok voltak. Az ellenfél apró taktikai egységeivel szemben Nagy Sándor is elaprózáshoz folyamodott, minden ilet kétfelé osztván (lochos) s az összes lovas haderőt két chiliarchiába csoportositván. A rómaiaknál a lovasság jókor felmerül (őstörténetére nézve l. *Lovagok*, XI. k.) és párhuzamosan fejlődik a gyalogsággal. Már Romulus idején szerepelnek a lovasított fegyveresek *(celeres)*. Később is mindig voltak lovas katonák, de ezeknek létszámát a szövetségesek sorából töltötték be, holott a rómaiság zöme eredetileg a légiókba került. Mikor már jóformán az egész hadsereg római elemekből állott, még mindig megmaradt a régi kettős elnevezés: *equites alarii* (mert a szövetségesek lovasai a csatarend két szárnyán állottak) és *equites legionarii* (római lovasok). Utóbb a barbár népek segédcsapatából egy külön osztály keletkezett: a páncélos (vértes) lovasok *(cataphracti* v. *loricati)*. A Jugurtha-féle háboruk óta külön lovastaktika fejlődik, a lovasságot a gyalogságtól teljesen elválasztják és alaekba sorolják, melyek Marius korától fogva szerepelnek és Augustustól Claudiusig kétfélék: *alae quingenariae* és *alae miliariae*. Amazok 16, emezek 24 turmára oszlottak, élükön állottak a tribuni ranggal felruházott *praefecti alarum*. Caesarnak és Germanicusnak erre vonatkozó előzetes kisérletei után Vespasianus a lovasságot és gyalogságot ismét vegyes taktikai egységekre társitotta össze *(cohortes equitatae* v. *equestres* = 120 lovas + 600 gyalogos). Vespasianus utódai megint visszatértek a quingenarius és miliarius alapra és igy támadtak a *cohortes equitatae quingenariae* (120 lovas + 380 gyalogos) és *cohortes equitatae miliariae* (240 lovas + 760 gyalogos). V. ö. *Denison-Szeles*, A lovasság története. L. M.

Equity (ang., ejtsd: ekkviti, a latin *aequitas* szóból), általában a. m. méltányosság, mint a szigoru jognak (jus strictum) ellentéte. Szorosabb s technikai értelemben azonban jelenti a határozott szabványokon, megállapitott elveken s birói gyakorlaton (precedens eseteken)alapuló jogrendszert, mely a *Common Law*-nak nevezetes kiegészitő részét képezi. Célja a Common Law hiányait, hézagait pótolni. Annak kezelésében azért a birróságoknak nagy diszkrecionárius hatalmuk van, ami lehetségessé teszi, hogy a jogfejlődés a kor változott viszonyainak s igényeinek megfeleljen. Az E. mindamellett nem helyezheti magát ellentétbe a Common Law-val, amit az angol birróságoknak ez a két főelve bizonyit: «Aequitas sequitur le-

gem» a. m. az E. a törvényt követi; és «Where the equities are equal, the Common Law must prevail» vagyis ahol az E. és a Common Law egyezik, az elsőbbség a Common Law-t illeti. Az E. jellemző ismérvét az angolok abban határozták meg, hogy a Common Law szorosan «in rem», vagyis szorosan a peres felek által előadott ügy fölött, az E. ellenben «in personam» itél, kiterjeszkedvén a feleknek lelkiismeretes kötelmeire, rendezvén, minősítvén s megszorítván ekként kölcsönös, gyakran ellentétes jogaikat, kötelmeiket, érdekeiket.

Equorum portus, középkori okiratainkban a Duna folyó egyik átjárója (réve); most *Lóré* a Csepel-szigeten, a pesti alsó járásban.

Éra (V. k.). Használatos meg ma is az *örmények érája*, melyet Mózes pátriárka (551—594) állapított meg. Ő 551 jul. 11-ére teszi az örmények első évének első napját. Megjegyezzük itt még azt is, hogy az örmények, hasonlóan a görögökhöz, az abéce betűivel jelölik éveiket. A *japánoknál* négy különböző időszámítás dívik. Számítanak a császárok uralkodási évei szerint, melyek a trónralépést követő naptári újévvel kezdődnek; azután folytonosan váltakozó, az egyik nevezetes eseménytől a másikig terjedő periodusok szerint, melyeknek tartama természetesen nagyon ingadozó és nem ritkán csak egy esztendőre szorítkozik; továbbá számítanak a khinaiak mintájára hatvan esztendei ciklusok szerint; végül a csak újabban használatos, folyamatos számítás előnyét nyujtó *Nino-éra* szerint, melynek kezdete összeesik a Jimmu Tenno császár trónralépését követő újév napjával (Kr. e. 660 febr. 18.).

Erasinos, ókori folyó Görögországnak Argolisz nevü tartományában; rövid folyásu, de bő vizü volt, a régiek a stimphalusi mocsarak lefolyásának tartották; mostani neve *Kefalari*.

Erastus, szt. Pál kisérője, állitólag filippibeli püspök és vértanu. Emléknapja jul. 26.

Erba, falu Como olasz tartományban, (1881) 1417 lak., szép nyaralókkal (köztük a pompás kilátást nyujtó Amalia-villa); szőllőmíveléssel, selyemtenyésztéssel és selyemfonással. Közelében van a 300 m. hosszu *Buco del Piombo* barlang.

Erbil, l. *Arbela* (II. k.).

Erbisdorf, falu a drezdai szász kerület Freiberg j.-ban, (1891) 2355 lak., kik csipkeveréssel, téglagyártással, ezüstbányászattal foglalkoznak.

Ércér (bány.), olyan ér, melynek töltelékében ércek vannak. Soha sincs az ér egész terjedelmében tiszta ércel kitöltve; érc és meddő váltakoznak benne, csak a vasércek szokták az ér egész vastagságát kitölteni, nemesebb ércek a vastagságban is váltakoznak meddő értöltelékkel vagy *gazdag ércek* a szegényeb *zuzóércekkel*. A mívelésre érdemes érces helyeket *érces közek*-nek nevezzük, melyek terjedelmesek v. rövidek, folytonosak vagy szakadatosak. *Érclencsék* lencsealaku ércközek, *vesék* és *fészkek* kisebb terjedelmü ércközek. Az *érckőzet* v. *értöltelék* különféle ásványokból áll, leggyakoribb a quarc, mészpát, barnapát, mangánpát, vaspát, súlypát stb. Gyakran találhatók a mellékkőzet töredékei is az értöltelékben és az agyag rendesen a mellékkőzet elmállásából származik. Az értöltelék szövezete: szemcsés, porfiros, vaskos, brecciaszerü, szalagos. Az értöltelékben gyakran találhatók nyilt odorok, melyeknek oldalai kristályokkal vannak megrakva. Az érc jelentkezése: *vaskos, durván* vagy *finoman behintett* v. *verődékes*. Az érces ér a kibuvásnál el van mállva, mindenféle fémoxidot tartalmaz s ezektől vörös v. barna szinü; az ilyen oxidos kibuvást a bányász *vaskalap*-nak nevezi és jó jelnek tartja, mert fémek jelenlétét tanusítja. A felsőbb szinteken gyakran vannak oxidos ércek, melyek a mélységben kén- v. antimon- és arzénfémekké változnak. Az ércek szaporodására v. apadására a mélységben nem lehetett eddig szabályt találni, a szaporodás éppen olyan gyakori, mint az apadás. Ha érces ér más érrel találkozik és a találkozás pontján az érc minősége v. mennyisége megjavul, akkor az új eret *érchozó*-nak nevezzük, ha pedig a találkozás pontja silányabb mint az érces ér, akkor az új eret *ércrablónak* mondjuk. Némely erek, ha megvastagodnak, ércesebbek lesznek, mások pedig szegényebbek. A mellékkőzet befolyása az ércesedésre gyakran tapasztalható. Selmecen az erek csak a zöldkőben ércesek, a szürke trachitban meddők. V. ö. *Serlo* Albert, Bergbaukunde (1873).

Ércfonal (bány.), igen vékony, csak fonalvastagságu ércér.

Erckmann-Chatrian (V. k.) francia irópár közül *Erckmann Emil* megh. Lunevilleben 1899 márc. 14.

Ércmérő, l. *Kémlelő súlymérő* (X. k.).

Ércodor (bány.), az ér töltelékében található üreg, melynek falain érckristályok vannak.

Ércoszlop (bány.), olyan érces köz, mely inkább magasságba és mélységbe, mint hosszanti irányban terjed.

Ercsei *Sándor* megh. Nagy-Szalontán 1898 jul. 23.

Érctelep (VI. k.) *képződése*. Az É.-ek legnagyobb része vizből rakódott le és pedig az É.-ek részint ascenció, részint lateral szekréció útján (l. *Telér*, XVI. k.), egyéb telepek pedig egyszerüen ugy, hogy anyaguk a vizből kivált vagy pedig kémiai úton kicsapódott. A legtöbb barna és vörös agyagvasérc, a vaspát, a rézpalák és sok egyéb érc, amely üregeket, hasadékokat, teléreket tölt ki, a viz szüleménye. De vannak É.-ek, melyek egészen más úton képződtek, különösen pedig azok, amelyek eruptiv kőzetekkel vannak szoros kapcsolatban. Számos É.-ről kimutatták, hogy bázisos eruptiv anyagból váltak ki, a magmának szétkülönülése alkalmával. Számos eruptiv magma ugyanis megmerevedésekor bázisos, vagyis kovasavban szegény és savas, vagyis kovasavban gazdag kőzetanyaggá különül. Ezen szétkülönüléskor válhattak ki a bázisos anyagból egyes ércek. Ide számithatók mindazok az É.-ek, amelyek olivinkőzetekhez és a belőlük keletkező szerpentinhez, ugyszintén gabbróhoz vannak kötve. Nevezetesen számos krómvasérc-telep (hazánkban Krassó-Szörény vármegye, Bosznia, Görögország, Szilézia, Stájerország, Norvégia, Kis-Ázsia, Ural stb.); számos titánvas- és mágnesvas-telep: Norvégia (Ekersunt, Kragerö), Svédország (Taberg), Egyesült-Államok (Rhode Island: Iron mine Hill, Minnesota: Missabey Hills); számos szulfid-ás-

ványtelep, mint a rézszulfid Toscanából (Monte Cetini, Monte Calvi), a pyrrhotin (Norvégia: Erteli, Svédország: Klefva, Piemont: Barallo); a platina (Ural: Nizsnij-Tagilszk, Brazilia, Oregon, Borneo), némely ritka nikol-vasötvözet (Grönland: Disko). Mindezek az É. egykoruak azokkal a kőzetekkel, amelyekben előfordulnak. Egyes É.-ek képződése szoros kapcsolatba hozható a vulkáni erupciókkal járó gáz- és gőzkiömlésekkel, exhalációkkal, vagyis pneumatolitikus folyamatokkal. Az ilyen É.-ekben rendesen sok az u. n. pneumatolikus ásvány is, vagyis az olyan, amely a feltörő gázokból, gőzökből, oldatokból rakódott le. Ilyenek a fluór-, a bór-, a klór-tartalmu ásványok, mint a topáz, a fluorit, az axinit, a turmalin stb. A pneumatolitikus folyamatokkal kapcsolatos E.-ekhez tartoznak az önkőtelepek, melyek vagy az exhalációk folytán megváltozott gránitban, greizenben találhatók (Szász-Érchegység, Bangka sziget), vagy pedig trachitban, andezitben, riolitban, gyakran réz- és ezüstércekkel együtt (Bolivia, Mexiko). Vulkáni exhaláció eredményei az ezüstérctelepek is, amint azok nálunk a zöldkőtrachitokban, továbbá Boliviában (Potosi), Nevadában (Comstock) elváltozott trachitokban találhatók. Ugyancsak a pneumatolizisre vezethető vissza számos apatit- és a titánvas-É. (Norvégia: Bamle, Langö-Gömö; Kanada). Kalifornia (Sulphurbank és Steambot Spring) kénesős É.-ei meleg forrásokból rakódtak le és képződésük tulajdonképen egyre tart. Tekintve, hogy a meleg források szintén a vulkánizmus hatásának következményei, a meleg forrásokból lerakódó érceket szintén pneumatolizis útján képződötteknek tekinthetjük. SZT. H.

Erdei szénégetés. Vonatkozással a széntermeles helyére, *erdei* és *gerebszenitést* szoktak megkülönböztetni. Minthogy az elsőt a vágásokban vagy ezek közeleben eszközlik, az nincs bizonyos helyekhez kötve, hanem a vágásokat követi; a másik ellenben állandóan oly helyeken marad, hova a fának úsztatás által való szállítása olcsóbb és könnyebben kivihető lévén, nagyobb fatömegeket lehet évek hosszu során át összpontositani, például a gerebek rakodó partjain. Minthogy a gerebszenitésnél, állandóságánál fogva, a rendezett üzemhez szükséges minden segédeszköz és körülmény a legkedvezőbb mértékben megvan, a vezetés és felügyelet pedig könnyü, természetes, hogy az rendesen jobb eredményü, mint a gyakran sok viszontagsággal küzdő E. L. még *Szénégetés* (XV. k.).

Erdély. 1898 máj. 30. Kolozsváron megünnepelték az erdélyi *unio* (VI. k. 298. old.) kimondásának 50 éves fordulóját. Az ünnepen a kormányt Dániel Ernő báró kereskedelemügyi miniszter képviselte. Ugyanez alkalommal a kolozsvári redut-épületen emléktáblát állitottak s lepleztek le.

Erdély *Sándor* (VI. k.), 1895 jan. 15. igazságügyminiszterré neveztetvén ki, az igazságügyi tárcát a Bánffy-kormány egész működése alatt vezette, mig 1899 febr. 26. az összes miniszterium lemondása folytán saját kérelmére állásától fölmentették. 1896 ápr. 24. v. b. t. tanácsos lett; 1897. megkapta az I. osztályu vaskoronarendet. Visszalépése után Gyula város díszpolgárává választotta és egyik főutcáját róla nevezte el. Az országgyülésen Duna-Szerdahely képviselője. Igazságügyminiszteri működése kezdetén az előző kormány alatt alkotott egyházpolitikai törvények házasságjogi részének életbeléptetése hárult reá első feladatul, melynek gyorsan és sikeresen megfelelt, a szükséges és kitünőeknek bizonyult utasításokat kiadta, ugy hogy a házassági törvény 1895 okt. 1. csakugyan életbe léphetett. Egyidejüleg széles alapokra fektetett kodifikácionális tervet dolgozott ki, melynek végrehajtására a minisztériumban külön törvényelőkészitő osztály szerveztetett. A magánjogi kodifikáció munkálatainak egységes előhaladását biztositandó, az 1895 okt. 16. kelt legfelsőbb elhatározás alapján a polgári törvénykönyv előkészitése végett állandó bizottságot állitott fel, mely vezetése alatt a kódex alapelveit letárgyalta és eljutott az első tervezet szövegezéséig. E szervezet megalkotásával a polgári kódexnek belátható időben való létrejöttét biztositotta. Másrészt erélyesen újból felvette a büntető perrendtartás előkészitésének munkálatait s e reformmüvet a törvényhozáson keresztül is vitte, mely azt mint 1896. XXXIII. t.-c.-et emelte törvényerőre. Ehhez fűződik az esküdtbiróságok szervezéséről szóló 1897. XXXIII. és a büntető perrendtartás életbeléptetéséről szóló 1897. XXXIV. t.-c. megalkotása, melyek a büntető eljárás kodifikációját betetőzték. Az eljárással párhuzamosan felújította az anyagi büntetőjog novellájának munkáját, melynek tervezete alatta szintén elkészült, s megbizást adott új sajtótörvény kidolgozására. Kodifikácionális programmjának részletes keresztülvitelét a politikai viszonyok megakasztották. Befejezett törvényhozási reformjai közül a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek újjáalkotása (1898. XXIII.t.-c.) érdemel figyelmet. Adminisztrativ működéséből felemlítendő a járásbiróságok ügyvitelének reformja (lajstromrendszer); a házassági jogi törvénynek mintaszerü végrehajtása; a konstantinápolyi konzuli főtörvényszék tényleges felállitása; Fiume törvénykezései ügyei rendezésének előkészitése; az Ausztriával való polgári jogsegélyben a viszonosság teljes érvényre juttatása; a törvénykezési épitkezések fejlesztése; a javitóintézeti ügy előmozditása stb. A Magyar Jogászegyesület anyagi és erkölcsi támogatásával a jogtudománynak tett nevezetes szolgálatot. Működésének részleteit az igazságügyminisztérium 1895—98. működéséről szóló jelentés tartalmazza. VÁMBÉRY.

Erdélyi 1. *Gyula* újabb művei: *A mult* (regény, Budapest 1893); *Szegény Dezső* (regény, u. o. 1896).

2. *E. Pált* 1898 végén szolgálattételre a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba rendelték be. Újabban megjelent tőle: *Énekes könyveink a XVI. és XVII. sz.-ban* (Budapest 1899); *Balassa Bálint élete* (a Magyar tört. életrajzokban, u. o. 1899).

3. *E. Zoltán*, iró, szül. Kecskeméten 1872 ápr. 5-én. Iskoláit Szegeden végezte a piaristáknál, 1889-ben Budapestre jött és a jogi fakultást hallgatta. 1889. a besztercebányai lfjuság Lapja, 1891. a Divat-Szalon verspályázatán nyert díjat, 1897.

pedig az akadémia Nádasdy-díját nyerte el *Vesztett boldogság* c. verses regényével. 1893. a Magyar Ujság szerkesztőségének tagja, 1898. a Veszprém Vármegye politikai hetilap felelős szerkesztője lett. Munkái: *Május* (költemények, 1892); *Tündérlagzi* (gyermekmese versekben, 1894); *Epizódok* (költemények, 1896); *Laura-dalok* (két kiadás 1898).

Erdélyi Kárpát-egyesület (VI. k.). 1898. alapszabályt módosított. E szerint az örökös tagdíj 500 frt, az alapító tagdíj 100 frt, a rendes tagdíj 3 frt. Új tagsági minőséget állapított meg a párfoló tagsággal, melynek díja 1 frt. Új kiadványai: Székelyföld (Hankó V.-tól); Brassóvármegyei útikalauz (Méhely L.-tól); Udvarhelyvármegyei útikalauz (Molnár K.-tól és Vajda E.-től); Hol nyaraljunk? (Hankó V.-tól, oláh nyelvü kiadás). Képek az Andrássy-havasokban (Pálffy M.-tól). Sajtó alá készítette a Székelyföld angol fordítását, az Erdélyi fürdők és ásványvizek leirása c. mü német kiadását, az Erdélyi útikalauz második kiadását. Az iskolák részére szines földrajzi térképet adott ki. Kezdeményezte a helynevekről szóló törvényt. Rendezte az erdélyi ásványvizek kiviteli módozatait. 1898. balneologiai kongresszust és kiállítást tartott. Részt vett az ezredévi és a brüsszeli nemzetközi kiállításokon. Előbbin millenniumi nagy érmet, utóbbin díszoklevelet nyert. A Mátyás király születési házában Kolozsváron táj- és néprajzi muzeum szervezését kezdte meg. Épített menedékházakat a Detonátán, a Kis-Királykőn, a tordai hasadéknál, a Dobrinon, a rekiceli vizesésnél, a Pilisen, Ponoron. Forgalomba hozta a dombháti Livia-forrás és a radnaborbereki Széchenyi-forrás ásványvizeit. Utóbbi helyen 50,000 frt költséggel üdülőtelepet létesített. Tagjainak száma 4000.

Erdélyi Kárpát-muzeum. Az Erdélyi Kárpát-egyesület e gyüjtő név alatt foglalja össze a birtokában lévő már több mint ezer darab táj-, nép-, természet-, földrajzi és turista-tárgyat, háziiparcikket, modelt, fényképet stb. és egy kétszerannyi kötetre menő szakkönyvtárt, amelyek rendszeres kiegészítése, illetve gyarapítása céljából erdélyszerte széleskörü gyüjtést indított.

Érdemjegy, l. *Osztályozás* (XIII. k.).

Érdemkereszt. Ezüst vagy arany É. az, melyet egyes államokban polgári vagy hadi érdemekért adományoznak. A főbb É.-ek: *Bajor É.*, alapította II. Lajos bajor király 1870 máj. 13. a hadseregnek nyujtott önkéntes segélyért. Jelvénye fehér zománcos aranykereszt, fehér, feketén szegélyezett középpajzsán a vörös kereszt, hátlapján egy koronás L betü, a gyürüben 1870 és 1871, szalagja világoskék. — *Hesseni katonai egészségügyi É.*, alapítója III. Lajos nagyherceg 1870 aug. 25. Férfiak és nők részére. Jelvénye egy tizenhétcsücsu négyágu kereszt, melynek gótikus módon kikerekített karjain az előlapon Für Pflege der Soldaten 1870, hátlapján Den 25. Aug. 1870, közepén egy koronás L betü áll. Szalagja rikító vörös, ezüstszéllel. — *Oldenburgi É.*, alapíttatott 1871 jun. 12. Péter nagyherceg által férfiak és nők részére. Jelvénye bronzkereszt, középpajzsán az előlapon fehér mezőben vörös kereszt, arany tölgykoszoruval körülvéve. A felső karon egy P betü a koronával, az alsón 1870—71, hátlapja sima. Szalagja háromszor kéken, egyszer vörösen csikolt. — *Porosz É.*, nők és hajadonok részére. Alapította I. Vilmos császár 1871 márc. 22. Jelvénye megfelel a vaskeresztnek, feketén zománcolt ezüstszéllel, középen egy fehérszélü vörös kereszt, hátlapján fent a korona, közepén W. és A., az alsó részen 1870—1871 látható. Szalagja fehér, fekete széllel. — *Szász-weimari érdemjel* 1870—71-re. Alapítója Károly Sándor nagyherceg volt 1871 jul. 19. Jelvénye: ezüst rombus háromágu sarkokkal, előlapján Für rühmliche Thätigkeit 1870—1871 babérkoszoruval övezve, hátlapján C A egy S betüvel körülfonva. Szalagja fekete, sárga s zöld széllel. — *Reuss hercegi É.* Ugy az idősb, mint az ifjabb Reuss hercegi ág bir egy külön É.-tel. És pedig a) *az idősb ágnál* alapíttatott 1858 szept. 15. XX. Henrik herceg által, két osztályban (I. oszt. arany, II. ezüst). Jelvénye arany-, illetve ezüstkereszt, négy karja ívformán kikerekítve, szélein egy aranyzsinórral. Középpajzs gyanánt egy gömbölyü medaillon szolgál, zöld tölgykoszoruval körítve, előlapján mindkét ágnál Für treue Dienste felirat. Hátlapján F. R. XX., a koronával, szalagja ultramarinkék, amarantvörös széles csíkokkal szélén. b) *Ifjabb ág.* Alapíttatott 1857 okt. 20. XLVII. Henrik herceg által. Jelvénye hasonló az idősb ágéhoz, csakhogy szélein az aranyzsinórzat valamivel eláll a kereszttől. Hátlapján F. R. a koronával. Ez É.-et katonai érdemekért is adományozzák, amikor két keresztbe tett karddal bővül, melyek a középpajzs alatt fekűsznek. Szintén I. és II. o., szalagja egyszinü amarantvörös. A rendet mindkét ágnál csak belföldiek nyerhetik. Ezenkivül az idősb ág még egy É.-tel bir, melyet bel- és külföldiek nyerhetnek el. Alapította XIV. Henrik herceg 1869 máj. 24. Három osztályu, melyekhez még egy ezüst érdemérem is tartozik. Jelvénye: fehér zománcos Johannita-kereszt aranyszélekkel, négy szögletéből előtörő rövid aranysugarakkal. Aranygyürüvel körülvett gömbölyü középpajzs, melynek egyik felén fekete alapon aranyban egy H a koronával, hátlapján a hercegség címere. A II. oszt. valamivel kisebb, a III. ezüstből. Szalagja amarantvörös; az I. oszt. nyakán, a II. és III. bal mellén, illetve gomblyukában viseli a rendjelt. — *Schwarzburgi É.* Alapította 1853 máj. 20. Frigyes Günther Schwarzburg-Rudolstadt hercege, 1867 jun. 9. Günther Frigyes Károly schwarzburg-sondershauseni herceggel egyetértőleg az egész Schwarzburg hercegi ház É.-je lett. — *Waldecki É.* Alapította György Viktor herceg 1857 julius 3-án; 1871 január 14. és 1878 szeptember 26. változáson ment keresztül. Három osztálya van. Jelvénye: III. oszt. tompaszinü ezüst Johannita-kereszt, közepén a nyolcsarku fekete waldecki csillag, ezen egy kerek medaillon, fehér zománcos alapon vörös horgony-kereszt. Hátlapja arany: Dem Verdienste felirattal. II. oszt. előbb érdemérem nevet viselt. Kerek érem, melynek előlapja 3 koncentrikus gyürűből áll. A legbelsőn fehér alapon a pyrmont-i vörös horgony-kereszt, a második arany gyürün a waldecki nyolcsugaru fekete csillag, melynek csúcsai a 3. gyürűbe is átmennek, mely

kék zománcos. A csillag felső csúcsán G. V. betük, felettök a színes zománcu fejedelmi kalap. A külső gyürü alsó felén Dem Verdienste felirat aranyban, két arany csillagocskával. Az érem felső szélén van a szalag felvételére szolgáló gyürü, egy arany babérágra erősítve. Az érem hátlapja sima. I. oszt. fehér Johannita-kereszt arany szegélylyel, középpajzs gyanánt a II. oszt. érem. Hátlapja arany. A kereszt felső karján arany tölgylevél. Szalagja sárga, vörös-fekete csikkal mindkét oldalán. Az I. oszt. nyakában, a II. és III. bal mellén viseli.

É., osztrák polgári arany és ezüst, alapította I. Ferenc 1814. ama polgárok és katonák megjutalmazására, akik az 1813-iki és 1814. francia háboru alatt hü, buzgó s eredménynyel járó munkálkodásuk által kitüntették magukat. A jelvény egy borostyánkoszoru által körülfont arany-, illetve ezüstkeresztből állott, amelynek előlapján: «Libertate Europae asserta 1813—1814.», a hátlapon pedig: «Grati Princeps et Patria — Franciscus Imperator Aug.» fölirás állott. Az É.-et sötétsárga szegésü fekete szalagon a bal oldalon levő felső gomblyukban hordták. Metternich-Winneburg Kelemen herceg kancellár ugyanilyen alaku és felirásu, de valamivel nagyobb aranykeresztet kapott, amelyet mint nagykeresztes a nyakról függve hordott. Az alapszabályok értelmében csak egy nagykeresztes volt kinevezhető. Az arany és ezüst É.-eket (38 arany és 154 ezüst) I. Ferenc 1815 máj. 16. osztotta ki. Több adományozás nem történt. — É., lelkészi, arany és ezüst, alapította I. Ferenc 1801 nov. 23. a katonai lelkészek megjutalmazására. Az arany É. egy hosszukás, lóherealaku ágakkal ellátott fehér zománcos aranykeresztből áll, fehér zománcos középpaizsában «piis meritis» felirással. Az ezüst É. ugyanolyan alaku ezüstkeresztből áll, kék zománcos középpaizszsal. Ugy az arany, mint az ezüst É.-et vörös-fehér szalagon viselik.

É., arany és ezüst, alapította I. Ferenc József 1849 febr. 16. Az arany É. egy nyolcszögü aranykeresztből áll vörös zománcos ágakkal. Az előoldal középpaizsában «F. J.» betük foglaltatnak, amely körül fehér zománcon: «VIRIBUS UNITIS» körirat olvasható. A hátlap középpaizsán «1849» évszám látható. Az ezüst É. ugyanolyan ezüstkeresztből áll, ezüst, zománcnélküli középpaizszsal. Ugy az arany, mint az ezüst É.-et koronával vagy a nélkül adományozhatják. Az É.-et vörös szalagon a bal mellen viselik. — É., katonai, alapította I. Ferenc József 1849 okt. 22. a katonaállományu tisztek háboruban és békében szerzett érdemeinek megjutalmazására. A jelvény egy nyolcszögü, vörös szegélyü fehér zománcos ezüstkeresztből áll, a középpaizsán «VERDIENST» fölirattal. Háboruban szerzett érdemeikért hadi ékitménynyel adományozzák, amely a középpaizst körülövező zöld zománcos arany babérkoszoruból áll. Az É.-et a bal mellen a Ferenc József-rend után vörös-fehér szalagon viselik. I. Ferenc József 1898 dec. 2. uralkodásának félszázados jubileuma alkalmából a tényleges katonai szolgálatban álló 3 legidősebb főhercegnek, s 9 táborszernagynak és lovassági tábornoknak a katonai É.-et gyémántokkal adományozta.

É. (tudomány- és művészetért). 1. *Koburgi* és gothai, alapítója II. Ernő herceg volt, alapítási éve 1860 ápr. 18. Jelvénye egy nyolcágu ezüst kereszt, melynek ágait a ruhakoszoru köti össze. Középpajzsán az alapító képe névaláirással, hátlapján «Dem Verdienst» (Az érdemnek) felirat, cserfakoszoruval övezve, fölötte a hercegi korona. 2. *Meiningeni* É., alapítója György herceg volt 1874 jul. 23. Teljesen megfelel a koburgi keresztnek, csakhogy a középpajzson György herceg képe látható. Szalagja mindkettőnek zöld, ezüst szélekkel.

Érdemrend, 1. *Porosz katonai és polgári É.*, pour le mérite, l. *Mérite* (XII. k.). 2. *Anhalti E* tudomány és művészetekért. Alapította 1874 szept. 20. Frigyes herceg. Egyesítve van az anhalti Medve Albert házi renddel. Jelvénye: tojásdad alaku medaillon, 24 sugaru arany szállel, a hercegi koronával koronázva. Előlapján F. Herzog von Anhalt körirattal, hátlapján babérágakkal körülvéve Für Wissenschaft und Kunst felirat. Szalagja karmazsinvörös szélü, zöld szinü. 3. *Szász királyi É.* Alapíttatott 1815 junius 7-én Frigyes Ágost király által. Eleintén csak polgáriak nyerték, de 1849 szeptember 24. óta katonák is; ezek részére 1866. egy, két keresztbe tett kardból álló katonai díszítmény csatoltatott a rendhez. A rend szabályai 1876 január 31-én nyertek végleges mai alakjukat. Jelenleg 5 osztálya van: Nagykereszt, I. és II. oszt. komturok, II. és III. oszt. lovagok. Jelvénye nyolccsúcsu fehér zománcos kereszt arany szegélylyel, kerek, aranyszegélyü középpajzsán az előlapon fehér alapon a színes zománcu szász címer: Fr. Aug. K. v. S. 7. Juny 1815. körirattal. Hátlapján fehér alapon Für Verdienst und Treue (külföldieknél Für Verdienst) tölgykoszoruval körülvéve. Szalagja fehér, mindkét oldalon zöld csikokkal. A nagykeresztesek a rendjelt jobb vállukon át a bal hónuk alatt viselik, a komturok nyakukban, a lovagok a gomblyuk, illetőleg bal mellen. A nagykeresztesek és I. oszt. komturok azonkivül bal mellükön egy ezüst csillagot hordanak, az elsők 6, az utóbbiak négy sugárnyalábból állót, melynek fehér középpajzsán aranyban a rend jelmondata olvasható, körülvéve egy zöld zománcu tölgykoszorus fehér karikával. 4. *Szavójai polgári É.* Alapíttatott Károly Albert szárdiniai király által 1831 október 29. magasrangu hivatalnokok kitüntetésére, kik az állammal szemben kiváló érdemeket szereztek. 1855 szeptember 28. II. Viktor Emánuel megujította a rendet. Egy osztálylyal bir, 1861 junius 23-a óta tagjai száma 60-ra van határozva, kik 1000, 800 és 600 lira évi nyugdíjat huznak, nagymestere a király. Jelvénye: kék zománcos kereszt arany szegélylyel, aranyszegélyü fehér középpajzszsal, előlapján C. A. monogramm aranyban, hátlapján aranyban a jelmondat: Al merito civile 1831. Szalagja fehér, széles, kék csikkal közepén, viselik a gomblyukban. 1841 február 9. óta egy külön ruházata van: sötétkék posztókabát és nadrág, előbbi gazdagon aranynyal hímezve. A nagy dísznél a nadrág fehér posztóból van, hozzá selyemharisnyák és aranycsattos cipők. Hozzá francia kalap, fekete toll, arany forgó és arany bojtokkal. 5. *Az angol Szt. Mihály és Szt.*

György-É., alapította 1807 ápr. 22. III. György király, az alapszabályokat 1818 aug. 12. adták ki. Malta és a Jón szigetek 1814—15-ben történt elfoglalása emlékére. Utolsó változáson a rend 1832 október 17-én ment keresztül, s jelenleg 3 osztályból áll: nagykeresztesek, parancsnokok és lovagok; ez utóbbiak, ha benszülöttek, compagnons (társak) nevet viselnek. Az I. és II. osztálylyal a személyes nemesség van egybekötve. Jelvénye 14 csúcsu fehér zománcu kereszt, melynek 7 ága aranyszegélyü, a kereszt felett, korona középpajzsán, az előlapon a pallost tartó szt. Mihály, a hátlapon a sárkányt ölő szt. György. A középpajzsot két zománcos karika veszi körül, Auspicium melioris aevi körirattal. Szalagja kék, közepén széles vörös csikkal. A nagykeresztesek jobb vállon át a baloldalon, a parancsnokok bal mellükön, a lovagok gomblyukukban hordják. Az I. és II. oszt. ezenfelül még egy csillagot visel a bal mellén, mely egy ferdén fekvő Johannita-kereszt, négy szögletében egy-egy sugárnyaláb, rajta a vörös Szt.-György-kereszt, a fent leirt középpajzszsal. Ünnepélyes alkalommal a nagykeresztes egy arany láncon viselik, mely a koronás angol leopárdból (aranyból), egy feher Johannita-kereszt es S. M. és S. G. betükből áll. Ott, hol a kereszt csüng, nagy arany korona alatt ket egymás felé lépkedő leopárd van. A nagykeresztesek ruházata vörössel bélelt kék selyemköpeny, melyet két kék, arany és vörös zsinór tart össze. A köpeny balfelén egy 7 ezüst és 4 kisebb arany sugárnyalábból álló csillag, rajta a vörös György-kereszt, melyen a középpajzs előlapján levő kép látható. Kalapja gömbölyü, kék atlaszból, vörös bélessel, rajta négy toll és az elől felhajtott peremen a csillag behimezve. Ünnepe április 24-én van. 6. *Japáni É.* (Kunto-Solai). Alapította Muts-Hito mikadó 1875. 8 osztálylyal bir. Jelvénye mindegyik osztálynál különböző. Alapjában véve áll egy 32 sugaru csillagból, középpajzsa vörös zománcu, üres. A csillag felső részén a sugarakat a japáni császári címer három zöld levele koronázza, három 7, illetve 5 ibolyaszinü virágokkal behintett ággal, melyen a szalag gyürüje lóg. Az I., III. és IV. osztálynál a sugarak fehér zománcosak arany szegélylyel: a középpajzs és a virággallyak szintén aranyszegélyüek. A II. oszt. jelvénye hasonló, a csillag sugarai ezüstből vannak, rajta egy kisebb, hasonló arany csillag. A középpajzs a fentebbi. Az V. osztálynál minden oldalon 5—5 sugár van csak aranyba foglalva, melyek ily formán keresztet alkotnak, a többi sugarak ezüstösek. A VI. osztálynál valamennyi sugár ezüstszegélyü. A VII. és VIII. osztálynál a csillag egészen elesik és csak a csillag feletti levél s virággallyak maradnak meg, utóbbiak 5, illetve 3 virággal; a foglalat arany, illetve ezüst. Szalagja fehér, mindkét oldalán egy vörös csikkal. Az I. oszt. a jobb vállon át a baloldalon viseli, a II. oszt. a csillagot szalag nélkül jobb mellén, a III. szalaggal nyakában, a IV—VIII. bal mellén, illetve a gomblyukban. Az I. oszt. azonkivül még a jobb mellen a II. csillagát hordja. 7. *Chilei É.* Egy fokozatu, jelvénye öt sugaru fehér zománcos csillag, csúcsain aranygombokkal, a szögletekből előtörő 3—3 arany sugárral, melyeken arany szalaggal összekötött kék-zöld zománcos babérág fekszik. Középpajzsa fehér, kék, fehér és vörös karikával körülvéve, az elsőben a jelmondat: Præmium meriti. 8. *A venezuelai köztársaság É.-je;* alapította 1861 augusztus 29. Paez elnök. Három osztálya: nagykeresztesek, parancsnokok és lovagok. Jelvénye: fehér zománcos, arany szegélyü, hétágu csillag, öt sarkán arany golyócskákkal, a hatodikon a szalag gyürüjével. A csillagot zöld zománcu babér- és tölgykoszoru veszi körül, melyet a csillag sugarai részben befednek. A kerek középpajzs előlapján: Republica de Venezuela körirat aranyban, kék zománcos gyürüben, mely egy fehér alapot vesz körül, melyben 29. Aug. 1861. áll. A hátlapon Venezuela címere kék zománcos gyürüvel körülvéve, melyen Honor al merito aranyos felirat áll. A különböző osztályok csak nagyság által különböznek, az I. azonkivül egy begyémántozott sugárnyalábból álló ezüst csillagon nyugszik. Szalagja vörös, világoskék szélcsikkal mindkét oldalon, az I. oszt. en écharpe, a vállon át, a II. nyakában, a III. bal mellén hordja. 9. *The distinguished service order,* a kiváló érdemek É.-je, angolországi katona- és tengerészeti rendjel. Alapította Viktória királynő 1886 szeptember 6. katonatisztek részére, kiket az ellenség előtt szerzett érdemeik alapján a legfőbb parancsnokok terjesztenek elő. Idegen tisztek a rend tiszteletbeli lovagjává nevezhetők ki. Jelvénye: fehér zománcos arany kereszt, középpajzsa vörös, benne zöld babérkoszoruval körülvéve a királyi korona; hátlapja hasonló szinü, V. R. J. chiffrekkel. Szalagja vörös, kék szegélylyel. ÁLD.

Katonai É.: 1. *Badeni Károly Frigyes É.*, l. *Károly Frigyes É.* (X. k.). 2. *A portugál katonai É.*, l. *Avizrend* (II. k.). 3. *Porosz É.*, l. *Mérite* (XII. k.). 4. *Szavójai katonai É.* Real ordine militare di Savoia, alapíttatott 1815 aug. 14-én. I. Viktor Emánuel szárdiniai király által; 1855 szeptember 28-án II. Viktor Emánuel új szabályokat adott neki. A rendjel tisztán katonai és csakis hadi érdemekért adományoztatik, béke idején csak nagy ritkán. Öt osztálylyal bir: nagykeresztesek, tábornokok stb. részére; főtisztek: vezérőrnagy, esetleg ezredes, parancsnok, ezredes, alezredes, esetleg őrnagy; tisztek: őrnagy, esetleg kapitány; lovagok: altisztek, esetleg minden rangu közvitézek részére, sőt a lovagkeresztel zászlók is díszíttetnek fel. Nagymestere a király. A rend tagjai meghatározott zsoldpótlék mellett, bizonyos számban évi nyugdíjat is húznak, és pedig 10 nagykeresztes à 2000, 20 főtiszt à 1500, 40 parancsnok à 800, 100 tiszt à 400, 500 lovag à 250 lira. Jelszava: Al merito ed al valore. Jelvénye: zöld zománcu babér- és tölgykoszorun nyugvó, arany szegélyü, fehér zománcos kereszt, melynek kikerekített karjai hegyben végződnek. Kerek, aranyszegélyü középpajzsán vörös alapon két, egymást keresztező kard, felettök V. E. és 1855 aranyban. A nagykeresztet, főtisztek és főparancsnokok keresztjét egy arany korona koszoruzza, mely a tisztek és lovagoknál hiányzik, utóbbiaknál mindaz ezüstből van, ami a többieknél arany. Szalagja kék, közepén vörös csikkal. A nagykeresztesek jobb vállukon át a balol

dalon, a főtisztek és parancsnokok nyakukban, a tisztek rosette-tel, a lovagok e nélkül bal mellükön viselik. Az I. és II. oszt. bal mellén egy nyolc sugárnyalábu ezüst csillagot visel, melyen a kereszt nyugszik. Ünnepe szt. Amadeus napján van. 5. *Orosz Szt.-György-É.*, l. *György-rendek* (VIII. k.); 6. *Württembergi katonai É.*, alapította 1759 febr. 11. Károly herceg, L'ordre militaire de St. Charles név alatt. 1799 nov. 6. és 1806 november 6. Frigyes király alatt uj szabályokat nyert, melyeket 1818 november 23. Vilmos király ismét ujakkal pótolt, melyek mai napig érvényben vannak. Jelenlegi nevét 1806. nyerte. Három osztálya van: nagykeresztesek, parancsnokok és lovagok. Azonkivül tiszti ranggal nem biró katonák részére arany és ezüst érdeméremmel bir. A renddel a személyes nemesség van összekötve, azonkivül tagjai részére bizonyos számu dotáció létezik, és pedig 2 nagykeresztes à 2000 frt, 4 első osztályu parancsnok à 1200, 12 másodosztályu parancsnok à 1000, és 52 lovag à 300 frt. Jelvénye: aranyszegélyü fehér, nyolcágu kereszt, kissé kigörbitve. Középpajzsa kerek, fehér, előlapján zöld babér-koszoru, hátlapján K. R. monogramm aranyban. A pajzsot egy kék zománcu gyürü veszi körül, mindkét felén aranyban, Furchtlos und Treu felirattal. A nagykeresztet és a parancsnoki jelvényt egy csipkézett arany korona koronázza, a lovagjelvény korona nélküli. Szalagja sötétkék, egyszinü; a nagykeresztesek és parancsnokok nyakukban, a lovagok bal mellükön viselik. A nagykeresztesek ezenkivül bal mellükön egy ezüstös aranyszegélyü keresztet hordanak a kereszt fent leirt középpajzsával. L. még *Rendjelek* (XIV. k.). ÁLD.

Erdmann, 1. *Benno*, német filozofus, szül. Guhranban 1851 máj. 30. Tanulmányait Heidelbergában és Berlinben végezte. Másfél esztendeig reálgimnáziumi tanár volt. 1877. Berlinben habilitáltatta magát és 1878. Kielben rendkivüli tanár lett. 1879. rendes tanárrá nevezték ki, 1884. Boroszlóba, 1890. Hallébe, 1898. Bonnba hivták meg egyetemi tanárnak. Kiadta Kantnak az elméleti filozofia köréből való főmüveit és néhány hátrahagyott munkáját. Müvei: Martin Knutzen und seine Zeit (Lipcse 1876); Die Axiome der Geometrie (u. o. 1877); Kants Kriticismus (u. o. 1878); Logik (Halle 1892). Átdolgozta E. Eduárd Grundriss der Geschichte der Philosophie c. munkáját (4. kiad. Berlin 1895—96) és az Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte kiadója. Újabb müve: Psycholog. Untersuchungen über das Lesen auf exegetischer Grundlage (1898).

2. *E. Dávid*, német prot. teologus, szül. Güstebieseben (Poroszország) 1821 jul. 28. Tanulmányait Berlinben végezte 1843—47., az ottani egyetem teologiai karán 1853. magántanárnak habilitáltatta magát; 1856. Königsbergben a teologia rendes tanára lett. 1864 óta boroszlói főszuperintendens és tiszteletbeli tanár. Müvei közül említendők: Lieben und Leiden der ersten Christen (Berlin 1854); Die Reformation und ihre Märtyrer in Italien (u. o. 1895); Der Brief des Jakobus (u. p. 1881); Luther und die Hohenzollern (Boroszló 1883).

3. *E. Oszkár*, német germanista, megh. Kielben 1895 jun. 14.

Erdődi zsinatok. Az elsőt 1545 szept. 20-ára Drágffy Gáspár, Kraszna és Középszolnok vármegyék főispánja, Erdőd földesura hivta össze. Huszonkilenc prot. lelkész jelent meg a zsinatra, melyen Kopácsi István helybeli lelkész elnökölt s rajta kivül kiválóbb tagok Batizi András és Tordai Demeter voltak. Tizenkét cikkben fejtették ki a katolicizmussal ellentétes nézeteiket, melyeket teljesen lutheri szellem hat át. Az erdődi második zsinat 1555 febr. 24. tartatott s végzéseiben hasonlóképen a lutheri felfogás nyilatkozott. Ezt Báthory György hivta össze, mint aki már ekkor földesura volt Erdődnek. Az itt alkotott 20 cikk már nemcsak a katolikusok, hanem a reformátusok ellen is szól. Mindkét zsinat elveszettnek hitt végzéseit Benkő József fedezte föl 1795. Magyar fordításban *Kiss* Áron adta ki A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései c. müvében. Z. J.

Erdődy (monyorókeréki és monoszlói, grófi család, VI. k.). 1. *E. Ferenc* grófnak (5., VI. k.) három fia: *Imre* gróf (szül. 1854 okt. 5.), *Tamás* gróf (szül. 1855 okt. 10.) és *Sándor* gróf (szül. 1865 aug. 24.) örökös jogu tagja a főrendiháznak.

2. *E. István* gróf (15., VI. k.) megh. Vörösvárott 1896 febr. 19. — Fia *Gyula* gróf szül. 1845 febr. 24., cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös jogu tagja. 1899 jul. 24. a felső-eőri kerület országgyülési képviselőjévé választotta. A szabadelvü párt tagja.

3. *E. István* gróf, ifjabb, a főrendiház élethossziglan megválasztott tagja, szül. 1848 nov. 20-án. Atyjától, néhai E. Károly gróftól a jaskai uradalmat örökölte és ez alapon a horvát tartománygyülés mágnásai között foglal helyet. 1883. kamarási méltóságot nyert, 1896. pedig az ezredéves ünnepek alkalmából a Szent-István-rend kiskeresztjét kapta.

Erdős *Armand*, zeneiró és zenekritikus, szül. Budapesten 1873-ban. Tanulmányait a nemzeti zenedében és magánúton végezte. Mintegy hatvan Heine-féle dalt zenésitett meg és a magyar dalirodalmat is néhány értékes müvel gazdagitotta. Shakespere Julius Caesar-jának drámai szövegét megzenésitette. Tartalmasabb irodalmi dolgozatai közül *Nők a müvészetben* és a *Modern operastül* cimü kritikai tanulmányai keltettek zenei körökben különösen figyelmet. Több év óta az Egyetértés napilap hasábjain tünik ki mint zenekritikus. Á. K.

Erdsis, hegy, l. *Ardsis* (II. k.).

Érd-Somlyó vára, Temesmegyében Versectől keletre, Varadia mellett állott. Hajdan Krassó vármegyéhez tartozott. 1227 előtt Csák Ugron kalocsai érseké volt. Ekkor a király kezére került. 1448. Hunyady János birta, de kénytelen volt odaadni ez évben váltságdija fejében Brankovics György szerb despotának. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. 95.). KAR.

Érdujhelyi *Menyhért* plébános lett Zentán 1897 jul. 5. Újabb müvei: *Ujvidék története* (1894, magyar, német és szerb nyelven); *A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon* (1899); *Tvartkó bán és János kanonok cselszövénye* (Századok 1897); *Kutatásaim a római levéltárakban* (Kath. Szemle 1896); *Magyarországi görög kato-*

likusok a mohácsi vész előtt (Kath. Szemle 1897). *Carnianus kalocsai érsek* (Századok 1899).

Erech, ókori város Babiloniában, melynek lakóinál *Uruk* néven szerepel. Egyike volt Nimrod birodalma négy főhelyének (Mózes k. I. 10.), melyben a babiloniak Istar-Beltis istenasszonyt különös tiszteletben részesítették, illetőleg saját külön néven *Nanának* nevezték. A hellenisztikus korban *E. Orchoë* néven tudományos központ és egy tudós társaságnak székhelye volt. A zonkívül egészen a persa időkig mint halottas szentély s őstemető (nekropolisz) szerepelt, aminek jelétül ma is számtalan sírmező és romhalmaz vetődik fel Hillah és Korna között az Eufrátnak baloldalán. L. M.

Eretriai iskola, l. *Eliszi iskola* (VI. k.).

Érett fa, l. *Geszt* (VII. k.).

Erez, Erzingjan (VI. k.) régi örmény neve.

Erfurt, 1. *kerület* (1895) 446,655 lak. — 2. *E. város*, (1895) 78,174 lak., 14,384 iparos munkással. Újabb épülete az 1894. megnyitott központi pályaudvar.

Erfurti parlament, igy nevezték azt a gyülést, amely 1850 márc. 20-tól ápril 29-ig Erfurtban ülésezett. Ez a gyülés is, mint a vele majdnem egy időben tartott gothai gyülés, a német államoknak uj alapon való szervezése és az uj állam alkotmánya fölött tanácskozott.

Erg, l. *Abszolut mértékrendszer* (I. k.).

Erginos, 1. orchomenoszi király, Klimenos és Buzyge fia. Midőn atyját Onchesztoszban Perieres, Menoikeus kocsisa megölte, sereggel támadta meg a tébaiakat s kényszerité őket, hogy 20 éven át 100 baromból álló adót fizessenek. Herakles a Kithaironról visszatértében találkozik E.-nak adószedő követeivel, elvágja orrukat s füleiket s igy küldi őket vissza; az erre kitört háboruban pedig E.-t megöli s az orchomenosziakra kétszeres adót ró. E. fiai Trophonis és Agamedes építészek. — 2. Poseidon fia, ki az argonauták útjában Tiphys halála után kormányos volt. Az előbbivel azonosítják is.

Ergográf (gör.), Mosso A. torinói fiziologustól szerkesztett készülék, amely az ujjak izmainak munkáját jegyzi fel. A kisérlő előkarja (l. az *ábrát*) és keze kellően alakított támasztékon nyugszik s ott fixirozva van, úgy hogy csak a középső ujj marad szabadon s ennek mozgásai jegyeztetnek fel. Rendszerint kifáradási sorozatok iratnak fel, olyformán, hogy az ujj egy metronom ütteme szerint nagyobb (2—5 kg.) súlyt emel, amely az ujjra bőrből készült hurokkal és zsinórral van ráerősítve. A zsinór egy hengeren át szalad s magával viszi az irókészüléket, amely az emelések számát és magasságát egy regisztráló óraműre feljegyzi. Ha az emelések másodpercenkint avagy minden másodpercben történnek, úgy hamarosan beáll az elfáradás, az emelési magasságok folyton kisebbednek s végre megszünnek. A kifáradás befolyása egyénileg nagyon különböző s minden egyes kisérlőre nézve jellemző módon következik be. A helyett, hogy az izmokat szándékosan mozgatnók, mesterségesen (elektromos úton) is mozgathatjuk azokat és pedig vagy direkt vagy az idegek útján. Az ilyen sorozatok máskép folynak le mint az előbb leirtak, ugy hogy a periferikus kifáradás az idegközéppontból eredő kifáradástól megkülönböztethető. Az E. nemcsak a fiziologiában, hanem a farmakologiában és a pszichologiában is becses segédeszköznek bizonyult, melynek segélyével az életmód, az élelmi és élvezeti szerek, az orvosszerek s a szellemi tevékenység hatása a test cselekvési képességére meglepő módon szemlélhetővé válik. V. ö. *Mosso* A., Die Ermüdung (Lipcse 1892).

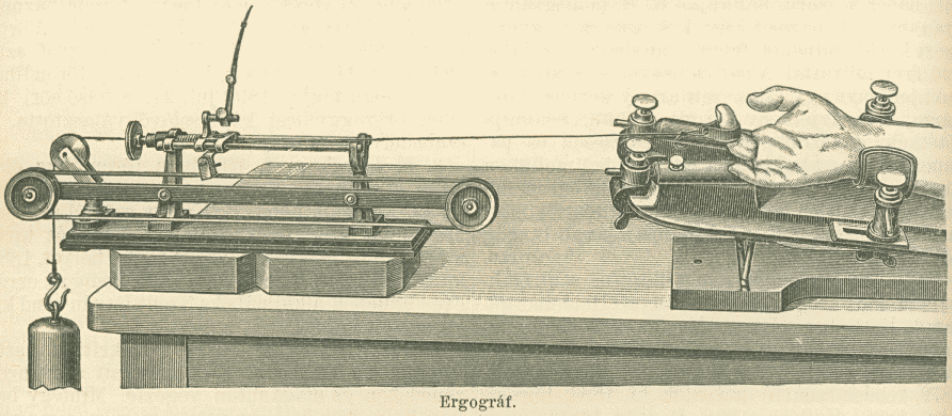

Ergográf.

Ergotin (Wenzel szerint *ecbolin*), kristályos, ismeretlen összetételü, könnyen bomló anyag, melyet az anyarozsból állitottak elő és hatóanyagának tartották. Később kiderült, hogy csaknem hatástalan. A köznyelven és az orvosi praxisban E. névvel jelölik a *secale cornutum* hatékony kivonatait, melyek különböző eljárások szerint készülnek és méhvérzéseknél igen jó szolgálatokat tesznek. Legismeretesebb az *E. secundum Bonjean, E. sec. Wiggers, E. sec. Denzel, E. sec. Bombelon.* A mi gyógyszerészkönyvünk szerint az E. besürített és egy teljesen beszárított anyarozskivonat az extractum secalis cornuti spissum pro solutione és az extr. sec. cornuti siccum pro pulvere. L. *Anyarozs* (I. k.). VÁMOSSY.

Erhartt *Lujza*, német szinésznő, szül. Bécsben 1844 febr. 22. Már 1859. Casselben a szinpadra lépett. 1861. a dessaui udvari szinházban játszott, 1862. a hannoveri, majd a wiesbadeni udvari szinház tagja volt. 1863. a berlini királyi szin-

házhoz szerződtették, melynek 1878 máj. 31-ig, amikor a szinpadról visszavonult, állandóan kötelékébe tartozott. Fő szerepei voltak: Ophelia, Gretchen, Lady Milford, Eboli, Iphigeneia stb. Most férjével, *Goltz* Károly gróf ezredessel az elzászi Mühlhausenben él. V. ö. *Gensichen*, Berliner Hofschauspieler (Berlin 1872).

Erianthus *Michx.* (növ.), l. *Sípnád.*

Ericetum (növ.), csarab (régen Erica), erika, fenyvesbogyók és pirolák töméntelenségével benőtt száraz sovány helyek. Hazánkban főleg nyugaton s Horvátországban főleg a likai kerületben, a száraz, sovány, kavicsos mezőket, dombokat és legelőket borítja el, s nem ritkán az ölyvharaszttal váltakozik. Látni E.-ot gesztenyésben, nyíresben és fenyvesben is. Az alkotó csarabfű gyakran megszámlálhatatlan mennyiség. Jó földön az E.-ot csapásnak mondhatnók, de a sovány talajt betakarja s lassanként javítgatja. V. ö. *Borbás*, Vas vármegye növényföldrajza 97. stb. L. *Csarab* (IV. k.), *Erikafélék* (VI. k.). BORB.

Erikepaeos (Erikapaeos), mítikus őslény, mely az orfikusok titokzatos rendszerében szerepelt, szerintök a világtojásból keletkezett és egyesek szerint azonos volt Erosszal vagy Phaneszszel.

Eriksson *Keresztély*, svéd szobrász, szül. 1858. Tanulmányait Párisban végezte a diszítő művészetek intézetében és a képzőművészetek iskoláján. A kisebbszerű skulptúrában finom stilérzékre és könnyed bájra való kiváló munkákat alkotott. Vázai közül különösen a Varázs (bronzból, a stockholmi nemzeti muzeumban) és A gyermekvilágból, egyéb művei közül az Élet allegoriáját ábrázoló ezüst tányérja tanuskodik művészetéről. Nagyobb munkái: A mártir c. szobor és Linnének nagy domborművü márvány képmása a stockholmi nemzeti muzeumban.

Eritrea (VI. k.). Az 1896. addisz-abebai szerződés (l. *Abisszinia*) szerint E. gyarmatnak a Mareb, Belesza és Muna folyóktól D-re eső része visszakerült Abisszíniához és az olasz befolyás határa nem terjed a partoktól befelé 290 km.-nél tovább. A legújabb becslések szerint a lakosok száma 219,600; ezekből esik Masszauára 16, Szatira 17, Monkullóra 15, Arkikóra és Otumlóra 14—14, Emberimére és a Dahlak-szigetekre 2—2 ezer. Asszabban és környékén 5400, Taura és Mekelitben 4000, Muszában 3000, Hababban 61,000 ember lakik. A Kerentől Ny-ra és ÉNy-ra lakó törzsek 13,000, a beni amer-törzs 43,000, az asszaorteh és Teroa bet Szarah-törzs 15,500, a damrheita pedig 14,000 főből állanak. Masszaua lakói közt 1896-ban 970 volt európai (385 olasz, 276 görög), 236 török és 100 hindu banyán. E. gyarmatot 5 kerületre osztották föl; ezek: Szamhara; a parti síkság, amely a Zullai-öböltől Ny-ra terül el és magában foglalja Asszabot; az Okula-Kuszai, amely a felső Mareb hirtelen Ny-i kanyarulata és a fensík K-i lejtője közt terül el; Szerac-Hamaszen, amely a felső Mareb jobb partján fekszik; végül Keren-Kasszala, a Mareb jobb partján és a Khor Baraka felső része körül. Masszauában 1896. a behozatal szárazföldön és vizen 28.442,551 lírára rugott. Vasút visz Masszauából Szatiba. 1896. a gyarmatba érkezett 5811 hajó (248,567 t.) és távozott 5782 (251,807 t.). 1897—98-ra a bevételeket és kiadásokat 19.800,000 lírára irányozták elő; ebben a gyarmat jövedelmei 1·9 millió lirát tettek ki; a többit Olaszország fedezte. 1895. az olaszok katonai ereje állott 285 tisztből, 11 tisztviselőből és 10,741 legényből, akik közt 7973 benszülött, 50 ágyuval. 1897. az olaszok Kasszalát visszaadták az egyiptomi kormánynak. V. ö. *Brunialti* Attilio, Le colonie degli italiani (Torino 1897); *Gaebler* H., Erythrea (Berlin 1893).

Eritropszia (gör.), vörösen látás, hályog-operálás után mutatkozó jelenség. Különösen alkonyatkor veszi észre az operált ember, hogy a tárgyak körvonalait s a fehér fölszint meg a fényesebb tárgyakat vörös szinben látja. E jelenséget rendesen hetek mulva az operálás után veszi az ember észre, amikor már használni kezdi operált szemét s lassanként mulik el róla. Schulek abból magyarázza, hogy a lencse-hijas szemben nem egyformán termelődik újra a szinérző anyag, s akkor mulik el a vörös látás, amikor a rövid hullámu sugarak iránt érzett anyag elérte a hosszu hullámu sugarak iránt érzékeny anyag mennyiségét. —DI.

Erván, 1. orosz *kormányzóság*, (1897) 804,757 lak. — 2. *E., város*, 29,033 lak.

Erizö (Erzeu, Erizeu), Árpád-kori népies magyar név, melyet ilyen alakban a tihanyi apátság javainak 1211-iki lajstromában találunk jobbágyok, udvarnokok stb. neveként. Mivel e lajstromban több nyomát találjuk annak, hogy német ajku ember irta össze: az E. névnél is nagyon valószinü, hogy német irta ilyen alakban s tulajdonkép Örizö, vagy Árpád-kori ortográfiával *Eurizeu*. N. G.

Erjedés (VI. k.). Az új kutatási irány kifejlődéséhez a következő elméletek járultak: 1. A *Liebig-féle bomlási elmélet*. Liebig minden E.-t molekuláris mozgásnak tart, melynek oka a bomlásban levő anyagoknak azon tulajdonsága, hogy azok a bomlást a velük érintkező testekkel közlik, azaz alkalmassá teszik, hogy velük azonos változáson menjenek át. Ezen elmélet szerint a szükebb értelemben vett E. a rothadástól abban különbözik, hogy utóbbi esetben a bomlás magától a rothadó anyag, az albuminátok bomlásától terjed tovább, ugy hogy a megkezdődött rothadás saját mozgása által folytatódik, miután az indító ok hatástalanná vált. Az E.-nél ellenben a bomlásnak induló test, a cukor, mozgását nem közli tovább, ezt idegen ok, egy fermentum eszközli, mely nemcsak a bomlás megindítására, hanem a mozgás fentartására is szükséges. 2. *Pasteur E.-i elmélete* szerint az alkoholos E. a legkülönbözőbb növénysejtek életével összefüggő jelenség és azon pillanattal kezdődik, midőn a táplálásukhoz és lélekzésükhöz szükséges oxigén hozzájutása megszünik és életüket oxigént tartalmazó testek rovására folytatják. Ezen elmélet szerint tehát E. organizmus nélkül nem képzelhető és az E. az élesztő életével van összefüggésben, de ennek elhalásával és bomlásával a jelenség össze nem függ. E.-re képes folyadékokat ha sterilizálunk, még akkor sem hozhatók E.-be, ha azokon gyapoton átszürt levegőt bocsátunk keresztül. Ha azonban a levegő átvezetésére lőgyapotot használunk és ezt alkohol és éter keverékében feloldjuk, akkor a maradékban olyan organizmus-

csirákat találunk, melyek sterilizált cukoroldatot csakhamar E.-be hoznak. 3. *Traube* 1858. felállította az E. megokolására a *kémiai vagy fermentum-elméletet*. E szerint az élesztősejtekben egyéb anyagok mellett van egy test, mely az E.-t fermentumszerű módon idézi elő. 4. *Nägeli molekulár-fizikai E.-elmélete* szerint pedig az E. ugy tekinthető, mint az élesztősejt belsejét alkotó plazma molekulái, atomcsoportjai és atomjai mozgásának átvitele az erjedő anyagra, miáltal az egyensúly ennek molekuláiban megzavarodik és maga az erjedő anyag szétesik.

Ugy Pasteur, mint Nägeli elmélete alapján számos kisérlettel támogatott tény az, hogy *E. csakis organizmusok hatása folytán jöhet létre.* Az élesztősejtből vizzel való extrahálás útján előállítottak egy fehérjeszerű anyagot, az *invertint*, mely a nádcukrot dextrózzá és lavulozzá bontja szét. Hasonló *enzimeket* (l. o.) állítottak elő bakteriumokból is, de eddig nem tudtak olyan anyagot extrahálni az élesztőből, mely E.-t létesített volna. Különféle oldószerek segítségével az élesztősejtekből változatlan állapotu sejtanyagtartalom nem vonható ki, mert az élesztőgomba sejtmembránja vastag és rendkivül nagy ellenálló képességgel bir. Azonban sikerült 1897-ben *Buchnernek* a sejtmembrán szétroncsolása által ilyen anyagot előállítani. Buchner ugyanis élesztőt quarc-homokkal szétdörzsölt és ezt kevés viz hozzáadása után 4—500 atm. nyomásnál kisajtolta. A sajtolásnál sárga szinü folyadékot nyert, mely semmiféle organizmust nem tartalmaz és mégis elerjeszti a nád-, szőllő-, gyümölcs- s malátacukrot, de tejcukrot és mannitot nem, melyeket különben élő élesztő sem erjeszt el. Buchner ezen erjesztőanyagot, mely a fehérjeanyagokhoz tartozik, *zimáznak* nevezte el. Hogy a zimáznak mi okozza erjesztő képességét, még nem tudjuk. Amit tehát Liebig már 1831. csak sejtett, azt Buchner 1897. valósággá tette. Buchner ugyanis az erjesztő képességét az élő élesztősejtektől elválasztotta. Liebig E.-i elmélete Buchner felfedezése által új támaszt nyert, mert a cukornak alkohollá és szénsavvá való bomlása tényleg az élesztősejt nedvében levő fehérjeanyag által létesíthető.

Ezen enzimszerű anyag természetesen az élesztő élettevékenysége által állíttatik ugyan elő, miért is Pasteur mondása: «nincs E. organizmus nélkül», fennáll, de kétségtelenül be van bizonyítva az, hogy az E. az élesztő anyagváltozásával nincs összefüggésben, ugyszintén Pasteur oxigénelvonási elmélete is meg van döntve, mely szerint az élesztő levegő hijában az életéhez szükséges oxigént a cukorból veszi és ezt szétbontja. A cukor bomlásának az élesztő oxigénszükségletéhez nincsen köze. Hogy az élesztőből elkülöníthető anyagok, mint invertin, zimáz stb. miért létesítenek különféle hatásokat, még nem tudjuk. Ha majd a fehérjeanyagok alkotását behatóbban ismerjük, talán ennek a magyarázatát is megadhatjuk. V. ö. *Buchner*, Fortschritte in der Chemie der Gährung (1897); Zeitschrift für Spiritus-Industrie. Berichte der deutschen chem. Gesellschaft (Magyar Szeszteremlő). SZ. GY.

Erjesztő edények, azok, melyek ugy a szeszgyártásnál, mint a serfőzésnél a cefre szeszes erjesztésére valók. Rendszerint lúcfenyőből vagy tölgyfából valók, ritkábban készülnek cementből. A fenéklapban két zárható nyilás hagyatik meg, az egyik a cefre, a másik a tisztító viz lebocsátására való. Szeszgyárakban 2 napi erjesztésnél átlag minden q. burgonyára 150 liter erjesztő ürtartalom szükséges, mig ha három napig tart az erjesztés, 130 liter is elégséges. Tengerinél és gabonaféléknél 3 q. burgonya helyét 1 q. mag foglalja el.

Erjesztő kamara, az a hely, melyben az erjesztő ládák vannak felállítva. Lényeges követelmény itt a tisztántartás, hogy penész ne keletkezzék, és szellőztetés, hogy az erjedésnél fejlődő szénsav eltávolodhasson. Az erjesztő kamara padlózatát legjobb aszfalttal burkolni; a kamara oldalfalait cementtel szokás vakolni s mintegy 1 méterre a kádak fölött aszfaltkátránynyal bekenni. A mennyezetet boltozni szokás, ha azonban fagerendázatból készül, akkor ajánlatos a gerendákat előbb kreozotba mártani és aszfaltkátránynyal bevonni.

Erka, l. *Helche* (IX. k.).

Erkel 1. *Ferencnek* szülővárosában, B.-Gyulán szobrot állítottak, melyet Kallós Ede mintázott. A leleplezés 1869 jun. 26. volt.

2. *E. László* megh. Pozsonyban 1896 dec. 5.

3. *E. Sándort* 1896 jul. 10. kinevezték az operaház főzeneigazgatójának. Újabb művei: Férfikarok (Dinomdánom; Kettős kar: Karácsonyra).

Érkező pont, l. *Induló pont* (IX. k.).

Erkölcs-statisztika, l. *Moralstatisztika* (XII. köt.).

Erkölcstelen élet, a házasság felbontási okai között két alakban is szerepel: 1. mint a házastársak családjához tartozó valamely gyermeknek E.-re való reábirása; 2. mint az E.-nek megátalkodottan való folytatása, a javulásra nem hajló állandó erkölcstelenség állapotában való maradás. Tehát nem egy erkölcstelen ténynek elkövetése az, ami itt a felbontás vagy elválasztás alapjául szolgál, hanem az E. folytonossága, mint a minők a javíthatatlan iszákosság, erkölcstelen ipar űzése stb. V.

Erkrath, falu Düsseldorf porosz kerületben, a Düssel és vasút mellett, (1895) 5166 lak., mekanikai szövőszékekkel, bőr- és téglagyártással.

Erlangen, bajor város, (1895) 20,892 lak. 1897. leplezték le I. Vilmos császárnak Schwabe modellje szerint öntött szobrát.

Erlenbach, falu, l. *Simme* (XIV. k.).

Erler *György*, német történetiró, szül. Krögisben (Szászország) 1850 jan. 1. Lipcsében végezte tanulmányait és előbb magántanár, majd 1892 óta mint rendes tanár működik a königsbergi egyetemen. Munkái: Deutsche Geschichte von d. Urzeit bis zum Ausgang des Mittelalters nach d. Chronisten erzählt (Lipcse, 3 köt. 1882—84); Dietrich von Nieheim, sein Leben u. seine Schriften (u. o. 1887; ezt a hazánkra is fontos munkát *Pór* Antal ismertette a Századokban 1890. évf.); Der Liber cancellariae apostolicae vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus des D. v. Nieheim (u. o. 1888); Theoderici de Nyem de

schismate libri tres (Lipcse 1890); Die Matrikel der Universität Leipzig (Codex Diplomaticus Saxoniae regiae, u. o. 1895 s köv., 2 köt. eddig); Geschichte der abendländischen Kirchenspaltung von der Wahl Urbans VI. bis zur Berufung des Konstanzer Konzils (Stuttgart 1898, 2 köt.). M. L.

Erlitz, folyó, l. *Adler* (I. k.).

Erlon, *d'*, gróf, l. *Drouet d'Erlon* (V. k.).

Erment, l. *Armant*.

Ermland (VI. köt.). Történetünkben Báthory Endre biboros, erdélyi fejedelem révén szerepel, aki 1589-től 1599-ig E. püspöke volt. A püspökség (latinul Dioec. Varmiensis) székhelye Frauenburg, melynek székesegyházában egy *magyar eredetü* rekesz-zománcos kelyhet őriznek. E kelyhet Cromer Márton krakói kanonok és történetiró vette meg és 1568. kijavíttatta, 1579. pedig, midőn E. püspökévé választották, magával vitte Frauenburgba. A kelyhet alighanem Hans Syniler Ungarus (Joannes Hungarus, lengyelül: Wegrzyn) restaurálta. V. ö. *Veress* Endre, A vármai püspökség kelyhe (Archaeolog. Értes. 1895. XV. k. dec. füz.). M. L.

Ermrich, l. *Ermanrich* (VI. k.).

Ernő főherceg (7., VI. k.) megh. Arcóban 1899 ápr. 4.

Ernő, 1. *Lippe-Biesterfeld grófja* és Lippe fejedelemség jelenlegi *régense*, szül. Ober-Casselban 1842 jun. 9. Atyja halála után (1884) mint a Lippe-Biesterfeldi grófi család széniorja, Neudorf kastélyban (Posen) élt. Midőn Voldemár lippei herceg fiörökösök hátrahagyása nélkül 1895. elhalt, annak öcscse, *Sándor* pedig elmebeteg létére az uralkodást át nem vehette, E. a Voldemár herceg által régenssé kijelölt *Adolf*, Schaumburg-Lippe hercege (és II. Vilmos császár sógora) ellen pört indított, melyben mint Voldemár legközelebbi rokona maga emelt igényt a régensségre. A pör két évig húzódott és nemcsak a jogászvilág, hanem a politikusok figyelmét is magára vonta. Végre 1897 jun. 22. a fejedelmi biróság jogosaknak ismerte el E. igényeit, mire Adolf régens Lippéből eltávozott és utóda E. gróf vette kezébe a régens-hatalmat. Ámde a birák egyről megfeledkeztek: a gróf fiainak örökösödési igényeiről egy szóval sem tettek említést. Midőn pedig a lippei kormány e kérdést külön törvény által E. gróf családja javára próbálta megoldani, Adolf herceg ez ellen kifogást emelt, melynek indokolásául azt a körülményt hozta fel, hogy E. régens neje, Wartensleben grófnő, nem fejedelmi rangu s igy fiai sem képesek az uralomra. A lippei tartománygyülés Adolf herceget ugyan elutasította, de a német szövetséges tanács, mint felebbezési fórum 1898 jun. 20. az említett törvényjavaslat érvényességét elvetette. A lippei kormány erre novelláris úton az 1895. törvényt (a régensségről) oda módosította, hogy E. gróf régens elhunyta esetén az ő legidősebb fia örökölhesse a régenshatalmat. Adolf herceg azonban ez ellen is emelt óvást, mire a szövetségi tanács 1899 jan. 5. szótöbbséggel azt határozta, hogy az egész örökösödési kérdést ez idő szerint tárgytalannak tekinti és ebből az okból itéletet nem hoz. E pör izgalmait növesztette az a kínos személyes ügy, mely E. gróf és II. Vilmos császár között lefolyt. Erről l. *Lippe hercegség*. M. L.

2. *E. szász-altenburgi herceg* (9., VI. k.) neje, *Ágnes* anhalt-dessaui hercegnő megh. Hummelshain kastélyban 1897 okt. 23. — Egyetlen leánya *Mária* hercegnő, Albrecht porosz herceg neje, megh. Kamenzben 1898 okt. 8.

3. *E. Günther schleswig-holsteini herceg* (17., VI. k.) 1894 óta a porosz urakházának tagja. 1880. mint hadnagy lépett be a porosz hadseregbe, 1891. kapitány lett, de 1895. mint à la suite őrnagy kilépett az aktiv szolgálatból.

Ernő Ágost, *cumberlandi herceg*, l. *Cumberland* (IV. k.).

Ernő Lajos *hesseni nagyherceg* (2., VI. köt.) 1894 ápr. 19. nőül vette *Viktória* szász-koburg-gothai hercegnőt. Leányuk, *Erzsébet* hercegnő, 1895 márc. 11. szül. Darmstadtban. A nagyherceg, aki a német hadseregben altábornagyi rangot visel, a 14. osztrák-magyar gyalogezred tulajdonosa és a Szent-István-rend nagykeresztese.

Ernst, álnév, l. *Schleiden* (XIV. k.).

Ernstthal, város Zwickau szász kerület glauchaui jár.-ban, Hohenstein közvetlen közelében, (1895) 4937 lak., vasúttal, vastartalmu fürdővel.

Ernszt *Lajos*, műtörténeti gyüjtő és iró, szül. Budapesten 1872. Ugyanitt végezte a középiskolát és az egyetemet. Beutazta Német-, Olasz- és Franciaországot, különös figyelmet fordítván a nemzeti történeti gyüjteményekre. A velencei doge-palota gyüjteményeinek hatása alatt határozta el magát arra, hogy erejét a magyar nemzet emlékeinek felkutatására s — szerencsés vagyoni viszonyai közt — egybegyüjtésére szenteli. Máris igen jelentékeny gyüjteménye (Budapesten saját házában) a következő kilenc csoportra oszlik: 1. politikai arcképek, 2. magyar irók arcképei, 3. magyar művészek lehetőleg önalkotta arcképei, 4. magyar történeti képek, 5. irodalmi és politikai humorisztikus rajzok gyüjteménye, 6. szoborgyüjtemény, 7. metszetek, 8. kéziratok és 9. viseletképek. A történelmi képcsarnok 1894. évi katalogusában már 59 számmal szerepel gyüjteménye. Azóta a gyüjtemény több termet foglal el. Darabjait egyes irodalmi vállalatok, p. a Szilágyi Sándor által szerkesztett Történeti Életrajzok sürün felhasználták. Megindította *Magyar műtörténeti adatok* c. kiadványainak sorozatát, melyben Hesz I. Mihálynak a magyar képzőművészeti akadémia fölállítására vonatkozó tervezetét tette közé. V. ö. *Esztegár* László dr., Egy magyar történeti képgyüjtemény (Vasárnapi Ujság 1898. évf. 42. sz.).

Ernuszt *Kelement* 1897 szept. 19. kinevezték élethossziglan a főrendiház tagjává.

Erotéma (gör., többesben: erotemata), kérdés, kérdő tétel; *erotematikusan* a. m. kérdezve; *erotematika*, a kérdés művészete. Az a művészet, hogy a kérdéseket, különösen oktatás közben, ugy tegyék fel, hogy azok okos gondolkozásra és helyes válaszra ösztönözzenek. Az erotematikus oktatási módszert különösen a mult században, az u. n. szokratikusok fejlesztették ki. Minthogy ezt a módszert főleg vallásos tárgyakra alkalmazták, kateketa módszernek és mivel arra volt hivatva, hogy Sokrates módszere szerint a tanulóban ki-

fejleszsze saját fogalmait, szokratikus módszernek is nevezték. V. ö. *Gräffe*, Lehrbuch der Katechetik (2. kiad. Göttinga 1805); *Dinter*, Regeln der Katechetik (13. kiad. Plauen 1862); *Reinstein*, Die Frage im Unterricht (Lipcse 1886).

Erődi *Béla* 1895. megkezdette utazásainak kiadását, mely gyűjtemény első sorban a tanuló ifjuság magánolvasmányául van szánva s 10 kötetre van tervezve. Megjelentek eddig a következő kötetek: *Utazásom Szicilia és Málta szigetén* (1895); *A Fáráók országában* (1897); *A Szentföldön* (1899). A Londonban The International Geography. By seventy authors cimen megjelent munka számára megirta angolul a Magyarországot ismertető részt (1899). Az utóbbi években több tanulmányi utazást tett Francia- és Angolországban, Hollandiában, Belgiumban, Spanyolországban és Portugáliában. A magyar földrajzi társaságot képviselte a londoni VI. és berlini VII. nemzetközi kongresszusokon 1895. és 1899. és a Vasco da Gama jubileumán Lisszabonban, mely alkalomból a portugál király a Villa Viçosa érdemrend III. osztályával tüntette ki. 1896. a bécsi földrajzi társaság tiszteletbeli tagjává választotta.

Erőpoligon. Két erő összetétele erőparallelogrammban, kettőnél több erőé az u. n. E.-ban történik akként, hogy két erő összetétele után a harmadikat e kettő eredőjével, a negyediket az első három eredőjével s igy tovább teszszük össze az erőparallelogramm törvényei szerint és pedig legcélszerübben grafikus úton. Az ugyanazon síkban működő erők összetételének két fő esete: *A)* ha az összeteendő erők mind ugyanazon a ponton mennek át, *B)* ha az összeteendő erők nem metsződnek egy közös pontban. Az *A) eset* grafikus megoldása az E. által ki van merítve, mig a B) esetben ezenkivül az u. n. *kötélpoligon* szerkesztése egésziti ki az eljárást. A két esetet s egyszersmind az erő és kötélpoligonokra vonatkozó, s a grafosztatikának is elemi igazságait alkotó legfőbb törvényeket az alábbi példák világithatják meg. *A) eset.* Az *1. ábrában* 1, 2, 3, 4 és 5 egy közös *O* pontban metsződő erők, amelyeknek irányvonalait az *O* pontból kiinduló egyes vonalkák, működésük értelmét (irányát) a vonalkák végére rajzolt nyilak iránya jelzi. A *2. ábra* az ezen erők összetétele céljából rajzolt E., amelyben egy tetszőleges O_1 pontból kiindulva, az erőket következésük sorrendjében egyiket a másik végébe felrajzoljuk, az egyes vonalkák hossza az erők nagyságával kell, hogy arányos legyen. (P. ha az ábra mértékét ugy választottuk, hogy 1 tonnát 5 mm. ábrázoljon, akkor egy 5 t. nagyságu erőt 25 mm. hosszu vonalkával kell jelezni s i. t.) Ügyelnünk kell az E. rajzolásánál arra is, hogy az egyes erők értelmét jelző s az egyes E.-oldalakra felrajzolt nyilacskák egy *folytonos körfolyamot* irjanak le; ellenkező esetben az összetétel hibás. Az összes 1—5 erők eredőjének (R_{1-5}) nagyságát az E.-ban O_1E vonal adja és pedig az általunk választott mértékben; értelmét pedig az e vonalra az E. nyilainak körfolyamával *ellenkező* értelemben felrakott nyil iránya adja. Az eredő működési helyét, ill. annak fekvését az összetevő erőkhöz képest, egyszóval irányvonalát az 1. ábrában nyerjük, ha a közös *O* pontból a *2. ábra* O_1E vonalával párhuzamosat húzunk. Az E.-ből nem csak az összetett összes erők eredőjét lehet meghatározni, hanem valamely egymásután következő erőcsoport (p. 2 és 3 erők) *részeredőjét* (R_{2-3}) is, amely az ezen erőket megelőző *(A)* és követő *(C)* E.-sarokpontokat összekötő *(AC)* vonal által van megadva. Ha az E., vagy annak egy része záródik, jele, hogy az összeső sarokpontok közé foglalt erők eredője = 0, vagyis ezek az erők egyensúlyban vannak. *B) eset.* A *3. ábrában* vannak az összeteendő erők (1, 2, 3, 4, 5) egymáshoz való fekvésüket illetőleg feltüntetve. Ezeket az erőket egy E.-ban *(4. ábra)* összeteszszük, épp úgy, mint az az A) esetben a 2. ábrában történt. Ebből az E.-ból az eredő és részeredők nagyságát és értelmét közvetetlenül nyerjük, azok irányvonalait (fekvésüket az összetevő erőkhöz képest) pedig fokozatosan a következő képen határozzuk meg. A *3. ábrában* az *1* és *2* erők metszéspontján (2) át az E. *Ob* sugarával (az *1* és *2* erők részeredőjével) párhuzamosat húzva, nyerjük a 3. ábrában az *1* és *2* erők eredőjének irányvonalát. Ezt az irányvonalat a *3* erővel met-

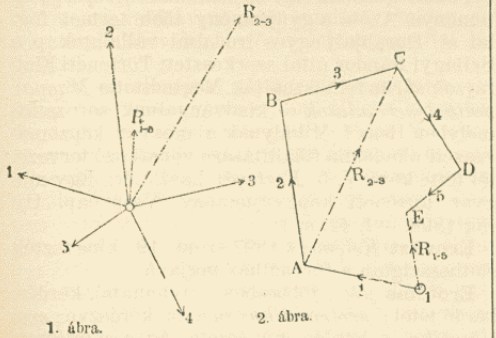

1. ábra.

2. ábra.

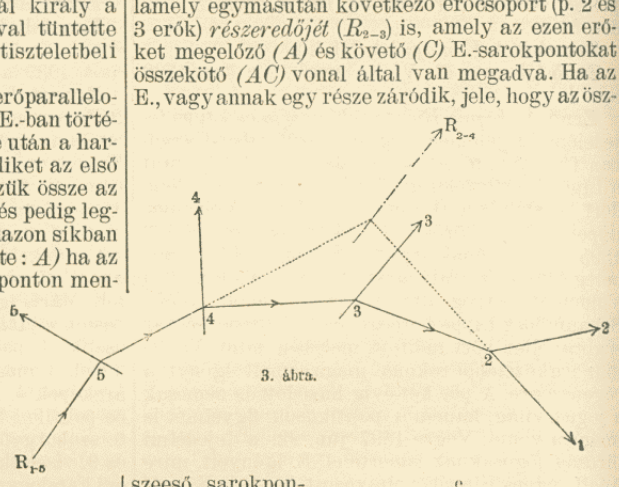

3. ábra.

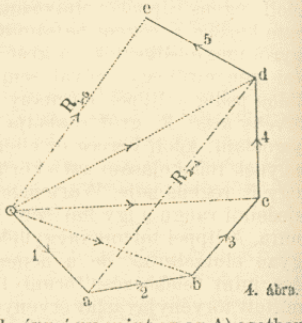

4. ábra.

szésbe hozva, a metszésponton (3) át az E. *Oc* sugarával (az *1*, *2* és *3* erők részeredőjével) húzunk a 3.ábrában párhuzamosat s ezzel nyerjük az *1*, *2*, és *3* erők részeredőjének irányvonalát, amelyet aztán ismét a *4* erővel hozunk metszésbe és igy tovább. A 3. ábrában ekként 1, 2, 3, 4, 5 .... pontok közt képződő sokszög az u. n. *kötélpoligon*, amely nevét onnan vette, mivel egy oly kötélmű, amely az erők hatásához szabadon alkalmazkodhatnék, a küllerők hatása alatt ezt az alakot venné föl. A kötélpoligonokra vonatkozó legfontosabb tételek, amelyek már részben a föntiekből is folynak, a következők: A kötélpoligon mindegyik oldala a megelőző erők eredőjének irányvonalába esik. A vele párhuzamos E.-sugár az illető részeredő (kötélfeszültség) nagyságát és értelmét határozza meg. A részeredők (kötélfeszültségek) bármelyike ugy tekinthető, mint valamely megelőző más részeredőnek és a kettőjük közé foglalt egyes

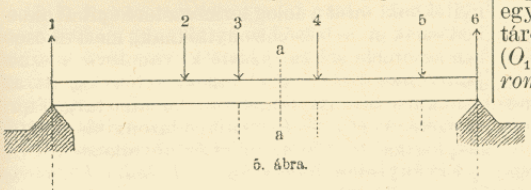

5. ábra.

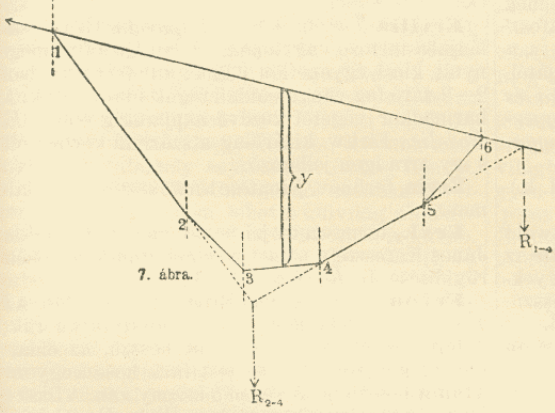

7. ábra.

erőknek eredője. Bizonyos számu közvetetlenül egymásután következő erők (p. *2*, *3* és *4*) eredője az ezen erőket közbefoglaló kötélpoligon-oldalak (*1—2* és *4—5* oldalak) metszéspontján megy át. Ezen a ponton át párhuzamosat vonunk a kérdéses R_{2-4} eredőt ábrázoló erőpoligon-átlóval *(ad)*; s ezzel nyertük a szóban levő részeredő irányvonalát is. Ha az összeteendő erők v. erőcsoport egyensúlyban vannak, akkor a nekik megfelelő E.-rész a föntiek szerint záródik, a kötélpoligonnak az illető erőket vagy erőcsoportot megelőző és követő oldalai pedig egy egyenesbe esnek. Ha az összeteendő erők v. erőcsoport eredője *erőpár* (VI. k.), akkor az E. záródik, a kötélpoligonnak az erőket megelőző és azokat követő oldala pedig egymással párhuzamosak. A B) eset egy különleges esete áll elő, ha az összeteendő erők párhuzamosak. Ilyenkor az erők egymással közvetetlenül nem hozhatók metszésbe, s hogy kötélpoligonjuk mégis megszerkeszthető legyen, egy ferde (egyébként tetszőleges nagyságu, értelmü és irányvonalu) képzelt *segéderőt* vesztünk fel és a párhuzamos erők elsejét ev vel a segéderővel, a másodikat ezek eredőjével teszszük össze és i. t. Igy p. az *5. ábrában* egy kéttámaszu gerendatartóra működő *2*, *3*, *4* és *5* függélyes párhuzamos erők (súlyok) és az azok által a támaszpontokra előidézett *1* és *6* ugyancsak függélyes reakciók (l. *Tartó* XV. k. s *Reakció* XIV. k.) összetétele céljából ezeket az erőket mindenekelőtt egy E.-ban felrakjuk *(6. ábra)*. Az E.-t, csupa függélyes erőről lévén szó, ez esetben egyetlen függélyes vonal fogja képviselni, amelyen a föl- és lefelé működő erőket nagyobb világosság okáért a függélyes más-más oldalán jelezzük. Igy a fölfelé ható *1* erőt $O\alpha$-val a baloldalon, a *2*, *3*, *4* és *5* lefelé ható erőket $\alpha\beta$, $\beta\gamma$, $\gamma\delta$ és $\delta\varepsilon$-nál a jobb oldalon, a *6* erőt εO-val ismét a baloldalon jelezzük. Egyensúlyban levő erőkről levén szó, az E. ezen *O* pontban záródik. Az *1—6* erők, valamint azok egyes csoportjai eredőinek irányvonalát meghatározandó, az E.-ban egy tetszőleges segéderőt (O_1O) vesztünk fel, miáltal E.-unk az u. n. *erőháromszöggé* lesz. Az *1* erőt aztán egy ezen segéderővel || vonallal a *7. ábrában* látható módon metszésbe hozzuk, s a továbbiakban az egyes erőket az előzők eredőivel éppen ugy teszszük össze, mint nem párhuzamos erők esetében, vagyis szerkesztjük az *1—2* kötélpoligon-oldalt az $O_1\alpha$ E.-sugárral || -an, a *2—3*-at az $O_1\beta$-val és igy tovább. A 6 kötélpoligon-sarokpont utáni kötélpoligon-oldal az 1 előtti oldalnak (a közéjük foglalt erők

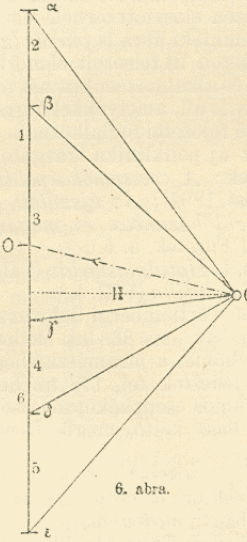

6. ábra.

példánkban egyensúlyban lévén) meghosszabbításába esik. Az ekként egy tetszőleges segéderővel szerkesztett kötélpoligonra vonatkozólag a fönt általánosságban előadott törvények annyiban módosulnak, amennyiben az egyes kötélpoligon-oldalakban működő s a képzelt segéderőt is mint összetevőt magukban foglaló kötél feszültségeknek önálló erőtani jelentőségük nincsen; ellenben itt is áll az, hogy bizonyos erőcsoport eredőjének a csoportot közbefoglaló kötélpoligon-oldalak metszéspontján kell átmennie (igy a *2*, *3* és *4* erők eredőjének az *1—2* és *4—5*, az *1*, *2*, *3* és *4* erők eredőjének az *1*-et megelőző *1—6* és a *4*-et követő *4—5* oldalak metszéspontján). Az illető részeredők nagysága az E.-ban az említett kötélpoligon-oldalakkal || E.-sugarak közé foglalt függélyes vonaldarabbal van megadva; igy R_{2-4}-é az $O_1\alpha$ és $O_1\delta$ sugarak közé foglalt $\alpha\delta$ metszék által, R_{1-4}-é az

O_1O és $O^{1\delta}$ közti $O\delta$ metszék által. Fölemlítendő még, hogy példánkhoz hasonló esetekben a kötélpoligonnak a segéderővel || oldalát, illetve annak a szélső erők közé eső részét *(1—6)*, a kötélpoligon *záró oldalának* nevezik. A záró oldal és az egyes kötélpoligon-oldalak közé foglalt függélyes metszékeknek nevezetes tulajdonsága, hogy azok az illető függélyest megelőző külerőknek e függélyesre vonatkoztatott nyomatékával arányosak és pedig arányossági tényező gyanánt az erőháromszög magassága *(H)* szerepel. E szerint példánkban az *aa* függélyest megelőző erők *(1, 2* és *3)* nyomatéka e függélyesre, $M_a = y \times H$, ahol *y* és *H* közül az egyik mint erő, a másik mint hossz tekintendő. Igy, ha E.-unk $1^t = 2^{mm}$ mértékben volt rajzolva, *H* e mértékben mérve, 13·5 tonnát jelent; viszont, ha a tartó rajzának mértéke $1^m = 1^{cm}$, akkor *y* példánkban 2·35 mt, $y \times H$ tehát 31·725 tonnamétert, mint nyomatékot jelent.

A záróoldal és a kötélpoligon által egy végtelen sorozata van az ilyen nyomatékot mérő függélyes metszékeknek meghatározva, miért is az ilyen ábra a maga egészében *nyomatéki ábrának* is neveztetik. Egyenletesen elosztott terhelésnél a *kötélvonal* s igy a nyomatéki ábra is *parabola*.

Az E. és kötélpoligon itt felsorolt elemi törvényein kivül azokra és alkalmazásukra nézve még számos más törvény is áll, amelyekkel a grafosztatikának különböző fejezetei foglalkoznak. B. B.

Erőss *Gyula*, az új poliklinika igazgatójától, újabban megjelentek: *A csecsemők ápolása és gondozása* (Budapest 1894); *Az újszülött gyermek viszonyai a szülőházakban és magángyakorlatban* (Klinikai Füzetek, u. o.).

Erőszakoskodás, l. *Hatalmaskodás* (VIII. k.).

Erőterv, l. *Grafosztatika* (VIII. k.).

Erpfingen, falu a württembergi Schwarzwald kerület reutlingeni j.-ban, (1895) 863 lak. Mellette az *E.-i barlang* (Karlshöhle) a juramészkő-hegyekben, melyet 1834. fedeztek fel, 178 m. hosszu, 7 szakaszból áll, számos cseppkőképződéssel.

Errante *Vince*, olasz költő, megh. Rómában 1891 ápr. 29.

Errantia (állat), a soksörtés gyűrüs férgek (Polychaeta) rendjének egyik csoportja, melynek fajai állandóan szabadon mozognak.

Errazuriz *Ferdinánd*, Chile elnöke, l. *Chile*.

Errhina (gör.-lat.) a. m. tüsszentőszerek (l. o., XVI. k.).

Erse, nyelv, l. *Gael nyelv* (VII. k.).

Erstein, alsó-elzászi város, (1895) 5270 lak.

Erszári, l. *Turkmének* (XVI. k.).

Értesítési kötelezettség. A biztosított, mihelyt az esemény bekövetkezéséről tudomást nyer, mely a szerződésben a biztosítási összeg esedékességének feltételéül kitüzetett, köteles arról a biztosítót haladéktalanul értesíteni. Amennyiben e kötelességét elmulasztja, a biztosítónak az ebből eredő károkért felelős, anélkül azonban, hogy ez a biztosító kártérítési kötelezettségét érintené.

Eruv, l. *Szombati zsinór* (XV. k.).

Érváladék (bány.), az ér fedőjénél v. fekvőjénél mutatkozó s az értölteléket a mellékkőzettől elválasztó vékony agyagréteg; a hasadékok kitöltéséből származó valóságos erek jellemző része.

Érvelés (lat., argumentatio), retorikai értelemben érvek (okok) alkalmazása a beszédben a hallgatók meggyőzése céljából. Megkülönböztetnek általán belső vagy a tárgy természetéből vett érveket és külső vagy tekintélyi érveket. Amoda tartoznak az ok és okozat, az előzmény és következmény, a hasonlóság, az ellentét viszonyából és a tények és körülmények szempontjából meríthető érvek; ide pedig a példa és az idézet. Más megkülönböztetések: tárgyi érvek (argum. ad veritatem), melyek általánosan elismert igazságokra vagy tényekre hivatkoznak és az értelemre hatnak; alanyi érvek (argum. ad hominem), melyek a meggyőzendő egyén szubjektiv gondolkodásmódjához vannak mérve stb. s inkább érzelmi természetüek. A tárgyi érvek ereje nagyobb, mint a tekintélyi érveké. Ellenben történeti események megtörténtének bizonyítására nagyobb nyomatéka van egy hiteles adatnak (u. n. külső bizonyítéknak) mint a dolog természetére épített okoskodásnak (u. n. belső bizonyítéknak), mert ez esetben az utóbbi sokkal jobban ki van téve a szubjektiv megitélés veszélyeinek, s tényleg itt az u. n. külső bizonyítéknak van valódibb tárgyi természete. Az érvelés fő módjai a bizonyítás és cáfolás, logikai formái az itélet és következtetés.

Érvénytelen házasság, l. *Polgári házasság* (XIV. k. 72. old.).

Ervilia *Turton*. (állat), a *Paphiidae* Gray. családjába tartozó kagylónem. A héj harántul megnyult, kicsi, egyenetlen oldalu; mindkét teknőben 2—2 záró fog van; az oldali fogak hiányzanak. A harmadkor végétől kezdve napjainkig élnek. *E. Podolica* Eichw. kizárólag a származat korban élt s igy arra igen jellemző. LŐRENT.

Ervin, férfinév, jelentése: magasztos v. diadalmas.

Erxl., természetrajzi nevek mellett *Erxleben* János Keresztély német természettudós nevének rövidítése. L. *Erxleben* (VI. k.).

Eryon *Desm.* (Coleia Brod.), kövült állat. Az *Eryonidae* családjába tartozó hosszufarku rák. A fejtor lapos, szélesebb mint hosszu, az oldalszélei fogazottak. A hátsó test (fark) hossza egyező a fejtor hosszával, a végén 5 uszony van. A liasz-, jura- és alsó krétakorszakban éltek. *E. (Coleia) antiquus* Brod. a liaszkor elején élt Angliában, a legkésőbb kihalt faj az *E. Neocomiensis* Hohenegger, melyet a sziléziai Kárpátok alsó krétakorbeli üledékében találtak. A solnhofeni palában az *E. arctiformis* Schloth., *E. propinquus* Schloth. és az *E. Schuberti* Meyer. gyakoriak. LŐRENT.

Erythacus (állat), l. *Kékbegy* (X. k.) és *Vörösbegy* (XVI. k.).

Erythrasma, l. *Eritraszma* (VI. k.).

Erythrin, l. *Eritrin* (VI. k.).

Erythrit, l. *Eritrit* (VI. k.).

Erythrophyllum, l. *Eritrofillon* (VI. k.).

Erythroskop, l. *Eritrofitoszkóp* (VI. k.).

Érzet, a tudományban szigoruan megkülönböztetendő az *érzelemtől* (VI. k.), melylyel a közönséges nyelvhasználatban gyakran összetévesztik. É.-en rendesen azt a ránk nézve legegyszerűbb, tehát igazában definiálhatatlan lelki jelenséget értjük, melyet valamely érzékszervünk állapotának változása előidéz a tudatban. A tudatnak

az a változása, mely megfelel valamely érzék változásának, a. m. É. Ez a meghatározás kissé szűk. Nemcsak az érzékszervekben végződő idegek változásai idéznek elő tudatváltozásokat, hanem egyéb idegek változásai is: a szemidegnek köszönjük a színérzeteket, de az éhség, szomjuság, fáradtság, fejfájás is idegfolyamatok eredményei, tehát mivoltukat illetőleg azonosak amazokkal. A magyarban tettek is különbséget a kettő között s megkülönböztették az *érzékleteket* az *érzetektől*. Minthogy azonban az érzékletek a fontosabbak s a többiek a tudományos vizsgálódás számára igen határozatlanok, szükséges ugyan, hogy a megkülönböztetést megtegyük, de nem vétünk nagyon a szabatosság ellen, ha az egész osztályt a közkeletű É. szóval jelezzük. É.-en tehát rendesen az érzékek szülte közvetetlen tudatváltozásokat, a lelki életnek ránk nézve legegyszerűbb elemeit fogjuk érteni.

Az É. fogalmából következik, hogy három dologra kell itt ügyelnünk. Tekintetbe jő az az ok, mely az érzékszerv állapotát változtatja; azután fontos az érzékszervben végbemenő fiziologiai folyamat; végül azután ennek az eredménye az É. Az elsőt nevezzük *ingernek*, amely tehát nem egyéb, mint az É. külső fizikai oka; a másodikat nevezhetjük *benyomásnak*, amin rendesen valami lelkit szokás érteni, de amely kifejezést itt az idegfolyamat jelzésére foglalunk le; a harmadik maga az É. E szerint tehát az É. ugy keletkezik, hogy valamely inger idéz elő benyomást s ez a benyomás tovább származtatván az agyvelőbe, az É. keltésében ér véget. Az É. azután annak daczára, hogy a tudatnak egy állapota, előttünk mint a külvilág valamely sajátossága (szine, hangja, illata stb.) tünik föl. Mindezekből azonban következik, hogy az É. nem lehet a külvilág objektiv tulajdonságainak valami hű másolata a tudatban. A külvilágban van anyag, mely a tért betölti, s a térben elfoglalt helyét változtathatja (mozog); az É. pedig az érző tudatnak valamely állapota, melyet a külvilág előidézett ugyan, de amely egész mivoltánál fogva merőben különbözik tőle. Törvényesen meghatározott viszonyban van az É. az őt szülő fizikai ingerekhez, de ez a kettő: inger s É. nem lehet egy, nem is lehet egymáshoz hasonló. Az ókorban azt hitték, hogy a tárgyak mintegy anyagi képeiket sugároztatják ki s ezek hatolnak be a lélekbe, mint a tárgyak hű képei. E föltevés képtelenségének fölismerésével összeomlott a tudományban az a naiv hit is, hogy érzeteinkből hű képmásai támadhatnának a külvilág dolgainak. Az É.-ek a külvilágnak megfelelő objektiv jelek, melyek a külvilág megismerésére vezetnek, de távolról sem hű képmásai a világ objektiv tulajdonságainak.

Még egy csalódástól kell itt őrizkednünk. A fizikai inger s a fiziologiai idegfolyamat összefüggését értjük, ha nem tudjuk is mindig exakt módon magyarázni. Tudjuk, hogy az idegekben végbemenő folyamat maga is fizikai a szó tágabb értelmében, kémiai, elektromos stb., s nem esik nehezünkre legalább elvben megérteni, miként terjed az a folyamat az ideg periferikus végétől az agyvelőig. Ezt az egész idegfolyamatot neveztük *benyomásnak*. Hogy azután a centrumban miként lesz a benyomásból É., nem tudjuk s ugy látszik, nem is fogjuk tudni soha. Ezt az átváltozást Dubois Reymond is a hét világrejtélyek egyikének mondotta. Mert az agyvelőben is ama fiziologiai folyamat mozgás, valamiféle mozgás; az É. pedig ránk nézve más: a tudat módosulása, egy *én*-nek az állapota, mely valamit tud, valamit lát, hall stb. Ez a két dolog: fiziologiai folyamat és É. ránk nézve kettő és semmi módon nem redukálható egyre a közvetetlen tudat számára. Metafizikai spekuláció útján oda juthatunk, hogy azt mondjuk, ez a kettő mégis egy, p. maga a fiziologiai folyamat mint ilyen egyszersmind É., de ez spekuláció, amaz pedig a tények megállapítása. Tény az, hogy az É. ránk nézve merőben más, mint a mozgás, s valamint ez legegyszerűbb jelensége a fizikai világnak, ugy az legegyszerűbb eleme a lelki életnek. Belvilágról csak azért lehet szó, mert érzünk. Az É. a belvilág konstitutiv ténye. Minthogy az É. keletkezési idegfolyamatokhoz van kötve, az É.-ek elmélete rendkivül sokat köszön az újabb fiziologiának, mely az idegtanban behatóan kénytelen foglalkozni az É.-tel is. Ily értelemben beszélnek általánosságban *fiziologiai lélektanról*, mig egy külön fejezete azoknak a kutatásoknak, melyek az idegfolyamatok és É.-ek között levő összefüggések földerítésére irányulnak, a német tudományban e nagyon elterjedt nevet kapta: *pszihofizika*. Itt csak a főbb lélektani meghatározások és szempontok jönnek még szóba.

Az É.-en rendesen *mennyiséget* és *minőséget* különböztetünk meg. Az É. mennyiségén értjük az erejét, s e mennyiségnek, minthogy az anyagi világban szóba jövő mennyiségektől mégis nagyon különbözik, külön nevet adunk: *intenzitás*, (rossz magyar szóval: belterj, belterjesség). Az É. intenzitása első sorban az inger mennyiségétől függ, de nem áll vele oly arányban, hogy az inger nagyobbodtával mindig az É. intenzitását is nagyobbnak érezzük. Az ingernek rendszerint bizonyos meghatározott arányban kell növekednie, hogy intenzitás-különbséget érezzünk. Ennek a meghatározásával foglalkozik a pszihofizika. Ami az É. minőségét illeti, azt az É.-ek között való különbséget értjük rajta, mely nem mennyiségi. Minőségileg különböznek a különböző érzékek keltette E.-ek, s ennyiben hat különböző minőségü É.-ünk van: szin-, hang-, illat-, íz-, tapintats hő-É. (e hat É.-nek megfelel öt *érzék*, a tapintat és hő-É. egy szervvel rendelkezik csak). De azon egy érzék körén belül is vannak minőségileg különböző É.-ek; a szinek egymástól minőségileg különböznek, a kék más minőség, mint a piros és hasonlóképen a *c* meg a *d* hang, a keserü és savanyu stb. E kétféle minőségi különbségnek nincs egyetemesen elfogadott jelzése; Helmholtz az utóbbi különbséget nevezi *minőségeknek*, az előbbit pedig *modalitásbelinek*. Érdemes megjegyezni, hogy az érzékek modalitása nem függ az ingerek különbségétől. Nem azért különbözik a szin a hangtól, mert a szint előidéző inger más, mint amely a hangot kelti. Könnyü bebizonyitani, hogy különböző ingerek azonegy érzékszervre hatva, egyforma É.-eket keltenek s megfordítva, azonegy inger különböző É.-eket kelt. Az elektro-

mos áramlat különböző szervekre hatást téve, mindig más É.-et származtat s bármily inger a szemre hatva, mindig világossági É.-et szül. Ezt a törvényt régtől fogva az *érzékek specifikus energiájának* nevezik s némelyek a második értelemben vett minőségi különbségekre is kiterjesztik. Az érzéki szervek keltette É.-eken (érzékleteken) kivül újabban nagy figyelmet fordítottak az u. n. izomérzetre, mig a többi É.-ekről a *köz-É.* tárgyalásánál szokás szólni.

Érzőke-kéreg (Mimosa-kéreg), l. *Cserzőanyagok* (IV. k. 690. old. 2. hasáb).

Erzsébet *Amália Eugénia* (13., VI. k.), Ausztria császárnéja, magyar királyné, szül. Münchenben (nem Possenhofenben) 1837 dec. 24., megh. Genfben 1898 szept. 10. Megrendült egészsége 1895 tavaszán is tengeri utazásra késztette Korzikába és Korfuba; u. a. év jun. 30. a bártfai fürdőbe utazott, hol három hétig tartózkodott és honnét Bártfa városát és annak régi nevezetességeit is megtekintette. A millenniumi ünnep kezdetére ismét eljött hazánkba és 1896 máj. 2. mély gyászban jelen volt a kiállítás megnyitásán, másnap a Te Deumon és máj. 5. az udvari fogadó estén. Máj. 7. meglátogatta a kiállítást, hol különösen a falu és az 1848. évi emlékek gyüjteménye vonták magukra figyelmét. Jun. 8-ának nagy nemzeti ünnepére ismét eljött a székesfővárosba és midőn az országgyülés hódolt a királyi párnak, a királyné nevének említésekor Szilágyi Dezső beszédében, szünni nem akaró éljen remegteté meg a trónterem falait. A nemzetnek soha meg nem szünő hálája és kegyelete úrnője iránt, melyre az országgyülés elnöke hivatkozott, jutott e nagy alkalommal méltó kifejezésre. Betegeskedése, a nagy világ zajától való idegenkedése azonban nem engedték, hogy az ünnepi esztendőt végig királyi férje és az érte rajongó nemzet körében töltse. 1897 tavaszán egy párisi jótékony bazár elégésekor elvesztette nővérét, az alençoni hercegnét. Ugyanazon év őszén Mária-Zellbe zarándokolt, még 1884., midőn halálos veszedelemből szerencsésen menekült, tett fogadalma beváltására. De bármerre járt, gyászán és búbánatán kivül magával vitte anyai szeretetét a magyar nemzet iránt. Vilmos császárnak táviratban megköszönte hires felköszöntőjét, mert oly gyönyörüen és szivhez szólóan emlékezett meg az ő szeretett magyar nemzetéről. Ez év október hónapját ismét Budapesten töltė; okt. 30. utazott el a királylyal együtt, hogy többé vissza ne térjen. Életének utolsó évét egészségének gondozása foglalta le. Régi ideges állapota szivbetegséget idézett elő. E baj ellen Nauheimban keresett gyógyulást és üdülve utazott onnét Territetbe a genfi tó mellé. Innét Sztáray grófné kíséretében Genfbe ment. Visszajövet, a gőzhajóhoz mentében sziven szurta őt Luccheni József, egy olasz anarkista. Még a hajóra szállhatott, de elvesztette eszméletét, ugy vitték a Beau Rivage szállóba, hol délután 2 órakor kilehelte nemes lelkét. A páratlan gonosztett az egész müvelt világon mindenfelé a legnagyobb részvétet keltette. Ez nyilvánult Genfben a polgárság gyászos menetében, még jobban, midőn a holttestet Svájcon és az alpesi tartományokon át Bécsbe vitték. Ott tették örök nyugalomra szept. 17., a kapucinusok sírboltjába.

Már 1867 májusban, a koronázás előtt, irta róla Eötvös József, hogy nincs királyné, kit népe jobban szeret, de e szeretetre méltóbb sincs nála. E valóban rajongó ragaszkodás, melyben egybevegyült a haza jó géniusza iránti hála a szerencsétlen anya iránti részvétteljes hódolattal, kegyetlen halála után valóban meghatóan nyilvánult. Nem a hivatalos gyász, hanem az óriási veszteség fölötti bánat tölté el a kebleket. «Magyarország citerája elhallgatott», a városokban fekete zászló lobogott, a lakosok, különösen a nők, fekete ruhában jártak. Az országgyülés az 1898. XXX. t.-c.-kel törvénybe iktatta emlékét, mi addig csak József nádornak és Deák Ferencnek jutott osztályrészül. «Hőn szeretett dicsőült királynénknak, a haza jótevő nemtőjének áldásos emlékét» az országos adakozásból, a király kivánsága szerint a budai Szt.-György-téren felállítandó emlékszobor is fogja hirdetni. E. királynét nálunk már életében mitoszi dicsfény övezte. Személye varázsán kivül ezt az a homályos tudat idézte elő, hogy a királyné szive egész melegével csüng e nemzeten, melynek szabadságát az ő szeretete is segítette visszanyerni, melynek nyelve «mint tiszta gyöngy cseng ajkairól». Halálának borzasztó ténye csak megerősitette a mitoszt, de amellett igazi nagyságában tüntette fel történeti alakját, magasztos egyéniségét. Soha sem volt fejedelemasszony, kit lelke inkább távol tartott volna rangtól és méltóságtól és ki szivesebben vonult volna vissza tisztán emberi voltába. Soha sem volt olyan, ki mégis nemesebben birta volna felhasználni a gondviselés által reábizott kincseket. Az előbb is nagyon elterjedt meggyőződés, hogy hitvesi körében tőle telhetőleg Magyarország jólétéért hatott, bizonyossággá lőn. Nincs a magyar nemzetben erősebb érzés a dinasztikusnál; hogy ez annyi idő után ismét kitörhetett, az a királyné szeretete melegitő sugarának köszönhető. És a királyné mellett megjelenik a nagy müveltségü, vallásos, tiszta lelkü nő, ki a természetért, tengerért, viharért, erdőért rajong, ki a magányt keresi, kerüli a tömeget, de mindig érezteti jóságát az emberrel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898. elrendelte, hogy az iskolák országszerte megünnepeljék a királyné emlékezetét Erzsébet napján (nov. 19.).

A budai Szt.-György-téren felállítandó emlékszoborra 1899 szept. 30-ig 724,198 forint gyült egybe. Ez az összeg azonban, részint az időközi kamatokból, részint az országban szétszórva történt gyüjtések eredményéből, melyek a fenti napig még nem érkeztek be, növekedni fog. Eddig megörökitették emlékét *Miskolcon* (emlékszobor, készitette Strobl A., 1899 jan. 17.). *Nyirádon* (Zala vm., a Tilgner által készitett mellszobor mintája 1899.). *Pozsony* vármegye arcképét festette meg Lippay Bertalan által. A képet a vármegyeház dísztermében 1899 máj. leplezték le. Bécsben a kapucinusok sírboltjában, ama fülkében, amelyben E. és Rudolf trónörökös szarkofágjai vannak elhelyezve, a magyar nők adakozásából szintén állitanak bronzemléket, melynek mintájával Zala

György 1899 okt. már elkészült. Külföldön Pierisben (1899 szept. 17.), Mentoneban (1899 ápr. 6.), Cap Martinban (1899), a Bisamberg-hegyen (Bécs mellett, 1899) állítottak neki emléket. A királyné magyar díszruháját Gizella és Mária Valéria főhercegnők 1899. a nemzeti muzeumnak ajándékozták. V. ö. *Falk* Miksa, Visszaemlékezések; *Christomannos* Konstantin dr., Tagebuchblätter, I. (érdekes, bár sok helyütt túlzó és tapintatlan munka); *Márki* Sándor dr., E., Magyarország királynéja; *Beöthy* Zsoltnak a budapesti tud.-egyet. 1899-iki gyásztünnepen mondott gyászbeszéde.

Erzsébet *Ottilia Lujza* román királyné 1896. megkapta a Pro litteris et atribus gyémántjelvényét. 1897 okt. 13. a budapesti tud.-egyetem királyi engedélylyel doktori oklevelet küldött neki. 1899. az orosz tud. akadémia tagjává választotta. Újabban a koszorus költőnő verseken kivül egy vigjátékot is irt, melynek francia címe: Le hêtre rouge (Páris 1899). V. ö. *Diederich*, Elisabeth, Königin von Rumänien (Lipcse 1898).

Erzsébet-érem, l. *Erzsébet-rend.*

Erzsébet királyné-díj, l. *Királyné-díj.*

Erzsébet királyné emlékfái. Darányi földmivelésügyi miniszter 1898 nov. 19. a magyar néphez felhivást intézett E. ültetésére. Azóta összesen 2.787,413 db fát és bokrot ültettek Magyarországban. Több helyt csoportot ültettek, ugy hogy a fák száma 3 millióra tehető. A legszebb csoportokról, ligetekről avagy fákról egy díszmű számára felvételeket csináltak és a Pokorny Tivadar mérnök rajzaival díszített munkát a miniszter 1899 nov. 19. felküldte a királynak.

Erzsébet-nőiskola nevet nyerte 1898 nov. 20. a budapesti VI. kerületi állami felső nép- és polgári iskolai tanítónőképző intézet és a vele kapcsolatos felsőbb leányiskola.

Erzsébet-rend, Erzsébet királyné 1898 szept. 10-én bekövetkezett halála alkalmából 1898 szept. 17-én alapította I. Ferenc József király a meghalt királyné és türingiai szt. Erzsébet tiszteletére nők számára a vallási, emberbaráti v. jótékonysági téren szerzett érdemekért. Három osztályból áll: nagykereszt, első és második osztály. Jelvénye nagykereszt és első osztálynál vörösre zománcozott arany kereszt, melynek ágai két ívrész közül kiemelkedő csúcsban végződnek, a kereszt ágain fehérzománcos, hegyes cölöp nyulik végig. A kereszt ágai között zöldzománcu levelek s természetes szinü zománcrózsák nőnek ki a középpaizsból. Középpaizsa kerek, aranykeretü, fehérzománcu mezővel, előlapján egy kis kereszt alatt türingiai szt. Erzsébet dicsfényes alakja aranyban, hátlapján fehér mezőben arany rózsaágon nyugvó arany E betü. A kereszt felső végén arany szalagcsokor. A nagykeresztesek a rendjelt egy 66 mm. széles, fehér, két széle felé vékony cseresznyepiros csíkkal átvont, habos szalagon viselik, mely a jobb vállról balfelé csüng le; ehhez jő egy a mell baloldalára tűzendő nyolcágu, ragyogóra vert ezüstcsillag, melynek közepét ugyancsak a rend keresztje foglalja el. Az E. első osztályánál a rend keresztje egy 28 mm. széles rendszalagon a mell baloldalán viselendő. A másodosztályu rendjel alakra és nagyságra a másik két fok jelvényével egyező; csakhogy a kereszt, valamint a két első foknál zománcozott rózsaág s egyáltalán mindaz, ami ott aranymunka, emitt ezüstből van. Csupán szt. Erzsébet képe s az azt körülvevő dicsfény a középpaizs előlapján, nemkülönben a hátlapon látható

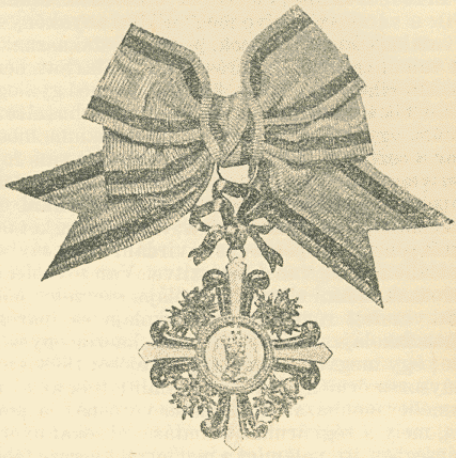

Erzsébet-rend.

jelvények vannak itt is aranyból. Ez az ezüstkereszt az előbbi fokokéhoz hasonló rendszalagon a mell baloldalán viselendő; azonban a keresztet a szalaggal itt karika köti össze. A renddel összekötött *Erzsébet-érem* ezüstből van verve,

Erzsébet-érem.

kerek, átmérője 31 mm.; előlapján a rend keresztjét, hátlapján pedig a rózsaágon nyugvó «E» kezdőbetüt mutatja. Ez az érem épp oly módon viselendő, mint az E. másodosztálya. Az E. jelvényei — kivéve a drágakövekkel adományozott rendjeleket — az alapszabálykönyvekkel együtt birtokosuk halála után a nevezett rend kincstára részére visszaszolgáltatandók, illetőleg az előirt úton az igazságügyminisztériumhoz felküldendők; az Erzsébet-érmet nem kell visszaszolgáltatni. Az E. első kancellárjává a király *Bellegarde* Ferenc grófot, a királyné utolsó főudvarmesterét nevezte ki (1898 szept. 20.). ÁLD.

Erzsébet-szanatórium. Tervben levő intézet, melyet Erzsébet királyné emlékére Budapesten szándékoznak felállítani magyarországi tüdővészesek számára. A gyüjtést 1899 szept. 12. *Jókai*

Mór lelkes felhivása indította meg, ki e célra ezer koronát ajánlott fel.

Erzsébet-telep nevet kapta Erzsébet királyné emlékezetére 1898 aug. a Budaörs község határában levő m. kir. állami törzsgyümölcsös.

Erzsébetváros (VI. k.). A lakóházak száma 570; a város székhelye még: állami anyakönyvi hivatalnak, csendőrörsnek, pénzügyi szakasznak; itt van állomáson, a város által fentartott bérházban elhelyezve, a m. kir. 23. honvéd gyalogezred 3-ik zászlóalja és a cs. és kir. 2-ik huszárezrednek egy százada. A volt algimnázium most már 8 osztályu állami főgimnáziummá van fejlesztve, a város által nagy áldozatok árán emelt impozáns palotában, modern tornacsarnokkal és internátussal egybekapcsolva; van jelenleg két takarékpénztár; a posta- és távirdahivatal távbeszélőállomással van kiegészitve. Van továbbá a városnak állami elemi fiuiskolája, szerzetes nők által vezetett róm. kat. leányiskolája és iparostanonciskolája, szépen virágzó kaszinóegyesülete; egy megvolt alapitvány tőkéjéből 1893. szegénysorsu örmények részére felállitották az u. n. Cameller-menházat. Épült díszes városház, a piacon, mely a régi áruház lerontásával sokat nyert szépségben. Itt, valamint a piactérről kiágazó főbb utcákon aszfaltjárda van.

Esaiás, l. *Ezsajás* (VI. k.).

Esbach-féle albuminiméter, lásd *Albuminiméter.*

Esbouquet, l. *Essbouquet* (VI. k.).

Escalante *Juan Antonio,* spanyol festő, szül. Cordovában 1630., megh. Madridban 1670., Risi Antonio tanítványa, meglehetősen önállótlan volt, különösen Tintorettót utánozta. Müveinek nagy része a madridi muzeumban van, de a budapesti orsz. képtárban is látható egy hires képe, a Szeplőtelen fogantatás 1663-ból (761.), mely nagyon jellemzően mutatja be könnyed, kissé erőtlen modorát, élénk, bájos, de kissé felületes szinezését.

Escaldes, *Les* (ejtsd: lezeszkáld), fürdő Pyrénées-Orientales francia départ. Prades j.-ában, a Cerdagne egyik magas völgyében, kénes forrással (17—42°).

Escallonia *L. fil.* (növ.), a Saxifragaceák génusza 45 fajjal Dél-Amerikában; gyántás fák s cserjék, váltakozó, örökzöld, épszélü vagy fürészes tojásdad levelekkel, piros vagy fehér, harangalaku, szárhegyi fürtöket vagy ágbogot alkotó, ötszirmu virágokkal. Az *E. rubra* Pers. virága piros, belül halavány rózsaszin. Az *E. floribundáé* Humb. fehér, az *E. macranthéé* Arn. karminpiros. Tágas edényben szokás tartani, citromházban vagy 3—5 R°-os szobában lehet kiteleltetni. Dugványokról szaporítják, melyet melegágyban harang alá borítanak. Az *E. resinosa* Pers. 4—6 méter magas perui fa, gyántás, jóillatu flatal ágait a lakosok orvosságnak használják. BORB.

Eschatologia, l. *Eszkatologia* (VI. k.).

Eschenlohe, falu a felsőbajorországi kerület Garmisch j.-ban, a Loisach mellett, (1895) 434 lak., 3 kénes forrással, melyeket bőrbetegségek, csúz stb. ellen használnak. É-ra a Loisach bal partján terül el a 25 km² kiterjedésü Eschenloher Moos.

Eschscholtzia (VI. k.). Az *E. californica*-t folyékony extraktum formájában altatóul és fájdalmat csillapító szerül használják. Több esetben a morfium és az ópium helyettesítésére szolgál, különösen mivel használatával nem járnak a morfium kellemetlen utóhatásai. Több alkaloidot tartalmaz, köztük *protopint* ($C_{20}H_{17}NO_5$) és egy glikozidot, de morfiumot nem.

Eschscholtz-öböl, az É-i Jegestengernek egyik öble, Alaska partján, az É-i sarkkörnél.

Eschwege, porosz város, (1895) 10,285 lak.

Eschweiler, porosz város, (1895) 19,440 lak.

Esclavo, *el,* l. *Pareja.*

Escott *Tamás Nay Sweet,* angol iró és műfordító, szül. Tauntonban 1844 febr. 26. Oxfordban tanult, azután a londoni egyetemen tanároskodott és 1882. átvette a Fortnigthly Review szerkesztését, melytől 1886. megvált. Művei: England its people polity and pursuits (1879). Angolra fordította Juvenalis-t és Plautus komédiáit. Ujabb művei közül említendő: Social transformation of the Victorian age (London 1897). M. L.

Escroquerie (franc., ejtsd: eszkrokri), a csalás elnevezése a francia büntető törvénykönyvben.

Esenbeck, l. *Nees von Esenbeck* (XII. k.).

Eserin, l. *Kalabárbab* (X. k.).

Esito (olasz, ejtsd: ezitó) a m. kijárás, kimenet, kivitel; *E.-áru,* kiviteli áru; *E.-vám,* kiviteli vám.

Eskü (VI. k.). A büntető perrendtartás a polgári törvénykezési eljárás szabályaival egybehangzóan a tanuk által kihallgatásuk után teendő (assertorius) E.-t fogadta el. A tanuk rendszerint csak a fő tárgyaláson egyenkint és ugyanazon ügyben csak egyszer esketendők meg. Az E. e szavakkal kezdődik: «Esküszöm a mindentudó és mindenható istenre» s arra teendő le, hogy a tanu legjobb tudomása s lelkiismerete szerint a valót és csakis a valót mondotta s hogy ebből semmit el nem hallgatott. Az E.-t rendszerint élőszóval teszik; irni-olvasni tudó némák, siketnémák aláirással, irni-olvasni nem tudó némák jelbeszéddel, E.-tagadók fogadalommal. A nyomozás és vizsgálat alatt a tanu csak akkor eskethető meg, ha életveszélylyel járó betegségben szenved, ha alaposan tartani lehet attól, hogy a főtárgyaláson meg nem jelenhet, végül, ha a felek fontos okokból azt megkivánják. A tanut egyáltalában nem szabad megesketni, *a)* ha ellene gyanu forog fenn az iránt, hogy a bűncselekményt, melyre nézve kihallgatják, maga követte el, vagy annak részese, illetőleg bűnpártolója vagy orgazdája; *b)* ha hamis tanuzás, vagy hamis eskü miatt el volt itélve, habár büntetését kiállotta; *c)* ha kihallgatásakor életkorának tizennegyedik évét még be nem töltötte; *d)* ha testi v. elmebeli fogyatkozásánál fogva a valót meg nem tudhatta, v. közölni nem tudja, vagy ha értelme fejletlenségénél vagy gyengeségénél fogva az E. lényegéről és fontosságáról nincs kellő fogalma; *e)* ha kitünik, hogy a terhelttel oly ellenségeskedésben áll, mely az ezt terhelő vallomásának valódiságát kétségessé teszi; *f)* ha vallomása valamely lényeges körülményre nézve valótlannak bizonyult és nem mutatható ki, hogy csak tévedésből tett valótlan vallomást. A biró belátása szerint mint aggályost kizárhatja az esküttételből: *a)* a terhelt hozzátartozóját, még ha vallomását meg nem tagadta; *b)* azt, aki vallomásának lényegére nézve ingado-

zást tanusít; *c)* aki nyerészkedő szándékból elkövetett bűntett vagy vétség miatt vizsgálat vagy vád alatt áll, vagy az ily bűncselekmény miatt reá rótt szabadságvesztésbüntetést még nem töltötte ki. A sértett megesketése, akkor is, ha magánvádlókép jár el, a bíróság belátásától függ. v.

Eskü alatti kihallgatás, l. *Sommás eljárás* (XV. k.).

Esküdt (VI. k.). Az E.-bíróságokról szóló 1897. XXXIII. t.-c. szerint csak az az állam nyelvét (Fiumében az olaszt) irni, olvasni tudó, 26 évet betöltött magyar-honos férfi lehet, aki legalább 20 korona egyenes állami adót köteles fizetni, vagy az értelmiséghez tartozik (köztisztviselő, lelkész, doktor, tanár, gazdász stb.). Az E.-i képességet kizáró okok — eltekintve az általános feltételek hiányától — részint olyanok, melyek nem férnek össze az E.-birói funkciójának feddhetetlenségével (hivatalvesztés, csőd, feltételes szabadlábon lévők stb.), részint olyanok, melyek állandó akadályul szolgálnak az E.-i tisztség gyakorlására, vagy kizárják az E. függetlenségét (miniszter, biró, katona, rendőr, pénzügyőr, szolga). Az E.-i szolgálattól mentesek: a képviselő, főrend, delegátus (az ülésszak tartamára), a lelkész, a gyakorló orvos, a gyógyszerész, kinek segéde nincs, a néptanító, a postai, távirdai vagy vasúti alkalmazott, az aki 70. évét betöltötte, aki már egy ülésszakban szolgált: a folyó és következő évre. A legutolsó mentességi ok igénybevételét az igazságügyminiszter évről-évre rendeletileg kizárhatja oly törvényszék területén, amelynél máskép E.-bíróság az E.-ek csekély számát tekintve nem volna szervezhető. VÁMBÉRY.

Esküdtbiróság. A büntető perrendtartást életbe léptető 1897. XXXIV. t.-c. egyes büntetendő cselekmények feletti biráskodást az E. hatáskörébe utal, melynek szervezetét az E.-okról szóló 1897. XXXIII. t.-c. következőképen szabályozza: Az E., mely ezután minden, büntető hatáskörrel biró törvényszék mellé fel lesz állítva, az elnökkel együtt 3 birói tagból és 12 esküdtből áll. Az E. elnökét a királyi tábla elnöke jelöli ki egy évre a tábla vagy törvényszék birái közül, még pedig rendszerint azon törvényszék elnökének személyében, melynél az E. szerveztetik. A két birót és ezek helyetteseit a törvényszék birái közül évenként ennek elnöke jelöli ki, albiró azonban az E. birájául ki nem jelölhető. Az esküdtképes férfiak alaplajstromát minden év májusában községekben a biró, városokban a polgármester, Budapesten a kerületi elüljáró (a választmány két kiküldöttjével) állítja össze két példányban. Az alaplajstrom (községekből a főszolgabiró útján ennek átvizsgálása után) szept. 1-ig a törvényszéki elnökhöz terjesztendő. Az elnök, egy biró és két (a törvényhatósági bizottság által választott) bizalmi férfiból alkotott vegyes bizottság novemberben átvizsgálja az alaplajstromra tett felszólalásokat és észrevételeket, felettük végérvényesen határoz s az igy rektifikált alaplajstromból kiválasztja a rendes és helyettes esküdteket. Előbbiek névsora a fő-, utóbbiaké a helyettes lajstrom s a kettő együtt az évi lajstrom, melynek egybeállítására a törvény csak azt rendeli, hogy első sorban a nem köztisztviselők, helyettes esküdtekül pedig helyben vagy közel vidéken lakók választandók. Az évi lajstromba felvettek fontos személyi változásait az alaplajstrom készítői a törvényszéki elnöknek haladéktalanul kötelesek bejelenteni, ki az évi lajstromot ennek alapján helyesbíti. Minden ülésszak megkezdése előtt legalább 15, de legfeljebb 30 nappal a királyi törvényszék nyilvános ülést tart, melyben az évi lajstromból harminc esküdtet és tiz helyettes esküdtet sorol ki. E célból az elnök által kijelölt biró a főlajstromba bejegyezve levő mindenik esküdtnek külön papirszeletre irt nevét fölolvassa és a törvényszék asztalán levő urnába helyezi: a szolgálatot teendő esküdteknek kisorsolása után pedig ugyanaz a biró a helyettes esküdtnek szintén külön papirszeletre irt nevét olvassa fel és helyezi az urnába. A sorsot az elnök húzza. A kisorsolt esküdtek jegyzéke a szolgálati lajstrom. A kisorsolás nem terjed ki azokra az esküdtekre és helyettes esküdtekre, akik az őket megillető mentességet a sorsolás megkezdéseig érvényesitették. Az elkésetten előterjesztett kérelem alapján az esküdtszéki szolgálat alól csak akkor adható felmentés, ha a mentességi ok az említett időpont után merül fel. A királyi törvényszék a szolgálati lajstromot az E. elnökének megküldi, aki az ülésszak megkezdéseig felmerült, illetőleg érvényesített kizáró és mentő okok fölött végérvényesen határoz, s ha a kisorsolt harminc esküdt közül valamelyik kizáratik vagy a szolgálat alól fölmentetik: a szolgálati lajstromot a helyettes esküdtek szolgálati lajstromából a sorshúzás rendje szerint kiegészíti. VÁMBÉRY.

Esküdtbirósági eljárás. A büntető perrendtartás, melynek életbeléptetési törvénye az esküdtbiróságnak jóval nagyobb hatáskört szab, mint aminő azt eddigi sajtóeljárásunkban megillette, magát az E.-t is teljesen újra szabályozza. Az előkészítő eljárás az esküdtbiróság elé tartozó ügyekben is ugy folyik, mint a törvényszék elé tartozókban. A fő tárgyalás előkészítésénél az elnökre rótt kötelességekhez járul még az, hogy a szolgálati lajstromban elősorolt 30 esküdtet megidézze, a 10 helyettes esküdtet pedig arról értesítse, hogy az ülésszak alatt a fő tárgyalás idejében lehetőleg lakásán tartózkodjék. Az E. menete a következő:

I. *Az esküdtszék megalakítása.* Miután az elnök a vádlottat személyes viszonyai felől kihallgatta, konstatálja az esküdtek megjelenését (meg nem jelenés 10—500 korona pénzbirság) s ha 26-nál kevesebb jelent meg, annyi helyettes esküdtet idéz meg, hogy 26 legyen. Ezután megkérdi a feleket és esküdteket, hogy utóbbiak valamelyikére nincs-e kizáró ok. E kérdés elmulasztása: semmiségi ok. A kizárás felett a biróság végleg határoz. Ha a kizárás után 24-nél kevesebb marad, a megalakítás csak akkor történhetik, ha a felek a visszavetési jog korlátozásába beleegyeznek, ellenesetben a szükséges számu helyettes esküdt beidézendő. Az esküdtszék 12 esküdtből és ha a fő tárgyalás előreláthatólag hosszabb ideig tart, az elnök által megjelölt számu póteskü dtből áll. Az esküdtszék tagjainak számán felül jelenlevő esküdtek felét a vádló, felét a vádlott utasíthatja vissza. Ha a visszautasítandók

száma páratlan, a vádlott egygyel többet utasíthat vissza. Ha több vádlott van, ezek a visszavetés jogát együttesen vagy a vádirat felsorolása rendjében gyakorolják. E szabályok értelmében kimondja az elnök, hogy a felek hány esküdtet és mily sorban utasíthatnak vissza. A visszautasítást a vádlott védőjére, a magánvádló képviselőjére bizhatja.

Az esküdtszék minden ügy tárgyalására újból alakítandó meg, minélfogva a valamely ügyben visszautasított vagy ki nem sorsolt esküdtek a fő tárgyalások ideje alatt a bíróság épületében kötelesek tartózkodni, mi alól csak az elnök menthet fel. A kisorsolt esküdtek és póteskü dtek a fő tárgyaláson kötelesek jelen lenni. Betegség v. más fontos ok miatt az elnök ment fel. Helyébe pótesküdt lép s ha ez nincs: sorsolás folytatandó. Ez utóbbi esetben a főtárgyalást elülről kell kezdeni. Ha az esküdtszék megalakult, elnök felolvassa az esküformulát, melyre minden esküdt jobb kezét szivére téve rámondja: Esküszöm, isten engem ugy segéljen! A szóbeliség követelménye, hogy az esküdtbirósági fő tárgyalás lehetőleg egy huzamban folyjék. Épp ezért az esküdtbirósági fő tárgyalás csak addig napolható el, v. szakítható félbe, amig az esküdtek tanácskozás végett vissza nem vonultak. Félbeszakítás v. elnapolás esetében az esküdtek az elnök engedelmével lakásukra távoznak. Az elnök azonban köteles őket a fő tárgyalás folytatásánál való meg nem jelenésöknek következményeire és arra is figyelmeztetni, hogy letett esküjök értelmében a tárgyalás alatt álló ügyről nem értekezhetnek mással, mint esküdt-társaikkal. Egy napnál tovább tartó elnapolás vagy félbeszakítás esetében az esküdtszék újra alakítandó és a fő tárgyalás mindig elülről kezdendő.

II. *Bizonyítás és a kérdések feltevése.* A bizonyító eljárásban az esküdtek is tehetnek indítványokat és ugy mint a szakbirák intézhetnek kérdéseket tanukhoz és szakértőkhöz. A bizonyító eljárás befejezésével a vádló hozza javaslatba az esküdtekhez intézendő kérdéseket. Ha azonban vádlott halála tünik ki vagy a vádló a vádat elejti, a bíróság az esküdtek meghallgatása nélkül megszünteti az eljárást, ha pedig a fő tárgyalás alatt az tünik ki, hogy az indítvány, felhatalmazás v. kivánat hiányzik, az ügy res judicata, királyi kegyelem vagy elévülés vagy végül vádlott 12 éven alóli életkora állja útját az eljárásnak, a bíróság ugyancsak az esküdtek meghallgatása nélkül felmentő itéletet hoz. A vádló által javasolt és irásba foglalt kérdéseket az elnök semmiség terhe alatt felolvassa. A kérdéseket vádlott, védője vagy bármely esküdt kifogásolhatja, indítványozhatja kiigazításukat, megváltoztatásukat vagy újabb kérdések feltevését, mire nézve a bíróság határoz, de oly kérdést is feltehet, melyet a felek vagy esküdtek nem indítványoztak. Az elnök a megállapított kérdéseket felolvassa. A kérdések ugy teendők fel, hogy azokra igen v. nemmel lehessen felelni s ha több vádlott s több bűncselekményről van szó, ezek mindegyikére külön csoportban kell feltenni. Ha valamely következő kérdés eldöntése az előző kérdés bizonyos irányu eldöntésétől függ, ez külön megjegyzendő. A fő kérdés tárgya az, hogy bűnös-e vádlott a vádbeli cselekményben? (p. bűnös-e X. Y. abban, hogy K. Z.-t Budapesten 1899 febr. 21. szándékosan megölte?) Segédkérdés az, mely a fő kérdés nemleges, mellékkérdés, mely igenleges eldöntése esetére szól.

A fő kérdés ama tényállás és törvény szerint szerkesztendő, melyen a vádhatározat, ennek hiányában a vádirat, amennyiben pedig a vádló vádját a fő tárgyaláson megváltoztatta, ennek újabb tartalma alapszik. Ha valamely alkotó elem fenforgása tekintetében a felek eltérő indítványokat tettek: a vád alapjául szolgáló tett körülirásába a vitás kérdés eldöntésére alkalmas tényköriilmény is felveendő. Ha a bizonyító eljárás alatt a tényállás olyképen változott meg, hogy a vádlott más bűncselekményben mutatkozik bűnösnek, mint amelylyel a vádhatározat, illetőleg a vádló indítványa szerint terhelve volt, vagy hogy a bevégzett büntettel v. vétséggel vádolt csak e bűncselekmény kisérletével, vagy a tettes gyanánt vádolt csak részességgel látszik terheltnek, vagy megfordítva: erre nézve az esküdtekhez külön kérdést kell intézni.

A bizonyító eljárás során felmerült újabb büntetendő cselekményre vagy a vádhatározatban foglaltnál súlyosabb minősítésü cselekményre csak a vádlott beleegyezésével tehető fel kérdés, ellenesetben elnapolásnak van helye. A beszámithatóságot kizáró okok a fő kérdésbe lehetőleg akként foglalandók, hogy a fő kérdésre adott igenlő válasz kizárja fenforgásukat. Ha nem lehetséges vagy komplikált volna: mellékkérdésbe foglalandó. Mellékkérdésnek van helye akkor is, ha vádlott a tett elkövetésekor 16 éven aluli volt, arra nézve, hogy a bűnösség felismerésére szükséges belátása megvolt-e? továbbá súlyosabb v. enyhébb büntetési tételt v. büntetlenséget maga után vonó körülményre nézve (p. erős felindulás, jogos védelem menthető túllépése). Nem intézhető kérdés: a súlyosító v. enyhítő körülményre nézve, mert az jogi kérdés, noha a francia törvény megengedi a túlgyakori felmentések elkerülése végett. A kérdések megállapitása után a perbeszédek következnek, melyek folytán a bíróság a kérdéseket módosíthatja. A véglegesen formulázott kérdéseket az elnök aláirja és semmiség terhe alatt felolvastatja.

III. *A verdikt.* Mielőtt az esküdtek határozathozatalra visszavonulnának, az elnök megmagyarázza az eldöntendő jogi kérdéseket, anélkül, hogy a bizonyítás eredménye vagy a bizonyítékok mérlegelése tekintetében véleményt nyilvánitana. Ez az elnök fejtegetése, mely a felek egyikének kivánatára jegyzőkönyvbe veendő. Az elnök befejezvén fejtegetését, átadja a legidősebb esküdtnek a kérdéseket, a tárgyalás folyamán felolvasott okiratokat és a felmutatott bűnjeleket, továbbá az esküdtek kisorsolásának sorrendjét feltüntető jegyzéket. Erre az esküdtek visszavonulnak a kijelölt tanácskozó terembe. Az elnök intézkedik, hogy a vádlott az ülésteremből távozzék, az esküdtek pedig határozatuknak meghozása előtt, tanácskozó termöket el ne hagyják s az elnöknek irásbeli engedelme nélkül másokkal ne érintkezzenek *(clausura)* és ha mégis te-

szik, a bíróság az eltávozót 200 koronáig terjedhető pénzbírsággal, a mással érintkezőt 24 óráig terjedhető elzárással büntetheti. Ha azonban az esküdtek többségének bármely jogi kérdésben bővebb felvilágosításra van szüksége, az ülésterembe visszatérhetnek, ahol azt az elnök az ülés megnyitása után, a felek jelenlétében adja meg.

Az esküdtek visszavonulásuk után a korelnök vezetése alatt főnököt választanak, ki a tanácskozást vezeti. E választásnál egyszerű szótöbbség dönt s ha többen egyenlő számu szavazatot kaptak, az idősebb tekintetik megválasztottnak. A főnök felolvassa a kérdéseket, melyekre az esküdtek tanácskozás után a kisorsolás rendjében szavaznak, végül maga a főnök. A szavazás csak akkor titkos, ha az esküdtek egyike kívánja. A vádlott bűnössége vagy minősítő körülményre $^2/_3$ szótöbbség kell, azaz a mai sajtóesküdtszéki eljárással szemben legalább nyolc «igen» szükséges vádlott bűnösségének kimondásához, egyéb kérdéseknél egyszerű szótöbbség, a szavazatok egyenlő megoszlása vádlottra kedvezőnek vétetvén. Az esküdteknek az ülésterembe történt visszatérése után elnök az ülést megnyitja és az esküdtek főnöke — vádlott távollétében — e bevezető szavak után: «Becsületemre és lelkiismeretemre, isten és emberek előtt bizonyítom, hogy az esküdtek határozata a következő» ... semmiség terhe alatt, az esküdtek jelenlétében felolvassa a kérdéseket a reájok adott válaszokkal együtt. Amely kérdésnél a törvény szerint $^2/_3$ szótöbbség szükséges, ott meg kell jegyeznie, hogy az esküdtszék határozatát hétnél több szóval hozta, ezt kivéve a szavazatok arányának megjelölése tilos. Ha a bíróság abban a nézetben van, hogy az esküdtszék határozata alakjára nézve nem szabályszerű v. valamely kérdésnek lényegére nézve homályos, hézagos vagy önmagának ellenmondó: a kérdések megváltoztatása v. kiegészítése mellett vagy e nélkül is felhivhatja az esküdtoket, hogy határozatukat javítsák v. egészítsék ki. Ha azonban az esküdtek ragaszkodnak határozatukhoz, az ügy a következő ülésszakra utalható. Ugyanezt teheti a bíróság, ha egyhangulag arról van meggyőződve, hogy az esküdtszék a vádlott sérelmére tévedett. Az újabb esküdtszék verdiktje alapján, melynek meghozatalában az első esküdtszék tagja nem vehet részt, a bíróság köteles ítéletet hozni, de a büntetés nem lehet súlyosabb annál, mely az első ízben hozott verdikt alapján kiszabható lett volna.

IV. *Az ítélet.* Ha a verdikt helyesbítésére nincs szükség, a jegyző az elnök által behivott vádlott előtt felolvassa az esküdtszék határozatát. A menynyiben a verdikt szerint vádlott nem bűnös, a bíróság visszavonulás nélkül mondja ki a felmentő ítéletet. Bűnösséget kimondó verdikt esetén vádló a büntetési tételre, sértett magánjogi igényére nézve nyilatkozhatik, vádlott és védője is egyszer felszólalhat, anélkül, hogy bármely fél is bírálná a verdiktet. Ha a törvény a vádlott által a verdikt szerint elkövetett tettre nem állapít meg büntetést (ami akkor lehetséges, ha a bűncselekménynek tényálladéka több kérdésre oszlik s a verdikt a kérdések egyikére nézve tagadó) v. ha az esküdtek olyan okot fogadtak el valónak, amely a büntethetőséget kizárja, illetőleg megszünteti, a bíróság a vádlottat erre irányzott indítvány nélkül is felmenti. Ellenkező esetben a törvényszéki fő tárgyalásra vonatkozó szabályok szerint a vádlott ellen még akkor is büntető ítéletet hoz, ha bűncselekménye az esküdtek határozata szerint nem tartoznék az esküdtbíróság hatásköréhez. Az esküdtek határozata a bíróságot a büntetés kiszabásánál csak annyiban korlátozza, hogy a törvény által egyes bűncselekményekre nézve külön megállapított minősítő, illetőleg súlyosító okokat (p. fegyver viselése lopásnál), azokat kivéve, melyek a vádlottnak megelőző megbüntetésére vonatkoznak (p. visszaesés lopásnál), a bíróság csak az esküdtek határozata alapján alkalmazhatja. Az ítélet hozása és kihirdetése az esküdtbirósági eljárásban nem halasztható el.

V. Az esküdtbíróság ítélete ellen a felebbezés kizárásával csak *semmiségi panasznak* van helye. VÁMBÉRY.

Esküdtek kizárása, l. *Esküdtbirósági eljárás.*

Esküdtszék (VI. k.), l. *Esküdtbíróság.*

Esküdtszék hatásköre, l. *Bírói hatáskör és illetékesség.*

Esmarch *Ervin*, német higienikus, szül. Kielben 1855 márc. 12. 1881. megszerezte az orvosi oklevelet. Hosszabb tanulmányút után a berlini szemészeti klinikán tanársegéd lett, de csakhamar az egészségtan felé fordult és 1885. a berlini egyetemi egészségtani intézet tanársegéde és a higienikus muzeum őre lett. 1890. az egyetemen az egészségtan magántanárának habilitáltatta magát és átvette az egészségügyi intézet vezetését, de már 1891. mint rendkivüli tanár és az egészségtani laboratorium igazgatója Königsbergbe ment, ahol 1897. rendes tanárnak nevezték ki. 1899. a göttingai egyetemre hívták meg. Hozzájárult a bakteriologiai vizsgálat technikájának fejlesztéséhez és a fertőtelenítés tökéletesbítéséhez. Ő állapította meg a falaknak kenyérrel való ledörzsöléssel eszközölt fertőtelenítését, kutatásokat végzett a kreolin,az áramló forró vizgőz, a fertőtelenítő szerek hatása, a spirillum rubrum biologiája, a kőszűrőkkel való vizszűrés stb. körül. Munkái: Hygien. Taschenbuch (Berlin 1897); Hygien. Winke für Wohnungsuchende (u. o. 1897).

Esmein (ejtsd: eszméñ) *Adhemar János Pál*, francia jogtudós, szül. Tounéracban 1848 febr. 1. 1881 óta jogtanár Párisban. Művei: Histoire de la procédure criminelle en France (1881, pályanyertes mű); Études sur les contrats dans le très-ancien droit français (1883); Mélanges d'hist. de droit. Droit romaine (1886); Éléments de droit constitutionnel (Páris 1896). M. L.

Esperanto (a. m. reménylő), világnyelv (XVI. k.) kisérlet, melylyel a volapük sikertelen föllépése után legújabban *Zamenhof* orosz tudós akarja a kérdést megoldani. A latin, német, francia, angol és olasz nyelv leghasználtabb szavaiból állítja össze szókincsét s azt 30 képzője segélyével variálja, de ugy, hogy valódi gyökszó a nyelvben alig van, ami a tanulást igen megkönnyíti. Nyelvtana igen egyszerű. A főnév *o*-ra, a melléknév *a*-ra, az igehatározó *e*-re, az infinitivus *i*-re végződik. A deklináció mintája:

	egyes szám		többes szám	
Nom.	*la patro*	az atya,	*la patroj*	az atyák
Gen.	*de la patro*	az atyáé,	*de la patroj*	az atyáké
Dat.	*al la patro*	az atyának,	*al la patroj*	az atyáknak
Acc.	*la patron*	az atyák	*la patrojn*	az atyákat

A konjugációban az ige csak idő-ragokat kap s a névmás változása fejezi ki a személyt:

mi amas	szeretlek	*ni amas*	szeretünk
vi amas	szeretsz	*vi amas*	szerettek
li, ŝi, ĝi amas	szeret (3 nem)	*ili amas*	szeretnek

Hasonlóan: *mi amis*, szerettem; *mi amos*, szeretni fogok; *mi amus* szeretnék; *mi estus aminta*, szerettem volna; *mi ama*, szerettek; *ami*, szeretni stb. Hangzása az olaszhoz hasonlít s elég kellemes. Az olaszra emlékeztetnek már a hangok (*ĵ*=zs, *ĝ*=ds, *ĉ*=cs, *ŝ*=s) egy része s a hangsúlyozás. Nálunk *Barabás Ábel* kolozsvári hírlapíró egyik leglelkesebb bajnoka. Ő írta meg 1898. az E. magyar nyelvtanát is.

Esperanza, földmívelő gyarmat Santa Fé argentinai tartományban, 16 km.-re É-ra Santa Fé várostól, 1856. alapították, (1887) 4426 lak., kik többnyire gyümölcstermeléssel foglalkoznak. Ilyen nevű fővárosában (1887) 2652 lak., szép városház, kat. és prot. templom, kórház, gőzmalom, sörfőzők, nagy magtárak, 2 nyomda (német és 1 francia lap jelenik meg) van. E. város a Salado felső vidékén fekvő Cavour, Humboldt és Grütli telepek főpiaca.

Esperia (állat), a tengeri szivacsok egy neme, melyet *Esper* J. (VI. k.) német zoologus nevéről neveztek el.

Esperto (olasz; lat. *expertus*) a. m. jártas; különösen az, aki titkos politikai szövetségbe be van avatva.

Espichel (ejtsd: eszpicsel, *Cabo*, a régieknél *Barbaricum Promontorium*), a portugál partok előhegysége, Cezimbrától nyugatra, a Serra de Arrabida sziklás, 150 m. magas nyulványa, elválasztja a lisszaboni és setubali öblöt. Világító torony van rajta.

Espinosa *Jacinto Geronimo*, de, spanyol festő, szül. Cocentaynában 1600., megh. Valenciában 1680., atyjának, E. Rodriguez festőnek és Ribaltának tanítványa, a bolognai mesterek műveit tanulmányozta. Legszebb műve Beltrami szt. Lajos halálát ábrázolja és valenciai muzeumban van. A budapesti orsz. képtárban levő szt. Sebestyén képe (758.) kitűnően van megrajzolva és megfestve, de alig tüntet föl valami spanyol nemzeti vonást.

Essarhaddon, l. *Asarhaddon*.

Esseg *vára*, Veszprémtől nyugatra. Az Igmándnemzetség építette a XIII. sz. végén. 1309. a Lőrinte-nemzetség kezére került s ennek tagjai vették föl az *Essegváry* nevet. 1440. Erzsébet királyné párthivei elvették az I. Ulászló-pártiaktól s a harcok között Essegváryak elvesztették. Ezután a Rozgonyi- és Ujlaky-családok voltak urai. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (III. 209.). KAR.

Essen, porosz város, (1895) 96,128 lak. 1896. szentelték föl a szt. Józsefről elnevezett új kat. templomot.

Essen *Frigyes* báró, svéd államférfiu, szül. Kaflåsban (Westergotland) 1831 jul. 31. Katonai pályára lépett s fokozatosan emelkedve, 1858—59. XV. Károly király szárnysegédeként szolgált. 1863. kamarássá történt kineveztetése alkalmából búcsut vett a katonai pályától. Mint a rendi képviselőháznak tagja, 1862. és 1865. az új képviselőházi rend ellen szavazott, mindamellett 1867. beválasztatta magát az első birodalmi kamarába, melynek most is tagja. Mint nagy föld- és bányabirtokos buzgó tagja a védvámi politikának és ez áramlat révén 1888. pénzügyminiszterré lett. 1894. történt visszalépése után kinevezték birodalmi marsallá. O. J.

Essentia episcopalis, l. *Narancsfa* (XII. k.).

Essentia spermini, l. *Spermin*.

Essex-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XV. k. 91.).

Essling hercege, l. *Masséna* (XII. k.).

Esslingen, württembergi város, (1895) 24,031 lak.

Estaca de Vares, hegyfok és Spanyolország legészakibb (É. sz. 43° 47′ 29″) pontja Coruña tartományban.

Estadal (spany.), régi hosszusági mérték volt Spanyolországban; 1801—1858. a törvény szerint 1 E. = 4 varas, vagyis 3·344 m. Vidékenként azonban nagy eltérésekkel használták s volt olyan E., amely a törvényes hosszuságnak háromszorosa volt. 1 négyzet E. Kasztiliában = volt 11·18 m², Peruban és Chilében = 11·49 m².

Estado (spany.), másként *toesa*, vagy *braza*, a régi kasztiliai ölnek neve, = 2 varas. Hossza igen sokféleképen változott; nevezetesen volt: Kasztiliában = 167·181 cm.; Valenciában 2·138 m.; a nyugat-indiai szigeteken, Peruban és Chilében = 169·49 cm.; Mexikóban és Közép-Amerikában = 1·676 m.; Venezuelában, Columbiában és Ecuadorban 1·672 m.; Argentinában és Paraguajban 1·732 m.; Uruguajban 1·72 m.

Estaires (ejtsd: eszter), város Nord francia départementben, 35 km.-nyire Lilletől, a Lys és vasút mellett, 6745 lak., vászonszövéssel, keményítő- és szappangyártással; árvaházzal.

Esterházy hercegi és grófi család (VI. k.). 1. *Alajos*, cs. és kir. altábornagy, katonai attaché a londoni osztrák-magyar nagykövetségnél, szül. Bécsben 1844 márc. 9. Katonai szolgálatát a 2. dragonyos-ezredben kezdte meg. 1863. hadnagygyá nevezték ki s 1864. főhadnagygyá lépett elő a 2. dsidás-ezredben. 1866. a harctéren szerzett érdemeiért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A háboru után tiszti rangjának megtartása mellett kilépett a tényleges katonai szolgálatból. 1879. kamarás lett. A magyar honvédség felállítása után annak kötelékébe lépett, ahol századossá, majd pedig őrnagygyá lépett elő. Később azonban ismét a közös hadseregbe lépett át. 1884 nov. 1. alezredes, majd pedig londoni katonai attaché lett. 1887. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki s még ugyanazon év nov. 1. (1888 jan. 5-iki ranggal) ezredessé lépett elő. 1891. a Szent-István-rend kiskeresztjét kapta. 1893 nov. vezérőrnagy, 1897 nov. pedig altábornagy lett.

2. *E. Dániel* gróf (12., VI. k.) örökös jogu főrendiházi tag nevét, vagyoni képesítése megszüntének bejelentése után a főrendiház 1898 dec. 17. tartott ülésében a főrendek jegyzékéből törölte.

3. *E. Ferenc* gróf (idősb), az ifjabb cseklészi ágból, szül. 1823 okt. 12. Tata-Tóváros örökös ura, császári és királyi kamarás, kinevezett főrend. Több évig Pozsony vármegye főispánja volt.

4. *E. István* gróf (31., VI. k.) örökös jogu főrendiházi tag nevét, vagyoni képesítése megszüntének bejelentése után a főrendiház 1898 dec. 17-iki ülésén a főrendek jegyzékéből törölte.

5. *E. János* gróf, szül. Kolozsváron 1824 márc. 23., megh. u. o. 1898 jun. 24. A politika mezején nem igen emlegették, de annál inkább érdeklődött a történelem és régészet iránt és egyik alapítója volt a magy. tört. társulatnak és rokon intézeteknek. Dolgozatai közül említendők: *A kolozsvári Szt.-Mihály-egyház* (Arch. Közl. 1862); *A kolozsvári református egyház leirása*, (u. o. 1867—68); *Dózsa György koronája* (Arch. Értes. 1871) stb. A Századokban jelentek meg: *András erdélyi püspök fölségsértése 1349.* (1868. évf.); *Eszterházy Ferenc gr. fegyverzetének leltára* (1869); *Adalékok a Sárköz-Ujlaki-család nemzedékismeréjéhez* (1870); *Adalék a Serédy-család történetéhez* (1880); *Székely Mihály életéhez* (Történ. Tár 1893).

6. *E. János* gróf, E. István gróf elsőszülött fia, szül. 1864 dec. 6., cs. és kir. kamarás, tartalékos huszár-százados, 1899 márc. 1. óta a főrendiház örökös jogu tagja.

7. *E. Jenő* gróf (35., VI. k.), 1894 óta nem tagja többé a főrendiháznak.

8. *E. László* gróf (43., VI. k.), megh. Budapesten 1891 nov. 22.

9. *E. László* gróf, az előbbinek fia, szül. 1857 jun. 22., cs. és kir. kamarás és örökös jogu tagja a főrendiháznak.

10. *E. Miklós* herceg, E. Alajos herceg testvéröcscse, szül. Bécsben 1851 jan. 16., cs. és kir. kamarás és tart. huszár-százados. Neje *Andrássy* Irma grófnő, néhai Andrássy Manó gróf leánya.

11. *E. Miklós* herceg, a hercegi ág feje, néhai E. Pál herceg fia, szül. Bécsben 1869 jul. 5., a főrendiház örökös jogu tagja, cs. és kir. kamarás és tartalékos huszár-hadnagy. 1898 nov. 16. nőül vette Budapesten *Cziráky* Margit grófnőt, Cziráky Antal gróf leányát.

12. *E. Miklós József* gróf (54., VI. köt.), megh. Tatán 1897 máj. 7.

13. *E. Móric* gróf, a főrendiház örökös jogu tagja, *E. Pál* fia, szül. Csákváron 1856 szept. 12. Miután Budapesten befejezte középiskolai és egyetemi tanulmányait, nagyobb külföldi utat tett, majd atyja halála után, 1877. átvette a pápai és ugodi hitbizományi birtokokat. 1884. kamarási méltóságot nyert. 1885 máj. 27-től 1898 máj. 3-ig Veszprém vármegye főispánja volt. 1895 jun. a király a titkos tanácsosi méltóságot adományozta neki. A veszprémvármegyei gazdasági egyesület elnöke.

14. *E. Pál* herceg (60., VI. k.), megh. Lékán (Vas) 1898 aug. 22.

15. *E. Pál* gróf, E. Móric gróf testvéröcscse, szül. 1861 jul. 19., cs. és kir. kamarás és örökös jogu tagja a főrendiháznak. A diplomáciai pályán működik és jelenleg követségi tanácsos a párisi osztrák-magyar nagykövetségnél. Testvére:

16. *E. Sándor* gróf, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös jogu tagja, tartalékos huszár-hadnagy, szül. Pápán 1868 okt. 3., szintén a diplomáciai pályára lépett és most attaché a drezdai osztrák-magyar követségnél.

Esterházy *Sándor*, jogakadémiai tanár, szül. Kolozsváron 1869 okt. 19. A középiskolákat u. o., Gyulafehérváron és Esztergomban, a jogot Kolozsváron és Budapesten végezte, ugyanitt tett doktorátust. Nagyobb tanulmányutakat tett Német-, Olasz- és Franciaországban. 1892 óta a kassai kir. jogakadémián a jogbölcselet és büntető jog rendes tanára. Önállóan megjelent művei: *A jog lényegéről* (Kassa 1893); *A büntényről általában* (u. o. 1893); *Enyhébb irányzat a büntető jogban* (u. o. 1894); *A jus szó jelentése a római jogban* (u. o. 1895); *A bölcseleti jogtudomány kézikönyve* (II. köt., első fele u. o. 1897; I. köt. első fele u. o. 1897, második fele u. o. 1899); *A jog mint a vagyon megoszlását rendező elv* (u. o. 1898). v.

Esterházy-dij, l. *Emlékversenyek*.

Esterházy-Walsin *Móric Károly Ferdinánd*, francia őrnagy és kalandor, l. *Walsin-Esterházy*.

Esthland v. *Estland*, l. *Esztonia* (VI. k.).

Esti Hirlap, szabadelvü demokrata irányu politikai napilap, megjelent a Magyar Hirlap kiadó részvénytársaság kiadásában Budapesten, 1897 okt. 19-től 1899 febr. 7-ig négy oldalon s 1899 febr. 8-tól 1899 jul. 8-ig nyolc oldalon. 1898 máj. 31-től 1899 jun. végéig pénzügyigazgatósági engedélylyel a lap vevői és előfizetői számára naponkint tárgysorsolást rendezett s e célból a lappéldányok számozva jelentek meg. A körforgógépen való számozás *Fenyő* Sándor szabadalmazott találmánya volt. A pénzügyigazgatóság 1899 jun. végével megvonta azonban a sorsolási engedélyt s a lap nyolc nappal azután megszünt. Az E.-nak 1897 okt. 19-től 1898 máj. 23-ig *Neszmély* Arthur, 1898 máj. 24-től 1899 febr. 7-ig *Gáspár* Arthur és 1899 febr. 8-tól 1899 jul. 8-ig *Kálnoki* Izidor volt a szerkesztője. Az E.-ot főkép utcai colportage útján árusitották, a 4 oldalas lappéldányokat 1, a 8 oldalasakat 2 krajcárért.

Estinto (olasz, a. m. kioltva), mint zeneelőadói műszó a leggyöngébb pianissimo.

Esti Ujság, krajcáros politikai esti lap, melyet Zilahi Simon kezdeményezésére a Budapesti Hirlap nyomdai vállalat 1896. alapított. Szerkeszti *Barna* Izidor.

Eston (ejtsd: esztn), város York angol grófságban, North-Ridingban, Middlesborough közelében, (1891) 10.695 lak., szövőiparral.

Estremadura, portugál tartomány, kerületei: *Leiria* (Liria) (1890) 215,912, *Santarem* 258,298 és *Lissabon* 617,191 lak.

Estremoz, portugál város, (1890) 7107 lak.

Estrup *Jakab Brönnum Scavenius*, dán államférfiu, 1894 aug. 7. lemondott a miniszterelnökségről.

Esus, l. *Kelta mitologia* (X. k.).

Északamerikai Egyesült-Államok. Az 1890. népszámlálás szerint foglalkozásra nézve a lakossága következőképen oszlott meg: földmivelő, halász és bányász 9.013,336, ipar és kereskedelem szolgálatában álló 944,333, házi és személyes szolga 3.360,577, kereskedő vagy a forgalom szolgálatában álló 3.326,122, kézműiparos és gyáros 5.091,293. Az 1890-iki lakosságnak 85·2%-a volt benszülött és 14·8%-a külföldi születésü. Ez utóbbiak közül a legtöbb a brit szigetekről (3.122,911) és Németországból (2.784,894) való; magyaror-

szági születésü volt 62,435. A halálozásokról és születésekről megbizható adatok nincsenek. A bevándorlás az utóbbi években erősen csökkent. 1892. a bevándorlottak száma még 623,084 volt (monárkiánkból 80,136), 1894-ben 314,467 (monárkiánkból 37,505) és 1898-ben 217,720 (39,780). A fontosabb gabonanemüek termése 1897. volt kukoricából 80.095,000 acreon 1·903 millió bushel, búzából 39.465,000 acreon 530·1 millió bushel és zabból 25,730 acreon 698·7 millió bushel. Egyéb mezőgazdasági termékek 1897.: rozs 27.363,324, árpa 66.685,127, burgonya 164.015,964 bushel. Pamutból termeltek 1897-ben 23.273,209 acreon 8.532,705 bált 291.811,564 dollár értékben, 1896. pedig 8.530,953 bált; dohányból 1896-ban 594,749 acreon 403.004,320 fontot 24.258,070 dollár értékben. A házi állatok száma az 1898-iki becslés szerint: ló 13.960,911, ösvér 2.190,282, szarvasmarha 45.105,083, juh 37.656,960 és sertés 39.759,993; mindezeknek értékét 1,888.654,025 dollárra teszik. A bányászat termékei nagy összegeket érnek; az utóbbi években azonban stagnáció állott be a termelésben. 1896. termeltek vasércet 902.500,000, ezüstöt 76.069,236, aranyat 53.088,000, rezet 48.698,267, ólmot 10.472,000, cinket 6.519,920, kénesőt 1.075,449, nikolt 4464, aluminiumot 520,000, antimoniumot 84,290, platinát 944, barnaszenet 114.891,515, antracitot 81.415,785, épületkövet 31.346,171, petroleumot 58.518,709, természetes gázt 12.450,260, cementet 6.378,385, sót 4.040,839, agyagot 2.060,000, foszfátkövet 2.868,954, fehér cinket 1.400,000, ásványvizet 4.129,862, boraxot 675,400 és egyebeket 14.011,493, összesen tehát 620.969,943 dollár értékben; 1895. az összes bányatermékek értéke 621.687,668 dollár volt. A külkereskedelmi forgalom az utóbbi években növekedett, amint a következő táblázat mutatja:

Év	Behozott áruk értéke	Kivitt áruk értéke
	dollárokban	
1895	731.969,965	793.392,599
1896	779.724,674	863.200,487
1897	764.730,412	1,032.007,603
1898	616.050,054	1,210.291,913

A nemes ércek (arany és ezüst) külföldi forgalma ugyanazon években a következő volt:

Év	Behozatal értéke	Kivitel értéke
	dollárokban	
1895	44.699,254	113.358,500
1896	62.302,251	172.951,617
1897	115.548,007	102.308,218
1898	151.319,455	70.511,630

Az áruk neme szerint a külföldi forgalom a következő volt az 1897—98. évben:

Behozatott	dollár értékben	Kivitetett	dollár értékben
Eledel és állatok	181.480,011	Nyerstermékek:	
Nyers termékek	204.543,917	Mezőgazdaságiak	853.683,570
Részben v. egészben feldolgozott iparcikkek	69.957,983	Bányászatiak	19.410,707
		Erdészetiek	37.900,171
		Halászatiak	5.435,483
		Egyebek	3.164,628
Teljesen feldolgozott, fogyasztásra alkalmas áruk	82.570,687	Összesen	919.594,559
		Iparcikkek	290.697,354
Fényüzési cikkek	77.452,561		

Az egyes országok, illetőleg földrészek szerint a külforgalom dollár-értéke a következőképen oszlott meg:

Az ország, földrész neve	Kivitel oda	Behozatal onnan
Brit szigetek	534.398,302	108.945,185
Németország	153.171,100	69.697,378
Franciaország	93.790,717	52.730,848
Belgium	47.466,600	8.741,826
Németalföldek	63.417,547	12.525,065
Olaszország	23.067,997	20.332,637
Spanyolország	10.202,389	3.575,565
Svájc	263,970	11.380,835
Svéd-Norvégország	6.311,393	2.675,053
Osztrák-magyar monárkia	5.469,853	4.716,510
Oroszország	7.319,008	4.539,689
Egyéb európai országok	17.323,904	6.073,100
Európa összesen	962.202,778	305.933,691
Egész Észak-Amerika	131.148,450	91.376,807
„ Dél-Amerika	33.033,965	92.091,694
„ Ázsia	44.652,613	92.594,593
„ Oceánia	21.769,247	26.859,230
„ Afrika	17.494,860	7.193,639
Összesen	1,210.291,913	616.049,654

Bár a külföldi forgalmat nagyobbára idegen hajók közvetítik, az É. kereskedelmi hajóraja, amely különösen a parti forgalomnak áll szolgálatában, az újabb években növekedett. 1898. volt összesen 13,666 vitorlás hajó (1.835,827 t.), 6712 gőzös (2.371,923 t.). 1898. a kikötőkbe érkezett összesen 22,705 hajó (4.749,788 t.) és távozott 22,633 (4.769,020 t.). A vasúti vonalak hossza 166,698 angol mérföld hosszu volt 1890., és 1897-ben 184,603 mérföld. A szövetség pénzügyei az újabb években 1894 óta rendesen deficitet mutatnak, miként az alábbi tábla mutatja:

Év	Bevétel	Kiadás
	dollár	
1894	297.722,019	367.525,280
1895	313.390,075	356.195,298
1896	326.976,200	352.179,446
1897	347.721,705	365.774,160
1898	441.227,076	469.227,076
1899	577.874,647	689.874,647
1899/900	610.958,112	641.006,490

1893-ig az államadósság csökkent 1545 millió dollárig; azóta ismét emelkedik s 1898-ban 1796·5 millió dollárra rugott. —zik.

Azáltal, hogy az É. elfoglalták Kubát, Portorikót, a Filippi-szigeteket és Guamót, meg annektálták a Havai szigetcsoportot, gyarmathatalommá lettek és kénytelenek voltak hadseregüket is újra szervezni. 1899-ig az állandó haderő 25,000 főnél nagyobb nem lehetett. Az Army Reorganisation Bill szerint, amelyet 1899 jan. 31. fogadott el a képviselők háza, az állandó haderőnek legalább 57,000 és legfölebb 95,000 főből kell állania. E törvény végrehajtva még nincs. Az organizált milicia 9376 tisztből és 115,627 legényből áll; azoknak száma pedig, akik a miliciába besorozhatók, 10.149,184. Katonai szempontból az É. 8 kerületre vannak osztva. A hadi tengerészet fejlesztésére már régebben fordítottak nagyobb gondot és mostanig jelentékeny hatalommá fejlesztették és fejlesztik. 1899-ben 3 csatahajó (13,500 t.), 3 fölszerelt cirkáló hajó (12,000 t.) és 3 egyszerübb cirkáló (2500 t.) építése van tervbe véve. Az 1899-iki újjá szervező törvény értelmé-

ben a hadi tengerészet szolgálatában fog állani 18 admirális, 70 kapitány, 112 commander, 170 parancsnokoló hadnagy, 300 hadnagy, 350 tiszthelyettes és 20,000 tengerész-katona.

Története. 1895. a pénzügyi helyzet dominálta a belső politikát; az évi hiányt sehogy sem sikerült eltüntetni s az arany tartalékalap egyre fogyott. Igy hát a kincstár bank-utalványok kiadásával segített magán, mig a demokrata ellenzék a bimetallizmusban és a magas védvámokban kereste a menekvés módját. A *külügyi politikában* a Venezuela s Anglia közötti határviszály s a kubai felkelés vonták magukra a figyelmet. Az első kérdésben *Cleveland* elnök 1895 dec. 16. a kongresszushoz intézett leiratában oly nyomatékosan hangsúlyozta a Monroe-doktrinát, hogy Anglia a venezuelai vitakérdést egy megválasztott bíróság döntésére bizta. A kubai kérdésben a lakosság, különösen a déli államokban, határozottan a fölkelőkkel rokonszenvezett s kéz alatt pénzzel és fegyverrel segítette őket; sőt a két törvényhozó testület többsége is azt követelte Clevelandtól, ismerje el a felkelőket hadviselő félnek, mitől azonban az elnök vonakodott. A feszültség az Unio és Spanyolország között fokozódott.

1896 őszétől kezdve a jövő elnökválasztás foglalkoztatta a szellemeket. A republikánusok St.-Louisban *Mac Kinleyt*, a védvám-politika előharcosát s a róla elnevezett bill atyját emelték pajzsukra, mig a demokraták a szabad kereskedés előnyeit hangoztató *Bryan* körül csoportosultak. Még egy harmadik párt is kibontá ez alkalommal zászlaját, a néppárt (Populist party), mely azonban utóbb Bryanhoz csatlakozott. Nov. 3. ment végbe a bizalmi férfiak megválasztása s miután e napon az aranyérték és védvám hivei vagyis a republikánusok győztek, a kongresszus által 1897 febr. 10. megejtett választásban *Mac Kinley* választatott meg 271 szavazattal 176 ellenében az Unio elnökévé, aki azután szabály szerint márc. 4. délben 12 órakor vonult be a Fehér házba. Hobart nyerte el az alelnöki állást.

Mac Kinley elnöki megnyitója nem elégítette ki teljesen hiveinek felcsigázott várakozásait. Kilátásba helyezte ugyan a beviteli vámok felemelését, de az érték-kérdést csak futólag érintette, a kormányt pedig majdnem kizárólag dusgazdag egyénekre bizta. *Sherman* lett a külügyi államtitkár, kit 1898. a háboru alatt Day váltott fel; *Gage* állott a kincstár élére, *Alger* vállalta el a hadügyet, *Long* a tengerészetet, *Bliss* milliomos kereskedő a belügyet, *Mac Kenna* (később *Griggs*) az igazságügyet, *Smith* a postát és *Wilson* a mezőgazdaságot. A márc. 15-ikére egybehivott kongresszus első sorban a *Dingley* által kidolgozott új vámtarifát szavazta meg, mely a beviteli vámokat 70 százalékkal felemelte. Miután a szenátus ezt is helybenhagyta, a visszaható erővel felruházott *Dingley-tarifa*, az európai export-államok bosszankodására s nagy hátrányára ápr. 1. életbe lépett. Németország ugyan tiltakozott a cukorra kivetett differenciális vámok ellen, de a tiltakozás elhangzott.

Az év folyamában Pennsylvania államban sztrájk tört ki a bányászok között; midőn pedig a tót munkások a munkát folytatták, a felbőszült amerikaiak a sheriff jelenlétében, sőt annak közreműködésével, száznál több tótot (Hazletonban) lelőttek avagy megsebesitettek. Az osztrák-magyar kormány hiába kérte a sheriff megbüntetését, valamint kártérítést. Amazt az esküdtek felmentették, emezt a kormány megtagadta. Jun. 16. oly szerződést kötött Mac Kinley a Sandwich-szigetek kormányával, melynek értelmében a szigetek feletti szuverénitás ezentúl az Uniót illeti, mely a belügyekben (egyelőre még) szabad kezet enged a lakosságnak. A kubai felkelőket a szenátus elismerte hadviselő feleknek, de Mac Kinley dec. 6-án kelt üzenetében még olyformán nyilatkozott, hogy Kubának annektálása bűn volna; kivánatosnak tartaná azonban, hogy a spanyolok az átkos felkelést meghatározandó időtartamon belül emberséggel és szép szerivel lecsöndesítenék és korszerű reformokat léptessenek életbe.

1898 meghozta a *spanyol háborut*, mely az amerikai hajóhad és hadsereg diadalával végződött, ami nem csoda. Az elavult tipus szerint épült spanyol hadi hajók s csekély számu meg rossz ágyuik a sokkal jobban felszerelt amerikai hadi hajókkal és ágyukkal nem dacolhattak. Az amerikaiakat azonfelül a kubai és filippinai felkelők is segítették, kik az amerikaiakkal több ízben vállvetve küzdöttek spanyol elnyomóik ellen. (A háboru részleteiről l. *Spanyolország.*) E helyen csak a következő kidomborodó események felsorolására szorítkozunk.

A háboru küszöbén (febr. 15.) a Havanna kikötőjében horgonyzó Maine amerikai páncélos hajó ismeretlen okokból levegőbe röpült, amit az amerikai közvélemény a spanyolok gyülöletére vezetett vissza. A kongresszus márc. 7. több lovassági ezredet mozgósított, márc. 13. pedig az elnöknek honvédelmi célból 50 millió dollárt bocsátott rendelkezésére. Időközben különösen a déli államokban a prédaleső és földbirtokra vágyódó, tengeri nagyhatalomról ábrándozó jungo-párt minden követ megmozdított, hogy a kormányt Kuba megszállására birja. A törvényhozó testületek viszont azt követelték, hogy Mac Kinley a kubai felkelőket hadviselő feleknek ismerje el. Ezt a lépést az elnök ápr. 11. kelt üzenetében még korainak mondotta, Weyler tábornok embertelenségét mindazonáltal megrótta és megemlékezett arról a káros hatásról, melyet a kubai felkelés különösen a déli államok kereskedelmére s jólétére gyakorol. Kijelentette továbbá, hogy felkéri majd Spanyolországot, hogy az átkos felkelést jó szóval s korszerű reformok által simán fejezze be, mert ha ez meg nem történnék, az Unió kénytelen volna saját érdekében és saját emberségéből, nem mint a felkelők szövetségese, hanem mint semleges hatalom, bár fegyveres kézzel a rendet helyreállítani, illetőleg beavatkozni s Kuba függetlenségét kieszközölni. Erre mindkét törvényhozó testület felhatalmazta az elnököt, hogy követelésének szárazon és vizen érvényt szerezzen; mi történjék azonban a felszabadított Kubával, abban elnök, kongresszus, szenátus és közvélemény nem értettek egyet. Miután Spanyolország az ápr. 21. kelt amerikai ultimátumra nem válaszolt, Mac Kinley ápr. 22. Kubát ostromzár alá helyezte,

minek folytán *Sampson* admirális ápr. 25. ostromzárt vont a sziget körül és bombázni kezdé a Havanna körüli fortokat. A meglehetős rosszul és hiányosan felszerelt szárazföldi csapatok és önkéntesek *Shafter* alatt csak elkésve (jun.) értek Kubára és a hadi műveletek is csak akkor haladtak előre, midőn a *Cervera* admirális vezérlete alatt Spanyolországból indult flotta Kuba felé közelgett. Sampson és alvezére *Schley*, a megfigyelő hajóhad parancsnoka, idegesen lesték a közelgő Cervera támadását, ez azonban egyenesen Santiago de Cuba kikötőjébe sietett (jun. 4.), melynek kijáratát azután az amerikaiak elzárták s a Hobson által ügyesen elsülyesztett Merrimac hajóval el is torlaszolták. Jun. 7. végre 5000 spanyol gyalogos tudott Kubán partra szállani, akik a hegyoldal felől kezdék Santiagót szorongatni; ezekhez jun. 22. a Shafter alatt Berracos hegyfokánál partra szállott hadsereg zöme (21,000 ember) csatlakozott, amely jun. 24. Santiago kapuja előtt a spanyolokkal véres csatába bocsátkozott. Jun. 28. bevették az amerikaiak Sevilla városát, jul. 1. és 2. pedig Santiagónak két fortját. Ekkor jul. 3. délelőtt Cervera hajóhada közmeglepetésre elhagyta rejtekhelyét és az öböl belsejéből teljes gőzzel az amerikai hajók során át a nyilt tengerre tört. Ámde hajói eközben nagy veszteségeket szenvedtek, három legszebb hajóját pedig Sampson a nyilt tengeren utólérte és a part felé szorította, ahol azok teljesen rommá lőve, elégtek és elsülyedtek. Cervera maga s tisztjei az amerikaiak fogságába estek.

E csapás annyira megtörte a spanyol őrség bizalmát, hogy Toral tábornok jul. 17. Santiago várost a tartománynyal együtt az amerikaiaknak átadta. A sziget többi városai sorra megadták magukat, a spanyol katonákat pedig az Unió a kikötött feltételek értelmében 535,000 dollárra rugó költséggel hazájukba szállította. Eközben érkezett meg *Miles* tábornok, az új főparancsnok, aki jul. 13. vette át a vezényletet és 40,000 emberrel Portoriko sziget ellen indult, ahol Ponce városát megadásra birta és már San Juant fenyegette, midőn a kimerült spanyolok az ellenállással felhagytak. Igaz ugyan, hogy ekkor még 80,000 spanyol állott fegyverben s hogy Havanna még Blanco marsal kezében volt, a felkelők pedig már idegenkedni kezdtek az amerikaiaktól, kik mint «szabadítók» érkeztek, de az annexióval fenyegetőztek, ami ellen a kubai ideiglenes kormány és parlament erélyesen tiltakozott. Mindamellett Spanyolország, melyet még az a csapás is ért, hogy *Dewey* amerikai tábornok máj. 1-én Cavite mellett másik flottáját megsemmisítette, máj. 12. pedig a Filippinák legfontosabb városát, Manilát birta megadásra, nem volt már képes a háborut folytatni és Cambon francia követ személyében jul. 26. békéért könyörgött. Az amerikaiak, kiknek hadserege Kubán a láztól sokat szenvedett, elfogadták a békejobbot és igy aug. 12-én a harcfelek Washingtonban (ideiglenesen) békét kötöttek, mely szerint: 1. Spanyolország lemond Kuba felett gyakorolt szuverénitásáról; 2. lemond teljesen Portoriko s a többi spanyol Antillákról, ugyszintén 3. a Ladronok egyik (kiszemelendő) szigetéről; 4. az amerikaiak megszállják és mindaddig kezökben tartják Manila városát és öblét, mignem a Filippinák sorsa eldől; 5. az Unio és Spanyolország 5—5 biztost küld Párisba, kikre a végleges béke megkötése vár, a harcot pedig egyelőre beszüntetik. Hadi sarcot az Unio nem követelt, de másrészt a spanyol államadósságnak az Antillákra eső részét sem vállalta magára. A bizottság okt. 1. csakugyan összeült és dec. 12. a végleges béke iránt tisztába jött. Spanyolország e szerint a fentebb említett feltételeket elfogadta, Kubát függetlennek ismerte el, lemondott továbbá a Ladronok közül Guam szigetéről és az összes Filippinákról. Ez utóbbiakért az Unio Cambon francia követ által 20 millió dollárnyi kárpótlást fizetett Spanyolországnak s megigérte, hogy spanyol kereskedők ott 10 évig ugyanazon föltételek alatt folytathatnak kereskedést, mint az északamerikai kereskedelmi hajók. A spanyol cortes és szenátus 1898 szept. 14. szintén elfogadták a békét.

E diadalok és elnyert sikerek lázba ejtették az amugy is soviniszta yankeeket, kik ujjongva fogadták aug. 20. a visszatérő flottát és katonaságot. De az általános örömbe nemsokára néhány ürömcsepp vegyült: sem a kubai felkelőknek, sem a Filippi-szigetek lakosainak nem kellett az Unio fenhatósága s még kevésbbé annak igája, sőt Aguinaldo most az amerikaiakra támadt és Dewey tábornokot kényes helyzetbe hozta (l. *Filippi szigetek*), Gomez pedig, a kubaiak vezére, 16 millió dollárt követelt végkielégítés fejében emberei számára. Más lehangoló hirek is érkeztek. A flotta és a hadsereg élelmezése terén oly sok visszaélést tapasztaltak, hogy maguk a tábornokok sürgették a vizsgálat megindítását; magának a hadügyi államtitkárnak, Algernak is része volt a csalásokban, amiért is Mac Kinley 1899 szept. lemondásra kényszerítette és Root Elihu ügyvédet nevezte ki utódává. A hadi költség aug. 13-ikáig 150 millió dollárra emelkedett és a Filippi-szigeteken visszatartott önkéntesek haza kivánkoztak. Mindezek a republikánusok ellenfeleinek, a demokratáknak malmára hajtották a vizet, akiknek egy része Bryant (l. o.), más része a népszerü Deweyt kiáltotta ki elnökjelöltjének, ami arra birta Mac Kinleyt, hogy elnök létére a nyáron kortesútra induljon és a választókat pártja érdekében befolyásolja.

Dec. 5. nyilt meg a kongresszus, mely alkalommal Mac Kinley a háboru szerencsés befejezését jelentette és a Kuba szigetén még aug. hóban életbe léptetett katonai uralom s közigazgatás életbeléptetéséről tett jelentést, melyre a béke teljes helyreálltáig szükség leend. Szóba hozta a nagyzási hóbortban szenvedő soviniszták örömére a hadsereg szaporításának és 12 új hadi hajó építésének szükségességét és hangsúlyozta a nikaraguai csatorna kiépítésének fontosságát. Az 1899 márc. közzétett hivatalos kimutatás szerint a spanyol háboruban elesett összesen 329 ember, sebeiben elhalt 125, járványos betegségnek pedig 5277 katona esett áldozatul.

Említésre méltó, hogy az 1898. év folyamán az Unio Havai szigetét s a Sandwich-csoportot a képviselőház határozata értelmében aug. 12. annektálta. Okt. havában a Misszisszippi forrásvi-

dékén tanyázó, földjeikről kiszorított pillagók (indusok) boszujokat éreztették a fehérekkel, 10,000 Delaware-indus pedig boldogabb jövő reményében Mexikóba vándorolt ki.

Az 1899. év a háboru utóhatásaival ismertette meg a diadalaik folytán elbizakodott, vérmes amerikaiakat. Kubán Gomez nem tette le a fegyvert, a Filippi-szigeteken pedig Aguinaldo a függetlenséget proklamálta s az amerikaiak ellen fordítá fegyvereit. Lassacskán ők is be kezdték látni, hogy Manila megvétele még nem jelenti egész Luzon sziget meghódolását, még kevésbbé a Filippinák megszerzését. Szamoa szigetén a háromfejü (amerikai, angol, német) kormány egyenetlensége folytán a benszülöttek megmozdultak és Chambers, az amerikai főbiró izgatásai folytán nem a törvényesen megválasztott királyt, Mataafát, hanem bizonyos Tanut kiáltottak ki királyul, minek polgárháboru lett a vége. 1899 máj. a három külföldi hatalomtól kiküldött bizottság fáradozott a béke helyreállítása körül.

Irodalom. America and the Americans of French point of view, London 1897; Bryce, The American commonwealth, u. o. 1893—95; Foster, Commentaries on the Constitution of the United States, historical and juridical, u. o. 1896; Harrison, The Constitution and Administration of the United States of Amerika, u. o. 1897; Kelley, The American navy, u. o. 1897; Nelson, The army of the United States, u. o. 1897; Moore, The Monroe doctrine, New-York 1895; Poor, Manual of the railroads of the United States, u. o. 1896; Shaler (editor), The United States of America. By various writers, London 1896; Wright, The industrial revolution of the United States, u. o. 1897; Moore, The American Congress 1774—1895., New-York 1895; Gannett, The building of a nation, u. o. 1895; Channing, The United States of America 1765—1865., Cambridge 1895; Foster, Commentaries on the constitution of the United States, 1. köt., New-York 1896; Adams H. B., Annual Report of the Amer. Hist. Association, 1894 óta évenkint. Washington; Fletcher és Bowker, The annual literary index, New-York, 1895 óta évente; Griffin, Bibliography of Hist. Societies és Bibliography of American Histor. Societies, Washington 1895 s folyt.; Scudder H. E., Hist. of the United States of America, New-York 1896; Scribners Hist. of the United States, u. o. 1896; Burgess I. W., The middle period. 1817—58, u. o. 1896; Mahan A. T., The interest of America, Boston 1896; Spears I. R., The history of our navy, 4 köt., New-York 1896—97; Bennet F. M., The steam navy of the United States, Pittsburg 1896; Ford W. C., British officers serving in the Am. Revolution, Brooklyn 1897; Fiske J., The American Revolution, 2 köt., Boston 1897; Tyler M. O., The literary history of the A. Rev., 2 köt., New-York 1895—97; Curtis-Clayton, Constit. history of the United States, 2 köt., 2. kiad. u. o. 1896; Paton I. H., Political parties in the United States, u. o. 1896; Stanwood E., A history of presidential elections, 4. kiad. 1896; Foller M. P., Speaker of the House of Representatives, 1896; Rea G. B., Facts and fakes about Cuba etc., New-York 1897; Trevelyan G. O., American Revolution I. 1766—76., London 1899; Thorpe Fr. N., A constitutional history of the American people, New-York 1898; Dana C. A., Recollections of the civil war, u. o. 1899; Works of H. Clay 1812—96., kiadta Colton és Mac Kinley, 7 köt., New-York 1898; Griffis W. E., The American colonisation, Boston 1895; Harrisse H., The diplomatic history of America, 1. köt., London 1897; Levasseur E., L'ouvrier américain, Páris 2 köt. 1897; Bates K. L., American literature, London 1898; Channing, Students History of the United States, New-York 1898; Macdonald W., Documents selects illustr. of history of United States 1776—1861, New-York és London 1897; Noyes A. D., Thirty years of American finance 1865—96, New-York 1898; Reddaway W. F., The Monroe doctrin, New-York és London 1898; Flint G., Marching with Gomez, War of the Cuban Army, London 1898; Davey R., Cuba, past and present, u. o. 1898; Morris C., The American navy, New-York és London 1898; de Lano P. és E. Gallus, L'Américain, Páris 1898; Watterson H.; History of the Spanish-American war, New-York 1898; Wheeler Józs., The Santiago-campaigne 1898, Boston 1898, Bride Károly, La guerre hispano-américaine de 1898, Páris 1899; Spears I., History of United States, 4 köt., London 1899; Atkins I. B., War in Cuba, u. o. 1899; Scherff Gyula, Nord-Amerika. Lipcse 1899; Hart A. B., American history, London 1897—99, 2 köt.; Moses B., Democracy and social growth in America, u. o. 1898; Willoughby W., The rights and duties of American citizenship, New-York 1898; Ford H. J., The rise and growth of American politics, London 1898; Wheeler József, The Santiago-campaign, Boston 1898; Bouvier J., Encycl. Dictionary of English and American law, 2 köt., London 1899; Théry E., Europe et États-Unis d'Amérique, Páris 1899; Bride Ch., La guerre hispano-américaine de 1898, u. o. 1899; Ropes J. C., Story of the civil war 1861—65, 2 köt., London 1897—99; Hawthorne, History of the United States, 3 köt., New-York 1899; Spears, American Navy in the war of Spain, London 1899. M. L.

Észak-Dakota, l. *Dakota*.

Északi háboru, az a hosszu és meglepő fordulatokban gazdag háboru, mely 1700—1721-ig északi és keleti Európát megrázkódtatta. A főbb harcfelek: Svédország, Oroszország, Lengyel- és Szászország, melyekhez a végén Poroszország és Hannovera is csatlakoztak. A háborura való okot Péter cár szolgáltatta, ki belátván, hogy országának nyugoti Európa felé kapura, tengermellékre van szüksége, elhatározta, hogy a svédektől a Balti-tenger mellékét elragadja. A viszonyok sikerrel kecsegtették az oroszok urát. Számithatott a Balti-tenger mellékén lakó népekre, melyek a svédek túlsúlyát nagyon is megérezték; számított továbbá arra, hogy Svédország trónján egy csak 15 éves ifju ült, *XII. Károly*, akiről az a hir keringett, hogy meghunyászkodó, ábrándos ifju és uralomra nem is képes (amiben ugyan a kortársak nagyban csalódtak). Végül szövetségesekben sem volt hiány. *IV. Frigyes* dán király mint első kötött Péterrel frigyet; követte őt *II. Ágost* lengyel király és szász választó fejedelem, ki szintén elérkezettnek hitte az időt, hogy Svédországtól mindazt visszafoglalhatja, amit elődei Károly elődeinek átengedni kénytelenek valának. IV. Frigyes különösen Schleswig birtokára áhitozott, mig Ágost Livonia és Esztonia megszerzését tüzte ki célul. A hármas szövetség, melynek létrejötte körül első sorban Patkul livoniai nemes fáradozott, ki hazájából a svédek önkénye elől Péter udvarába menekült volt, 1700 tavaszán útnak indította hadait a nevezett országok ellen.

Mihelyt XII. Károly az ellene készülő viharnak neszét vette, a világot bámulatba ejtő tetterővel arra határozta el magát, hogy ellenfeleit megelőzi. Mindenekelőtt a készületlen dánokra vetette magát: átkelt Zeelandra, elfoglalta Kopenhágát és a védtelen Frigyes királyt a *travendali* békében (1700 aug. 18.) a szövetségből való kilépésre kényszerité. — Dániából Károly 18,000-nyi hadával okt. havában Livoniába hajózott az oroszok ellen, kiket nov. 30. *Narvánál*, ötszörös hadi erejük dacára, sürü havazás közben fényesen megvert. Ahelyett azonban, hogy a megvert ellenfélt üldözné s Péter cárt békére kényszerítette volna, azt a nagy botlást követte el, hogy a harmadik szövetséges, Ágost ellen fordult, kit különösen gyülölt azért, mert a gyávaság és pulyaság hirében állott. II. Ágost szász hadával ekkor Livoniában táborozott és *Rigát* fenyegette. E városnál, illetőleg a Dűna mentén, 1701 jul. a svéd király oly erővel csapott Ágost hadára, hogy ellenfele azonnal Szászországba futott. A győző most Lengyelországba tört (noha ez az ország semlegesnek nyilvánitotta volt magát) és az ott elhe-

lyezett szász hadosztályok ellen fordult, melyeket Kliszovnál (1702 jul. 19.) és Pultuszknál (1703 máj. 1.) legyőzött és Lengyelországból megszalasztott. Ezek után egyberendelte a lengyel rendeket (1704) és azt parancsolta meg nekik, hogy Ágost királyt letegyék és helyébe *Leszczinszky* Szaniszlót, benső emberét ültessék a trónra, ami meg is történt. 1706. indult azután Szászország ellen, hol előbb Ágosttal személyesen éreztette megvetését és azután az *altranstädti békeszerződés* aláirását erőszakolta ki tőle, melynek értelmében Ágost a lengyel koronáról lemondott (1706 szept. 26.). E békekötésnek Patkul is áldozatul esett, kit Ágost a boszuálló svéd királynak kiszolgáltatott. Ez években állott a svéd király hatalmának magaslatán: Nyugat- és Közép-Európában is féltek tőle. I. Lipót császár s magyar király, XIV. Lajos francia király és szövetségeseik, kik akkor a nagy spanyol örökösödési háborut vívták, már attól tartottak, hogy Károly Nyugat-Európa ügyeibe fog beavatkozni. Mialatt azonban Károly végzetes makacssággal Ágost megalázásában lelte kedvét, Péter cár háta mögött seregét szokott erejével újra szervezvén, Kurföldön, Livoniában s Ingermanföldön megvetette lábát, Szt.-Pétervárnak lerakta alapkövét, Litvániát is hatalmába kerítette, Rákóczi Ferenc, a magyar felkelők vezérlő fejedelmével pedig alkudozásokat folytatott, hogy benne Károly ellen szövetségest találjon, amiért is a lengyel trónt igérte Rákóczinak. Károly mindezekkel jó ideig nem törődött és csak 1707 aug. indult újra a cár ellen, kinek hadosztályait Litvániából kiűzvén, 1708 elején Grodnóba és innen Szmolenszk tájékáig nyomult. A helyett azonban, hogy innen Moszkva irányában tovább haladt volna, *Mazeppa* kozák hetman rábeszélése folytán fölötte kalandos tervre szánta el magát. A sivatag Ukrainába nyomult, hogy ott az állítólag fellázadt kozákokkal egyesüljön. Azonban mindenütt csak kietlen pusztákra talált, ahol katonái ezrivel haltak el, mint az éhség és szomjuság áldozatai. Tetőzte e hibát azzal, hogy nem sietett otthagyni e veszthozó vidéket, hanem kiéheztetett seregével ott töltötte az 1708—9-iki rettenetes telet. Végre megjött a várva várt tavasz, de ez sem hozta meg a Löwenhaupt svéd tábornok alatt elindult segélyhadat, mert ezt Péter cár útközben feltartóztatta. E siker után a Gordon és Péter vezérlete alatti orosz derékhad 1709 jun. 15. *Poltava* alatt termett, melyet Károly javában ostromolt. Ugyanott jul. 8. (régi naptár szerint jun. 27.) Péter a végképen kimerült svéd csapatokat teljesen megverte és megadásra kényszerítette. Csak nagynehezen tudott Károly király néhány kisérővel török területre menekülni. Most Löwenhaupt is megadta magát és a 16,000 svéd fogoly részben Szibériába került, részben pedig éhen halt az országút szélén.

A poltavai diadal hirére II. Ágost is neki bátorodott s Szaniszló királyt Varsóból elűzte, ki Franciaországba menekült; a dán hadak Schleswiget, Brémát és Verdent szállották meg, Nagy Péter pedig a Balti-tengerparton vetette meg lábát. Károly ezen idő alatt önfejüen azzal foglalkozott, hogy a szultánt Oroszország ellen háborura birja. A szultán végre nagynehezen ráállott és Baltadsi Mehemed nagyvezir alatt útnak indítá seregét az orosz határ felé. A nagyvezir a Prut ingoványaiban, Hus táján, Péter cárt hadastul csakugyan bekerítette; Katalin cárnő azonban a nagyvezirt megvesztegette és igy a cárnak csupán Azovot kellett visszaadnia a töröknek. Igy hát Károly újra csalatkozott reményeiben. A szultán elvégre erélyesen szólitá fel kelletlen vendégét, hogy Törökországból távozzék. A makacs Károly azonban erről hallani sem akart és Varnicában eszelős módjára jóformán egymagában védekezett egy egész török hadosztály ellen. Csak midőn arról értesült, hogy ellenfelei már Pomerániát is elhódították, hogy a poroszok már Stralsundot ostromolják és hogy a véginségre jutott svédek már Eleonóra hercegnőre (Károly hugára) akarják a kormányt átruházni: indult hirtelen útnak hazafelé és 14 napi lovaglás után, hazánkon és Bécsen át Stralsundba érkezett, mely alól a poroszokat legott elűzte. Fenhéjázó magatartásával és fenyegetéseivel azonban csak azt érte el, hogy Hannovera és Poroszország most már nyiltan a szövetségesekhez csatlakoztak. György hannoverai választó fedelem megvette Brémát és Verdent, a poroszok pedig újból Stralsund alatt termettek, ahonnan Károly titokban Svédországba szökött (1715). Görtz báró, az egyedüli ember, kire Károly olykor-olykor hallgatott, azt tanácsolta urának, hogy béküljön ki a cárral és támadja meg azután Péter segélyével a többi, egymással viszálykodó ellenfeleit. Ennek a tervnek azonban Károly váratlan halála vetett véget. Midőn ugyanis 1718. Norvégiába rontott, dec. 11. Frederikshall vár futóárkában egy golyó által halálosan megsebesült.

Ulrika Eleonóra, utóda a trónon, véget kivánt ugyan vetni az áldáz háborunak, de az uralomra jutott nemesség sürgetésére kénytelen volt a Péter cárral folytatott béke-alkudozásokat félbeszakítani és Oroszország ellen a háborut megújítani. Ellenben Hannoverával, Lengyel- és Poroszországgal meg Dániával csakhamar békét kötött. Hannovera az 1719 nov. 20. kötött stockholmi békében megtarthatta Brémát és Verdent (1 millió tallér lefizetése mellett). Lengyelországgal nov. 7. újította meg az olivai békeszerződést és elismerte II. Ágostot törvényes lengyel királynak. Poroszország megtartotta az 1720 febr. 1. aláirt stockholmi békeszerződésben Elő-Pomerániát egészen a Peeneig, Stettinnel, Wollin és Usedom szigetekkel együtt, de viszont 2 millió tallért fizetett a svéd állami pénztárba. Ami Dániát illeti, ez a Fredericksborgban 1720 jul. 14. szentesített béke értelmében 600,000 tallért kapott Svédországtól és megtartotta Schleswigből a holstein-gottorpi családot illető részt. Most már csak Oroszország volt még hátra, melynek győztes hajóhada ezalatt a svéd partokat pusztitotta. Ez újabb kudarc arra kényszerítette a befolyásos köröket és a királynőt, hogy az oroszoknak is nyujtsák immár a békejobbot. Az 1721 szept. 10. *Nystadban* kötött béke értelmében Livonia, Esztonia és Ingermanföld végképen Nagy Péternek jutott osztályrészül, szintugy a kexholmi és wiborgi (finn) kerület, a többi Finnország ellenben 2 millió tallér kárpótlással együtt visszaszállt Svédországra. A stockholm-nystadi békeszerződések eredménye az volt,

hogy Svédország a Balti-tenger feletti főhatóságát elvesztette és hogy Svédország ennek következtében a Gusztáv Adolf napjai és nevezetesen 1648 óta birt vezérszerepéről lemondani kényszerült. Helyét a győztes Oroszország foglalta el.

Irodalom Carlson, Sveriges historia VI—VII. köt.; u. a., Die eigenhändigen Briefe Karl's XII., németre ford. Mevius, Berlin 1893; Fryxel, Gesch. Karls XII.; Sarauw, Die Feldzüge Karl's XII., 1888; a Nagy Péter cárról szóló munkák: Noorden, Gesch. Europas im 18. Jahrhdt., II. köt. 1873. M. L.

Észak mágusa, l. *Hamann* (VIII. k.).

Eszék (VI. k.). A városban állomásozó 76. sz. gyalogezrednek (Gradl) az 1866-iki háboruban a chlumi magaslaton elesett vitéz fiai emlékére 1898. Franges Róbert horvát szobrásztól készített emlékszobrot állítottak.

Eszéki főesperesség, l. *Aszuágyi főesperesség.*

Eszkidse, l. *Xanthi* (XVI. k.).

Eszkimó-öböl, l. *Hamilton Inlet* (VIII. k.).

Eszkiser (VI. k.), Kutahija kis-ázsiai török szandsák járási székhelye Khodavendikjar vilajetben az Angorából Koniába vezető vasút kiépülése folytán gyorsan emelkedik. A Purszak jobb partján, ahol a pályaudvar van, új városrész keletkezett, lakóinak száma 10,000-ről 15,000-re (Cuinet szerint 19,000-re) emelkedett és forgalma is jelentékenyen megnövekedett.

Eszki-Sztambul, kis kikötő a kisázsiai török kerületben, az Égei-tenger mellett, Tenedosz szigettel szemben, az Antigonus által alapított *Alexandria Troas* város romjaival.

Eszle, Árpádkori magyar személynév. A név minden valószínűség szerint felhangu párja az *Oslu* névnek, mely megfelel a kun-török usztlu, uszlu a. m. értelmes, okos, eszes szónak; ezen melléknév alapszava a török nyelvek nagy részében: esz (magy. ész) alakban van meg, melyből az eszli a. m. eszes melléknév ízről-ízre megfelel az E. névnek. N. G.

Eszményi bélyeg. Mindazon perekben, melyekben illetékmentes fél szerepel felperesként, ennek képviselője nem köteles a perben járó bélyegilletéket valóságban leróni, hanem az, mint E. csupán feljegyzésbe vétetik. Ha e fél a pert megnyerte és az ellenfél a perköltségekben is elmarasztaltatott, az említett bélyegjegyzék a jogerőre emelkedett ítélet kiséretében a bíróság részéről az illetékkiszabással megbizott hivatalhoz átteendő. Az E.-illetékek feljegyzésének rendezéséről az 1893 dec. 4-én 59,677. sz. a. kelt pénzügyminiszteri rendelet intézkedik. V.

Eszterga *(fára),* ember v. motor által hajtott gép. Részei az állvány két vizszintes ágyazati gerendával, az orsótartó, a szögtartó és hajtószerkezet. Nagyságát megadja a szögtávolság és magasság. Ember által való hajtásnál fordulatszáma 100—150 percenként. Van külön E. a fának szálmentes, és külön harántos megmunkálására; az első hoszszanti, a másik sík E. Kerülékes és sokszögü tárgyak esztergálására különleges E.-k vannak. Néha fából, újabban vasból is készítik. Hazánkban is gyártják már. Az *E.-szerszámok* háromfélék: *a)* tartó, *b)* mérő-rajzoló és *c)* forgácsolók. Tartók: különböző alaku tövisek, srófok és bélletek; mérő-rajzolók: körzők, mértékek, alakzók; forgácsolók: balta, vésők (nagyoló, simító, végelő, különleges alakító, ürvésők), srófmetszők és furók. Azonkivül idesorolhatni még számos különleges célokra használt készüléket is, p. csavart faoszlopok, golyók, kúpos pálcák stb. esztergálására. L. még *Szerszámgépek* (XV. k.). G. K.

Esztergálás, szilárd anyagoknak iparcikké való mekanikai megmunkálásánál előforduló olyan munkafolyam, melynél a tárgy forgó főmozgást, a szerszám pedig mellékmozgásokat végez. V. ö. *Frecskay* János, Mesterségek szótára, Esztergályosmesterség (Budapest 1899).

Esztergom (VI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 1123 km², lakóinak számát (1898) 86,400 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 28 nagy- és 24 kisközség. A szolgabirói járások száma 2, a körjegyzőségeké 9. Puszta, telep és major van 124. A vármegye területén van 3 kórház 146 ágygyal; egész területén működik 25 orvos, 41 okl. bába és 13 gyógyszerész. Van 32·6 km. állami és 238·9 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 5·3 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 97·3 km., miből 42·7 km. állami vasút; vasúti állomások száma 21. Van 32 posta- és 22 táviróhivatal, továbbá 70 távbeszélő hivatal, ill. állomás. A vármegye területén fennáll 1 bank, 2 takarékpénztár és 2 szövetkezet, összesen 768,300 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 96, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 5 különféle szakiskola, 1 tanitóképző intézet, 80 népiskola, 6 kisdedóvó és 1 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 15,030 tanuló látogatta. A budapest—esztergomi vasút, valamint az esztergomi dunahid 1894. elkészült. TH—V.

E. város és a vele összeépült Viziváros, Szent-Tamás és Szent-Györgymező nagyközségeknek E. szab. kir. rendezett tanácsu város elnevezés alatt egyesítését a magy. kir. belügyminiszter 1895. évi 105,174. sz. a. elrendelte s az egyesülés u. a. év jul. 8. megtörtént.

Esztonia, orosz kormányzóság, (1897) 413,724 lak.

Eszván, l. *Asszuan* (II. k.).

Eta, a feudális korban megvetett japán néposztály neve. 1871. a korlátozó törvényeket megszüntették.

Éteignoir (ejtsd: etenyoár), eloltó, oltó kúp, melyet ráborítanak a világító lángra. *L'ordre de l'É.* a. m. az elsötétitők rendje, a jezsuitarend szatirikus elnevezése.

Etetés (VI. k.). Az országgyülési képviselőválasztások feletti biráskodásról szóló 1899. XV. t.-c. kimondja, hogy oly választókerületekben, melyek több községből állanak, a választóknak szükséges ellátása a választás helyén és annak ideje alatt a választást nem teszi érvénytelenné és nem esik a büntető törvény 186. §-ában tilalmazott E. fogalma alá, ellenben a megengedett szükséges ellátásnak túlhágása továbbra is büntetendő lesz. Nem tekintendő továbbá a jelzett értelemben E.-nek *a)* ha tekintettel a megvendégelt személyekre, a megvendégelés alkalmára és egyéb körülményeire, világosan kitünik, hogy a megvendégelés nem azon célból történt, hogy az illetőknek szavazása ez által befolyásoltassék; *b)* egy v. több választónak szokásos alkalmakkor, a képviselő

által saját házánál, vagy azon kivül történt megvendégelése, ha az a szokásos vendéglátásnak határain túl nem terjed. v.

Ethikai mozgalom. E század hatvanas évei óta É.-Amerikában, Angliában és Németországban többé-kevésbbé erősen az a törekvés mutatkozik, hogy az ethikát lehetőleg elválaszszák a vallástól és egészen függetlenné tegyék. A mozgalom É.-Amerikából indult ki és az unitárius törekvésekkel függ össze. Egy *Free Religious Association* nevü szövetséget alakitottak, melyből később egy csomó *Society for Ethical Culture* sarjadt ki, melyeknek az volt a jellemző vonásuk, hogy tagjaiktól nem követelték a személyes istenben való hitet. Miután Londonban is létesült ilyen egyesület, Berlinben *Förster* csillagászati és *Gizycki* György filozofiai tanárok vezetésével megalakult a *Deutsche Gesellschaft für ethische Kultur*, melyhez több német városban fiókegyesületek csatlakoztak. Ez egyesületek fő célja az, hogy ápolják az u. n. ethikai kulturát, melyet mint a méltányosság, igazság, emberiesség és kölcsönös tisztelet állapotát jellemeznek. Ez állapot ápolásának főleg tanitással kell történnie, amely nincs tekintettel a vallási dogmákra. Ebben az irányban többnyire Amerikában buzgólkodtak az ethikai kultura lelkes hivei, kiknek egy része később Németországba tette át működése terét. Ilyenek: Mackintire Salter Vilmos, akit különösen a morál vallása c. munkája (német fordítása Gizyckitől, Lipcse 1885) tett ismertté. Kantból indul ki, erősen hangoztatja annak kötelességfogalmát, de nagyon is eltávolodik tőle, amennyiben a vallás helyébe, melyet majdnem egészen meg akar szüntetni, az emberszeretet gyakorlását teszi; Adler, aki a gyermekek erkölcsi oktatásáról irt (németre fordította Gizycki, Berlin 1893); Coit Stanton, akinek műve: Az E. a vallásban (németül Gizyckitől, u. o. 1890). Németországban az irány előharcosai a két föntemlitetten kivül: Förster tanár fia, Förster F. W., Döring Ágost, Tönnies Ferdinánd, Jodl Frigyes, Ziegler Teobald, kik különben céljaikra nézve nem értenek egyet. Ugy látszik, hogy az utolsó években, különösen Gizycki halála óta (1896) a mozgalom gyöngül, aminek az lehet az oka, hogy a szociális kérdések mindjobban előtérbe nyomulnak. Folyóiratok: Mittheilungen der deutschen Gesellschaft für ethische Kultur (Berlin 1894—95); Ethische Kultur, Wochenschrift f. social-ethische Reformen (7. évf. 1899). Amerikában az irányt képviselik: The open court; The Monist és International Journal of Ethics. V. ö. *Keibel*, Die Religion und ihr Recht, gegenüber dem modernen Moralismus (Halle 1891); *Brasch*, Die Ziele der ethischen Bewegung (Lipcse 1893).

Ethniké Hetairia (gör. a. m. nemzeti egyesület), pánhellén egyesület. A *Philiké Hetairia* mintájára, mely a görög szabadságharcban nagy szolgálatokat tett, 1896. alapitották a végből, hogy a görögség ügyét a királyságon kivül támogassa. Pártul fogta a krétai görög fölkelőket és 1897. ott ismét nyilt harcot támasztott. Ennek következtében a legtöbb görög, aki csak meg tudta fizetni a két drachma havi díjat, különösen pedig sok tiszt belépett az E.-ba. Az egyesület vezetősége 1897. Tesszáliában és Epirusban is önkénteseket toborzott és azzal dicsekedett, hogy Makedoniában, Epirusban és a szigeteken annyira előkészitette a fölkelést, hogy az azonnal ki fog ütni, mihelyt a görög katonák megjelennek a határon. 1897 ápr. az önkéntes guerillacsapatok átlépték a makedon határt, minek következtében kitört a görög-török háboru. A kilátásba helyezett fölkelés mindamellett elmaradt, sőt a törökök Tesszáliát is megháditották. Az E. igéretei üres dicsekvésnek bizonyultak és a titkos vezetőséget nemcsak azzal vádolták, hogy a gyüjtött pénzeket elsikkasztotta, hanem azzal is, hogy Görögországot csak a szlávok kedvéért akarta belevinni a Törökországgal való háboruba.

Etilbromid (aethylbromid), C_2H_5Br, szintelen, éterszagu folyadék, melynek fajsúlya 1·47 és 38°-nál forr. Hamar kigyul. Ha borszeszszel és vizzel főzik, étert ad. Képződik bromhidrogénből és etilénből; előállitási módja a következő: alaktalan foszforra borszeszt öntenek s hozzácsepegtetnek brómot; e folyadékot átdesztillálják és a desztillátumot vizzel lecsapva, szárítják. Az E. a kátrányfestékek gyártásánál talál alkalmazást.

Etilénbromid (aethylenbromid), $C_2H_4Br_2$, szintelen, éterszagu édes folyadék, melynek fajsúlya 2·21 és mely 131·5°-nál forr. Vizben nem, de borszeszben oldódik. 9·5°-nál megolvad s 0°-nál már megszikkad (megsürüsödik). Etilénből s brómból keletkezik. vért.

Etilénjodid (aethylenjodid), $C_2H_4I_2$, szintelen, fűszerszagu, vizben oldhatatlan, de borszeszben és éterben oldható kristályokat alkot, melyek 81°-nál megolvadnak, s könnyen szétbomlanak etilénre és jódra. Képződik, ha etilén 50—60°-nál jódra hat, v. jódhidrogénből és etilénalkoholból.

Etiópiai régió, l. *Állatföldrajz* (I. k.).

Etháme, l. *Athnáme*.

Etna-vasút (Ferrovia Circumetnea). Az Etna körül vezető vasútnak (109 km.) Catania—Adernò pályarészét (36 km.) 1895 febr. 2., az Adernò—Bronte (15 km.) 1895 jun. 2. és Bronte—Giarre pályarészét (58 km.) 1895 jul. 29. adták át a forgalomnak.

Ettaro, l. *Etto*.

Ettingshausen *Konstantin* báró, osztrák paleontologus, megh. Bécsben 1897 febr. 1.

Ettlingen, badeni város, (1895) 6897 lak.

Etto (ecto), a görög hekto olasz megfelelője a méterrendszerben; p. ettaro = hektar, ettogramma = hektogramm, ettolitro = hektoliter.

Ettrik báró, l. *Napier*.

Etymologia, l. *Szófejtés* (XV. k.).

Euchelaion (gör. a. m. imaolaj), a görög egyházban az az olaj, melylyel az utolsó kenet szentségét kiszolgáltatják és az utolsó kenet szentsége is. *Euchologion*, szertartáskönyv a görög egyházban.

Euclidium *R. Br.* (növ., táskazár, *Soria* Adans.), keresztesvirágu, keletvidéki gyom, két fajjal Európában és Ázsiában. Az *E. Syriacum* L. hazánkban különösen oly vidéken barangol, ahol valamikor török nép lakott. Száraz ága összeborul, nedvesen szétterjed mint a jerikói rózsáé. borb.

Eudidimit (ásv.), berillföldet meg nátriumot tartalmazó triszilikát; kristályai táblásak, a gipszéi-

hez nagyon hasonlók. Csupán Norvégiából ismeretes néhány példányban fehér analcimon. Brögger találta.

Eudoxin, a nozofen (tetrajodphenolphtalein) bizmutsója. Vörösbarna por, vízben oldhatatlan. Belsőleg bélhurutnál rendelik felnőtteknek 0·3—0·5 g.-os, gyermekeknek 0·1—0·2 g.-os adagban naponta többször.

Eudromias (állat), l. *Lilefélék* (XI. k.).

Euenos, folyó, l. *Fidarisz*.

Eufonion (gör.), bariton színezetű s kromatikus beosztású réz-fuvóhangszer a katonai zenekaroknál, melyet *Sommer* talált fel 1843. 3 szélzárkával ellátva s *C*, *B* és *A*-ra hangolva. Hangja hasonlít a *tenor-kürtéhez*, szerepe is ugyanaz ami ezé és a *baritoné* és solo-dallamok vagy a középhangok érvényesítésére szolgál. A tiszta réz-fuvóhangszerek csoportjában néha két E. is szerepel, a *fagotot* helyettesítvén. Á. K.

Eufotid, kőzet, nem egyéb mint ofit.

Euglena *Ehrbg.* (állat), az ostoros ázalékállatkák (Mastigophora) osztályába tartozó állatnem, egysejtű, orsóforma testtel, szájjal, egy ostorral, az ostor alapján fekvő vízkiürítő készülékkel s ezen egy pirosszínű festékfolttal. Fajai mind vízben élnek s hazánkban is gyakoriak. Színük általában zöld, de vannak pirosszínűek is. Legközönségesebb az *E. viridis* Ehrbg. faj, mely a pocsolyák vizét néha egészen zöldre festi. Az *E. pyriformis* Ehrbg. színe már piros, s ha nagy menynyiségben jelenik meg, a vizet pirosra festi. Ilyen esetet észlelt *Demeter* Károly Marosvásárhelyen és *Mártonffy* Lajos Szamosújváron. D. J.

Eukazin, kazein-ammonium vegyület, fehér por, meleg vízben oldódik; betegek és lábadozók számára dietetikus készítmény. Naponta 3—4-szer egy evőkanállal levesben, kávéban v. kakaóban.

Eukolit (ásv.), l. *Eudialit* (VI. k.).

Eulalia *Kunth* (növ.), l. *Élesmosó* (VI. k.). — *E. japonica*, l. *Miscanthus*.

Eulenburg, porosz család (VI. k.), 1. *E. Ágost* gróf, porosz fő és udvari marsal, szül. Königsbergben 1838 okt. 22. A katonai pályára lépett, majd 1860—62-ig keletázsiai porosz expedicióban vett részt, 1865—68-ig Frigyes Vilmos trónörökös szárnysegédje, 1868—83-ig pedig kamarása és udvari marsalja, 1883. I. Vilmos császár főudvarmesterré, 1890. végre II. Vilmos fő udvari és házi marsaljává nevezte ki. Ezen felül alezredes à la suite és a fekete sasrend szertartásmestere. 1897. megkapta a Szent-István-rend nagykeresztjét.

2. *E. Botho* gróf (3., VI. k.), porosz államférfiu, 1894 okt. a szociáldemokraták ellen alkalmazandó szigoru rendszabályokra nézve Caprivi birodalmi kancellárral viszályba keveredett s e miatt a miniszterelnökség és a belügyek vezetéséről okt. 29. lemondott.

3. *E. Fülöp* gróf, német diplomata, szül. Königsbergben (Pomeránia) 1847 febr. 12-én. 1866. belépett a Garde du Corps ezredbe, melynek zászlaja alatt végig harcolta az 1870—71-iki francia háborut. 1871—72-ig Keleten utazott, 1872—75. Lipcsében és Strassburgban jogot tanult, 1877. pedig a diplomácia terére lépett s mint követségi titkár, majd követ működött több helyen. 1894 óta Bécsben van alkalmazva mint nagykövet. E. II. Vilmos császár egyik bizalmas embere s mint költő és zeneszerző is ismeretessé tette nevét. Művei: Skaldengesänge, Dichtungen (Braunschweig 1892); Das Weihnachtsbuch (Stuttgart 1892); Erich und Erika und andere Erzählungen für Kinder (München 1893); Abenderzählungen, Märchen und Träume (Stuttgart 1894); azonkivül számos dalt s balladát is irt. 1897. megkapta a Szent-István-rend nagykeresztjét. M. L.

Eulenburg *Albert*, német orvos, szül. Berlinben 1840 aug. 10. Berlinben, Bernben, Zürichben tanult, 1862. orvosdoktor lett, mint orvos részt vett az 1864., 1866. és 1870. háborukban; 1874-ig Berlinben magántanár, 1882-ig Greifswaldban rendkivüli tanár volt. Azóta teljesen az idegbetegségek tudományos kutatásával foglalkozott s Berlinben egy idegbetegek számára való poliklinikát vezet. Művei: Die hypodermatische Injektion d. Arzneimittel (pályadijat nyert, Berlin 1871, 3. kiad. 1875); Lehrbuch der Nervenkrankheiten (u. o. 2. kiad. 1873); Pathologie des Sympathikus (Guttmannal együtt, pályamunka, u. o. 1873); Die hydroelektrischen Bäder (Bécs 1883). E. adta ki a Realencyklopädie der gesammten Heilkunde (u. o. 1880—83, 13. köt., 2. kiad. u. o. 1884, 1890, 22 köt.).

Euler-féle számok, a $\sec. x = \frac{1}{\cos. x} = 1 + \frac{x^2}{2.1} + 5\frac{x^4}{4.1} + 61\frac{x^6}{6.1} + \ldots$ sorban fellépő 1, 5. 61, 1385, 50521, 270715 stb. együtthatók.

Euler tétele, a homogen függvényekről: Ha $f(x_1, x_2, \ldots, x_r)$ egy n-ed foku homogen függvény, akkor $n\,f = x_1\frac{df}{dx_1} + x_2\frac{df}{dx_2} + \ldots + x_n\frac{df}{dx_n}$.

Eumolpus (állat), a rejtett ötlábfejizes bogarak (Cryptopentamera) alrendjébe tartozó bogárnem, melynek egyik faja, a *vincellérbogár* (E. vitis Fabr.) minálunk mint a szőllőnek egyik veszedelmes ellensége ismeretes; szine fekete, kevéssé fényló, tömötten és mélyen pontozott, finoman szürkésen szőrös; csápjainak négy első íze vörhenyessárga; szárnyfedői és lábszárai rozsdabarnák; hossza 4—4·5 mm. D. J.

Eupatoria, orosz város, (1897) 28,062 lak.

Eupen, porosz város, (1895) 15,111 lak.

Eure, francia département, (1896) 340,652 lak., 1897-iki termés: 1.541,430 hl. búza, 187,480 hl. rozs, 153,850 hl. árpa, 2.042,420 hl. zab, 6925 hl. bor, 619,174 hl. gyümölcsbor.

Eure-et-Loir, francia département, (1896) 280,469 lak., 1897-iki termés: 2.033,010 hl. búza, 174,150 hl. rozs, 565,200 hl. árpa, 3.557,300 hl. zab, 5582 hl. bor, 85,192 hl. gyümölcsbor.

Eurizeu, l. *Erizö*.

Európa 27 országa között a terület szempontjából Oroszország foglalja el az első helyet, amennyiben E.-nak csaknem a felét foglalja el; őt követik a német birodalom és Franciaország. A lakosok számát tekintve, szintén ezek az országok állanak első helyen, miként az alanti táblák mutatják:

	km²-ben		km²-ben
Oroszország	5.016,381	Spanyolország	504,517
Német birodalom	540,521	Svédország	450,574
Franciaország	536,494	Finnország	375,604

	km²-ben
Norvégia	322,304
Nagy-Britannia	313.336
Osztrák császárság	300,232
Olaszország	286,589
Magyarország	279.759
Törökország	162,550
Románia	131,020
Bolgárország	96,660
Portugália	89.372
Görögország	65,119
Szerbia	48,302
Svájc	41.346
Dánia	38.340
Németalföld	33.000
Belgium	29,467
Montenegro	9,080
Luxemburg	2,587
Andorra	452
Liechtenstein	159
San Marino	59
Monaco	26·6

E. országai a lakosok száma szerint:

Az ország neve	A lakosok száma	Melyik évben?
Oroszország	103.635,340	1897
Német birodalom	52.250,896	1895
Franciaország	41.384,956	1896
Nagy-Britannia	37.880,764	1891
Olaszország	31.667,946	1898
Osztrák császárság	23.895,413	1890
Spanyolország	17.565,632	1887
Magyarország	15.231,527	1891
Belgium	6.410,783	1895
Törökország	5.711,000	1893
Románia	5.038,342	1889
Svédország	4.919,260	1895
Portugália	4.660,095	1890
Németalföld	4.511,415	1889
Bolgárország	3.309,816	1893
Svájc	2.917,754	1888
Finnország	2.563,000	1897
Szerbia	2.314,153	1895
Görögország	2.187,208	1889
Dánia	2.172,380	1890
Norvégia	1.988,674	1890
Montenegro	227,800	—
Luxemburg	217,593	1895
Monaco	13,304	1896
Liechtenstein	9,434	1891
San Marino	8,500	1896
Andorra	6,000	1896

Már a lakosok számát illető táblázatban a sorrend az első táblától eltér; még nagyobb eltérést mutat azon sorrend, amelynek alapja a lakosok relativ sűrüsége, miként az alábbi tábla mutatja:

	Lakik 1 km²-en
Monacóban	615
Belgiumban	218
Németalföldön	147
San Marinóban	144
Nagy-Britanniában	126
Olaszországban	109
Német birodalomban	97
Luxemburgban	84
Osztrák császárságban	79
Franciaországban	72
Svájcban	71
Liechtensteinben	59
Dániában	57
Magyarországon	54
Portugáliában	51
Szerbiában	48
Romániában	39
Spanyolországban	34
Törökországban	34
Görögországban	34
Bolgárországban	33
Montenegróban	22
Oroszországban	20
Andorrában	13
Svédországban	11
Finnországban	7
Norvégiában	6

100,000 lakosnál többet E.-ban 125 város számlál. Ezekből esik Nagy-Britanniára 29, a német birodalomra 28, Oroszországra 16, Francia- és Olaszországra 12—12, az osztrák császárságra s Spanyolországra 5—5, Belgiumra 4, a Németalföldekre 3, Svédországra, Portugáliára és Törökországra 2—2, Magyarországra, Dániára, Norvégiára, Romániára és Görögországra 1—1. A 125 legnépesebb város közül hatnak van 1 milliónál több lakosa; ezek: London (1897) 4.463,169, Páris (1896) 2.536,835, Berlin (1899) 1.813,551, Bécs (1890) 1.364,548, Szt.-Pétervár (1897) 1.267,023, Moszkva (1897) 1.035,664. Hétnek van több mint $^1/_2$ millió, 20-nak 300,000-nél több, 23-nak 200,000-nél és 69-nek 100,000-nél több. —zik.

Europa, lakatlan kis homokos sziget, 278 km.-nyire Madagaszkár Ny-i partjától, a D. sz. 22° 19′ alatt. A legfölebb 12 m. magas szigetnek partjai nagyobbára meredeken ereszkednek le; csupán É-on van jól védett és kényelmes kikötője. Ivó vize nincs. A teknősbékák nagy számmal élnek rajta. Ezekért és az É-i részében levő lagunájának számos hala miatt Nosszi Béből időnkint halászok látogatják meg. A franciák fekvésének sztratégiai fontossága miatt 1897. Madagaszkárhoz tartozónak jelentették ki.

Europa, a görög mitologiában, l. *Európé* (VI. k.).

Europaeus (lat.) a. m. európai. Linné leginkább olyan növény fajnevéül választotta, amelynek Európában csak egy faját ismerte, p. az *Asarum Europaeum* L. az *Asarum Canadensével* L. szemben. Több ilyen E. nevü növényből később Európában több faj is napfényre került (Tilia, Cyclamen, Cuscuta stb.). borb.

Euryale *Salisb.* (növ.), l. *Tündérszép.*

Euryanthe *Cham. et Schlecht.* (növ.), l. *Amoreuxia* (I. k.).

Euryapteryx *Haust.* (állat), l. *Palopteryx.*

Eurypylos, több hérosz neve. Ilyenek: 1. Poseidon és Astypalaia fia, kit Herakles fiaival egyetemben megölt, Chalkiope nevü leányával pedig Thasselost nemzé. 2. Miziai hérosz. Telephos és Astioche fia, egyik legszebb hős Trójában; anyja megvesztegettetve Trója segitségére küldi már a végső időkben s ott vitéz tettek után Neoptolemos kezétől esik el. 3. Euaimon és Ops fia, Ormenion királya, ki Trója alá menvén, Hektorral is párviadalra száll, de Paris megsebesíti s ezért kénytelen visszavonulni. Dionysos Aisymnetes mítoszában is találkozunk vele. A trójai zsákmányból egy szekrényt nyert, melyben Dionysosnak Hephaistostól készített képe volt, s midőn ezt felnyitotta, őrületbe esett. A Pythia gyógyulást igért neki, ha oly helyre jut, hol az emberek barbár áldozatokat mutatnak be. Midőn E.-t Trójából visszatértében a vihar Aroéba vetette, a jóslat teljesült, mert itt évenként a legszebb leányt és a legszebb fiut feláldozták; e helyen aztán behozta Dionysos tiszteletét.

Eurytion, pelionhegyi kentaurosz, ki egyedül lévén hivatalos a lapita Peirithoos lakodalmán, ennek nejét megsérté, mire fülét s orrát levágva, kidobták. Ez volt oka a lapiták és kentauroszok harcának.

Euskirchen, porosz város, (1895) 9588 lak.

Eutektikus ötvény. Midőn az ötvényt alkotó olvadt fémek egyszerre fagynak meg, vagyis nem válik ki az egyik előbb mint a másik, azt nevezzük E.-nek. Az ólom- és antimonötvény szóban forgó összetételét 87% ólom és 13% antimon alkotja. e. i. a.

Eutin, oldenburgi város, (1895) 4739 lak.

Euxantinsav, $C_{19}H_{16}O_{10}$, sárga, szagtalan, kesernyés ízü tűalaku kristályokat alkot, melyek vizben, borszeszben s éterben oldódnak. Salétromsavval nitro-E.-at ad. Ha vitriololajjal melegitik, euxanton keletkezik belőle. Magnéziasója előfordul a *puré* nevü indiai sárga festékben. vért.

Éva harapása (növ.), l. *Ádámalma* (I. k.).

Evangélikus Afrika-egyesület, 1895. alapított egyesület, melynek az a célja, hogy az evangé-

likus Németország figyelmét az afrikai, különösen a gyarmatokban élő benszülöttekre terelje és ezeket a keresztény kultura jótéteményeiben részesítse. Ezt a célt az egyesület iskolák alapításával, orvosok kiküldésével, falvak létesítésével akarja elérni. Az egyesület közlönye az Afrika havi folyóirat; kiadják Grundemann és Merensky Berlinben 1894 óta.

Evangéliom (VI. k.). Az E.-i kutatásnak új problemákat szolgáltatott egy új kézirat felfedezése, melyet két angol nő *Gibson* és *Lenis* asszony, tett a Sinai-kolostorban. Ott ugyanis 1892 febr. a négy E.-nak egy u. n. palimpszeszt-kéziratát találták meg, melyet azonnal lefotografáltak. Kevéssel utóbb Bensly, Harris és Burket angol tudósokkal ismét a Sinai-kolostorba mentek és 1893 febr. pontosan lemásolták a kéziratot, mely Cambridgeben 1894. The four Gospels in Syriae transscribed from the Sinai Palimpsest címmel jelent meg nyomtatásban. Ugyanabban az évben pedig Smith Levis angolra fordította. A sziriai nyelvű kézirat szövege nagyon hasonló az u. n. *Curetonféle* régebben ismert sziriai fordításhoz, de régibb nála, sőt a Tatianus-féle Diatessaronnál is régibb.

Evans (ejtsd: evvensz) *Tamás*, amerikai fogorvos, szül. Philadelphiában 1823 dec. 23., megh. Párisban 1897 nov. 15-én. 1841 óta a fogászattal foglalkozott. 1848. Párisba ment, ahol megnyerte III. Napoleon kegyét. Érdemeket szerzett a háboru-egészségügy terén és 1870. önkéntes egészségügyi csapatot szervezett, mely a francia sereget követte a háboruba. 1870 szept. 4. *Eugénia* császárné segítségére volt a Tuileriákból való menekülése alkalmával. Munkái: La commission sanitaire des États-Unis (Páris 1865); Les institutions sanitaires pendant le conflit austro-prussien-italien (u. o. 1867); The memoires of H. Heine (London 1884). Párisban kiadott egy The American Register c. hetilapot és 1887 óta egy angol nyelvű napilapot is.

Everardi *Kamill*, olasz bariton-énekes, szül. Dinautban (Belgium) 1825 nov. 25. (szülei voltaképen az *Evrard* nevet viselték), megh. Moszkvában 1899 márc. elején. A gimnáziumból kilépve, bányásztanulmányokkal foglalkozott, de a mellett a zenében is kiképezte magát. 1844. a párisi konzervatoriumba lépett, hol az első díjat érdemelte ki. Majd Itáliában folytatta tanulmányait. A San Carlo szinházban, Nápolyban kezdé 1849. művészi pályáját. Rövid idő alatt első rangu csillaga lett annak az olasz társulatnak, melynek Artôt és utóbb Patti Adelina s Nicoletti is valának tagjai, akikkel együtt 1853—59. és 1864—1867-ig Bécsben, Berlinben, Londonban, Párisban és Szt.-Pétervárott játszott. Játékával elragadta a közönséget. 1864. I. Ferenc József kamaraénekes címmel tüntette őt ki. 1870 óta a szentpétervári konzervatoriumon működött mint énektanár.

Everett (ejtsd: evveret), város Massachusetts északamerikai állam Middlesex kerületében, Bostontól 3 km.-nyire, melylyel lóvasút köti össze, (1890) 11,068 lak.

Eversm., természetrajzi nevek után *Eversmann* Eduárd Frigyes (VI. k.) német természetbuvár nevének rövidítése.

Eveszt, folyó, l. *Evszt* (VI. k.).

Evező tollak, l. *Madarak* (XI. k.).

Evilat (a paradicsomi Chavila), a magyarok mondai őshazája. A Bécsi Képes Krónika szerint «amint a szentirás és a szent tanítók mondják, a magyarok Jáfetnek Magor fiától származtak, aki (Jáfet) az özönviz után E. földére ment». E. országot a szentirás hat izben említi (szorosabban csak Genesis, II. 11.). A zsidó születésü Epiphanius egyházatya szerint a görög-római időkben is tudtak Kis- és Nagy-E.-ról s Kosmas Indikopleustes 510. tett útjáról szóló könyvében E.-ot egyenesen Hunniával azonositja, ezt azonban Indiába (az Indus forrásvidékeire?) helyezi. V. ö. bővebben *Krausz* Sámuel, E. a magyarok őshazája, Ethnographia (1898. évf. 293—305. old.). M.

Eving, falu Arnsberg porosz kerület dortmundi járásában, (1895) 4113 lak., vasúttal, kőszénbányászattal.

Évjárat, sportkifejezés a lovak korának általánosságban való megjelölésére. Derby-É. p. az összes három éves lovak; Tokio-É. mindazok a lovak, amelyek Tokióval egykoruak, tehát vele egy évben ellettek. Miként ezen példa mutatja, az egyes É.-okat rendesen valamelyik kiválóbb képviselőjéről nevezik el.

Evora, portugál város, (1890) 15,134 lak.

Évszámitás, l. *Év* (VI. k.) és *Naptár* (XII. k.).

Evva *Lajos* 1896 okt. 16. megvált a budapesti népszinház igazgatásától.

Excelsior (ó-lat., *excelsus*, magasztos, fönséges, kitünő, középfoku), különösen kiváló, feltünően jó; használják jeligének («följebb!») és iparcikkek meg egyéb tárgyak reklámszerü kiemelésére. — Neve egy hires gyémántnak is (Jagerfontein E.). L. *Gyémánt* (VIII. k.).

Exeter College (Exeter főiskola), Angolországban Walter de Stapledon exeteri püspök alapitotta 1314-ben 12 növendékkel. 1404-ben Stafford Ödön salisburyi püspök két új növendék befogadására tett alapitványt s adta az intézetnek mostani nevét. 1565. Oetre Vilmos baronet 8, majd 1636. I. Károly angol király Jersey s Guernesey szigetekről való ifjak számára 1 s 1770. Sheers asszony 2 új alapitványt tett ezen kollégium alapitványi helyei szaporitására. Mindezen alapitványokat főként Angolország nyugati részein született ifjak nyerhették el. Viktoria királynő uralma alatt rendeztettek végre ezen kollégium ügyei olyformán, hogy ma 15-re megy alapitványi növendékei (fellows) száma, kik Angolország bármely vidékéről fölvehetők. Két alapitványi hely jövedelme a rektornak és a 15 növendéknek engedtetett át s a még fenmaradt 8 alapitványi hely jövedelméből évenkint 22 pályadíjat tűznek ki. Több kiállitást is rendeztek már ezen intézetben, mely az alapitványi helyeket nem élvező tanulók számára is még mintegy 16 nagyobb jótétemény fölött rendelkezik. CS—Y.

Exhibition (ang., ejtsd: ekszhibisn), igy hivják az angolok a modern iparkiállitásokat.

Ex lex (lat.) a. m. törvényen kivül. Újabbi történelmünkben az 1899 jan. 1-től márc. 21-ig terjedő időköz elnevezése. Az 1898—99 telén folyt obstrukció ugyanis megakadályozta az 1899. évre szóló költségvetés tárgyalását s a törvény-

hozás a Bánffy-kormánynak ideiglenes pénzügyi felhatalmazást sem adott. Az E. állapot a Bánffy-kormány bukásakor, a Széll-kormány megalakulása után a fent mondott napon szünt meg, mikor az indemnitási törvény a hivatalos lapban megjelent. L. még *Magyarország*.

Exner *Adolf*, osztrák jogtudós, megh. Kufsteinban 1894 szept. 10.

Exocarpium (lat.), a gyümölcs külső bőre; l. *Gyümölcs* (VIII. k.).

Exocarpus *Labill.* (növ., Sarcocalyx Zipp.), a Santalaceák génusza, 12 fajjal Ausztráliában meg a déli szigeteken. Az *E. cupressiformis* Labill. meg az *E. latifolius* R. Br. Ausztráliának kákanemü fás növényei, gyümölcsüknek a nyele elhúsosodik és ehető, a tetején van az igazi száraz diója. BORB.

Exogyra *Say.* (Ceratostreon Bayle, Rhynchostreon Bayle), kövült állat, az *Ostreidae* Lam. családjába tartozó kagylónem. A héj hosszukás v. tojásdad, egyenetlen oldalu; a jobb teknő domborubb és nagyobb, mint a fedőszerü (felső) bal teknő, mindkettőnek a búbja csigaszerüen becsavarodott és oldalra tolt. Vagy szabadon úszva élnek, v. az alsó (jobb) teknő búbjával sziklához nőve. A felső jura- és kréta-korban éltek. Legnevezetesebb faja az *E. columba* Lam., mely a középkréta-koru képződményekre jellemző és hazánkban is előfordul. LÖRENT.

Exokannibálizmus, l. *Antropofágia*.

Exotermikus reakció, l. *Termokémia* (XVI. k.).

Exploitation de l'homme par l'homme (franc., ejtsd: ekszploatasziõ dö lom pár lom) a. m. embernek ember által való kihasználása. Saint-Simon egyik követője, *Bazard* (II. k.), jellemezte a jelenlegi társadalmi és gazdasági rendet ezzel a kifejezéssel, amely azóta a szociálizmusnak és a munkáskérdésnek vitáiban sokszor idéztetvén, ma már sokkal élesebbé csiszolódott s magyarul igy hangzik: az egyik ember kisajátitja a másik embert. Mindig abban az értelemben használják, hogy a tőkepénzes vállalkozó, a munkabér-szerződés jogi alapján állva, magának biztositja a munkás összes képességeit. A munkás lemond munkájának az eredményéről, csupán csak a megállapitott munkabérre tart számot; egyszóval a termelésnek mind a három tényezőjét, t. i. a természetet, a tőkét és munkát egyaránt megszerezheti magának a tőkepénzes.

Expressis verbis (lat.) a. m. kifejezett szavakkal, nyiltan, kétségbevonhatatlanul.

Exsiccantia, l. *Szárítószerek* (XV. k.).

Extasis, l. *Ekstázis* (V. k.).

Extincteur (franc., ejtsd: ekszteñktőr a. m. kioltó), oly oltókészülék, melynél a vegyi úton előállitott gázok a vizre nyomást gyakorolnak és azt sugáralakban az edényből kinyomják. Áll pedig egy teljesen zárt, hengeralaku, ónozott vaslemezből készült edényből, melynek felül töltőnyilása, alul pedig tömlős kifolyónyilása van. Az edényt $^2/_3$-ában megtöltik szódabikarbonát-vizoldattal, mig a töltőnyiláson át egy üveg- v. ólomedénybe borkő- vagy kénsavadagot tesznek, mely a szódavizzel a kihajtó erőt, a szénsavat fejleszti. A töltőnyilásnál oly szerkezet van alkalmazva, mely v. az üveg eltörésére, v. az ólomedény kinyitására szolgál. Valamennyi E., bármily néven is neveztessék, lényegileg egy és ugyanaz, csakis ezen u. n. elsütési szerkezet alakjában különböznek. Legegyszerübb köztük a *Miller*-féle (l. az *ábrát*), melynél az üvegedény egy vaskosárban fekszik és az azzal érintkező vaspecekre mért kalapácsütés folytán sül el. Az E. töltése a gyors, csak egy percig tartó kihasználás mellett, költséges: szükség esetében töltése sok időt igényel, miért is csak kis tüzek oltására, mint egy ember által is kezelhető első oltóeszközt

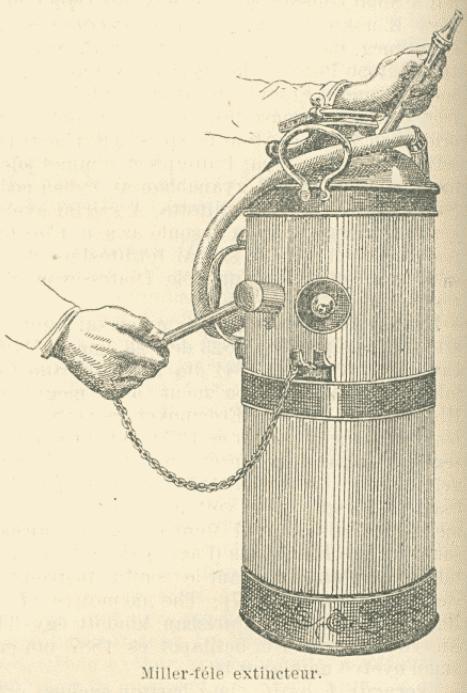

Miller-féle extincteur.

használják. A vele elért vizsugár távolsága 10—14 m., bősége 5—7 mm. Amerikában nagyobb, négykerekü kocsin elhelyezett kettős E.-öket használnak első oltószer gyanánt. B. SZ.

Extrauterinus, l. *Méhen kivüli terhesség* (XII. k.).

Extubáció, l. *Intubáció*.

Exudenizmus (gör.) a. m. kicsinylés, semmibe vevés; a retorikában az ellenfél érveinek kicsinylő számbavétele.

Eydtkuhnen, porosz község, (1895) 3368 lak.

Eye *Agost*, német műtörténetiró, megh. Nordhausenben 1896 jan. 13.

Eyke von Repgow, l. *Eike* (V. k.).

Eylau, porosz város, (1895) 3413 lak.

Eyssenhardt *Ferenc*, német teologus, szül. Berlinben 1838 márc. 6., előbb gimnáziumi tanár volt Berlinben és Hamburgban; 1882 óta a hamburgi városi könyvtár igazgatója. Jelesebb szövegkiadásai: Martianus Capella (1866); Phaedrus (1867); Macrobius (1868); Historia Miscella (1869); Apulejus (1869); Ammianus Marcellinus (1871); Scriptores historiae Augustae (2 köt., 1864. Jordan Henrikkel). Ezeken felül: Die Homerische

Dichtung (1875); Epistola urbica (1879); Römisch und Romanisch (1882); Hadrianus und Flavus (1886) stb. Végül: Mittheilungen aus der Hamburger Stadtbibliothek (1884 óta).

Eyzies, *Les* (ejtsd: lézi), falu a franciaországi Dordogne département Sarlet kerületében, a Vézère folyó és az Orléans-vasút mellett, barlangokkal, melyekben 1862—68. jelentékeny prehisztorikus leletekre bukkantak.

Ezékiás, Juda királya, l. *Hiszkiasz* (IX. k.).

Ezer tó országa, l. *Finnország* (VII. k. 217.).

Ezoterikus társulat, buddhista társulatokból 1892. alakult titkos szövetség, mely különösen az emberi u. n. asztráltest (II. k.), tehát a szellemvilág kikutatását tűzte céljául.

Ezredéves emlékünnep és kiállítás, l. *Millennium* (XII. k.).

Ezredévi emlékfák, Darányi Ignác földmívelésügyi miniszter 1896. felhivást intézett a magyar néphez, hogy az ezredéves mult emlékére országszerte fákat ültessenek. A felhivásnak lett foganatja, mert — mint maga a miniszter 1898 nov. mondta — addig közel két millió fa vert gyökeret az ezredéves anyaföldben.

Ezredtulajdonos. I. Miksa német császártól kezdve kiváló harcosokat *ezredessé* neveztek ki és oklevélben engedélyt adtak nekik új ezred felállítására. Ily kiváltsággal gyakran uralkodóházak tagjait is felruházták; ezek azonban udvari hivatalaik vagy egyéb elfoglaltságuk miatt az új ezredeket személyesen nem vezérelhetvén, e célra helyettest (alezredest) neveztek ki, aki tényleg az ezredet vezette, mig ők maguk az ezred *tulajdonosává* váltak és ebbeli minőségükben nagy hatalmi jogkörrel birtak.

Ily viszonyok uralkodtak azelőtt az osztrák hadseregben is, mig 1867. az E.-i állás puszta méltósággá vált, melynek cimével most a közös hadsereg gyalogsági, lovassági és tüzérségi ezredeinek tulajdonosai vannak kitüntetve a nélkül, hogy ebbeli állásukkal tényleges szolgálati működés is összekötve volna. Jogában áll azonban a tulajdonosnak, hogy ezredének egyenruháját felölthesse és díszkivonulásoknál annak élére állhasson. Ezredét — az illető számnak hozzáfüggesztésével — még mindig a tulajdonos nevén nevezik meg.

Ezüstművesség, l. *Ezüstözés* (VI. k.) és *Ötvösség* (XIII. k.).

F.

F., rövidített sportjelzés a lovak szinének megjelölésére, e helyett: fekete.

Fa, *viztartalma*. A fa élő korában változó, de rendszerint nagy mennyiségü vizet tartalmaz, amely függ a fa korától, az időszaktól, a fa fajtájától és más körülményektől. Fiatal fában több a viz, mint öregben. Évszak tekintetében minden fának van évenkint két maximális és két minimális viztartalma, melyek ugyanazoknál a faféléknél ugyanazokra az időpontokra esnek. Átlagosan a frissen döntött fák maximális viztartalmát 50%-ra tehetni, mely némely lombos fáknál 42%-ra le-, tülevelüeknél 60%-ra is fölszáll. Ezen vizmennyiség $^1/_3$—$^2/_3$ részig folyós, a többi fölszivott állapotban van a fában. Az első a levegőn elszáll, az utóbbi csak 110 C°-ra való hevitése mellett távozik el. Ha tenyészeti vize a környező levegő viztartalmának megfelelő fokig elpárolgott, ugy hogy a fa nedvességi foka a levegőével majdnem egyenlő s ezzel emelkedik és esik, akkor a fát légen száradtnak mondják. Az ilyen fa viztartalma még mindig 15—20%-ot tesz ki.

Fa szine. Ha egy fa törzsét keresztirányosan átmetszük, akkor annak büttüjén néha a következőket láthatni: a bél körül kisebb átmérőjü sötét szinü magot; ez a fa *gesztje*. A keresztmetszet külső kerületén egy világosabb szinü keskeny gyürüt, ez a fa *szijacsa* v. *fehérje* s a kettő között egy szinével is a kettő között álló széles, a faanyag zömét alkotó gyürüt, ez a *szin-* vagy *érett fa*. Ezek a szinben s müszaki tulajdonságaiban is egymástól eltérő anyagrészek azonban nincsenek minden fanemnél meg. Némelyikben csak a szijacs v. szinfa, némelyikben a háromféle anyag közül csak kettő van meg. A fa jellemző szinét csakis szin- v. érett fa mutatja. A különböző fák azonban különböző szinüek is lehetnek. A legtöbb fának a világos-sárgától a sárgás-barnáig terjedő szincsoportozata van meg, melyet általában *faszinnek* mondunk. Ezektől eltérően vannak még fekete, sötét viola, szép piros, sőt néha zöldesbe játszó szinei is, de csak délszaki fáknál, amelyek miatt ezeket aztán a müvészi faiparban használják. G. K. és CSY.

Fabago *Tourn.* (növ., Zygophyllum L.), a Zygophyllaceák génusza, 60 fajjal az óvilágban meg Ausztráliában. A *F. zygophylla* Borb. v. *Zygophyllum F.* L. sziriai s északafrikai kóró egypáru levelekkel, különben a kerti paszulyhoz hasonlit. Virágrügyét mint a kápriét készitik el és a helyett fogyasztják (kápribab). BORB.

Faba st. Ignatii, l. *Ignatia* (IX. k.).

Faber, 1. *Ernő*, német hittérítő, szül. Koburgban 1839 ápr. 25., megh. Cintauban (Khina) 1899 szept. 26. 1864. a rajnai térítő társaság küldte ki Sanghaiba, ahol 1885. az általános protestáns térítő társaság szolgálatába lépett. Nevezetesebb művei: Lehrbegriff des Konfucius (Hongkong 1872); Die Grundgedanken des alten chinesischen Socialismus; Der Naturalismus bei den alten Chinesen; Eine Staatslehre auf ethischer Grundlage (Elberfeld 1877); Der Tauismus (1884), továbbá khinai nyelven: Márk evangéliumának magya-

rázata (5 k.); A khinai és a keresztény műveltségről stb.

2. *F. János Lothar*, német nagyiparos, szül. a Nürnberg melletti Steinban 1817 jun. 12., megh. u. o. 1896 jul. 26-án. 1839. átvette a dédapja, *F. W. A.* által Steinban 1760. alapított irógyárat. F. jelentékeny javításokat léptetett életbe az irógyártásban és gyárát mintavállalattá tette, mely Németországban ma első helyen áll. A gyár fellendüléséhez nagy mértékben hozzájárult, hogy F. 1856. szerződés útján kizárólagos jogot szerzett a keletszibériai szajáni hegységben felfedezett kitünő grafit kiaknázására. A gyár jelenleg 1100 munkást foglalkoztat, 1881. a bajor király F.-t *bárói* rangra emelte. Halála óta a gyárat özvegye, *F. Ottilia* báróné birja.

Fábián, 1. *Dániel*, megh. 1894 máj. 7.

2. *F. Mihály*, ref. lelkész és iró, szül. N.-Berényben (Somogy) 1834 aug. 11. Középiskolai tanulmányait a gyönki 6 osztályu gimnáziumban végezte, a bölcsészeti és teologiai tanulmányokat a kecskeméti főiskolában hallgatta. 1861. őszödi, 1872. harkányi, 1892. nagyszokoli lelkészszé, 1893. egyházkerületi tanácsbiróvá választatott. Munkái: *Halotti bucsuztatók* (Eszék 1855, ez volt az Eszéken először megjelent magyar könyv); *A szent föld*, különösen Jeruzsálam képe földrajzi és történeti tekintetben, Plitt után (Pest 1860); *Gusztáv Adolf svéd király életrajza* (Pécs 1875). Ezenkivül néhány tankönyv s több értekezés az egyházi lapokban. V. ö. *Szinnyei*, Magyar irók, III. köt. 29. l.).

Fábián-szőllő, l. *Gyöngyszőllő*.

Fabini *Lajos*, táborszernagy, a 8-ik hadtest parancsnoka és parancsnokló tábornok Prágában, szül. Valdhidon (Nagy-Küküllő) 1830 aug. 26. Miután elvégezte a gimnáziumot, 1848 nov. belépett a 23-ik osztrák vadász-zászlóaljba, melynek soraiban végigküzdötte az 1849-iki erdélyi hadjáratot. 1850. az 5-ik vadász-zászlóalj hadnagya, 1859. főhadnagya lett. 1861. mint másodosztályu századost a 28-ik vadász-zászlóaljhoz helyezték át. 1866. első osztályu századosnak nevezték ki. A trautenaui, neu-rognitzi és königgrätzi csatákban tanusitott vitézségeért a harmadosztályu vaskoronarendet kapta a hadi jelvénynyel. 1870. a hadi iskola elvégzése után beosztották a vezérkarhoz, 1872. pedig vezérkari tisztté s a kolozsvári 35-ik gyalogsági hadosztály ideiglenes vezérkari főnökévé nevezték ki, 1875. őrnagygyá léptették elő és a prágai főparancsnoksághoz, 1876. pedig a vezérkar újjászervezése alkalmával véglegesen a hadtesthez osztották be. 1877 nov. addigi alkalmazásában alezredes lett, 1878. mint a 13-ik hadtest hadműveleti osztályának tagja részt vett a boszniai okkupációnális hadjárat öt csatájában, majd Sarajevo ostromában és vitézségeért a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte. A hadjárat befejezése után visszatért Prágába, ahol 1879. vezérkari főnök s 1880. mint ilyen ezredes lett. Amikor Philippovich táborszernagy bécsi parancsnokló tábornok lett, F.-t is áthelyezték oda vezérkari főnöknek, majd pedig visszavitték Prágába, amikor Philippovich báró 1882. ismét prágai parancsnokló tábornok lett. F. a 8-ik hadtest vezérkari főnöke maradt 1886-ig, amikor a prágai 17-ik gyalogsági dandár parancsnoka lett, mely állásában 1887. vezérőrnagygyá léptették elő. 1889. a Szt.-István-rend lovagkeresztjét nyerte és Lembergbe helyezték át a 22-ik gyalogsági dandárhoz. 1890. a lembergi 11. gyalogsági hadosztály parancsnokságát vette át és 1893. altábornagygyá léptették elő. 1894 aug. a hadi lövő-iskola felügyelője s a vezérkari tisztjelöltek vizsgáló bizottságának elnöke, 1897 jun. a 6-ik hadtest parancsnoka és parancsnokló tábornok Kassán, majd titkos tanácsos és az I. oszt. vaskoronarend tulajdonosa. 1898 tavaszán a 102-ik számu gyalogezred tulajdonosa. 1898 nov. táborszernagy lett. 1899 ápr. a súlyosan megbetegedett Grünne gróf táborszernagy helyébe Prágába nevezték ki a 8-ik hadtest parancsnokává és parancsnokló tábornokká.

Fabiny, 1. *Ferenc*, kuriai biró, szül. Pesten 1854 jul. 22. A jogi tanfolyamot u. o. és Bécsben elvégezvén, egy éven át még a berlini és párisi egyetemeken hallgatta a jogot. Visszatérve másfél évig ügyvédi irodában dolgozott s 1877. a jog- és államtudományok doktorává avatták. 1877. a kincstári jogügyek igazgatóságához fogalmazógyakornokká, 1878. tiszteletbeli fogalmazóvá, 1879. a kir. kuriához mint semmitőszékhez tiszteletbeli, 1881. pedig valóságos segédtanácsjegyzővé nevezték ki. Időközben 1880. ügyvédi oklevelet nyert. 1883 elején a marosvásárhelyi kir. táblánál pótbiró, 1886. rendes biró lett s mint ilyen 1891. a budapesti kir. itélőtáblához helyeztetett át. Ugyanezen évben a kir. kuriához kisegitő birónak rendelték fel. 1894 febr. a kir. kuria rendes birójává nevezték ki. Kiváló érdemet szerzett a magyar kir. kuria felülvizsgálati tanácsa által hozott határozatok összegyüjtésével és rendszerbe foglalásával. Munkája: *A magyar kir. kuria felülvizsgálati tanácsa által a sommás eljárásról szóló törvény* (1893. XVIII. t.-c.) *alapján hozott határozatoknak gyüjteménye* (I., II. köt. 1897, III. köt. 1899, Budapest). v.

2. *F. Teofil* 1898 aug. 25. lemondott a bányakerületi ág. ev. egyház főfelügyelői állásáról.

Fabre (ejtsd: fábr), 1. *Ferdinánd*, francia regényiró, megh. Párisban 1898 febr. 11.

2. *F. József*, francia iró, szül. Rodezban 1842 dec. 10. A tanári pályára lépett és Bordeauxban meg a párisi Lycée Saint-Louisban a filozofia tanára volt. 1881. rodezi képviselő lett, 1894 óta pedig a szenátus tagja. L'École de l'homme et du citoyen címmel több ifjusági iratot adott ki, melyek közül Washington, libérateur de l'Amérique és Jeanne d'Arc, libératrice de la France (új kiad. 1894) a legnépszerübbek. Az orléansi szűz iránt F. rajongó tisztelettel viseltetik. 1890. a Châteletszinházban előadatta Jeanne d'Arc c. 5 felvonásos drámáját, összegyüjtötte a hősnőre vonatkozó hivatalos okiratokat, melyeket Procès et condamnation de Jeanne d'Arc (új kiad. 1894) és Procès de réhabilitation de Jeanne d'Arc (2 k. 1888) címmel tett közzé.

Fabretti *Ariodante*, olasz történetiró, megh. Torinóban 1894 szept. 15.

Facio ut facias, l. *Facio ut des* (VI. k.).

Fackh *Károly*, megh. Budapesten 1898 nov.

Fa-csan (Fu-san), város Khinában, 20 kmnyire DNy. felé Kantontól, az egyesült Pei-Kiang és Szi-

Kiang F. nevü ágának, közel egy millió lak., élénk kereskedéssel, jelentékeny iparának főága a vasipar.

Facta, l. *Factum* (VI. k.).

Factor, l. *Faktor* (VI. k.).

Fadda, Egyiptomban a. m. para (XIII. k.).

Fadrusz *János.* 1897 máj. 16. leleplezték Pozsonyban Mária Terézia szobrát, mely alkalomból a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét kapta. Újabban Wesselényi Miklós emlékszobrával keltett figyelmet. Ezen a művén a monumentális tartalom s a genreszerü járulék szerencsés összeolvasztását dicsérték bírálói. A kolozsvári Hunyadi Mátyás szobrot ő készíti.

Faeculometer (gör.-lat.), a keményítő megvizsgálására szolgáló készülék, fokokra osztott üvegcső, mely megmutatja, hogy mily arányban növekszik meg a megnedvesített keményítő tömege.

Fafaragványok utánzása. A fényűzés mai korszakában a művészet terén is kénytelen az iparos gyakran a pótlékhoz, a hamishoz fordulni, hogy a kisebb pénzű közönség fényűzési hajlamát is kielégíthesse. A drága, igazi műértékkel biró kézi faragást a műasztalos és a díszműgyáros ennek folytán néha mesterséges úton készült faragványokkal pótolja. A fafaragványok utánzása már igen régi keletü, de jelentőségre még csak a legújabb időben vergődött. Nevezetesen négyféle eljárás szerint készítik. 1. Guattari szerint megtüzesített, különböző fokozatban kivésett 4—5 vasmintával égetik ki a fából. Alkalmas ez az eljárás durvább, nagyobb méretü elemekből álló faragványokra, p. falborításnál, mennyezetnél használt párkányléceknek ökörszemekkel, levélsorokkal való díszítésére. Párisban nagyobb gyárban készítik ezeket. 2. Wittkowsky berlini vállalkozó egymást keresztező 3—5 funérrétegből összeenyvezett lapokba sajtol bele csekély domborlatu ékítményeket 30—100 légkörnyomás mellett. A funérok közötti kötőszer olyan, hogy még csak sajtolás közben, átmelegedés folytán ömlik meg és köt. Székülésekre ez a gyártmány különösen alkalmas. 3. Ludwig B. bécsi gyáros bronzhengerekbe vésett díszítményeket visz által a hengerek között lassan átmenő fára. Az üreges hengereket gázzal felmelegíti és igy a fa is átmelegedvén, képlékenynyé válik. Az ily módon készült utánzatok szépek, de nagy hibájuk, hogy alapjuk mindig barna. Ugyanezen eljárás szerint készítenek ma több helyen igen szép utánzatokat, hol azonban a hőfok csak 30—35 C°, a fa tehát nem barnul meg. Egy bécsi gyáros szabadalma szerint az ékítmény belesajtolása előtt a fa felületét benedvesíti boraxoldat és tejkeverékkel, miáltal a faragvány felületén bőrüvegréteg képződik, a fa is azonban képlékenyebb lesz. Tény, hogy az ily módon készült utánzatok finomságukkal tünnek ki. A 4-ik eljárás amerikai származásu és abban áll, hogy a fát megfelelő kivésett mintával bütüjéről sajtolják össze hidraulikus sajtóval, 100 légkörnyomás mellett. GAUL KÁROLY.

Faföld, l. *Földek* (VII. k.).

Fag (ang. a. m. igavonó állat), átvitt értelemben (fagging-system) az angol iskolákban az alsóbb osztályok azon tanulóit nevezik igy, akik egy-egy felsőbb osztályu tanulónak, a *fagmasternek* a védelme alá vannak helyezve és akik e védelem fejében bizonyos szolgálatokat és tiszteletet adnak neki.

Fagedenikus fekély (a görög φαγεῖν a. m. falni szótól), a fekélyek azon faja, mely maga körül folytonosan tovább terjedve, marja és roncsolja a szöveteket, ugy hogy rövid idő alatt a bőrnek, hol leggyakrabban észlelhető, kiterjedt részei elpusztulnak. A bujakóros fekélyek, a kórházi üszök kiválóan hajlamosak ilynemü fagedenizmusra. Ritkábban észlelhető ez a bőrfarkas neve alatt ismert gümőkóros bőrfekélyeknél (lupus phagedaenicus), de ha utóbbinál a bőr ilynemü beolvadása megindult, ugy az arcnak (ajk, orr, szemhéj, pofa) kiterjedt része rövid idő alatt elpusztul. Kezdődő fagedenizmusnál maró szerek alkalmazása vagy tüzes vassal való égetés ajánlható.

Fagging-rendszer (ejtsd: fegging), angol iskolákban meghonosodott szokás, mely a felsőbb osztályok tanulóit feljogosítja, hogy az alsóbb osztályok tanulóitól bizonyos szolgálatokat követeljenek és inasszerü szobatársaknak használják fel őket. Minden alsóbb osztályu növendék (fag a. m. szolga) *fagmastert* kap, akinek védelmére szükség esetében igényt tarthat. Ez a szokás nálunk is megvolt a régi ref. főiskolák benlakásaiban, hol a szolgálattevő kis diákot *dárdásnak* nevezték.

Fagibine, 1894. fölfedezett, 100 km. hosszu, legfölebb 25 km. széles és helyenként 30 m. mély tó Afrikában Timbuktutól 70 km.-nyire Ny. felé. A hosszukás háromszögalaku tavat csatornák kötik össze a Niger folyóval; a csatornák közül a legfontosabb a Gundam nevü, amelyen decembertől májusig hajók is járhatnak. E csatornákon át a Nigerből a viz, különösen áradása idején átfolyik a F.-be és azt erősen megnöveszti. Ilyenkor a tó vize egyesül a közeli Bonkor-tó vizeivel és elér a Tahakim-hegység lábáig. Alacsony vizállás idejében csak a tőle D. felé fekvő Dauna és még néhány kisebb tóval van összekötve. Számos szigete közül a legjelentékenyebbek: a Tagilam, Karakaime, Autelgungu és Divagongo. A legjobb kikötő Tagilam szigetén van; Port Aubénak hivják. A F.-vel összeköttetésben levő tavak és mocsarak az É. sz. 15° 42′—17° és a Ny. h. 3° 10′—4° 50′-ig nyúlnak s bennük nagy számban élnek kaimánok és körülöttük vizi madarak. É-i és Ny-i partjain az Igellad nevü tuareg törzs, D-i partjain pedig földmívelő négerek élnek. Sem René Caillié, sem Barth, sem Lenz, bár közelében jártak, nem vettek róla tudomást, mert a benszülöttek a nagy tó létét titokban tartották. Gundam a tó partján fontos sztratégiai pont, mert egy ágyunaszád a tó környékét e pontról könnyen megvédheti.

Fagne, *La* (ejtsd: fany, másik neve *Venn, Veen*), Belgium egy része, mely Namur tartomány délnyugati részét és a Hennegaunak a Maas és a Sambre közt levő délkeleti részét foglalja magában. Felsődevoni palából áll, melyből elszigetelt mészkőtuskók nyulnak ki. Területén vannak Chimay, Marienburg, Philippeville városok.

Fagyasztott tej, a konzervált tejnek egyik fajtája, mely fagyasztás által állíttatik elő s 3—6 hétig is változatlanul eláll. Régebben is

történtek már kisérletek a tejkonzerválás ez egyedül helyes módjával, de csak pár éve, hogy Casse dán mérnöknek sikerült előállítása. Eljárásának lényege az, hogy a tej egy részét kis részletekben fagyasztó gépekkel gyorsan megfagyasztja s az igy nyert fagyott tejet a szintén ammoniák-jéggépekkel 2—3 C°-ra lehűtött elszállítandó tejhez keveri, miáltal az egésznek hőfoka néhány napon keresztül tartósan 0° körül marad. A tejet kis részletekben és gyorsan kell megfagyasztani, mert ha a tej áll, a tejszin kiválik belőle s akkor már nem egyforma a tömege. A keverékhez használt fagyott tej mennyisége az időjárás szerint változó, de sohasem nagyobb, mint az összes mennyiség 50%-a. Az ily F.-et, ha rendeltetési helyére érkezik, minthogy úszó fagyott részek vannak benne, kimérés vagy feldolgozás előtt fel kell melegíteni. Ez rendesen gőzzel fűthető lapos, cinezett rézüstökben történik. A tejfagyasztás hivatva van nemcsak a tej, hanem a tejtermékek, mint tejszin, vaj kereskedelmét is átalakítani. Nálunk is megindult már az akció e találmány értékesítésére, de még eddig pozitiv eredményre nem vezetett. Külföldön (Dánia, Németország) már inkább használják. Egyes nagyobb helyeken gyűjtőállomásokat szerveztek, hol a környékről összegyült tejet, tejszint megfagyasztják s ily állapotban küldik vagy a fogyasztási piacra vagy a vajköpülő telepekre. Ily módon azután még a napokig állott tejszinből is lehet teavajat készíteni. Nagy hasznát venné ez eljárás elterjedésének a termelő és a kereskedő egyaránt. A termelő a fejést tetszőleges alkalmas időre tehetné, drágábban adhatná el tejét a kereskedőnek, kinek nem kellene számitásba vennie azt, hogy a tej egy része, ha nem adhatja el hamarosan, megsavanyodhatik s ezáltal vesztesége lesz; viszont a kereskedő jobban beoszthatná tejszükségletét; a címére érkezett szállitmányt oly időben vitethetné el a vasúttól, mely neki alkalmas; nem kellene éjjel szállítania, ezáltal a feldolgozásnál alkalmazott munkaerő is olcsóbb lenne. Legnagyobb érdeme ezen eljárásnak mégis az, hogy lehetséges a tejet minden idegen anyag hozzáadása nélkül konzerválni, még hozzá oly módon, hogy a tej íze nemcsak hogy nem változik, sőt egyesek állítása szerint javul. TELEK JÁNOS.

Fäh *Adolf*, svájci teologus és kulturtörténész, szül. Ragazban (Svájc) 1858., majd lelkész lett Speicherben (Appenzell kanton). Jelenleg a st.-galleni kolostor könyvtárának őre. Főbb művei: Das Madonnen-Ideal d. älteren deutschen Schule; Grundriss der Gesch. der bild. Künste (1887—90, díszmunka). Legújabb munkái: Grundriss der Geschichte der bildenden Künste (Freiburg 1896); Die Kathedrale in St. Gallen (1896). M. L.

Fahaka (állat), a forrt állkapcsu halak (Plectognathi) rendjének egyik faja, mely a Nilusban és Nyugat-Afrika más folyóiban él; latin neve *Tetrodon F.* Hass.

Fahlbeck *Pontus*, svéd történetiró, szül. 1850. Tanulmányait Lundban végezte, ahol megszerezte a doktorátust. 1880. a lundi egyetemen a történet magántanára. 1889. az államtudományok rendes tanára lett. Művei: Kritiska studier äfver det frankiska rikets äldsta samfundskéck (1880); Der så kallade striden mellan Svear och götar (1884); Sveriges national-förmögenhet (1891); Staud och klasser (1892); Det svenska jordbrukets afkastning (1893).

Fähnrich, l. *Zászlótartó* (XVI. k.).

Fái *J. Béla* a *Budapesti Napló* (l. o.) megalapításában részt vett s maig ott dolgozik. E mellett a Magyar Szinháznak volt titkára 1899 okt. 15-ig, mikor ugyanily minőségben a Népszinházhoz ment át. Mint műfordító újabban is igen nevezetes munkásságot fejtett ki.

Faipar, l. *Házi ipar*.

Fair (ang., ejtsd: fér), 1. vásár, sokadalom, különösen pedig búcsuval összekötött vásár; azonkivül maga a búcsu napja *(F.-day)*, a vele kapcsolatban levő ünnepekkel. — 2. *F.* a. m. szép. A turfnyelvben a. m. illő, megfelelő, p. vadászterület. Annyit is jelent, hogy *gentlemanlike*, azaz becsületes, tisztességes, úri, p. viselet.

Fairfieldit (ásv.), viztartalmu kalciummangánfoszfát ($Ca_2Ma_2P_2O_8 + 2H_2O$); vöröses-fehér, leveles, gyöngyfényü triklin-kristályok. K. 3·5; fs. 3·07—3·15. Termőhelye Broncheville, Fairfield (Connecticut), Bajorország (Rabenstein).

Fairford (ejtsd: ferförd), falu Gloucester angol grófságban, (1891) 1463 lak. Híres csúcsíves temploma üvegfestményeiről (tévesen Dürernek tulajdonítják). Közelében angolszász korszakbeli sirboltok találtattak.

Faiszt *Manó*, német zenész, megh. Stuttgartban 1894 jun. 5.

Fajinger, l. *Inger* (IX. k.).

Fajö, Maribóhoz tartozó dán sziget, Laaland és Fämö szigetek közt. Területe 8 km², (1890) 1401 lak.

Fajsúly (VI. k.). Az ásványok F.-ának meghatározásában az általános módokon: a hidrosztatikus mérleggel, a piknométerrel és az aerométerrel való meghatározásokon kivül két mód használatos, megjegyezvén, hogy ezek nem oly pontosak, mint p. a piknométerrel való meghatározás, mely a legtökéletesebb módszer. Az egyik a *Jolly-féle rugalmas mérleg*, melylyel való mérés különösen alkalmas akkor, ha a mérendő ásvány nem igen apró. Gyorsan és elég kényelmesen mérhetni vele, elegendő gyakorlottság mellett pedig meglehetős pontossággal is. Leirását l. *Jolly-féle mérleg*. A másik mostanában sokat használt módszer újabb keletü és *súlyos folyadékok* használatában áll, melyek ha jól elkészítve rendelkezésünkre vannak, a F.-meghatározás segítségükkel gyors, ha nem is fölöttébb pontos. A viznél jóval súlyosabb, pontosan meghatározott F.-u folyadékokból, illetőleg ezeknek valamelyikéből egy bizonyos mennyiséget pohárba öntünk és belé teszszük a mérendő ásvány egy kis darabkáját v. pedig porát. Az ásvány vagy a fenékre süllyed, v. a folyadékban lebegve marad, vagy pedig a folyadék felszinén úszni fog, a szerint, amint F.-a az alkalmazott folyadékénál nagyobb, vele megegyező, avagy kisebb. Ha az ásvány súlyosabb, akkor ez úton célt nem érünk, de ha a folyadékon úszik, akkor a meghatározás folytatható. Alkalmas higító szerekkel ugyanis a használt súlyos folyadék F.-át csökkenthetjük, amit addig teszünk meg, mig csak a megmérendő ásvány a folyadékban lebegve nem marad. Ekkor a lebegő ásvány

és a folyadék F.-a ugyanaz. Most meg kell ismernünk a fölhígított folyadék F.-át és az lesz a kérdéses ásványé is. E célra ismeretes F.-u ásványdarabkákat dobunk a folyadékba, amelyik benne lebeg, annak a F.-értékével egyenlő a folyadék, tehát a kérdéses ásvány is. A folyadék F.-át a *Westphal-féle mérleggel* is meghatározhatni, ami egyszerűbb. Különösen jó hasznát veszszük a súlyos folyadékoknak, együttesen termő ásványoknak vagy közetelegyrészeknek egymástól való elkülönítésekor, p. kémiai elemzési célokra.

Ami a súlyos folyadékokat illeti, leginkább a következőket használják: *Thoulet-Goldschmidt-féle oldat:* kéneső-jodid oldata jódkáliumban, F. 3·19; *Rohrbach-féle oldat:* kéneső-jodid oldata jódbáriumban, F.-a 3·58; *Klein-féle oldat:* borowolframsavas kádmium, F.-a 3·5—3·6; *Braunsféle oldat:* jódmetilén, F.-a 3·55. Ezek közül az első és az utolsó a legalkalmasabb. V. ö. *Schmidt* Sándor, Drágakövek (2. köt., 5—12. old.) vagy *Goldschmidt* terjedelmes értekezését (Neues Jahrbuch f. Mineralogie, 1881, I. Beil.); *Rosenbusch,* Mikr. Phys. d. Miner. (1885, 207. old.).

A F.-meghatározásnál különösen a következőkre kell ügyelni: 1. a megmérendő ásványdarabka tökéletesen tiszta legyen és ment idegen, hozzá kevert anyagoktól; 2. ürök, likacsok ne legyenek benne, mit ugy érünk el, ha az illető darabkát finom porrá törjük; 3. a felületére tapadó légbuborékoktól is gondosan meg kell szabadítani, legcélszerűbben ugy, ha megelőzőleg vizben főzzük; 4. ha az ásvány vizet szív magába, akkor tökéletesen át kell itatni, mielőtt ezt a vizben megmérnők. Mellesleg jegyezzük meg, hogy vizben oldható ásványokat a rendes módszerekkel nem vizben mérjük, hanem spirituszban vagy petroleumban és a kapott számot a használt folyadék F.-ával megszorozzuk. SZT. H.

Fakereskedelem, l. *Fa* (VI. k. 622. old.).

Falc., természetrajzi nevek után *Falconer* Hugh (VI. k.) nevének rövidítése.

Falcea (Falcia, Faltas), Moldvában szántóföldek területmértéke, legtöbbnyire 142·19 ar, de sok helyen csak 113·04 ar.

Falcinellus (állat), l. *Ibiszfélék* (IX. k.).

Falckenstein, l. *Vogel von Falckenstein* (XVI. köt.).

Falcunculus (állat), a gébicsek családjába tartozó ausztráliai madárnem. *F. frontatus* Vieill., színre és nagyságra nézve a mi széncinkénkhez hasonlít.

Falk 1. *Miksa* 1898 okt. 7. megülte születése 70-ik évfordulóját, mely alkalommal a közélet minden teréről fényes ovációkban részesült. Midőn az 1898-iki delegációnális időszakban a külügyi bizottság 25-ik általa készitett jelentését előterjesztette, a Szent-István-rend középkeresztjével (máj. 19.) tüntették ki. A pénzügyi bizottság elnöke, a quotabizottság előadója. Újabban megjelent töle: *Erzsébet királynéról* (visszaemlékezések, Magyar Könyvtár, Budapest 1898).

2. *F. Zsigmond* lovag 1898. megkapta a Ferenc József-rend középkeresztjét.

Falke, 1. *Jakab,* német műtörténetiró, 1895. nyugalomba vonult és megh. 1897 jun. 9. Lovranában, Abbazia mellett. Közzétette még: Aus alter und neuer Zeit, neue Studien zu Kultur und Kunst (2. kiad. Berlin 1895) és Lebenserinnerungen (Lipcse 1896).

2. *F. János* (liliensteini) báró, osztálytanácsos a közös külügyi minisztériumban, szül. Budán 1845., megh. Bécsben 1895 máj. 28. Budán végezte a gimnáziumot, Pesten és Bécsben a jogot, azután a magyar kancelláriába került, a kiegyezés után pedig a külügyi minisztériumba, hol a sajtó-osztályt vezette. Része volt az 1861-iki alkotmányos fordulat előkészitésében és többi közt az októberi diploma eredeti szövegét is ő fogalmazta, amelyet azután Sennyei Pál helylyel-közzel módosított. M. L.

Falkenberg, Oppelnben, (1895) 2061 lak.

Falkenburg, porosz város, (1895) 4078 lak.

Falkenhayn, 1. *Ferenc* gróf, osztrák államférfi, megh. Ottenschlagban 1898 szept. 7.

2. *F. Gyula* gróf, osztrák államférfi, 1895 jun. a földmivelésügyi miniszterségről a Windischgrätz-kabinettel együtt visszalépett s a képviselőházban egy kis feudális-klerikális töredéket alkotott. 1897. a képviselőházban ő indítványozta a nevét viselő *(Lex F.)* törvényellenes házszabályt, melynek az volt a célja, hogy a többségben levő klerikális szláv párt a németek ellenállását megtörje. A többség furfangos csellel a Lex F.-t csakugyan elfogadta, de midőn Abrahamowicz elnök és Kramarz alelnök a házszabály alapján a német ellenzék vezérférfiait a teremből kihurcoltatta: Bécs utcáin majdnem forradalomra került, ami a Badeni-kabinet bukását vonta maga után (1897 nov. 28.). Az újra egybegyült birodalmi gyülés a Lex F.-t egész csöndben hatályon kivül helyezte. Megh. Bécsben 1899 jan. 12.

Falkenstein in Sachsen, (1895) 8004 lak.

Falkensteini barlang, mészkőbarlang a würtembergi Schwarzwald kerületben, Grabenstetten falu mellett, Urach és Nürtingen közt. Bejárata vad, sziklás völgyben van. Maga a barlang tágas boltozatos üreg, melynek magassága egyes helyeken 12 m., más helyütt csak 1 m. Hátterében tó van, melyből az Elsach ered, mely a barlangban nagy vizesést alkot. A barlang fölött messzire ellátszó szikla van, melyen állitólag valamikor Falkenstein nevü vár állott.

Falkia *L. fil.* (növ.), a folyókafélék génusza 3—4 fajjal Afrika déli részén. Ritka kerti virág.

Fallières *Kelemen Armand* francia politikust 1899 márc. 3. Loubet helyére megválasztották a francia szenátus elnökévé. Ebben a minőségben 1899 okt. a szenátus tagjaiból alakított állami törvényszék tárgyalásain elnökölt, mely a köztársaság ellen összeesküdött monarkisták és nacionalisták (Déroulède és társai) fölött itélt.

Fallop-cső, l. *Nemi szervek* (XIII. k.).

Falu-Län (Falun-Län), l. *Dalekarlia* (IV. k.).

Falun (franc., ejtsd: falõñ), Franciaországban, különösen Bordeaux környékén és a Touraineben az alsó miocén-rétegnek nem igen kiterjedt, kövületekben gazdag homoklerakódás. Meszes kagylóhéjtartalmuk gyakran oly bőséges, hogy a homokot trágyázásra is föl lehet használni.

Falunit (ásv.), timvasmagnéziahidroszilikát. Szürkés-zöld, olivazöld, zöldesbarna. A kordierit vegybomlási terményeként tekinthető. K. 3·5—5.

Töm. 2·6—2·8. Előjön Svédországban (Falun) szteatitpalában, hol a kemény, barna F. (kordierit) kristályszemeken átmeneti kérget alkot.

Fames, a régi rómaiaknál az éhségnek megszemélyesítője (Hesiodosnál: Limos), mely azonban inkább csak költőknél fordul elő és a népnek köztudatába kevéssé vagy éppen nem hatott be. Vergilius szerint az alvilág bejáratánál ólálkodik, Ovidius szerint pedig Pallorral (halványság) és Tremorral (remegés) egyetemben a szkitha pusztákon barangol a Kaukázus táján. Száraz mint egy csontváz és éjjelenkint a levegőben szállong, hogy alvó áldozataiba éhséget és sorvadást leheljen. L. M.

Famille rose (franc., ejtsd: famij róz, a. m. rózsaszínű család), khinai porcellán, melynek díszítésére a mázon más szinek mellett főkép a piborvörös és aranysárga szint használják. 1690. kezdték gyártani.

Famille verte (franc., ejtsd: famij vert, a. m. zöld család), khinai porcellán, melynek mázát különböző szinek mellett jórészt smaragdzöld szinnel díszítik. Gyártását 1460 körül kezdték.

Famincin *Szergijevics Sándor* orosz zenész megh. Ligovóban, Szent-Pétervár mellett, 1896 jul. 6.

Fämö, Maribóhoz tartozó dán sziget Seeland és Laaland között. Területe 11 km², (1890) 743 lak.

Fämund, a Mjösen után a legnagyobb tó Norvégiában, nagy része Hedemarken járásban fekszik, nem messze a svéd határtól, 670 m. magasban a tenger szine fölött, É.-tól D-re 55 km. hosszu, de nagyon keskeny, területe 203 km².

Fan, khinai mérték, l. *Fen* (VII. k.).

Fanagoria, helység Kuban orosz tartományban, erőddel, Taman félszigeten, a tamani öbölben van egy kis kikötője, (1887) 3500 lak. Állítólag a régi Phanagoria (XIII. k.) romjain épült helység, a XI. sz.-ban orosz fejedelmek székhelye volt, 1349 óta egy kat. érsek székhelye, a velenceiekkel és genovaiakkal folytatott élénk kereskedelem folytán hamar fölvirágzott, de a török uralom alatt gyorsan hanyatlott. Környékén sok kurgán és iszapvulkán van.

Fáncsi *Ilka,* szinésznő, l. *Lendvay* (3., XI. k.).

Fandarja, a Szerafsan balparti mellékfolyója, Turkesztán orosz-középázsiai kormányzóság szerafsani járásában. Nevezetes az oroszoknak 1870. a 25 km. hosszu és 1920 m. magas *Fan-szoroson* való átkeléséről, a Thian-san egyik hegyláncán, melyen a folyó keresztültör.

Fango (olasz, a. m. iszap), a battagliai meleg források ásványos iszapja, melyet köszvényes betegek fürdőül használnak.

Fantaszmoszkóp (gör.) a. m. varázstükör (XVI. k.).

Fapác *és fapácolás.* A középeurópai fák legtöbbjenek már természettől is kellemes sárgásbarna szine van, mely hosszu idő folyamán mindinkább sötétebbé válik, mig végre azt a régiességet, antiquitást nyeri, mit a mult századokból származó butorokon és fa-szereken oly nagyon csodálunk. Fokozódik ez a hatás még, ha a butorokat mindig jó karban tartották, törölgették, miközben az éles sarkok és az érdes fölület lassan-lassan kopott, finomult. A mai ízlés, melyet második renaissance-nak mondhatunk, az első renaissance korából származó butorokat még abban is utánozza, hogy szinét is megközelíteni törekszik. Ezt a fa természetes, világosabb szinének öregbítésével, sötétítésével, vagyis festésével, pácolásával érjük el. A fa pácolásának más célja néha az is, hogy drágább délvidéki fák szineit utánozzuk, p. az ébenfáét, a palliszander, a mahagoni-fáét stb. Utóbbi eljárást nem helyeselhetni, mert nem számitva azt, hogy valóságban a nemes fákat sohasem utánozhatni teljesen, a cél mégis csak csalódás előidézése, amellett pedig az utánzás költsége néha akkora, hogy az utánzott nemes fának használata sem kerül többe. Leghelyesebb még a fának barnára való pácolása, amelylyel az illető butort régibbé akarjuk tenni, néha pedig más fával régi diófát akarunk jelezni. A barna ugyanis meleg szin és igy a vele kezelt fatárgyat is kellemesebbé, melegebbé teszi. Ennek a körülménynek tulajdonitjuk azt, hogy leginkább csak barna fafestéket alkalmazunk, néha még feketét is. Legyen itt néhány jobb vizálló barna és fekete fapác összetétele fölemlítve.

Szép *pirosbarna* szint kapunk bármily európai fán, ha a fát előbb katechufőzettel (4%), ennek megszáradása után pedig 5% kettős krómsavas kálioldattal bekenjük. Tölgyfát csak kettős krómsavas kalioldattal (2%—10%) kenjük be. Tanninoldattal vagy cserhéjfőzettel bármily fát melegen és kettős krómsavas kálival utólagosan hidegen bekenve, szintén szép és vizálló barna szint ad. Piros árnyéklatu barna szint nyerünk, ha előbb valamely jó piros kátrányfestékoldattal (p. safraninnel), másodszor pedig bármely barna fafestékkel, p. szemcsés pác oldatával festünk. A szemcsés pácot jó kevés alkaliahidráttal (p. lugkőoldattal) főzni.

Fekete szint kapunk, ha a fát kékfafőzettel (mely azonban főzés után még 24 óráig levegőn állott) melegen — kétszer is — bekenjük, száradása után pedig savas faecetsavas vagy savas salétromsavas vasoxidullal bekenjük. Utóbbiakat ugy készitjük, hogy vasforgácsot erős faecettel vagy híg salétromsavval leöntjük. Állandó, semmiféle sav vagy alj által meg nem támadt feketét nyerünk, ha 1 sr. sósavas anilint 15 sr. vizben $^1/_{20}$ sr. rézkloriddal főzünk és a fát ezzel melegen bekenjük. Ez az oldat mindig savanyu legyen, amiért ajánlatos használata előtt néhány csöpp sósavat belekeverni. A második szer, a tulajdonképeni pác vagy csáva megint 5%-os kettős krómsavas káli, mit hidegen kenünk föl. Ha a fa egyszeri áztatás után zöldesfekete lenne, a két oldattal szükség szerint még egyszer-kétszer váltakozva bekenjük. Kémiai laboratoriumok asztalaira ez a legkitünőbb fekete festék. GAUL

Fa-parenchyma (növ.), l. *Farészlet* (VI. k.).

Fa presto, l. *Giordano* (VII. k.).

Faraday törvénye, l. *Elektrolízis* (V. k.).

Faradisatio v. *faradoterápia,* a Faraday által 1831. feltalált indukciós áram (faradikus áram) alkalmazása az orvostanban. L. *Villamos kúra* (XVI. k.).

Faragó *Lipót,* mérnök, szül. Pesten 1855 jan. 3. Középiskoláit u. o. az ág. ev. gimnáziumban és a fővárosi reáliskolában járta. A József-mű-

egyetemet hallgatta, hol 1878. mérnöki oklevelet nyert. Állami szolgálatba lépett 1878-ban; 1879. tanársegéd volt a József-műegyetemen. Majd a kulturmérnöki intézmény keretében érvényesítette tehetségét és számos talajjavító munkálatban vett részt. 1884. Olaszországot, 1892. Németországot utazta be; 1892. részt vett a párisi V. és 1898. a brüsszeli VII. nemzetközi hajózó kongresszusokon, mint a kormány képviselője. 1890. műszaki tanácsos lett. 1896. a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét kapta. 1897. az orsz. vízépítési igazgatóság kulturmérnöki osztályának vezetőjévé nevezték ki, majd 1898. a miniszteri osztálytanácsosi címet nyerte el. Tevékeny mérnöki gyakorlaton kívül széles körű irodalmi munkásságot is fejtett ki; számos értekezése jelent meg a szaklapokban; főbb munkái: *A belvíz levezetése, különös tekintettel hazai viszonyainkra* (1889); *Az ártérfejlesztés és osztályozás legcélszerűbb módozatának megfejtése* (1898); mindkét munka a magy. mérnök- és építész-egylet nagy aranyérmével kitüntetett pályamű; *Vizi utainkról* (előadva az I. magyarországi technikus-kongresszuson); Les voies navigables de la Hongrie (1892); Normal-Abmessungen der Verbands-Kanäle (Berlin 1898). A magyar mérnök- és építész-egylet lapjaiban megjelent főbb cikkei: *A vízrajzi osztály 10 éves fönnállása; A vízjogi törvény munkálatai; Vízépítészet az ezredéves orsz. kiállításon.* BGD.

Farepedés (növ.), l. *Fagyrepedés* (VI. k.).

Farhajlat, l. *Hajlat* (VIII. k.).

Farini *Domonkos*, olasz politikus, 1898. megvált az olasz szenátus elnökségétől. Utódja Saracco lett.

Farkas, 1. *Adolf*, másként *Oszmán pasa*, Bem hadsegéde, utóbb török pasa, szül. Morvaországban 1823., megh. Konstantinápoly közelében (önkeze által) 1898 pünkösd vasárnapján. Szüleivel ifju korában Magyarországba költözött s az elsők között volt, aki 1848. beállott honvédnek. Nagyváradon eskették fel s azután egyik hadsegéde lett Bem apónak, akinek oldalán végig küzdötte az erdélyi hadjáratot. Részt vett nevezetesen 1849 márc. 27. a vöröstoronyi szorosban kivívott diadalban. Azután Szamosújvár parancsnoka lett, majd pedig mint százados, Bemet követve, Magyarországba jött és részt vett az utolsó harcokban, kivált a Mehádia melletti ütközetben, amidőn Mertens csapatait 2000 magyar és lengyel honvéddel egy teljes napig feltartóztatta, fedözvén a menekülőknek a Dunán való átkelését. Másnap azután neki is sikerült török földre menekülni. Bempéldájára ő is belépett (mint százados) a török hadseregbe s egyúttal áttért a mohammedán hitre s felvette az Oszmán nevet. 1853. mint őrnagy vett részt a dunai hadjáratban (az oroszok ellen) és mint Omer pasa szárnysegéde harcolta végig a háborut. Később a krimi félszigetre küldték, hol Raglan lord angol főparancsnok vezérkarában működött és érdemei fejében angol érdemkeresztet kapott. 1870. alezredessé tették és a konstantinápolyi katonai akadémia tanárává nevezték ki, mely intézetnél haláláig működött. Az 1878-iki orosz háboruban annyiban vett részt, hogy a Plevnában elsáncolt Gházi Oszmán pasának fontos parancsot vitt Konstantinápolyból. Utóbb ezredes és tábornok lett. Leánya a török világban ünnepelt *Nigjar* (XIII. k.) török költőnő, kinek dalait (Afrusz a. m. Sóhajok) franciára is lefordították, Kunoss Ignác pedig néhányat magyarra is fordított. A költőnő, ki férjétől elvált, atyja vendégszerető házában különösen a magyar vendégeket nagy szivességgel fogadta. Maga F. pasa 1890. és 1896. ellátogatott Magyarországba, ahol több rokona él. 1898. pünkösd vasárnapján délelőtt rendes sétájára indult, ahonnan többé vissza nem tért. A Marmara-tenger partján a Prinkipo-szigettel szemben a hullámokban agyonlőve találták. Tettének oka ismeretlen maradt. M. L.

2. *F. Gyula* fizikust 1898 máj. 6. az akadémia levelező tagjává választották.

3. *F. József*, ref. teologus, újabb művei: *Az Úr siona vagy a keresztény egyház 19-száz éves történelme* (Budapest 1897); *A pesti református egyház 101 éves története* (u. o. 1898).

4. *F. Lajos*, iró, szül. Hajdu-Dorogon 1821. régi hajducsaládból, megh. 1894 dec. 3. A gimnáziumot Debrecenben és Kassán, jogi tanulmányait Eperjesen és Pozsonyban végezte. 1845. Pozsonyban ügyvédi vizsgát tett és visszatért szülővárosába. 1848. a volt Hajdu-kerület által létesített honvédzászlóalj századosparancsnoka lett és ebben a rangban végig harcolta az egész szabadságharcot. Miután 1849. több hétig az aradi vár foglya volt, Dorog város főjegyzője lett. 1856—61. mint szolgabiró szolgált Nagy-Károlyban, 1861—65. a volt Hajdu-kerület főügyésze volt, 1865—70. pedig mint Dorog város főhadnagya (polgármestere) működött. Dorogon 1868. az ő kezdésére ült össze a magyar ajku görög katolikusok országos nagygyülése, mely elnökének választotta. Ez időtől fogva a társaságban és a hirlapokban nagy mozgalmat indított a magyar nyelvnek a görög szertartásu magyar ajkuaknál oltári nyelvvé tétele és egy Hajdu-Dorogon létesitendő magyar nyelvü görög katolikus püspökség érdekében. 1870—71. a Hajdu-kerület táblabirája, 1871—76. pedig ismét főügyésze volt. Mikor 1876. a Hajdu-kerület megszünt, az újonnan létesített Hajdu vármegye főügyészének, 1878. pedig árvaszéki elnökének választották. 1881. visszavonult a magánéletbe. Halála után megjelent nagy műve: *Egy nemzeti küzdelem története* (sajtó alá rendezte és tájékoztatóval ellátta *György* Endre, Budapest 1896).

5. *F. Lajos*, kolozsvári egyetemi tanár, szül. Bonchidán 1841 nov. Korán jutott árvaságra, mert atyját 1849. az oláhok kirabolták és megölték. Középiskoláit Kolozsváron, jogi tanulmányait Pesten végezte. 1869. meghivták a nagyszebeni jogakadémia tanszékére, 1872. pedig a kolozsvári egyetemen a római jog rendes tanárának nevezték ki. A tudományos akadémia 1893. levelező tagnak választotta, 1897. pedig a miniszteri tanácsosi címet kapta. Értekezései a Jogtudományi Közlönyben, az Erdélyi Muzeumban és az erdélyi muzeumegylet kiadványaiban jelentek meg. Művei: *A római jog történelme* (I. köt. Kolozsvár 1892, II. köt., 1. füz. u. o. 1895); *Római öröklési jog* (külön kiadás a római jog

történelméből, u. o. 1895); *A becsület általános jelentősége a mai római jogrendben* (u. o. 1896); *Az egyetem közéleti viszonya* (a kolozsvári Ferenc József m. kir. tudományegyetem alapító oklevelének kihirdetése alkalmából, u. o. 1898).

6. *F. László*, orvos, 1896. megkapta a királyi tanácsosi címet, 1898. pedig a III. osztályu vaskorona-rendet.

7. *F. Ödön*, zeneszerző, újabb műve: *Balassa Bálint* (eredeti dalmű 3 felv. Szövegét Tóth Kálmán Dobó Katica című műve után irta Hamvas József, Budapest 1896).

Farkasfalvi, *Findura* Imre (VII. k.) magyarosított neve. F. 1896. megkapta a koronás arany érdemkeresztet.

Farkasháló, l. *Halászat* (VIII. köt. 573. old.).

Farkasnyálkő (ásv.), l. *Scheelit* (XIV. k.).

Farkas-Raskó-alapítvány. *Farkas* István pécsi lakos F. címen, végrendeletileg 2000 frtot hagyományozott az akadémiának oly célból, hogy hirdettessék évenként pályázat egy hazafias költeményre, s a pályaművek közül a műbecscsel biró, leghazafiasbnak pályadíjul adassanak ki a kamatok (100 forint) minden év április 6-án.

Fármászon, igy nevezik a törökök az istentagadót, hitetlent, továbbá a szabadkőművest. Maga a szó a francia *franc-maçon*-nak az elferdítése.

Faro, portugál város, (1890) 8844 lak.

Farsetia *Turra* (növ.), keresztes virágu fű, 20 fajjal Európa déli részén, Afrikában, Keleten és K.-Indiában. A *F. triquetra* DC. (F. Dalmatica Vis) Dalmátországnak jellemző füve.

Farsut, város Kenneh felső-egyiptomi tartományban, a Nilus balpartján, (1894) mintegy 9000 lak., élénk kereskedéssel és egy cukorgyárral.

Fartőhegy, leveshús, l. *Hús* (IX. köt. 491. old.).

Fa rühe (növ.), l. *Fahimlő* (VI. k.).

Faschó (ejtsd: faskó) *család*, hazánkba az Adriai-tengerpart vidékéről származott; egyik tagja, *I. János*, Ferdinánd királytól a «lucsivnai» előnévvel nemességet nyert; *II. János*, aradvármegyei táblabiró, szül. 1756., megh. 1811. Fia *József* aranysarkantyus vitéz. Szül. 1794. Anyja Forray Anna volt, az utóbb bárói, majd grófi rangra emelt, azóta kihalt soborsini Forray-családból. Sok éven át Arad vármegye alispánja s 1825-től állandóan követe volt. Mint ilyen az 1830-iki koronázó országgyülésen is résztvett és a koronázó menetben való részvételért kitüntették, utóbb egyéb szolgálataiért a vaskorona-rendet nyerte. Az adminisztrátori rendszer idejében aradi főispáni helyettes volt (1846—48); meghalt Bécsben 1866.

Faschó-Moys *Sándor*, a reményfalvi *Moys*-család tagja, anyai részről Faschó József unokaöcsese, ezáltal örökbe fogadtatott kir. engedélylyel, mely alkalommal a «csermői» nemesi előnevet is nyerte. Szül. 1842., a gimnáziumot Temesváron, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. A jogi doktori és ügyvédi diploma megszerzése után Csermőn gazdasággal foglalkozott, 1867. mint tiszteletbeli főjegyző Arad vármegye szolgálatába lépett. Innen csakhamar a belügyminisztériumba titkári minőségben hivatott meg. Most ugyanott miniszteri tanácsos. Egyéb kitüntetések mellett a Lipót-rend és vaskorona-rend lovagja.

Fasoda (VI. k.), 1898. az angol-egyiptomi hadsereg F. és vidékén is megtörte az ál-khalifa s a dervisek hatalmát. De midőn *Kitchener* pasa szept. F.-ba ért, annak lástyáin már a *Marchand* francia őrnagy által kitűzött zászló lengett. A francia expedició, mely a Felső-Kongóról elindulva, a Felső-Nilus vidékére ért, megelőzte tehát az É. felől közelgő angol hadsereget. Egy néhány hétig most az a kérdés izgatta fel az angol és francia közvéleményt, hogy melyik fél tartja meg F.-t véglegesen. Az angol külügyminiszter föltétlenül ragaszkodott F. birtokához és Kitchener pasa ezt a szándékot Marchanddal tudatta is. Mindamellett Marchand csak akkor hagyta oda a várost, midőn Delcassé külügyminiszter ezt neki egyenesen megparancsolta, mely parancsnak azután okt. havában eleget tett. Ezzel a *F.-kérdés* az angolok előnyére dőlt el. V. ö. *Caix* R., Fachoda, la France et l'Angleterre, Páris 1899).

Fasztov, falu Kijev orosz kormányzóság Vaszilkov járásában, mintegy 8000 lak. Vasúti csomópont.

Fátih, a törökben használatos arab kifejezés, a. m. hódító, győző, első sorban pedig II. Mohammed szultánnak, Konstantinápoly meghódítójának a neve: *F. szultán*, a hódító szultán.

Fa tükre (növ.), l. *Farészlet* (VI. k.).

Fátyolmeduzák, l. *Hidroideák* (IX. k.).

Fátyolos hagyma (növ.), l. *Győzedelmesfű* (VIII. k.).

Fauldhouse (ejtsd: faoldhauz), város Linlithgon skót grófságban, West Caldertől DNy.-ra 10 km. (1891) 2762 lak., szén- és vasbányákkal.

Faulmann *Károly*, német iró, megh. Bécsben 1894 jun. 28.

Fauna, ókori istenség, l. *Faunus* (VI. k.).

Faure *Félix*, francia államférfi, 1894. Dupuy kabinetjében a tengerészeti tárcát kapta. Périer Kázmér visszalépése után 1895 jan. 17. Versaillesban a francia köztársaság elnökévé választották (430 szavazattal Brisson 361 szavazata ellenében). Mint elnök szigoru alkotmányos magatartást tanusított s nagy figyelmet fordított a francia állam méltó reprezentálására a külföldi hatalmak s uralkodók előtt. A déli Franciaországban időző magyar királynét, valamint a nejét meglátogató királyt, továbbá 1896. az orosz cárt Párisban fogadta s egy év mulva (1897) a cári látogatást Szt.-Péterváron viszonozta. Agyszélhüdés érte s hirtelen halt meg Párisban 1899 febr. 16.

Faustianum vinum, l. *Falernusi bor* (VI. k.).

Fava *Onorato*, olasz iró, szül. Collobianóban (Piemont) 1859 jul. 7. Jelenleg Nápolyban él mint az irodalom tanára. Részben az ifjuság számára irott művei a következők: Prime follie (1881); Vita nostra (1885); Tesoruccio (1885); Granellini di pepe (1886); Vita napoletana (1887); Storielle di Francine (1887); Morti, Capo d'anno, versi; Ometti e donnine (1888); Al paese delle stelli (1889); La discesa di Annibale (1891); Aquarelli (1883). Egy ideig a Lo Studente c. ifjusági folyóiratot szerkesztette és Di Giacomóval együtt kiadója volt a Fantasio-nak.

FECSKENDŐK.

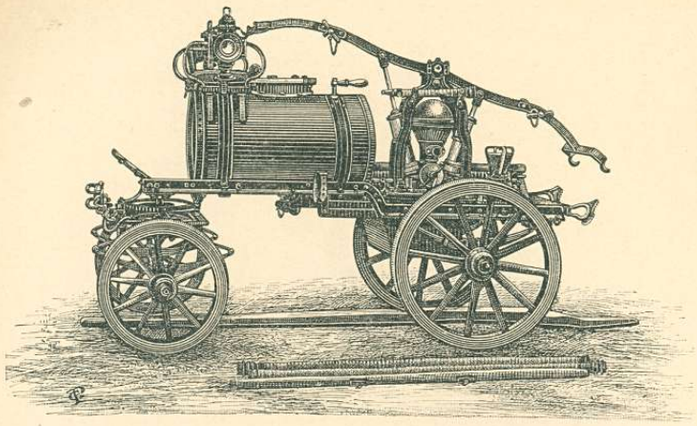

8. ábra. Vészvonat, forgatható és lebillenthető vízszállítóval (hydrophor).

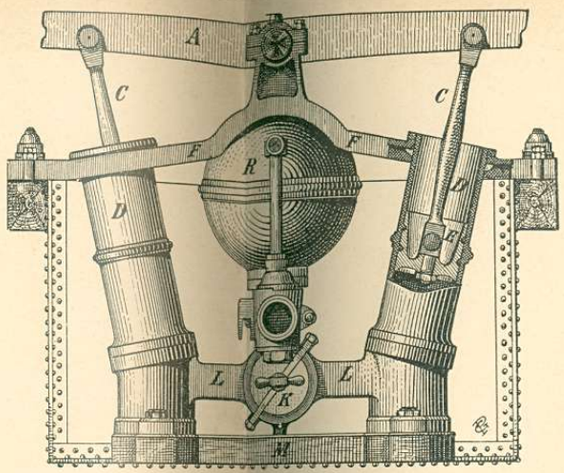

1. ábra.

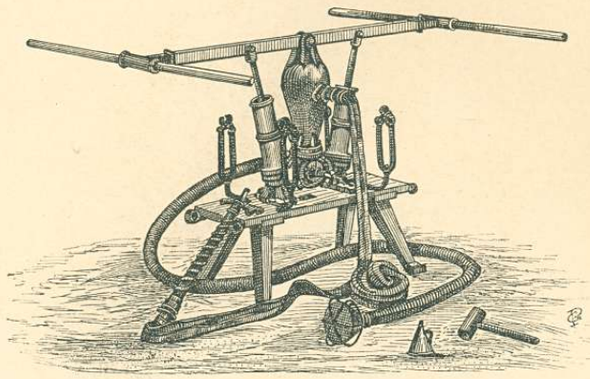

6. ábra. Bakfecskendő.

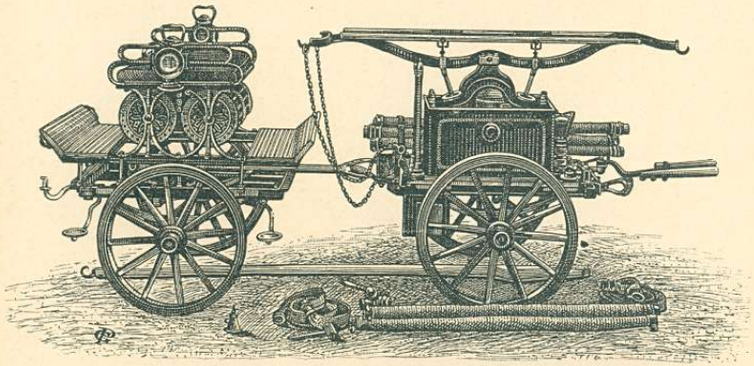

3. ábra. Budapesti szabadalmazott mozdony-fecskendő előkocsival.

7. ábra. Targonca-fecskendő.

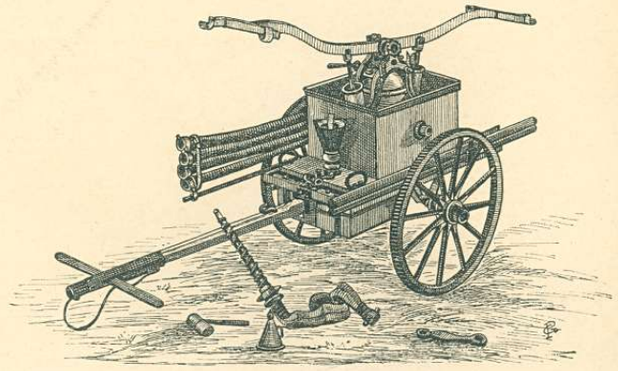

5. ábra. Lebillenthető mozdony-fecskendő.

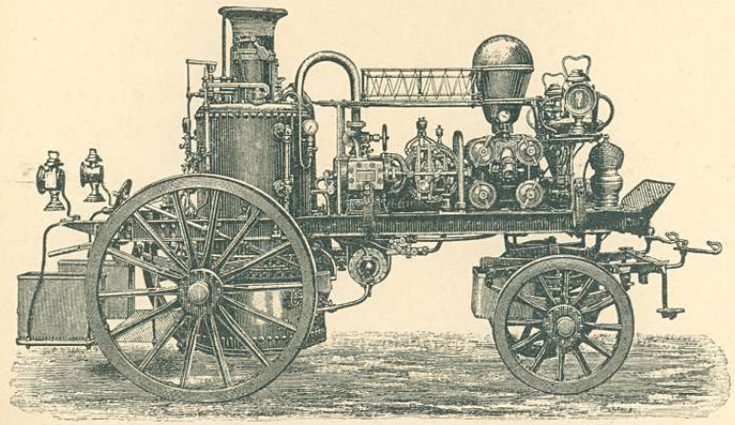

9. ábra. Gőzfecskendő.

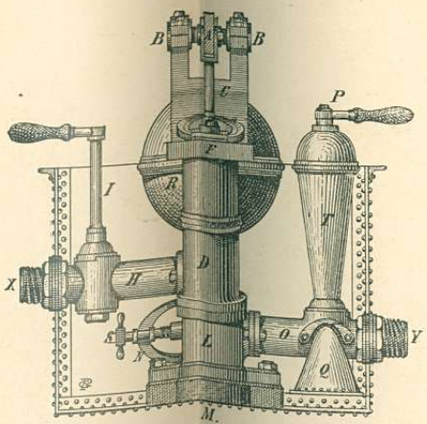

2. ábra.

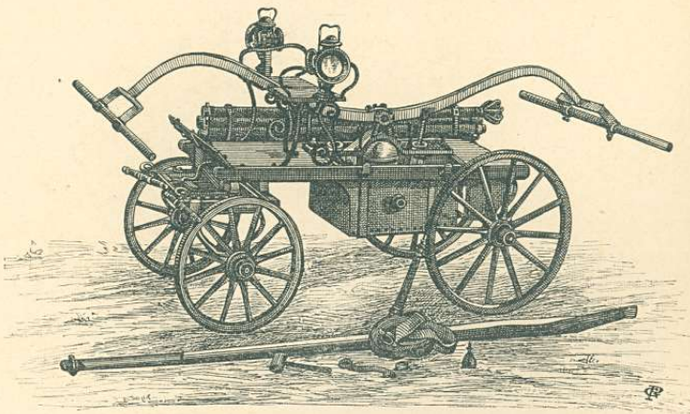

4. ábra. Kocsi-fecskendő.

Favé *Ildefonzo*, francia tábornok, megh. Párisban 1894 márc. 15.

Favier-féle por, l. *Robbanó szerek* (XIV. köt, 596. old.).

Favn (dán, a. m. fonal), hosszuságmérték, amely Dániában = 6 fod, vagyis 188·312 cm.; Norvégiában = 188·258 cm.; Izland szigetén pedig = 3 izlandi röf, vagyis 171·193 cm.

Favorite, l. *Favori* (VI. k.).

Fáy, 1. *Gusztáv*, főispán, megh. Nyustyán 1895 ápr. 26.

2. *F. Szeréna* 1895 jan. megvált a nemzeti szinháztól, Bécsbe a Deutsches Volkstheaterhoz, 1899. pedig a kolozsvári nemzeti szinházhoz szerződött.

Faye (ejtsd: fé) *Hervé Ágoston István Albans*, francia csillagász, szül. Saint-Benoît-du-Saultban 1814 okt. 1-én. 1873 óta az École polytechnique-en a csillagászat tanára s 1876 óta a Bureau des longitudes elnöke. 1843 nov. 22. felfedezte a róla nevezett üstökösöt. Főbb művei: Leçons de cosmographie (2. kiad. 1854); Cours d'astronomie nautique (1880); Cours d'astronomie de l'École normale (1881—83); Sur l'origine du monde (1884) és Humboldt Kosmosának fordítása.

Fayer *Lászlót* a magyar tudományos akadémia 1894 máj. 4. levelező taggá választotta. 1895 óta a budapesti tudomány-egyetemen a büntetőjog s a bűnvádi eljárás nyilvános rendkivüli tanára. Újabb művei: *A magyar büntetőjog kézikönyve* (1. köt., Budapest 1895, 2. köt. első fele u. o. 1896, második fele u. o. 1896); *Az otthon védelme a magyar büntetőjogban* (u. o. 1895); *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyüjteménye* (a magyar tudományos akadémia megbizásából, 1. köt. I. rész. Bevezető tanulmány. II. rész. Anyaggyüjtemény, u. o. 1896, 2. köt. u. o. 1898); *A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala* (1. füz., u. o. 1897, 2. füz. 1898, 3. füz. 1899).

Fazekas *Mihály* debreceni lakóházát az ottani Csokonai-kör 1898 ápr. 16. díszes emléktáblával jelölte meg.

Fazekasmadár, l. *Furnarius* (VII. k.).

F. Cuv., természetrajzi nevek mellett *Cuvier* Frigyes (IV. köt.) nevének rövidítése.

Fearnley (ejtsd: fernli) *Károly Frigyes*, norvég csillagász, szül. Frederikshaldban 1818 dec. 19., megh. Kristianiában 1890 aug. 22. Tanulmányait Kristianiában végezte. 1844. Hansteen tanársegéde lett az ottani csillagvizsgáló intézetben, melynek leirását 1849. egy egyetemi programmban közölte. 1850—52. Bonnban és Königsbergben folytatta tanulmányait, majd visszatért Kristianiába, hogy a bolygókra, üstökösökre és a Neptunra vonatkozó vizsgálatait folytassa. 1857. az egyetemen a csillagászat tanára lett, 1861. pedig Hansteen visszalépése után a csillagvizsgáló igazgatója. 1860. Észak-Spanyolországban megfigyelte a jul. 18-iki teljes napfogyatkozást. A norvég csillagászati társaság részére távcsövi megfigyeléseket végzett, az európai fokmérés számára pedig hét alapvonalat mért meg. 1876. a norvég fokmérő bizottság elnöke lett.

Febris, ősrómai istenség, a láznak megszemélyesítése, mely Itália mocsaras vidékein mindenha uralkodott. Templomai és oltárai már nagyon jókor előfordulnak, nevezetesen a Palatinus-hegyen fekvő, s egy másik az Esquilinuson. Mindenütt szokásban volt, hogy a szerencsésen meggyógyultak orvosszereiket fogadalmi ajándokul felajánlották. Tiszteletének tartós voltáról tanuskodik az a körülmény, hogy neve a keresztény korban összeforrt a Mária-kultuszszal (Madonna delle febri a Vaticanus-hegyen). V. ö. *De Matthaeis*, Dissertazione sul culto reso dagli antichi Romani alla dea Febbre (Atti dell'Acad. Rom. d'arch. I. 1. 443—468.). L. M.

Fechner *Hans*, német festő, szül. Berlinben 1860 jun. 7-én. 1877—83. a berlini művészeti akadémia tanitványa volt, majd Münchenben Defreggernél tanult. Eleinte genreképeket festett, de később kizárólag és nagy sikerrel az arcképfestést művelte. Litográfiáinak gyüjteményei a berlini kir. rézmetszetgyüjteményben, a weimari muzeumban és a bécsi Albertinában vannak.

Feckert *Gusztáv*, német festő és litografus, megh. Berlinben 1899 okt.

Fecskendő (tűzi F., l. a *mellékelt képet)*, működése azonos a szivónyomó *szivattyukkal* (XV. k.), t. i. a dugattyu felmenetelekor nyilik a szivó szellentyü és csukódik a nyomó szellentyü, lemenetelekor pedig megfordítva. A dugattyu ezen mozgása folytán szivó csőben levő levegő megritkul, mire a vizbe tett alsó végénél a külső levegő nyomásának behatása alatt a viz behatol és a légüresség mérvéhez képest felhatolván, a hengerbe a dugattyu alá jut. A dugattyu következő lemenetelekor a viz a szivó csőbe vissza nem mehetvén, a légüstbe tolul, ott a levegőt összenyomja, majd a nyomó csőbe szorul, amelynek végén kiömlik. Ezen művelet a két henger által felváltva végeztetvén, a közbül álló munkaszünetkor a légüstben komprimált levegő nyomása teszi a viz kiömlését, sugarát egyenletessé. Az oly szivattyu, melynek dugattyuja felváltva szív és nyom, *egyszerüen működőnek* neveztetik; *kettős működésünél* ellenben a dugattyu ugy fel-, mint lemenetelekor is szív és nyom is egyúttal váltakozó irányban; az ily gép hengere tehát mindkét végén zárt és a dugattyurúd tömitő szelencén van átvezetve.

A F.-k *hengerét (1. ábra D)* az elérendő nagyobb hatásfok céljából nem vasból, hanem sárgarézből vagy érczből öntik és a hengereket a gép többi részével összekötő csatornarészbe becsavarják, illetőleg ahhoz csavarokkal légáthatlanul megerősitik. Belső felületük csiszolt, ugy hogy a bennük fel- és alámozgó dugattyu *E* (ramács) teljesen légáthatlanul simulhat falaihoz. A hengerek elhelyezésükre nézve lehetnek egyenesen vagy ferdén állók és fekvők; az utóbbiak hátránya azonban, hogy belső felületük alsó része gyorsabban kopik a többi részénél. Kettős működésü vagy kisebb F.-knél egy hengert szoktak alkalmazni, nagyobbaknál azonban mindig két henger található, amely a kétkaru emeltyükar mozgásának megfelelően, felváltva működnek. A henger átmérője kézi F.-knél *(3., 4., 5., 6., 7., 8. ábra)* 60—100—120—150 milliméter közt ingadozik.

A *dugattyuk* közül leggyakrabban használt a tömör fémdugattyu kender- vagy bőrgalléros tömitéssel, amely utóbbi azonban legfeljebb 5 cm. széles lehet. A dugattyuizületekkel biró *dugattyu-*

rúd (2. ábra) *C* által a *nyomókarhoz* *A* van erősítve, mely emeltyűkar tengelyét vagy egy *bakállvány*, vagy pedig egy a viztartóra helyezett *híd* *F* hordja *B* csapágyakban. Igen lényeges a nyomókar által befutott ívköz nagysága, amennyiben az emberi testalkatra való tekintetből 1·10 m.-nél nagyobb, legfelsőbb pontja pedig 1·80 m.-nél magasabb, a legalsóbb 50 cm.-nél alacsonyabb nem lehet. A nyomókarnak ezen megszorított méretei lényeges befolyást gyakorolnak a dugattyuk útjára, a lökethosszra; az erő- és teherkar helyes aránya ugyanis mozdony-F.-knél legalább 1 : 4·4, kocsi-F.-knél 1 : 3·6—6·0. A nyomókar ívközét ütközők határolják; végei a nyomólegénység elhelyezése céljából a nyomórudak rácsavarására van berendezve. A csatornarész *L* szívó oldalán *O* alkalmaztatik a *vakuumlégüst* *T*, melynek tartalma azonos egy henger ürtartalmával s melynek célja a szívótömlőkön működés közben különben beálló rángatódzást megszüntetni. Vele többnyire összekötve található azon háromfuratu váltócsap *P* is, mely a szívás irányát a viztartóból *M*, illetőleg a szívó tömlőkből szabályozza. A szívócsőhöz *Y* csavarják a szívó tömlőket, melyek dróttekercsre vont vászonbetétü többszörös gummirétegből, 2 m. hosszu darabokban készülnek és 8—10 m. hosszig alkalmazhatók. Az egyes tömlődarabok összeköttetésére csavarzatok vagy horgos kapcsok szolgálnak, mig a vizbe teendő végükre egy vörösrézből készült szűrőkosár jön, mely a gépet elrontó vagy működését zavaró szenny felfogását célozza. A szívó tömlők átmérete rendesen a hengerátmérő egyharmada.

A F. leglényegesebb, de egyúttal legérzékenyebb része a *szellentyüszerkezet* *K*, melyet igen sokféle alakban alkalmaznak. Szerkesztésénél irányelvül szolgál főleg könnyü hozzáférhetősége, gyors kivevése és e tekintetben első helyen áll a Geittner és Rausch budapesti gyár kengyelzáros központi szerkezete *(1. és 2. ábra)*, melynél mind a négy szellentyü egy közös szellentyükúpban *K* nyer elhelyezést, amely kúpot azután egy a kengyelre támaszkodó csavar *S* által szorítják a csatornarészbe, illetőleg húzzák ki abból. Ezen szerkezetnél a szellentyük 16 másodperc alatt vehetők ki és tehetők ismét vissza, és azonfelül a hengerek aljához oly közel alkalmazhatók, hogy az u. n. *káros ür* a dugattyu és szellentyü közt a minimumra redukálódik. A szellentyük majd minden tartósabb faja talál alkalmazást a F.-knél, u. m. fémből ajtó- és kúpszellentyük, gummiból ajtó- és gömbszellentyük, amelyek régebben egyesével, majd párosával s legújabban négyesével nyernek elhelyezést olykép, hogy minden hengernek egy szívó- és nyomószellentyü felel meg. A kúp- és gömbszellentyük, továbbá a tárcsás gummiszellentyük fedővel zárt szellentyüszekrényben nyernek elhelyezést vagy a hengerek mellett vagy ritkábban a légüst alatt. A szellentyüknél igen fontos azok keresztmetszete, pontos ráfekvése (rácsiszolás), könnyü súlya, preciz záródása (határolása), szóval érzékeny működése és sértetlen állapota.

A csatornarész nyomóoldalán van a légüst *R* forrasztott vörösrézből (öntöttvas), melynek ürtartalma 9—10 hengerürtartalomnak feleljen meg, hogy a sugár egyenletességét biztosíthassa; leghelyesebb alakja a hosszukás álló henger felül legömbölyítve. A légüst alatt (vagy belőle) indul ki a nyomócső *H*, melynek átmérője rendesen a hengerátmérő egynegyede s mely apacsavarban *X* végződik, hogy a szállító kendertömlők hozzácsavarhatók legyenek. Viztartóval ellátott gépeknél egy háromfuratu váltócsap *I* is van rajta, hogy a tömlőkben levő vizet visszafolyatni lehessen. A nyomócső végén levő csavar miniszteri rendelet által országszerte azonosítva van s nálunk az 52 milliméter átmérető, 6. számu, országos egységes csavarzatnak felel meg. A 120 milliméter és annál nagyobb hengerátmérőtü F.-k néha két ily kifolyó csővel birnak; a régi F.-knél ellenben csuklyós ízületü, minden oldal felé forgatható, sárgarézből készült cső helyettesitette, mely *gólyanyak* néven ismeretes. A tűzoltás mai technikája mellett azonban ilyen gólyanyak már nem felel meg az oltási szabályoknak s ez okból a F.-k vize szállító vagy nyomó tömlőkben vezettetik a lövőkével felszerelt sugárcsőig, ahol azután sugáralakban kiszökel. Ily tömlőkkel a vizet tetszés szerinti távolságra lehet szállitani és ugy a vizforrásokat célszerűbben kiaknázni a F. táplálására, mint a vizsugarat is előnyösebben alkalmazni ott, ahol a régi gépeknél a tüzet a viz nem is érte. A szállító tömlők kenderfonálból szőve, néha belül gummikéreggel is bevonatnak, hogy nagyobb viznyomásnak is ellenállhassanak; egyszerü kendertömlő 10, gummizott 15—20 légkörnyomásra szokott kipróbáltatni. A 10—15—20 m. hosszu tömlődarabok összeköttetésére tömlőcsavarok (országosan egységes) v. tömlőkapcsok szolgálnak. A sugárcső végére csavart lövőke kúpdad szűkülés után hengerded nyilással végződik, melynek átmérője a hengerátmérő $^1/_8$—$^1/_{10}$-évei (ha a gép két sugárral dolgozik, akkor $^1/_{10}$—$^1/_{12}$-évei) azonos; a lövőke ezen nyilásának átmérője, valamint alakja és épsége nagy behatással van a vizsugár tömöttségére és hosszára.

A kézi F.-kkel szemben a gőz-F.-k *(9. ábra)* előnye az, hogy sokkal kevesebb kezelő legénységet igényelnek s amellett állandóbb, hatásosabb működést biztosítanak; a gőz-F.-k percenkénti vizszállítóképessége azonban 500—1500 lit. közt ingadozván, csak ott alkalmazhatók, ahol elég viz áll rendelkezésre és hozzáértő kezelő személyzet van. Az általuk előidézett vizsugarak csakis nagyobb tüzeknél alkalmazhatók, ámbár újabban a gyárosok redukciós szellentyüt alkalmaznak a szivattyuján, mely lehetővé teszi, hogy a sugár kisebb mérete vagy száma által előidézett nyomásfelesleg a viznek a nyomóürből a szivóürbe való visszaömlése által önműködőleg megszüntettessék, mihelyt a tetszés szerint beállítható maximumot elérte. A gőzkazán a hátsó tengely felett állva, a gépezet a kocsikereten állva vagy fekve nyer elhelyezést. A gép szerkesztésénél irányadó elvek: nagy működőképesség csekély súly és térfogat mellett; könnyü tovaszállíthatóság; gyors gőzfejlesztés menetközben is és a fejlesztett gőznyomás állandó megtarthatása mellett; nyugodt működés; a kocsi rázkódtatásainak érzéketlenné tétele; egyszerü szivattyuszerkezet,

tág vizi utakkal, könnyen hozzáférhető szellentyűkkel; oly általános elrendezés, hogy kezelése a lehető legegyszerűbb legyen.

Az újabbi kisérletek, hogy a gőzhajtás petroleum-, benzin-mótorokkal helyettesíttessék, egyelőre még a kisérletezés stádiumát mutatják, minthogy a mótorok komplikáltabbak és nem oly biztos üzemüek, mint a gőzgépek. Sokkal több eredménynyel kecsegtet a massuth-fűtés alkalmazása, mivel ezen anyag mellett hat perc alatt érhető el a gőzgép működésbe hozatala. A mótoros F.-k egyébként a gőz-F.-t csakis kisebb helységek részére akarják helyettesíteni, ahol egyrészt a kőszén hiányzik, másrészt pedig csakis kisebb működőképességre van szükség. Az ily gép elrendezése a következő: a kocsi hátulján áll a 8—10 lóerejü mótor, melynek tengelye a kocsi középvonalában előre nyulik és az ott elhelyezett szivattyu dugórúdjaival áll összeköttetésben. A szivattyu alatt két viztartó található, amelyek közül az egyik a szivattyut táplálja, mig a másik a mótornak szolgáltatja a hűtővizet, melyet egy a mótor fő tengelye által mozgatott szárnyszivattyu hajt a fűtőköpenybe. A két viztartó egymással összeköttetésbe van hozva, ugy hogy a megmelegített hűtőviz télen a szivattyu befagyásának megakadályozására felhasználható. Ugy mint a gőz-F.-nél, itt is van redukciós szellentyü, mely a felesleges vizet a viztartóba visszafolyni engedi és igy megakadályozza azt, hogy a mótor igénybevétele nagyobb lehessen, mint a legnagyobb robbanási löketszámnak megfelelő munka, amely esetben a mótor tudvalevőleg megállana. Az ily gép vizszállítása percenkint 5—600 lit. szokott lenni, tehát olyan, mint a legnagyobb kézi F.-é. B. SZ.

Fecskendőpróba, az az eljárás, melylyel meg akarjuk tudni, hogy egy fecskendő megfelel-e a hozzá kötött igényeknek ugy kiállítás, mint működőképesség tekintetében. Ez okból kiterjeszkedik a próba magára a kocsi szerkezetére és a gépezetre. Előbbinek kipróbálása az anyag vizsgálatán felül eszközölt próbamenet lehetőleg rossz utakon. A gépezet kipróbálásánál felveendők az alapméretek, u. m. a henger bősége, a löket hossza, a nyomó- és szívónyilás átmérője, a nyomókar ívköze, legmagasabb és legmélyebb állása, áttéti viszonya, a lövőke bősége; továbbá megtekintendő az alkatrészek anyaga, megmunkálása, dugók tömítése; szelepszerkezet hozzáférhetősége. A szívóoldal helyes összeillesztését és jó állapotát megmutatja a szívónyilásra tett vakuummáter, melynek legalább 52 fokot kell elérnie és azon megállania; a vakuumfok szorozva 13·6-vel adja az elméleti *szívóképességet*, mely 9·8 m.-nél nagyobb nem lehet. A nyomónyilásra csavart manométer mutatja azon nyomást, melynél a géprészek tömítése ép marad; ha levegővel végeztük, 4—6 légkör fog eléretni, vizzel elegendő 10 légkör; ha ezen nyomást a gép csepegés, sziszegés nélkül kiállotta és a mutató csak keveset ment vissza, akkor megfelelő. A vizszállítást 2 m. hosszu tömlődarabbal akkép mérik, hogy a vizet a lövőkéből egy edénybe folyatják és annak súlyát azután lemérik; ugyanezen löketszámnál, mely itt szerepelt, megtekinthetjük azután a sugártávolt, melyet méterben lemérünk. A löketszámot egy felvett ideális géphez viszonyítva állapitják meg a lökethossz arányában, ugy hogy a henger űrtartalma adja meg az összehasonlítás alapját. Ütemmérő szabályozza azután ezen löketszám betartását, melynek végeztével a vizsugár a merőedényből kifelé irányitandó. A tényleg szállított vizmennyiség a hengerürtartalomból kiszámított elméleti vizmennyiség százalékában adja a *vizszállítóképességi hatásfokot*. Mig a sugártáv, lövőke bősége és vizszállítási hatásfok különblete a megkivánt minimális működőképességi adatokhoz képest adja a *működőképességi hatásfokot*; mint minimum megkivántatik, hogy valamely fecskendő az elméleti vizmennyiségnek 90%-át, a maximális sugártávnál csak 3—4 méter kisebb sugarat adjon, ha a lövőke a hengerbőségnek legalább $^1/_{10}$-e. Az elméleti vizmennyiség kiadódik, ha a hengerürt ($r^2\pi \times h$) szorozzuk a löketszámmal. A vizszállítás és sugártáv mérésére egy oly csatornát is alkalmaznak, mely minden 2 méter távolban lefolyó-nyilással bir, hol egy mérlegen álló edény a lefolyó vizet felfogja. Ennél az összes edények tartalma adja a vizmennyiséget, amely azonban pontosabban hiteles edényből való szivás által állapitható meg, mig azon pont, ahol a legtöbb viz esett le, a sugár súlypontját fogja jelölni. Az utolsó cseppig mért sugár adja a *maximális sugártávolságot*, mig a súlypontig mértet *középsugártávolságnak* mondják; a kettő közti különbség rendesen az egésznek $^1/_4$-e. A fecskendők kipróbálására a tűzoltók országos szövetségei speciális szabályokat állitottak fel, melyek a fecskendő kipróbálását és minőségét előirják. Igy p. a magyarországi tűzoltószövetség szabályzata megkivánja egy 100 mm. hengerbőségü, 190 mm. lökethoszszal biró fecskendőtől, hogy ha a dugósebesség másodpercenként 3·5 dm., vagyis percenként 21 m. és ez alatt 110 egyszerü löket végeztetett, hogy a gép 160 liter vizet szállitson és 8 főnyi nyomóerő, 12 mm. bőségü lövőke mellett, 26 m. sugártávot érjen el. B. SZ.

Fecundatio, l. *Fogamzás* (VII. k.).

Fecunditas, azonkivül *F. Augusta* v. *Augustea*, a római császárnék termékenységének megszemélyesítése. Legelőször Kr.u. 63. említik, amikor a szenátus határozata folytán templomot építettek neki. Faustina kora óta aztán F. alakja a császári érmeken is előfordul, még pedig hol Kephisodotos Eirenejára, hol pedig Venus Felixre emlékeztető felfogásban (méltóságos nőalak, kezében királyi kormánybottal, karján kisded gyermekkel). Eltérés csak annyiban tapasztalható, hogy egy gyermek helyett többet látunk mellette, melyeknek egyikét szoptatja. L. M.

Fedezeti vétel. A kereskedelmi vételügyletnél, amennyiben az eladót az áru átadásában késedelem terheli, a vevőnek három vagylagos joga van, t. i. a szerződéstől elállhat, vagy követelheti a szerződés teljesítését és a késedelemből eredő kár megtérítését, vagy végül teljesen elállhat a szerződés teljesítésétől és nem teljesítés miatti kártérítést követelhet. Ez utóbbi olykép is érvényesíthető, hogy a vevő a szerződésbeli árut mástól megveszi s kár gyanánt a szerződésbeli

és az új vételár közt felmerülő különbséget számítja fel. Ez az u. n. F. vagy *kényszervétel*. A F.-nek azonban, nem tekintve a vételárt, az eredeti szerződés kikötéseinek megfelelően a rendes kereskedői gondossággal kell történnie. Záros határidőre szóló vételnél, ha ennek tárgya piaci vagy tőzsdei árral bir, a kártérítés az a különbözet lesz, mely a teljesítés helyén és idejekor a szerződési és piaci, illetőleg tőzsdei ár közt mutatkozik. Ez az u. n. *képzelt F.* Ily esetben tehát a vevőnek az árut tényleg nem kell megvennie, s még ha ez meg is történnék, nem a F.-lel, hanem csak a tőzsdei, illetve piaci árral szemben mutatkozó különbözetet követelheti. v.

Fegyelem (VI. k.), a *nevelés* fontos eszköze, melylyel a szülő és a tanító a gyermeket rendre, egymás megbecsülésére, a felnőttek iránt való tiszteletre, az iskolai törvények megtartására szoktatja. A fegyelmezés sikere első sorban a szülők, illetőleg a tanítók személyétől, azok értelmi és erkölcsi fölényének a növendékekre való önkéntelen hatásától függ. Amelyik szülőben v. tanítóban hiányzik ez a fontos erkölcsi kellék, az a szülő, illetőleg a tanító a sikeres fegyelmezést semminemű eszközzel nem képes érvényre juttatni. Sőt éppen ezen egyéni kiváló tulajdonság hiányából származik, különösen népesebb iskolákban, a tanulók rakoncátlansága. Az ilyen hiányos természetű vagy képzettségű embert legcélszerűbb jókor visszatartani a tanítói, illetőleg tanári pályától, ugy hogy az u. n. *tanító-*, illetve *tanárképzésnek* legelső feladata az arravaló egyének kiválasztásában áll. A F. gyakorlásának egyik eszköze a *fenyíték* helyes alkalmazása. L. *Büntetés* (IV. k. 46. old.).

Fehér *Ipolyt* 1896 febr. 11. öt évi időtartamra kinevezték az országos közoktatási tanács másodelnökévé; ugyanekkor megkapta a II. osztályu vaskorona-rendet. 1896 máj. 15. megválasztották a m. tud. akadémia tiszteletbeli tagjává. Az ezredévi kiállítás alkalmából királyi elismerésben részesült.

Fehér bors, l. *Bors* (III. k.).

Fehéregyháza (VII. k.), az 1849 jul. 31-iki csatában elesett honvédeknek emlékoszlopot állítottak, amelyet 1897 jul. 31. lepleztek le.

Fehér fahéj, l. *Costus*.

Fehérforralás, l. *Ónozás* (XIII. k.).

Fehérizzás, l. *Izzás* (IX. k.).

Fehér mustár, l. *Mustár* (XII. k.).

Fehér orbánc, l. *Sertésorbánc* (XIV. k.).

Fehér papok, a premontreiek (XIV. k.) népies neve ruhájuk szine után.

Fehértemplom (VI. k.), rendezett tanácsu város Temes vármegyében; szőllészete az utolsó évtizedben ismét tetemesen fellendült, több mint 500 ha. területen rekonstruáltattak a szőllők s a szomszédos kincstári homok szőllőterületeken 800 ha. homoki szőllők létesíttettek. A városban kir. főgimnázium s állami polgári leányiskola van. Újabb időben e város jelentékenyen szépült aszfaltozás, befásítás és sétányok készítésével. Egészséges levegője s olcsó lakásviszonyai a nyugalmazottakat ide vonzza. th—v.

Feichtinger *Sándor* újabb műve: *Esztergommegye és környékének flórája* (az esztergomvidéki régészeti és történelmi társulat megbizásából, Esztergom 1899).

Feilitzsch 1. *Artur* báró 1895. megkapta a kamarási méltóságot. 1899 febr. 17. országgyülési képviselőnek választották. V. ö. Erdély (1899. évf. 1—4. füz.).

2. *F. Berthold* báró, cs. és kir. kamarás, szül. Török-Kanizsán (Torontál) 1867 jul. 15. Középiskolai tanulmányait a pozsonyi ágost. hitvallásu evang. liceumban, jogi tanulmányait a pozsonyi kir. jogakedémián végezte. Mint közigazgatási gyakornok 1889 aug. 1. lépett a torontálvármegyei tisztikarba; még ugyanez évben az V-ik aljegyzői állásra választották meg, 1892. II-od aljegyző és tiszteletbeli főjegyző lett, 1893. előlépett az I-sö aljegyzői fokozatba és 1895. főjegyzővé választották. 1897 ápr. Szabolcs vármegye főispánjává nevezték ki. Mint kormánybiztos a tiszaeszlári kitelepítési ügy véglegesítésével és a felsőszabolcs-tiszai társulat miniszteri biztosi minőségében ezen társulat ügyeinek rendezésével bizták meg. 1897—98. a Szabolcs vármegyében keletkezett nagy arányu szociálista mozgalom lecsendesítésével érdemet szerzett. A Nagy-Becskereken magyar nemzeti missziót teljesített magyar olvasókörnek több éven át elnöke volt. Nyiregyházán új társadalmi központot teremtett a Bessenyei szépirodalmi és közművelődési egyesület alakításával.

Feio, Maribóhoz tartozó dán sziget Seeland és Laaland közt. Területe 18 km², (1890) 1401 lak.

Feis *Jakab*, német-angol költő, szül. Deidesheimben (Bajorország) 1842 jul. 10. A Majna melletti Frankfurtban kereskedelmi pályára nevelték, de Münchenben való időzését 1862—64. arra használta föl, hogy egyetemi előadásokat is hallgasson. 1864. Londonba költözött, ahol beviteli üzletet alapított. Kiadott egy történeti szomorujátékot Johanna Grey címmel (London 1881) és egy The new master c. drámát, mely a jelenkor társadalmi kérdésével foglalkozik (u. o. 1891). Németre fordította Tennyson Locksley Hall nach sechzig Jahren c. munkáját (Hamburg 1888) és Shakspere and Montaigne c. nagyobb szabásu tanulmányában (London 1884) rámutatott arra a hatásra, melylyel a francia essayista művei a Hamletre voltak. F. főleg arra törekszik, hogy az angol szellemi mozgalmak iránt érdeklődést keltsen Németországban.

Fejér (VI. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 4156 km², lakóinak számát (1898) 241,900 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 sz. kir. város, 77 nagy- és 25 kisközség. A szolgabirói járások száma 5, a körjegyzőségeké 13. Puszta, telep és major van 550. A vármegye (és a területén fekvő sz. kir. város) területén van 3 kórház 113 ágygyal; egész területén működik 68 orvos, 169 okleveles bába és 35 gyógyszerész. Van 138 km. állami és 658·1 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 109·3 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 362·8 km., miből 138·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 45. Van 70 posta- és 58 táviróhivatal, továbbá 76 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 2 bank, 10 takarékpénztár és

30 szövetkezet, összesen 5.209,000 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 285, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 6 különféle szakiskola, 251 népiskola, 22 kisdedóvó, 2 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 42,559 tanuló látogatta. V. ö. *Károly* János, F. vármegye története (Székes-Fejérvár, I. köt. 1896, II. köt. 1899). TH—v.

Fejérkő vára, ma *Bjelasztina* Pozsega vármegyében. Hajdan Kőrös vármegyéhez tartozott. Előbb a Tibold-nemzetség birta. A XV. sz. végén Vuk rác deszpotáé volt. A törökök 1543. foglalták el s 1697. szabadult fel. V. ö. *Csánki*, Kőrös vármegye (39). KAR.

Fejérpataky *László* 1895 jun. 29. kinevezték a budapesti tudomány-egyetemen az oklevél- és címertan nyilvános rendes tanárává. Újabb művei: *Oklevelek II. István király korából* (akadémiai székfoglaló értekezés, Budapest 1895); *Emlékbeszéd Nagy Imre akadémiai rendes tagról* (u. o. 1897); *A Hettyei-család aragoniai címere* (Turul 1897). E szaklapban számos értekezést közölt az oklevéltan és címertan köréből.

Fejérváry, 1. *Géza* báró, a változó kabinetek közt állandóan megmaradt honvédelmi miniszternek. A Wekerle-kabinet első lemondásakor 1894 jun. az egész kabinettel ő is lemondott ugyan, de ugyancsak a kabinettel együtt jun. 10. újolag kinevezték honvédelmi miniszternek s egyúttal megbizták a földmívelésügyi minisztérium ideiglenes vezetésével, mely utóbbi tisztét jul. 16-ig teljesítette. A Wekerle-kabinet második lemondásakor 1894 dec. 23. ő is lemondott, de a Bánffy-kabinet megalakulásakor 1895. újolag kinevezték s egyúttal rövid ideig a király személye körüli minisztérium vezetésével is megbizták. Ez utóbbitól jan. 18. fölmentették. 1896 jun. 18. kinevezték a katonai Mária Terézia-rend kancellárjává. 1897. megalkotta a nemzeti párt által rég sürgetett, általános megelégedéssel fogadott XXIII. t.-c.-et a honvéd nevelő- és képző-intézetekről; az u. a. évi XXII. t.-c.-ben a cs. és kir. közös hadsereg katonai nevelő- és tisztképző-intézeteiben a magyar ifjak alapítványi helyét 120-ról (1882. XXV. t.-c.) 250-re emelte föl. 1898 nov. 30. megkapta a gyémántos katonai érdemkeresztet. A Bánffy-kabinettel együtt 1899. a honvédelmi miniszterségről lemondott, de a Széll-kabinet megalakulásakor 1899 febr. 26. újolag őt nevezték ki honvédelmi miniszternek. Ugyanekkor Pécs város törvényhatósága díszpolgárrá választotta.

2. *F. Imre* báró, az előbbinek fia, szül. Bécsben 1866 jan. 20. Középiskolai tanulmányait a Terézakadémiában, jogi tanulmányait részben a debreceni ref. jogakadémián, részben a budapesti egyetemen végezte s itt avatták 1890. az államtudományok doktorává. Katonai szolgálatát 1887. teljesítette s jelenleg tartalékos m. kir. honvéd huszár főhadnagy. Köztisztviselői szolgálatát 1889 jul. 8. kezdte meg, midőn Kardos Kálmán, Baranya vármegye és Pécs szab. kir. város akkori főispánja vármegyei tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki; 1890. nevezett főispán mellé főispáni titkárrá nevezték ki. 1891. a belügyminisztériumba hivták be s 1892. fogalmazói rangot nyert. 1893. feleségül vette Debrecenben szilasi és pilisi Szilassy Laurát. 1895. segédtitkári címet és jelleget nyert, mig ugyanezen év szept. valóságos segédtitkárrá nevezték ki. 1897 márc. 7. kinevezték Baranya vármegye és Pécs szab. kir. város főispánjává.

3. *F. Károly*, országgyülési képviselő, szül. Sajó-Szt.-Andráson 1832 dec. 4., megh. Kecskésen (Szolnok-Doboka) 1899 jul. 27. Miután tanulmányait Pesten és Kolozsváron befejezte, mint 17 éves ifju végigküzdötte az 1848—49-iki szabadságharcot. 1861. és 1867—77. a régi Doboka vármegye kerlézsi járásának főszolgabirája volt. A parlamentben Szolnok-Doboka vármegye bethleni kerületét képviselte.

Fejőgép, a tehén fejésére szolgál. Colvins amerikai farmer találta ki az első F.-et 60 év előtt, de ez hasznavehetetlennek bizonyult. Azóta szünetelt a F.-re vonatkozó eszme, mig az 1896 óta ismét nagyobb figyelemben részesül, mert azóta több F.-et szerkesztettek, melyek közül azonban csak a Thistle-féle vált némileg be. Ez a borju szopását utánozva, kiszívja a tőgyből a tejet és pedig olyformán, hogy egy gummival kibélelt eszközt erősitenek a tehén négy csöcsére, mely gummicső segélyével egy gyüjtőedénynyel függ össze, ebből pedig egy tetszésszerinti motor által a levegőt szivattyuzzák ki. A kérdéses F. jelenleg háromféle nagyságban készül, u. m. 4, 6 és 10 tehén egyidejü fejésére, ára pedig, a gőz- vagy petroleum-motort nem számitva, 720, 1260 és 1380 frt között változik nagyság szerint. A géppel való fejésnek megvannak előnyei, de hátrányai is; előnyei, hogy a tehenészetben kevesebb munkás kell s a tej tisztább marad; hátrányai pedig, hogy a tehenet nem lehet géppel oly teljesen kifejni, mint kézzel s emiatt valamivel kevesebb tejet nyerünk, valamint hogy géppel gyakran tovább szivattyuzzák a tőgyet, mint kellene s ekkor tőgybántalmak keletkezhetnek. Jelenleg csak nagyobb tehenészetek számára indokolt F.-et beszerezni akkor, ha kedvezőtlen munkásviszonyok miatt nem lehet kellő számu fejőszemélyzetet szerződtetni. CS—Ó.

Fejvétel, l. *Halálbüntetés végrehajtása* (VIII. köt.).

Fekete 1. *Lajos* 1897. megbizást kapott a földmívelésügyi minisztériumtól, hogy az erdészeti vagy növénytani tekintetben nevezetesebb fa- és cserjefajok tenyészeti határai megállapításának ügyét az egész országra kiterjedőleg rendezze és vezesse. Az erre vonatkozó utasitás megjelent az Erdészeti Lapok 1898. évf. V. füzetében, valamint külön lenyomatban is. Újabb irodalmi művei: *Erdészeti növénytan* (II. rész, az országos erdészeti egyesület kiadása, 1896); *A szálaló erdők berendezése* (külön lenyomat az Erd. Lapokból, 1897). Az országos erdészeti egyesület megbizásából irta a következő népszerü munkákat: *Az erdők ápolásáról és használatáról annak megalapításától a letarolás idejéig* (1895); *Az erdők berendezése* (1898); *A vágásra érett erdő kihasználása* (1898); *Az erdők felujítása kapcsolatban azok rendszeres kihasználásával* (1899). Az irodalom és szakoktatás terén szerzett érdemeiért 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

2. *F. Zsigmond* (VII. k., 3. old.), mérnök, *Ferenc* öcsese (XV. k., 68. old., *Sólyom F.* néven).

1896. befejezte a Felső-Duna szabályozását, mely Ausztria felé megnyitja a hajózó-utat. 1896 jan. 24. min. oszt.-tanácsossá nevezték ki s 1897 aug. 25. a Felső-Duna szabályozásánál kifejtett munkásságáért a III. oszt. vaskoronarendet kapta. BGD.

Fekete bors, l. *Bors* (III. k.).

Fekete hánytatófa (növ.), l. *Farkasmaszlag* (VI. k.).

Feketejegyü napok, l. *Napválogatás* (XII. k.).

Fekete mustár (növ.), l. *Mustár* (XII. k.).

Fekete nénék, l. *Alexiánusok* (I. k.).

Fekete rothadás, l. *Szőllőtő* (XV. k. 816.)

Fekete-tenger melletti kerület, l. *Csernomorszk.*

Fekete zászlók. Tonkingban a Khinából elűzött taiping lázadók maradványainak neve. Az u. n. *sárga zászlókkal* Hakki és Vhangki néven állandó szervezetet alkottak és az országot okkupáló franciák legveszedelmesebb ellenségei lettek.

Fektetés, l. *Kosarazás* (X. k.)

Féláru menetjegy, l. *Menetjegy.*

Felavatási oklevél, l. *Királyi hitlevél* (X. k.).

Félbánat, valamely verseny feltételei között azt jelenti, hogy ha valamely, a versenyre benevezett versenyző nem indul, a tét felét kell bánatpénz gyanánt fizetni.

Felbermann *Lajos*, 1898 febr. 20. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Feld *Zsigmond* (családi néven *Rosenfeld*), színész és szinigazgató, szül. Spácán (Pozsony) 1849. Fiatal korában szüleivel Bécsbe költözött s ott egészen német nevelésben részesült. Atyja kereskedői pályára szánta s azért csak nehezen egyezett abba, hogy fia színésszé legyen. 1867. lépett fel először a bécsi józsefvárosi színházban. Rövid vándorszinészség után visszatért Bécsbe, hol Laube ösztöndíjat eszközölt ki számára németországi tanulmányútra, 1871. pedig saját színházához szerződtette. 1874. a budapesti német színházba hivták meg, hol a közönség csakhamar megkedvelte. 1875. átvette a régi városligeti német színkör művészeti igazgatását. 1876. a régi Arena helyén saját költségén felépíttette a mostani városligeti nyári színházat, melyet azóta folytonosan vezet. Megtanulta a magyar nyelvet s gyermekeit is magyar nevelésben részesítette. *Madách* Ember tragédiáját ő ismertette meg a külföldi szinigazgatókkal. *Tóth* Ede Falu rosszát, Toloncát, s *Lukácsy* S. Vereshaju szinművét a városligeti színkörben németül előadatta. Duse Eleonorát ő léptette fel először (1892) Budapesten. Nagy érdemeket szerzett színházával s általa a fővárosnak megmagyarosításában.

Feldafing, falu és klimatikus gyógyhely a bajorországi felső-bajor kerületben a Starnbergi-tó mellett, (1895) 395 lak., fürdőintézettel. Közelében a Starnbergi-tóban van *Wörth*- vagyis a *Rózsasziget*, Thurn-Taxis hercegi család kastélyával.

Felder *Kajetán* báró, osztrák politikus, megh. Bécsben 1894 nov. 30.

Felebbezés (VII. k.). A büntető perrendtartás szabályai szerint F.-nek itélet ellen van helye és az ügynek egészben v. részben való újbóli elbirálására vezet. Eddigi gyakorlatunk szerint a F. az irásbeliségre volt alapítva, a büntető perrendtartás azonban bizonyos mértékben lehetővé teszi a felebbviteli bíróság előtt a főtárgyalás ismétlését s az eddigi többfoku felebbezés helyébe az egyfoku F.-t állítja. A F. a kir. törvényszék itélete ellen a kir. táblához, a járásbíróság itélete ellen a törvényszékhez megy. Nincs helye F.-nek: *a)* esküdtbirósági itélet; *b)* a törvényszéknek oly itélete ellen, melyben kizárólag járásbiróság vagy közigazgatási hatóság kompetenciájához tartozó ügyben rendelkezik; *c)* a törvényszék másodfokban hozott itélete ellen. A F.-nek helye van az itélet rendelkező része, valamint az indokolás ellen, még pedig semmiségi ok miatt is, feltéve, hogy azt a főtárgyaláson felhozták. A büntető perrendtartás tehát a F.-t és semmiségi panaszt itt összekapcsolja. A zokat, akik a F.-re jogosultak, a büntető perrendtartás három csoportban sorolja fel.

Felebbezhet: *a)* a *vádlottnak mind javára, mind terhére:* a kir. ügyészség; *b)* a *vádlott javára:* a vádlott v. helyette házastársa, ha pedig a vádlott nem teljes koru: törvényes képviselője, ez utóbbi még a vádlottnak kifejezett akarata ellen is; a védő, a vádlottnak kifejezett akarata ellen is; a vádlott örököse, de egyedül az itéletnek a magánjogi igényre vonatkozó része ellen; *c)* a *vádlott terhére:* a fő- és a pótmagánvádló; a sértett, valamint jogutódja a vádlottat bűnösnek kimondó itélet ellen egyedül magánjogi igényére nézve és ennek tárgyában is csak akkor, ha a bűnösség kérdésében v. a büntetés kiszabására nézve az erre jogosultak valamelyike felebbezett; csupán a sértett: felmentő itélet ellen, de csak az esetben, ha a vádló nem felebbezett.

Kiegészitik vádlott érdekében e rendelkezéseket a következő általános szabályok: *a)* ha a biróság oly eljárási szabályt sértett meg, mely a vádlott javára szolgál, ez okból a vádlott terhére F. nem használható; *b)* a fölülvizsgálat — kivéve a hivatalból figyelembe veendő semmiségi eseteket — csak az itéletnek F.-sel megtámadott intézkedésére szoritkozik; *c)* a vádló részéről, habár a vádlott terhére használt F. mindig a vádlott javára használtnak is tekintendő; *d)* a vádlott büntetése egyedül a vádlónak a vádlott terhére használt F.-e esetében sülyosbítható; *e)* a felebbező vádlott javára szolgáló körülmény alapján, ha az más vádlottra nézve is fenforog, az itélet az utóbbi javára is megváltoztatandó, habár F.-sel nem élt is.

A F.-t rendszerint az itélet kihirdetésekor, az itélet kézbesítése esetén ettől számitott nyolc nap alatt kell szóval vagy irásban bejelenteni, az első esetben pedig ugyanennyi idő alatt indokolható. Vádlott vagy védője kérelmére meg kell engedni, hogy az indokokat csak az itélet irásbeli kézbesítésétől számított nyolc nap alatt nyujtsák be. Az arra nem jogosulttól eredő, elkésett v. kizárt F.-t a törvényszék utasitja vissza. A F.-ben, mely, illetve melynek indokolása egy példányban nyujtandó be, meg kell jelölni, hogy az itélet, mely intézkedése ellen irányul v. mily semmiségi ok miatt használtatott. Ha ez hiányoznék, a törvényszék a felebbezőt visszautasitás terhe mellett 3 nap alatti pótlásra hivhatja fel. A F.-ről értesitendő ellenfél ellenészrevételeit ugyanugy teheti meg, mint a felfolyamodásnál. Jelentős újitás az, melyet a büntető perrendtartás a kir. tábla

előtti szóbeli tárgyalásra való tekintettel meghonosít, hogy t. i. felek ugy a F.-ben, mint az észrevételekben új bizonyítékokat jelenthetnek be, melyek felvétele felett felfolyamodás kizárásával a kir. tábla határoz, még pedig megtagadólag csak akkor: *a)* ha a bizonyítani kivánt ténykörülményt az ügy eldöntésére nézve lényegtelennek találja; *b)* ha a magyar állam területén kivül tartózkodó egyénnek kihallgatása van indítványozva; *c)* ha apos gyanu merül fel az iránt, hogy az új bizonyítékra hivatkozás csak az ügy érdemleges eldöntésének késleltetését célozza.

A kellő időben bejelentett F., mely a másodfoku itélet hozatala végett tartott zárt ülés kezdetéig (de ha vádlott javára használtatott: csak vádlott beleegyezésével) visszavonható, felfüggeszti az itélet jogerőre emelkedését, azaz végrehajthatóságát. A F. az összes iratokkal a kir. táblához, ha azonban csak az ügyész felebbezett vádlott terhére, a tábla mellett működő főügyészhez terjesztendő, aki, ha a F.-hez hozzájárul, a kir. táblához teszi át, ha nem: a törvényszékhez azzal, hogy visszavonta.

A kir. tábla a hozzá felterjesztett ügyet *a)* ülésen kivül, *b)* tanácsülésben, *c)* főtárgyaláson intézi el. *Az ülésen kivüli elintézés* abban áll, hogy az előadó a tanácselnök hozzájárulásával hozza meg a határozatot, mely ellen felfolyamodásnak helye nincs. Ülésen kivül a büntető perrendtartás szerint az ügy akkor intézhető el, ha: 1. ha az iratoknak kiegészitése v. a főügyészhez való áttétele, v. a F.-ben előadottakra nézve felvilágositás adása szükséges; 2. ha a felebbviteli főtárgyalás a vádlott megidézése, illetőleg előállitása nélkül tartandó meg; 3. ha új tanunak v. szakértőnek a felebbviteli főtárgyalásra való megidézése rendelendő el. Más esetben, v. ha a tanácselnök az ülésen kivüli elintézéshez hozzá nem járul: *tanácsülésben való elintézésnek* van helye. Még pedig tanácsülésbe tartozik az elintézés: 1. ha a kir. itélőtáblának az ügy felülvizsgálatára nincs hatásköre v. illetékessége, mely esetben a kir. tábla az ügy iratait az illetékes birósághoz v. más hatósághoz teszi át; 2. ha szabályellenes felterjesztés miatt valamely intézkedés, v. az iratok kiegészitése, vagy a F.-ben előadott körülményekre nézve a törvényszék részéről adandó felvilágositás szükséges es ezek iránt ülésen kivül nem történt intézkedés, mely esetben a kir. tábla az iratokat a szükséges kiegészités, illetőleg felvilágositó jelentés végett a felterjesztő birósághoz rendelvénynyel visszaküldi; ha pedig az iratokat kizárólag ügyészi F. esetén a főügyész elkerülésével terjesztették fel és a főügyész a F. fentartása tárgyában még nem nyilatkozott: az iratokat a főügyészhez teszi át; 3. ha a törvényszék az elkésett v. kizárt F.-t vissza nem utasitotta: ez visszautasitja, illetve, ha a jogosult F.-ét visszavonta, az ügy iratait visszaküldi; 4. ha a törvényszék a felebbezőt, aki nem jelölte meg, hogy a F.-t az itélet mely intézkedése ellen használja, a pótlásra fel nem hivta: az iratokat ennek eszközlése végett visszaküldi; 5. ha a F.-t csupán a magánjogi igény tárgyában v. a bünügyi költségek miatt használták: az itélet vonatkozó részét helybenhagyja v. megváltoztatja; 6. ha bizonyitás felvétele v. a törvényszék által felvett bizonyitás ismétlése v. kiegészitését szükségesnek látja, végzésben állapitja meg, hogy a bizonyitás az egész tényállásra vagy csak egyes vitás ténybeli megállapitásokra terjedjen-e ki; mely bizonyitékok veendők fel, vagy szerzendők meg; a bizonyitékok felvétele, illetőleg megszerzése a felebbviteli főtárgyaláson v. kiküldés, illetőleg meghagyás útján történjék-e; 7. ha végül az itélet alaki semmiségi ok miatt semmisitendő meg, v. a F.-t csak e miatt használták: az eljárásnak a semmiségi ok utáni részét (azaz a semmisegi okul szolgáló cselekményt követő eljárást) megsemmisiti s amennyiben új eljárás szükséges, erre az eljárt v. a tábla területén lévő más törvényszéket utasitja. Ha azonban a kir. tábla valamely csekélyebb semmiségi ok miatt használt F.-t alaposnak találja, ugy az alsó itélet megsemmisitése nélkül az ügyet érdemben való elbirálás végett főtárgyalásra utasitja. A tanácsülés formaságai egyeznek az eddigi gyakorlattal. A kir. tábla előtt tartandó főtárgyalást l. *Főtárgyalás*. A F.-t a járásbirósági büntető eljárásban l. *Járásbirósági büntető eljárás*. VÁMBÉRY.

Felebbviteli biróság (VII. k.), büntető ügyekben a kir. járásbiróság a nyomozást vezető hatóságok intézkedéseivel szemben, amennyiben ezek a járásbiróságok hatáskörébe utalt ügyekre vonatkoznak, a kir. törvényszékek a járásbirósági itéletekkel szemben, a kir. táblák a törvényszékek itéleteivel szemben, végül a kir. kuria, mint a táblai és esküdtbirósági itéletek ellen használható semmiségi panasz elintézésére hivatott biróság. v.

Felebbviteli főtárgyalás, l. *Főtárgyalás*.

Feledi *Tivadar* megh. Budapesten 1896 febr. 6.

Félegyháza (Kis-Kun-F.). Lakóinak számát (1898) 33,445-re becsülik. Székhelye a félegyházi járás szolgabirói hivatalának. Van főgimnáziuma, polgári leányiskolája, m. kir. honvédsége, dohánybeváltó hivatala. Itt jelenik meg a Félegyházi Hirlap és a Félegyházi Hiradó. Közigazgatásilag hozzátartozó puszták: Páka, Jakabszállás és Csólyos. Fő kiviteli cikke a baromfi, melyet tanyás gazdaságot űző lakosai nagy számban nevelnek s azonkivül az egész környékből ide hordják össze a kereskedők az apró jószágot és tojást, hogy innen külföldre szállitsák. A régi város nem a jelenlegi helyén feküdt. Innen ágazik ki a F.—csongrádi, F.—szolnoki és F.—majsai helyi érdekü vasút.

Felek kolozsvármegyei kisközség a nádasmenti járásból a kolozsvári járásba kebeleztetett át 1894.

Felekezetnélküliség, l. *Vallásszabadság* (XVI. k. 609. old.).

Felelet, l. *Kérdés és felelet*.

Felfolyamodás (VII. k.), *büntető ügyekben* a végzések ellen irányuló perorvoslat, melynek használatára mindazok jogosultak, kikre a végzés vonatkozik. Helye van minden végzés ellen, kivéve azokat, melyeknél a büntető perrendtartás a F.-t kifejezetten kizárta. A F. rendszerint egyfoku, kivéve a vádtanácsnak előzetes letartóztatást v. vizsgálati fogságot rendelő, továbbá a vádlónak vizsgálat elrendelésére irányuló indítványát el-

utasító végzését, melyekre nézve a F. korlátozva nincs. A F. kihirdetett végzés ellen nyomban szóval tehető, indokolása, valamint a kézbesített végzés elleni F. a kihirdetés, illetőleg kézbesítéstől számított nyolc nap alatt. A felfolyamodó ellenfele a F.-t megtekintheti és ellenészrevételeit a felterjesztésig az eljáró, az ügynek elintézés végett való bejelentéséig a felsőfoku bíróságnál teheti meg.

A vizsgálóbirónak és a vádtanács elnökének végzéseit a vádtanács, a vádtanácsnak, a törvényszéknek, az esküdtbíróságnak és a kir. itélőtábla részéről kiküldött birónak vagy megbizott járásbíróságnak végzéseit a kir. itélőtábla, a kir. itélőtábla végzéseit a kir. kuria vizsgálja felül, még pedig mindannyi zárt tanácsban az iratok alapján. A felsőfoku bíróság *a)* visszautasítja a F.-t, ha azt már az elsőfoku bíróságnak hivatalból vissza kellett volna utasítani; *b)* elutasítja, ha a végzés, mely ellen irányul, megfelelő (bírói hatáskör hiánya, a területkivüliség és a mentelmi jog megsértése hivatalból veendő figyelembe); *c)* helyt ád, ha arra törvényes alap van s ez esetben a végzést megváltoztatja v. megsemmisíti és uj végzést hoz. A F.-nak felfüggesztő hatálya csak akkor van, ha ezt a törvény kifejezetten kimondja vagy a sérelmes végzést hozó bíróság fontos okból elrendeli. VÁMBÉRY.

Félgáztüzelés, l. *Gáztüzelés* (VII. k.).

Felhatalmazási bűncselekmények (VII. k.) esetében a bűnvádi eljárás megindításához szükséges felhatalmazás az arra hivatott hatóságok által a kir. ügyészséghez vagy az igazságügyminiszterhez intézett hivatalos iratban adható meg. Ha azonban bíróságok, birák stb. rágalmazása forog szóban: a felhatalmazás, vagy ha külföldi uralkodót, államfőt, ezek követét, ügyviselőjét sértették v. rágalmazták: a kivánat kifejezése az igazságügyminiszternek az ügyészséghez intézett rendeletében történik. v.

Felhő-tükör, egyszerű műszer a felhők húzódási irányának, továbbá látszólagos, avagy szögsebességének meghatározására, melyből ismét az abszolut sebesség kiszámítható, ha a felhő magassága ismeretes. A F. hátoldalával egymásnak fordított két tükörlapból áll (l. *az ábrát)* és pedig egy közönséges, világos és egy sötét tükörből, amelyekbe koncentrikus körök, valamint a fő és mellék égtájakat jelölő sugarak vannak bekarcolva. Rendszerint a sötét tükröt használják, mig a világos tükröt csupán nagyon gyengén megvilágitott felhőknél alkalmazzák. Minden megfigyelés előtt a tükröt vízszintes helyzetbe hozzák s egyszersmind ugy állítják fel, hogy az égtájakat jelölő sugarak a megfelelő égtájak felé legyenek irányitva. Ezzel az észlelő felülről s kissé oldalt ugy néz a tükörbe, hogy a kisebb koncentrikus körön belül a felhőnek valamely karakteriszikus (szembeötlő) pontját lássa s fejét nem mozgatva megfigyeli, hogy a felhő kiszemelt pontja a tükör középpontjától mily irányban mozog. Az ezen iránynyal ellentett irány mutatja az égtájat, amely felől a felhő húzódik, amelyet aztán az illető felhő húzódási irányának nevezünk. Ha a felhő szögsebessége is meghatározandó, ugy ismét mozdulatlan fejjel meghatározzuk az időt, amely alatt a felhő kiszemelt pontja a tükörben valamely meghatározott távolságot tesz meg, p. a 2 cm.-nyi utat egyik körtől a másikig. A keresett szögsebesség akkor annyi mint az út hossza, amelyet a felhő kiszemelt pontja megtett, osztva azt két szám szorzatával, melyek egyike a másodpercek száma, mely az út megtételére szükséges volt, másika pedig a szem függőleges távolsága a tükörtől. A talált relativ sebességből az abszolut sebességet megkapjuk, ha azt a felhő magasságával megszorozzuk; ez tehát könnyen kiszámítható, ha a felhő magassága valamely más módszerrel meghatároztatott.

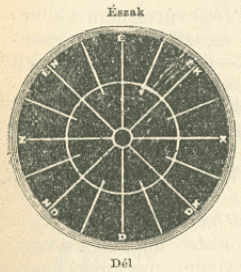

Felhőtükör.

Felice-Giuffrida, l. *De Felice-Giuffrida.*

Felicitas Julia, Lisszabon római neve.

Felixstowe (ejtsd: félikszto), tengeri fürdő Ost-Suffolkban (Anglia), az Orwell és Deben közti földnyelven, (1891) 1584 lak.

Féljegy, l. *Menetjegy.*

Feljelentés (VII. k.). A büntető perrendtartás értelmében a F.-re bárki jogosítva van, ha valamely büntetendő cselekmény tudomására jut, kivéve a magánindítványra üldözendő büntetendő cselekményeket, melyeknél az eljárás megindításának előfeltétele a magánindítvány megtétele. A hatóságok és hatósági közegek a F.-re kötelezve vannak, ha a büntetendő cselekmény hivatali hatáskörükben jutott tudomásukra. Utóbbiak tartoznak a büntetendő cselekményre nézve birtokukba került adatokat közölni az esetleg bizonyítékul szolgáló tárgyakat a kir. ügyészséghez áttenni, illetve megőrzésük, valamint a büntetendő cselekmény nyomainak fentartása iránt intézkedni. A F. szabály szerint az illetékes kir. ügyészségnél teendő. Magánegyén a F.-t szóval vagy irásban teheti s azt a nem illetékes ügyészség, főügyészség, rendőri hatóság vagy bíróság is elfogadni és az illetékes ügyészséghez áttenni tartozik. Implicite F.-i kötelesség rejlik abban a rendelkezésben is, hogy a rendőri hatóság és közeg, ha nem természetes halállal kimultnak látszó v. ismeretlen egyén holttestét találják, az ügyészségnek vagy a legközelebbi járásbíróságnak erről sürgősen jelentést tenni tartoznak. v.

Feljelentési kötelezettség, lásd *Feljelentés* (VII. k.).

Felletár *Emil* 1896 febr. 27. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét. Jáhn Józseffel együtt irta: *A törvényszéki chémia elemei* (Budapest 1897).

Fellner *Frigyes,* közgazdasági iró, szül. Budapesten 1871 jul. 11. Középiskolai tanulmányait a budapesti ev. ref. főgimnáziumban, egyetemi tanulmányait pedig a budapesti tudomány-egyetemen 1893. végezte. 1894 nov. 10. az államtudományok doktorává avatták. 1896 márc. 28. jogdoktorrá is felavattatott. 1897 ápr. 27-én ügyvéd lett, de közvetlenül az ügyvédi oklevél elnyerése után 1897 máj. 1. a magyar agrár- és járadékbank

szolgálatába lépett elnöki titkári minőségben. Munkái: *A nemzeti vagyon becslése* (a m. kir. tud.-egyetem által jutalmazott pályamunka, Budapest 1893); *A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyenes adórendszerben* (a Földes-féle társadalompolitikai és gazdasági könyvtár 2. kötete, u. o. 1895); *A tőzsde megadóztatása* (a m. tud. akadémia által dicsérettel kitüntetett pályamű, 1895, Hegedüs Loránttal együtt); *Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz* (u. o. 1897); *Adópolitikai dolgozatok* (adóreform, egyházi adók, fényűzési adók, u. o. 1898). Ezenkivül munkatársa a Közgazdasági és Jogi Lexikonoknak s irt folyóiratokba és napilapokba is. v.

Félmajmok (VII. k.) rokonságát illetőleg a vélemények sok ideig oda irányultak, hogy az a valódi majmokkal alig, vagy éppen nem állapítható meg. Az utóbbi években azonban *Cope, Ameghino, Hubrecht* és mások kimutatták azt, hogy a kihalt F. egyeseinek a valódi majmokhoz való rokonsága sokkal nagyobb volt, mint a jelenben élőké, melyek közül a *koboldmaki* (Tarsius spectrum) őrizte meg ezt aránylag legjobban. Mig ugyanis a jelenben élő F. valamennyien kis testüek, addig Madagaszkár szigetén a *dodó* madár és a *nilusi viziló* csontjaival keverten óriás, kihalt F. csontjait találták. A legfeltünőbb ezen kihalt F. között a *Forsyth-Majortól* elnevezett *Megalodopis madagascariensis* nevü; koponyája 250 mm. hosszu, szemüregei csőszerüleg oldalt kiállók; koponyaüregе igen kicsiny s a *Lemur*-féléken kivül az amerikai *bőgő majmokéhoz* és bizonyos erszényes emlősökéhez hasonlít (Phascolarctos). E fajon kivül 1893 óta még két más kihalt óriás félmajmot találtak Madagaszkáron, névszerint egy *Dinolemurt* és egy *Thaumsatolemurt*. D. J.

Felmentés (VII. k.). A házassági törvény értelmében egyes házassági akadályok alól a király, mások alól az igazságügyminiszter adhat F.-t. A király adja: 1. ha testvér testvérének vér szerinti leszármazójával; 2. ha oly felek akarnak házasságot kötni, kiket az egyik fél előző házasságára nézve hozott felbontó itélet házasságtörés miatt az egymással való házasságkötéstől eltiltott; 3. ha az egyik házastárs azzal óhajt házasságra lépni, aki a másik házastárson elkövetett gyilkosság, szándékos emberölés vagy ezeknek kisérlete miatt mint tettes vagy részes elitéltetett. Az igazságügyminiszter a következő akadályok alól adhat F.-t: 1. fejletlen kor, mely nőnél a 16., férfinél a 18. év betöltéséig tart; 2. ha a házasulandók unokatestvérek; 3. ha az örökbefogadó és az örökbefogadott vérszerinti leszármazója, valamint ennek volt házastársa, ugyszintén az örökbefogadott vérszerinti leszármazója és az örökbefogadónak volt házastársa akarnak házasságra lépni; 4. ha a nő előbbi házasságának megszünésétől v. érvénytelenné nyilvánításától számitott 10 hónap letelte előtt óhajt újra férjhez menni.

A F.-t rendszerint a kihirdetés előtt kell kiadni. Ha azonban valamely házassági akadály elkerülte volna a házasulók és a polgári tisztviselő figyelmét, akkor utólagos F.-ért lehet folyamodni. A F.-i kérvényt mindig az igazságügyminisztériumhoz kell beadni. A kérvényt a F.-t kérő házasuló (ha az akadály mindkettőre vonatkozik, mind a kettő) két tanu előttemezése mellett sajátkezüleg irja alá; ha pedig a folyamodó kiskoru, a kérvényt az atya vagy gyám is lássa el aláirásával. A kiskoru F.-t kérő részére szükséges beleegyezéseket s esetleg gyámhatósági jóváhagyást, ha pedig a beleegyezést gyám v. gondnok, ennek kinevezési okiratát is csatolni kell. Szükséges továbbá a felmentendő születési bizonyitványa s ha a F.-t kérő férfi katona, annak kimutatása, hogy a házasság katonai szempontból nem ütközik akadályba. A F.-i kérvényre 1 koronás bélyeg, a mellékleteire pedig, amennyiben egyébként bélyegtelenek, ivenként 30 filléres bélyeg jár. V. ö. *Szladits* Károly, A házasságkötés szabályai (1899); *Gaár* Vilmos, Útmutató házassági ügyekben (1898). VÁMBÉRY.

Félpersian, l. *Szűcsáruk* (XV. k.).

Féléggfolyamodás, l. *Kegyelmi kérvény*.

Felsmann *József* újabb művei: *A kalocsai kodex* (középkori német költemények gyüjteménye, Budapest 1895). Azonkivül iskolakönyvek.

Felső-Ausztria (VII. k.). Az 1890. összeolvasott lakosok közül volt mező- és erdőgazda 407,040 (51·8%), bányász és iparos 224,144 (28·5%), a kereskedés és forgalom szolgálatában álló 57,893 (7·3%), értelmiséghez tartozó vagy foglalkozás nélküli 96,754 (12·3%). A népmozgalom adatai: 1895-ben született 25,957 (1078 halva), meghalt 20,417; a házasságkötések száma 5633. Az 1894-iki termés volt 971,380 hl. búza, 1.812,870 rozs, 913,240 árpa, 2.216,300 hl. zab, 3600 hl. hüvelyes, 167,538 t. burgonya, 106,243 t. takarmányrépa, 2100 t. repce, 116 t. komló. A bányászat termékei: 374,502 t. barnaszén, 214 t. kősó, 71,931 t. főtt só, 5473 t. ipari só. A 204 serfőző 1.018,758 hl. sört, a 2130 szeszégető 507,332 hl.-fok alkoholt, végül az állami dohánygyár 1820 t. dohánygyártmányt és 32·6 millió szivart termel. Az új választási törvény értelmében 20 képviselőt küld a birodalmi gyülésbe és pedig 3-at a nagybirtokosság, 6-ot a városok, 1-et a linzi ipar- és kereskedelmi kamara, 7-et a községek és 3-at az általános választási joggal birók.

Felső-Bajorország, (1895) 1,186,950 lak.; járásai: Aichach (26,665 lak.), Altötting (33,022), Berchtesgaden (18,748), Bruck (23,710), Dachau (24,961), Ebersberg (23,749), Erding (40,720), Freising város és vidéke (43,608), Friedberg (28,937), Garmisch (11,692), Ingolstadt város és vidéke (44,902, Landsberg város és vidéke (29,163), Laufen (30,647), Miesbach (29,893), Mühldorf (36,302), München a város (407,307), München vidéke I. (36,748), München II. (31,475), Pfaffenhofen (35,063), Rosenheim város és vidéke (65,635), Schongau (19,002), Schrobenhausen (19,839), Tölz (15,035), Traunstein város és vidéke (47,318), Wasserburg (34,948) és Weilheim (27,861 lak.).

Felsőbánya (VII. k.). A királyi fiskus fizetett 1690-től kezdve minden adót a város helyett egészen 1852-ig, amikor a további fizetést, azon a címen, hogy a kiváltságok megszüntek, megtagadta. A város pört indított és bizonyitotta, hogy adómentessége nem kiváltság volt, hanem helyette az adót a kir. fiskus a bányák átadása alkalmával

kötött szerződés értelmében tartozik fizetni, mindazonáltal ugy az alap-, mint az újított pört elvesztette. Időközben az ügy elévült s igy jogi úton nem kereshette igazát a város. De az újabb levéltári kutatások alkalmával oly okiratok kerültek napfényre, amelyek a város igazát kétségtelenné tették s ezek alapján most már kártérítésért folyamodott a minisztériumhoz s a kormány a jogügyek igazgatóságának kedvező véleménye alapján egyszer s mindenkorra kártérítés cimén 200,000 forintot utalványozott ki a város részére, ha minden további követeléséről lemond. Ez ügyben most folynak a tárgyalások. A város különben a bányaerek kiapadása és a bányaipar pangása folytán az utóbbi időben erősen hanyatlott s már arról volt szó, hogy feladva városi jellegét, nagyközséggé alakuljon át. Minthogy azonban e nemzetiségtől körülövezett helyen nagyon is szüksége van a magyarságnak egy erős bástyára, a város vezetői mindent elkövettek, hogy jelenlegi minőségében megtartsák. Különböző háziipari nemeket igyekeztek meghonosítani s mivel ez kellő eredményre nem vezetett, újabban nyaraló telepet akarnak alapitani. Tekintve a város gyönyörü fekvését, erdős, bérces jellegét, kitünő por- és szélmentes levegőjét, kristálytiszta vizeit, nagyszámu kirándulóhelyeit, olcsó piacát és lakbérleti viszonyait, az itt nyaralás igen kellemes és olcsó. Ennélfogva a középosztály fel is karolta és évről évre tömegesebben keresi fel. A nyaralók legnagyobb részét a főváros szolgáltatja s foglalkozásra nézve a tan- és az igazságügygyel foglalkozók látogatják leginkább, ugy hogy ha az egészséges fejlődést valami nem várt körülmény meg nem zavarja, a tanárok, tanítók, birák és ügyészek nyaralóhelyévé lesz rövid idő alatt.

Felső-Boj, l. *Boj* (III. k.).

Felső-Frank-kerület (VII. k.), (1895) 586,061 lak.; járásai: Bamberg I. (64,165 lak.), Bamberg II. (28,092), Bayreuth város és vidéke (55,453), Berneck (15,080), Ebermannstadt (22,604), Forchheim város és vidéke (35,046), Höchstadt (27,238), Hof város és vidéke (51,834), Kronach (29,350), Kulmbach város és vidéke (34,828). Lichtenfels (32,192), Münchberg (26,390), Naila (21,898), Pegnitz (26,594), Rehau (21,718), Stadtsteinach (17,824), Staffelstein (19,173), Teuschnitz (17,496) és Wunsiedel (39,086).

Felső-Hessen (VII. k.). tartomány, (1895) 271,524 lak.; járásai: Giessen (77,386 lak.), Alsfeld (36,526), Büdingen (38.378), Friedberg (64,551), Lauterbach (28,259), Schotten (26,424 lak.).

Felső kereskedelmi iskola, l. *Kereskedelmi szakoktatás*.

Felső-Lendva, l. *Lendva*.

Felső-magyarországi közművelődési egyesület, l. *Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület* (VII. k.).

Felső-Maros-Ujvár, kisközség Alsó-Fehér vármegye marosujvári j.-ban, (1891) 741 lak. A Teleki grófi családnak festői helyen fekvő, Mikó Imre gróf által emelt kastélyával.

Felső-Pfalz (VII. k.), (1895) 546,834 lak.; járásai: Amberg főváros és vidéke (45,873 lak.), Beilngries (28,991), Burglengenfeld (25,517), Cham (27,811), Eschenbach (22,338), Kemnath (22,609), Nabburg (18,829), Neumarkt (32,195), Neunburg (32,701), Neustadt (31,299), Parsberg (29,370), Regensburg város és vidéke (71,765), Roding (24,103), Stadtamhof (40,216), Sulzbach (20,326), Tirschenreuth (32,111), Vohenstrauss (24,041) és Waldmünchen (16,342 lak.).

Felső-Telekes, l. *Telekes*.

Felső-Zsolca, l. *Zsolca*.

Felszólalás (VII. k.). Itt a telekkönyvi betétszerkesztési eljárás során használható F.-ról emlékezünk meg. A F. perenkivüli jogorvoslat, s beadhatja bármely érdekelt fél, még pedig azután, mikor már a betétek át vannak adva a forgalomnak, a hat hónapi hirdetményi határidő alatt. Olyan esetben lehet vele élni, ha sem ellentmondásnak, sem keresetnek és törlési keresetnek nincs helye. Igy, ha a telekkönyvi betétszerkesztő bizottság valamely bejegyzett telki szolgalmat tárgytalannak vél és ez alapon a betétbe való átvitelét a felek meghallgatása nélkül mellőzi; ha a betétből valamely feljegyzés mint kiskoruság, kiskoru érdekében tett haszonélvezet korlátozásának feljegyzése, zárlat, utóörökösödési, utóhagyományosi jog, árverés, végrehajtási jog, elutasítás feljegyzése, elidegenítési, terhelési tilalom, csőd, birtokkiigazítási igény iránti bejelentés, per, telekkönyvi aggály, gyökeresített iparjog, egyetemlegesség, rangsorozat, kisajátítási jog, a törlési per iránti szándék bejelentésének, a talajjavítás alá tartozóságnak feljegyzése stb. tévedésből kimaradt, a feljegyzés helyreállítása végett F.-sal lehet élni. Ugyszintén az esetben is, ha a bizottság a tulajdoni arányt megállapította, az arány megállapításának megváltoztatása végett még a hitelezők is és más viszonynál fogva jogosultak szintén F.-sal élhetnek. F.-nak van még helye az esetben, ha bármely fogalmazásbeli v. leirásbeli tévedés kiigazítását célozzák, tehát az esetben is, ha zálogjog, szolgalmi jog, vagy bármi más jog nem szándékosan, hanem tévedésből maradt ki a betétből. A tulajdonjog átirása, vagy bármely bejegyzett jognak okirat alapján, vagy a bizottság előtt tett szóbeli nyilatkozat alapján való törlése esetében az előző telekkönyvi állapot helyreállítása végett nem F.-nak, hanem vagy *ellentmondásnak* vagy *törlési keresetnek* van helye. A nem telekkönyvezett, v. többszörösen telekkönyvezett ingatlannak a tényleges birtokos nevére való felvétele ellen pedig tulajdoni per útján lehet jogorvoslattal élni. Ha a jogorvoslatot helytelenül nevezik el, csupán ez okból nem utasitható el, mert bármely elnevezésü jogorvoslati beadvány tartalmának megfelelően ellentmondásnak, F.-nak, törlési v. tulajdoni keresetnek tekintendő. A F.-t a hat havi hirdetményi határidő alatt lehet beadni; ha ennek lejárta után adják be, hivatalból visszautasitandó.

Ha a F. jókor beérkezett, akkor a telekkönyvi hatóság még az érkezés napján F.-i lapot nyit, a vonatkozó betét számával ellátja s a F.-i lapot hozzáfűzi az illető betéthez. Ha a hirdetményi határidő eltelte előtt hiányos F. érkezik a telekkönyvi hatósághoz, annak a számára szintén megnyitandó a F.-i lap, azonban a F. 15 napi záros határidő kitűzése mellett hiánypótlás végett visszaadandó, ez a F. jegyzet rovatában megjelö-

lendő, és ha a vonatkozó vevény visszaérkezik, akkor ugyancsak a jegyzetrovatban a kiigazítási határidő utolsó napja is feljegyzendő. Ha a F.-t a záros határidő alatt be nem adják, többé nem is adható be. A záros határidő letelte után kiigazítva beadott F. is hivatalból visszautasítandó, és még ha a hirdetményi határidő nem telt volna is le, ugy tekintendő, mint ha a hirdetményi határidő letelte után érkezett volna be. És új F. beadásának ugyanazon érdekelt fél részéről ugyanazon kérdésben nincs helye. Azonban ugyanazon kérelmet másik fél, ha érdekelve van, még előterjesztheti F.-ban, ha a hirdetményi határidő le nem telt és javára fog szolgálni az elutasított v. záros határidő folytán elkésett félnek is. Szintugy lehetséges, hogy az egy izben már elutasított vagy a záros határidő folytán elkésett fél másik kérdésben a hirdetményi határidő letelte előtt F.-sal éljen. A F.-t mindig a telekkönyvi hatóság intézi el, akár a járásbiróságnál, akár a törvényszéknél. Ha a F.-ban csak világos iráshibának kiigazítását vagy egyéb olyan intézkedést kérnek, amely hármadik személy nyilvánkönyvi jogát nem érinti, tárgyalás nélkül intézendő el. Ha azonban a kérelem teljesítése által harmadik személyek jogai változást szenvednének, az érdekeltek meghallgatása végett jegyzőkönyvi tárgyalás tüzendő ki, s annak alapján, szükség esetén bizonyítási eljárás előre bocsátása után, kell határozni. A határozat mindegyik esetben végzésnek nevezendő. E végzés ellen felfolyamodással lehet élni, mely fölött a kir. itélőtábla határoz s az esetben, ha a kir. itélőtábla a telekkönyvi hatóság végzését megváltoztatja, ismét felfolyamodással lehet élni, mely fölött a kir. kuria végérvényesen dönt. Ha a telekkönyvi hatóság végzését a kir. itélőtábla helyben hagyja, további felfolyamodásnak helye nincs. Továbbá az elkésés indokából hozott visszautasító végzés ellen beadható felfolyamodásra is végérvényesen határoz a kir. itélőtábla, akár helyben hagyja az elutasítást, akár megváltoztatja. A felfolyamodás határideje 15 nap. Aki teljesen alaptalanul él F.-sal, az elutasító végzésben már a telekkönyvi hatóság 600 koronáig terjedhető pénzbirságban marasztalhatja el.

Ha a F.-nak jogerősen helyt adtak, a telekkönyvi hatóság a betétben hivatalból teljesíti a megfelelő bejegyzést, a F.-i lapot pedig a betéttől elkülöníti és az irattárban elhelyezi; ha pedig nem adtak helyet a F.-nak, akkor a betétbe nincs mit bejegyezni, azonban a F.-i lapon a megfelelő feljegyzéseket a telekkönyvi hatóság keresztülhúzza, továbbá a jegyzet rovatában az elutasító végzés számára való hivatkozással az elutasítást megjegyzi, s a F.-i lapot a betéttől szintén elkülönítvén, irattárba helyezi. A F.-sal elintézett ügy nem itélt dolog, tehát a belőle származott igényeket a törvény rendes útján keresettel még lehet érvényesíteni. A F., valamint a tárgyalására vonatkozó jegyzőkönyvek s egyéb iratok bélyegkötelesek. A F.-ról az 1886. XXIX. t.-c. 58. § 3. pontja és 60, 67, 68. §-ai intézkednek. TÖRÖK.

Felszólalási lap, jogi műszó. Mikor az 1886. XXIX., az 1889. XXXVIII. és az 1891. XVI. t.-cikkek értelmében elkészült telekkönyvi betéteket a kibocsátott 6 hónapra szóló hirdetménynyel a telekkönyvi hatóság a forgalomnak átadja, e hirdetményben felszólítja mindazokat, akik a betétszerkesztési eljárással jogaikat sértve vélik, hogy törlési keresetüket, ellenmondásukat, felszólalásukat e hirdetményi 6 hónap alatt a telekkönyvi hatósághoz adják be, mert különben jogaikat az időközben jóhiszemüleg jogokat szerző harmadik személyek ellen nem érvényesíthetik: ha ilyenkor a 6 havi hirdetményi határidő alatt valaki törlési keresetet, ellenmondást vagy felszólalást tényleg ad be, akkor a telekkönyvi hatóság ahhoz a betéthez, melyre a beadott jogorvoslat vonatkozik, egy külön rovatos ivet fűz, s erre a jogorvoslat beerkeztét feljegyzi. De nemcsak a beérkezést, hanem a jogorvoslatnak (törlési kereset, ellenmondás, felszólalás az eljárás folyamán beálló minden állapotát feljegyzi, még pedig azért, hogy erről a külön rovatos ivről minden nehezebb utánajárás nélkül bárki megláthassa, hogy a jogorvoslat be van adva és hogy mi történt vele és igy megállapíthassa, hogy a jogorvoslattal megtámadott ingatlanra a szerzendő jog elvesztésének kockáztatása nélkül lehet-e jogokat szerezni. Ez az iv, mely ekként a jogorvoslat állapotát mindenkor hiven feltünteti: a F., mely tehát nincsen minden betéthez fűzve, csak ahhoz, amelyet a 6 havi hirdetményi határidő lejárta előtt valamely különleges jogorvoslattal (törlési kereset, ellenmondás, felszólalás) megtámadnak s csak addig marad hozzáfűzve, mig a jogorvoslat sorsa jogerősen el nem dől. A jogorvoslat jogerőre emelkedését már nem a F.-ra, hanem magába a betétbe jegyzik be hivatalból, s ugyanekkor a F.-ot a betéttől elválasztván, irattárba teszik. Ezzel a F. rövid életpályáját befejezi. Éppen ilyen F.-ot alkalmaznak azon telekjegyzőkönyv mellé, amelyben tényleges birtoklás alapján teljesítettek valamely bejegyzést, ha az e célra szolgáló határidő alatt (2 hónap, 3 év) a fentebb említett valamely jogorvoslat érkezik be s a jogorvoslat jogerejü befejezése után éppen ugy hivatalból elválasztják és irattárba teszik. A F.-ról az 1886. XXIX. t.-c. 61, 65, 67. §-ai s az 1891. XVI. t.-c. 22. §-a intézkedik. TÖRÖK.

Félszűz, l. *Szűzesség* (XV. k.).

Feltartva nyeri valamely ló a versenyt, ha lovasa nem látja szükségesnek, hogy a lovát teljes iramban vezesse, hanem ellenkezőleg, az iramot mérsékeli és a ló még igy is első lesz.

Feltételes elitélés (VII. k.). A F.-t újabban elfogadták Luxemburg (1892 máj. 10-iki törvény), Portugália (1893 jul. 6-iki törvény), Norvégia (1894 máj. 2-iki törvény), New South Wales (1894 jun. 1-iki törvény), továbbá rendeletileg a feltételes megkegyelmezés formájában életbe léptette: Poroszország, Bajorország, Württemberg, Hessen, Szászország és Schaumburg-Lippe. A magyar igazságügyminisztériumban készülő büntetőtörvény-novellatervezet az intézményt sokkal szélesebb alapokra fekteti, mint azt az 1892-iki javaslat tette. V. ö. *Vámbéry* R., A F.-re vonatkozó külföldi törvények (1899).

Feltételesen szállítható áruk (vasút). A vasutak az üzletszabályzat értelmében nem kötelesek bármely árucikket szállításra elfogadni. A szállításból általában ki vannak zárva: 1. a postajöve-

déki tárgyak; 2. azok a tárgyak, melyek terjedelmük, súlyuk, avagy egyéb tulajdonságuk miatt a szállítás végrehajtásában résztvevő vasutak, habár csak egyikének is építési és üzemberendezése szerint a fuvarozásra nem alkalmasak; 3. azon tárgyak, melyeknek fuvarozása közrendészeti okokból meg van tiltva; 4. mindennemű magától gyuladó vagy robbanó tárgyak, amennyiben külön határozat nem teszi lehetővé. E külön határozmányok vonatkoznak a feltételesen szállítható tárgyakra. Ezek általában: 1. a robbanó tárgyak, lőporkészitmények stb., továbbá az undort gerjesztő és bűzös készítmények; 2. arany és ezüst rudak, platina, pénz, pénzértékü érmek és papirok, okmányok, drágakövek, igazgyöngyök, ékszerek és más drágaságok, továbbá művészeti tárgyak, mint festmények, ércötvényü tárgyak és régiségek; 3. azon tárgyak, melyeknek rakodása v. szállítása a részes vasutak csak egyikének is építési és üzemi berendezése szerint rendkivüli nehézséget okoz; 4. mozdonyok, szerkocsik és gőzkocsik, amennyiben saját kerekeiken futnak. Az 1. alatt emlitett tárgyak feltételei *általános érvényü* szabályokban vannak megállapitva, a többiekre nézve az egyes vasutaknál külön szabályok vannak. D. S.

Felügyeletes (rendőri). A felügyeleti szolgálat célja abban áll, hogy azáltal a rendőrhatóság működése a meghatározott hivatalos órán túl is fentartassék és folytonossá tétessék. Azt a tisztviselőt, ki a szolgálat érdekében a hivatalos órákon túl a központban a (főkapitányság épületében és a kerületi kapitányságoknál) e szolgálatot teljesiti, F.-nek nevezik. A felügyeleti szolgálat délután 2 órakor, vagyis a hivatalos órák megszüntével kezdődik és a következő napon reggeli 8 óráig, azaz a hivatalos órák kezdetéig tart. A felügyeleti szolgálatot a főkapitány által arra eleve kijelölt rendőrtisztviselő vezeti és ha ez eltávozni kényszerül, őt az eleve kijelölt tartaléktisztviselő váltja fel, kinek behivása iránt megfelelően intézkedni tartozik. A felügyeleti szolgálatot vezető tisztviselő mellé segédkezés végett naponkint két detektiv, ezeken kivül pedig a központi őrszobában levő rendőrközegek, valamint a központi fogdánál napi szolgálatot tevő börtönőr is, a felügyeleti idő tártamára a F.-nek közvetlenül alárendeltetnek. A felügyeleti tisztviselő szolgálatának időtartama alatt köteles minden a főkapitányi hivatal címe alatt érkező beadványt, valamint minden levelet, táviratot elfogadni, azokat felbontani, az ezekben foglaltak iránt intézkedni, ellenben, ha ily intézkedés szüksége fenn nem forog, azokat napi jelentés mellett szolgálati idejének megszüntével, reggel 8 órakor a főkapitányi helyettesnek átadni. Tartozik továbbá az értékeket napi jelentés mellett a pénztárba beszállítani és egyáltalában egész működéséről általános irásbeli jelentést tenni. Különös feladatához tartozik sürgős esetekben a napos ügyészszel vagy vizsgálóbiróval a szinhelyen megjelenni és a viszonyokhoz képest azonnal intézkedni. Rendelkezésére állanak a főkapitányság összes segédeszközei, hogy fontos szolgálatának eleget tehessen. SCHEFF.

Felülfizetés, a megszabott áron vagy díjon túl visszteher nélkül fizetett összeg.

Felülfoglaltató, igy nevezik a végrehajtási eljárásban azt, aki már biróilag lefoglalt dolgokra vezet végrehajtást.

Felülvizsgáló bizottság, l. *Hadkiegészítő hatóságok* (VIII. k.).

Felvidéki himzőipar, l. *Házi ipar* (VIII. k.).

Felvonógép (elektromos). Az elektromos F.-ek vagy kötél-felvonók, amelyeket elektromos motor hajt, vagy kapaszkodó felvonók (Siemens és Halske-félék), amelyeknél a szállító kason kerekek vannak alkalmazva, amelyek fogazott vezetőfákba kapaszkodva s egy a szállító kason lévő elektromótor által forgatva, a szállító kast mozgásba hozzák. L. még *Emelőgépek*.

Fémbutorok, l. *Vas- és fémbutorok* (XVI. k.).

Fémek redukciója aluminiummal. Az aluminium a fémoxidok redukciójára kitünően alkalmas. E célra *Vautin* Kolozs londoni vegyész a nehezen olvadó fémek oxidját aluminiummal összekeveri és a gyujtás hőmérsékletéig fölmelegiti. *Goldschmidt* gyujtó golyót használ, melyet aluminiumporból és bárium-szuperoxidból készit és magnézium fonállal szerel fel; ez utóbbit a golyó meggyujtására használja. Az aluminiumot pótolhatjuk magnéziummal, cinkporral, antimón-pentaszulfiddal, kalciumkarbiddal, sőt szerves anyagokkal is, a barium-szuperoxidot pedig helyettesithetik mindazok az anyagok, melyek oxigénjüket könnyen elbocsátják; ilyenek a felmangánsavas káli, a klórsavas és a salétromsavas sók vagy oxigénben gazdag oxidok stb. Igen alacsony hőmérsékletnél gyul meg az aluminium és nátrium-szuperoxid elegyéből készitett golyó. A fémoxid redukciójához szükséges aluminiumot legcélszerübb dara alakjában a redukálandó fémoxidhoz keverni.

A króm gyártásakor az aluminium és krómoxid elegyének csak egy részét teszik az olvasztó tégelybe s ezután meggyujtják. A redukció ($Cr_2O_3 + 2\,Al = 2\,Al_2O_3 + 2\,Cr$) előhaladása szerint folytonosan új és új elegyet adnak a tégelybe, mire az lassankint olvadt fémmel telik meg, melyen az aluminiumoxidból álló salak úszik. Időről-időre a fémet és salakot megfelelő fém- és salak-lecsapoló nyiláson leeresztik; tehát alkalmas berendezéssel a művelet folytonossá is tehető. Mivel a redukció igen gyorsan megy végbe, ily módon kis tégelyben is nagy mennyiségü fémet gyárthatunk. A redukció gyorsasága következtében a tégely külső fala alig melegszik meg, noha a króm előállitása 2900—3000 C°-ot kiván. Hasonló módon gyártotta Goldschmidt a mangánt is. Ily módon nemcsak a króm és mangán, hanem más fém is könnyen előállitható. Az aluminium csak a magnéziát nem redukálja, azonban kielégitő módon a berill, titán, bór, szillicium, cer és thorium ily módon való gyártása se sikerült, noha ezek egynémelyikének iparilag fontos ötvényét, jelesen a titánvasat, berilliumbronzot (berillium és réz ötvénye) stb., a megfelelő ércelegyből aluminium segitségével könnyü szerrel előállitották. E. I. A.

Femern, sziget, l. *Fehmarn* (VI. k.).

Fém-fényü edények, l. *Lüszteres agyagedények* (XI. k.).

Fémgyógyászat, l. *Metalloterapia* (XII. k.).

Feminizmus (új-lat.), így nevezik azt az Európaszerte, de különösen Német- és Franciaországban megindult mozgalmat, melynek célja, hogy a nő társadalmi helyzetét biztosabb alapokra fektesse. Így különösen törekvése az, hogy a nőnek számos eddig kizárólag férfiak által elfoglalt életpályát megnyisson; Magyarországon a F., noha ez irányban nagyobbszerű mozgalom sohasem volt, azt az eredményt érte el, hogy a kultuszminiszter 1895 dec. 19-én 65,719. sz. a. kelt rendeletével megengedte a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályára lépést, illetőleg az egyetem megfelelő szakára való felvételt. Észak-Amerika egyes államaiban, Franciaországban pedig 1899 jun. óta a nők ügyvédi gyakorlatot is folytathatnak. v.

Fenékfa, a facsúsztató v. úsztató csatornának közvetlen az ászokfára fektetett 2—3 legalsó szála.

Fenékhorgászat, l. *Halászat* (VIII. k. 574. oldal).

Fenestrelle, falu Torino olasz tartomány Pinerolo járásában, (1881) 1238 lak. Közelében vannak a valdensek völgyei. F. ezelőtt Dauphinéhez (Franciaország) tartozott, de 1708. az osztrákok és szárdiniaiak elfoglalták és az utrechti békében Szavójához csatolták. Várát a franciák 1796. lerombolták, de helyén újabb időben több erőd épült.

Fenichel *Sámuel* emlékét a term.-tud. társulat 1895 febr. 9-én ünnepelte meg, mely alkalommal Herman Ottó tartotta az emlékbeszédet, Madarász Gyula dr. pedig F. új-guineai gyüjteményét ismertette. V. ö. Természettudományi Közlöny (1895 márc.).

Fényes *Adolf*, képiró, szül. Kecskeméten 1867 ápr. 29. Előbb jogászkodott és csak azután lépett a művészi pályára. Tanulmányait a mintarajz-iskolában kezdte, Weimarban Thedy-nél, Párisban Bouguereau és Ferrier-nél folytatta s visszatérve hazájába, Benczurnál végezte. Budapesten először 1894. állított ki. 1895. *Pletyka* című képével, melyet a nemzeti muzeum számára vásároltak meg, a képzőművészeti társulati, 1897. pedig *Civódás*-ával a Rudics-díjat nyerte el.

Fenyő *Sándor*, 1895. a Magyar Hirlap kiadó részvénytársaság kiadásában megalapította a Magyar Hirlap társlapját, a Friss Ujság című krajcáros politikai napilapot, mely Magyarország legelterjedtebb napilapja. 1898. szabadalmat kapott eredeti ötletére: rotációson készülő napilap számozására sorsolás rendezése céljából. Szabadalmát az Esti Hirlap (l. o.) alkalmazta, melynek minden példánya egyúttal sorsjegy lévén, a közönség annyira kapkodta, hogy nyomni nem győzték. 1899 jun. Perczel és az Arbeiterzeitung címmel közölte a Magyar Hirlap a bécsi Arbeiterzeitungnak A magyar miniszter baksisa c. cikkét, élesen elítélve az abban foglaltakat. Perczel Dezső volt belügyminiszter, a képviselőház elnöke azonban sértőnek találta magára nézve azt a tényt, hogy a Magyar Hirlap e cikket reprodukálta és ezért F.-től, a lap szerkesztőjétől elégtételt kért. A párbaj jun. 6. megtörtént.

Fenyőkéreg, l. *Cserzőanyagok* (IV. k.).

Fenyőmandola, l. *Mandolafenyő*.

Fenyvessy, 1. *Adolf* 1899 jan. 5. magyar nemességet kapott «zalai» előnévvel.

2. *F. Ferenc* a nemzeti szinház nyugdíjintézete körül szerzett érdemei elismeréseül 1894. megkapta a III. osztályu vaskorona-rendet. 1898 máj. 3-án kinevezték Veszprém vármegye főispánjává.

Fenzlia *Endl.* (növ.), a mirtuszfélék génusza, 2 fajjal Ausztráliában. Ritka kerti dísz.

Ferdi, török történetiró, kiről azonban csak annyit tudunk, hogy Szolimán szultán idejében élt (1520—66), akinek az életrajzát is megirta. Élénk szinekkel ecseteli Szolimán magyarországi hadjáratait, amelyeknek alighanem szemtanujuk is volt. Művét kiadta *Thúry* József, Török történetirók (II. k. 1896). M. L.

Ferdinánd (8., VII. k.) *Miksa* (szász-koburgi herceg), *bolgár fejedelem*. Miután 7 évig Sztambulovra, az oroszok esküdt ellenségére hallgatott, tanácsadóját 1894. elejtette (aki aztán megöletett) és Sztojlovot nevezte ki helyére, kinek tanácsára kibékülni iparkodott az orosz cárral, hogy trónját megszilárditsa. Több rendbeli nehézség leküzdése és engedmény árán (többi között *Boris* fiát 1896 febr. 14. a görög keleti vallás ritusa szerint megkereszteltette) célját elérte. II. Miklós cárt mint keresztapát Gobnicsev-Kutusov tábornok helyettesitette a keresztelőn. Erre a szultán is elismerte F.-ot Bolgárország törvényes fejedelmének és Kelet-Rumélia kormányával is megbizta (1896 márc.). F. pedig előbb Konstantinápolyban, majd Szt.-Péterváron tisztelgett, ahol őt mint a jó útra tért bűnbánó fiut kegyesen fogadták. 1897 aug. 14. fejedelemségének tizedik évfordulóját ünnepelték meg Szófiában. 1898 aug. 10. Cettinyében a montenegrói fejedelmet látogatta meg, hol feltünő rokonszenvvel fogadták. 1899 jan. 31. gyermekágyi láz következtében meghalt felesége, *Mária Lujza* fejedelemasszony, miután negyedik gyermekének *Nadezda* hercegnőnek (szül. 1899 jan. 30.) életet adott. Figyermekeik *Boris tirnovói herceg* (szül. 1894 jan. 30.) és *Cirill preszlavi herceg* (szül. 1895 nov. 17.). A fejedelemné kora halála (29 éves volt) gyászba borította Bolgárországot, melynek nemeslelkü, kötelességismerő nagyasszonya volt, noha rövid, alig 6 éves bolgárországi élete alatt sok keserüséget kellett tapasztalnia, különösen mikor fiait, buzgó római katolikus létére, a görög keleti vallásnak kellett átengednie. 1899 szept. 28. hosszabb idő multával F. Bécsben járt, hol királyunk előtt tisztelgett, aki őt mint valamennyi nagyhatalom által elismert fejedelmet ez alkalommal fogadta először és a Szent-István-rend nagykeresztjét adományozta neki.

2. *F.* (25., VII. k.) *Viktor Albert Mainrád*, román trónörökös. *Mária* angol, illetőleg koburggothai hercegnővel kötött házasságából két gyermek született: *Károly* herceg (szül. 1893 okt. 15.) és *Erzsébet* hercegnő (szül. 1894 okt. 11.). Királyunk 1896 szept. 29. F.-ot kinevezte az I. Károly román király nevét viselő 6. számu gyalogezred ezredesévé.

3. *F.*, Alfonz casertai gróf fia, l. *Calabriai herceg*.

Ferdinanda *Lag.* (növ.), sugaras-fészkes. A *F. eminens* Lag. (Connophyllum cacalioides K. Koch.). Senecio-féle cserjés növény. Csinos és im-

pozáns a növése. Levele hosszunyelű, széles tojásdad, 6 dm. hosszu, 3—4 dm. széles. Dugványról szaporitják, egy nyáron 2—3 méternyit is nő, kerti gyepre disznek ültetik. Porhanyó, kissé friss, kövér talajt s meleg, szellős helyet kedvel, télre mérsékelt hevü üvegházba teszik. Mexikóból ered. BORB.

Ferdinánd Károly Lajos, osztrák főherceg és m. kir. herceg, szül. Bécsben 1868 dec. 27., mint *Károly Lajos* főherceg és *Mária Annunciata* bourbon-sziciliai hercegnő fia. Testvéröcscse *Ferenc Ferdinánd* főhercegnek. 1884. a 4-ik sz. dsidásezredben hadnagy lett, majd a 2-ik sz. mérnöki ezredbe helyezték át, ahol 1889. főhadnagy lett, majd pedig századossá nevezték ki a tiroli császárvadászezredben, 1895. őrnagygyá, 1896. pedig alezredessé lépett elő a tiroli császárvadászok 4. ezredénél. 1898. ezredessé nevezte ki a király s ugyanezen év dec. 2. a katonai érdemkereszttel tüntette ki. 1899. a császárvadászok 3. ezrede parancsnoka és a 48. gyalogezred tulajdonosa lett. F. 1884 óta az aranygyapjas-rend tulajdonosa és a főrendiház tagja.

Ferdinandy, 1. *Bertalan*, politikus, szül. Balmazújvároson 1821 okt. 19., megh. Pécelen 1894 aug. 28. Tanulmányait Kassán végezte. 1843. Abaúj vármegye szolgabirája volt, 1848. pedig a nagyidai választókerület az első népképviseleti országgyülésre képviselővé választotta. Az országgyülésen Debrecenben is mindvégig jelen volt, amiért is a szabadságharc lezajlása után elfogták és később halálra itélték, de 1851. kegyelem útján büntetése jószágvesztésre enyhittetett. Birtokát 1857. visszanyerte, 1861. Abaúj vármegye főszolgabirája, a provizorium alatt első alispánja lett. 1873. Kassa, Bártfa, Eperjes és Kis-Szeben városok főispánja, 1875-től földadókataszteri felügyelővé, majd budapesti igazgatóvá neveztetett ki. Királyi tanácsosi címet kapott.

2. *F. Géza*, közjogi iró, szül. Kassán 1864 jun. 10-én. Iskoláit részben Kassán, részben Budapesten, egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1888. a jogtudományok doktorává avatták, 1896. miniszteri segédtitkárrá nevezték ki a honvédelmi minisztériumba és a magyar közjogból magántanári képesitést nyert. Művei: *Az állampolgárságról* (Budapest 1894); *A felelősség elve a magyar alkotmányban* (u. o. 1895); *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon* (u. o. 1895); *Az aranybulla* (a bojári Vigyázó Sándorféle díjjal jutalmazott akadémiai pályamű, u. o. 899).

Ferenc (II.) *Mária Lipót*, mindkét Szicilia utolsó királya, meghalt Arcóban 1894 dec. 27.

2. *F.*, joinvillei herceg, l. *Joinville* (IX. k.).

Ferenc Ferdinánd *Károly Lajos József Mária* (VI. k.), osztrák estei főherceg és m. kir. herceg, cs. és kir. lovassági tábornok. 1895. megrendült egészsége miatt megvált a tényleges szolgálattól s hosszabb tartózkodásra Lussinpiccolóba utazott. Betegségéből felépülve, orvosai tanácsára még nem lépett vissza a tényleges katonai szolgálatba, hanem idejének nagy részét utazással, majd pedig több rendbeli gyüjteményének rendezésével töltötte. Atyjának Károly Lajos főhercegnek 1896 máj. 19. bekövetkezett halála után azonban mint a trónhoz legközelebb álló főhercegnek ismét meg kellett jelennie a nyilvánosság előtt. A király altábornagygyá, 1897. pedig a 7. dsidásezred tulajdonosává nevezte ki. 1897 szept. végén részt vett a II. Vilmos német császár tiszteletére Budapesten rendezett ünnepekben. 1898 elején betegségéből teljesen felépülve, ismét be akart lépni a tényleges katonai szolgálatba s a királytól egy hadosztály parancsnokságát kérte. A király azonban sokkal fontosabb szerepet szánt unokaöcsesének s 1898 márc. 29. Bécsben kelt elhatározásával F.-ot legfőbb hadúri fenhatósága alá helyezte s mint ilyent a csapatfőfelügyelőkkel egyenrangba emelte. F. új állásában a legfőbb hadúr legelső és közvetlen közege lett, akinek kötelessége az uralkodót helyettesiteni vagy annak rendeletére egyes csapatok fölött szemléket tartani. Röviddel azután a kassai 6. tüzérezred tulajdonosává nevezték ki. 1898 dec. 2. a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1899 ápr. a király budapesti tartózkodása alatt F. is eljött a magyar székvárosba, ahol mint a trón jövendő örökösét ünnepelték. A főherceg kihallgatáson fogadta a minisztereket, az országgyülés mindkét házának kiválóbb tagjait s a magyar közélet jeleseit. A főherceg megnyerő modora által mindenki el volt ragadtatva, ugy hogy elutazásakor a legjobb benyomást hagyta maga után. 1899 máj. 1. lovassági tábornokká lépett elő. Az ugyanezen évi csehországi hadgyakorlatok alatt a prágai 8. hadtest vezetését bizták rá s ez volt az első eset, hogy teljesen önállóan nagyobb seregtestet vezetett. A csehországi hadgyakorlatok befejezése után a budapesti 4. hadtestnek a dunai flotillával való együttes gyakorlatait (1899 szept. 9—11. Duna-Pentele mellett) vezette. Ugy a csehországi, mint a magyarországi hadgyakorlatok alatt gyors és mindamellett higgadt és megfontolt intézkedései által tünt ki. 1892—93. tett földkörüli útjának élményeiről és tapasztalatairól naplót vezetett. Első része, az 1892 dec.—1893 máj. Trieszt-ből Indián át Ausztráliába tett út leirását tartalmazza és 1895 tavaszán jelent meg, második része pedig, mely az Ausztrálián, Khinán, Japánon s Észak-Amerikán át Havreig 1893 máj.—okt. tett utazás élményeire terjed ki, 1896 tavaszán tétetett közzé. F. több zeneművet is irt *Holzwart Ferdinánd* álnéven.

Ferenc József (I.), Ausztria császárja, Magyarország és Csehország királya (VII. k.). Az a gondolat, hogy az annyi megpróbáltatáson átment ősz uralkodó súlyos gondjai közepett Magyarország hűségében és ragaszkodásában lelje nyugvó pontját, az utóbbi évek alatt mindjobban megvalósul. Midőn 1895 okt. magyar minisztériuma kiséretében meglátogatta Zágrábot, ott erősen nyilvánult ugyan a dinasztikus érzés és az iránta való szeretet, de még személyes jelenléte sem volt képes elfojtani a magyarellenes tüntetéseket. Még sokkal válságosabbakká fejlődtek a viszonyok Ausztriában. A Windisch-Grätz-kormány bukása után a németek közt mindinkább a szélső irányzat emelkedett túlsúlyra, mely a német nép érdekét fölébe helyezi az állam követeléseinek és szükségeinek. A német ellenzék, utcai tüntetésekre is támaszkodva, 1897 nov. megbuktatta Ba-

deni kormányát, 1898 tavaszán Gautschot, 1899 szept. Thun-Hohenstein minisztériumát. Most F. személyes beavatkozásával a Clary-kormány ismét kísérletet tesz a széthúzó elemeknek, amelyek tusája már az egész állami életet megrendítette és a dualizmust is veszélyeztette, egyesítésére, a németek jogos követeléseinek kielégítésével. Aminő sivár és áldatlan az ott folyó nemzetiségi küzdelem, annyira vigasztaló, hogy legalább a császár személyes tekintélyét nem igen érintették a szenvedélyes pártviták. Ausztriai népeinek hódolata és ragaszkodása fényesen nyilvánult uralkodása ötvenedik évfordulója alkalmával 1898 dec. 2. A császár nem engedte ugyan az ünnepély fényes megülését, melyre már nagyon készültek, de a közérzület mégis hatalmasan nyilatkozott az ő óhaja szerint jótékony alapítványokban.

Magyarországon a millennium ünnepi éve századok óta nem tapasztalt módon mutatta be újra a korona és nemzet egységét. A király a királynéval, a külföldi államok követeitől környezve, személyesen nyitotta meg 1896 máj. 1. a kiállítást. Majdnem mindennapos látogatásai a kiállításban fényes tanuságot tettek érdeklődéséről hazánknak ugy történeti emlékei, mint szellemi és anyagi fejlődése iránt. Tán legjobban meghatotta az ősz királyt a sok látványosság közül az ifjuság országos tornaversenye, melyen a személye iránti hódolat és kegyelet viharos lelkesedésben tört ki.

Kimagasló momentuma volt ez ünnepeknek, midőn jun. 8., a koronázás évfordulóján, az országgyülés hódolatát vitte a trón szine elé. A képviselőház elnöke, Szilágyi Dezső méltán mondhatta, hogy az uralkodót nemcsak születése tünteti ki, hanem fejedelmi erényei is. A király válasza nemcsak a nagy alkalomhoz volt méltó, hanem egyúttal bölcs és előrelátó programmját adja egész uralkodásának és hazánk további fejlődésének. Hálát ad az isteni gondviselésnek, mely «megérnem engedte, hogy szeretett magyar nemzetemmel együtt ünnepelhessem a magyar állam ezeréves fönnállásának emlékét». Levonja a történet tanuságait, különösen hangsúlyozva azon kapocs fontosságát, mely hazánkat az uralkodása alatt álló többi országhoz füzi. «Az ezen kapocs iránti érzék necsak ne lazuljon, hanem sértetlen maradjon mindenkor.» Kifejti, hogy nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak minden félnek. «A jelen közjogi alapon a monarkia, de különösen szeretett Magyarországom oly örvendetesen fejlődött és fölvirágzott, anélkül, hogy ez által veszélyeztetnék a magyar állam és a magyar politikai nemzetnek rendületlenül fentartandó egysége s a különféle nemzetiségeknek az egységes állam és a törvények tisztelete melletti fejlődése, valamint azon a történet és a törvények által szentesített viszony, mely Magyarországot társországaival azok külön autonom jogainak föntartásával összefüzi.» Bizalommal néz a jövőbe, mert «a magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete, harci vitézsége és balsorsban tanusított szivós kitartása az isteni gondviselés segítségével mindig leküzdötte a veszélyeket, fényes tanuságát adva ekképen életerejének és államföntartó képességének». Hő óhajtása, «hogy a jövendő századok végtelen folyamán a nemzetet, egyetértésben királyával, mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje». Az ünnepek egy más fontos mozzanata volt, midőn F. szept. 26. az oláh és szerb királyok jelenlétében Orsován felavatta a Vaskapu szabályozásának nagy művét.

Az az uralkodó, ki «az erők egyesítésének, a mérséklésnek és lelkesítésnek hatalmát birja», az azóta lefolyt években mindinkább mint törekvéseink vezére lép föl. Nagy fontosságu ez irányban 1897 tavaszán tett intézkedése, mely lehetővé tette több honvédtiszti iskolának fölállítását. Azon rendelete pedig, melylyel 1897 szept. 27. a magyar történet nagy alakjainak *tiz szobor* által való megörökítése iránt intézkedett, lelkesedésre ragadta az egész nemzetet és méltán. Ünnepi kijelentése volt ez annak, hogy a király azonosítja magát nemzetének nagy hagyományaival, még akkor is, ha azok a dinasztiája elleni régi küzdelmekre vonatkoznak. Ugyanilyen engesztelő célja volt azon elhatározásának is, melylyel a Hentzi-szobor helyét rendelte boldogult Erzsébet királyné felállítandó emlékszobra helyéül.

Bárminő súlyos megpróbáltatásokkal edzette eddig is a sors F. jellemét, a legkeserűbb még hátra volt, szeretett hitvesének Erzsébet királynénak gyilkos kéz által való hirtelen halála 1898 szept. 10. Nem csuda, ha a nagy fájdalom alatt majdnem ő is összeroskadt, «engem a végzet semmitől sem kimél meg», voltak első szavai. De csakhamar vigaszt talál népeinek, különösen a magyarnak, részvétében, vigaszt a munkában, fölkelt kötelességérzetében. «Ne kiméljen semmi fáradságtól», mondá akkor magyar miniszterelnökének, Bánffy Dezső bárónak, «hisz csak a munkában találom örömömet». Azóta is fáradhatatlanul jár el uralkodói hivatása teljesítésében. Két államának vezetése mellett soha meg nem szünő gondoskodással kiséri különösen hadseregeinek fejlődését, melyek gyakorlatait mindig személyesen szokta intézni. Mint a lovagiasság, az alkotmányosság és királyi kötelességérzet mintaképét már életében fénykör övezi koronás fejét, mint ilyent övezi őt alattvalói hódoló szeretete és az egész világ tisztelete.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM Könyvtár

Irodalom. A király könyve, Budapest 1898; Schnitzer J., Kaiser Franz Joseph I., díszmunka, 2 k., Bécs 1898; Smolle, 5 Jahrzehnte auf Habsburgs Thron, u. o.; Emmer J., Kaiser Franz Joseph I., u. o. I., 1898; Klopfer, Unser Kaiser, u. o. 1898; Trocase, Le règne du François Joseph, u. o. 1898. MARCZALI.

Ferenc József király-csúcs, 1896 óta a *Gerlachfalvi csúcs* (VII. k.) neve.

Ferenc József-telepház, l. *Szünidei gyermektelepek.*

Ferencrendiek reformja, l. *Recollecti.*

Ferenc Salvator *Mária József Ferdinánd Károly Leopold padovai Antal János Baptist Januarius Alajos Gonzaga Rainer Benedikt Bernhard* főherceg, m. kir. herceg, Károly Salvator főhercegnek és Mária Immakulata Klementina főhercegnőnek másodszülött fia, szül. Altmünsterben 1866 aug. 21. Katonai szolgálatát 1881 ápr. 26. a 6. dsidásezredben mint hadnagy kezdte meg. 1886 ápr. 24. főhadnagygyá lépett elő a 12. dragonyosezredben. Később a 7. drago-

nyosezredhez helyezték át. 1889. századossá nevezték ki. 1890 dec. a 15. dragonyosezredhez helyezték át. 1890 jul. 31. Ischlben egybekelt *Mária Valéria* főhercegnővel, a király ifjabbik leányával. Később a tiroli császárvadászok 4. ezredénél alezredessé, 1898. pedig ezredessé, a 15. huszárezred tulajdonosává, majd pedig a 6. dragonyosezred parancsnokává nevezték ki. F. tulajdonosa az aranygyapjas-rendnek. Tulajdonosa továbbá a schleswig-holsteini porosz 16. számu huszárezrednek. F.-nak Mária Valéria főhercegnővel kötött házasságából három fiu- és két leánygyermek származik, u. m.: *Erzsébet Franciska* (Mária Karolina Ignacia), szül. Bécsben 1892 jan. 27-én; *Ferenc Károly Salvator* (Mária József Ignacius), szül. Lichteneggben 1893 febr. 17.; *Hubert Salvator* (Rainer Mária József Ignacius), szül. Lichteneggben 1894 ápr. 30.; *Hedvig* (Mária Immakulata Michaela Ignacia), szül. Ischlben 1896 szept. 24.; *Tivadar Salvator* (Péter Realinus Mária József Ignác), szül. Wallseeban 1899 okt. 9-én. M. I.

Ferencz *József* unitárius püspök 1896 jun. 6. megkapta a II. osztályu vaskorona-rendet. Újabban megjelent tőle: *Unitárius káté tekintettel a konfirmációi vallástanításra* (5. kiad. Kolozsvár 1896).

Ferenczi *Gyula*, tanár és iró, szül. Pápán 1848 ápr. 21. Középiskolai tanulmányait szülővárosában s Pannonhalmán elvégezvén, u. o. benedekrendi szerzetes lett s teologiát tanult. Mint ilyen a latin és görög nyelvből is tanári oklevelet szerzett s egy évig az esztergomi főgimnáziumban, majd a szabadkai községi főgimnáziumban tanárkodott s 1874—76. a dévai állami főreáliskolához nevezték ki a magyar nyelv és irodalom tanáraul s mellékesen a latin nyelvet is tanította. Irodalmi művei: *Socrates* (a dévai reáliskola 1875—76. Értesítője); *Homeros philosophiája* (Szinte Gábor 10 rajzával, Budapest). T. G.

Ferenczy, 1. *Béla* honvéd-őrnagygyá, majd 1899 nov. 1. honvéd-alezredessé lépett elő.

2. *F. Ida*, Erzsébet királyné felolvasónője, csillagkeresztes hölgy, a brünni nemes-hölgyalapítvány disztagja, született Kecskeméten, ősi nemesi családból. Atyja *Gergely* és anyja kisjáki *Szeless* Krisztina gyermekeiket gondos nevelésben részesítették. A nővérek közül kivált Ida s midőn az udvar megbizásából a legmagyarabb vidékeken felolvasónőt kerestek a királyné részére, Ida is a jelöltek közé jutott. A királynénak átnyujtott arcképek közül az Idáén akadt meg a szeme. Éleslátásával szerencsésen választott. F. 1864. lépett a királyné szolgálatába s csakhamar megnyerte őszinte vonzalmát. Természetes modora, egészséges, tiszta gondolkozása, eleven, vidám kedélye, romlatlan magyar szelleme, hazaszeretete s minden fölött odaadó hűsége: annyira lebilincselték a királynét, hogy a *felolvasónő* a legbizalmasabb udvarhölgygyé emelkedett. És F. azt a határtalan bizalmat, amelylyel a királyné elárasztotta, méltán megérdemelte. A koronázásra következett években *Andrássy* Gyula gróf miniszterelnök, utóbb külügyminiszter és *Nopcsa* báró, a királyné főudvarmestere gyakran találkoztak F. termeiben s mert mindhárman birták a királyné bizalmát, sok fontos beszélgetésüknek tiszta visszhangja többnyire eljutott a királynéig s hatása volt nemes szivére s Magyarország jövőjéért lángoló lelkére. Mi természetesebb, mint hogy ezek nem maradhattak az udvari életben a magyar állapotok kedvező fejlődésére eredmény nélkül. F. évek hosszu során majd minden útjában kisérte a királynét nemcsak mint felolvasónő, hanem mint nélkülözhetlenné vált bizalmas társalkodónő is. És minél inkább észlelték ezt az udvarnál, annál sűrübben jelentek meg termeiben magyar és osztrák államférfiak. A királyné szerette, becsülte a magyart előbb is, de a nemzet jellemének, szokásainak, a magyar viszonyoknak a hazafiui érzelmektől hevülő F. által, mondhatni naponkint ecsetelt hű rajza jelentékeny befolyással volt arra, hogy a királyné valójában megismerte s maradandóan megszerette a magyar népet. 1898 szept. 21. megkapta az I. oszt. Erzsébet-rendet.

3. *F. József* 1896. megvált az országos közoktatási tanács titkári állásától; 1897 jul. 13. a kolozsvári tudomány-egyetemen magántanárnak habilitálták s azóta ott stilisztikai, poetikai és retorikai előadásokat tart. Újabb művei: *Jókai mint hirlapiró* (Győr 1894); *Pulszky Ferenc életrajza* (Pozsony 1894); *Orsz. közoktatási tanács* (Tanügyi Történeti Szemle, Budapest 1896); *Gróf Dessewffy József életrajza* (u. o. 1897); *Aesthetikai és műtörténelmi cikkek* (u. o. 1898); *Irodalmi dolgozatok* (u. o. 1898).

4. *F. Zoltán*, a kolozsvári tud.-egyetem könyvtár igazgatója és magántanár, 1895 jan. 14. egyetemi nyilvános rendkivüli tanári címet és jelleget kapott. 1896. magántanári jogosítványát a magyar irodalomtörténet egész körére kiterjesztették. 1897. a Petőfi-társaság tagjává választották. Újabban megjelent tőle: *Petőfi életrajza* (a Kisfaludy-társaságtól a Széher Árpád-jutalommal kitüntetett pályamű, 3 köt., Budapest 1896); *A kolozsvári színészet és színház története* (Kolozsvár 1898); *Vásárhelyi daloskönyv* (XVI—XVII. századi szerelmi és tréfás énekek, Régi magyar könyvtár, Budapest 1899).

Fergana, orosz kormányzóság, (1897) 1.560,411 lakossal.

Fergusson, sziget, l. *Entrecasteaux-szigetek* (VI. k.).

Ferjančič (ejtsd: —csics) *András*, osztrák politikus, szül. Slap-on (Krajna) 1848 okt. 31. Jogot végzett és azután ügyvédi irodát nyitott Pettauban, majd Laibachban a krajnai tartományi törvényszék tanácsosa lett. A 80-as években kezdett a déli szláv mozgalomban részt venni; mióta pedig 1890. a birodalmi gyülésbe választották, e helyen is buzgón tolmácsolja a szlovének érdekeit. Eleintén a Hohenwart-klubnak volt tagja, de 1893. átlépett a déli szláv klubba. 1898. a birodalmi gyülés első alelnökévé választatott. 1899 aug. a Cillibe sietö cseh tornászokhoz Veldes fürdőben heves németfaló beszédet mondott, amelylyel a németek gyülöletét még jobban magára vonta. Ezzel a telivér szláv beszéddel egyébiránt jövőjének is ártott, amennyiben a Thun-kormány törvényszéki elnökké való kinevezését elhalasztani volt kénytelen. M. L.

Ferkić *Dragutin*, horvát író, körösi plébános, megh. Graz mellett a feldhofi gyógyintézetben 1890 márc. 28. Megírta Körös (Križevac) város monográfiáját és számos történelmi elbeszélést, melyek sorából nevezetesebbek: Körösvidéki elbeszélések a horvát történelemből (Pripovjesti iz poviesti hrvatske iz okolice križevačke, 1879); Véres gyülés (Krvavi tabor, 1879); Fivér és nővér, vagy ütközet a körösi mezőn (Brat i sestra, ili bitka na križevačkom polju, 1879); Spanyolok Horvátországban (Spanuolci u Hrvatskoj, 1863). MARG.

Ferlino v. *forlino*, régi olasz súlymérték, amelyet az árukereskedelemben és az ékkövek piacain többféle nagyságban használtak. Igy az árukereskedésben többnyire = 1·855 g., az ékkövek mérésénél = 1·9225 g. Ferrarában = 1·80 g. Felosztása 1 uncia = 16 F., 1 F. = 10 karat.

Fermiers généraux (franc., ejtsd: fermjé zsenero, a. m. főbérlők, lat. *publicani*), azok a francia üzletemberek, kik az államjavadalmakat (regálét) az egész országban bérbe vették s embertelen zsarolás által abból rengeteg jövedelmet huztak. Szép (IV.) Fülöp király volt az első, aki pénzszükségében egyes állami vámokat bérbe adott. I. Ferenc 1546. magát az adót is eme lelketlen kufárokra bizta s ettől kezdve a F. állandó szipolyozói lettek a francia népnek. Sully némi szigorral lépett fel velök szemben, valamennyiöket elkergette, de az állami pénztár aggasztó állapota arra kényszerítette, hogy az állami javak újabb bérbeadásánál ő is pusztán csak az állami jövedelmek szaporítására és nem egyszersmind a sanyargatott népre is volt tekintettel. 1728. az egyes F. egy üzlettársasággá alakultak Finance générale névvel, mely a pénzügyminiszter fenhatósága alatt állott s természetesen ennek is hajtott jövedelmet. A F. által fizetett bérösszeg 1775-ben 159,000 livrere rugott, de ez csak kis része volt a nemzettől kizsarolt pénznek, mit a fényűző királyi udvar elpazarolt. Ez a roppant költekezés és az F. lelketlensége az egész intézményt gyülöletessé tette a francia nemzet előtt, s midőn kitört a nagy forradalom, a dühös nép sorra üldözőbe vette a bérlőket, kik közül csak kevesen menekülhettek külföldre. 1790. a nemzetgyülés az államjavadalmak bérbeadását megszüntette. V. ö. Grande Encycl. 17. köt. 292., u. o. az irodalom. S. SZABÓ J.

Fern *Fanny*, álnév, l. *Parson*.

Fernambuco a. m. Pernambuco (XIII. k.).

Fernand *Max*, álnév, l. *Gritzner*.

Fernandez *Duro C.*, spanyol történetiró, szül. 1849. A spanyol akadémia tagja. Munkáiban többnyire a felfedezések s a XVI. sz. korával foglalkozott. A főbbek: La armada invencibile (Madrid 1885—86, 2 köt., A legyőzhetetlen armadának úttörő leirása); Colon y Pinzon (1883); Diego de Egues y Beaumont (Sevilla 1892); Számos cikk Kolumbusról a Centenario folyóiratban (1892); Lucayas y St. Salvador (madridi akadémiai értekezés, 1891); Pinzon en el descumbrimiento de las Indias (Madrid 1892). Utolsó nagy művében a spanyol hajóhad történetét irja meg: Armada española de la union de los reinos de Castilla y de Aragon (u. o. 1896—99-ig 4 köt.) M. L.

Fernandez Guerra y Orbe *Lajos*, spanyol iró, *F. Aurél* (VII. k.) öcsese, szül. Granadában 1818 ápr. 11. Jogot végzett s ügyvéd lett, de csakhamar kitünt lirai és drámai műveivel. Don Juan Ruiz de Alarcon y Mendoza c. művelődéstörténelmi művét az akadémia meg is koszoruzta. Drámái közül nevezetesebbek: Merecer para alcanzar; Un juramento; El peluquero de su alteza; La novia de encargo. Azonkivül kiadta Moreto vígjátékait (Bibl. española, 39 köt.). 1872. a spanyol akadémia tagjává választotta. H. V.

Fernan Vaz (Eliva, Bembo Ovenga), Afrika Ny-i partján, a D. sz. 1 és 2° közt fekvő Gabon francia gyarmathoz tartozó lagunaszerű torkolata az Ogove egyik ágának, az Ovangónak. Hossza 70, szélessége 30 km. A körülötte fekvő vidéket Kamának hivják. A tenger felől egy homokzátony választja el, amelyen az esős évszakban a kisebb hajók, bár nem csekély veszedelmek közt, átjárhatnak. Környékéről kaucsukot és ébenfát exportálnak. Du Chaillu fedezte föl.

Feroce (olasz), zeneelőadási műszó, a. m. vad szenvedélylyel.

Feronia *Latr.* (állat), a futóbogarak (Carabidae) családjába tartozó bogárnem, hazánkban is tenyésző számos fajjal, melyek valamennyien nyirkos helyeken, kövek alatt tartózkodnak. Rokonaival a *Feronini* csoportot alkotja.

Ferrara-majolikák, tejfehér agyagáruk, melyeket Ferrarában készitettek a XV. és XVI. sz.-ban és többnyire groteszk rajzokkal, de néha figurákkal is diszitettek.

Ferrari, 1. *Lajos*, olasz szobrász, megh. Velencében 1894 máj. 12.

2. *F. Severino*, olasz költő és tudós, szül. a Bologna melletti Alberinóban 1856. Tanulmányait Firenzében végezte és azután Faenzában liceumi tanár lett. Verses könyvei: Sibi et suis (1876); Bordatini (1885); Secondo libro dei Bordatini (1886); I mago (1884); Nuovi versi (1888). Főmunkatársa volt az I Goliardi című folyóiratnak. 1882 óta kiadja a Bibliotheca di letteratura popolare című gyüjteményes vállalatot. Szaklapokban sűrün tesz közzé irodalomtörténeti tanulmányokat.

Ferraria *L.* (növ.), l. *Tündérliliom*.

Ferraris *Artur* 1897 márc. 13. megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét.

Ferratin, borkősavas vasoxidnátrium és albuminból szintetikusan előállított vaskészitmény. Vörösbarna por, iz- és szagnélküli 6—10% vastartalommal. Gyomorból könnyen szivódik fel. Rendelik szegényvérüség, sápkór, étvágytalanság és kisebb idegbajoknál; továbbá nagyobb betegségekből lábbadozók is sikerrel használják. Adagja 0·5 g. naponta 3-szor. SCH—R.

Ferrel *Vilmos*, amerikai meteorologus, szül. egy virginiai farmon 1817., megh. Maywoodban (Kansas) 1891 szept. 18. Eleinte tanító volt Tennesseeben, 1857. a Nautical Almanac szerkesztőségébe lépett, 1867. a washingtoni partfölmérési hivatal tagja lett, 1882. pedig a jelző hivatal (Signalamt) tanára. Nagy értékük van ama kutatásainak, melyeket a levegőnek a föld körül való általános körforgásáról tett, becses elméletet állitott fel a forgószelekről és tornádókról, helyesen becsülte meg a kitérítő erőt, melynél fogva a föld fölött mozgó testekben a föld forgása következ-

tében megvan a hajlandóság arra, hogy egyenes vonalu pályájukból kitérjenek és megállapította ennek az erőnek a jelentőségét a meteorologia szempontjából; fontosak az ár-apályra vonatkozó vizsgálatai is stb. Föltalált egy készüléket, amely előre jelzi az ár-apály bekövetkezését. Munkája: Popular treatise on the winds, monsoons, cyclones etc. (New-York 1889, 2. kiad. 1893).

Ferrenafe (ejtsd: ferrenjáfe), város Lambayaque perui departamentóban, a Kordillerák nyugati lábánál, rizstermeléssel, (1887) 7043 lak. Éten kikötővárossal vasút köti össze.

Ferri *Enrier*, olasz kriminalista, szül. San Benedetto Po-ban (Mantova) 1856 febr. 25. Tanulmányait Bolognában, Pisában és Párisban végezte. 1880. a torinói egyetem magántanára lett. 1881—94. egymásután bolognai, sienai és pisai tanár volt, de a szocialista párthoz való nyilt csatlakozása következtében elvesztette tanszékét. 1895—96. előadásokat tartott az újonnan megalapított brüsszeli Institut des hautes études-ön. Jelenleg Rómában él mint ügyvéd és egyúttal az odavaló egyetem magántanára. F. Lombroso Cézárral együtt megalapította az új olasz kriminologiai iskolát, melynek különösen szociologiai irányát ő képviseli. Fő művei, melyeket részben idegen nyelvekre is lefordítottak, a következők: La teoria dell'impunibilità e la negazione de libero arbitrio (Firenze 1878); Studi sulla criminalità in Francia da 1826 fina 1878 (Róma 1881); Das Verbrechen in seiner Abhängigkeit vom jährlichen Temperaturwechsel (Berlin 1882); I nuovi orrizonti del diritto e della procedura penale (Bologna 1881, 3. kiad. Sociologia criminale címmel); La scuola positiva di diritto criminale (Siena 1883); Polemica in difesa della scuola criminale positiva (Lombrosóval, Garofaloval és Fiorettivel együtt, Bologna 1886); L'omicidio-suicidio (4. kiad. Torino 1895); Socialismo e criminalità, appunti (u. o. 1883); L'omicidio nell'antropologia criminale (2 köt., antropologiai-statisztikai atlaszszal, u. o. 1895); Socialismo e scienza positiva, Darwin, Spencer, Marx (Róma 1894); I deliquenti dell'arte (Genova 1896). F. 1886 óta tagja az olasz kamarának, ahol a szociálista párthoz csatlakozott és mint kiváló szónok keltett feltűnést. 1899 jun. a Pelloux-kabinettel szemben folytatott obstrukciós harcban ő vitte a fő szerepet.

Ferrière (ejtsd: ferrier), 1. *La F.*, falu Isère francia département Grenoble j.-ában, a Breda-völgyben, (1891) 789 lak., vannak vasbányái, egy kénforrása. Mellette van a Breda szép zuhataga és délről 2200 m. magasságban több kis tó (Sept Laux). — 2. *F.-la-Grande*, város Nord francia département Avesnes kerületében, (1891) 3333 lak., az északi vasút gócpontja, kőbányákkal és vasművekkel.

Ferrifoszfát, l. *Vas foszfátjai* (XVI. k.).

Ferrigni *Péter Ferenc*, olasz iró, megh. Firenzében 1895 dec.

Ferriklorid, l. *Vas kloridjai* (XVI. k.).

Ferripirin (vasklorid-antipirin),

$$Fe_2Cl_6(C_{11}H_{12}N_2O)_3,$$

vasat 12%-ot, antipirint 64%-ot tartalmaz. Narancssziniü por, vizben jól oldódik. Oldata sötétvörös szinü. Külsőleg, mert nem maró, sebek vérzésének csillapítására használják. Továbbá kankónál is (1%). Összehúzó és vérzéscsillapító hatásán kivül fájdalomcsillapító is és ezért a vaskloridnál értékesebb. Orrból, garatból, hüvelyből vagy a méhből jövő vérzéseknél, továbbá foghúzás után, ha erősebb vérzés lép fel, alkalmazzák 20%-os oldatával átitatott tamponok alakjában. Idült bélhurut, vérszegénység és sápkórnál, továbbá nem operálható, sok váladékot képző vérző rák esetében sikerrel alkalmazható. SCH—R.

Ferriszulfát, l. *Vas szulfátjai* (XVI. k.).

Ferro *Scipio*, l. *Cardan-féle képlet* (IV. k.).

Ferrojodid, l. *Vas jodidjai*.

Ferropirin, a ferripirinnel azonos, de a gyomorban nehezen szívódik fel. Sápkór és vérszegénység ellen használtatik.

Fertőztelenítés (VI. k., l. a *mellékelt két képet*), célja a *fertőző betegségek csiráinak elpusztítása*, illetve a fertőző csirákat rejtő tárgyak ártalmatlanná tétele. E célra különféle kémiai és fizikai eljárások szolgálnak (VII. k. 141. old.). A *fizikai* eljárások főképen magas hőmérséklet, t. i. forró levegő, forró viz és vizgőz s különösen az utóbbi alkalmazásán alapulnak. Csekély értékü fertőzött tárgyak elégettetnek.

Ami a *vizgőzt* illeti, kétségtelen, hogy ez megfelelő módon alkalmazva, sikeresen fertőztelenit. Az e végre szerkesztett készülékek lényeges részei: a tüzelő, a gőzfejlesztő és a fertőztelenitő. Az utóbbi kemenceszerü berendezés, amelybe a fejlesztett gőz beáramolván, a fertőzött tárgyak ártalmatlanná tétetnek. E fertőztelenitő készülékek közül azok felelnek meg leginkább, amelyek *legalább 100 C°. hőmérsékü, bizonyos foku túlnyomás alatt álló* (feszült), *telített, áramló* gőzzel működnek.

Fontos az, hogy a gőz a fertőztelenitő minden zegét-zugát betöltse, mert különben nem biztos a F. Ez okból legcélszerübb a gőzt felülről vezetni a fertőztelenitőbe, mert ilyen módon a gőz lejebb-lejebb áramolva, a nehezebb s igy alul helyeződött levegőt biztosabban kiszoritja. Ha a készülék nincs berendezve feszült gőzre, akkor gondoskodni kell arról, hogy a gőz a F. közben a készüléken át folytonosan áramoljon és hogy a készülékben némi túlnyomás (feszültség) álljon elő, amit a gőz elvezető nyilásának szükitésével lehet elérni.

A fertőztelenitő készülékek két ellentétes oldalán egy-egy ajtó van alkalmazva: az egyiken a fertőzött tárgyak helyeztetnek be (fertőzött oldal), a másikon — kellő F. után — pedig kivétetnek (tiszta oldal). Ezt a készüléken meg is jelölik, mert különben megeshetik, hogy a már fertőztelenített tárgyak a behelyezésre szolgáló nyiláson át vétetvén ki, újra fertőztetnének. A fertőztelenitő intézetekben stabil készülékeket ugy helyeznek el két szomszédos helyiség közfalába, hogy egyik végük (ajtajuk) az egyik, a másik végük (ajtajuk) pedig a másik helyiségbe nyilik. Az *1.* és *2. ábra* világosan mutatja, hogy a fertőzött és a fertőztelenített (tiszta) oldal egymástól teljesen el van különitve. Az elkülönités, p. a szegedi fertőztelenitő intézetben *(2. ábra)* annyira következetes, hogy az udvaron levő kocsiszineket, sőt a ku-

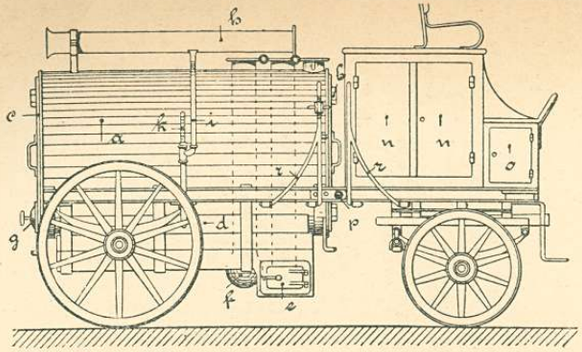

10. ábra. Rietschel és Henneberg fertőztelenítő gépe. *a* fertőztelenítő ; *b* ajtó a fertőzött tárgyak berakására ; *c* ajtó a fertőztelenített tárgyak kivételére ; *d* gőzfejlesztő ; *e* tüzelő ; *f* tüzelő kéménye ; *g* gőzirányító csap ; *h* levegőelvezető csap (a fertőztelenítő szellőztetésénél); *i* gőzelvezető fertőztelenítés közben ; *k* hőmérő ; *mm* szekrény (a lakásfertőztelenítéshez szükséges eszközök elhelyezésére); *o* szekrény (a fogat számára szükséges eszközöknek); *p* csavar, amelylyel a kocsi előrészét elválaszthatni ; *rr* támasztékok az előrésztől elválasztott kocsi rögzítésére.

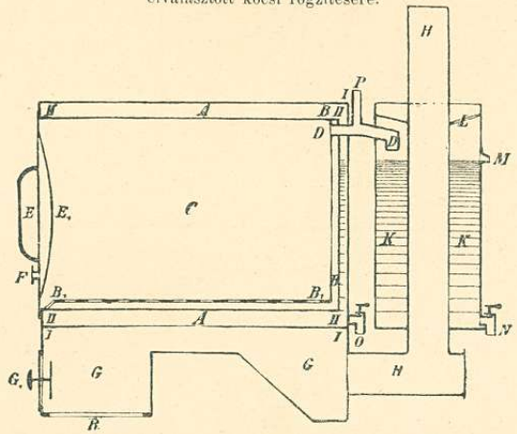

8. ábra. A Thursfield-féle gőzfertőztelenítő átmetszete. *I, I* a fertőztelenítő külső burokja; *II, II* a fertőztelenítő belső burokja; *A* gőzfejlesztő ür; *B* gőzbevezető cső; B_1 B_1 gőzelosztó; *C* fertőztelenítő; *DD* gőzelvezető cső; *E* a fertőztelenítő záró fedele; E_1 a födél belső fala; *F* vizlevezető cső; *G* tüzelő; G_1 a tüzelő ajtaja; *H* a tüzelő kéménye; *K* kazán; *L* viztöltőnyilás; *M* csorduló-cső; *N* vizleeresztő csap; *O* kondenzviz leeresztő csap; *P* hőmérő.

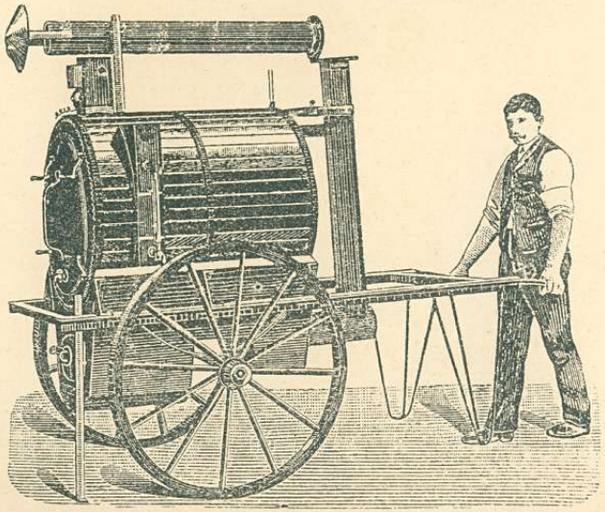

4. ábra. Geittner és Rausch gőzfertőztelenítő-gépe.

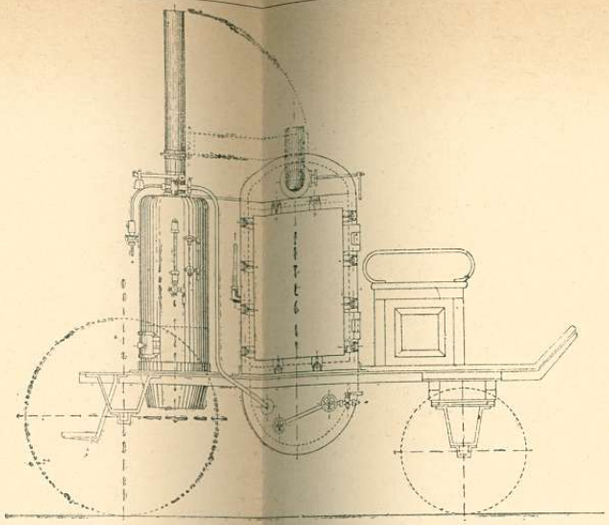

3. ábra. A Walser-Bukovszky-féle gőzfertőztelenítő-gép átmetszete.

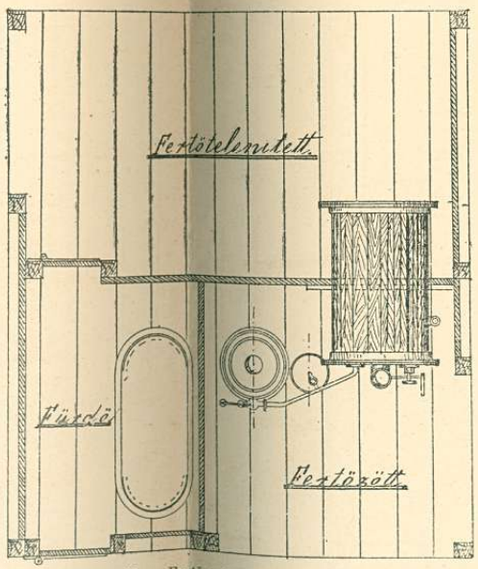

1. ábra. Fertőztelenítő bódé alaprajza.

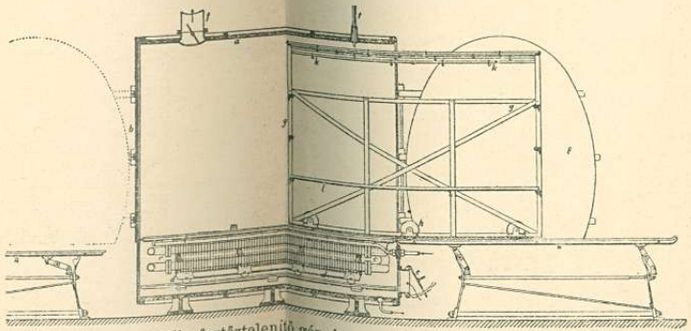

9. ábra. A Schimmel-féle fertőztelenítő gép átmetszete. *a* fertőztelenítő; *bb* ajtók a tárgyak behelyezésére és kivételére; *cc* bordás fütőcsövek meleg levegő előállítására és *dd* kerekekre alkalmazva; *e* nyilás; *f* elvezető cső; *gg* léc-szerkezet a fertőztelenítendő tárgyak felvételére; ez *h* kerekek segélyével *mm* vágányon tolható; *ii* átlyukgatott cső a gőz bevezetésére; *kk* horgok a tárgyak felaggatására; *ll* keretek ágynemü felrakására; *t* hőmérő a fertőztelenítő belső hőmérsékének mérésére.

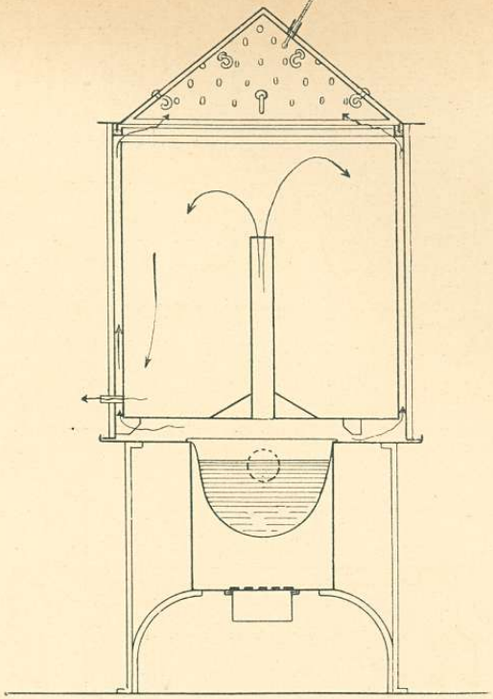

6. ábra. A magyar fém- és lámpaárúgyár (Könyöki-Kutsera) gőzfertőztelenitő-gépe.

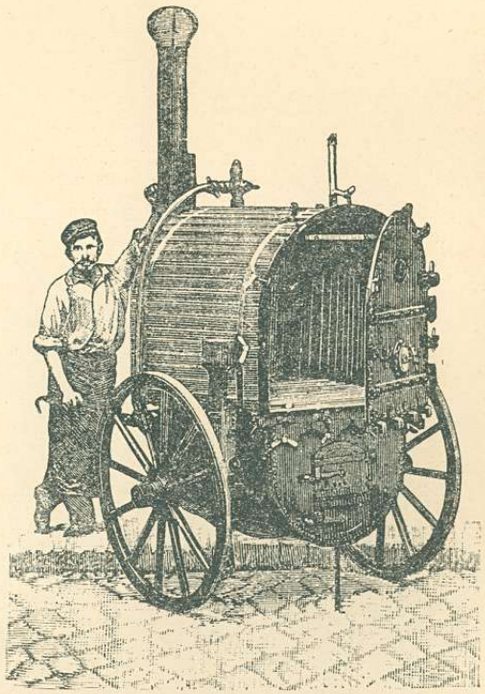

7. ábra. A Zellerin M. gyári részvénytársaság gőzfertőztelenitő-gépe.

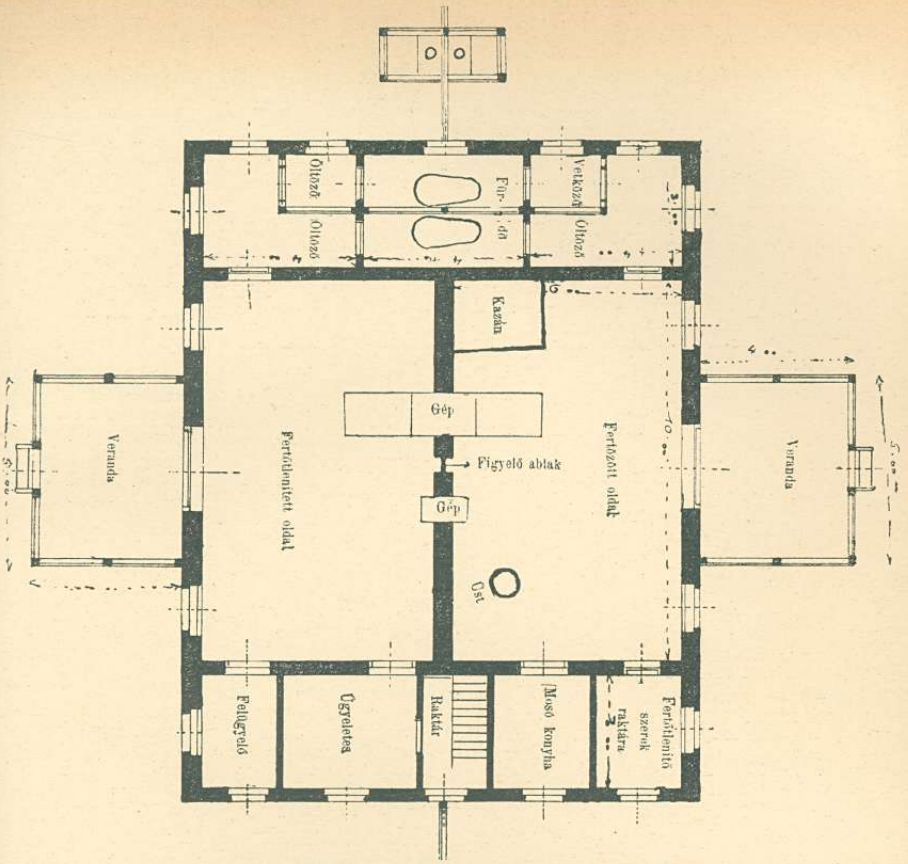

2. ábra. A szegedi fertőztelenítő intézet épületének alaprajza.

5. ábra. Tarnóczy-féle (Hunnia) gőzfertőztelenítő-gép.

tat és az árnyékszéket is válaszfal különíti el egymástól. Hasonló elvek érvényesültek a budapesti központi fertőztelenítő intézetben (amely 1898. készült el), ugyszintén másutt is, ahol fertőztelenítő intézeteket létesítettek (Nagyváradon, Ó-Becsén stb.). Egyszerű eszközökkel könnyen előállítható fertőztelenítő készülék az, amelyről a belügyminiszternek a kolera alkalmából kiadott 78,771/92. számu utasítása szól: «Nagy üst fölé akkora hordót helyezünk, hogy ennek karimája az üst szélén feküdjék s az üstöt bezárja. A hordó alsó fenekét számos lyukkal megfúrjuk, a másik, felül álló fenekét kiveszszük s jól záró borítékokkal fedjük be a hordót. A hordóba rakjuk a F.-re szánt tárgyakat (ne nagyon összetömve), az üstöt pedig félig, kétharmadig vizzel megtöltjük s az üst alá tüzet rakunk. Ahol az üst a hordón fekszik, nedves ruhával körülkötjük, hogy a hordót valamelyest lezárjuk. Amint a viz erősen forr, gőz támad, amely keresztülmegy a hordó lyukain, a hordóban fekvő tárgyakon s felül, a hordó fedője alól erősen előtör, fúj. Ily módon legalább $^1/_2$—$^3/_4$ óráig kell felül a gőznek áramolni, akkor a hordót leemelhetik, a tárgyakat kiszedhetik, szárítják, szellőztetik. Ezután a hordót csakhamar megint új tárgyakkal megrakni s a F.-t folytatni lehet.»

Ami a *fertőztelenítő gépeket* illeti, hazánkban főképen a következők jöttek forgalomba: A *budapesti szivattyu- és gépgyár (Walser) részvénytársaságnak Bukovszky* György dr. közreműködésével szerkesztett készüléke *(3. ábra)*. Ez telített, feszült, áramló gőzt szolgáltat, amely — egy gőzvezető cső útján — alulról áramlik a fertőztelenítő szekrénybe. Ez a szekrény vastag vaslemezből készült, mindkét végén ajtóval, belső felületén falécezettel s alul — a kondenzviz levezetésére — csappal van ellátva, amely a F. előtt a levegő kibocsátására is szolgál. *Geittner és Rausch* készüléke *(4. ábra)* könnyen szállítható. A fertőztelenítő szekrény alatt nyilt gőzfejlesztővel van ellátva, amely áramló, de túlnyomás nélkül való gőzt szolgáltat. Meglehetősen elterjedt a (megszünt) *Hunnia (Tarnóczy) gépgyár részvénytársaság* gépe; ennek cinkbádogból készült s kivül deszkaburkolattal, belül falécezettel ellátott fertőztelenítő szekrénye alatt foglal helyet a gőzfejlesztő, amelyből a szekrény alján feszült, áramló gőz hatol be *(5. ábra)*. *A magyar fém- és lámpaárugyár Könyöki* és *Kutsera* készülékét gyártja *(6. ábra)*. Ez egy üstből s az erre helyezett hengeralaku szekrényből áll, amelyet egy kúpalaku fedél zár. A holmik felülről rakatnak be. *A Zellerin M. gyári részvénytársaság* fertőztelenítő készülékénél *(7. ábra)* a gőzfejlesztő szintén a fertőztelenítő szekrény alatt foglal helyet, a gőz azonban egy a szekrény fölé hajló cső útján felülről áramlik be és pedig bizonyos foku túlnyomással. Külföldről szállítottak fertőztelenítő gépeket hazánkba: *Thursfield* (Gumpoldskirchen—Bécs, *8. ábra)*, *Schimmel O. & Comp.* (Chemnitz, *9. ábra)* és *Rietschel és Henneberg* (Berlin, *10. ábra)*. Az állandó fertőztelenítő intézetekben leginkább az utóbbit használják.

A fertőztelenítő készülékek *kezelésére* s egyáltalában a fertőztelenítő *szolgálat* teljesítésére gyakorlott, képzett egyének alkalmazandók. Kaucsuk, bőr- és prémnemüek gőzben nem fertőzteleníthetők, mert összezsugorodnak. Ruha, ágy- és fehérnemüek, ugyszintén szőnyegnek nem árt a gőz, csak meg kell óvni a készülék fémrészeivel való érintkezéstől (aminek a fertőztelenítő szekrényt kibélelő falécezet veszi elejét); óvni kell továbbá a tárgyakat az átnedvesedéstől is, amit a fertőztelenítő szekrény előmelegítésével igyekeznek lehetőleg elhárítani. (Az előmelegítés folytán ugyanis a szekrény s tartalma megmelegedvén, a gőz kevésbbé csapódik le s igy a tárgyak kevésbbé nedvesednek át.) A gőzátjárta tárgyak utólagos kiszárítására egyes készülékek szárító (szellőztető) berendezéssel birnak, különben a tárgyakat ki kell teregetni. Szennyes ruhanemü, különösen a gennyes, véres, ha gőzben fertőzteleníttetik, állandó foltot kap; célszerübb tehát ilyen tárgyakat lúgban főzve, vagy 5%-os karbol- v. konyhasós szublimátoldatban (1 g. szublimát, 10 g. konyhasó 2 lit. vizben) áztatva fertőzteleníteni.

Helyiségek F.-ére újabban ismét gőz-, illetve gáznemü anyagokat kezdenek használni. Ezek közül főképen a formaldehid (formalin) érdemel figyelmet, amelynek elgőzölögtetésére a *Trillat-*, *Schering-*, továbbá a *Lingner*-féle készülékek használtatnak. Nem szabad azonban figyelmen kivül hagyni, hogy bizonyos fertőző betegségek esetében némely használati tárgyaknak gőzfertőztelenitőben való F.-e, sőt a beteglakta helyiség begőzölögtetése teljes megnyugvást — az újabb fertőzés szempontjából — még nem adhat. A fertőző betegségek elhárítására irányuló feladatunknak teljes mértékben akkor felelünk meg, ha a beteghasználta helyiség s az ebben levő összes tárgyak gondos *tisztogatásáról*, s amennyiben lehet, fertőztelenítő oldattal való lemosásáról, továbbá arról is gondoskodunk, hogy a helyiséget bőséges levegő járja s napfény érje. (Az ábrák *Békésy* Géza dr.-nak az Egészség folyóirat 1898. folyamában A gőzzel való F. és eszközei cimmel megjelent közleményéből vétettek.) F. Ö.

Ferulago *Koch.* (növ.), az ernyősök kórója, a *Ferulával* (VII. k.) is egyesitik, ez ekkor 80 s több fajt számlál. Gallérja soklevelü, gyümölcsének bordái erősebben fejlődnek, sőt gyenge szárnyféle emelkedésük is van. Gyümölcsük völgyecskéje soksávu, s az exo- és endocarpiuma könnyen szétválik. Hazánkban három faja *(F. silvatica* Bess., *F. commutata* Roch. és *F. galbanifera* Koch., emez csak Fiume körül s galbanum-termő), a Keleten 31 terem. A *F. cinerea* Boiss. levelét Persiában rizszsel főzve eszik. BORB.

Fest *Aladár*, jelenleg a fiumei m. kir. főgimnázium igazgatója. Újabb dolgozatai: *Török tisztek levelezése* (Történelmi Tár, 18. köt.); *Steinberg Cimiotti kéziratban reánk maradt müve Fiume történetéről* (Századok, 29. évf.); *Fiume kereskedelme a középkorban* (1895); *Oskori telet Fiume környékéről* (Archeol. Értesitő 1897); *Fiume földrajzi helyzete* (Földrajzi Közlemények 1898) és számos történeti cikk a fiumei helyi lapokban.

Festék-növények (növ.), l. *Festő-növény* (VII. k.).

Festészeti mesteriskola, l. *Magyar festészet* (XII. k.).

Festetics, 1. *Andor* gróf, államférfi, a Wekerle-kabinet lemondása után a Bánffy-kabinetben is megtartotta (1895 jan. 15.) a földmívelésügyi tárcát 1895 nov. 2-ig, mikor visszalépett. Miniszterssége idejére esik a Rába-szabályozási munkák befejezése, a filloxera ellen való nagyobb védekezés, a mezőrendőri törvény életbeléptetése, az állattenyésztés erélyesebb fellendítése, az élelmi szerek hamisítását gátló rendszabályok stb. 1896 dec. 22. Ó-Budán választották meg képviselőnek, de mandátumáról 1898 ápr. lemondott.

2. *F. Andor* gróf szinműirót 1895. kinevezték a nemzeti szinház igazgatójának.

3. *F. Imre* gróf 1897. megkapta a kamarási méltóságot.

4. *F. Kálmán* gróf (a déghi ágból), szül. 1847 nov. 25. Cs. és kir. kamarás. 1895 máj. 13. óta a főrendiház tagja.

5. *F. Mari* grófnő, csillagkeresztes hölgy, Erzsébet királyné volt udvarhölgye, szül. Gálnán (Zala) 1839. Atyja: tolnai *F. Sándor*, anyja: *Boxberg* Jozefin bárónő. A család későbbi lakóhelye, Söjtör, közvetlen szomszédságában van P.-Szt.-Lászlónak, ahol Deák Ferenc 1854-től fogva sógoránál a nyarat töltötte. F. grófnő atyjával s testvéreivel gyakran megfordultak P.-Sz.-Lászlón. Deák a családot nagyrabecsülte és öröme telt benne, ha a gróf és gyermekei meglátogatták. Az ő révén ismerkedett meg a grófnő Andrássy Gyula gróffal és nejével, s közöttük bensö barátság fejlödött ki. Mikor 1870. Erzsébet királyné mellé udvarhölgyet kerestek, mint erre az állásra ismerőseik közül a legméltóbbat Deák és Andrássy F. grófnőt ajánlották. Az eszes és nemesszivü grófnő mindenképpen rátermettnek bizonyult a föladatra. A királyné megszerette, mindig maga körül akarta látni, s mindig magával vitte, míg a legutolsó években a grófnő gyengélkedése ezt lehetetlenné nem tette. A millennium alkalmával mindenütt a királyné kiséretében volt. Legutolsó budai tartózkodása idején is a királyné vele járta be a budai hegyek mindazon útjait, amelyeket boldogsága éveiben annyiszor fölkeresett, s amelyeket annyira szeretett. Koporsóját Genfből F. grófnő ugyanazon az úton kisérte Bécsig, amelyet 28 évvel előbb tett meg először a királynéval. 1898. megkapta az I. oszt. Erzsébet-rendet.

6. *F. Tasziló* grófot (15., VII. k.) 1895 febr. 7. kinevezték főpohárnokmesternek; 1896 febr. 8. megkapta az aranygyapjas-rendet; 1898 okt. 20. a gazdasági szakoktatás, különösen a keszthelyi gazdasági tanintézet érdekében tanusitott áldozatkészségéért királyi elismerésben részesült. 1899 okt. 14. belépett az országgyülési szabadelvü pártba.

Festőfa-kivonat. Még két évtized előtt, sőt részben még ma is a festőfák (piros-, kék-, sárgafák) a festéssel foglalkozó iparosok kezébe forgács alakjában kerültek, kik a bennük levő festőanyagot főzés útján készitették. A fának nagy köbtartalmánál fogva ily módon a nagyobb szállítási költségek túlságosan megdrágitották a fából nyert festéket. Újabb időben ez okból a festőfákat Európa nagyobb kikötőiben vagy ezek szomszédságában levő gyárakban finomabb forgácsesá összetépik és azután főzés útján a benne levő festőanyagot kivonják, sürüre bepárolják és 30—40 milliméter vastag tárcsák alakjában mint F.-ot hozzák forgalomba. Az iparosnak szükség esetén nincs egyéb teendője, mint a F.-ot meleg vizben föloldani. Oldás céljából ajánlatos a F.-ot vászonba kötve a főzőedénybe akasztani, különben könnyen odaég az edény fenekéhez.

Fésüs *György* pozsonyi jogakadémiai tanárt 1899 aug. 10. ugyanazon intézet igazgatójává nevezték ki.

Fészekvirágzat (növ.), l. *Fészek* (VII. k.).

Feszty *Árpád*. Legújabban (1898) két nagy történeti kompozíciójával: a *Bánhidi csatával* és *Zsolt eljegyzésével* keltett figyelmet. Az előbbi Bihar, az utóbbi Komárom vármegye megrendelése. 1897. megjelent tőle: *Az én parasztjaim* c. könyv. A *Magyarok bejövetele* cimü körképe az ezredévi ünnepek idején általános elismerésben részesült. A képet később Londonba vitték. 1899 okt. hosszabb tartózkodásra családostul Firenzébe költözött.

Feuer *Náthán* a budapesti tudományegyetemen megkapta a nyilvános rendkivüli tanári cimet. Megjelent tőle *Trahoma-útmutató* (2. kiad. Budapest 1894, 3. kiad. 1898).

Feuerbach, württembergi község, (1895) 6800 lakossal.

Feuerbach-féle kör, l. *Feuerbach* (3., VII. k.).

Feuillet, l. *Fürészáru*.

Feyenoord (Fyenoord), németalföldi kis sziget a Maas bal partján Rotterdammal szemben, melynek 1869 óta egyik része és melylyel két híd köti össze. Délnyugati részén két kikötő van (Binnen-Haven és Spoorweg-Haven), hol a legnagyobb tengeri hajók is kiköthetnek. F. szigeten van a németalföldi gőzhajótársaság gépgyára (több mint 1000 munkással) és a rotterdami kereskedelmi egyesület több telepe.

FFFF, eredetileg a német tornászok jeligéjének: Frisch, fromm, fröhlich, frei rövidítése. Összevont jelvény alakjában (l. az *ábrát*) 1846 aug. 2—3. tartott sváb tornaünnepélyen használták először, *Felsing* J. H. darmstadti könyvnyomdász (megh. 1875.) javaslatára. Maga a jelige azonban régibb időből való és *Massmann* szerint a XVI. sz.-beli következő közmondásra vezethető vissza:

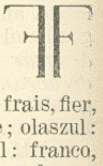

«Frisch, frei, fröhlich und frumb,
Ist der Studenten Reichtumb.»

Mai alakját *Uhlandnak* köszöni. A jeligét a legtöbb európai nyelvre lefordították. Franciául igy hangzik: Franc, frais, fier, fort; angolul: frank, fresh, frisk, free; olaszul: franco, fresco, fiero, forte; spanyolul: franco, fresco, firmo, fuerte; portugálul: franco, fresco, fero, forte; svédül: frisk, from, freidij, fri; hollandul: vroed, vrank, vrij, vroom. Magyarul: az épség, erő és egyetértés adja vissza a jelige értelmét. L. *EEE*.

Fianarancoa, Becileo madagaszkari tartomány fővárosa a sziget közepén, a D. sz. 21° 57′ és a K. h. 47° 7′ alatt, mintegy 6000 lak. A francia okkupáció óta Becileo tartomány kormányzójának, a francia rezidensnek, nagyobb francia helyőrségnek, egy kat. és protestáns hittérítő társaságnak székhelye. A város, amelyet Antanana-

rivóval a franciák jó úttal kötöttek össze, egy magaslat tetején és lejtőin épült.

Fiatalkoru bűntettesek. A F. számának ijesztő szaporodása, mely (Angliát nem számítva) Európa összes államaiban s Magyarországon is észlelhető, arra vezetett, hogy a szakirodalom és a büntetőjogi kongresszusok bővebben foglalkozzanak e kérdéssel. Az eredmény, melyre jutottak, az, hogy a szabadságvesztésbüntetések a F.-nél, amennyire csak lehetséges, nevelő rendszabályokkal pótoltassanak. Az ebből folyó további követelmények a büntetőjogi felelősségnek a 14-ik életévre feltolása s az erkölcsileg elzüllött gyermekeknek gondosabb állami felügyeletben való részesítése. A F. ügyében legtöbb haladást a nemzetközi büntetőjogi egyesületnek köszönhetünk. Az 1899 szept. 12—17. Budapesten tartott II. nemzetközi gyermekvédő kongresszus is foglalkozott a F. egynémely kérdésével, igy különösen a fiatalkoruak elzüllésének megakadályozásával s azon elvekkel, melyeket a F. elleni büntető eljárásban követni kell. v.

Fiáth, 1. *Miklós* báró, 1896 nov. 6. főispáni állásától saját kérelmére felmentették; ugyanakkor az általános választáson képviselővé választották.

2. *F. Pál* báró, Fejér vármegye és Székesfehérvár főispánja, szül. Vörösberényben (Veszprém) 1850. A gimnáziumot a jezsuiták kalksburgi kollégiumában végezte és az érettségi vizsgálatot a bécsi Terézia-akadémiában tette le. Miután a pozsonyi jogakadémián befejezte tanulmányait, 1871. Veszprém vármegye tiszteletbeli aljegyzője, majd 1875. tiszteletbeli főjegyzője lett. Ettől az időtől fogva részt vett a főrendiház ülésein is. 1878. Boszniában katonai szolgálattételre volt berendelve. 1879. átvette atyja akai birtokát, melyen azóta állandóan gazdálkodott. 1895. a sióberki vizszabályozó társulat kormánybiztosa volt. 1897 márc. 17. a király Fejér vármegye és Székesfehérvár főispánjává nevezte ki.

3. *F. Pompejus,* l. *Lenkey* (1., XI. k.).

Fibrinerjesztő, az az erjesztő anyag, mely az erekből kibocsátott vért megalvadásra indítja. A folyó vér tudvalevőleg előbb-utóbb megalvad, ha az erekből kibocsátják, valamint az élő egyén ereiben is megalvad akkor, ha az ér fala beteg. Több mint valószínű, hogy ezt a megalvadást, a fibrin, rostanyag kiválását, az elhaló vérben képződött erjesztő anyag okozza, mely a vér fehérjenemű alkatrészei egy részét éppen ugy alvasztja meg, mint a gyomoroltó a tej kazeinját megalvasztani szokta. Ez erjesztő *Schmidt* A. szerint a vérben foglalt fehér vérsejtek szétesése alkalmával képződik; a vér csak akkor alvad meg, ha benne a fehér vérsejtek elhalnak, szétesnek. A megalvadt s rostanyagától megfosztott vérben tényleg sokkal kevesebb fehér vérsejt van, mint a keringő élő vérben. Schmidt A. elmélete szerint az élő vér fehérjéi közül a fibrinogen és szerumglobulin járulnak hozzá a rostanyag képződéséhez az erjesztő befolyása alatt: mert rostanyagától megfosztott, u. n. defibrinált vérben e fehérjék egyike, a fibrinogen, tényleg teljesen hiányzik.

Fibromioma (gör.), olyan újképlet, mely különösen rostokból és sima izomsejtekből áll. Igen gyakori, jóindulatu, áttételeket nem képező daganat, tömött, metszéskor nyikorgó, szürkés rózsaszinü ínszerü metszlappal. Leggyakrabban a méh, a bél, ureter falából indul ki s főleg a méhben két emberfejnyi tömeget érhet el, ami miatt néha a méh teljes kiirtása javallott.

Fichel *Jenő,* francia festő, megh. Párisban 1895 febr. 15.

Fichtelbergi üvegek. A XVII. sz.-ban a Fichtel-hegység üveghutáiban készített, szines zománcokkal festett serlegek és poharak.

Fichtelit, az ozokerittal rokon szénhidrogénásvány, mely fehér, egyhajlásu rendszerbeli bronzkékben terem turfa-telepekben, található ásatag fenyőfatörzseken, nevezetesen Bajorországban (Fichtelhegység) Redwitz vidékén, továbbá Felső-Bajorország egyik turfatelepén. Bromeis nevezte F.-nek; Forchhammer *tekoretin*-ja ugyanez. szt. h.

Fick *Henrik,* német jogtudós, megh. Hottingenben, Zürich mellett, 1895 szept. 22.

Fidarisz (a régieknél *Euenos*), folyó Akarnánia-Etolia nomoszban, a Vantuzia-hegység nyugati lejtőjén ered s mintegy 100 km. folyás után a patrei öbölbe ömlik.

Fidius, római isten, l. *Dius Fidius* (V. k.).

Fidsi-dió, l. *Tahiti-dió.*

Fieberbrunn, falu Kitzbühel tiroli kerületi kapitányságban, a Schwarze Ache völgyében, vasút mellett, (1890) 1766 lak., vasércbányával; ásványvizforrással, amely állitólag 1354. Maultasch Margitot a hideglelésétől megszabadította és amelynek vizét most is használják gyógyitó fürdőül.

Fiedler *Ferdinánd,* cs. és kir. táborszernagy, a 11. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok, szül. Olmützben 1842 márc. 24. A hainburgi hadapródiskolában, majd pedig a bécsújhelyi katonai akadémiában nevekedett. Tanulmányai befejezése után hadnagygyá lett az utász-csapatoknál. Az 1862-iki bécsi árviz alkalmával kitüntette magát s érdemei elismeréseül legfelsőbb megelégedésben részesült. A hadi iskola elvégzése után 1865 okt. 1. főhadnagygyá lépett elő a tiroli vadászezredben s a vezérkarhoz osztották be. 1866 máj. 10. II-od oszt., aug. 24. pedig I. oszt. századossá lett. 1866. részt vett az olaszországi hadjáratban. A custozzai csatában tanusitott hősies magatartásáért a katonai érdemkeresztttel tüntették ki. A hadjárat után a hadügyminisztérium 5. osztályába osztották be. 1867. Romániába és Törökországba küldték ki. 1869. a tráciai török vasutak épitésének megkezdése előtt terepfelvételre küldték ki. 1871. hivatalos kiküldetésben déli Németországba és Franciaországba utazott. 1871 máj. 1-től a 36-ik gyalogezrednél vezették létszámon. 1871 nov. 1-től kezdve két éven át a 35. gyalogezrednél csapatszolgálatot teljesített. Azután a vezérkarhoz helyezték vissza, majd pedig a hadi iskola földrajztanára lett, mely állásában 1879 őszéig maradt. 1876 máj. 1. őrnagygyá, 1878 szept. 15. alezredessé lépett elő. Tanári működéseért a III-ad oszt. vaskoronarenddel tüntették ki. 1879 őszétől 1882 őszéig ismét a vezérkarnál működött. 1881. a 10. és 9. porosz hadtestek gyakorlatain vett részt; azután pedig hosszabb útra küldték északi Németországba, Dániába, Svéd- és Norvégországba, Oroszországba,

1881. a porosz koronarend II-od osztályával tüntették ki. 1882 máj. ezredessé lépett elő s még ugyanazon év okt. a 15. hadtestparancsnokság rendelkezésére bocsáttatott. Egy ideig a focsai hegyi dandár parancsnokságát vezette. 1883 febr. 14-én a 65-ik gyalogezred parancsnokává nevezték ki. A vezérkarnál szerzett érdemeiért legfelsőbb elismerésben részesült. 1884 okt. 14. a vezérkar egyik irodájának főnökévé, 1888 máj. 1. pedig vezérőrnagygyá nevezték ki. 1888 okt. a II-od osztályu vaskorona-rendet kapta és a 11. gyalogdandár parancsnokává lett. 1891 jul. 24. a 3. gyaloghadosztály élére állították, amelyet 1892 okt. 25. altábornagygyá történt kineveztetése követett. 1892 jul. 11. a II. osztályu porosz vörös sasrenddel tüntették ki. 1898. a lembergi 11. hadtest parancsnokává és vezénylő tábornokká, majd a 30. gyalogezred tulajdonosává és valóságos belső titkos tanácsossá, 1899 nov. 1. pedig táborszernagygyá nevezték ki. M. I.

Fiedler *Henrik*, német pedagogus, meghalt Boroszlóban 1899 jan. 22.

Field (ang., ejtsd: fild) a. m. mező, sportnyelven mezőny, továbbá valamely versenyben az indulók összessége. P.: nagy mezőny indult a. m. sok ló indult. — *The Field*, Anglia legelterjedtebb, legjobb versenylapjainak egyike.

Field *Dávid Dudley*, északamerikai jogtudós, megh. New-Yorkban 1894 ápr. 10.

Fielding *Anna Mária*, angol írónő, l. *Hall* (1).

Field-kazán, l. *Gőzkazán*.

Fierasfer *Cuv.* (állat), a lágyparás halak (Anacanthini) rendjébe tartozó halnem, melynek fajai a Földközi-, Atlanti-, Indiai- és Csendes-tengert lakják. Fiatalabb korukat a Holothuriák végbelében töltik s innen csak teljesen ivarérett állapotban kerülnek a szabadba. A Közép-tengerben a *F. acus* Brünn. faja közönséges. D. J.

Figuier (ejtsd: figjé) *Lajos*, francia iró, szül. Montpellierben 1819 febr. 15., megh. Párisban 1894 nov. 8. Szülővárosában az orvosi tudományokat hallgatta, u. o. 1846. tanár lett. 1850. a toulousei egyetemen a természettudományok magántanára és 1853. a párisi École de pharmacie tanára. Művei: Exposition et histoire des principales découvertes scientifiques modernes (6. kiad. 1892, 4 köt.); Histoire du merveilleux dans les temps modernes (1859—62. 4 köt.); L'alchimie et les alchimistes (3. kiad. 1860); Le lendemain de la mort (a lélek halhatatlanságát vitató munka, 10. kiad. 1894); Vie des savants illustres depuis l'antiquité jusqu'au XIX. siècle (2. kiad. 1875, 5 köt.); Les merveilles de la science (1867—91, 7 köt.); Les grandes inventions dans les sciences, l'industrie et les arts (8. kiad. 1874); Les merveilles de l'industrie (1873—77); Le tableau de la nature (1862—71, 10 köt.); Les nouveaux conquêtes de la science (1883—85, 4 köt.); Les mystères de la science (1887, 2 köt.). 1856 óta kiadta a L'année scientifique et industrielle c. évkönyvet. — Felesége *Juliette*, szül. *Bouscaren* (szül. Montpellierben 1829 febr. 4., megh. 1879 dec. 6.) novellákkal és útleirásokkal tette ismertté nevét.

Figura (lat.), abszolut magyar zenei sajátságos műforma, mely egy nemzet zenéjében sem fordul elő. Épp ugy előfordul a lassu hallgató nóták közepén vagy végén mint a frisseknél is, de itt csak a végső taktusok után, amikor nem öltik fel a hosszu kinyujtást, hanem gyorsan véget érnek, ellenkezőleg a lassuknál, ahol mindenféle alakzatokat felvesz s bármily variánsokra is kiterjeszkedik. Harmoniai alapját a F.-nak csakis a kemény vagy lágy hármas hangzat s azok uralgó hetese képezheti mindig egyenes állásban. Ezt a sajátságos műformát a régi cigányprimások fejlesztették ki leginkább, főleg Bihari s Boka Károly voltak a nagymesterei. Az ilyen magyar zenei F.-kat még Beethoven sem átallotta felvenni hegedükoncertjébe. Á. K.

Figyelem (VII. k.). A *pedagogiában* megkülönböztetünk önkénytelen és önkényes F.-et. Önkénytelen a F. akkor, ha akaratunkon kivül maga az érzéki benyomás vonja magára a F.-et; önkéntes pedig akkor, ha a F. akaratunktól függ. Az első esetben a tárgyak ragadják meg az ember figyelmét, a második esetben az ember szegzi figyelmét a tárgyakra. Minthogy minden képzetszerzésnek nélkülözhetetlen feltétele a F., azért a tanításban, amely alapjában képzetek szerzéséből áll, fölötte fontos dolog kitudni, milyenek azok az érzéki benyomások, amelyekre a gyermeki lélek F.-mel reagál, azaz, melyek az önkénytelen F. feltételei. A benyomásnak legelső sorban is erősnek kell lennie; erős benyomást pedig a szokatlan, meglepő dolog, a váratlan esemény, a tanító elég hangos, élesen artikulált beszéde stb. gyakorol. Fontos továbbá, hogy az érzéklendő tárgyat izoláljuk; ne mutassunk sokfélét egyszerre. Inkább egymásután, semmint egymás mellett. Gondoskodni kell ezenfelül szünetek, valamint a tantárgyak váltakozása által a tanulók testi és szellemi üdeségéről is. Mindezek oly feltételek, melyek a kezdetleges önkénytelen figyelmet biztosítják. A tanításra nézve azonban sokkal fontosabb az önkénytelen F.-nek egy másik neme, az u. n. *appercipiáló F.* (lásd *Apperceptio*, I. k.), amely abban áll, hogy az újonnan szerzendő képzetnek v. képzetcsoportnak segítségére kelnek oly rokon képzetek, amelyeket a gyermek már régebben szerzett volt. Mennél több rokon képzet elevenül fel az új dolog láttára vagy hallatára a gyermek tudatában és siet az új képzet fogadására, annál nagyobb az új képzet iránti érdeklődés s annál biztosabb a F. Mondhatni tehát, hogy az appercipiáló F.-nek legfőbb feltétele az érdeklődés. A F.-nek ezen neme tehát legjobban oly módon biztosítható, ha a tanítás sohasem nyujt merőben ismeretlent, ami nem fogódzhatik már meglévő rokon képzetekbe s azért a gyermeket nem érdekelheti, hanem számon tartja a tanuló ismereteit s ezekhez füzi az új képzeteket, ezekből fakaszt az érdeklődésen alapuló figyelmet a tanítás alá fogott új dolgok iránt. Az önkénytelen figyelmet ezen eszközök által soká kell gyakorolni, mielőtt sikerül a figyelmet az akaratnak alárendelni, vagyis az önkéntes figyelmet megteremteni. De még igy is az akarat legfölebb arra lesz képes, hogy az imént elsorolt gyakorlatot egy határozott célra felhasználja s hogy tovább folytassa, de nem lesz képes a figyelmet tartósan egy bizonyos tárgyra kényszeriteni, ha a F. szubjektiv feltételei teljesen hiányzanak.

Hiszen tudva lévő dolog, hogy még a felnőtt, még az edzett figyelmű ember sem képes, ha még ugy akarja is, p. tartósan egy előadásra figyelni, amelynek megértésére nincsenek meg lelkében a szükséges appercipiáló fogalmak s hogy a testileg vagy szellemileg kimerült embernek a gondolatai minden erőlködése mellett is el-elkalandoznak a tárgytól, az olvasmánytól. RADÓ V.

Figyelőlap. A rendőri nyomozatnak egyik eszköze, mely szoros összefüggésben áll a bejelentési kényszerrel, amiért a F.-ok ugyancsak a bejelentési hivatal által kezeltetnek. Ha a keresett egyénnek bejelentett lakása nincsen, vagy pedig a bejelentett helyen nem találtatik, akkor a kereső hatóság F.-ot állíttat ki, mi annyit jelent, hogy a bejelentési hivatal köteles leend az illető hatósággal a keresett egyénnek lakását bármikor és addig közölni, mig a F. be nem vonatik. Minthogy minden lakos köteles magát bejelenteni, az ily F.-pal keresett egyén előbb-utóbb előkerül és a lakásközlés folytán a függőben maradt ügy ellene folytatható lesz. A F. rendszerint függőben lévő és kisebbszerű ügyekben (p. kihágásokban) alkalmaztatik, mert a F.-pal csak lakástudakolást eszközlünk. Ha ellenben nagyobbmérvű ügyekben kell az ismeretlen tartózkodásu egyén után a nyomozást megkezdeni, akkor a F.-pal való keresés nem elegendő és beáll az országos körözés szüksége. L. még *Bejelentési hivatal* (II. k.).

Fiktiv (lat.), ami fikción (VII. k.) alapszik; képzelt, költött.

Filagramm (a *filigran* szó elrontott alakja), vizjel a papiroson; azonkivül a viznyomat elkészítésére használt, drótból font és a papirosformában elhelyezett minta.

Filao-kéreg, l. *Kazuárfa* (X. k.).

Filarszky *Nándortól* legújabban megjelent: *Adatok a pieninek moszatvegetatiójához* (Math. és Term.-tud. Közlemények, kiadja a m. tud. akadémia, Budapest 1899).

Filátorgép, selyemszál-gombolyító készülék, amelylyel az egyes nyers selyemszálak és cérnázott szálak tekervényeit bizonyos hosszuságban meghatározzák.

Filibedsik (Felibedsik), l. *Filippi* (VII. k.).

Filicuri, l. *Liparii-szigetek* (XI. k.).

Filioque (a latin filius és que szótól a. m. és a fiutól). A kereszténységnek fő- és alaptana a szentháromságról szóló, vagyis azon tan, hogy az osztatlan isteni lényben három személy van, t. i. Atya, Fiu és Szentlélek. Ezen tan 381. lett egyetemes zsinatilag megállapítva, ugyszintén az arról szóló hitcikkek is, hogy ezen három személy egymással minő viszonyban van. A macedoniánusokkal szemben (l. *Trinitas*, XVI. k.), akik azt vitatták, hogy a Szentlélek alacsonyabb méltóságu mint az Atya és Fiu, hogy az csak teremtmény, mint p. az angyalok, a második egyetemes zsinat (381) kimondotta, hogy a Szentlélek öröktől fogva az Atyától származik s az ide vonatkozó hitvallás szavai igy hangzanak: Hiszünk Szentlélekben ... ki az Atyától származik (latinul: et in Spir. sanctum .... qui ex Patre procedit. Később a nyugati egyház, hogy hitét a Szentlélek származásáról teljesen kifejezze; a «Patre» szócska után beletette a *Filioque* szót (toledói zsinat 589), ugy hogy hite szerint a Szentlélek az Atyától és a Fiutól öröktől fogva származik. A görög keleti egyház az egyetemes zsinat határozatának ezen szerinte meghamisitása miatt, felettébb megbosszankodott és hogy a IX., végleg a X. sz.-ban az előbb egységes keresztény egyház keleti és nyugati egyházzá szakadt szét, ez a F. toldás lőn a keletiek részéről egyik okul feltüntetve.

Filipović *János*, horvát iró, szül. Velika-Kopanicában (Szlavonia), megh. Zágrábban 1895 okt. 28. Tanitóskodott Vinkovcén, Új-Gradiskán, Pozsegán, Zágrábban; az első horvát tanitói nagygyülés egyik elnöke, a szloven pedagogusok bécsi gyülésén 1873. alelnök; 1874—89-ig Zágráb vármegyei tanfelügyelő: 1889. nyugalomba vonult. Irodalmi munkásságát 1845. kezdte költeményekkel a Danicában, azután is sok költemény, regény és novella jelent meg tőle, részben eredetiek, részben fordítások. Gyüjtött népdalokat és népmeséket, számos ifjusági iratot is irt. Nagy műve: Wörterbuch der kroatischen u. deutschen Sprache (Zágráb 1875, 4 köt,). MARG.

Filippino, l. *Lippi* (XI. k.).

Filippi-szigetek (VII. k.). A lakosok számát az összes benszülöttekkel együtt 9 millió főre becsülik; ezek közül 15,000 fehér bőrü és 160,000 khinai mesztic. Leginkább a korcsok szaporodnak. A fehér bőrüek kizárólag a városokban, a khinaiak és japánok a partokon laknak. Bár a néger rabszolgaság ismeretlen, titokban a benszülöttek mégis tartanak rabszolgákat. Az iparnak fő és csaknem egyetlen székhelye *Manila*. Itt, illetőleg környékén van egy cukorfinomító, rizshántó gyár, pamutfonó és szövő, egy elektromos telep az utcák és házak világitására, cement-, esernyő- és kalap- meg több kötélgyár. A külkereskedelem a belső zavarok dacára az újabb időkben is élénkült. A behozott áruk értéke becslés szerint 1895-ben 7.015,600, 1896-ban 9.292,500 és 1897-ben 9.120,000 dollár volt, a kivitel értéke pedig 19.161,920, illetőleg 17.634,500 és 20.978,898 dollárt tett ki. Az 1897-iki kivitelből esett manila-kenderre 8.571,850, cukorra 6.911,535, korpára 2.687,978, dohánylevelekre 1.323,445, szivarokra 804,935 dollár. 1896. behoztak árukat Angliából 4·5, É.-Amerikából 4·4, Spanyolországból 4·3, Franciaországból 1·8, Kanadából 1·2, Japánból 0·95, Németországból 0·37 millió dollár értékben és kivittek Spanyolországba 7·4, Angliába 2·6 és Németországba 0·74 millió dollárért. A forgalomban levő vasutak a 196 km. hosszu manila—daguvani és Mindanaón a 34 km. hosszu katonai vasút. Az 1896—97-iki budget szerint a bevételek 17.474,020 és a kiadások 17.293,879 pesóra rúgtak. A kiadásoknak több mint felét katonai célokra fordították. A spanyol katonaság 1898-ban 672 tisztből és 19,560 legényből állott. 1899 elején azonban az utolsó spanyol katona is elhagyta a F.-et. —ZIK.

Története. A spanyolok uralma tán sehol sem nehezedett akkora ólomsúlylyal a benszülöttekre, mint a F.-en. A kapzsi spanyol tisztviselők és durva katonaság nemcsak a filippinókat és malájokat, hanem még a spanyol gyarmatosokat is mindenképen leigázva tartották. A kormány még

a legégetőbb reformoktól is idegenkedett, ha pedig ellentállásnak nyomára akadt, az inquizicióra emlékeztető eszközökkel tiporta le az ellenzéket. Népnevelésről, a gazdaság, ipar s kereskedés felkarolásáról hallani sem akart. Calleja tábornokot s főkormányzót, ki egy hitelbank alapításával akart a pangó iparon segiteni, mint merész újitót visszahivták. Igy hát a legmélyebb elkeseredés honolt a lelkekben s midőn hire jött a kubai felkelésnek s ezzel kapcsolatban Spanyolország siralmas gyöngeségének, a «szeparatisták» újra összeesküvést szőttek, melyet azonban a rendőrség 1896 aug. felfedezett. A végsőre elszánt felkelők erre a cavitei gazdag kolostort kifosztották és Manilában utcai tüntetéseket rendeztek, de a főváros utcáin leverettek, mire a kormányzó 200-at közülök a Karolina-szigetekre deportált. A hegyek között a felkelés azonban tovább terjedt és Novicio, a vezér, a szerzetesrendek eltörlését és a vagyonuknak elkobzását követelte. Blanco tábornok és kormányzó maga sem idegenkedett e tervtől, de a spanyol nép és kormány gondolkozásmódja ily lépéstől megrettent. 1897. Kuba példájára a F. is erélyesebben szervezkedtek. Febr. 19. a spanyolok ugyan a felkelők fő fészkét Silang városát (Cavite tartományban) elhódították s febr. 24. Bachambra tábornok *Aguinaldót* (l. o.), a fölkelők legmerészebb vezérét nyilt csatában is legyőzte. Mialatt azonban Polavieja főparancsnok helyére Rivera Primo lépett, a fölkelők Noveletta városát Luzon szigetén hatalmukba kerítették. A harc egészen nov. végéig huzódott, amidőn azután a fölkelők java része, a tagalok, Rivera előtt letették a fegyvert s megigérték, hogy soha többé Spanyolország ellen küzdeni nem fognak. Vezéreik, köztük Aguinaldo is, közbocsánatot nyertek, de mindamellett Hongkongba vitettek, hol az angolok felügyelete alatt internálták őket. 1897 végéig a spanyolok összesen 208,000 katonát küldtek volt a felkelők ellen, akik közül 23,000 a szigeteken sirját lelte.

A spanyolok diadala azonban korai volt, bizonyitják ezt az 1898. és 1899-iki év eseményei. Alig hogy az északamerikai Egyesült-Államok hadi készületeinek hire a szigetekre jutott, Aguinaldo és társai Hongkongból elillantak és sietve visszatértek hazájukba. Itt a spanyol hadsereg nemsokára két tüz közé szorult; a szigeteken, különösen a hegyes vidékeken a felszabaduló filippinók szorongatták őket, mig a tenger felől Dewey északamerikai admirális fenyegette a kikötő-városokat. Ez utóbbi máj. 1. megtámadta Montojo spanyol hajónagy hajóhadát a cavitei öbölben s mind a 13 hajóját összelőtte és tönkre tette. Aguinaldo és felkelő csapatai egy ideig segitették az amerikaiakat a spanyolok ellen, ugy hogy aug. 13. Manila főváros is Dewey kezébe került. De nemsokára felbomlott köztük a barátság és a fegyverközösség. Aguinaldo ugyanis az ápr. 24. Dewey admirálissal Hongkongban kötött s Mac Kinley elnök által helybenhagyott szerződésre hivatkozván, kimondá (jun. 12.) a F. függetlenségét és visszautasitván a csalfa amerikaiak uralmát, szept. 15. Malolosba hivta össze a nemzeti juntát, mely a *köztársaságot proklamálta* s Aguinaldót annak elnökévé választotta. A szerencséjüktől elkapatott amerikaiak ellenben az aug. 12. Washingtonban kötött fegyverszünetben arra kényszeritették a spanyolokat, hogy Maniláról s kikötőjéről, a dec. 12. megkötött végleges békében az egész Filippi sziget-csoportról lemondjanak és szuverénitásukat az amerikaiaknak engedjék át, amiért ez utóbbiak 20 millió dollárt fizetnek nekik. Ezzel azonban az a kérdés, hogy mi történik a szigetekkel? nem dőlt el, amint ezt különösen az amerikai szenátus hangoztatta. A washingtoni kormány e kérdés megoldását egy bizottságra bizta, mely Manilában a spanyolokkal alkudozásokba bocsátkozott, anélkül azonban, hogy a felkelőket a gyülésre elhivta volna.

Mindez vérig sértette a benszülötteket, kik most, 1899 jan. 1. *honvédelmi s nemzeti kormányt* alakitottak, melynek tagjai ezek lettek: Mabini (külügy), Sandico (belügy), Trias (pénzügy), Aguinaldo Baldemero s később Luna (hadügy), Gonzaga (közmunkák). Magának a hires népvezérnek, Aguinaldónak nem jutott tárca, mert abba a gyanuba esett, hogy Meritt amerikai tábornoktól pénzt fogadott volna el. Tény, hogy ő hajlandónak nyilatkozott, 20 millió dollárért a felkelők kezében levő spanyol foglyokat az amerikaiaknak kiszolgáltatni, amitől azonban az új kabinet, mely magától Spanyolországtól a foglyokért sokkal súlyosabb feltételeket követelt, idegenkedett. Igy hát Aguinaldo a kormányból kimaradt, de azért a hegyi lakosság soraiból kikerült önkéntesekkel saját szakállára folytatta a harcot. A fiatal köztársaság helyzete nem volt valami rózsás, mert az amerikaiakkal való küzdelmet nem tekintve, korántsem számithatott a kiterjedt szigetcsoport együttes támogatására. Hiányzott a tarka-barka lakosságban az összetartás; a déli szigetek lakói, a viszaja törzsek, szintúgy az északi szigetek tagjai önállóan akarták ügyüket rendezni. Egyelőre azonban a kormány tovább ment a maga útján. Jan. hóban összehivta Malolosba a nemzetgyülést, mely az eléje terjesztett alkotmányt elfogadta, a távolmaradt Aguinaldónak bizalmat szavazott s felhatalmazta a kormányt, hogy az amerikaiaknak hadat izenhet. Cavitében pedig a nők tartottak gyülést s arra kérték a kormányt, engedné meg nekik is a fegyverviselést. Az amerikaiak, akik már észrevették, hogy Manila meghódolása nem jelenti a F. meghódolását, egyrészt Dewey és Otis tábornokok mellé Denby volt khinai követet és Schurmann egyetemi tanárt rendelték, hogy a F. állapotát és helyzetét megvizsgálván, a követendő politikára nézve véleményt terjeszszenek a kormány elé; de másrészt a hadsereget 50,000 főre szaporították. Maga az amerikai képviselőház s a szenátus ellenkező határozatokat hozott a szigetország jövőjét illetőleg s nem hiányoztak oly hangok sem (p. Hoar szenátor beszéde), aki a filippinók teljes függetlensége mellett kardoskodott. A harctéren ezalatt már nyilt ellenségeskedésre került. A felkelők egyik fő támasza Patney szigete volt; ennek fővárosát Ilo-Ilót Miller tábornok 1899 febr. elején bevette s összelövette. Majdnem ugyanazon a napon (febr. 5.) Aguinaldo magát Manilát támadta meg, de az amerikai csapatoktól s a velük karöltve működő

flottától visszaveretett. E diadal Dewey sok katonájának életébe került és Manila környéke, sőt egy-két külvárosa is Aguinaldo kezében maradt. Csak ápr. 26. sikerült Mac Arthur tábornoknak Aguinaldo hadseregét *Calumpnitnél* döntően megverni s a felkelőket a hegyek közé szalasztani. Máj. elején pedig Wheaton tábornok San-Thomasnál, Summers ezredes pedig (Otis alvezére) San-Fernandónál ugrasztotta szét Luna csapatait. Mind e diadalok azonban meddőknek bizonyultak s a washingtoni államférfiak alighanem szívesen lemondanának a szigetekről, ha ezt tisztességes módon és a katonai becsület megóvása mellett tehetnék. Az említett bizottság által kidolgozott javaslat esetleg módot fog nyujtani a békés megoldáshoz. E javaslat szerint, melyhez Aguinaldo követei is hozzájárultak, a F. megmaradnának az Egyesült-Államok protektorátusa alatt s az elnök nevezné ki a kormányzót, aki viszont a minisztérium tagjait s a birákat fogja kinevezni. A hivatalokat a benszülöttek éppen ugy elnyerhetik, mint az amerikaiak. A benszülöttek érdekeit azonfelül egy külön tanács (mellék-kormány-féle) tolmácsolná a kormánynyal s ezt a tanácsot maguk a filippinók választanák. Az ideiglenes nemzeti kormány és maga Aguinaldo azonban ezeket a föltételeket nem fogadták el és igy Mac Kinley elnök Dewey tengernagygyal folytatott megbeszélése értelmében 1899 okt. a háboru erélyes folytatását rendelte el.

Irodalom. Sastron M., La insurrection en Filippinas, I. köt., Madrid 1897; Worcester C., The Filippine Islands and their people, New-York 1898; Francia y Ponce et Parrado G., Las islas Filippinas, 2 köt., Havanna 1899. A néprajzi viszonyokra nézve most is még Blumentritt munkái a legkiválóbbak. Virchow, Über die Bevölkerung der Filippinen, a porosz akadémia értekezései között, 1898—99; Ramon Reyes Lala, The Philippine Islands, London 1899; Younghusband, The Philippines and round about, u. o. 1899. M. L.

Filippo, milanói régi ezüstérem, melynek értéke $7^1/_2$ lira. 1588—1778. *scudo d'argento* néven volt forgalomban, súlya = 27·842 g., finomsága = $15^1/_6$ lat; vertek belőle fél és fertály darabokat is. 1786—1804. *scudo della corona* volt a neve, súlya = 29·54 g., finomsága pedig = 0·872.

Filippovánok, l. *Lippovánok* (XI. k.).

Fille (franc., ejtsd: fij), a latin filiából származik), leány; *F. de boutique*, elárusitónő; *F. de France*, régebben a francia királyi házból való hercegnő; *F. d'honneur*, udvarhölgy vagy nyoszolyóleány; *F. de joie*, kéjhölgy.

Filloxera (VII. k.). 1890 óta is csak ugy terjed az országban, mint azelőtt és ha az 1889. és az 1890. évi adatokat helyesbitjük, terjeszkedése 1889 óta a következő volt:

1888. év végén filloxerás volt		1144	község
1889. évben filloxerát találtak		373	községben
1890.	« « «	274	«
1891.	« « «	431	«
1892.	« « «	153	«
1893.	« « «	35	«
1894.	« « «	85	«
1895.	« « «	102	«
1896.	« « «	129	«
1897.	« « «	145	«
1898.	« « «	93	«
1899. év november végéig		150	«
Összesen:		3114	községben.

Hogy ezeknek a F.-tól fertőzött községeknek határa milyen nagy, az még nincs pontosan megállapitva, de hozzávetőleges számitás szerint 1894 végén körülbelül 310,265 kataszt. hold szőllő volt. Ezzel a fokozódó veszedelemmel szemben újabban a m. kir. földmivelésügyi miniszter, kivált az 1896. V. t.-c. meghozatala óta, nagyszabásu munkát fejt ki, amelynek jó eredménye már is mutatkozik. A F. ellen való védekezés ügye ugyanis részben a régi, vagy az újból kiültetett honi (európai) szőllőknek szénkéneggel való föntartása, részben új telepités útján, még pedig mind amerikai alanyu ojtványok, mind a F.-tól mentes futóhomokba való ültetés útján egyre emelkedik. Addig, amig a szénkénegezés a 80-as évek végén igen szerény mértékben folyt, újabban ez évről-évre emelkedik, mint az a csatolt újabb hivatalos adatokból kitünik:

1886. évben felhasználódott		115·43	métermázsa szénkéneg
1887.	« «	598·54	« «
1888.	« «	611·07	« «
1889.	« «	1199·43	« «
1890	« «	2739·80	« «
1891.	« «	3897·61	« «
1892.	« «	3326·07	« «
1893.	« «	2619·97	« «
1894.	« «	2819·00	« «
1895.	« «	2916·58	« «
1896.	« «	4819·57	« «
1897.	« «	6157·14	« «

Hogy az amerikai alanyu ojtványokkal ez idő szerint mennyi a beültetett terület, az most (1899 végén) hivatalosan még nincs pontosan megállapitva; ellenben a F.-tól mentes futóhomokból 1888-tól 1894-ig mint új telepités 29.060 kataszt. hold szőllő került ültetés alá s ezzel a szőllővel beültetett összes futóhomokos terület 1894 végén 122,722 kataszt. hold volt, tehát az akkor még bortermő összes honi területnek mintegy $^1/_3$-a. Minthogy pedig ezóta a futóhomok beültetése még nagyobb mértéket öltött, ez a szám 1899 végén jóval jelentékenyebb, de véglegesen még az sincs megállapitva. A honi futóhomokjainknak szőllővel beültetése haszon ugyan az illető vidékre, de kár a régi hirneves szőllőhegyeinkre. Mert mig a homoki szőllőmivelő kevés költséggel telepiti és miveli a szőllőjét (kataszt. holdankint 280—350 frt), addig a hegyen való szőllőtermelés jóval drágább, a szénkénegezés maga évenként és kataszt. holdanként 30—36 frtnyi kiadást okoz, mig az amerikai alanyu ojtványok kiültetése, a hozzávalónak beszerzése s a talaj előkészitése igen költséges (holdanként 800—1600 frt, sőt több is). S a mivelés költségeinek ez az aránytalansága az, amely útjában van annak, hogy a Tokaj-Hegyalja s a többi világhirü bortermő hegyeink csak igen nehezen kerülnek beültetés alá, pedig hegyeink hires borát a homok legkitünőbb bora még csak távolról sem közelíti meg. Ámde remélhető, hogy az 1896. V. t.-c. alapján nyujtott járadékkölcsön, valamint az országtól egyébként is már nyujtott millionyi és millionyi áldozat új életet teremt majd itt is, hiszen az új hajnalodás nyomai máris láthatók. JABLONOWSKI JÓZSEF.

Film, l. *Fotográfia* (VII. k.).

Filmogén, a lőgyapot acetonos oldata, bőrre kenve hajlékony fedőhártyát alkot; bőrbajoknál alkalmazzák, különböző ható anyagokat oldva fel benne.

Filó *Lajos* (csáktornyai), költő, megh. Nagy-Kőrösön 1896 szept. 25.

Filologia (VII. k.). A legújabb idők F.-i haladásának fő jellemvonásai lázas anyaggyűjtés, valamint a gyűjtött anyagnak sokoldalu feldolgozása mellett különösen a legkülönbözőbb diszciplinák összeegyeztetése, új irányok és irányzatok bevonása, valamint az eddig csupán a klasszikus F.-ban értékesített módszernek mindazon nyelvekre való kiterjesztése, amelyek egyáltalán irodalommal rendelkeznek.

Az anyaggyűjtés dolgában jelentékeny gyarapodást nyujtottak egyfelől az *ásatásokkal* (l. o.) kapcsolatos epigrafikus (feliratos) leletek; másrészt a papiruszok, melyekből egyre több és több tanulságot merítünk, kiváltképen a hellenisztikus kor görög népének magánéletét, jogi, vallási és társadalmi fejlődését illetőleg. Jelentékeny irodalomtörténeti és zenei leletek is történtek a papiruszok világában (Kallimachos Hekale-ja, Bakchylides költeményei, Euripides egyes részleteinek zenei partiturája). A papiruszok immár egész gyüjteményeket töltenek be, p. a berlini Corpus Papyrorum (1894 óta). S amit a papiruszok felszinre nem hoztak, felmerült a viasztáblákon (p. Babrios meséi palmirai viasztáblákon). Érdekes és részben új világot tártak fel anyaggyüjtés dolgában azok, akik a pecséteket, érmeket és pénzeket szedték össze és azoknak alapján nyujtottak számos történeti egyénről hiteles képet. Ennek a tevékenységnek mintaképe a *Schlumberger* munkája, mely a bizanci bullapecséteken alapszik. Schlumberger és Imhoof-Blumer (arcképes érmek kiadója) már átmenetet alkotnak azokhoz, akik a gyüjtött anyagot feldolgozzák és hol egyenkint, hol vállvetve valóban impozáns tevékenységet fejtenek ki. Ilyenek a Loewe által megindított és serényen folytatódó Corpus Glossariorum Latinorum, ilyenek a Corpus Inscriptionum rendszeres kiegészítői, a hangyaszorgalmu *Ruggiers* epigrafikus szótára (Dizionario epigrafico di antichità romane, Róma, 1895 óta), de különösen az öt akadémia (Berlin, Göttinga, Lipcse, München és Bécs) által kidolgozott Thesaurus Linguae Latinae, melynek a megállapított terv szerint 20 év alatt kell megjelennie tiz kötetben és nem kevesebb mint 600,000 korona költségelőirányzatra támaszkodnak. Ezen impozáns gyüjtéssel szemben a szövegkritika, mely még a hetvenes és nyolcvanas években uralkodó szerepet játszott, lassankint a folyóiratokba szorul és azt a helyet is kénytelen megosztani a tárgyi magyarázatokkal, melyek az eddig kevésbbé méltatott «kis művészet» (terrakották, Tanagra-figurák, mozaikok) termékeire is támaszkodnak. Földrajzi megoszlás dolgában a szövegkritika hazája még mindig Németország és Németalföld, holott Franciaország és Anglia inkább az esztetikai oldalt és a reáliákat, Olaszország és Amerika a mitologiai és filozofiai kérdéseket szeretik kutatásaik tárgyává tenni.

Új irányok bevonását illetőleg rendkivül gyümölcsöző volt a F. összekötése a népköltészet és a folklore eredményeivel (Rohde Ervin és Schwartz munkái), miáltal hol az élő szokások nyertek szerencsés kiegészítést, hol a multak homályos kérdései szinte természetes felületet. Új tér nyilt a F.-nak azáltal, hogy a görög szellem kutatása szinte észrevétlenül rátért a bizanci korra s ennek révén a bizanci kultura hatása alatt álló és annak teljes ismeretéhez nélkülözhetetlen szláv irodalmakra is. Már az első dolog jelentékeny haladást képvisel a multakhoz képest, melyek Bizancban csak a dicső idők degenerált utódját akarták látni és a bizanci tudománynak konzerváló (gyüjtő és másoló) érdemeiről, melyek nélkül a renaissance el nem képzelhető, egyszerüen megfeledkeztek. Kemény küzdelem után, melyben a Fallmerayer szavaira esküvő németek fejtették ki a legmakacsabb ellentállást, Krummbachernek sikerült mintaszerüen szerkesztett Byzantinische Zeitschrift-jával a jeget megtörnie és ma már számos egyetemen tanitják a görög nyelvet a maga természetes folytonosságában, noha olyan helyes álláspontra, mint aminőre Magyarországon, kevés államban helyezkedtek. Magyarországon ugyanis *Pecz* Vilmost egyenesen kötelezték az óklasszikai nyelv mellett a közép- és újgörögnek ismertetésére. A bizanci kor F.-jának méltatásától már csak egy lépés volt a szláv nyelvek és irodalmak bevonásáig s ennek a lépésnek meg kellett történnie, de tényleg csak 1894. történt meg, midőn a pétervári akadémia elhatározta egy oly szakfolyóirat kiadását, melynek feladata: 1. az orosz könyvtárakban létező és Bizancra vonatkozó görög kéziratokat, nemkülönben az utóbbiakat pótló szláv kéziratokat számba venni és kritikailag méltatni; 2. az időszámitást pontosan megállapitani és alkalmazni és 3. a szentek életére vonatkozó iratokban és krónikákban rejlő anyagot összegyüjteni és méltatni. Különös figyelmet szentel a tervezett folyóirat továbbá annak a hatásnak, melyet a bizanci kultura a szlávokra, örményekre, gruzokra s a keleti népekre gyakorolt.

A F. népszerüsítése és az iránta való általános érdeklődés fölkeltése dolgában jelentékeny szerep jutott két intézménynek: az antik földön felállitott *régészeti intézeteknek* (iskoláknak) és a társas *tanulmányutaknak*, illetve tanfolyamoknak. Amazok csaknem kivétel nélkül görög földön működnek (német, francia és amerikai iskola Athénben); céljuk kettős: egyrészt a fentartó államok vagy magánosok segitségével önálló kutatásokat végezni (Dörpfeld ásatásai Trójában), másrészt az érdeklődő tudósoknak csöndes otthont, helyi gyüjteményt és a kor szinvonalán álló szakkönyvtárt biztositani. A társas tanulmányutak intézménye hol ugy valósul meg, hogy az érdekelt körök a helyszinén eszközölnek kutatásokat és megfigyeléseket (badeni tanárok útja Karthagóba), hol pedig ugy, hogy egyes tudósok kedvéért gyülnek össze fontos lelőhelyeken az érdeklődők (Lanciani római kurzusai amerikaiak részére, Maunak szünidei tanfolyamai Pompejiben).

Magyarországon minden külföldi F.-i mozgalom bár gyönge, de mégis érezhető visszhangra talált. Abel Jenő halálával a szövegkritika egyik hatalmas támaszát veszitette el, bárha *Vári* Rezső és *Némethy* Géza annak müveléséről gondoskodnak, *Ponori Thewrewk* Emil Festus-tanulmányai pedig világszerte eseményszámba

mennek. Ugyancsak a megvalósulás stádiumában van a magyar filologusok két régi óhajtása: egy Ókori Lexikon (szerk. *Pecz* Vilmos) és a magyarországi latinságnak *Bartal* Antal által szerkesztett thesaurusa. A görögpótló tanfolyam apasztotta a görögül tanulók számát, de viszont jelentékeny fogyasztó közönséget teremtett az élvezhető fordításoknak, s ezzel a klasszikusok tartalmi ismeretének. A görög nyelv folytonosságának, s a mostani és ó-görög közötti kapcsolatnak megértéséhez nagyban hozzájárul az a tanszék, melyet a budapesti keleti kereskedelmi tanfolyamon szerveztek, s amelyet ez idő szerint *Rhousopoulos* Rhousos tölt be. Ez a tanszék kapcsolatban azzal az ismertető szereppel, melyet Pecz Vilmos és Hegedüs István követnek, méltányosabb felfogást biztosit az élő görögségnek, s lassankint kikelti azokat a csirákat, melyeket Télfy Iván félszázados agitációjában országszerte és világszerte elhintett. Ugyancsak sokat lendített a dolgon a magyar középiskolai tanárok 1893. évi görögországi tanulmányútja, melyet azután nyomon követett egy olasz és egy keleti (egyiptomi). A reáliák és műtörténeti emlékek méltatásához kitünő iskola voltak a közoktatási kormány által rendezett szünidei tanfolyamok, melyek nemcsak elméletileg, de gyakorlatilag is bevezették az érdeklődő tanférfiakat a F.-i kutatás gyakorlati részleteibe. L. M.

Filozofia (VII. k.). A jelentékenyebb filozofiai szaklapok a következők: *Németországban:* Archiv f. Geschichte d. Phil., kiadja Stein (1888 óta) és Archiv für systematische Phil. (ezelőtt Philos. Monatshefte, e címen 1863 óta), kiadja Natorp, mindkettő egyesitve Archiv für Phil. (Berlin 1895-től); Philos. Studien, kiadja Wundt (Lipcse 1883 óta); Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Phil., kiadja Avenarius (u. o. 1877 óta); Zeitschrift für Phil. u. philos. Kritik, kiadja Falkenberg, Fichte H. J. alapitotta (u. o. 1837 óta); Zeitschrift für Phil. und Pädagogik, kiadja Flügel és Rein (Langensalza 1894 óta). *Franciaországban:* Revue philosophique, kiadja Ribot (Páris 1876 óta); Revue de métaphysique et de morale, kiadja Léon (u. o. 1893 óta). *Angliában:* Mind, kiadta Robertson (London 1876 óta; 2-ik sorozatot kiadja Stout, 1892 óta). *É.-Amerika Egyesült-Államaiban:* The Philosophical Review, kiadja Schurmann (Boston, New-York és Chicago 1892 óta). A kül- és belföld bölcsészeti irodalmának teljes bibliográfiáját adja az Archiv für systematische Phil. minden kötete végén; ugyanezen folyóirat közli a rendes évi jelentéseket. A magyar bölcsészeti folyóiratokat l. *Magyar filozofia* (XII. k. 22—23. old.).

Fils-féle cserzés, l. *Gyorscserzés.*

Fináczy *Ernő* 1896. megkapta a kir. tanácsosi címet; 1898. kinevezték miniszteri titkárnak, ugyanakkor megkapta az osztálytanácsosi címet és jelleget. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium középiskolai ügyosztályában működik. Újabb munkái: *A magyarországi középiskolák multja és jelene* (Budapest 1896); *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Első kötet 1740—1773* (u. o. 1899).

Finali *Gáspár*, olasz politikus, jelenleg a legfőbb pénzügyi törvényszéknek elnöke és a szenátus alelnöke. 1898 jun. Umberto király a Pelloux-kabinet megalapitásakor kikérte tanácsát és tárcával kinálta, de F. nem volt hajlandó tárcát vállalni az új minisztériumban. M. L.

Finály *Henrik* 1895 szept. 25. *kendi* előnévvel magyar nemességet kapott; megh. Kolozsváron 1898 febr. 13.

Finck von Finckenstein *Károly* gróf, porosz tábornok, szül. Madlitzban 1835 jul. 29-én. 1854. mint hadnagy belépett az 1. sz. gárdaezredbe, 1860. főhadnagy, a königgrätzi csata után pedig százados lett. Az 1870—1871-iki háboruban az 1 sz. gárdaezred 9. századát vezette. 1871. bécsi katonai attaché, 1872. őrnagy, 1875-ben a gárdavadász-zászlóaljnak, 1880. a 8. és 1883. a 2. számu gárdaezrednek parancsnoka. 1887 óta vezérőrnagy és a vadászok s a lövészek főfelügyelője. 1890. a 17. hadosztály parancsnoka és 1895 jan. gyalogsági parancsnok s a königsbergi első hadosztály parancsnokló tábornoka lett.

Findel *József Gábor*, német szabadkőmíves iró, szül. Kupferbergben 1828 okt. 31-én. 1848. a müncheni egyetem hallgatója volt. 1849. a politikai mozgalmakban való részvétele miatt elfogták, de tiz hónapi elzárás után kegyelmet kapott. Az ötvenes évek elején Heidelbergában a könyvkereskedésre adta magát. 1858. Lipcsében könyvkiadó üzletet nyitott. Ugyanakkor Die Bauhütte címmel szabadkőmíves-újságot alapitott, melyet 1891-ig szerkesztett. A szabadkőmívességről irott összegyüjtött munkái hét kötetben 1882—90. jelentek meg. Geschichte der Freimaurerei c. főművét (5. kiad. 1883) több nyelvre lefordították.

Findon (ejtsd: finnen), halászfalu (156 lak.) a kincardineshirei (Skócia) partvidékén. Füstölt gadócairól egész Angliában ismeretes.

Findura *Imre* nevét újabban *Farkasfalvi*-ra (l. o.) változtatta.

Fines-herbes (franc., ejtsd: finzerb, a. m. finom füvek), a szakácsmesterségben tárkonyüröm, petrezselyem, földi mogyoró, mogyoróhagyma, bazsalikom és csiperkék keveréke, finoman összevágva és vajban főve.

Fines Suessionum, l. *Fismes* (VII. k.).

Finfinni, l. *Addisz-Abeba.*

Finger *Jakab* hesseni államférfi 1898. megvált miniszterelnöki, bel- és külügyminiszteri állásától, s nyugalomba vonult.

Finish (ang., ejtsd: finis) a. m. végezni. Mint sportműszó bármily versenyfutás utolsó részletének kizárólagos elnevezése. Azt a végküzdelmet is F.-nek nevezik, mely a cél előtt 200 m. távolságon kifejlődik. Mikor a versenyzők a legtöbbnyire ezen távolságot jelző oszlophoz érnek, a versenybiró a F. kezdetét mindig csengetyüvel szokta tudtul adni. A győzelem minősítése első sorban a F. miként történő lefolyásától függ.

Finissage (franc., ejtsd: finiszázs), valamely tárgy utolsó földolgozása. — *Finisseur*, elkészitő, oly munkás, aki vázlat után egy rajzot részletesen elkészit; mintázó és mintarajzoló, aki a tervező vezetése alatt a terveket keresztülviszi.

Finistère, francia département, (1896) 739,648 lak. 1897-iki termés: 1·1 millió hl. búza, 549,000 hl. rozs, 332,460 hl. árpa, 1·081,620 hl. zab, 125,250 hl. gyümölcsbor.

Finke, kisközség Borsod vármegye szendrei j.-ban, (1891) 647 lak., vasúttal és táviróhivatallal. A községhez tartozik *Sáp* puszta. Ez utóbbinak van egy őskori erődje, melyből építéskor szarvasagancs-tárgyak, kalapácsok, csákányhoz hasonló tárgyak stb. kerültek elő.

Finkey *Ferenc*, jogtudós, szül. Sárospatakon 1870. *F. Pál* (VII. k.) fia. A jogi tanulmányokat részben a sárospataki jogakadémián, részben a kolozsvári tud.-egyetemen végezte s ez utóbbi helyen 1892. jogdoktorrá avatták. 1893. helyettes, 1894. Ausztriában, Németországban és Svájcban tett hosszabb tanulmányutat s ugyanaz évben rendes jogtanárrá választották a sárospataki ev. ref. jogakadémiához, ahol azóta mint a büntető jognak teljesen modern szellemű művelője tanít. 1896. a kolozsvári egyetemen a büntetőjogból és eljárásból magántanárrá habilitálták. 1899. a közoktatásügyi minisztériumtól ösztöndíjat nyert Francia-, Angolország és Belgiumban teendő tanulmányútra. Irodalmi dolgozatai: *Az egység és többség tana a büntetőjogban* (Sárospatak 1895); *A büntetőjog alapja* (u. o. 1896); *A magyar büntető eljárás tankönyve* (Budapest 1899); *A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban* (u. o. 1899). Irt ezenkivül számos cikket a jogi szaklapokban. 1899 nov. 11. a budapesti jogászegyletben *Az esküdtszékről az új magyar bünvádi eljárásban* cimen felolvasást tartott. v.

Finnország (VII. k.). A lakosság számát (1896) 2.520,437-re becsülték; közülök 2.169,000 finn, 341.500 svéd, 7000 orosz, 1790 német és 1150 lapp. 1895. született 84,010, elhalt 46,709, bevándorolt 59.240, kivándorolt 59,353 és a házasságkötések száma volt 18,256. 1898. a kivándorlás Svédországba az új 5 évi katonai szolgálatra kötelező törvény miatt igen nagy arányokat öltött. A mezőgazdasági termékek 1895. voltak hl.-ekben: búzából 51.715, rozsból 4.667,198, árpából 2.154,015, zabból 6.623,900, burgonyából 6.357,312, lenből 1619 és kenderből 667 t. A házi állatok száma: 267,388 ló, 1.264,062 szarvasmarha, 1.028,425 juh, 178.144 sertés, 127,594 rénszarvas és 14,240 kecske. Az erdők 1895-ben 2.284,000 frankot jövedelmeztek. Ugyanazon évben volt 207 vizzel és 220 gőzzel hajtott fürészmalom, amelyek 12,091 munkást foglalkoztattak. A különböző kisebb-nagyobb ipartelepek száma 1895-ben: 7197; ezek összesen 65,250 munkást foglalkoztattak. A vasipar termékeinek értéke volt 25·9, a szövőiparé 25, a faiparé 45·7, a szesz- és sörfőzésé 8·6, a papiriparé 8, a bőriparé 12·3, a kémiai iparé 6·1, a ruházati iparé 6·5 és a grafikai iparé 3·6 millió frank. A külkereskedelem az egyes országok közt a következőképen oszlott meg 1897. (az érték ezer frankokban van kifejezve):

Az ország neve	Behozatal onnan	Kivitel oda
Oroszország	73,200	48,300
Svéd-Norvégország	12,200	6,300
Dánia	7,200	17,000
Németország	65,700	13,000
Nagy-Britannia	29,200	51,200
Spanyolország	2,000	6,000
Franciaország	5,800	14,600
Egyéb országok	7,200	12,300
Összesen	202,500	168,700

A kivitel fő cikkei: fa (79·4 millió frank), vaj (30·3), papir és papiriparcikkek (15·6), vas és vasáruk (4·4); a behozatalé: gabonanemüek (41), kávé (11), cukor (6·6), vas és vasáruk (12·8), pamut és pamutáruk (13·9), gyapjuáruk (8·5), gépek (12·1). 1897. érkezett 8376 hajó (1.868,713 t.) és távozott 8354 (1.861,177 t.). A kereskedelmi hajóraj állott ugyanazon évben 1790 vitorlásból (248,809 t.) és 218 gőzösből (35,103 t.). A vasutak hossza 1897-ben 1505 angol mérföld. Az állam bevételeit s kiadásait 1896-ban 64·6 millió frankra becsülték; az államadósság pedig 88·7 millió frankot tett ki. Az anyagi müveltség haladásával lépést tart a szellemi müveltség is. 1898 óta van 894 finn, 188 svéd, 17 vegyes tannyelvü és 3 orosz népiskola, amelyeknél 646 rendes tanító, 523 tanítónő és 465 szaktanító működött. Ezeken kivül az oktatás szolgálatában áll 6 tanítóképző, 5 svéd, 8 finn gimnázium, 2 svéd és 5 finn reáliskola, 9 svéd, 5 finn és egy vegyes tannyelvü ipari középiskola, meg 11 felsőbb leányiskola. Nem csekély számmal vannak végül a magániskolák sem. 1874. a kormány még csak 3·18 millió finn márkát fordított az oktatásagyre, 1898-ban pedig 7·13 milliót. —zik.

Története. 1894 nov. 1. meghalt III. Sándor cár; fia és utódja *II. Miklós* elődei példájára nov. 6. megerősíté az ország vallását és alaptörvényeit mindazon kiváltságok és jogokkal, melyeket minden osztály a nevezett nagyhercegségben különlegesen s összesen az ország alkotmánya értelmében élvezett. A F.-ban megjelenő orosz lapok hangja kezdetben óvatosabb lett, sőt a kormány 1895. a finn sajtóhatóság elnökét is elbocsátotta. Egy másik császári rendelet szerint az összes finn magán vagy csekélyebb jelentőségü ügyek a finn szenátus hatáskörében nyertek elintézést. Az ország későn tudta meg, hogy Szt.-Pétervárott a pánszláv szellem megint lábra kapott és F.-ot szemelte ki áldozatának. Midőn az eddigi kormányzót, az eléggé türelmes *Heiden* grófot visszahivták (1897 jan.), sokan, téves információ alapján, ebben a finn nemzeti eszme diadalát látták, nem sejtvén, hogy Heiden utódjául a telivér orosz *Bobrikov* tábornok van kiszemelve, kinek fő kötelességeül felülről azt szabták, hogy F. beolvasztását Oroszországba minden alkotmány és jog ellenére előkészítse. A finn nép későn vette észre e válságos fordulatot s ahelyett, hogy egyesült erővel neki fordult volna a közös ellenségnek, nyelvi és politikai kérdésekben önmagában meghasonlott. Két, illetőleg három párt állott egymással szemben. Első sorban a Danielson tanár vezérlete alatt álló *ifju-fennomanok*, továbbá az *ó-fennomanok*, akik a kormányhoz szitottak s rendesen *Koskinen* Yrjö tanár szaván indultak. Volt azonfelül a *suecomanok* pártja, mely F. alkotmányos függetlenségéért erélyesen fellépett, rendesen az ifju-fennomanokkal tartott és a svéd müveltséget tartotta követni valónak. Ezt a törekvést az ó-fennoman párt fő lapja, a Musi Suometar szenvedélyes hangon elitélte. E pártok között immár a községi választások alkalmával (1895) mérkőzésre került a dolog, melyekben több helyt a suecomanok győztek. Az 1896. egybehivott pártgyülés pedig oly határozatokat hozott, me-

lyek a svéd ajku lakosságot anyanyelvének megőrzésére buzdították. A svéd párt abbeli kisérlete azonban, hogy a tartományi gyülésen a két nyelvet egyforma jogu, hivatalos jellegü nyelv rangjára emelje, a fennomanok ellenállásán meghiusult. 1897 jun. 1. a tartományi gyülést a főkormányzó-helyettes, Goncsarov alezredes a szokásos császári búcsuleirattal feloszlatta. A 7 éves tanácskozásnak eredményeként mindössze az új vámtarifa lépett életbe, mely ugyan nagyobb előnyöket biztositott Oroszországnak, mint F.-nak, általában véve azonban ez utóbbinak kereskedelmi helyzetét és viszonyait a cár birodalmához lényegesen javította. Néhány héttel utóbb a fennomanok vezére, Koskinen bárói rangot kapott, ami a suecoman körökre lehangolólag hatott.

Alig hogy a kormány 1897 jun. 1. a rendi gyülést feloszlatta, a cár az új kormányzó, *Bobrikov* tábornokhoz szept. 1. a következő leiratot intézte: «Ön gondoskodni fog arról, hogy F. lakóinak szivében az a tudat gyökeret verjen, hogy F. többi hü alattvalóim közös hazájával a legszorosabban egyesittessék.» Már ezek a szavak nyugtalaniták a finneket, de még inkább Bobrikov ama beszéde, melyet okt. 12. a finn követségekhez intézett. Azt mondá, hogy csak annyiban fogná Oroszország F. autonomiáját és külön jogait tiszteletben tartani, amennyiben azok Oroszország hatalmával, tekintélyével és érdekeivel nem ellenkeznének. A föltétlen becsületes s szótartó finn nép ma is abban a szent meggyőződésben él-hal, hogy a törvényt föltétlenül s mindenkinek meg kell tartani, s igy hát nem tudta s nem akarta elhinni, hogy az orosz cár esküjét meg akarná szegni. De a Bobrikov által a finn szenátus elé terjesztett javaslatok megingatták benne ezt a hitet. Az első törvényjavaslat azt hagyta meg, hogy a szenátus és a kerületi hatóságok tárgyalásaikban ezentúl az orosz nyelvet használják mint hivatalos nyelvet. A szenátus erre nyugodt, de határozott hangon azt válaszolta, hogy ez a rendelet az 1809. évi alkotmány betüjébe és szellemébe ütközik; azt az engedményt azonban mégis megtette, hogy a rendőrök, a vámőrök és tisztviselők az orosz nyelv elsajátitására köteleztessenek. Igy is történt, de az orosz államtanács ezzel nem érte be. 1899 jan. a rendi gyülést rendkivüli ülésszakra hivták egybe, ami 1809 óta még soh'sem történt. Előzetesen pedig Bobrikov császári leiratot közölt a szenátussal, melyben II. Miklós elrendeli, hogy a finnek hadi szolgálatát egyenlővé akarja tenni az oroszok hadi szolgálatával s ebből az okból behozza az 5 évi katonai szolgálatot s elrendeli, hogy a finn ezredek nem mindig csak saját hazájukban, hanem Oroszország más vidékein is elhelyeztessenek. Azon katonák pedig, kik oroszul tudnak beszélni és irni, előnyben részesittessenek. A finnek mindent megkisérlettek, hogy e barbár törvényszegés jogerőre ne emelkedjék, de hasztalan volt minden lépésük. Hasztalan vonakodott a hivatalos lap kiadója a leiratot kiadni: elkergették; hasztalan vonakodott a szenátus a leiratot kihirdetni: Bobrikov ostromállapottal s orosz csapatokkal fenyegetődzött s ekkor a szenátus 10 szavazattal 10 ellen (az orosz érzelmü elnök döntött) kihirdette a leiratot, mely ellen különben a bátor prokurátor, *Söderhjelm* tiltakozott. Most a szenátus és országgyülés igazságügyi bizottsága követséget inditott a cárhoz, hogy őt a leirat törvénytelen voltára figyelmeztessék. A cár azonban egyik küldöttséget sem fogadta s csak azt izentette meg nekik, hogy őt mélyen megbántották azzal a föltevéssel, hogy ő szavát megszeghetné. Ő maga fogja ezentúl minden egyes esetben megállapitani, hogy az illető ügy a birodalmi vagy a finn törvényhozás körébe vág. A finnek azonban, akik törvényileg biztositott joguk megtartását kivánták, természetesen nem nyugodtak meg ily kétes becsü biztatásban. Néhány hét alatt 524,000 férj és nő (még a zord északi kerületekből is sokan) föliratot irtak alá, melyet 1899 márc. 15. Szt.-Pétervárra vittek, mialatt egy másik, finn papokból alakitott küldöttség Bobrikov kormányzót iparkodott meglágyitani. Azonban egyik sem ért célt, sőt a pétervári követséget a cár nem is fogadta, mire Wolff viborgi polgár és angol konzul a finn államtitkárnak adta át a föliratot. Már most a néma ellentállás kora köszöntött be. A lakosság gyászt öltött és a szinházakat s mulatóhelyeket kerülte; sok ifju pedig az orosz kaszárnyáktól való félelemből hazáját elhagyta. Mindez keveset használt. 1899 jan. 24. Bobrikov a rettegett honvédelmi javaslatot tényleg a képviselőház elé terjesztette: mondja ki az 5 évi szolgálatot és rendelje el a finn ezredeknek az orosz seregbe való bekeblezését. A képviselőház négy havi tanácskozás után a javaslat főbb pontjait elvetette és a módositott javaslatot jun. 2. felterjesztette. Hajlandónak mutatkozott a sereg létszámát 5000-ről 12,000-re felemelni, de csak azon esetben, hogy a finnek saját hazájukban és külön, nemzeti jellegét megőrző finn hadtestben róhatják le honvédelmi kötelességüket. Troll báró, a tartományi marsall lojális, de másrészt hazafias beszéddel fejezte be (jun. 2.) az ülésszakot; arra kérte a cárt, ne akaszsza meg a lojális finn népet saját nemzeti fejlődésében. Miklós cár nagy foku elégületlenséggel értesült mindezekről és jul. 4. elrendelte, hogy a febr. kelt császári leiratban elrendelt katonai reform a rendek ellenzése dacára ezentúl és jövőre is jogerővel birjon és arra szólitá fel Bobrikovot, hogy hivatalkörében erélyesen járjon el. E parancs folytán a főkormányzó először is a sajtóra tette rá kezét. A finn nemzeti lapokat egy-két megintés után beszüntette; a Nya Pressent s az Aftonbladetet komolyan megrótta, majd felfüggesztette, új lap megindítására nem ad engedélyt, sőt magukat a sajtó fölött őrködő cenzorokat fogta pörbe stb. A zonfelül tatár ügynököket küld ki az országba, kik a szegényebb parasztok körében pénzért hódoló aláirásokat gyüjtögetnek, hogy a nemzeti pártnak (a telefonhálózat segélyével) szervezkedő ellenállását megtörje és kijátsza. A külföldi tudósok és államférfiak által aláirt kérvényt a cár nem vette át, magát a Trarieux vezérlete alatt jelentkező bizottságot (jul.) maga elé sem bocsátotta. Ily nehéz harcot viv jelenleg a csöpp F. óriás ellenfelével.

Irodalom. Finnland im XIX. Jahrhundert, in Wort und Bild, Helsingfors 1894; Schybergson és Arnheim, Geschichte Finnlands, Gotha 1896; Ramsay S., Handbuch für Reisende in F., németre ford. Seiling, Helsingfors 1894; Topelius,

Reise in F., II. kiad. u. o. 1895; Carpelan T., Finsk biografisk handbook, u. o. 1896 s köv., füzetes vállalat; Vikár Béla, Finnország. Budapesti Hirlap, 1899 máj. 28.; Schybergson évi jelentése a finn történeti irodalomról a Jahresberichte d. Gesch.-Wissensch. köteteiben. O. J. és M. L.

Finnö, Stavangerhez tartozó norvég sziget a Buknfjordban, 25 km² területtel s 1525 lak.

Finocchiaro-Aprile (ejtsd: finokkiaró—) *Kamill*, olasz államférfiu, szül. Palermóban 1848 körül. Jogi tanulmányainak befejezése után ügyvéd lett szülővárosában, mely 1882. beválasztotta a képviselői kamarába, hol a bal oldalhoz csatlakozott. Mikor 1887. Sziciliában kitört a kolera, királyi biztos volt Cataniában. 1892. Giolitti kabinetjében átvette a posta- és távirdaminisztérium vezetését, de már 1893 dec. lemondott állásáról. 1899 jun. 29. a Pelloux-kabinetben igazságügyminiszter lett.

Finsterwalde, porosz város, (1895) 9661 lak.

Fiora, l. *Flüelen* (VII. k.).

Fiorelli *József*, olasz régiségtudós, megh. Nápolyban 1896 jan. 29.

Firakanna, l. *Hiragana*.

Firczák *Gyula* 1897 ápr. 23. megkapta a Lipót-rend középkeresztjét. Nagy tevékenységet fejt ki a szegény rutének sorsának megjavitásán.

Firmamentum köve, l. *Opál* (XIII. k.).

Firmán, l. *Fermán* (VII. k.).

Firmin-Didot, l. *Didot* (V. k.).

Firn (jeges hó, oromhó), l. *Glecser* (VIII. k.).

Firnászpapiros, lenolaj-firnászban áztatott papiros, melyet másolásra, szobafestőknek való ürmintának és kötőszerül használnak.

Firnászszömörce (növ.), l. *Firnászfa* (VII k.).

Firth (ejtsd: förth), Skóciában a mélyen a szárazföldbe belenyúló tengeröblök (fjordok) neve, melyeket az angolok gyakran *frith*-nek (a latin *fretum*-ból) hivnak. *F. of Forth*, l. *Forth* (VII. k.).

Fischeln, porosz község, ((1895) 6509 lak.

Fischer *Miklós*, pedagogus, szül. 1855 dec. A középiskolát Eperjesen végezte, az 1875—76-iki tanévet a budapesti József-műegyetemen töltötte s 1875 okt. mint egyéves önkéntes egyszersmind a Budán állomásozó II. hadmérnöki ezredbe lépett s letevén a tiszti vizsgát, 1876 dec. cs. és kir. hadmérnöki hadnagygyá nevezték ki. 1876. a műegyetemen folytatta tanulmányait, onnan a tudomány-egyetemre iratkozott be és 1879. letette a tanári alapvizsgálatot. 1879 szept. az eperjesi ev. kollégiumban Hazslinszky Frigyes igazgatót helyettesíté természettani és mennyiségtani tanóráiban. 1880 aug. az iglói ág. h. ev. főgimnáziumba választatott tanárrá s a reá következő évben megszerezvén a tanári oklevelet, tanári állásában véglegesittetett. Ismeretei bővítése céljából tanulmányutakat tett Ausztriában, Szászországban és Bajorországban. Irodalmilag az Országos Tanáregyesület Közlönyében s a magyarországi Kárpát-egyesület évkönyveiben működik. 1888 óta az iglói főgimnázium igazgatója. 1891 óta ügyvivő alelnöke a Magyarországi Kárpátegyesületnek, tagja a tiszai ág. h. ev. egyházkerület közigazgatási, nyugdijintézeti, tanügyi bizottságainak; birája a XIII szepesvárosi esperességi, a tiszakerületi egyházi törvényszékeknek; tagja az egyetemes tanügyi bizottságnak és birája az egyetemes egyházi fő törvényszéknek. 1898 aug. 14. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Fischer, 1. *Frigyes E. L.*, l. *F. et M.* (VII. k.).

2. *F. János György*, német költő, megh. Stuttgartban 1897 máj. 4. Megjelent tőle: Mit achtzig Jahren. Lieder u. Epigramme (Stuttgart 1896). V. ö. *Fischer* H., Erinnerungen an Johann Georg F. von seinem Sohne (Tübinga 1897).

3. *F. Károly*, német történetiró, szül. Darmstadtban 1840 nov. 4. Teologiai és nyelvészeti tanulmányainak befejezése után 1864. bölcsészeti doktor lett és miután több helyütt tanárkodott, a dillenburgi, 1891. a wiesbadeni gimnázium igazgatójává nevezték ki. Művei: Geschichte des Kreuzzugs Kaiser Friedrichs I. (Lipcse 1870); Geschichte der auswärtigen Politik und Diplomatie im Reformationszeitalter (Gotha 1874); Die Nation und der Bundestag (Lipcse 1880); Fürst Bismarck, Parteilehren und Volkswohl (névtelenül, Gotha 1881); Deutsches Leben und deutsche Zustände von der Hohenstaufenzeit bis ins Reformationszeitalter (u. o. 1884); Biblische Psychologie, Biologie und Pädagogik (u. o. 1889); Glauben oder Wissen (u. o. 1891); Grundzüge einer Socialpädagogik u. Socialpolitik (Eisenach 1892).

4. *F. Róbert*, a Gabelsberger-féle német gyorsirás előkelő képviselője, szabadkőmives iró, szül. Gerában 1829 jul. 19. Tanulmányait Lipcsében végezte. 1877. gerai főpolgármester lett, 1881. titkos kormánytanácsos. Gyorsirási tankönyvei: Handbuch der Gabelsberger'schen Stenographie (2. kiad. 1894); Lehrgang der Gabelsberger'schen Stenographie (36. kiad. 1893); Stenographisches Wörterbuch (7. kiad. 1889); Der stenographische Unterricht (1886). Kiadta Gabelsberger levelezését is. Szabadkőmives munkái közül említendők: Erläuterung der Katechismen der Freimaurerei (utolsó kiadás Lipcse 1893); Briefe über Freimaurerei (4. kiad. 1893); Ritual und Symbol (1878): Licht, Liebe und Leben (1880); Liederbuch für Freimaurerlagen (4. kiad. 1893); 1882—94. kiadta az Asträa szabadkőmíves zsebkönyvet. Jogi munkái: Kaufmännische Rechtsbunde (4. kiad. Lipcse 1891); Katechismus des deutschen Handelsrechts (3. kiad. u. o. 1895).

Fischer-Achten *Karolin*, szoprán-énekesnő, szül. 1808., megh. Grazban 1896 szept. 12-én. 19 éves korában lépett fel először a bécsi operaszinházba, ahová aztán szerződtették. 1830. nőül ment *Fischer* Frigyes basszistához (szül. Pozsonyban 1809., megh. Görzben 1871.), kivel aztán Pesten, Strassburgban és Párisban működött. 1832—36-ig M. m. Frankfurtban, 1836 óta Braunschweigban énekelt. 1853. nyugalomba vonult s azóta Grazban élt. M. L.

Fischhorn, kastély, l. *Zell* (1., XVI. k.).

Fisher's Hill, halom Virginia északamerikai államban, Winchestertől délre. Az Egyesült Államok polgárháborujában F. mellett 1864 szept. 21. az északi államok serege Sheridan vezetésével győzelmet aratott a déli államok csapatain, melyeket Early vezényelt.

Fiskum-Fossen (Fiskem-Fossen), a Namsenelv hires vizesése Észak-Drontheim norvégiai kerületben. Magassága 45 m.

Fissilingues (állat), l. *Hasadtnyelvüek* (VIII. k.).

Fissirostres (állat),l. *Hasadtcsőrüek* (VIII. k.).

Fissus (lat.) a. m. hasadt, hasított. A levelek ről föképen akkor mondjuk, ha a hasíték egy egy oldalon körülbelül a feléig halad a levélnek.

Fit (ang.) a. m. alkalmas, kész, tökéletes; általánosan használt sport-műszó; a versenyfutásban (kerékpárversenyek, lófuttatások, ügetőversenyek stb.) résztvevőknek azt az állapotát jelzik e szóval, amikor az előző training révén eljutottak versenyzőképességük kifejthetésének tetőpontjához. P. *fit ló* az, mely trainerének meggyőződése szerint versenyzőképessége netovábbjának birtokában van.

Fitch *Józsua Girling*, angol pedagogus, szül. 1824.Tanulmányait a londoni University Collegen és az egyetemen végezte. A brit és külföldi iskolatársaság Normal College-jének 1852—56. második, 1856—63. első vezetője volt. Később az állam szolgálatába lépett és yorkshirei kir. tanfelügyelő lett. 1877—93. a brit királyság keleti grófságainak főtanfelügyelője volt.Amellett 1860—65. és 1869—74. az angol nyelv és történelem vizsgálója volt a londoni egyetemen, melynek tanácstagja is. F. 1888. Észak-Amerikába utazott és az ottani közoktatás ügyét tanulmányozta. Folyóiratokba irott cikkein kivül önálló munkái: Lectures on teaching at Cambridge (1881); The science of arithmetic; Notes on American schools and colleges (1890). A St.-Andrews-egyetem F.-et 1885. tiszteletbeli jogi doktorrá választotta.

Fittler,1. *Bálint*,budapesti főügyészi helyettes, szül. Tatán 1853. Miután a gimnáziumot Székesfehérváron, a jogot Budapesten elvégezte, 1879. Székesfehérváron kezdett ügyvédi gyakorlatot. 1884. kir. alügyésznek nevezték ki Szegzárdra. 1888. pedig királyi ügyésznek Székesfehérvárra, 1891. Győrbe helyezték át, ahol a királyi tábla előtt a fegyelmi végtárgyalásokon a budapesti királyi főügyészséget képviselte, 1897 aug. budapesti főügyészi helyettessé nevezték ki. Eleinte a budapesti ügyészség vezetésével volt megbizva, majd 1898. a budapesti főügyészséghez helyezték át.

2. *F. Kamillt* 1896. kinevezték az iparművészeti iskola igazgatójává; ugyanakkor megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. 1898 óta szerkeszti a Magyar Iparművészet című folyóiratot s igazgatósági tagja az orsz. iparegyesületnek.

Fitz., természetrajzi nevek mellett *Fitzinger* Lipót József Ferenc János (VII. k.) nevének rövidítése.

Fiume (VII. k.) *város politikai viszonyaiban* az utolsó években annyiban állott be változás, hogy a közigazgatási bizottságnak F.-ban történt életbeléptetése alkalmával, Batthyány Lajos gróf kir. kormányzó s Ciotta János polgármester önkéntes és nem politikai okokból történt lemondása után, a képviselőtestület többségben levő u. n. autonom pártja oly ellenkezést fejtett ki, hogy Szapáry László grófnak 1898 elején kir. kormányzóvá történt kineveztetése után a képviselőtestület feloszlattatott s annak jogai a kormányzóra ruháztattak. A polgármesteri állás kinevezés útján töltetett be *Vallentsits* Antal dr. miniszteri tanácsos személyében.

F. *lakosainak* száma a kereskedelem és ipar fejlődésének megfelelőleg folyton nagyobbodik, jelenleg (1898 végén) 38,000-re becsülhető. Örvendetesen növekszik F.-ban a magyarok száma, mely körülmény a magyar eredetü intézmények s vállalatok nagymérvü fejlődésének tudható be. A *nevelés- és oktatás-ügy* fejlődésére mutat, hogy az állami felsőbb leányiskola, mely 1897-ig bérházban volt elhelyezve, ez évben 150,000 forint költséggel saját épületet nyert, a kereskedelmi tengerészeti főiskola internátussal történt kibővítésével kapcsolatosan kereskedelmi tengerészeti akadémiává fejlesztetett s addigi szük helyiségeiből a Deák-úton, a munkaképtelenné vált hajósok s azok özvegyeinek istápolására szolgáló u. n. Pio fondo (kegyes alap) újonnan épült négyemeletes házában, modern berendezésü s már az akadémia céljaira szolgáló helyiségekbe lőn áthelyezve. Az állami gépipari és hajógépészeti iskola 1895. életbe lépett, a horvát gimnázium ellenben a horvát közoktatásügyi szakosztály intézkedésére a F. mellett, de már Horvátország területén levő Sušak városba helyeztetett át. Az elemi iskolák fejlődését bizonyítja azoknak szükségessé váló folytonos kibővítése, a tanerők nagymérvü szaporítása és a társadalmi élet intenzivebbé válására mutat a kir. kormányzó védnöksége alatt álló hivatalnok-egyesület 1895. történt alapítása. Megemlítendő e helyen, hogy a kir. kormányzói palota 1896 folyamán több mint félmillió frt költséggel teljesen felépült s nemes stilusával s arányaival nagyban hozzájárul a város magasabban fekvő részeinek épitészeti fejlődéséhez. A város fő utcájának, a korzónak végén volt régi kormányzói palota városszabályozási célokból lebontatott, egy része parkká lőn átalakítva s ennek szomszédságában a Szapáry-riván felépült az *Adria* tengerhajózási társaságnak a tengerről már messziről szembetünő négyemeletes palotája.

Az *ipari s gyári tevékenység* nagyobbodását igazolja az, hogy F.-ban jelenleg 52 kisebb-nagyobb gyár működik, melyek közül mint újabbak felemlítendők a csokoládé- és kákaógyár, a jéggyár s a xilolit-gyár; keletkezőben van továbbá egy gépgyár, mely hajófelszerelési s egyéb tárgyak előállításával fog foglalkozni, egy magolajgyár és egy kémiai gyár. 1899 máj. látogatott helyi iparkiállítást rendeztek.

Az anyaországnak egyetlen tengeri *kikötője* fejlesztésére s további kiépítésére irányuló tevékenysége s áldozatkészsége 1894 óta létre hozta a Mária-Terézia-molónak (hullámgátnak), a Mária-Valéria-moló külső oldalán csendes viz létesítése végett szükséges 60 m.-rel való meghosszabbítását, e molón túl fekvő pályaudvar nagyobbítására s újabb rakodásra szolgáló, valamint a szabad kikötő (punto franco) kibővíthetése végett szükséges területeknek feltöltését s ezzel kapcsolatban az útban álló régi naszádkikötőnek eltöltését is, melynek helyébe egy 50 m. hosszu s 25 m. széles vizmedencével, 70 m. hosszu hullámgáttal, 15 m. hosszu záró molóval, torpedóhajók partra húzására szolgáló hajósiklóval, fürdő-őrházzal s csónak-szinnel, valamint üdvlövések váltására szolgáló négy ágyu elhelyezé-

sére tervezett ütegmagaslattal ellátott s kőfallal teljesen bekerített új naszádkikötő bocsáttatott a cs. és kir. hadi tengerészeti akadémia rendelkezésére. A kikötő-építés keretén belül készült el továbbá a bergudi hajóépítő-telephez csatlakozólag egy, az úszó dock befogadására szolgáló 60 m. széles, 150 m. hosszu és 230 m. hosszu hullámgáttal megvédett medence, a szükséges feltöltésekkel együtt. Mindezen 1898. befejezett vizépítkezések $2^1/_2$ millió forintot emésztettek fel. Ezeken kivül megnagyobbíttatott a sušaki oldalon fekvő u. n. Brajdica feltöltés is, a magyar államvasutak fapályaudvarának létesíthetése végett; elkészült továbbá a károlyváros—F.-i vonalról az ezen fapályaudvarhoz levezető elágazó vasúti vonal is, amely, amennyiben a körülbelül 30 m. magasan az Adria felett fekvő fő vonaltól egy 1800 m. hosszu teljes gyűrűalaku alagúttal vezet be a fő vonal alatt a 3 m. magas fapályaudvarra, a maga nemében érdekes és nehéz technikai alkotás. Ez alagút s a vele kapcsolatos feltöltés újabb $2^1/_2$ millió forintnyi összegbe került. A raktározást igénylő áruk mennyiségének nagyobbodása folytán szükségessé vált a Rudolf-molón a XI. számu tárház, a Ferenc-Salvator-rakparton a XIII. számu tárház második felének s a Stefánia-rakparton fekvő s az 1894 aug. leégett VI. és VII. számu tárházaknak, valamint a pályaudvar területén levő, összesen mintegy 10,000 m² alapterülettel biró fából készült ideiglenes raktáraknak felépítése több mint fél millió forint költséggel.

A kikötő jelenlegi nagyságáról fogalmat adnak a következő számok: A forgalom lebonyolítására rendelkezésre állott 1899 elején 5800 folyó méter molo és rakodópart, 1890 m. hosszu hullámgátakkal védett, 53 ha. vizfelülettel biró kikötő, 60 ha. feltöltött kikötői és pályaudvarterület, 30 nagy, 5 kis gőzös és 120 kisebb-nagyobb vitorlás hajóállással, 11,000 vasúti kocsirakományt befoglaló tárházzal, 5000 kocsirakományt befogadó farakodó-helyekkel. A kikötő építésére és berendezésére az 1898. év végéig összesen 23.200,000 forintot áldozott az ország. Mindezen építkezések azonban elégteleneknek mutatkoznak a folytonosan növekedő forgalommal szemben s ugy a kikötőnek, mint a kikötői berendezéseknek további fejlesztése elkerülhetetlenülszükségesnek látszik. Mint a kikötőépítéssel némileg összefüggő dolog, megemlítendő e helyen a Delta s Brajdica farakodóhelyeken gyakori árvizeket okozó Recina folyónak foganatba vett, nagy költségekkel járó szabályozása is.

A magyar tengeri kereskedelem fellendülésével jár a kereskedelmi tengeri hajók számának növekedése s új hajótársulatok alakulása. A jelenleg létező F.-i hajózó társulatok hajóiról s tonnatartalmáról képet ad a következő táblázat:

Megnevezés	Hajók száma	Tonna-tartalom	Évi szubvenció frt
Adria tengerhaj. részv.-társ....	23	24,060	570,000
Schwarz L.-féle hajózási vállalat	3	741	50,000
Magy.-horv. teng.-haj. r.-társ. ...	21	2,870	192,000
Orient-társulat	3	5,461	—
Fasoger-vállalat	1	1.496	—
Copaitich és társa vállalat... ...	2	3,218	—
Összesen ...	53	37,846	812,000

s a magyar illetőségü egész hajóraj hajóállománya 1898 végén

Megnevezés	Hajó	Tonnatartalom
Gőzös	69	43,866
Vitorlás	431	18,314
Összesen ...	500	62,180

volt. A kikötőforgalom nagyságát s növekedését a következő adatok illusztrálják: A kikötőbe érkezett és indult (terhelve és üresen):

Megnevezés	1893		1894		1895		1896		1897		1898	
	hajók száma	tonna	hajók száma	tonna	hajók száma	tonna	hajók száma	tonna	hajók száma	tonna	hajók száma	tonna
Gőzös	2,831	1.742,757	8,812	1.913,379	8,482	1.886,434	9,324	2.002,617	16,505	2.522,430	17,130	2.760,306
Vitorlás ...	4,711	226,314	5,554	229,422	5,547	238,074	4,961	218,346	4,026	178,190	3.801	194,537
Összesen	12,542	1.969,071	14,366	2.142,801	14,029	2.124,508	14,285	2.220,963	20,531	2.700,620	20,931	2.954,843

Kitünik e táblázatból, hogy mig a vitorlás hajók száma lassu fogyásban van, a gőzösök száma és az összes tonnatartalom állandóan növekedik.

Az 1898. évi hajóforgalomban magyar és osztrák lobogóju hajók

16,298 gőzössel (2.046.322 tonna tart.)
2,799 vitorl. (90,289 « «)

összesen 19,097 hajóval (2.136,611 tonna tart.)

és az idegen hajók:

832 gőzössel (713,984 tonna tart.)
1,002 vitorl. (104.248 « «)

összesen 1,834 hajóval (818,232 tonna tart.)

vettek részt. Ezek szerint az összforgalomban 91% esik a magyar és osztrák, 9% az idegen lobogóju hajókra, ami az 1892. évi összforgalomhoz képest (84% magyar-osztrák, 16% idegen) a magyar hajók számának 7%-kal való növekedését mutatja.

A behozatal és kivitel értékét illetőleg felvilágosítást ad a következő táblázat:

Ev	Behozatal		Kivitel		Összes áruforgalom	
	mm.	frt	mm.	frt	mm.	frt
1893	4395490	58819299	4764427	68323980	10159917	127143279
1894	4641381	60206253	5872108	66421830	10513489	127028083
1895	4688427	63375439	5082097	58246119	9770524	121621558
1896	4119269	45187317	5163630	48538428	9282899	93725745
1897	4482728	44965202	5155644	48680962	9638372	93646164

melyből kitünik, hogy a súlyban kifejezett áruforgalom meglehetősen állandó száma mellett a pénzben kifejezett érték kisebbedett, ami arra mutat, hogy a nagy viteldíjakat el nem biró kisebb belértékü tömegáruk mind nagyobb mértékben keresik fel az olcsó tengeri utat.

Legfontosabb behozatali cikkek voltak1898-ban bor (1.141,152 q), szén (668,619 q) és rizs (589,700 q.), melyek az összes behozatalnak 50%-át; legfontosabb kiviteli cikkek a fanemüek(2.827,830 q), liszt (622,068 q) s nyers cukor (600,355 q), melyek az összes kivitelnek 69%-át tették. A behozatal

mérvét illusztrálja azon körülmény, hogy a vámbevétel az 1893. évi 4.242,000 arany forintról 1898 végéig 4.817,000 arany forintra szökkent. A vasúti kocsiforgalom 1898. kerek számban 94,000 kocsi volt, mely az eddigi legnagyobb 1893-iki kocsiforgalmat 2000 kocsival haladta meg s e kocsiforgalomnak megfelelő áruforgalom az 1892. évi 7 millió q-hoz képest 1898-ban 9.600,000 q-ra emelkedett.

A felsorolt statisztikai adatok határozottan igazolják F.-nak, mint Magyarország internacionális áruforgalmát közvetítő tengeri kikötőjének állandó emelkedését s remélni engedik, hogy a tervbe vett további építkezések és berendezések nagy mértékben hozzá fognak járulni F. s az anyaország további gazdasági emelkedéséhez s fejlődéséhez.

Irodalom. Steinberg-Cimiotti kéziratban reánk maradt műve Fiume történetéről, Századok 29. évf., Fest Aladártól; Fest A., Fiume kereskedelme a középkorban, 1895; Őskori lelet F. környékén, Arch. Értesítő 1897; u. a., F. földrajzi helyzete, Földr. Közl. 1898. GONDA

Five o'clock tea (ang., ejtsd: fájv oklak ti, a. m. öt órai tea, rövidítve *five o'clock*), divatos kifejezés. Délutáni társaságot jelent, mely öt óra tájt tea mellett csevegésre összeül és hét óra tájt már eloszlik.

Fixatio (lat.) a. m. megállapítás, meghatározás általánosságban, különösen pedig a bevétel, a fizetés, az adó megállapítása, azonkivül több egyes szolgáltatás vagy tartozás fejében való átalányösszeg meghatározása, p. az adóztatásban. — *Fixativ*, kötőszer (X. k.).

Fixlmillner *Placidus*, osztrák csillagász, szül. Achleitenben (Stiria) 1721 máj. 28., megh. Kremsmünsterben 1791 aug. 27. Atyja a kremsmünsteri apát fivére, a kolostor hivatalnoka volt. Tanulmányait a kremsmünsteri kolostori iskolában kezdte és Salzburgban folytatta. 1737. a bencések szerzetébe lépett és miután Salzburgban jogi és teologiai tanulmányait befejezte, 1745. pappá szenteltetett. Nagybátyja, az apát a kremsmünsteri nemesi lovagiskolán az egyházi jog tanítását bizta reá. Ugyanezen apát 1748. egy csillagászati obszervatorium építését kezdte meg, mely 1758. készült el, melynek első vezetője Dobler szerzetes volt. Az apát utódja pedig F.-nek adta át 1762. a csillagtorony feletti felügyeletet. F. különösen a Mercur bolygót észlelte szorgalmasan, úgy hogy Lalande az ő adatainak segítségével képes volt pontosabb táblákat számítani. Ő volt az első, ki az újonnan felfedezett Uranus bolygó pályáját számította. Az 1761. és 1769-iki Venusátvonulás adataiból számította a Nap parallaxisát és a napfoltok mozgásából határozta meg a Napforgás idejét. Főbb művei: Meridianus speculae astronomicae Cremifanensis (Steyr 1765); Decennium astronomicum, continens observationes praecipuas ab 1765 ad 1775 in specula Cremifanensi factas etc. (u. o. 1775) stb. H. Á.

Fizeau *Hippolyte Lajos*, francia fizikus, megh. Venteuilben (Seine-et-Marne) 1896 szept. 18.

Fizetési osztály (állami alkalmazottaké), l. *Rangosztály* (XIV. k.).

Fizosztigmin (physostigmin), a kalabárbab (Physostigma venenosum növény magva) alkaloidája. Nagyon mérges. Sói közül a *salicilsavas F.* a fontosabb. A magyar gyógyszerkönyvben hivatalos. Gyógyszerül (szembajok) használják, a pupillát erősen szűkíti.

Fjärlandsfjord, l. *Sognefjord* (XV. k.).

Fjeld (norvég, svédül *fjäll*), a skandináv félszigeten a puszta és tenyészet nélküli, többnyire a hóhatáron túl levő hegysíkok neve. A skandináv hegyek nevei gyakran ezzel a szóval vannak összekötve, p. Dovrefjeld, Jotunfjeld.

Fjerding (svéd, többese fjerdinger), régi északeurópai mérték, amely többféle nagyságban, mint folyadék- és területmérték volt használatba. *Folyadékmérésnél* Svéd- és Finnországban 1 spann = 4 F. à 4 kappar; 1 F. = 18·32 liter; Norvégiában 1 tönde = 4 F. à 2 skjäpper; 1 F. = 34·75 liter; Dániában 1 skjäppe = 4 F. à 3 album, à 2 penge. *Földterület-mérésnél* 1 F. = 1750 négyzetfod, vagy 172·38 m².

Fjodoszija, orosz város, (1897) 26,943 lak.

Fla., *Florida* északamerikai állam nevének hivatalos rövidítése.

Flagellata (állat), az ostoros ázalékállatkák (Mastigophora) egyik rendje, melynek fajai egy- vagy több ostort viselnek s az ostorok száma, szerkezete és elhelyezése szerint osztatnak csoportokba. A Monadináknak és Englenoidáknak csupán egy nagy s esetleg 1—2 mellékostoruk van. A *Heteromastigodáknak* két ostoruk van, melyek közül egy előre, a másik hátra irányul. Az *Isomastigodák* ostorainak száma kettő és hat között váltakozik s ezek mind egyformák. D. J.

Flagellum dei, l. *Isten ostora* (IX. k.).

Flamentin, l. *Szücsáruk* (XV. k.).

Flammermont (ejtsd: flamermoñ) *Gyula*, francia történetiró, szül. Clermontban (Oise) 1852 febr. 5. Elvégezte az École des chartest és megszerezte a doktori címet. Előbb Poitiers, majd Douai és Lilleben működött, mint a történelem tanára. Művei: Le chancelier Maupeou et les parlements (1884, pályadíjas munka); Histoire des institutions municipales de Senlis (1881, hasonlóan pályanyertes mű); L'expansion de l'Allemagne (1885); Négociations secrètes de Louis XVI et du baron de Breteuil avec la cour de Berlin 1791—1792. (Lettres et documents, 1885); Les universités allemandes (1886); Le parlement de Paris au XVII. siècle (1888). Egyike a legelkiismeretesebb újabb francia buvároknak. Arneth-tal együtt kiadta Mária Terézia levelezését. Újabb művei: Correspondances des agents diplomatiques en France avant la Révolution (Páris 1896); Album paléogr. du Nord de la France (Páris 1896). M. L.

Flandriai nyelv, l. *Németalföldi nyelv és irodalom* (XIII k.).

Flatey, kis sziget Izland ÉNy-i partján, a Breidefjordban, a körülötte fekvő számos kis sziget közül F.-nak van a legjobb kikötője. Innen indultak el Vörös Erik és Fic Leif, midőn Grönlandot fölfedezték, illetőleg rajta gyarmatot alapítottak. A XVII. sz.-ban Brynjalfur Sveinsson püspök az itt még most fennálló kis falu egyik parasztjától megvette azon mondagyüjteményt, amelyet *Codex flateyensis* néven tettek közzé és amelyből biztos tudomást szerezhetünk a normannok akkori vállalatairól. V. ö. *Vigfusson* és *Unger*, Flateyjarbok (3 köt., Kristiania 1868).

Flathead River, l. *Clarke's Fork* (IV. k.).

Flat races (ang., ejtsd: flet rész) a. m. síkversenyek, futások. Ez a neve általában minden síkpálya-versenynek, gát-, akadály- és sík vadászverseny kizárásával. A F. főbb nemei: a díj (plate), tét- (sweepstakes), tiszteletdíjverseny (cup) és a match, amelyek lehetnek: korteher-, oszlop- (post race), ivadék- (produce race), eladó verseny (claiming stakes) és handicap.

Flatters *Pál Ferenc*, francia ezredes és afrikai utazó, szül. Lavalban 1832 szept. 16., megh. 1881 febr. 16. Mint hadnagy kitünt a krimiai háboruban. 1871. zászlóaljparancsnok lett. 1876. az aghuati (Algeria) katonai kerület parancsnokává nevezték ki. 1880 dec. expedíciót szervezett és a szaharai vasút számára tanulmányokat akart tenni. De útközben megtámadták a tuaregek és társainak legtöbbjével együtt meggyilkolták. V. ö. *Brosselard*, Les deux missions de F. (Páris 1889).

Flautasis, Magyarország ókori vizrajzában előforduló folyónév, melyet újabb kutatók az *Olttal* azonosítanak.

Flavaurin, sárga szinü fenolfesték, mely tulajdonképen a dinitrefenolszulfosavnak az ammoniáksója. Ugy állítják elő, hogy a mononitrofenolszulfosavat salétromsavval kezelik.

Flavedo corticum citri (lat.) a. m. a citromfakéreg sárgája, l. *Citromfa* (IV. k.).

Flavigny, vicomte de, l. *Agoult* (I. k.).

Flavius Vespasianus, l. *Vespasianus* (XVI. k.).

Flavius Vespasianus Titus, l. *Titus* (XVI. k.).

Flebitisz, l. *Véredénybetegségek* (XVI. k.).

Flèche d'amour (franc., ejtsd: fles damúr), olyan drágakőnek használt hegyi kristály, melyben rutil-zárványok vannak. Venus-hajnak is nevezik. Magyarul *szerelem nyilának*.

Flechia (ejtsd: flekia) *János*, olasz nyelvész, szül. Piveronéban 1811 nov. 6., megh. Torinóban 1892 jul. 3., hol az összehasonlító nyelvtudomány egyetemi tanára volt. Első munkája Moore költeményeinek olasz fordítása volt. Az angol, német és szánszkrit nyelvet tanító nélkül elsajátította. Ő volt az első Olaszországban, ki ó-ind nyelvtant irt Grammatica sanscrita (1856) cimmel. 1848 óta az Antologia Italiana számára a Rámájana és a Mahá-bhárata két epizódját fordította le. Ezt követték a Cimento cimü lapban Szampati és Hanumánt története, mely egyik érdekesebb fejezete Valmiki remekének, a Rámájánának és több apróbb rész a Pancsatantra és a Mahá-bháratából. A berlini orientalista kongresszus alkalmából Dante Francesca da Rimini c. énekét szánszkrit versekben lefordította. Az utolsó harminc évben leginkább az olasz nyelv szójárásainak tanulmányozásával foglalkozott. Munkái: Postille etimologiche, di un iscrizione celtica, scoperta nel Novarese (1867); Confessione latino-volgare, edita et illustrata (1883) stb. KÉGL.

Fleckeisen *Alfréd*, német nyelvész, megh. Drezdában 1899 aug. 8.

Fleischer *Oszkár*, német zenetörténetiró, szül. Zörbigben 1856 nov. 2-án. 1878—83. filologiát hallgatott a hallei egyetemen, majd 1885-ig Spittánál Berlinben a zenei tudományokat tanulta. 1886. a királyi hangszergyüjtemény őre lett. 1892. a berlini egyetemen a zenetörténet magán tanárának habilitáltatta magát, 1895. pedig rendkivüli tanárnak nevezték ki. F. értékes tanulmányt irt Denis Gaultierről (Lipcse 1886). Egyéb munkái: Neumenstudien; Abhandlungen über mittelalterliche Gesangstonschriften (u. o. 1895—1897); Führer durch die königliche Sammlung alter Musikinstrumente (Berlin 1892).

Flem, l. *Flims*.

Flémalle *Bertholet*, belga festő, szül. Lüttichben 1614., megh. u. o. 1675. Douffet tanitványa, 24 éves korában Rómába ment, ahol különösen Poussin hatása alatt állott. 1647. visszatért hazájába, azután fölváltva hol Franciaországban, hol Belgiumban tartózkodott. A lüttichi templomokban (székesegyház, Szt.-János-templom stb.) több vallásos tárgyu festménye látható; a brüsszeli muzeumban Heliodorus kiüzetése, a drezdai képtárban Aeneas búcsuja Trójától, a casseli képtárban Nagy Sándor utazása, Lucretia halála stb.

Flensburg, porosz város, (1895) 40,840 lak.

Flesch *Tivadar*, l. *Feledi* (VII. k.).

Fleury *Emil Félix* (VII. k.) francia tábornok emlékiratai megjelentek (Souvenirs du général F., Páris 1897—98, 2 köt.), melyekben III. Napoleon császár történetét sok pontban megvilágitja. A II. kötetben az 1859-iki osztrák háborut tárgyalja és érdekes hireket közöl Hess tábornagyról, Grünne grófról, az osztrák udvarról és hadseregről. M. L.

Flevo Lacus. Az ókorban ez volt a neve a *Zujder*-tónak, mely akkor jóval kisebb és belföldi tó volt, melyből a *Flevum Ostium* (talán a mai *Vlie-Stroom)* vezetett az Északi-tengerbe. Az 1219. és 1282-iki árdagályok egyesitették a tavat a tengerrel.

Fliedner *Tivadar*, a diakonissza-ügy újkori apostola, szül. Epsteinben (Nassau) 1800 jan. 21., megh. Kaiserswerthben 1864 okt. 4. Giessenben és Göttingában tanult; 1822. pap lett Kaiserswerthben. Itt alapitotta meg 1833. a fogságukból szabadon bocsátott nők számára azilumát, a Magdolna-intézetet; 1835. Düsseldorfban az első németországi kisdedóvónak vetette meg alapját. 1836. ugyanilyen óvót állított Kaiserswerthben, amelyhez később kisdedóvónőképző szemináriumot is csatolt. A rajnai-vesztfáliai diakonissza-egyesület megalapitása után (1836), ugyanazon év okt. 13. az első protestáns diakonissza-intézetet nyitotta meg Kaiserswerthben; azután kórházat, 1841. tanitónőképzőt és árvaházat a középosztálybeli árva leányok számára és 1852. kedélybeteg nők számára gyógyintézetet alapitott, 1846. Londonba visz diakonisszákat, 1849. Észak-Amerikában, 1851. Jeruzsálemben ismerteti meg ügyét. Majd Szmirnában diakonissza-tanintézetet állit az ott lakó európaiak leányai számára, kik mint beteg- és szegényápolók is működjenek. Alexandriában 1857. diakonissza-kórházat alapit, melyet az alkirály is segélyez. Konstantinápolyban evangélikus kórházat rendez be. Majd a druzok között Sziriában Beirut és Szidonban állomásokat alapit s Firenzében protestáns felsőbb leányiskolát. Majd a szolgálók ügyét veszi szivére s Berlinben menhelyet és képző-iskolát állit számukra s oly jó eredménynyel, hogy az elő-

kelőbb családok nagy része innen szerez nő-cselédet. F. művei közül a Buch der Märtyrer (4 köt., Kaiserswerth 1853—60) és a tőle alapított Christlicher Volkskalender említendők. F. özvegye: *Karolina* 1843—83. vezette férje intézeteit, megh. 1892 ápr. 15. V. ö. *Fliedner* G., Th. F., Abriss seines Lebens und Wirkens (2. kiad. Kaiserswerth 1886).

Fliegende Blätter, humorisztikus illusztrált hetilap, mely 1844 óta jelenik meg Münchenben és népies, minden politikai iránytól független hamisitatlan német, de nem pángermán irányu humora miatt a legelterjedtebb német élclap. Megalapításától fogva mostanáig mindig elsőrangu művészek gazdagitották rajzaikkal, melyeknek művészi reprodukciójára (eleinte csak fametszetek útján) nagy gondot fordítanak a lap kiadói.

Flims (rétoromán *Flem*), látogatott klimatikus fürdőhely Graubünden svájci kantonban, a Glarni Alpok déli lejtőjén, (1888) 798 lak., kik többnyire retoromán nyelvjárásuak és protestánsok. *Waldhaus* fürdőhelye 1150 m. magasban a tenger szine fölött; szép villaszerüen épült telep, mintaszerü berendezéssel, szabadon áll egy szép kilátásu magaslaton, nyári hőmérséklete 14°. Közelében fekszik a zöld *Cauma-tó* (8·3 ha.) kényelmes fürdőkkel.

Flirt (ang., ejtsd: flört, franc. *flirtage*). Férfi és nő közt főként Angliában keletkezett társalgási tónus, melyet szerelmi ingerkedésnek lehet nevezni.

Flogiszton-elmélet, l. *Kémia* (X. k. 358. old.) és *Stahl* (2., XV. k.)

Flogopit (phlogopit), l. *Csillám* (IV. k.).

Floquet *Károly Tamás*, francia politikus, megh. Párisban 1896 jan. 18. 1899 máj. a Père Lachaise sirkertben levő sirja fölé emlékszobrot állitottak.

Flora (lat.), növénytani értelemben valamennyi vadon termő növényfaj együtt, amely valamely ország vagy vidék vegetációját alkotja, mint fauna az állatvilága. A F. tehát szükebb és tágabb értelmü, vagy körü, természetes vagy mesterségesen kiszakitott lehet. Magyarország kontinentális F.-ja p. (a tengerparti Fiuméé nélkül) nem természetes módon van kiszakitva Kelet-Európa F.-jából, de már szükebb értelmü is mint p. Európa F.-ja. Dunántúl F.-ja ismét szükebb körü a hazai F.-nál stb. A községek, országok határai a F.-kat természetesen nem választják el, azért p. hazánk nyugati részének F.-ja Nyugat-Európával jobban megegyezik, mint hazánk keleti növényzete, sőt egyes természetes termőhely, p. a Sebes-Körös Sárrétje két vármegye (Békés és Bihar) határán van. Szigoru növénygeográfiai tekintetben, klimai és geologiai alapon a földkerekség növényzetét természetes F.-ra szokás felosztani. *A természetes F.* több ország v. világrész vegetációjának megegyező viszonyokkal dicsekvő részeit foglalja össze, p. a mediterrán F. Európa déli, Afrika északi és Kis-Ázsia partvidékére terjed ki. A természetes F. természetes határokkal körülfoglalt nagy terület, melynek egészen sajátságos, keveredetlen vegetációja van, mely azonban azonnal megszünik s új természetes F. kezdődik, mihelyt a gátló határt átléptük. A természetes F.-nak v. F.-vidéknek a vegetáció jellemét tekintve, bizonyos foku önállóságának és egész sereg kiváló, sajátságos növényének kell lennie, aminő másutt nincs. A természetes F. annál élesebben határolt, minél kevésbbé keveredhetnek az alkotó elemei. A természetes F.-nak az oceán, nagy sivatag, a növényeknek átléphetetlen rengeteg erdők (p. Amerikában az Egyenlítő táján), hatalmas hegyláncok, végre a klima változása szabják meg a határát. Az osztrák-magyar birodalom két természetes F.-nak tagja: az európai és a szibériai erdős vidéké meg a mediterrán F.-é. Azonban a F. nevét, növénygeográfiai tekintet nélkül, tetszés szerint választott helyiségekre, sőt szük határu területre, p. egy város tőszomszédságára is ráruházzák. F.-nak címezzük azon könyvet is, melyben valamely község v. vidék növényzete fel van sorolva, p. F. Hungarica, F. orientalis, F. Budapestinensis, F. comitatus Pestinensis stb., de az igazi ilyen F.-ban a szisztematikailag összeállított növények diagnozisának, vagyis felismertető leirásának s a főbb bélyegek kitüntetésének is benne kell lennie, különben enumeráció (a. m. előszámitás) marad. A legtöbb ilyen F. csak az edényes, v. csak a virágzó növényeket öleli fel, mert sok vidék kriptogám növényzete még ismeretlen, de meg a nem virágzó növény nem is kölcsönöz a vidék vegetációjának s a tájképnek oly határozottan kiemelkedő vonást, mint a virágzó növények (phanerogamae). — *F. Baltica* a. m. baltmelléki F. — *F. Carpatica*, a Kárpátok F.-ja. — *F. Dacica* a. m. Erdély F.-ja. — *F. Norica*, nóri (vagy hazánkban nyugati) F. — *F. subalpina*, havasvölgyi F. — *F. Transylvanica* a. m. Erdély F.-ja. BORB.

Florence (franc., ejtsd: floráñsz), tafotaszerü, eredetileg Firenzében gyártott selyemszövet, melynek erős fénye részben a használt selyemtől, részben a gondos csinozástól származik. Könnyebb fajtákat készítenek bélésre, sűrübb és nehezebb fajtákat ruhákra; ezeket többnyire feketére, amazokat különböző szinüre festik.

Florida-áramlat, l. *Golf-áramlat.*

Florin (franc., ejtsd: floreñ) a. m. forint; VI. és VII. Lajos francia királyok idejében vertek e néven a florinóhoz hasonló aranyérmeket; volt kétféle is: *F. de Florence* és *F. St.-George*, amelyek azonban 1350 körül eltüntek. Később egy *lüttichi* aranyérmet neveztek igy, majd 1849 után Angliában hivták igy a *kétshillinges* ezüstdarabokat. *Genfben* 1852 előtt egy váltópénznek a neve volt, = 12 sol, à 12 denier.

Florinus *Henrik*, finn iró, paimiói pap, az 1642-iki teljes finn bibliának az eredeti nyomán javított kiadását eszközölte (1685). Ugyanő adta ki az első közmondásgyüjteményt finn nyelven (Vanhain, Suomalaisten tavalliset ja suloiset Lananlaskut — A régi finnek közönséges és kedvelt szólásmondásai, 1702).

Flower (ejtsd: flauer) *Roswell Kettibone*, amerikai államférfiu, szül. Theresában (New-York) 1835. Atyja szabómester volt. Miután szülővárosában ékszerüzletet nyitott, 1863., amikor sógora, egy többszörös milliomos, végrendeletében vagyona kezelőjének nevezte ki, New-Yorkba költözött. Ott testvérével bankot nyitott és tetemes

vagyont szerzett. Később visszavonult az üzlettől és a politikára adta magát. Csakhamar a kongresszus tagja lett és 1891. New-York állam kormányzójává választották. F. a demokrácia hive.

Fluátok, tulajdonképen *fluoszilikátok,* a fémek és földfémek sóinak oldata a sziliciumfluorsavban; a vas-, réz- és ólomfluátot márványnak imitálására használták, a magnézium-, cink- és aluminiumfluátot főleg a lágy építőanyagok keményítésére alkalmazzák. Egyik fajtája: a *fluociment* a cementfalakon alapfestékül használtatik olajfestékek alá. A nátriumfluát pedig antiszeptikum gyanánt is ismeretes. vért.

Fluessen-tenger (de Fluessen), a németalföldi Frízföld DNy-i részén elterülő viznek Ny-i része; ettől K-re van a *Heeger-tenger.* A F.-ben sok a hal és a monda szerint 1210-ben keletkezett egy erdőégés után.

Fluntern, l. *Zürich* (2., XVI. k.).

Flutausis, a VI. sz.-beli Jordanes szerint egy (magyarországi) folyó neve, mely keleten rohan a Dunába s Dácia határául szolgál. Máshol *Fluvius Tausisnak* irja, a XII. fejezetben pedig azt mondja, hogy az Aluta a jazigek és a roxolánok földje közt halad. A három név valószinüleg mind az Olt folyót jelenti. m.

Flückiger *Frigyes Ágost,* német gyógyszerész, megh. Bernben 1894 dec. 13.

Flügge, 1. *Károly,* német orvos, szül. Hannoverában 1847 dec. 9. Tanulmányait Göttingában, Bonnban, Lipcsében és Münchenben végezte. 1870. orvosi oklevelet nyert és mint orvos részt vett a francia-német háboruban. Később a lipcsei közegészségügyi intézet asszisztense lett. 1878. a berlini egyetemen mint az egészségtan tanára habilitáltatta magát. 1881. Göttingába ment, ahol 1883. rendes tanár és a higienikus intézet igazgatója lett. 1887. a boroszlói egyetem tanárává nevezték ki. Beiträge zur Hygiene (Lipcse 1879) c. munkája a lakáskérdést, a talaj tisztántartását és a nagy tápintézetekben való táplálkozást tárgyalja. Kochnak bakteriologiai fölfedezéseit a tudományos higienia terén értékesitette. Fő művei: Lehrbuch der hygienischen Untersuchungsmethoden (Lipcse 1881); Die Mikroorganismen (u. o. 1886); Grundriss der Hygiene (3. kiad. u. o. 1894). 1886 óta Kochhal együtt kiadja a Zeitschrift für Hygiene c. egészségtani folyóiratot.

2. *F. Vilmos,* német politikus, megh. Speckben 1898 jun. 16.

Flürscheim *Mihály,* német közgazdasági iró, szül. Majna m. Frankfurtban 1844 január 27-én. 1867—72. az északamerikai Egyesült-Államokban élt, később a badeni Gaggenauban gyárat alapitott, mely 1888. részvénytársasággá alakult át. 1892 óta a Lugano melletti Castagnolában él, ahol a földbirtok reformját propagáló irodalmi tevékenységet folytat. 1887—89. a Deutschland cimü havi folyóirat szerkesztője volt. Művei: Auf friedlichem Wege (Baden-Baden 1884); Deutschland in 100 Jahren (2. kiad. Drezda 1894); Papst und Socialreform (Düsseldorf 1891); Der einzige Rettungsweg (3. kiad. Drezda 1890); Rent, interests and wages (London 1891).

Flyer (ang., ejtsd: flájer, a. m. repülő, gyors, sebes), kizárólagosan használt sportmüszó; jelzi a versenyzőnek azt a képességét, amely nagy gyorsasága által tünik ki, de amely gyorsaságot csak rövid ideig, következőleg csak rövidebb távolságon tud és bir kifejteni, mert kitartása nincs. Atletikai síkfutásoknál ez a távolság 1—3 yardig, kerékpárversenyeknél 500—1300 m.-ig, lófuttatásoknál 900—1200 m.-ig, ügetőversenyeknél 1200—2400 m.-ig terjed. A F.-ek részére fentartott versenyek alatt tehát azon futamokat kell érteni, amelyeket ezen távolságokra irnak ki.

Flying-Fish-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

Flynt *Pál,* l. *Flindt* (VII. k.).

FML., Ausztriában a Feldmarschalleutnant rövidítése.

Focke *Vilmos Olbers,* német botanikus, szül. Brémában 1834 ápr. 5. Tanulmányait Bonnban, Würzburgban és Bécsben végezte. 1858—68. brémai gyakorló orvos volt. Később a botanikára adta magát. Művei: Synopsis Ruborum Germaniae (Bréma 1877); Die Pflanzenmischlinge (u. o. 1881). 1868 óta a brémai természettudományi egyesület által kiadott értekezéseket szerkeszti.

Fod, dán hosszmérték = 31·385 cm.

Fodor 1. *Ármintól* újabban megjelent: *Az új osztrák polgári perrendtartás* (Budapest 1896). Márkus Dezsővel együtt irta *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve* (I. és II. köt. u. o. 1894, III. köt. u. o. 1897); *Örökösödési eljárás* (u. o. 1894 és 1896); *Polgári perrendtartás* (u. o. 1894 és 1897); *Sommás eljárás* (u. o. 1894); *Rendeletek az örökösödési eljárásról szóló 1894. XVI. t.-cikkhez* (u. o. 1896). Szerkeszti a *Magyar magánjog* c. gyüjteményes munkát. Eddig megjelent a 3. és 4. kötet.

2. *F. Géza,* orvos, szül. Pesten 1867. Az orvosdoktori fok elnyerése után hosszabb időt töltött külföldön, s különösen német és osztrák klinikákon dolgozott; később Korányi tanár mellett működött mint első tanársegéd. 1897 óta a budapesti egyetem magántanára. A vér és az anyagcsere betegségeit adja elő s e téren több munkája jelent meg.

3. *F. József* egyetemi orvoskari tanárt a cambridgei egyetem bakteriologiai kutatásaiért tiszteletbeli doktorává választotta (1891); tagul választották továbbá a belga kir. orvosakadémia, az olasz (torinói) kir. orvosakadémia és nagyszámu más tudományos egyesület Angol-, Francia-, Német-, Olasz-, Spanyol-, Finnországban stb. Másodelnöke volt a budapesti 1894-iki nemzetközi közegészségi kongresszusnak s tiszteletbeli elnök volt a bécsi és londoni kongresszusokon. Az 1890-iki párisi nemzetközi orvosi kongresszusnak tiszteletbeli elnöke stb. Tagja volt (1892—1897) a fővárosi törvényhatósági bizottságnak s elnöke a IV. ker. iskolaszéknek. *Budapest közegészségügyére vonatkozó vizsgálódások* ciklusa megjelent magyar és régebben német nyelven 1883—95. (a budapesti központi orvos-egyesülettől Balassa-díjjal jutalmazva); *Bakteriumok az élő állat vérében* (akadémiai székfoglaló, 1885); *Újabb kisérletek erekbe fecskendezett bakteriumokkal: A vérnek bakteriumölő képességéről: Újabb vizsgálatok a vérnek bakteriumölő képességéről* stb.; *Vizsgálódások* ciklusa megjelent ma-

gyar és német nyelven 1885—98. (a budapesti központi orvos-egyesülettől a Mészáros-féle díjjal jutalmazva); Hygiene des Bodens (1 köt., Braunschweig 1893); *Egészségtan* (1 köt., Budapest 1893, 2. kiad.); *A kir. tud.-egyetem rectorának ünnepi beszéde 1895 máj. 13.* (u. o. 1895); *A tiszti orvosi kiképzés és minősítés reformja* (u. o. 1898). 1896. miniszteri tanácsosi címmel tüntették ki. Életrajzát és irodalmi munkásságát v. ö. *Hőgyes* E., Emlékkönyv a bpesti k. m. t. e. orvosi karának multjáról és jeleneről (Budapest 1896).

Fodorcsiga, l. *Trochus* (XVI. k.).

Fodormenta-cukor (Elaeosacharum menthae crispae), fodormenta-olajjal (l. *Menta-olaj,* XII. k.) illatosított cukorpor, amelyet gyógyszerek vivőanyagául használnak.

Foenum (növ.) a. m. széna; *Trigonella F. Graecum,* görögszéna (VIII. k.).

Fogalmazó, általában azon tisztviselő neve, aki fogalmazással — tehát a kezelői szakkal ellentétben — szellemi munkával foglalkozik. A *miniszteri F.* a IX. fizetési osztályba tartozó hivatalnok, kinek képesítése az általános köztisztviselői minősítésen felül a közigazgatási szakban ügyvédi oklevélen vagy államtudományi, vagy jogtudományi doktori fok megszerzésén, vagy végre legalább a jogi négy évi tanfolyamnak bevégzésén és az államtudományi államvizsgálat sikeres letevésén alapszik. Ugyane képesítés kivántatik meg az egyes minisztériumok alatt álló állami hivatalok F.-itól, a fővárosi rendőrségi F.-któl, fővárosi F.-któl stb. Az igazságügyminisztériumban csak az lehet F., aki az 1896. IV. t.-c. 7. §-ában a birói hivatalra megállapitott jogi képzettséget (ügyvédi vagy birói vizsga letételét) igazolja. F.-gyakornokká az is kinevezhető, aki a jogi tanfolyamot szabályszerüen elvégezte, de köteles hivatalba lépésétől számított egy év alatt állása elvesztésének terhe mellett az államvizsgát letenni. A miniszteri F.-t, *segéd-F.-t* és *F.-gyakornokot* a miniszter nevezi ki. A segéd-F. a X. fizetési osztályba tartozik, a F.-gyakornok pedig, ha díjas, 500 frt segélydíjban részesül. v.

Fogaras (VII. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 1875 km², lakóinak számát (1898) 95,000 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 6 nagy- és 81 kisközség. A szolgabirói járások száma 4, a körjegyzőségeké 27. Puszta, telep és major van 41. A vármegye területén van 1 kórház 50 ággyal; egész területén működik 11 orvos, 43 okleveles bába és 6 gyógyszerész. Van 86 km. állami és 163 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 4·3 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 46·9 km.; a vasúti állomások száma 7. Van 13 posta- és 10 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 1 bank, 3 takarékpénztár és 3 szövetkezet, összesen 250,100 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 118, köztük 2 szakiskola, 111 népiskola és 5 kisdedóvó. Mindezen intézeteket összesen 14,274 tanuló látogatta. th—v.

Ásványvizforrásai vannak Alsó-Venicén (jódkén), Persányban (só-vas), Szeretán (sós). Földmivelést üznek az Olt lapályán kivül a Barca és Sinka patak mentén. Az egykor nagyban virágzott juhtenyésztés a bekövetkezett úrbéri erdőrendezés és az erdőknek üzemterv szerint való kezelése folytán igen megfogyott. Gyárai közül említendő még a porumbáki üveggyár. Az 1898—1899-iki iskolai év elején Fogarason megnyilott az állami főgimnázium I. osztálya s egyidejüleg a polgári fiu- és kereskedelmi iskola fokozatos megszüntetés alá jutott.

Fogműves, l. *Fogtechnikus.*

Fogófog, a legbelső metszőfogpár, tehát azon fogak, melyek közvetlenül a középsík mellett nőttek. A ló fogai a fogismében kiválóan fontosak, mert a 8 évesnél idősebb ló korára főleg a fogófogak rágólapjának alakváltozásairól következtetnek. cs—ó.

Fogtechnikus, az az iparos, akinek jogositványa van fogművesi készítmények előállitására és eladására. A belügyminisztérium 1899 aug. 24-én kelt rendelete kimondja, hogy a F.-ok ezentúl kizárólag a F. vagy *fogműves* szót használhatják hatás- és üzletkörük megjelölésére s egyúttal megtiltotta minden más elnevezésnek oly rövidített használatát is (p. Dt = dentist), mely a közönség megtévesztésére alkalmas lehet. Az a F., aki szabályszerü jogosítvány nélkül fizetésért vagy jutalomért fogorvosi teendőt végez, a járásbiróság által, aki pedig fizetés vagy jutalom nélkül végez fogorvosi teendőt, a közigazgatási hatóság által büntettetik. Az a F., aki őt jogosan meg nem illető oly címet vagy rangfokozatot használ, amely által a közönség tévútra vezettetik, a közigazgatási hatóság által, az a F. pedig, aki cégén, nyomtatványain vagy hirdetéseiben oly jelzőket, jelvényeket vagy adatokat használ, melyek a tényleges üzleti viszonynak vagy a valóságnak meg nem felelnek, az iparhatóság által büntetendő.

Fohr *Károly Fülöp,* német festő, szül. Heidelbergában 1795-ben, 1818. fürdés közben a Tiberisbe fult. A müncheni akadémián képezte ki magát, azután Rómában az u. n. nazarénus festők köréhez csatlakozott. Többnyire tájképeket festett, melyek Darmstadtban és Karlsruhéban vannak. — Öcscse *Dániel,* szül. Heidelbergában 1801., megh. Baden-Badenben 1862., tájképeket festett, melyek közül legérdekesebbek a karlsruhei műcsarnokban enkausztikai technikával festett történeti tájképei.

Fokföld (VII. k.), 1894 szept. 25. hozzácsatolták Pondolandot 166,080 lak., 1895 nov. pedig Britt-Becsuanát 72,736 (5211 fehér bőrü) lak. és igy a F. lakossága összesen 238,716 lakossal szaporodott. 1896. a házasságkötések száma volt 7860, a születéseké a fehér bőrüeknél 14,733, egyebeknél 35,696, a halálozásoké a fehér bőrüeknél 7070, egyebeknél 25,871. 1897. beköltözött 30,203 és elvándorolt 20,531. Az 1898 máj. 31. végződő évben termett 1.950,831 bushel búza, 1.447,353 bushel zab, 907,920 bushel árpa, 287,679 bushel rozs, 6.146,055 font dohány, 4.861,056 gallon bor, 1.387,392 gallon brandy és 2.577,909 font szőllő. 1898. volt a gyarmatban 1.201,522 db. szarvasmarha, 382,610 db. ló, 85,060 db. öszvér és szamár, 12.616,883 db. juh, 5.316,767 db. angora- és egyéb kecske és 267,693 strucmadár. A főbb állati termékek 1897: 43.311,884 angol font gyapju, 258,768 font structoll, 3.055,036 font vaj és 99,265

font sajt. A külkereskedelem érdeke lassan, de folytonosan emelkedik. 1897. a behozatal értéke 17.997,789, a kivitelé 21.660,210 sterling font volt. A főbb kiviteli cikkek: nyers termékek 3.729,759, gyémántok 4.450,376 és termés arany 11.991,926 font sterling értékben; a főbb behozatali cikkek: fonó-, szövőipar termékei 4.962,210, élelem és ital 3.545,881 st. font értékben. 1897. érkezett nagyobb tengeri hajó 1093 (2.694,370 t.) és 1278 parti hajó (3.725,831 t.); távozott 1089 nagyobb tengeri hajó (2.709,795 t.) és 1278 parti hajó (3.723,409 t.). Magának a gyarmatnak kereskedelmi flottája összesen 31 hajóból áll 3640 t. tartalommal. Újabban a pénzügyek javultak és a költségvetések rendesen fölösleggel zárultak. 1897. azonban a pénzügyi mérleg ismét romlott: a bevétel volt 7.389,966, a kiadás pedig 8.637,854 sterling font. —zik.

Története. E virágzó gyarmat sorsa egész Dél-Afrika jövőjével együtt nem függ a gyarmat parlamentjétől avagy kormányzójától és minisztériumától, hanem *Rhodes* Cecil (XIV. k.) személyétől, aki két évtized óta hol mint a F. miniszterelnöke, hol mint a délafrikai angol társulat vezérigazgatója, hol mint gyémántbányák és aranymezők tulajdonosa és mint vasútépitkezési vállalkozó kezében tartja a F. sorsát. Rhodes célzatosan és következetesen a két hollandi köztársaság: Transzvál s Oranje és az angol elem között oly ellentétet teremtett, mely napról-napra jobban kiélesedett. Célja a két parasztköztársaság függetlenségének megtörése és az egész Dél-Afrikának Anglia (esetleg a saját) kezében való egyesitése. Midőn 1895 dec. végén Jameson fegyveres kiséröivel béke idején Transzválba tört, kiki Rhodes kezét ismerte fel e kalandban. A vállalat azonban dugába dőlt és Jamesont és társait az angol esküdtek, bár csak szeliden, megbüntették. Csak Rhodesnak, kit Chamberlain angol gyarmatminiszter vett pártfogásába, nem történt semmi baja, sőt népszerüsége ez idő óta még növekedett. A miniszterelnökségről ugyan a kaland dicstelen vége után azonnal lemondott, de utóda *Sprigg* egészben véve az ő nyomain haladt, csakhogy több óvatosságot tanusitott, mint előde. Rhodes visszalépése óta azonban a F.-ön lakó hollandok jobban összetömörültek és nem titkolták többé ellenszenvüket Rhodes kiméletlen és erőszakos politikájával szemben. Vezérük Hofmeyer már 1896 márc. szemére lobbantotta Rhodesnak, hogy Jameson bűntársa. Rhodes és Chamberlain mindamellett még ugyanabban az évben új ürügyet találtak, hogy Transzvál belügyeibe avatkozhassanak, amint a Transzvál szélén levő aranymezőkön letelepedett angol kincskeresők prókátorai külön törvényszéket, helyi autonomiát s választójogot követeltek, amitől azonban Transzvál kormánya és lakói jó sokáig idegenkedtek. 1897. Rhodes Angliába ment, hogy a Salisbury-kormányt harciasabb politikájának megnyerje s a tervezett belsőafrikai diagonális vasút és táviró kiépítésére rábirja. A vasúti vonal érdekében II. Vilmos császárt is felkereste Berlinben. Chamberlain mindenben helyeselte e terveket, szintugy a Transzvál ellen indított hajsza folytatását, amint ezt a F. új kormányzójának, sir Milnernek tiszteletére adott banketten mondott beszédében (1897 márc. 27.) nem is titkolta. A F. hollandjai sorában azonban Chamberlain beszéde mély elkeseredést szült és politikai szövetkezésük, az «Afrikander-bond» nem késett ez évi gyülésén Chamberlain és Rhodes soviniszta programmját elitélni és a két nép közötti összetartás szükségességét hangsúlyozni. Az angolokra ez a határozat nem igen hatott, mutatja az a határtalan lelkesedés, melylyel a Fokváros a Londonból visszatérő Rhodest április 20. fogadta; Sprigg miniszterelnök pedig három nappal később a parlamentben kijelentette, hogy ha háborura kerül Transzvállal, csakis a köztársaság annak oka, mely merész állításnak Schreiner és Sauer képviselők nyomban ellentmondottak. Szavazáskor pedig az a váratlan eset történt, hogy az Afrikander-párt többségre emelkedett és feliratában a béke fentartását kötötte a minisztérium és kormányzó szivére. Még az angol parlamentben is történtek felszólalások, melyek Rhodes és pártjának céljait és eszközeit elitélték. Mindamellett Rhodes terveit tovább szötte. 1897. meghódolásra birta Uganda országot, majd a Zulu-föld egy részét; okt. 4. pedig megnyilt a vasút, mely a Fokvárost Bulavajóval, Rhodesia fővárosával összeköti; a megnyitáskor maga Milner kormányzó emelte ki a vonal fontosságát. 1898 elején az angol parlamentben is megújultak a támadások Chamberlain ellen, amiért az állam Rhodes vasúti vállalataiért kezességet vállalt, de a többség most is Chamberlain és Rhodesnak adott igazat. E siker által felbátorítva, a Sprigg-Gordon-kabinet 1898 tavaszán a választókerületeket szaporító törvényjavaslattal lépett a parlament elé, mely javaslat elfogadása esetében a Rhodes-párt 17 fővel szaporodott volna. E veszélylyel szemben az Afrikander-párt Schreiner inditványára bizalmatlanságot szavazott, mire a Sprigg-kabinet a parlament feloszlatásával válaszolt (jun. 22.). A szept. megejtett választásokban Rhodes minden kortesfogása dacára az Afrikander-párt győzött, de csak egy szavazatnyi többséggel. A győzők mindjárt okt. 10. újra bizalmatlanságot szavaztak a minisztériumnak, mire ez lemondott. Az új kormány az Afrikander-bond tagjaiból alakult; *Schreiner*, az új miniszterelnök, okt. 17. mondott programm-beszédében a parasztköztársaságok függetlenségét és önállóságát elismerte, a választó-reformra nézve pedig azt kivánta, hogy e reform a tényleg fennálló hatalmi és pártviszonyokon ne változtasson. Rhodes, mint az ellenzék vezére, legott hadat izent az új kormánynak, melyet nov. havában két izben (bár nem fontos kérdésben) le is szavazott. Ő és pártja mindenképen a parlament feloszlatására és új választások kiirására törekedett, melyektől biztos diadalt remélt és ezért obstrukcióval fenyegetődzött. Erre a Schreiner-minisztérium kompromisszumra lépett Rhodesszel és megszavaztatta a választási reformot. Azután pedig kiirta a választásokat, melyekben várakozás ellenére újból legyőzte a Rhodes-pártot (1899 ápr.). Most kétszeres hévvel buzgólkodott a béke fentartása körül, ámde Chamberlain, kivel Milner kormányzó és Rhodes kezet fogván,

Transzvál kormányától újabb és újabb engedményeket csikartak ki, mignem végre ez türelméből kifogyván, az angol követeléseket elutasította és ekkor a háboru kitörése elkerülhetetlenné vált. Miután Milner és Krüger elnök találkozása Bloemfontainban sem hozta meg a remélt kiegyenlítést, 1899 okt. a háboru Anglia (beleértve F.) s a két köztársaság között kitört. Schreiner miniszterelnök és pártja mindenképen elodázni iparkodtak ezt az egész Dél-Afrikára nézve egyaránt vészt hozó háborut, de a harc kitörését már meg nem akadályozhatták. L. *Transzvál.*

Irodalom. Brown, Guide to South Africa, London 1897; Bryce, Impressions of South Africa, u. o. 1897; Mac Nab, On wealth and farm in Cape Colony, Betchuanaland stb., u. o. 1897; Reunert, Diamonds and gold in South Africa, u. o. 1893; Foa, Du Cap au lake Nyassa, Páris 1897; Keane, South Africa, London 1895; Biggs, South Africa, u. o. 1896; Wirth A., Geschichte Südafrikas, Bonn 1897; Statham, Südafrika wie es ist, németre ford. 1897. M. L.

Fokföldi flóra (növ., flora Capensis). Afrikában az Oranje folyótól délre eső kis, de önálló flóraterület Európának sok dísznövényt szolgáltatott (liliomfélék, rhinocerusbokor, bojtvirág, Erica, Protea, Stapelia, húsos kutyatej, szalmavirág stb.). A tenger partja mellékén van talán a földnek legeslegdúsabb növényzete, ez a virágok igazi paradicsoma. A F. vidéke földmívelésre nem alkalmas, inkább jószágot tenyésztenek. BORB.

Fokív, l. *Fok* és *Fokmérés* (VII. k.).

Folies d'Espagne (franc., ejtsd: folí deszpány), komoly jellegü spanyol tánc-zene. Két részü periodusból áll, mindenik 8—8 taktussal, egyszerü dallamfüzéssel és harmoniai háttérrel, $^3/_4$-es időmértékben. Maga a tánc rendesen csak egy személy magántáncára szorítkozik, mindig ismétlődő, de mindig változatos lépésekkel és taglejtésekkel. *Cherubini* igen találóan használta fel «L'hôtellerie portugaise» cimü játékoperájában spanyol népdalokból vett motivumokkal. Á. K.

Folkestone angol városba (1896) érkezett 1798 tengeri hajó (320,683 t.), köztük 730 parti hajó; távozott 1813 (321,957 t.). A behozott áruk értéke volt 15.159,080 sterling font; a kivitt brit áruké 927,438, a külföldi és gyarmatáruké pedig 674,614. A behozatalban a fő árucikkek: a selyemáruk (8.303,249 sterling font), nyers selyem (501,461), gyapjuáruk (1.270,265), pamutáruk, bor, bőr és dísztollak.

Folle (ejtsd: fol), francia fehérszemü szőllőfajta, amelynek borából a legkitünőbb cognac készül; bogyóinak van bizonyos mellékíze, mely a cognacban is felismerhető. Leginkább Charenteban van elterjedve, de Franciaország egyéb vidékein is különböző nevek alatt, mint: Talosse, Chalosse, Picpoul, Pic pouille blanc, Rebauche, Plant de Dame. Igen bőtermő. MZY.

Fonálszövet, l. *Szövet.*

Fondi d'oro (olasz), római katakombákban ős keresztény sirokban talált üvegedények arany alakokkal vagy arany felirásokkal diszitve.

Fonóipar, l. *Fonó-szövő ipar* (VII. k.).

Fonopór (phonopor), Langdon Davies által 1884. feltalált készülék, melynek segélyével Morse-rendszerü távirásra berendezett vezetékeken a Morse-távirással egyidejüleg és attól függetlenül lehet távirni. Elve következő (l. *1. ábra*): az adó *(A)* vasmaggal ellátott csévéjén három tekercs van egymás felett elhelyezve. Az egyik *(a)* a primer áramkör, melybe a *(d)* billentyü és *(f)* árammegszakító is be van iktatva, a másik kettő *(b, c)* pedig drótkondenzátort alkot s egyike *(b)* a vezetékkel, másika *(c)* pedig a földdel van összekötve. Ha a billentyüt lenyomják, az árammegszakító működésbe jön és a primer áramkörben egymást gyorsan követő áramhullámok létesülnek, melyek a drótkondenzátort alkotó *b* és *c* tekercsek segélyével nagy feszültségü áramhullámokat küldenek a vezetékbe. Ezen áramhullámok a másik állomás vevőjének *(V)* tekercsén *(g)* keresztül haladva, a tekercs előtt elhelyezett acél membránt *(m)* gyors rezgésbe hozzák. Az adó áram megszakítója oly szerkezetü, hogy az áramhullámok rendkivül gyorsan követik egymást s igy a vevőgép membránja tehetetlenségénél fogva nem képes az egyes áramhullámokat egymástól elválasztó kis idő alatt eredeti állásába visszatérni s igy mindaddig, mig az áramhullámok tartanak, a vevő membránja állandóan kitért helyzetben marad. A helyzetéből kitérített membrán az *(s)* pont körül forgathatólag megerősített *(t)* emeltyü alsó végét felemeli s igy az irógép áramkörét záró *(r)* kontaktust mindaddig nyitva tartja, mig az áramhullámok meg nem szünnek, illetve az emeltyü eredeti helyzetébe nem mehet vissza. Ily módon vált lehetségessé elérni azt, hogy dacára a szaggatott áramnak, mindaddig, mig az adó billentyüje le van nyomva, a vevő irógépe működésben legyen, vagyis a különböző hosszuságu Morse-jelek létrehozassanak.

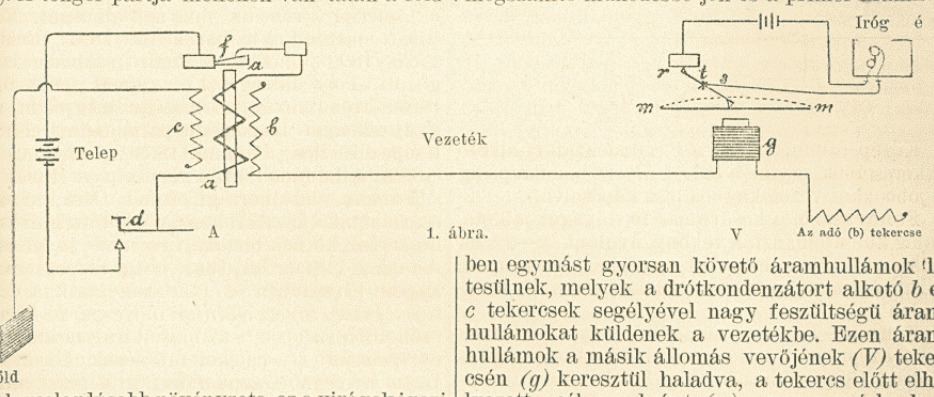

1. ábra.

Midőn F.-ral és rendes Morse-gépekkel egy és ugyanazon vezetéken egyidejüleg akarnak táviratozni, a Morse- és F.-gépeket párhuzamosan kapcsolják *(2. ábra)*. A beérkező Morse-áramok, miután a F.-nak a vezetékkel összekötött tekercse

(b) szigetelve van s igy ellenállása végtelen nagy, teljesen a Morse-gépeken keresztül jutnak a földbe s a F. vevője nem jön működésbe. Ha ellenben F. áramhullámok érkeznek be, ezek a Morse-gépek elektromágneseinek, illetve ha ezek nem elegen-

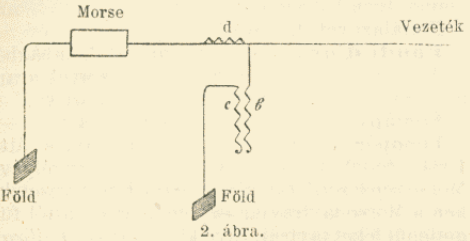

2. ábra.

dők, külön e célra beiktatott *(d)* elektromágnes magnetikus késedelme folytán majdnem teljesen a F. *(b, c)* tekercseiből alkotott kondenzátort töltik meg, s igy a velük kapcsolatba hozott vevőt működésbe hozzák. Különösen fontos a Morse-gépek elágazásába kapcsolt tekercsek magnetikus retardációjának helyes megválasztása.

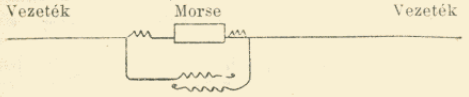

3. ábra.

Közép állomásoknál a F. kondenzátort alkotó tekercseinek egyike a bal *(3. ábra)*, másika pedig a jobboldali vezetékághoz lesz kapcsolva.

Fonóvessző, a kosárfonás fő anyagát alkotó, főleg különféle fűzfák vékony, nyulánk, 1—2·5 m. hosszu tősarjai, melyeket egyébként cserények, kosarak, kasok fonására, szőllőkötözésre stb. használnak.

Fontane *Tivadar*, német iró, megh. Berlinben 1898 szept. 20. Utolsó munkái: Die Poggenbuhls (Berlin 1896); Von Zwanzig bis Dreissig (Autobiographisches, u. o. 1898) és Der Stechlin (u. o. 1898).

Fontanesia *Labill.* (növ.), az olajfafélék fajaszakadt génusza Keleten. A *F. philtyraeoides* Labill. 2—3 m. cserje Sziriában, de kertbe is ültetik. Virága eleinte fehér, azután pirosas, kétszirmu, fürtös. Májusban virít.

Fontanili, mesterséges források, melyek az Alpesek déli lejtőin levő vidékek öntözésére szolgálnak.

Fontenay asszony *(Cabarrus* Johanna), l. *Tallien* (XV. k.).

Fontes Pereira de Mello *Antal*, portugál államférfi, szül. Lisszabonban 1820., megh. 1887 jan. 22. Katonai pályára lépett, hősiesen harcolt a szabadság- és függetlenségért és már nagyon fiatal korában lett ezredes, de azután politikai téren működött, miután 1848. képviselővé választották, eleintén a szabadelvű, később a konzervativ párthoz csatlakozott. Politikai pályáján nyolcszor volt miniszter és hatszor miniszterelnök, utoljára 1881—86-ig egyúttal pénzügyminiszter. A konzervativ párt vezére volt. Neki köszönheti Portugália vasutait, a hadsereg szervezését, a polgári és büntető törvények reformálását, a halálbüntetés eltörlését és a közigazgatás terén még több fontos újitást.

Fontinalia, l. *Fons* (VII. k.).

Fonyód, kisközség Somogy vármegye lengyeltóti járásában, mintegy 600 lak., vasúttal, posta- és táviróállomással. A filloxera pusztítása előtt szép szőllője volt. Régi hegyi várát a nép Kupa várának nevezi. 1895 óta *F. fürdőtelep* néven, közvetlen a Balaton partján mintegy 150 m. magas hegytetőn, erdő közt pompás villasor épült, melyet a balatoni fürdő kedvéért sokan felkeresnek. Pompás kilátás nyilik az átellenben levő Badacsonyra, Keszthely s Tihany felé.

Foochow, l. *Fu-csou* (VII. k.).

Forain (ejtsd: foreñ) *János Lajos*, francia festő és rajzoló, szül. Reimsben 1852 okt. 13. Miután több hires műteremben végezte festészeti tanulmányait, 1885. kiállított Operabáli emlékek c. képével nagy sikert aratott. De már jóval előbb mint rajzoló és karrikaturista feltünt a Cravache (1876), La République des lettres, Le monde parisien (1879), a Figaro illustré c. folyóiratokban megjelent vázlataival és karrikaturáival. E lapokon kivül, melyeknek rendes munkatársa volt, a Courrier Français, Journal amusant, Revue illustrée (1889), Vie parisienne (1891), Echo de Paris (1892), Journal és Figaro számára is dolgozott. Több falragaszt is rajzolt. 1893 óta a becsületrend lovagja. Önállóan megjelent rajzgyüjteményei: La comédie parisienne (1892); Les temps difficiles: Panama (1893); Nous, vous, eux (1893); Album de Forain; Doux pays (1897).

Forano, olasz hercegi család. Ősei Fiesoleból származtak s közeli rokonságot kötöttek a Strozzi-családdal, kiknek birtokait és nevét is felvették. A család 1437. grófi, 1644. pedig hercegi rangot kapott. Firenzében és Rómában lakik. A család feje: *Péter, Strozzi-Majorca-Renzi, F. hercege*, szül. 1855 szept. 20., az olasz királyné kamarása és szenátor. Gyermekei nincsenek. Unokahuga Lujza hercegnő *Guicciardini* gróf olasz miniszter felesége. M. L.

Forbach, lotaringiai város, (1895) 7867 lak.

Forbes *Dávid*, angol utazó, szül. 1827., megh. Londonban 1876. Mint mérnök hosszabb ideig élt Peruban és Boliviában, ahol geologiai, néprajzi és nyelvészeti kutatásokat végzett. Művei részint norvég, részint angol nyelven jelentek meg. Legnevezetesebbek: On the relations of the silurian and metamorphic rocks of the South of Norway (1885); On the causes producing foliation of rocks etc. in Norway and Scotland (1885); On geology of Bolivia and Southern Peru (1861); On the Aymara Indians és egy ajmara nyelvtan.

Forbisher, l. *Frobisher* (VII. k.).

Forbonnais (ejtsd: forbone) *Ferenc Véron*, francia közgazda, szül. Le Mansban 1722 okt. 3., megh. 1800 szept. 20. Kereskedői családból származott s tanulmányainak bevégzése és egy nagyobb utazás után előbb verseket irt, majd 1752. XV. Lajos kormányához fordult s bár itt csak hideg fogadtatásra talált, fokozott buzgalommal folytatta tanulmányait a kereskedelem és pénzügyek terén. Közgazdasági dolgozatait a Diderot Encyclopédie-jába irt cikkekkel kezdte meg, amelyeket 1754. Éléments du commerce címmel önállóan is ki-

adott. F. ebben teljesen merkantilista nézeteket vall, amiért a fiziokratákkal s különösen *Quesnaynel* heves harcot folytatott, amely a kormány minden újabb, protekcionista irányu intézkedésével újra meg újra kitört. Ide vonatkozik 1767. Principes et observations c. műve is, amelyben rendszerét még egyszer kifejti. Pénzügyi értekezései sorát 1753. a spanyol államháztartásról irt dolgozata nyitja meg, amelyet 1758. Recherches et considérations sur les finances de France cimü fejtegetései követtek s ezek ismertté tették nevét. Choiseul és Silhouette ismételten kérték ki tanácsát s ez utóbbi magas pénzügyi hivatallal is megkinálta, mit azonban F. nem fogadott el. Lettre d'un banquier à son correspondant (1759) cim alatt Silhouette pénzügyi műveleteit ismertette s egyben terveket adott, amelyek sok ellenséget szereztek neki. Majd nézeteltérések merültek föl közte és minisztere között, mire elhagyta Párist; nemsokára azonban visszatérve, ismét tanácsokat adott a kormánynak, mig egy személyi ügy folytán Pompadour parancsára számüzték. 1756. fő-érmeigazgatóvá nevezték ki, s később a mairei nemesi gyülés tagjává lett. Az alkotmányos gyülés pénzügyi bizottságában is működött. 1759. pedig Du Pont de Nemours L'Historien c. hirlapjába irt cikkeket.

Forcade la Roquette (ejtsd: forkád la roket) *János Lajos Viktor Adolf* de, francia miniszter, Saint-Arnaud marsal féltestvére, szül. Párisban 1820 ápr. 8., megh. 1874. Párisban ügyvéd volt. A második császárság alatt 1860 nov. 20. pénzügyminiszter lett. A császár azon kivánalmainak, hogy a közpénzek fölött önhatalmulag intézkedhessen, nagyon is engedett, annyira, hogy a függő adósság csakhamar óriási mérvben felszaporodott. Ezért 1861 nov. 14. Fould foglalta el helyét, őt pedig szenátorrá, 1863 nov. 18. az államtanács elnökévé nevezték ki. 1867 jan. 19. a Rouher-minisztériumban a földmivelés-, közmunka- és kereskedelemügy tárcáját vette át, Pinard visszalépése után a belügyit is. Noha az 1869-iki választásoknál a reakcionárius politika minden erőszakos eszközét fölhasználta, hogy a hivatalos jelöltek megválasztását keresztülvigye és jul. 17. a lemondó minisztériumhoz csatlakozott, midőn a császár némely reform keresztülvitelét megengedte, mégis elvállalta az új kabinetalakitást, mely az újitások keresztülvitelére volt hivatva. De a császár mégis belátta, hogy F. multjánál fogva a szabadelvü közvéleménynyel szemben nagyon is kompromittálva van, 1869 dec. 27. a minisztériumot elbocsátotta; ekkor F. magánéletbe vonult vissza. A császárság bukása után Gambetta F.-et elfogatási parancscsal üldözte előbbi hivatalos működéseért, ezért Spanyolországba ment és csak a német-francia háboru lezajlása után tért vissza. Hiába pályázott képviselőségre, különféle pénzügyi vállalatokba bocsátkozott, tetemes veszteséget szenvedett s megölte magát.

Force (ejtsd: forsz) a. m. erő, erőszak; *F. majeur*, felsőbb hatalom, erő, kényszerítő körülmény.

Forchhammer, 1. *Emánuel*, svájci származásu angol orientálista, F. Péter unokaöcscse, szül. St.-Antonienben (Svájc) 1851 márc. 12., megh. 1890 ápr. 26. Az orvosi tudományokat New-Yorkban végezte, hol doktori oklevelet is nyert és egy ottani kórház segédorvosa volt, azután hosszu ideig a nyugati indusok között tartózkodott, hogy azoknak nyelvét tanulmányozza, 1875. visszatért Európába, hol a velencei San Lazzaro örmény kolostorban örmény, 1878-ban Lipcsében a keleti nyelvészetet tanulta. 1879. Rangunban, Birma állam fővárosában a pali nyelv tanára lett, fáradhatatlan buzgalommal kikutatta a buddhista kolostorok könyvtárát, hogy kéziratokat gyüjtsön, elsajátította az ország különféle nyelveit, ásatásokat és archeologiai kutatásokat végzett, különösen Arakan és Pagan régi templomai helyein. Egy angol gőzhajón halt meg Mandalaiból Rangunba való utazása alkalmával. F. közzétette a Birmában gyüjtött kéziratok rendszeres jegyzékét (Rangun 1882), Notes on the early history and geogr. of British Burma (u. o. 1883—84); a Jardine Prize Essay-t a Sources and development of Burmese Law-ról (u. o. 1885). Közlemények Jardine Notes on Buddhist Law művéhez (1882—83) és az Indian Antiquaryban tanulmányok a birmai nyelvek köréből. Gazdag tudományos hagyatéka még közzétételre vár.

2. *F. Péter Vilmos*, német régiségbuvár, megh. Kielben 1894 jan. 9. V. ö. *Hoek* A. és *Pertsch* L., F. (a függelékben F. leveleit közlik, Kiel 1898).

Forchheim, bajor város, (1895) 7690 lakossal.

Forcit (ejtsd: forsz), angol eredetü robbanószer, alkotó részei: nitroglicerin, gelatinált cellulóza, lőgyapot és salétromsavas kálium.

Forestiera *Poir.* (növ., *Biegelovia* Sm., *Borya* Willd., *Adelia* Mchx.), az olajfafélék génusza 9 fajjal Amerikában. Gyengéd, alacsony, finomágu cserjék; virágjuk apró, zöldes, leplük hamar lehull, négylevelü; a gyümölcs bogyónemü. A *F. ligustrina* Poir. és *F. acuminata* Poir. Észak-Amerikából származik, amaz fegyvertelen, emez gyenge tövises, különben egymáshoz, sőt termetre nézve a fagyalhoz is hasonló. Alárendeltebb díszcserje, nem nagyon kapós, nem gyakori.

For ever (ang.) a. m. mind örökké.

Forfeit (ang., ejtsd: forrfit) a. m. bánat, bánatpénz és bánatjelentés. A versenysport minden ágában egyaránt használatos müszó.

Forgách, 1. *Antal* gróf, szül. 1869 jan. 20-án, néhai *F. Antal* (4., VII. k.) volt kancellár fia; 1898 aug. a balassagyarmati kerület országgyülési képviselővé választotta.

2. *F. János* gróf, követségi titkár, a főrendiház tagja, szül. Gácson 1870 okt. 21. Középiskolai tanulmányait a kalksburgi gimnáziumban és a bécsi Teréz-akadémiában, az egyetemet Párisban és Budapesten végezte, ahol 1891-ben államtudományi doktori címet nyert. Ugyanekkor Nógrád vármegye tiszteletbeli szolgabirája lett, majd pedig belépett a belügyminisztériumba. Miután 1892. diplomáciai vizsgát tett, a bukaresti cs. és kir. követséghez kinevezték attachénak, 1895. pedig mint követségi titkárt áthelyezték a pétervári nagykövetséghez. 1897. a III. oszt. vaskorona-rendet kapta.

3. *F. Sándor* gróf (16., VII. k.), megh. Gácson 1894 febr. 19.

Forgács *Endre*, ref. lelkész, író, szül. Abaúj-Szántón 1849 dec. 16. A középiskolát Miskolcon, a ref. teologiai tanfolyamot Sárospatakon végezte, hol egy évig a progimnázium tanára volt. Onnan Nagy-Abonyba került nevelőnek, két év mulva Kecskemétre, majd Ceglédre káplánnak, ahol hat esztendőt töltött. 1884-ben Sárbogárdon pappá választották s azóta ott van. Ceglédi káplán korában 1879. a máig is virágzó Cegléd c. lapot indította meg. Az Árvaházi naptár és a Prot. irod. társaság népies kiadványa a Koszoru évenkint hoz tőle kisebb-nagyobb elbeszélést.

Forgemol de Bostquénard, francia tábornok, megh. Párisban 1897 nov. 28.

Forgó *István* 1896 jun. 6. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Forinyák *Gyula* (VII. k.), cs. és kir. lovassági tábornok. 1889 dec. 26. a magyar királyi honvédség főparancsnokának adlátusa lett. 1894. a 86. gyalogezred tulajdonosává, 1895 nov. 1. lovassági tábornokká nevezték ki, 1896. az I. oszt. vaskorona-rendet, 1897-ben pedig a porosz vörös sas-rend nagykeresztjét kapta. 1899 máj. 1-én nyugalomba helyezték és ez alkalomból a katonai érdemkereszttel tüntették ki.— Neje, *F. Gyuláné*, irónő (irói álneve *Dóry*). A szépirodalmi hetilapokban és havi folyóiratokban több dolgozata jelent meg. *A tétovázó* és a *Recidiva* c. monologjai 1893 jan. 13., *Egy estély* c. kis szinműve 1898 ápr. 2. került szinre a Nemzeti Szinházban.

Fóris *István*, szinész, megh. Aradon 1895 dec.

Formaldehidgelatin, l. *Glutol*.

Formaria (lat.), olyan asszony, kit tiszta élete miatt az apácák mellett alkalmaznak, kinek egyúttal hivatása a nővérek kiséretében lenni, midőn ezek világiakkal értekeznek. Ilyen hivatala van a férfizárdában a *formariusnak*.

Formázó gépek, l. *Öntészet* (XIII. k.).

Formes *Ernő*, német komikus, szül. Rajna m. Mülheimban 1841 jan. 30., megh. Berlinben 1898 ápr. 2. Gyermekkorát Bécsben töltötte, 1858. szülei ellenére Karlsruhéban, ahol a műegyetemen járt, egy szintársulathoz csatlakozott és vándoréletet folytatott, mig Stettinben, aztán Wiesbadenben szerződtették. 1861—1862. tagja volt a boroszlói városi szinháznak, 1862—65. Treumann igazgatása alatt játszott Bécsben, 1865—67. a wiesbadeni udvari szinháznál volt és 1868. a berlini Kroll-, később a Wallner-szinházhoz szerződtették, hol csakhamar megnyerte a nagy közönség tetszését. A drezdai udvari szinháznál nyert szerződés után 1878. a hamburgi Thalia-szinházhoz került és innen 1892. a berlini udvari szinházhoz.

Formiátok, l. *Hangyasav* (VIII. k.).

Formoza (VII. k.). A japánok által 1895. megszállott sziget területét újabb számítások szerint 35,000 km²-re, lakóinak számát pedig 3.300,000-re becsülik; az utóbbiak közül 300,000 esik a meg nem hódolt vad törzsekre. A sziget új birtokosai a sziget alaposabb ismeretére is törekszenek; igy feljutottak a Morrison-hegyre is és annak magasságát 4378 m.-ben állapitották meg. Legnépesebb városa még mindig Thai-van vagy mint most hivják *Thai-nan*. A keleti partokon is gyorsan halad előre a gyarmatosítás. 1895. a behozatal értéke volt 7.142,589 yen, a kivitelé 10.473,548 yen. Az európaiak részére is megnyitott négy kikötőben a hajóforgalom volt 1273 hajó (801 khinai, 368 brit stb.) 316,195 t. tartalommal. A japánok a szigetet három kenre (Thaihoku, Thaicsiu, Thainan, azaz É-i, D-i, Közép-Thai) osztották föl. A főkormányzó az összes katonai és polgári hatalmat egyesiti a kezében. Az 1897 márc. 31. végződő pénzügyi évben a bevételek 6.682,232, a rendes kiadások 18.623,614, a rendkivüli kiadások pedig 19.789,807 yenre rúgtak. V. ö. *Kirchhoff*, Die Insel Formosa (Petermanns Mitteil. 1895); *Mac Kay*, From far F.The island, its people and missions (London 1895); *Pickering* W. A., Pioneering in F. (u. o. 1898); *Wirth* Alb., Geschichte F.-s (Bonn 1898).

Formoza, Argentina territoriuma, 115,671 km² területtel, (1895) 4829 lak.; ugyanily nevű fő helye (1895) 1537 lakossal.

Forneron (ejtsd: forn'roñ) *Henrik*, francia történetiró, szül. Troyesban 1834 nov. 16., megh. Párisban 1886 márc. 26. Jogi tanulmányainak végeztével állami szolgálatba lépett s pénzügyi felügyelő lett. Hivataláról azonban lemondott, csak hogy egészen a történelem tanulmányozásának szentelhesse életét. Művei: Les amours du cardinal de Richelieu, roman inédit de l'hôtel de Rambouillet, publié sur le manuscrit original (1870); Histoire des débats politiques du parlement anglais depuis la révolution de 1688 (1871); Les ducs de Guise et leur époque (2 köt., 1877) és Histoire de Philippe II (3. kiad. 1887, 4 köt.), mely utóbbi két művet az akadémia a Thérouanne-féle díjjal jutalmazta meg. Megemlítendők még: Histoire générale des émigrés pendant la révolution française (3. kiad. 1884, 2 köt.); Louise de Kéroualle, duchesse de Portsmouth 1649—1734 (1886); Révision du procès de Anne Boleyn (1879); Un diplomat sous François I, le cardinal de Grammont (1880). TH. GY.

Forno-glecser, l. *Bernina* (III. k.).

Fornszek *Sándor* (szül. 1818.) megh. Kaposváron 1898 máj. 17.

Forrai, 1. *Miklós*, zeneszerző, szül. Nádudvaron (Hajdu) 1869. Korán nyilatkozott benne a zene iránti erős hajlam. Eddigelé három operettje került a fővárosi szinpadokon bemutatásra: *A libapásztor* (1892) és *Az istennő* (1896), mindkettő a népszinházban; az *Egyiptom gyöngye* (1899. a magyar szinházban). Mind a három nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki szinpadokon is műsoron van. Á. K.

2. *F. Sándor*, zene- és zongoraművész, az előbbinek bátyja, szül. Nádudvaron 1868. Középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, hol a József-műegyetemen épitészeti oklevelet nyert, mellette pedig az országos m. kir. zeneakadémiában fejlesztette kiváló zenetehetségét. Ott a zongoraművészetben *Gobbi* Henrik s *Liszt* Ferenc vezetése alatt művelte ki magát oly kitünő eredménynyel, hogy a nagy mester a Liszt-stipendiummal is nemcsak kitüntette, de magával is akarta vinni Weimarba 1886., amiben azonban a mester közbejött halála meggátolta. A fővárosi zene-szezonokban előkelő virtuózi szerepet játszik. Á. K.

Forrasztó ón, l. *Ónötvények* (XIII. k.).

Forrói *Aladár*, tárnokmester, Cseta fia. 1262. István ifj. király tárnokmestere volt és az Abaúj vármegyében fekvő Forrót kapta. 1263. és 1275. Erzsébet királyné, 1277. pedig Kun László nejének tárnokmestere lett, egyúttal pedig nógrádi főispán és András magyar hercegnek Habsburgi Klementina hercegnővel való eljegyzése ügyében tárgyalt. Két fia maradt: *Aladár* és *Jakab*. Jakab fiával: *Jánossal* gyakran találkozunk az 1333—56. oklevelekben. M. L.

Forst *in der Lausitz*, (1895) 25,681 lak., 1896. Bismarck-emléket lepleztek le.

Forster, 1. *Géza*, gazda, az orsz. magyar gazdasági egyesület igazgatója, szül. Esztergomban 1850 aug. 13. Atyja *F. János* (l. o.) mellett már otthon alkalma volt nemcsak a gazdálkodást megtanulni, de a nagyobb uradalmak ügyvitelét elsajátítani. Gimnáziumi tanulmányait Esztergomban végezte, ahol az érettségi vizsgálatot letevén, 1868. a keszthelyi országos gazdasági felsőbb tanintézet hallgatói közé iratkozott be s a kétéves tanfolyamot 1870 nyarán elvégezvén, 1871. Hazay s Kobek nagy terjedelmü, nagy szeszтermelést üző és jóhirü bátorkeszi béruradalmába ment gyakorlati ismeretei tágítása végett; innét 1871—72. évi telére a hohenheimi gazdasági akadémia hallgatói közé iratkozott s a téli félév elteltével Németországban hosszabb tanulmányutat téve tért haza. Ezen időtől 1876 tavaszáig az esztergomi hercegprimás uradalmainak kormányzósági irodájában, atyja oldalán működött mint fogalmazó. 1876 tavaszán atyja Ács (Komárom) melletti concóháti birtokára költözött, ahol az akkori modern gazdasági eszmék behatása alatt a birtokot mintagazdasággá alakította át, faiskolákat, nagy terjedelmü spárga- és szőllőtelepeket, gyümölcsösöket és jóhirnevü simmenthali tenyészetet alakított, ezenkivül tevékeny részt vett a komáromvármegyei gazdasági egyesület működésében, melynek több évig alelnöke is volt; ezen időben alakította az újszőnyi fogyasztási szövetkezetet és a győri tejszövetkezetet. 1891 febr. az orsz. m. gazdasági egyesület igazgatóválasztmánya által az egyesület igazgatói állására meghivatván, ezen állását u. a. év márc. 1. elfoglalta s azóta vezeti; vezetése alatt az egyesület tagjainak száma háromszorosra s az egyesület ügyköre hatalmas arányokban emelkedett; ezen állásában alakította a magyar mezőgazdák szövetkezetét, mely már teljesen önállóan működik és legutóbb a magyar gazdák vásárcsarnok-ellátó szövetkezetét. 1892 óta a lótenyésztés emelésére alakult részvénytársaság ügyeit is mint vezérigazgató vezeti s a társulat működését elevenné tette s a budapesti Tattersallt és a lóvásártért a mai követelményeknek megfelelően átalakította.

2. *F. Gyula* (VII. k.), a magyar földhitelintézet igazgatója 1894. három rendbeli alapítványt tett és pedig egyet 12,500 frt tőkével a hazai földmivelést előmozdító munkák, egyet 12,500 frt tőkével egyháztörténelmi monográfiák létesítése és hasonló irányu levéltári kutatások elősegítésére (a tud. akadémiánál), végül egyet 15,000 frt tőkével magyar történelmi tárgyu képek jutalmazására. 1896 jun. 6. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét, 1898 okt. 24. pedig a Szent-István-rend kereszтjét. 1898 dec. 5. a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő s azok kezelését ellenőrző időleges bizottság tagjává további három évre újra kinevezték. Tagja a nemzeti muzeum tanácsának. 1899 máj. 5. a m. tud. akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

3. *F. János*, primáciális jószágkormányzó, szül. Misérden (Pozsony) 1810. nemesi családból, megh. Esztergomban 1891 nov. 12. A gimnáziumot, bölcseletet és jogi tudományokat Pozsonyban hallgatta. Másodéves joghallgató korában (1831)Kopácsy veszprémi püspök kinevezte udvari irnokává. Igy jutott a gazdasági pályára. Az 1832—36-iki pozsonyi országgyülésen a püspök mellett visszakerült Pozsonyba. Itt az országgyülésen alkalma volt közvetlen közelből kisérni az úrbéri törvények tárgyalását és megszerezni azokat az ismereteket, melyeket később bő alkalma volt az úrbéri ügyek rendezése körül főleg a primási uradalmakban az esztergomi érsekség javára érvényesiteni. Kopácsy Esztergomba primássá kineveztetvén, F. követte Esztergomba. Kopácsy halála után 1849. az úrbériség megszüntetése következtében terhes viszonyok közé jutott esztergomi főkáptalan sürgetésére elvállalta a főkáptalani, majd az esztergomi s pesti papnövelde-intézeti jószágok igazgatását; Scitovszky kivánságára pedig 1855. visszatért a primácia szolgálatába s mint teljhatalmu kormányzó elvállalta az esztergomi érseki jogok és javak igazgatását is, amelyet a legszomorubb, a legzavartabb viszonyok között vett át. Ritka szakértelmének és gyakorlati érzékének, bámulatos munka- s akaraterejének sikerült a tönkből kimentenie a primási javadalmat. Az úrbéri rendezést képes volt az érsekség óriási előnyére keresztülvinni; a tulajdonjogra nézve a százados bérletek által kétségessé tett birtokokat visszaszerezte, uj és uj majorokat állított, azokat felszerelte, ugy hogy nem volt még egyházi javadalom, melyet oly gazdag felszereléssel és oly gazdag készlettel adtak volna át utódnak, mint Scitovszky primás halála után az esztergomi érsekséget. Hosszu ideig volt az esztergomvármegyei lótenyésztési bizottmány és a gazdasági egyesület elnöke s a gazdasági előadói intézmény életbeléptetésével a miniszter kivánatára közgazdasági előadó is. Számos dolgozata közül említendők: *A primási uradalmi gazdatisztek számára a gazdaságok vitelére vonatkozó utasítás* (Esztergom 1861); *Marhatenyésztésünk hanyatlásának okai és javaslatok annak emelésére* (u. o. 1880); *Az esztergomvármegyei gazdasági egyesület elnökének utóbbi körlevelei* (u. o. 1880); *Az esztergomi gazdasági egyesület fölterjesztése a földmivelési m. kir. miniszterhez egy Magyarországban a külföld számára tenni szándékolt nagyobb bevásárlás ügyében* (u. o. 1881). V. ö. *Szinnyei* József, Magyar irók (3. köt. 5 füz.); *Konek* Sándor Statisztikája.

Fort Augustus, régente erőd volt Inverness skót grófság Glenmore völgyében a Loch Ness felső szakasza mellett. 1726. épült; 1876. nagyszerü kolostorrá alakították át, és az előkelő kat. gyermekek számára, a bencések vezetése alatt, iskolát nyitottak benne, (1891) 611 lak. Közelében van a 28 m. magas *Foyers* vizesés.

Fort Dauphin (ejtsd: for dofeñ), 1897 óta a franciák fontos katonai állomása Madagaszkár déli végében, a 600 km. hosszu és 28 m. magas sziklafalban végződő Tolanara-félszigeten, a F.-i és a False-öböl közt. Az erősség a Santa-Lucia-öbölnél épült, de nagyon egészségtelen fekvésü erősséget helyettesíti. Közelében van a 200 benszülött kunyhóból álló *Antanozi* nevü helység.

Fortis *Sándor*, olasz politikus, 1898 jun. 29. a földmívelésügyi tárcát vállalta el a Pelloux-minisztériumban, melyről a kabinet rekonstruálásakor (1899 máj.) lemondott. *Salandra* lett utóda.

Fort Opus, helység Metkovich dalmáciai kerületi kapitányságban a Narenta balpartján, (1890) 816, mint község 7959 lak.

Fort William (ejtsd: fort villyem), a legközelebbi multban épült város a Felső-tónak Thunder nevü öblénél, vasút mellett, Ontario kanadai tartománynak Algoma járásában, (1897) 6000 lak. A Hudson-öböl társasága Port Arthur városának hatóságával nem tudván megegyezni, összes jelentékeny telepeit, a központi pályaudvart, a gépgyárat, munkáslakásait ide helyezte át és igy keletkezett F. városa, amely gyorsan fejlődik.

Fosse *Károly*, l. *La Fosse* (XI. k.).

Foster, 1. *Birket*, angol festő és rajzoló, megh. Weybridgeben (Surrey) 1899 ápr.

2. *F. Károly*, az Egyesült-Államok pénzügyminisztere, szül. Seneca countyban (Ohio) 1828 ápr. 12. Ifju korában egy falusi üzletben segéd volt, ügyes kereskedővé fejlődött és mint bankár és vasúti spekuláns nagy vagyonra tett szert. 1870. beválasztották a kongresszusba. Mint a vizsgáló-bizottság tagja, mely 1874. Louisianába küldetett, s ott a demokratikus párt mellett foglalt állást, 1879. megválasztották Ohio kormányzójává, mely hivatalt 1880—84. viselte; midőn a második időszaka lejárt, visszatért hazájába, hogy kizárólag kiterjedt üzletének éljen, 1891. Windom halála után Harrison elnök, F.-t a szövetségi kincstár főtitkári állásra hivta meg, de 1893. visszalépett.

Fosztat v. *Ó-Kairo*, l. *Kairo* (X. k.).

Fotheringhay (ejtsd: fodherin-gé), falu Northampton (angol) grófságban a Nen mellett, Peterboroughtól 15 km.-re DNy-ra, az ottani kastélyban született III. Rikárd és fejeztetett le Stuart Mária. I. Jakab leromboltatta a kastélyt, a gót templomnak romjai még láthatók.

Fotocinkográfia, l. *Fotomekanikus sokszorosító eljárások*.

Fotográfia (VII. k.). *Új objektivek* szerkesztése az utóbbi időben nagyban hozzájárult a F.-i kép tökéletesítéséhez. Különösen *Zeiss, Goerz* és *Steinheil* alkottak új lencserendszereket, melyek leginkább három lencséből összeragasztott kettős rendszerből állnak és anasztigmat, kettős anasztigmat, ortoszigmat név alatt ismeretesek.

F.-i kamerák, különösen *detektiv-készülékek* az amateur-F. rendkivüli elterjedése folytán igen sok módositást tüntetnek fel, melyek a készülékek kényelmes kezelését, az érzékeny lemez könnyü és biztos kiváltását iparkodnak tökéletesiteni.

Az újabb F.-i készülékek közül a legérdekesebbek a *kinetoszkóp, kinematográf, mutoszkóp* név alatt ismert készülékek, melyek méltán megérdemlik az *élő F.* elnevezést. Az *Edison-féle* kinetoszkóp e készülékek első tipusa (1895). Ennél 10 m. hosszu celluloidlemezre vannak a gyors egymásutánban készült pillanatnyi képek fotografálva (körülbelül 48 felvétel egy másodperc alatt). A hosszu lemez orsókon fut s az átlátszó képeket alulról kis izzólámpa világítja meg, fölöttük fekete korong forog és 48-szor fordul másodpercenként. A lemezen levő kivágás tehát 48-szor ér egy másodpercben az alatta futó képes szalag képei elé, midőn a kép a szemlélő előtt egy pillanatra megvillanik. Mivel a képek igen gyorsan villannak meg egymás után, a szemlélő csak egy képet lát s a folytonosan egymásután következő benyomásokat, a szem a természetes mozgást igen hiven visszatükröző képpé egyesíti. Mivel a hosszu szalag 1440 felvételt tartalmaz, mely a szem előtt 30 másodperc alatt fut el, lehetséges a készülékkel egész jeleneteket teljesen élethiven reprodukálni. A kicsi képeket nagyító segélyével csak egy szemlélő láthatja.

A mutoszkóp is hasonló elven, a képek gyors egymásutánban való lepergetésén alapszik. Ennél a hosszu celluloidlemezről papirosképeket készítnek, melyek mint kártyák vannak egyik végükön összefoglalva. Forgattyu segélyével a képeket nagyító üveg előtt lehet lepergetni, ugy hogy az egész megfotografált jelenet, mint mozgó kép jelenik meg a szemlélő előtt.

A kinematográf sokkal tökéletesebb, amennyiben a F.-i képek kivetítve jelennek meg s nagyobb közönség szemlélheti őket egy időben. A készüléket *Lumière* testvérek szerkesztették. A F.-i felvétel ezen készüléknél is hosszu (15 m. vagy hosszabb) 3 cm. széles celluloidszalagra készül, a szalag mindkét oldala egyenlő távolban, a képeknek megfelelően át van lyukasztva. Ezen lyukak segélyével egyszerü, elmés gépezet a szalagot időközönkint odább húzza, oly módon, hogy a kép bizonyos ideig nyugalomban van s a következő periodusban mozdul egy képtávolságnyira tovább. A gépezettel egybekötött, kivágással ellátott forgó korong (éppen ugy mint a kinematoszkópnál) a képet a mozgás ideje alatt elfedi s a vetítőlámpa sugarait csak a nyugalmi periodusban engedi a képen áthatolni. Egy másodpercben 15 kép kerül ily módon a vetítőlámpa elé. Természetes, hogy a vetítőlapon a mozgásban nem levő tárgyak képei folyton egymásra esve a megfelelő tárgyat nyugalomban tüntetik fel, mig a mozgó tárgyak képei, helyzetüket az ernyőn folyton változtatván, egészen élethü mozgást mutatnak.

A *negativ képeket* ugyanezen készülék csekély módosításával készitik, a vetítő készülék helyett alkalmas fotografáló gépet alkalmaznak s a forgó korong nyilását kisebbítik élesebb kép elnyerése céljából. A negativ szalagról pozitivet másolnak oly módon, hogy a negativ alatt fény iránt érzékeny szalagot helyeznek el s a kettőt együttesen alkalmas megvilágított nyilás előtt egyenletes sebességgel tova húzzák.

Fotográf-automata. Pénzdarab bedobása óraművet hoz működésbe, mely a fotografálásnál szükséges eljárást önműködőleg elvégzi. A lemezt

megvilágítja, előhívóba mártja, leöblíti, állandósítja s leöblítés után a készülékből kiveti. Vannak készülékek, melyek lakkozott vaslemezre azonnal kész képeket készítenek, másoknál az üvegre készült negativot egy második eszközbe kell helyezni, mely a másolást teljesíti. Az eredmény mindkét esetben elég sikány.

A *Röntgen-F.* Röntgen által felfedezett s tőle X-sugaraknak nevezett sajátszerű sugarak a F.-i lemezre a fényhez hasonlóan hatnak s igy lehetséges segélyökkel az őket különböző módon elbocsátó tárgyakról képeket fotografálni. A legnagyobb fontosságuak az anatomiai felvételek, miután a csontok, egyes szervek, vagy ezek elváltozásai, idegen tárgyak kevésbbé bocsátják át a Röntgen-sugarakat mint az izomzat, lehetséges a csontokról, belső szervekről, esetleg a testbe jutott idegen testekről, nemcsak hulláknál, hanem élő egyéneknél is F.-kat nyerni, melyeken a szervek megsérülése stb. konstatálható. E célra nagyobb, sajátszerű megszakitóval ellátott Ruhmkorff-féle készülékek, e célra készített légritka csövek szükségesek; a F.-i lemez érzékenységét e sugarak iránt különböző mesterfogásokkal tetemesen emelni lehet.

Szines F., csupán az u. n. három szinü F. elvén alapuló eljárás terén tökéletesedett. A különböző eljárások, melyeket nagy reklámhajhászással bocsátottak világgá, legnagyobb részt szédelgésnek bizonyultak.

A F.-i sokszorosítás terén a *rotációs-* vagy *kilométer-F.* említendő. Ennél több ezer m. hosszu, brómezüst-emulzióval érzékenyitett papirra gépek segélyével az üveg-negativról másolatokat készitenek s a hosszu papirost a megfelelő fürdőkön szintén géppel áthúzzák, mossák, szárítják. Mivel ily géppel egy nap alatt 1000 m. 50—65 cm. széles papirost lehet teljesen feldolgozni, (40.000 kabinetkép), hivják az eljárást kilométer-F.-nak. GOTHARD JENŐ.

Fotomekanikus sokszorosító eljárások, azok az eljárások, amelyekkel kémiai fényhatás révén könyv-, kő- vagy réznyomó sajtón nyomható lemezeket készítenek. Jó részben megtakarítható velök az a rengeteg kézi munka, amit a fa- és rézmetszés meg a litográfiai köre való rajzolás okozott. A F. útján nyert lemezek mélynyomatuak (réznyomás), síknyomatuak (litográfia) vagy magasnyomatuak (könyomó sajtón való nyomás), a szerint, amint a képet alkotó pontok s vonalak a lemezből kidomborodnak, azzal egysikosak, v. abba bemélyednek. A legrégibb F. az aszfalt fényérzékenységén alapulnak. Már a daguerrotipia föltalálása előtt Niepce felfedezte az aszfalt e tulajdonságát. Ha valamely fénylemezt aszfaltnak kloroformban, benzolban vagy más ilyen oldószerben való oldatával bevonunk, azt megszáritjuk, a fotográfiai negativ alatt fényhatásnak teszszük ki, a fényérte aszfalt terpentinolajban oldhatatlanná lesz, mig a fénytől megvédett részek abban oldhatók. Ez utóbbi helyek megfelelnek a fotográfiai negativ átlátszatlan részeinek. Ha tehát e részeket terpentinolajjal lemossuk, a lemez ily módon födetlenül maradt helyeit salétromsavval vagy más étető szerrel mélyre marathatjuk s maratás után a lemezről könyvnyomó sajtón nyomtatunk. Ennek az eljárásnak *fotocinkográfia* a neve.

Újabban az aszfalt helyett inkább kettős-krómsavas kálinak gelatine-nal vagy tojásfehérjével való keverékét használják; ez a fény iránt érzékenyebb. *Talbot* (XV. k.) használta ezt a szert ilyen célra először. Acéllemezt vont be vele, diapozitivet tett reá s fényhatásnak tette ki, mely a réteg megfelelő részét oldhatatlanná tette. A kép vonalait ezután platinkloriddal mélyre maratta. Később acéllemez helyett vörösrézből valót vettek, platinklorid helyett pedig vörösrézkloridot használtak, mely olcsóbb. Talbot eljárásával rokon a *kličotipia*. Szép féltonusos képeket (heliogravure, fotogravure) nyernek a révén. A galvanoplasztika segítségével is előállithatók a fotomekanikai lemezek; de az ilyen eljárásokat már ritkábban alkalmazzák. Nevezetes a *fotogalvanográfia* és a *woodburrytipia*. A fotográfiával kapcsolatos egyéb eljárásokat l. *Fotográfia* (VII. k.), *Autotipia* (I. k.), *Kličotipia*.

Irodalom. Fritz, Die Photolitographie, Halle 1894; u. a., Handbuch der Lithographie u. des Steindrucks, u. o. 1898; Husník, Gesamtgebiet des Lichtdrucks, 4. kiad. Bécs 1894; u. a., Die Zinkätzung, 2. kiad. u. o. 1896; Schnauss, Der Lichtdruck und die Photolithographie, 6. kiad. Düsseldorf 1895; Hübl, Die photographischen Reproduktionsverfahren, Halle 1898; Klimsch, Die Praxis der modernen Reproduktionsverfahren, Majna m. Frankfurt 1898. L. még a Pusztai F. szerkesztette Magyar Nyomdászat «Nyomdászati Enciklopédia» című, idővel különnyomatban is megjelenő cikksorozatát. PU.

Fotometria (VII. k.). Az elektrikusok 1884-iki párisi nemzetközi konferenciája a fényerősség egységeül a Violle-féle platina-egységet fogadta el. Ez azon fénymennyiség, amelyet az olvadási hőfokon levő, megdermedő platina 1 cm²-nyi felülete normális irányban kibocsát. Az 1890-iki konferencia ezen egységnek huszadrészét állapította meg mint a fényerősség egységét. Ennek megfelel az u. n. decimál-gyertya fénye, amely óránként 8·5 g. viasz elégetésére szorul. Ezen egység majdnem tizedrésze az eddigi francia fényegységnek: a *carcelnek*, amelyet az u. n. carcellámpa (olajlámpa) szolgáltatott, midőn óránként 42 g. Calza-olajat fogyasztott.

Fotopszia (gör.), magas foku szubjektiv fényérzés a látószerv szabálytalan izgatottsága következtében. L. *Látás* (XI. k.).

Foucaux *Eduárd Fülöp*, francia orientalista, megh. Párisban 1894 máj. 19.

Fouillé (ejtsd: fujé) *Alfréd Gyula Emil*, francia filozofus, szül. La Pouëze-ben (Maine-et-Loire) 1838 okt. 18. Miután a lavali liceumbam befejezte tanulmányait, eleinte Párisban leckéket adott, majd Louhansban, Auxerreben, Carcassonneben, Douaiben, Montpellierben, végül a bordeauxi egyetemen tanitott. 1872. Párisba hivták, hogy az École normale supérieure-ön előadásokat tartson. Megrongált egészsége azonban arra kényszerítette, hogy 1879. lemondjon állásáról és Mentoneba vonuljon vissza. Filozofiai elmélete a platói ideákra emlékeztető eszme-erők (idées-forces) tanán alapul, mely a magyar bölcseleti irodalomban Bodnár Zsigmondra volt hatással. Művei: Platonis Hippias minor sive socratica contra liberum arbitrium argumenta; La liberté et le déterminisme; La philosophie de Platon (1869, 2 kö.,

2. kiad. 1888—89, 4 köt.); La philosophie de Socrate (1874); Histoire de la philosophie (1875); L'idée moderne du droit en Allemagne, en Angleterre et en France (1878); La science sociale contemporaine (1880); Critique des systèmes de morale contemporaines (1883); La propriété sociale et la démocratie; L'avenir de la métaphysique fondée sur l'expérience (1889); La morale, l'art et la religion d'après M. Guyau (1889); L'évolutionisme des idées-forces (Páris 1890); La psychologie des idées-forces (u. o. 1893, 2 köt.); Le mouvement idealiste et la réaction contre la science positive (1896); Le mouvement positiviste et la conception sociologique du monde (1896). Kiadta a hasonló filozofiai evolucionizmust hirdető, 1888. elhunyt *Guyau* (l. o.) kisebb hátrahagyott tanulmányait (1889) és L'art au point de vue sociologique (1889), majd La génèse de l'idée de temps (1890) c. műveit. SZ. G.

Fouqué (ejtsd: fuké) *Ferdinánd André*, francia geologus és mineralogus, sz. Mortainben (Manche) 1828 jun. 21. Tanulmányainak befejezésével az École normale supérieure tudományos gyűjteményeinek őre lett. Miután a vulkanikus tünemények tanulmányozása céljából több ízben beutazta a görög archipelágust és az azóri szigeteket, 1877. a Collège de France-on a geologia tanára lett. 1881 óta a francia tudományos akadémia rendes, 1879 óta pedig a magyar tudományos akadémia külső tagja. F. a tudományos akadémia jelentéseiben és a Revue des Deux Mondes-ben közzétett tanulmányain kívül a következő műveket adta ki: Introduction à l'étude des roches éruptives françaises; Minéralogie micrographique (1879); Santorin et ses éruptions (1879); Synthèse des minéraux et des roches (1882); Les tremblements de terre (1888).

Fouquieria *Humb., Bonpl. et Kunth* (növ.), a tamariskafélék lombváltó cserjéje, 3—5 faja Mexikóban és a szomszéd vidéken terem. Levelének középere maradandó és tövissé változik, virága csinos sok együtt ágtetőző ág-boggá v. fürtté egyesül. A *F. splendens* Engelm. (okotilla, coach whip cactus) 7 m. magas. Főbb ágai hosszu töviseinek tövében kurta hajtás csoportos levelekkel fakad. Kisded sátorozó virágzatát csaknem hüvelyknyi, téglaszin virágok alkotják. Mexikó, Nyugat-Texas és Dél-Kalifornia pusztaságain, a Colorado mentén terem. Sűrű sövény lesz belőle, Algeriában dísznek ültetik. Kérge Amerikában orvosság; glikozidjén, mézgáján, gyántáján és piros festékén kívül viaszt (okotilla-viasz) termel. Ez az olvadás pontját és fajsúlyát tekintve a karnaubaviaszhoz, egyéb sajátságára nézve a bahiaviaszhoz hasonlít. A *F. columnaris* Gray (Idria columnaris Kellogg, cirio) gyakran 20 m., gyertyaegyenességü cserje, kúpforma kaktuszoszlophoz hasonlít. Kalifornia déli részen terem. Eleinte levele és kurta ága van, de eltünvén tövisei maradnak, csak a törzse tetején marad kis üstöke, belőle apró, szalmaszinü virágok ága-boga fakad. Törzse csak ritkán ágazik szét, ha a tetőrügye megsérül. Puha belét majdnem csontkeménységü fasejtek vékony hengere és pergamennemü kéreg övezi, igy a 9 hónapig tartó száraz időszakot kiállhatja. Belőből papirost próbáltak gyártani, de a nehéz szállítás a vidék egyik legkiválóbb vezérnövényének ipari kihasználását meggátolta. BORB.

Fournel *Viktor*, francia iró, megh. Tessé-la-Madeleineban (Orne) 1894 jul. 9.

Fourneyron-turbina, l. *Vizi kerék* (XVI. k.).

Fournier, 1. *Ágoston* osztrák történetirót 1899 okt. a bécsi műegyetemhez helyezték át mint Beer utódát a világtörténelem s az osztrák történelem tanszékére. Újabb munkái: Goethe und Napoleon (1896); Zur Abwehr. Ein Nachtrag zu d. «Österreichischen Geschichtslügen»(1897); Zur Geschichte der polnischen Frage 1814—15. (Archiv für österr. Gesch. 1899). M. L.

2. *F. Hugó Mária Henrik*, francia politikus, megh. Toursban 1898 dec. elején.

Fourrier, l. *Furir* (VII. k.).

Fourton *Mária Ferenc Oszkár Bardy* de, francia politikus, megh. Párisban 1897 dec. 5.

Fowler, 1. *Henrik*, angol politikus, 1895 jun. a Rosebery-kabinet lemondásakor indiai államtitkári állásától megvált.

2. *F. János*, angol mekanikus, a róla elnevezett gőzeke feltalálója, szül. Melkshamben (Wiltshire) 1826., megh. Ackworthban (Yorkshire) 1864 dec. 4-én. 1860. a Leeds melletti Hunsletben nagyszerű gépgyárat alapított (fióktelepek: Magdeburg, Prága és Budapest), hol leginkább gőzekéket, mozdonyokat és gőz-úthengereket készítettek; újabb időben a villamos vasúthoz, villanyvilágítás fejlesztéséhez, bányaművekhez és a gőzvasutakhoz szükséges legnagyobb gépeket is készítik.

3. *F. János*, angol mérnök, megh. Bournemouthban 1898 nov. 20.

Főalamizsnás, l. *Alamizsnás* (I. k.).

Föderalizmus, l. *Federalizmus* (VI. k.).

Főherceg (VII. k.). Az új címer, melynek tervezetét a főudvarmesteri hivatal 1896. készítette el, a régitől több tekintetben eltérő. Kimaradt belőle Milano és Velence címere, melyek helyére Galicia és Lodomeria címere jött. A középpajzsban a Habsburg-ház, Ausztria és a Lotaringiai ház címere van, balról fent a magyar címer, jobbról Csehország címere, a magyar alatt most Galicia, a cseh alatt Lodomeria címere, mig e kettőnek régi helyére, mely hajdan Milano és Velence alatt volt, jött Alsó-Ausztria címere. Ilyformán terveztetett e címer, mely vajjon használatba jön-e, kérdés. ÁLD.

Főkör, l. *Gömb* (VIII. k.).

Földbirtokvétel, a földbirtoknak öröktulajdonul való megszerzése, ami a jelenlegi viszonyok közt kétféle módon történhetik, vagy ugy, hogy a megszerzendő birtok vételárát megfizetjük *(vásárolt birtok)*, vagy hogy a vételárt járadék útján törlesztjük *(járadékbirtok)*. Mindkét esetben első feltétel, hogy a megszerzendő földbirtok forgalmi értékét vagyis vételárát ismerjük, ami kisebb birtokrészleteknél, minthogy gyakran a forgalom tárgyai, könnyen megtudható, ellenben nagyobb birtoktesteknél a méltányos vételár csak szakszerű becsü útján állapítható meg. Ezen becsünél az illető birtok hozadéka vagy jövedelme derítendő ki első sorban, mely hozadék a megfelelő kamatlábbal tőkésítve, adja a birtok tőkeér-

tékét, illetve vételárát. A kamatláb tekintetében, a biztosan elhelyezett tőkékért nyerhető kamat tekintendő mértékadónak, mivel a földbirtok elpusztíthatatlan és kimeríthetetlen jövedelem forrása s így a tőkebefektetésnek legbiztosabb módja. Ezen okokból tőkésítési kamatlábnak viszonyaink közt többnyire 4—5%-ot szokás felvenni, ellenben a tőkében gazdagabb nyugati kulturállamokban gyakran csak 3, sőt 2½%-os tőkésítést alkalmaznak, ami a birtok vételárát nagyon lényegesen befolyásolja. Ha ugyanis valamely birtok tiszta hozadéka 1000 korona, akkor ennek forgalmi értéke:

3%-kal tőkésítve	33,333	korona,
4%-kal «	25,000	«
5%-kal «	20,000	«

Ha a tőkésítésnél alacsony kamatlábat veszünk fel, ennek nemcsak az lesz a következménye, hogy a birtok vételára magas lesz, hanem az is, hogy az ilyen birtok soha magas kamatot nem hajthat s ez a vevőre különösen akkor jár nagy veszélylyel, ha a vételhez szükséges tőkével nem rendelkezik, a hiányos tőkét tehát felvenni és ezért esetleg nagyobb kamatot fizetni kénytelen, mint amilyent a vett birtok hoz. Ezen körülményben rejlik a birtok *túlfizetésének* lényege, mely elég gyakori és csak ugy mellőzhető, ha a vételár megállapításánál az átlagos és a közeli jövőben biztosan elérhető hozadékból s megfelelő kamatlábból indulunk ki. Némileg enyhíti a túlfizetést az a körülmény, hogy a földbirtok értéke a közgazdasági viszonyok fejlődésével, különösen vasutak épitése folytán tetemesen emelkedni szokott, ami a vételnél szintén figyelembe veendő, de bekövetkezhetik az ellenkező fordulat is, t. i., hogy a birtok értéke kedvezőtlen gazdasági conjunkturák, vagy elemi csapások folytán hanyatló irányt vesz. Hazánkban a földbirtok értéke a jobbágyság eltörlése (1848) óta nagyon lényegesen emelkedett, oly birtokok, melyek kataszt. holdankénti értéke akkor 100—200 korona volt, jelenleg 500—800 korona értéket képviselnek, vagyis a földbirtok értéke 50 év alatt annak 4- sőt 5-szörösére emelkedett, mig viszont bizonyos szőllőterületek értéke a filloxeravész folytán nagyon tetemesen hanyatlott.

A földbirtok vételárát vagy azonnal a birtok átadása után fizetik ki, vagy a birtokra felvett jelzálogkölcsön által egyenlítik ki, vagy a birtokra bekebelezett járadék útján törlesztetik. Az első módozat a legelőnyösebb, de elegendő tőkével való rendelkezést tételez fel, a második módozat a szokásosabb, de csak akkor helyeselhető, ha a felvett kölcsön felmondhatatlan, olcsó és nem túlságos nagy. Ilyen kölcsönt legcélszerűbb záloglevelek alakjában fölvenni és évi annuitásokkal törleszteni; a kölcsönért fizetett kamat pedig ne legyen magasabb, mint a birtok kamatozása, különben könnyen megesik, hogy az annuitás teljesen felemészti a birtok jövedelmét. Ezen körülményben rejlik a birtokok túlterhelésének egyik nagyon gyakori oka. A felveendő kölcsön nagysága tekintetében pedig elvnek tekintendő, hogy az ne terjedjen tovább, mint a birtok értékének feléig, különben válságos helyzetbe juttathatja az új birtokost. *A járadékbirtoknál* a vevő a vételár törlesztése fejében bizonyos számu éven keresztül előre megállapított járadékot fizet s csak ennek törlesztése után megy át a birtok a vevő tulajdonába. A porosz járadékbank részéről eladott birtokoknál p. tartozik vevő 56 éven keresztül 4½%-os járadékot fizetni, vagyis 10,000 koronát érő birtokért évi 450 koronát.

A F.-nél figyelembe jön még, hogy a birtokos birtokát házilag akarja-e kezelni, vagy bérbe adni? Első esetben a vételáron kivül még a szükséges üzemtőkével kell rendelkeznie, amely a folytatandó gazdálkodás belterjessége szerint a birtokért fizetett vételárnak 25—35%-át szokta tenni, vagyis 100,000 koronáért vásárolt birtoknál szükséges még ennek kellő felszereléséhez 25—30,000 korona. A tényleges szükséglet azonban csak részletes üzemterv és költségelőirányzat útján állapitható meg.

Minden F. feltételei előzetesen jogérvényes adásvevési szerződésben állapittatnak meg. Ebben feltüntetendő: 1. Az eladó és vevő neve; 2. a vétel tárgya, az ahhoz tartozó jogokkal és terhekkel, amihez a telekkönyvi birtokív és térkép, esetleg épületleltár csatolandó; 3. a birtok vételára és lefizetésének feltételei; 4. a birtok átvételének határideje és módozatai; 5. a birtokkal átveendő ingóságok és azok értéke; 6. az eladó, illetve vevő esetleges kártalanitására vonatkozó megállapodások; 7. annak kikötése, hogy az új tulajdonos a birtokot telekkönyvileg saját nevére mikor kebeleztetheti be. A vétel megtörténte után az ügylet az illetékes hatóságnál bejelentendő és a telekkönyvi átiratás mielőbb eszközlendő.

Irodalom. Hensch Árpád, Jószágberendezés- és kezeléstan, Magyar-Ovár 1895; Szüts Mihály, Mezőgazdasági becsléstan, 1897; Havas Miksa, A jelzálogos kölcsönök, Budapest 1894; Széchenyi Imre gróf, Telepitési törekvések Németországon, Budapest 1893, melyben a porosz járadékbirtokrendszert ismerteti. H—H.

Földényi *Béla* szinész megh. Gödöllőn 1895 dec. 13.

Földes, 1. *Béla*. Újabban megjelent tőle: *A jegybankok nemesérc-politikája* (Budapest 1895); *A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai* (2. átdolgozott kiad. u. o. 1899); *A munkásviszony egy modern gyárban* (u. o. 1895); *A társadalmi gazdaságtan elemei* (2. átdolg. kiad. u. o. 1898); *Quóta-tanulmányok* (u. o. 1899). Szerkesztette a *Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtárt*, melyből öt füzet jelent meg.

2. *F. Géza*, pedagogiai iró, szül. Dálnokban (Háromszék) 1857 nov. 15. A középiskolát Sz.-Udvarhelyen és Nagy-Enyeden végezte 1878. Még ebben az évben nyerte el Nagy-Borosnyón (Háromszék) a községi iskolában az igazgató-tanitói állást, ahonnan 1891. a budapesti közs. elemi iskolákhoz osztálytanitóvá választották meg. Ekkor a tud. egyetemen, mint rendes hallgató, magyar nyelvi és pedagogiai előadásokat hallgatott és a budai pedagogiumban a nyelv- és történelemtudományi szakcsoportból polgári iskolai tanitói oklevelet nyert. 1896. választották meg székesfővárosi polgáriskolai tanárrá. 1891—92. az Ország-Világ segédszerkesztője, 1893—94. a Magyar Hirlap belső munkatársa volt. 1893. *Benedek* Elekkel közösen alapitotta a *Nemzeti iskola* politikai tanügyi lapot. Irt ifjusági elbeszéléseket, iskolai kézikönyveket.

Benedek Elekkel közösen szerkesztette a gazdasági ismétlő iskolások olvasó könyvét, amelynek első kiadását a földmívelési miniszter pályadíjjal jutalmazta s amely egy év alatt öt kiadást ért. Társadalmi téren is sokat dolgozott. 1896. az V. egyetemes tanítógyülésen ő volt az Egységes iskola c. tétel előadója.

Földfúrás (VII. k.). Az a lyuk, melyet Paruschowitzban nem messze Rybniktől Felső-Szilézziában 1892—93., a rétegviszonyok felderítése végett a mélységben levő kőszéntelepbe fúrtak, a legmélyebb, mit eddig elértek, 2003·34 m., tehát 254·94 m.-rel mélyebb, mint a Merseburg melletti Schladebachnál fúrt lyuk, melyet addig legmélyebbnek tartottak. A fúrási munkálatok 399 napig tartottak, 75,225 márka összköltséggel, tehát egy méter fúrás 37·55 márkába került, míg a schladebachi fúrás méterenként 121·43 márkát igényelt. Azért került kevesebb költségbe, mert a fúrórudak helyett Mannesmann-féle csöveket használtak, melyek amannál jóval könnyebbek. A hőfoki mérések szabálytalan hőemelkedést mutattak; átlag 34·14 méterre 1° számítható. A fémek hőfoka 69·3° volt.

Földgát, agyagból és földből készített töltés, l. *Gát* (VII. k.).

Földi *Jánosnak* siremléket s egykori lakóházán emléktáblát állítottak Hajdu-Hadházon 1897 ápr. 7.

Földi béka, l. *Pelobates* (XIII. k.).

Földi dió, másként *földi mogyoró* (VII. k.).

Földillat. Azt a kellemes illatot, melyet tavasszal a szántóföldek árasztanak, Phipson, Berthelot szerint illó anyag okozza, melyet lepárlással ki lehet választani s mely a cédrusfából előállított brómcedrinhez hasonlít. Újabban Rullmann kimutatta, hogy ez az illat bacillustól származik. Magiora szerint a Cladothrix odorifera nevü illatkeltő baktérium mészfehér, sürü csoportot alkot, sokáig megküzd a szárazsággal s a fagygyal és erős fertőtlenítő szereknek, mint a kénesőkloridnak is ellenáll.

Földi malac (állat), az Orycteropus Capensis Geoffr. neve, l. *Orycteropus* (XIII. k.).

Földlen, *kőlen, hegyi len, bányalen* az *azbeszt* (II. k.), továbbá a *szteatitból* (XV. k.) készített sikpor (Federweiss) neve.

Földrajzi kongresszusok (VII. k.). A 6-ik nemzetközi földrajzi kongresszust 1895 jul. 26-tól aug. 3-ig tartották meg Londonban. 1500-an vettek benne részt, egyéb kérdéseken kivül kiválóan a délsarki kutatással és forró Afrika gyarmatosítási kérdésével foglalkozott. A 7-ik kongresszus Berlinben 1899 szept. végén volt.

Földrajzi szótár, l. *Helységnévtár* (IX. k.).

Földrajzi társaság (VII. k.). A *Magyar F.* 1896 okt. 18. ülte meg fennállásának huszonötéves évfordulóját nagy és díszes közönség jelenlétében, melynek soraiban képviselve voltak a kormány, a főpapság és a hadsereg, valamint a számottevő tudományos intézetek és társaságok. A bécsi F.-ot három tagból álló küldöttség képviselte. A külföldi társaságok közül is többen képviseltették magukat. A társaság újabb időben élénk tevékenységet fejt ki a magyar föld ismertetésében. A társaság Balaton-bizottsága már befejezte a Balaton tavának kikutatását s már vége felé közeledik az összegyüjtött anyag közzététele, melyből már két vaskos kötet látott napvilágot magyar és német nyelven. A társaság most a Magas-Tátrát és délnyugati Kárpátokat akarja hasonló alapon tanulmányozni és feldolgozni. Elhatározta, hogy folytatja az *Utazások könyvtára* kiadását is. A hazai föld tanulmányozása és ismertetése mellett feladatául tűzte ki a külföldi társaságokkal való összeköttetés ápolását és tágabb térre való kiterjesztését is. Nincs a föld kerekségén számottevő F., melylyel összeköttetésben ne volna. Ezt a jó viszonyt ápolja többek között a nemzetközi földrajzi kongresszusokon, melyeken minden alkalommal képviselve volt. A *Földrajzi Közleményeket* 1882-ig csak magyar nyelven adta ki. Ebben az évben életbe léptette az Abrégé című mellékletet, melyben idegen, jobbára francia nyelven kivonatilag adja a folyóiratában megjelent közleményeket. Ezzel közleményeit az egész világ földrajzi tudósainak hozzáférhetővé tette és sokban hozzájárult a nemzetközi összeköttetés megszilárditásához.

Földváry, 1. *Mihály*, alispán, megh. Budapesten 1895 jan. 17.

2. *F. Mihály*, orsz. képviselő, szül. Tasson (Pest) 1861 jul. 11., ifjabbik fia Pest vármegye ilyennevü volt alispánjának. Középiskoláit és jogi tanulmányait Budapesten végezte, 1884. Pest vármegye szolgálatába lépett, mint jegyző működött 1889-ig. 1889—96. a kalocsai járásban főszolgabiró volt. Kiváló érdemeket szerzett a jótékony egyesületek szervezése körül. Ő alapította meg a fehér-kereszt-egyesület kalocsai fiókját, amiért Stefánia özv. trónörökösné díszoklevéllel tüntette ki. Elnöke a Művelt nők otthona egyesületnek. 1896. a dunapataji kerület országgyülési képviselővé választotta. 1897 óta cs. és kir. kamarás.

Főmagánvád, l. *Magánvád* (XI. k.).

Fön, l. *Föhn* (VII. k.).

Főnix, l. *Fénix* (VII. k.), *Phoinix* és *Phönix* (XIII. k.).

Föring (färing), izlandi súlymérték = 4·986 kg.

Förster *Vendelin*, l. *Foerster* (VII. k.).

Főrügy (növ.), a tetőrügy meg az oldalrügy közös neve, a mellékrügyekkel szemben, melyek a F. körül szoktak fellépni.

Főszámvevők, l. *Számvevőségek.*

Főtárgyalás (VII. k.). A büntető perrendtartás szerint a F. előkészítése részben a felek, részben a biróság feladata s az idevágó szabályok ugy a törvényszéki, mint az esküdtbirósági F.-re vonatkoznak.

A biróság elnökének teendői: 1. a vádlott kihallgatása az iránt, kiván-e a vádra újból nyilatkozni, új bizonyitékokat megjelölni vagy védőt választani, 2. ha védő hivatalból rendelendő s ez meg nem történt, ez iránt intézkedni, 3. a F. határnapját kitűzni, feleket és képviselőket, a vádhatározatban megjelölt tanukat és szakértőket megidézni. Komoly szükség esetén az elnök hivatalból is idézhet új tanukat és szakértőket. A felek kötelesek ez irányu indokolt inditványaikat a F. előtt négy nappal az elnöknél irásban vagy szóban megtenni. A F. rendszerint az elsőfoku biróság székhelyét, kivételesen azonban az igaz-

ságügyi miniszter engedelmével, máshol is megtartható.

I. A F. vezetése, nyilvánossága és rendje. A F.-t az elnök vezeti, vagyis ő nyitja meg, határoz minden oly indítvány felett, melyben az intézkedést a büntetőperrendtartás a törvényszéknek nem tartja fenn, vezeti a bizonyítást, vádlottat mindig, tanukat rendszerint ő hallgatja ki, az ő feladata a rendnek és a tárgyalás méltóságának a nyilvánosság keretén belül való fentartása. A F. rendszerint nyilvános, ideértve a birói határozatok kihirdetését is, ellenben a tanácskozásnál és szavazásnál csak a birák és jegyző lehetnek jelen. A bíróság a nyilvánosságot a közrend vagy közerkölcs megóvása végett a F. egész menetére vagy annak egy részére kizárhatja, de ekkor is minden vádlott és sértett részéről 2—2 bizalmi férfi lehet jelen. A nem nyilvánosan tartott F. közzététele 3 havi fogházzal és pénzbüntetéssel 1000 koronáig büntethető. A nyilvánosan tartott F.-ról is kizárandók: *a)* a fel nem nőttek; *b)* akik a hely méltóságához meg nem felelően, *c)* bottal vagy fegyverrel jelennek meg s utóbbit nem hivataluknál fogva viselik; *d)* helyszűke miatt a később jelentkezők; *e)* a rendzavarók elnöki rendreutasítás után. Ha a F. alatt valaki a tárgyalóteremben bűncselekményt követ el, a bíróság őt a közvádló indítványára azonnal letartóztathatja, és ellene, ha bűncselekményének elbírálása a törvényszék hatáskörét meg nem haladja, az elintézés alatt levő ügy tárgyalásának félbeszakításával vagy befejezése után azonnal F.-t tarthat és ítéletet vagy perdöntő határozatot hozhat. A törvényszéknek ily esetben hozott közbeszóló határozata ellen felfolyamodásnak nincs helye. Mindazáltal a törvényszék az ügyet rendes eljárásra, esetleg az illetékes bíróság elé is utasíthatja.

II. *A F. megnyitása és a vádlott kihallgatása.* A F.-t az elnök nyitja meg az ügynek, vagyis a vádló, vádlott és bűncselekménynek megjelölésével. A mindig bilincs nélkül, de ha fogva van, őr kíséretében megjelenő vádlottat elnök személyes viszonyai felől kikérdezi, megállapítva az idézettek megjelenését. Tanukat és szakértőket, meghagyván nekik, hogy el ne távozzanak, a részükre kijelölt szobába távolítja. Ha az idézettek mind meg nem jelentek, a törvényszék határoz a felek indítványa alapján a F. megtartása vagy elnapolása iránt. Vádló, vádlott s kötelező védelem esetén védő nélkül F.-t tartani nem szabad. Ügyész nélkül a F. csak főmagánvádas esetekben s csak akkor tartható, ha az ügyész a vád képviseletét át nem veszi. Ha a védő kötelező védelem esetén meg nem jelenik, a jelenlevő ügyvédek közül vádlott választhat vagy elnök kirendelhet védőt. Ha vádlott, tanu vagy szakértő nem jelenik meg, a F. félbeszakításával elnök elővezettetheti. A F. érdemleges része a vádhatározat rendelkező, vagy a vádirat megfelelő részének felolvasásával kezdődik. Az indokok felolvasása mellőzendő. Ezután az elnök a tanuk s többi vádlottak távollétében kihallgatja vádlottat, kihez az elnökön kívül senki sem intézhet kérdést. Az elnök megkérdezi a vádlottól, hogy megértette-e a vádat és tagadó válasz esetén azt neki megmagyarázza, azután pedig kérdést intéz hozzá az iránt, hogy bűnösségét elismeri-e vagy sem. Ha a vádlott tagad, figyelmezteti őt, hogy a váddal szemben a tényállást elbeszélheti, a bizonyítékokra észrevételeit megteheti, a megelőző eljárásban a bizonyítás kiegészítése céljából tett, de mellőzött indítványait ismételheti és új bizonyítás-felvételt indítványozhat. Ha vádlott vallomása lényegesen eltér attól, melyet az előzetes eljárásban tett, ennek okát az elnök megkérdi s előbbi vallomásait felolvastathatja. Ha több vádlott vallomása tér el egymástól: szembesítendők. Vádlott a F. alatt védőjével érintkezhetik, de az adandó feleletre tanácsot nem kérhet és a feleletadást mindig megtagadhatja. Az, hogy a vádlotthoz az elnökön kívül senki sem intézhet kérdést, nevezetes újítás és abból folyik, hogy a vádlott ügyfél s nem bizonyítási eszköz.

III. A F.-on végbemenő bizonyítási eljárást l. *Bizonyítás.*

IV. *Perbeszédekre,* azaz feleknek az ügy elintézésére vonatkozó indítványaira a bizonyító eljárás végleges befejezése után kerül a sor: Perbeszédek: a vád- és védbeszéd s a magánfél felszólalása, amelyek a felsorolás rendjében adandók elő. A védő mellett maga vádlott is beszélhet. Az ügyészi replikák és a védői duplikák száma nincs meghatározva, de az utolsó szó mindig vádlottat és védőjét illeti. A vád és védelem félbe nem szakítható, az elnök által is csak akkor, ha *a)* a közrendet és közerkölcsiséget sérti, *b)* ha bűncselekményt vagy másnak becsületét szükség nélkül érintő kifejezéseket foglalnak magukban, vagy *c)* oly körülményt hoznak fel, melynek bizonyítását a törvény kizárja. A védelmet a büntető perrendtartás nem szabályozza, annak valamint a magánfél civilis igény érvényesítésére szolgáló felszólalásának tartalma céljából következik. A vádindítványt következőleg szabályozza: a vádlónak csak akkor szabad vádlott bűnösnek kimondása tárgyában indítványt előterjeszteni, ha elítélhetőnek tartja. Ekkor nyilatkozik az alkalmazandó büntetési tételről is, de sohasem a kiszabandó büntetés mennyiségéről. Ha a vádlottat elítélhetőnek nem tartja: a vádat indokoltan elejti, ha a tényállást nem látja tisztázottnak: az eljárás kiegészítését indítványozza. Ha a bizonyító eljárás folyamán a vádló a tényállást megváltozottnak látja, jogában áll: *a)* a vádat megváltoztatni; *b)* a F. elnapolását (bizonytalan időre) vagy félbeszakítását (meghatározott időre) indítványozni, hogy megfelelő vádat emelhessen; *c)* ha pedig arról győződik meg, hogy az ügy az esküdtbíróság elé tartozik, oda leendő áttételét indítványozni. Utóbbi két esetben a döntés előtt a vádlott meghallgatandó. A vád megváltoztatása esetén az elnapolás vagy félbeszakítás csak akkor tagadható meg, ha az nem a védelem előkészítésére szükséges, ha pedig a vádló a vád tárgyán kívül más bűncselekményt is lát fenforogni: az indítványnak semmiség terhe mellett mindig helyt kell adni. Egyebekben a bíróság határozata megkötve nincs.

V. *A bíróság határozatát* meghozandó, visszavonul, mialatt fogva levő vádlott a F. teréből eltávolítandó. A bíróság végzéssel vagy ítélettel

határoz. Végzést hoz: *a)* ha az ügy bővebb felderítése végett az eljárás kiegészítését rendeli; *b)* ha vádlott halálát a F.-on konstatálják; *c)* ha vádló a vádat elejti és pótmagánvádló át nem veszi. A *b)* és *c)* alatti esetben az eljárást meg kell szüntetni. Minden más esetben ítéletet kell hozni. A bíróság az ítélethozatalban nincs kötve a vádhoz sem a minősítés, sem a büntetés mértéke tekintetében, de ha a vád tárgyánál súlyosabb deliktumot lát fenforogni, a védelem érdekében feleket — semmiség terhe mellett — köteles meghallgatni, midőn is vádlott kérheti a F. elnapolását s a vizsgálat kiegészítését. E kérelem el nem utasítható, ha a védelem előkészítése érdekében szükséges vagy ha a bíróság oly minősítést sem tart kizártnak, mely halál- vagy életfogytiglani fegyházbüntetést von maga után. Hogy mikor kell marasztaló ítéletet hozni, az a F.-on fenforgott bizonyítékok szabad mérlegeléséből következik. Felmentő az ítélet: *a)* ha a vád tárgya nem büntetendő cselekmény (pl. csak magánjogi jogtalanság); *b)* ha már res judicata; *c)* ha a cselekmény vagy az, hogy vádlott követte el, nincs bebizonyítva (de sohasem teendő ki az ítéletben, hogy a felmentés bizonyítékok elégtelensége miatt történt); *d)* ha az eljárás megindítását (pl. elévülés), a beszámíthatóságot kizáró (pl. elmezavar) vagy a büntethetőséget megszüntethető (pl. jogos védelem) ok forog fenn; *e)* ha a vádemelés előfeltétele (felhatalmazás, kívánat, magánindítvány) hiányzik.

VI. A királyi táblához felebbezett ügyekben (l. *Felebbezés)* a tábla előtt tartott F.-t a büntető perrendtartás mint teljesen új intézményt honosítja meg. A táblai F.-nak, mely elé mindazon ügyek tartoznak, melyek tanácsülésen kívül vagy tanácsülésen el nem intézhetők, a büntető perrendtartás két faját különbözteti meg: a bizonyítás felvétele nélkül és a bizonyítás felvételével megtartott F.-t.

1. *Bizonyítás felvétele nélküli F.-nak* akkor van helye, mikor a felebbezett ügy tényállása vitátlan s csak jogi kérdés bírálandó el. A vádat a királyi főügyészség, a védelmet, ha külön védő nincs, a közvédő képviseli. A szabadlábon levő vádlott s a magánvádló megjelenhet és felszólalhat. A F. megnyitása után az elnök felhivására az előadó a felebbezés-szabta keretben előadja az ügy állását, különösen kiemeli az ítéletnek megtámadott részét és az okokat, melyekkel a perorvoslat támogatva van. Ezután felolvassa vagy felolvastatja az elsőfoku bíróság ítéletét. Szükség esetében felolvashatók az ügynek oly iratai vagy részeik, melyeknek a F.-on való felolvasását a büntető perrendtartás nem tiltja. Az előadó előterjesztésének befejezése után az elnök, a tanács többi tagjai és a felek egyes pontok felvilágosítását és egyes iratok felolvasását kívánhatják. A feleknek erre vonatkozó indítványai felett a tanács határoz. E határozatra, valamint az előadásra megjegyzések nem tehetők. A határozat ellen külön perorvoslat nem használható. Végül az elnök a felebbezőt hivja fel a felebbezés okainak előadására, mire az ellenfél felelhet. A tanács zárt ülésben határoz. Ha anyagi semmiségi ok miatt történt a felebbezés vagy az hivatalból veendő figyelembe, a tábla az ítélet egészben v. részben való megsemmisítése mellett megfelelően ítél, ha alaki semmiségi ok miatt: az elsőfoku ítélet egészben való megsemmisítése mellett végzést hoz, ha azonban az ügy érdemben is elbirálható: ítél. Amennyiben semmiségi okok nem forognak fenn: az elsőfoku ítélet nem felebbezett részét érintetlenül hagyja, felebbezett részét pedig vagy helybenhagyja, vagy megváltoztatja. Ha azonban a törvényszék felmentő ítélete ellen a vádló felebbezett és a vádlott a felebbviteli F.-ra nem jelent meg, a királyi itélőtábla az elsőfoku ítéletet a vádlott terhére nem változtathatja meg. Ha a királyi itélőtábla azt találja, hogy az elsőfoku ítélet az elmaradt vádlott terhére volna megváltoztatandó, köteles ezt előbb kihallgatni és e végett a felebbviteli F. félbeszakítása vagy elnapolása mellett megidéztetni, esetleg elővezettetni. Ha a vádlott az elsőfoku bíróság ítéletének meghozása után meghalt, a királyi itélőtábla hatályon kivül helyezi az elsőfoku ítéletet és végzéssel megszünteti az eljárást. Mindazáltal ha az elsőfoku ítélet a vádlottat bűnösnek nyilvánította és e tekintetben nem volt felebbezve: a királyi itélőtábla az ítéletnek a magánjogi igényre vonatkozó részét felülvizsgálhatja.

2. *A bizonyítás felvételével* megtartott táblai F.-ra is általában a törvényszéki F. szabályai találnak alkalmazást, melytől főleg abban különbözik, hogy legtöbbször csak a bizonyítás egy részének ismétlésére vagy új bizonyíték felvételére fog kiterjedni. A táblai F. ez alakjánál a törvény vádlott jelenlétét és kihallgatását megkivánja, valamint, hogy a többi felek sem kifüggesztés, hanem idéző levél által értesitendők a F. határnapjáról, mely a vádlottnak szóló idézés valószinü kézbesítése után legalább 15 napra tüzendő. Ennek célja az, hogy vádlott előkészülhessen, miért is a 15 napi időköz elmulasztása miatt halasztásnak csak akkor van helye, ha vádlott az idő rövidsége folytán meg nem jelenhetett vagy védelme iránt nem intézkedhetett. Ebből következik, hogy vádlottnak és védőjének szóló idézés kelléke a bizonyítás irányának és a felveendő bizonyíték megjelölése. A megidézettek megjelenésének az elnök által történt megállapitása után (ha meg nem jelentek, a tanács határoz a F. megtartásáról) az ügy tárgyalása a törvényszék itéletének és ha a felebbező vagy ellenfele a F.-ra nem küldtek képviselőt, a felebbezések és ellenészrevételek felolvasásával kezdendő meg. Ezt, amennyiben csak a vádlott kihallgatása v. a bizonyításnak csak részleges ismétlése vagy pótlása volt elrendelve, az ügyállásnak előadása a tanuk és a szakértők távollétében követi. Ama vádlott, tanu vagy szakértő vallomása, illetőleg véleménye, kinek a F.-ra való megidézését a tanácsülés nem találta szükségesnek, a kir. tábla határozata alapján felolvasható. Ha a kir. tábla az egész bizonyítás ismétlését rendelte el, a vádlott kihallgatása és a bizonyítás felvétele a törvényszék itéletének, illetőleg a felebbezésnek és az ellenészrevételeknek felolvasása után teljesitendő és ez esetben az ügy előadása elmarad. Ha pedig a királyi tábla a felebbviteli F.-on csak a

vádlottat hallgatja ki, vagy csak egyes bizonyítékot vesz fel, ennek az ügy előadása után kell történnie. Ha az a tanu, akinek vallomására valamelyik fél új bizonyíték gyanánt hivatkozott, jelen van vagy azonnal előállítható és személyazonossága igazolható, a királyi tábla a F.-on is elrendelheti nyomban való kihallgatását, mely azonban csak a vádlott jelenlétében foganatosítható. Ily esetben a vádlottnak rövid úton való megidézése vagy elővezetése is elrendelhető, ha ez azonnal megtörténhetik. A határozathozatal ugyanugy történik, mint a bizonyítás felvétele nélkül megtartott F.-on. VÁMBÉRY.

Főtelekjegyzőkönyv. A betétszerkesztést megelőző helyszinelési szabályok szerint, ha valamely uradalomnak több községben is voltak birtokai, az uradalom kívánságára az ugyanazon vármegyében (szék, kerület) fekvő több községben levő összes ingatlanát egy telekjegyzőkönyvbe össze lehetett hozni, amelyet aztán az uradalom főhelyével azonos székhelyű telekkönyvi hatóságnál vezettek. Az ilyen több község területéhez tartozó ingatlanokról vezetett telekjegyzőkönyvet nevezték *fő-* v. *össztelekjegyzőkönyvnek*, azokat a részleteket pedig, amelyek a F.-be különböző községek területéről össze voltak hozva, *konstitutiv parcelláknak* hivták. Mig a betétszerkesztést egész hazánkban be nem fejezik, mindig találhatunk ilyen fő- v. össztelekjegyzőkönyveket és konstitutiv parcellákat. F. azon községbeli telekjegyzőkönyv lett, melybe a jószágtest első részletét, ahonnan az egész uradalmat igazgatták, felvették. A F.-höz külön címlapot fűztek, melyen a F. száma, a község és a birtok általános neve fel volt irva és az egyes községi telekjegyzőkönyvek, melyekből a F.-et összeállították, táblázatosan fel voltak sorolva. A F.-be felvett bármely községbeli ingatlanra csak a F.-be való bejegyzés által lehetett bármiféle jogot (tulajdon, zálog, szolgalom) szerezni. Az egyes községek telekjegyzőkönyveibe ugyan szintén fel voltak véve az össztelekjegyzőkönyv tárgyai, a konstitutiv parcellák, de azokhoz B. C. (tulajdoni és teher-) lapot nem vezettek, csupán az volt megjegyezve bennük, hogy a F.-et hol és melyik szám alatt vezetik. A betétszerkesztés az ilyet tovább nem türi meg, mert ennek az az elve, hogy minden ingatlan annak a községnek telekkönyvébe, betéteibe veendő fel, amelyhez közigazgatásilag tartozik, s amennyiben ilyen F.-ekkel találkozik, menten szétosztja a konstitutiv parcellákat, mindegyiket a maga illetékes községének telekjegyzőkönyvébe. V. ö. a 19,665/1893. sz. igazságügyminiszteri rendelettel közölt utasítás 20., 33. §-át; az 1886. XXIX. t.-c. 2. § 2. bekezdését. TÖRÖK.

Főusztatógát, mindig a fő völgyben van elhelyezve, az összes fentebb fekvő mellékvölgyek vizét felfogja s mindaddig, mig az úsztatás fölötte folyik, a felülről érkező fa számára elővizet szolgáltat; célszerübb azonban csatorna segélyével megkerülni, mert igy a meglevő vizkészlet, mint fő viz legjobban kihasználható. CSY.

Fővárosi rendőrség, l. *Államrendőrség* (I. k.) és *Rendőrség* (XIV. és XVIII. k.).

Fr., természetrajzi nevek mellett *Fries* Illés Magnus (VII. k.) nevének rövidítése.

Fraas *Oszkár*, német geologus, megh. Stuttgartban 1897 nov. 22.

Fraikin *Károly Ágost*, belga szobrász, megh. Brüsszelben 1893 nov. 22.

Fraknói *Vilmos* 1892 óta a m. tud. akadémia igazgatótanácsosa, 1897 nov. 21 óta a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi muzeumok és könyvtárak fő felügyelője, 1898 nov. 8. óta krasznai főesperes. Újabban megjelent művei: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig* (Budapest 1895); *Mátyás király levelei. Külügyi osztály. II. köt., 1480—1490.* (u. o. 1895); *A Hunyadiak és Jagellók kora* (Magyar Nemzet Története, IV. köt., 1896); *Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás első meghonosítója Magyarországban* (u. o. 1898); *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* (u. o. 1899); *Anna szász hercegnő magyar trónkövetelő* (Századok 1897); *Mátyás király magyar diplomatái* (cikksorozat u. o. 1898—99. évf.); *Endre és Johanna házasságkötésének történetéhez* (u. o. 1898); *Pecchinoli Angelo pápai nuntius Mátyás király udvaránál 1488—1490.* (Kath. Szemle 1898); *Szent László király ereklyetartója Raguzában* (Arch. Ért. 1898); *Werbőczy István életrajza* (Magyar Tört. Életrajzok XV. évf. 1899); Prolegomena ad «Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis» (2 köt., Budapest 1899). *Hunyadi Mátyás király* c. művét az akadémia 1895. a Marczibányi-jutalommal tüntette ki.

Francavilla, francia szobrász, l. *Francheville* (VII. k.).

Franchi *Ausonio*, olasz filozofus, hetven éves korában visszavonta korábbi filozofiai nézeteit (Ultima critica c. művében) és szerzetes lett; megh. a castellettói karmelita kolostorban 1895 szept. 11.

Francia-Guinea, l. *Guinea* (VIII. k.) és *Szenegambia* (XV. k.).

Francia-India a neve az elő-indiai francia birtokoknak, amelyek öt külön városból és a körülök fekvő községekből állanak és összesen 50,803 ha.-nyi területet foglalnak el. A lakosok száma az 1895-iki népszámlálás szerint 286,913 (köztük alig 1000 európai), és pedig az öt városban: Pondicseriben 49,052, Karikalban 19,172, Csandernagorban 24,059, Mahéban 8911 és Janaonban 5011, a községekben és pedig Ulgaretben 57,742, Villenurban 49,932, Nedunkaduban 24,256, Bahurban 31,818 és La Grande Aldéeben 16,948. F. kormányzója Pondichéryben lakik. A 3 tengerparti városban (Pondichéry, Karikal és Mahe) 1895. érkezett 428 hajó (562,000 t.) és távozott 432 (560,868 t.). Az 1898-iki költségvetés szerint Franciaország a gyarmat kiadásának fedezésére 322,629 frankot fordított.

Francia-Indokhina név alá foglalták újabban a Hátsó-Indiában fekvő francia gyarmatokat és pedig Kokinkhinát, Tonkingot, Annamot és Kambodsát. Az indo-khinai főtanács állapítja meg ezen francia gyarmatok budgetjét. 1896. Annamban a behozatal 3·8, a kivitel 2·3 millió frank volt; kikötőibe érkezett 260 hajó (105,178 t.) és távozott 352 (113,561 t.). Kambodsában a behozatal 4, a kivitel 10 millió mexikói dollárra, Kokinkhinában 2·2, illetőleg 7·5 millió frankra rú-

gott. V. ö. Indo-Chine française. Rapport général sur les statistiques des douanes (évenként).

Francia irodalom 1894—99. *A regény.* E téren *Zola* Emil uralkodik, a nagy Balzac méltó utóda, aki a Rougon-Macquart-ciklus befejezése után Les trois villes c. regénysorozatával tartotta ébren az egész művelt világ érdeklődését. E műben a vallás problemáját feszegeti, a szabad gondolkozás és az egyházi dogmák összeütközésének keretében. A regények hőse, Pierre Froment, fiatal pap, aki kétségeitől gyötörve előbb Lourdesba, majd Rómába, végül Párisba megy, ahol leveti a papi ruhát, megnősül és a vallási kérdések vitatását abbanhagyva, természettudományi kutatásokra adja magát. A trilogia első része (Lourdes) 1894-ben jelent meg és mindenütt óriási feltűnést, a klerikálizmus táborában pedig nagy megütközést keltett. A második rész (Rome) 1896. látott napvilágot és azokat a hiu kisérleteket vázolja, amelyeket a regény hőse tesz, hogy levétesse az indexről azt a könyvét, amelyben a katolikus egyház liberális reformját sürgette. A ciklus harmadik kötete (Paris) 1898 tavaszán jelent meg. Ebben Pierre Froment arra a meggyőződésre jut, hogy a nagyvárosi testi és lelki nyomoron még a jótékonyság sem segíthet, pedig ez volt az, ami eddig a papi pályához leginkább kötötte. A regény hátteréül Zola felhasználta az 1892- és 1893-iki anarkista bombamerényleteket, amelyeknek okát a nyomorból származtatja. E regénynek könyvben való megjelenése előtt néhány héttel (1898 jan. 17.) Zola megirta hires röpiratát, a *J'accuse*-t, amelylyel beleavatkozott a Dreyfus-ügybe és az első, leghatalmasabb lökést adta meg az 1894-ben hozott itélet reviziójához. 1896. Zola a Figaróban a politikai és irodalmi cikkek sorozatát tette közzé, amelyek utóbb Nouvelle campagne c. alatt könyvalakban is megjelentek. E cikkek közül különös figyelmet érdemelnek azok, amelyekben azokat az ifju irókat támadja, akik elhagyták az ő naturalizmusának zászlaját és, nézete szerint, a politikában és művészetben egyaránt a reakció karjaiba fognak esni. — *Goncourt* Ödön, aki 1870. elhalt öcscsével, *Goncourt* Gyulával együtt és utóbb egyedül a naturalista regényt művelte és e téren Zola előhirnöke volt, élete utolsó éveiben két japán festőre vonatkozó tanulmányokkal és a Journal des Goncourt kiadásával foglalkozott. A Goncourték naplójából egyes részletek magyarul is megjelentek a Budapesti Hirlap tárcarovatában. E napló három sorozatban a két testvérnek egyes nevezetes emberekkel való személyes érintkezéséről tartalmaz érdekes feljegyzéseket, amelyek az ifjabbik Goncourt halála után csupán Ödönt illetik. Goncourt Ödönnek halála után (1896 jul. 16.) egyik régi barátja, *Daudet* Alfonz, a finom reálista regényiró is meghalt 1897 dec. 18. Utolsó három művében előbbi regényeinek legbájosabb elemét, a humorisztikust kissé háttérbe szorította és fontos morális és társadalmi kérdésekkel foglalkozott, mit talán Zola hatásának lehet tulajdonítani. Rose et Ninette-ben (1892) azt az áldatlan hatást mutatja meg, amelyet a házasfelek válása gyermekeikre tesz. A La petite paroisse (1895) bocsánatra oktatja a férjet neje iránt, aki könnyelműségből botlott, de ezért fájdalmasan megbünhődött. Két hónappal halála után megjelent Le soutien de famille c. regényében a vagyontalan polgári osztály tudós kiképzése ellen protestál és a harmadik köztársaság vezető politikusait szatirizálja. — Zola mellett a regényirók között talán a legkiválóbb helyet *Bourget* Pál foglalja el, aki az arisztokraták életéből választja regénytárgyait és főleg finom lélektani problemák megoldásán fáradozik. 1892. megjelent Cosmopolisában, amely Rómában játszik, érdekesen mutatja be a különböző népek fiait a maguk nemzeti sajátosságaival egyetemben. A regény mesejéül a velencei arisztokrácia egy leányának szerelmi története szolgál. Az Une idylle tragique (1896), amely magyarul is megjelent, szintén kozmopolita társaságban játszik a Rivierán. A hősnő morganatikus felesége egy főhercegnek, aki vegytannal foglalkozik és anarkista nézeteket vall. 1898. megjelent regényében: La duchesse bleueben (megvan magyarul is) egy színésznő, egy drámairó és egy festő művészeti egoizmusát tünteti fel. Bourget novellái, melyeket a Voyageuses (1897), Recommencements (1897) és Complications sentimentales (1898) c. kötetekben gyüjtött össze, ugyanazokkal a qualitásokkal dicsekednek, aminőkkel regényei. 1894-ben Bourget hosszabb tanulmányutat tett É.-Amerikában és ez utazása eredményekép kiadta kétkötetes Outremer (1895) c. regényét, amelyben az északamerikai életet nagyon elismerőleg vázolja. — *Loti* Pierre, családi nevén *Julien Viaud*, újabban az útleirások művelésére adta magát. Egyiptomban és Palesztinában tett útja után 1895. három kötet ilyen útleirást bocsátott közre: Le Désert, Jérusalem és La Galilée, amelyekben a természet képei mesterileg vannak ecsetelve. 1893-ban illusztrálva és 1898. képek nélkül megjelent regénye Le matelot, egy tisztségre aspiráló és közönséges matrózzá sülyedt tengerész szomoru történetét adja. Loti legjobb művei közé való 1897. megjelent regénye, Ramuntcho, amelyben a baszk parasztok életmódját és a spanyol tengerpart csempészeinek kalandjait irja le egy megható szerelmi történet keretében. — *France* Anatole, a legkiválóbb francia stiliszták egyike, Renan szellemét vitte be regényeibe. 1892. megjelent La vôtisserie de la reine Pédanque c. regényének egy erkölcstelen, de hitbuzgó pap, Coignard abbé a hőse, akinek 1893. megjelent Les opinions de Monsieur Jérôme Coignard c. regényében mindenféle szellemes és merész véleményeket tulajdonít a különböző napirenden levő kérdésekről. Le lys rouge-a (1894) modern társadalmi regény, amelyben az alapjául szolgáló szenvedélyes szerelmi történeten kivül főleg az elméleti anarkizmusra, a Napoleon-kultuszra és egyéb hasonló dolgokra vonatkozó szellemes fejtegetések érdekesek. Utolsó három kötetének: L'orme du mail (1897), Le mannequin d'osier (1898) és L'anneau d'améthyste (1899) a filologia egy professzora, Bergeret a hőse, aki abban a vidéki városban, amelyben él, függetlensége révén városszerte kellemetlenségeket okoz és emiatt maga szenved a legtöbbet. — *Theuriet* André tovább is arra törekszik regényeiben, hogy szerető gonddal megraj-

zolt vidéki keretben egyszerű mesét és néhány az életből kiragadt jellemet állítson elénk. Utóbbi időben megjelent regényei közül említendők: La chanoinesse (1893), amely a forradalom korában játszik; Brisfleury (1897), amely a szerző hazájában, Lotaringiában, egy ifjusági szövetkezetnek történetét adja; Lys sauvage (1898), amelyben egy púpos parasztleánykát mutat be, akit buzgó ájtatossága tett tönkre; Dans les roses (1899) egy rózsatenyésztő történetét tartalmazza, aki a városi politika útvesztőiben téved el. 1896. megjelent regényében (Années de printemps) Theuriet a maga ifjuságát és hivatalnoki pályáját irja le addig, amig az irodalmi pályára lépett. — *Fabre* Ferdinánd, aki 1898 febr. 12. halt meg, 1895. és 1896. befejezte humoros gyermekregényét, Mon ami Gaffarot és a Cevennekben játszó, Taillevent c. parasztregényét. Különösen kitünőek a francia papság életéből vett erőteljes jellemrajzai. — *Cherbuliez* Viktor (megh. Párisban 1899 jul. 2.) utóbbi időben a német irodalom egyes kiváló műveinek kritizálására szentelte magát. E nemü munkái a Revue des Deux Mondesban, Gustave Valbert álnév alatt jelentek meg. Két utolsó regénye: Le secret du précepteur (1893) és Jaquine Vanesse (1898) nem tett nagyobb hatást az olvasó közönségre. — *Coppée* Ferenc szintén a regény művelésére lépett 1896. megjelent Le coupable c. regényével, amelyben az államügyész önmagát jelenti ki az igazi bünösnek, amikor tőle elhanyagolt törvénytelen fiát mint bünöst eléje vezetik.

Az ifjabb regényirodalom munkásai mind Zola hatása alatt kezdtek működni, most azonban legnagyobb részük a mesterétől eltérő uton halad. Legérdekesebb e tekintetben *Huysmans* (Jonis Károly). Valamikor közreműködött Zola Soirées de Médau-jai irásánál, utóbb azonban megtért és misztikus lett, aki csak a templomokban és kolostorokban érzi jól magát. Átmenetül a szatanizmusról irott regénye: Là-bas (1893) szolgált. 1895. megjelent regényében, En route, a párisi templomokat és hősének, Durtalnak egy trappista-kolostorban való időzését irja le. La Cathédrale (1897) című műve egészen a chartresi székesegyház lelkes leirásának van szentelve és egyszersmind arra törekszik, hogy Zola Lourdesjának antiklerikális tendenciájával szembeszálljon. — *Margueritte* Pál, aki eleinte szintén a naturalistákhoz tartozott, testvérével, Viktorral együtt az 1870-iki háboruról és következményeiről irt regényt, amely Zola Débâclejával ellentétben, a császárság tisztikarát kedvező világításban tünteti föl. A regény első kötete: Le Désastre 1898. jelent meg. Kedves könyv Margueritte Pálnak önéletrajzi gyermektörténete: Poum (1897). Még Margueritteék előtt követték a Goncourtok példáját Joseph Henri és Justin *Rosny* (tulajdonképeni nevök *Boex*), akik mindig közösen irták műveiket. Elhagyták a naturalisztikus irányt és a nagy társadalmi kérdést feszegetik. L'impérieuse bonté (1894) c. regényükben a párisi jótékonysági egyesületekkel foglalkoznak, L'indomptée-ban egy nő-orvosról van szó, akinek a kisvárosi előítéletekkel kell megküzdeni. Nagyon is keresett pszihologiai problémákat tárgyalnak Un double amour (1896) és Une rupture (1897) c. regényükben. — *Rod* Eduárd, aki szintén naturalista volt és most a Revue des Deux Mondesban *Cherbuliez* Viktor helyét foglalja el, aki épp ugy mint ő, szintén svájci származásu: La vie privée de Michel Teissier (1893) és La seconde vie de Michel Teissier (1894) című regényeiben a rendetlen magánélet áldatlan hatását vázolja a politikai tevékenységre. Svájci hazájának köszönheti Les roches blanches (1895) című regénye anyagát, amelyben egy nyugatsvájci papnak platonikus hajlamát irja le egy szerencsétlenül férjhez ment nő irányában. Lahaut (1897) c. regényében történetét adja egy svájci falunak, amelyet a külföldi ipar demoralizált. E kiváló művek fölött is magasan áll Le ménage du pasteur Naudié (1898) című regénye, amely egy szegény francia lelkipásztor szerencsétlen házasságát tárgyalja egy elkényeztetett és kissé exaltált fiatal leánynyal, aki a gazdag kereskedő-osztályból való. Az egyedüli tanítvány, aki Zolához hű maradt, *Alexis* Pál, de sem regénye, Madame Meuriot (1890), sem novellái nem keltettek nagy hatást. Legtöbbet érnek párisi tolvajnyelven irott anekdotái, amelyeket *Tublot* álnév alatt tesz közzé a lapokban. — *Prévost* Marcel azt a kijelentést tette, hogy a George Sand kultiválta idealisztikus regényt akarja tovább művelni, de 1894. megjelent regénye: Les demi-vierges, amelyben a gazdag osztályok szabadon nevelt leányainak erkölcstelen életfölfogását festi, nem igen felel meg az igért programmnak. Ezt a regényt Prévost drámává is átdolgozta, amely Századvégi leányok címen a nemzeti szinházban is szinre került. Legújabban Prévost a Demi-vierges-nek mintegy ellentéteképen Vierges fortes c. regényt irt, amely most jelen meg magyarul is. Lettres de femmes (1892), Nouvelles lettres de femmes (1895) és Dernières lettres de femmes (1897) című művei mellett különösen érdekes Le jardin secret című regénye (magyarul is megjelent), amelyben a feleség hallgatagon megbocsátja férjének hűtlenségét, mert noha hű maradt hozzá, de azért tudja, hogy szive titkos rejtekében egy másik iránti vonzalmát őrzi. — A szalonregény kultiválói között Bourget mellett *Hervieu* Pál nevezetes, aki keserű hangon leplezi le az előkelő világ alakjait. Ilyen regény a Peints par eux-mêmes (1893), amelynek szomoru hősei és hősnői önmagukat irják le. L'armature c. regényében azt az alapgondolatot fejti ki, hogy csupán a pénzbeli tekintetek azok, amelyek a jellemtelen embertömeget összetartják. — A fiatalok között talán *Bazin* René az, aki az idealisztikus irányt a legszerencsésebben kultiválja a regényben. 1897. megjelent regénye: De toute son âme munkásregény, amelyre 1899. La terre qui meurt c. regénye következett; ez legjelentékenyebb műve és a vendéei parasztok között játszik. Érdekes útleirásokat is irt Bazin Olasz- és Spanyolországról. — Jelentékeny lélekboncoló tehetségről tesz tanuságot *Vandérem* Fernand, akinek La cendre (1894) és Charlie (1896) c. regényein kivül főleg Les deux rives (1897) c. regénye érdekes, amelyben egyfelől a tudósvilágot, másfelől a kereskedelmi világot mutatja be. — *Barrès* Móric regényében, L'ennemi des lois-

ban (1892), a Nietzschére emlékeztető én-kultusz anarkisztikus szinezetben jelent meg. Les déracinés című regényében Párisnak a vidékre tett demoralizáló hatását rajzolja. — *Adam* Pál L'année de Clarisse (1897) c. regényében egy színésznő lélektanát adja; La bataille d'Uhde (1897) regénye egy csata-epizódot tartalmaz levélformában; La Force (1899) c. regényében mesteri rajzokat ád Napoleon háboruinak korából. — *Daudet* Leo, Daudet Alfonz fia, aki apja életrajzát is megirta (1898), Les Morticoles (1894) c. szatirikus regényével tünt fel, amelyben a mai orvosok nyereségvágyát bélyegzi meg. Un voyage de Shakespeare (1896) c. regényében a nagy drámairót a német szatirikussal, Fischarttal együtt szerepelteti Amsterdamban. — Külön állást foglal el a regényirók közt *Péladan* Jozefin, aki 14 kötetre tervezett művében (Éthopée, La décadence latine), amelyből a 13. kötet: Finis latinorum 1899. jelent meg, a katolikus egyház hanyatlását és bukását demonstrálja. — Nagy sikert aratott egy az antik korban játszó regényével, az Aphroditeval (1896) *Louys* Péter, akit azóta az elsők közt emlegetnek a fiatal generációban. — A női regényirók közt *Gréville* Henry (Alice Durand-Fleury) nevezetes, aki Fidelko-ban (1893) egy lelkiismeretlen orosz zongorajátékos történetét adta. Villorée-ban (1898) a vidéki snobizmus alakjait szatirizálja. — Eredeti tehetségről tanuskodik de *Bouet* Mária Anna, aki Irországról irott rajzaival tette ismertté nevét. Kedves témája a független nőnek a magasabb társaságban elfoglalt helyzete. Confessions d'une fille de trente ans (1894), Roman de femmes (1895), Parole jurée 1897) című regényeiben ezzel foglalkozik. — *Gyp* (Martel de Mirabeau grófnő), a dialog-formában irt borsos regényt kultiválja kiváló szeretettel. Ide tartoznak Leurs âmes (1895) és Eux et Elle (1898) című művei. Egyéb regényei között legjobb Le mariage de chiffon (1894). Nagy izléstelenségről tanuskodnak Le journal d'un philosophe (1892); Les gens chic (1896) és Le journal d'un grinchu (1896), amelyekbe a Dreyfus-ügyet is belekeveri.

A *dráma*. A *prózában* irt francia dráma Dumas fils halála óta (1895 nov. 27.) szemmel láthatólag hanyatlott. Ez idő szerint a színpadot még mindig az öreg *Sardou* dominálja, aki majd minden évben ir darabot. 1893. európaszerte nagy sikert aratott Madame Sans-Gêne c. drámájával, amely Napoleon korában játszik és amelyet Szókimondó asszonyság címmel a népszinház is nagy siker mellett adott elő. Kevesebbet ér a Sarah Bernhardt számára irott Gismonda (1894). Ugyszintén nem ér sokat Marcelle (1895) c. drámája, amely a nemzeti szinházban is szinre került. Spiritisme című darabjával (1897) Sardou a spiritizmussal tett kisérletet, de kudarcot vallott; Pamélája (1898) ismét a francia történelemből veszi tárgyát. Nagy sikere volt legújabban Sardou Robespierrejének, amelyet az angol Irving számára irt és amely először Londonban került szinre (1899). — A modern francia vígjáték egyik brilláns képviselője, *Pailleron* (megh. 1899.) főleg a modern társadalmi félszegségeket szatirizálta darabjaiban. Nagy sikert aratott 1894. szinre került Cabotins (a nemzeti szinháznak Komédiások című műsordarabja) c. vígjátéka, amelyben a fiatal művészek és kezdő politikusok stréberségét gúnyolta ki. Azóta csak két egyfelvonásos vígjátékot irt: Mieux vaut douceur és La violence, amelyek a nemzeti szinházban is szinre kerültek. — *Lemaître* Jules darabjait finom irónia és éles pszihologia jellemzik. Les Rois (1893) c. drámájában egy régi uralkodóház bomlását vázolja, célzással Rezső magyar trónörökös titokzatos halálára. L'âge difficile-je (1895) azt példázza, hogy az öreg kor sem óvja az embert bolondságok elkövetésétől. Legjobb darabja: Le pardon (1895); ebben egy házaspár helyzetét tárja fel és a férj által megbocsáttatja az asszony ballépését. Nagy sikere volt L'Aînée (1898) c. darabjának is, amelynek egy protestáns papleány a hősnője, aki szülei és hugai egoizmusának esik áldozatul, mig végre maga tépi szét bilincseit. — *Hervieu* Pál, aki a regényirás terén is kitünt, 1895. szinre került Tenailles c. drámájával keltett feltünést. E darab A bilincs cimmel a nemzeti szinházban is előadásra került, de a magyar közönségnek nem igen tetszett. Következő darabjában: La loi de l'homme (1897) egy megcsalt asszonyt mutat be, aki becsületes marad, de utóbb arra kényszerül, hogy leányát férje szeretőjének fiához adja feleségül. — Ugyanilyen problémákkal foglalkozik *Brieux* Eugène is, csakhogy hőseit és hősnőit leginkább a polgári és munkásosztályból veszi. Blanchetteben, amely 1892. nagy sikert aratott, egy parasztleányt mutat be, aki hamis helyzetbe jut az által, hogy kisasszonynak nevelték. Les Bienfaiteursben (1895) a hivatalos jótékonyságot gúnyolja. L'Évasion-ját (1896), amelyet az orvosok és az örökösödési teoria ellen irt, a nemzeti szinházban is előadták Szabadulás cimén, de sikert nem aratott. — *De Curel* François drámáit finom lelki elemzés karakterizálja, ennélfogva sikert inkább a kritikusok táborában, mintsem a nagy közönség előtt arat. Le repas du lion (1897) című darabjában a szociális kérdéssel foglalkozik és kimutatja, hogy az egyenlőség az emberek között utópia marad. Érdekes Curelnek La nouvelle idole (1899) c. drámája, amelyben egy tudóst mutat be, aki a rákbetegség gyógyitásának szenteli magát s utóbb kutatásainak áldozata lesz. — *Lavedan* Henri Le prince d'Aurecjével (1892) aratta első nagy sikerét. Ezután következő darabja: Viveurs a párisi jómódu osztály feslett életmódját mutatja be. Le nouveau jeu (1898) c. darabja, amelyet a vígszinház Szecesszió c. alatt készül előadni, rendkivül komor, de a könnyelmű párisi házasságokat találóan illusztrálja. — *Donnay* Móric 1895. nagy sikert aratott Amants c. drámájával, amelyben egy megható szerelmi történetet ád. 1897. került szinre hasonló tartalmu darabja: La Douloureuse és 1898. L'Affranchie. — *Hermant* Ábel La Meute (1896) c. darabjával kezdte meg drámairói munkásságát, amelyben egy hiu dúsgazdag ember parazitáit és kizsákmányolóit állitja elénk. La Carrièreje (1897) a diplomaták szatirája. Les Transatlantiques (1898) a Párisba özönlő gazdag amerikaikat gúnyolja. — A vígjáték egyik kiváló képviselője *Meilhac* Henrik 1897 jul. 7. halt meg. Utolsó sikere Ma cousine c. darabja volt (1892). Követői közül *Gan-*

dillot Léon nevezetes, aki La Tortue (1896) és L'Amoreeur (1898) c. darabjaival nagy sikert aratott. — Nagy sikerei vannak *Feydeau* Georgesnak is, akinek bohózataiban: Monsieur chasse (1892), Champignol malgré lui (1892), L'Hôtel du libre échange (1894), Le Dindon (1896) és La dame de chez Maxime (1899), amelyek legnagyobb részt a magyar szinpadokon is tetszés mellett kerültek előadásra, sok ötlet, szellem, jókedv, de főleg sok helyzetkomikum van. — *Bisson* Alexandre, aki ezekkel a qualitásokkal még nagyobb mértékben rendelkezik, La famille Pont-Biquet (1892), Monsieur le Directeur (1895), Disparu (1896), Le contrôleur des wagons-lits (1892) c. bohózataival aratott zajos sikereket. Legtöbb darabja nálunk is szinre került. — A drámairók közül megemlítendők még *Valabrègue* Albin, akinek Le premier mari de France (1893) c. vígjátéka nagy tetszés mellett került szinre. A népies, érzékeny darabokat nagy sikerrel *Decourcelle* Pierre kultiválja, aki minden tekintetben méltó az 1899 jun. 25-én elhunyt *d'Enneryhez*. Les deux gosses (1896) c. darabját A két tacskó cimmel a népszinház is előadatta. — *Ohnet* Georges is irt egy ilyen népdrámát: Colonel Roquebrune (1895), amely a magyar szinházban került szinre, de sikert nem aratott.

A *verses dráma* még mindig eléggé virágzik a francia szinpadokon, de több benne a retorikai pompa, mint az igazi költői tartalom. Egyik nevezetes kultiválója de *Bonnier* Henrik, akinek Le fils de l'Arétin (1895) c. darabja, amely a Comédie Françaiseban került szinre, a modern naturalisztikus irodalomnak demoralizáló hatását vázolja a hirhedt szatirikus iró, az olasz Aretino történetének keretében. *Meurice* Pál Struenseejének (1898) a hires dán miniszter a hőse, aki a királyné iránt érzett szerelme miatt elhanyagolja reformterveit és emiatt bukik. *Coppée* François tragédiája: Pour la couronne (1895), amelyben a fiu megöli apját, hogy ez hazaárulást ne követhessen el és azután magára veszi a hazaárulás bűnét: nálunk is szinre került az *Ábrányi* Emil szép fordításában, de sikert nem aratott. *Richepin* Jean Chemineau-jában (1897) egyszerű falusi történetet dramatizál. Vers la joie (1892) darabja, amelyben a pesszimizmus ellen küzd, nem igen tetszett; La Martyre-ja (1898) pedig megbukott a Comédie Françaiseben. Említenünk kell még *Silvestre* Armand-t (Izéyl, 1894; Tristan de Léonois, 1897), *Mendès* Catulle-t, akinek La reine Fiamette-je nagy sikert ért 1898. az Odéonban, továbbá *Déroulède*-et, akinek Messire Dugueselin (1895) c. hazafias tendenciáju darabja jelentékeny sikert aratott. Az utóbbi évek legnagyobb sikere a *Rostand* Edmondé volt, aki Les Romanesques (1894), La princesse lointaine (1895), La Samaritaine (1897) c. verses darabjai után megirta Cyrano de Bergerac-ját (1897), amely egész Franciaországban óriási hatást keltett. A darabnak a cimben szereplő XVII. sz.-beli francia költő a hőse, aki szerelmes unokahugába, Roxaneba, de szerelmét nem meri megvallani neki, mert attól tart, hogy kikosarazza igen csúf, nagy csőrszerű orra miatt. A költő szive lángoló érzéseinek kifejezését egy csinos, de szellemtelen tiszt, Christian útján, akibe Roxane beleszeret, juttatja imádottjához, aki rajong azokért a szerelmes levelekért, amelyekről azt hiszi, hogy Christian irja. Cyrano csak halála pillanatában — a tiszt a csatamezőn esik el — vallja be ezt a jámbor csalást és szive titkát Roxanenek, aki ekkor először és utoljára megcsókolja. A darab gazdag költői szépségekben, verselése mesteri és az egészen a romanticizmus szelleme érzik. *Ábrányi* Emil a nemzeti szinház megbizásából magyarra is lefordította.

Lirai költészet. Az utóbbi években azok a költők, akik, mint *Coppée* és *Sully-Prudhomme* nagy elismerést vívtak ki, az irodalom más terén próbálkoztak meg. *Leconte de Lisle*-lal, aki 1894 jul. 17-én halt meg, sirba szállt az utolsó költő, aki Hugo Viktor mellé volt állítható. 1896 jan. 8-án meghalt a zseniális, de elzüllött és extravagáns *Verlaine* Pál, valamint a legújabb költői generáció vezére, *Mallarmé* Stéphane is (1898 szept. 8-án), akinek verseit állítólag csak legbensőbb hivei értették meg. Helyébe *Dierx* Léont választották, akinek sok szép költeménye van; mindben a pesszimizmus és a vallástalanság hangja dominál. *De Hévédia* J. M. kizárólag a szonettet müveli; *Richepin* 1893. adta ki Mes paradis c. verskötetét, amelyben Blasphèmes-jével és Caresses-ével ellentétben a családi élet boldogságát zengi. Legszebb költeményei Les jeux rustiques et divins c. alatt 1897. jelentek meg összegyüjtve.

Irodalomtörténet és kritika. Első helyen említendő *Petit de Julleville* L. 1896. megkezdett műve, melyet 40 szaktudós közreműködésével ad ki, a Histoire de la langue et de la littérature française, des origines à 1900, amely 8 testes, illusztrált kötetben a francia nyelv és irodalom egész nagy anyagát felöleli. Igen jó kézi könyvet irt *Lauson* Gusztáv: Histoire de la littérature française, amely 1898. érte el az ötödik kiadást. *Brunetière* Ferdinánd Manuel de la littérature française (1898) c. nagy munkájában a francia irodalomtörténetet egész Dumasig tárgyalja. Brunetièrenek Taine-nel szemben az az álláspontja, hogy az irodalmi müveknek egymásra való hatása nagyobb, mint a társadalmi környezet hatása. Ezt az évolution des genres-ről szóló elméletét érvényesitette Évolution de la poésie lyrique c. kétkötetes művében (1893 és 1894) is. Nagy föltünést keltett röpiratában: La science et la religion (1895) a természettudományok túlbecsülésétől óv, a L'art et la morale-ban (1898) azt fejtegeti, hogy a művészet kultusza nem pótolhatja az erkölcsi érzést. *Faguet* Emile, a Sorbonne tanára, mely elemző tehetségével tünik ki irodalomtörténeti munkáiban. Nem szereti a kategoriákat és az egyes irókat egyéni értékük szempontjából birálja el. A XV—XIX. sz. francia irodalmának kiválóbb alakjairól irt tanulmányai után 1898. Drame ancien, Drame moderne cimü érdekes könyvét adta ki. 1895 óta a Journal de Débats szini kritikusa. Faguet-nak a XVIII. sz. francia irodalmáról szóló műve magyarul is megjelent a *Haraszti* Gyula fordításában (akadémia, 1899). A szini kritika egy régi bajnoka *Sarcey* Francisque, aki 1867 óta a Temps-ba irta szini birálatait, 1899. meghalt. *Lemaître* Jules a szub-

jektiv, szkeptikus kritika képviselője, 1895. a Revue des Deux Mondes kritikusa lett, de 1898. felhagyott a szini bírálattal. *Dechamps* Gaston, a Temps irodalmi kritikusa 1898. négykötetes La vie et les livres c. művet adott ki. Nevezetes kritikai munkákat irt még *Domnic* René: Les Jeunes (1895), Études (1891 és 1895), továbbá *Rod* Édouard: Nouvelles études sur le XIX. siècle (1899). L. még *Francia színészet*.

Francia keletindiai társaság, l. *Keletindiai társulatok* (X. k.)

Francia nyereg, l. *Nyereg* (XIII. k.).

Franciaország (VII. k.). Az 1896-iki népszámlálás szerint a lakosok száma volt 38.517,975. Az egyes départementok szerint az 1891. és 1896-iki népességet a következő tábla mutatja:

A département neve	A lakosok száma	
	1891 ápr.	1896 ápr.
Ain	356,907	351,569
Aisne	545,493	541,613
Allier	424,382	424,378
Alpes (Basses-)	124,285	118,142
Alpes (Hautes-)	115,522	113,229
Alpes-Maritimes	258,571	265,155
Ardèche	371,269	363,501
Ardennes	324,923	318,865
Ariège	227,491	219,641
Aube	255,548	251,435
Aude	317,372	310,513
Aveyron	400,467	389,464
Belfort (Terr. de)	83,670	88,047
Bouches-du-Rhône	630,622	673,820
Calvados	428,945	417,176
Cantal	239,601	234,382
Charente	360,259	356,236
Charente-Inférieure	456,202	453,455
Cher	359,276	347,725
Corrèze	328,151	322,393
Corse	288,596	290,168
Côte-d'Or	376,866	368,168
Côtes-du-Nord	618,652	616,074
Creuse	284,660	279,366
Dordogne	478,471	464,822
Doubs	303,081	302,046
Drôme	306,419	303,491
Eure	349,471	340,652
Eure-et-Loir	284,683	280,469
Finistère	727,012	739,648
Gard	419,388	416,036
Garonne (Haute-)	472,383	459,377
Gers	261,084	250,472
Gironde	793,528	809,902
Hérault	461,012	469,684
Ille-et-Vilaine	626,875	622,039
Indre	292,868	289,206
Indre-et-Loire	337,298	337,064
Isère	572,145	568,933
Jura	273,028	266,143
Landes	297,842	292,884
Loir-et-Cher	280,392	278,153
Loire	616,227	622,536
Loire (Haute-)	316,735	316,699
Loire-Inférieure	645,263	646,172
Loiret	377,718	371,019
Lot	253,939	240,403
Lot-et-Garonne	295,360	286,377
Lozère	135,517	132,151
Maine-et-Loire	518,589	514,870
Manche	513,815	500,052
Marne	434,734	439,577
Marne (Haute-)	243,734	232,057
Mayenne	332,387	321,187
Meurthe-et-Moselle	444,150	466,417
Meuse	292,253	290,384
Morbihan	544,470	552,028
Nièvre	343,576	333,899
Nord	1.736,341	1.811,868
Oise	401,835	404,511
Orne	354,387	339,162
Pas-de-Calais	874,364	906,249
Puy-de-Dôme	564,266	555,078
Pyrénées (Basses-)	425,033	423,572
Pyrénées (Hautes-)	225,861	218,973
Pyrénées-Orientales	210,125	208,387
Rhône	806,737	839,329
Saône (Haute-)	280,856	272,891
Saône-et-Loire	619,523	621,337
Sarthe	429,737	425,077
Savoie	263,297	259,790
Savoie (Haute-)	268,471	265,872
Seine	3.141,595	3.340,514
Seine-Inférieure	839,876	837,824
Seine-et-Marne	356,747	359,044
Seine-et-Oise	628,590	669,098
Sèvres (Deux-)	354,282	346,694
Somme	546,495	543,279
Tarn	346,739	339,827
Tarn-et-Garonne	206,596	200,390
Var	288,336	309,191
Vaucluse	235,411	236,313
Vendée	442,355	441,735
Vienne	344,355	338,114
Vienne (Haute-)	372,878	375,724
Vosges	410,196	421,412
Yonne	344,688	332,656
Összesen	38.342,948	38.517,975

A fenti tábla mutatja, hogy a lakosság 63 départementban fogyott és csak 24-ben növekedett; e növekedés majdnem kizárólag a városokra esik; és az egész országra nézve 175,027 lelket tesz ki. A mérsékelt halálozási arány dacára a népesség szaporodása lassubb mint a többi nyugati államokban. Ez a születések gyér voltának tulajdonitandó.

	1895	1896	1897
Élve született	834,173	835,586	859,107
Elhalt	851,986	771,886	751,019
Házasságok száma	282,918	290,171	291,462

A kivándorlók száma (1893) 5300. A mezőgazdasági termékek mennyisége az utóbbi években nem növekedett. A főbb termékek 1897. voltak: búza 86·9, árpa 114·5, zab 80·2, rozs 16·9, tatárka 9·3, kukorica 10·7 millió hl., burgonya 113·1, cukorrépa 77·6, takarmányrépa 120·6, kolza 0·5, len 0·18, kender 0·28 millió quintal, bor 31·9 millió hl., dohány 265,758 quintal, lóhere 42·7 millió quintal. A gesztenye, dió, alma, olajbogyó és egyéb gyümölcs értékét 1897-ben 171,132,758 frankra becsülték. 1896. a házi állatok száma volt: 2.849,658 darab ló, 208,791 öszvér, 360,521 szamár, 13.334,631 szarvasmarha, 21.190,603 juh, 6.402,370 sertés és 1.499,005 kecske. A selyemtermeléssel 1896-ban 145,310 személy foglalkozott; a termelt nyers selyem 2.807,500 kg.-ra rúgott 62.567,250 frank értékben. A bányászat termékeinek értéke 1894. több volt mint 1895. Ez utóbbi évben 502 ércbányában 158,764 munkás dolgozott; a bányászati termékek értéke 345.289,311 frankra rúgott; 1896. a széntermelés kitett 29·1, a vasércé 3·5 millió tonnát, az ezüsté 70,479 kg.-ot, cinké 35,585, rézé 6544, nikolé 1545 és aluminiumé 370 tonnát. A francia ipar állapota a következő számokból tünik ki: szövő-fonó és ruházati ipartelep volt 1895-ben 6471, 7112 gőzgéppel, 254,798 lóerővel; fémipar-telep 4791, 8064 gőzgéppel, 214,427 lóerővel; bányák 3031, 5366 géppel, 174,058 lóerővel; élelmezési ipartelep 8782,

10,464 géppel, 128,810 lóerővel; épületipar-telep 6602, 7675 géppel, 134,393 lóerővel; mezőgazdasági ipartelep 14,813, 18,119 géppel, 106,575 lóerővel; kémiai ipartelep 3117, 3742 géppel és 57,489 lóerővel; papir-, nyomda- stb. ipartelep 3421, 3763 géppel és 49,509 lóerővel; 1895—1896-ban 356 cukorgyárban 593,647 tonna nyers cukrot, a szeszgyárak (1896) 2.022,000 hl. alkoholt termeltek. A külkereskedelem 1897. az előbbi évhez képest némi emelkedést mutat; a francia fogyasztásra behozott áruk értéke 3956 és a francia kivitt áruké 3598 millió frank, mig az összes behozatal 5137 és az összes kivitel 4803 millió frank. A behozatal főcikkei 1897.: bor (280 millió frank), nyers gyapju (343), gabonafélék (247), nyers selyem (266), nyers pamut (205), épület- és butorfa (154), bőrök és prémek (116), olajmagvak (135), kávé (105) és szén meg koksz (189 millió frank); a főbb kivitt áruk: gyapjuszövetek (266), selyemszövetek (270), pamutszövetek (119), bor (232), nyers gyapju és gyapjufonalak (117), dísz-áruk (172), vászon és vászonáruk (95), nyers selyem és selyemfonalak (93), bőráruk (160 millió frank). Az országok, amelyekkel a legélénkebb összeköttetésben áll, a következők:

Behozatal millió frankokban		Kivitel millió frankokban	
Angliából	485	Angliába	1132
Belgiumból	288	Belgiumba	513
Spanyolországból	247	Németországba	380
Am. Egy.-Államokból	438	Am. Egy.-Államokba	242
Németországból	309	Svájcba	191
Olaszországból	132	Olaszországba	151
Brit-Indiából	122	Spanyolországba	99
Argentinából	211	Algeriába	216
Oroszországból	236	Braziliába	61
Algeriából	238	Argentinába	51

A külforgalom középpontjai: Marseille (1763), Le Havre (1657), Páris (740), Bordeaux (627), Dunquerque (559), Boulogne (465), Calais (262), Rouen (217), Dieppe (182), Tourcoing (171), Cette (164) és Belfort (161 millió frank). 1898 elején F. kereskedelmi flottája állott 14,352 vitorlásból (421,462 t.) és 1212 gőzös (499,409 t.). 1897. a francia kikötőkbe érkezett francia hajó 80,005 (11.512,233 t.) és idegen hajó 20,272 (10.986,798 t.); távozott francia hajó 80,473 (11.857,131 t.) és idegen hajó 20,424 (10.950,417 t.). A szárazföldi forgalom szolgálatában áll (1897) 38.207,110 km. kőút, 8838 km. hajózható folyó és 25,111 angol mérföld hosszu vasúti vonal. Az ország bevételei (1899) 3,420.684,629, kiadásai 3,460.724,730 frank. Az oktatásügy, különösen a leánynevelés terén, folytonosan halad. A fakultás hallgatóinak száma 1895-ben 24,885 volt; ezekből jutott a protestáns teologiára 89, a jogi fakultásra 8057, az orvosira 9795, a matematikai és természettudományira 2254 és a bölcsészet-történettudományira 2812. A 113 liceumnak 1896. 32,740 és a 62 leányliceumnak 10,843 növendéke volt. A népiskolák száma 1895—96. 83,465, 5.533,511 tanulóval; 1892. a besorozott újoncok 7·5%-a, 1896. már csak 5·3%-a nem tudott sem irni, sem olvasni.

F. címere 1896 óta kék mezőben egymásba fonódó arany R. és F. betük, a mező körül babérkoszoru, rajta a becsületrend jelvénye, a pajzs háta mögött két egymást keresztező zászló között egy fascis a bárddal, az egészet babér- és tölgykoszoru fogja körül. Az elnök címere ennek némileg megfelelő az R. és F. betük egy fascisra fektetve, mely mögött keresztben a francia zászló s egy horgony, az egész babér- és tölgylombokkal övezve.

Irodalom. De Villars, Stat. générale des richesses minérales et métallurgiques de la France, stb., Páris 1894; Jacquot és Willm, Les eaux minérales de la France, 1894; Havard, La France artistique et monumentale 1894; Mortillet, Formation de la nation française, 1897; Mouroy, L'armée française, 4 köt., 1895—96); Ardouin-Dumazet, Voyage en France, képes, füzetes vállalat, 1896 s köv.; Pappritz R., Wanderungen durch Frankreich, Berlin 1897; Bonner, Das französische Theater der Gegenwart, Lipcse 1899; Brandt Al., Beitr. zur Gesch. der franz. Handelspolitik seit Colbert, u. o. 1896; Devers, La politique commerciale de la France, 1892; Demolins Edm., Les Français d'aujourd'hui, I. köt., 1898; Poiré Edgar, L'émigration française aux Colonies, 1897; Delebecque A., Les lacs français, 1898. —zik.

Története. Az 1894 jun. 24. megválasztott köztársasági elnök *Périer Kázmér* s minisztere, Dupuy, nem sokáig állottak F. élén. A Carnot megölésének megtorlásaként életbeléptetett szigoru anarkista-törvényt a kamarák elfogadták s Dupuy is éreztette erélyes kezét a szocialistákkal. Másrészt azonban ugy a belső, mint a külső politika terén csak kellemetlenségek érték az új kormányt. A párisi gróf halála (szept. 8.) után legidősebb fia Fülöp, orléansi herceg bejelenté igényeit a francia trónra, Napoleon Viktor herceg pedig követte példáját. A monarkisták üzelmeinek nem lett volna semmi fontossága, ha a Panama-botrány, majd pedig a Dreyfus-ügy (l. o.) a kedélyeket fel nem izgatta volna; ezeket azonban a köztársaság ellenségei újabb és újabb izgatásokra használták fel és ily módon a belső béke sehogy sem tudott a lelkekben gyökeret verni. A pártok közötti torzsalkodások, a pártvezérek árnyai és a szélső lapok leleplezései egyre tartottak és Gérault Rikárd a «tőkepénzes» Périer személye és becsülete ellen csak ugy szórta epés rágalmazásait. Périer egy ideig tűrte ezeket a támadásokat, de azután beleunt tövises méltóságába. Alig hogy a párisiak a tömlöcben ülő Gérault Rikárdot képviselőnek választották s alig hogy a Dupuy-kabinet a Raynal miniszter által 1895. az állam hátrányára megkötött Déli-vasút szindikátus fölötti vitában a képviselőházban a rövidebbet húzta: Périer 1895 január 15-én állásáról lemondott. Önérzetes hangon irt «Nyilt levél»-ben tudatta a franciákkal, hogy nincsen többé kedve rágalmazásokat sértetlenül eltűrni s nem szándéka morális felelősséget vállalni oly személyek és intézkedésekért, melyekre befolyása nincsen. Nézete szerint az országnak erős kormányra s erélyes kézre volna szüksége. A köztársasági párt mindamellett nem találta indokoltnak Périer lemondását s «szökése» miatt barátságtalan szavakkal búcsuztatta.

Az új elnökválasztás, mely elé sokan a szocialista s anarkista mozgalmakra való tekintettől aggodalommal tekintettek, 1895 jan. 17. egész nyugalomban folyt le. Miután az első szavazáskor Brisson kisebbségben maradt, Waldeck-Rousseau pedig Faure javára visszalépett, a második választásból *Faure* Felix emelkedett győztesen a köztársaság elnöki méltóságára, még pedig 430 szavazattal 361 (Brissonra eső) szavazat ellenében.

Az új elnök, a bourgoisie képviselője, könnyebben találta be magát semleges szerepébe, mint elődе, ámbár (mint utóbb kitünt) esetről esetre nagyon is befolyásolta miniszterеit s hiuságtól korántsem volt ment. Legelső dolga az volt, hogy a még jan. 12. lemondott Dupuy-kormány helyett más minisztériumot alakitson. Hogy a Brisson-párti radikálisokat megnyerje, Bourgeoist bizta meg a kabinet alakításával s csak miután Bourgeois nem birt feladatával elkészülni, fordult az opportunista s mérsékelt köztársaságiak zöméhez. Jan. 24-én *Ribot* elkészült az új kabinet megalakításával. *Poincaré*-t és *Hanotaux*-t (pénz- és külügy) a Dupuy-minisztériumból vette át; szintugy *Leyguest* (belügy); *Trarieux* szenátor elnyerte az igazságügyet, *Dupuy du Temps* a közmunkákat, *Lebon* a kereskedést, *Gadaud* a földmívelést, *Chautemps* a gyarmatok vezetését; *Besnard* tengernagy a tengerészetnek állott élére, mig *Zurlinden* a hadügyi tárcát kapta. Faure elnöki üzenete hazafias frázisoktól hemzsegett, de programmot nem tartalmazott. Ilyent Ribot közlött a kamarával, melyben reformok keresztülvitelének szükségességét hangsúlyozta s arra kérte a kamarát, hogy a személyeskedésekkel és támadásokkal hagyna fel. Ámde a Panama-pör, a Déli-vasút szindikátusa, az Arton-, Herz- s a Dreyfus-ügy nem engedték nyugodni a közszellemet, amiben különben a közbocsánat alapján visszatért *Rochefortnak* is része volt. *Déroulède* Pál sem hagyta abba az izgatást és a «hazafiak ligáját» költé új életre a nemzeti érdekek, voltaképen a szovinizmus ápolására.

A kamara a tavaszi ülésszakban (a Dreyfus-ügygyel összeköttetésben) a kémekre vonatkozó szigoru törvényjavaslatot, továbbá a költségvetést s az elaggott munkások eltartásáról szóló javaslatot elfogadta; Svájccal pedig megújitá a kereskedelmi szerződést. Egyébiránt szenvedélyes interpellációk és Madagaszkár (l. alább) küszöbön álló annektálásának kérdése uralták a helyzetet. A jul.-ban megejtett választások a département főtanácsai megújítására a köztársaságiak diadalával értek ugyan véget, de a monárkista pártokat ez az eredmény most le nem hangolta és a belső lappangó válság az őszi ülésen megint kitört. A szocialisták a Carmauxban kitört munkás-sztrájk miatt támadták meg a kormányt, melyet a Déli-vasút szindikátusából folyó botrány is feszélyezett. A kamara jan. 14. határozata értelmében megindított parlamentáris vizsgálat teljesen meddő maradt, mert a fő bűnösöket (Raynalt és több más volt minisztert és képviselőt) nem állították az esküdtek elé, mire a boszus esküdtek a vádlottak padjára ültetett bűnbakokat tüntetőleg felmentették. Ez a pajtáskodás újra tűzbe hozta az ellenzéket és midőn okt. 28. Rouanet szociálista képviselő azt követelte, hogy a kormány a valódi bűnösöket vegye üldözőbe, Ribot miniszterelnök pedig ettől idegenkedett: a kamara a minisztériumnak 275 szavazattal 196 ellenében bizalmatlanságot szavazott s egyúttal kimondá, hogy képviselők ezentúl szindikátusokban részt ne vehessenek.

Ezzel a Ribot-kabinet letünt a kormánypolcról, amelyen nov. 1. a *Bourgeois* elnöklete alatt álló radikális kabinet foglalt helyet. Ennek tagjai voltak: *Cavaignac* (hadügy), *Lockroy* (tengerészet), *Ricard* (igazságügy), *Doumer* (pénzügy), *Mesureur* (kereskedelem), *Viger* (földmívelés), *Guyot-Dessaigne* (közmunkák), *Combes* (közoktatás), *Berthelot* (külügy) és *Leveille* (gyarmatok). A kabinet, mely a «radikális elemek koncentrációjá»-nak szülöttjeként mutatta be magát a kamarában, mindenek előtt áldozatot vetett a háborgó közvéleménynek. Arton kiszolgáltatását követelte Angliától s azután törvény elé állította ezt a csalót; majd törvényt nyujtott be, mely a kamara intenciójának a szindikátus-kérdésben megfelelt. Állását ily módon megszilárdítottnak tekinthette, annál is inkább, mert Madagaszkárról jó hirek érkeztek. A csapatok élelmezése és átszállítása körül ugyan a hadjárat tervezői, Mercier és Zurlinden hadügyminiszterek, jó sok mulasztást követtek volt el, amint ezt hivatali utóduk, Cavaignac sem volt képes letagadni; mindamellett Duchesne tábornok 1895 szept. győztesen bevonult Madagaszkár fővárosába és igy hát a közvélemény szemet hunyt az észlelt mulasztások fölött.

Esküdt, elvi ellenfelekben mindamellett most sem volt hiány. A vagyonos bourgoisie, a tőke emberei s a nagygyárosok soraiban ez a radikális kabinet nem tudott rokonszenvet kelteni. Ezeknek a köröknek nem kellett, különösen azért, mert a minisztérium minden alkalommal a szegények pártfogását, a demokrata ideálokat s forradalmi vívmányokat emlegette; de leginkább nem kellett azért, mert Doumer pénzügyminiszter hozzá mert nyulni a rettegett adóreformhoz s a vagyonos osztályokra sérelmes (bár igazságos) fokozatos jövedelmi adójavaslatot tényleg a ház elé terjesztette (1896 márc.). Hozzájárult immár, hogy a kabinet a szenátussal is meghasonlott. A felső kamara először is a Raynal ellen indított pótvizsgálat folyamán elkövetett szabálytalanságok miatt támadta meg Ricard igazságügyminisztert és Bourgeoist (kit viszont a kamara vett oltalomba); majd a külügyi politika vezetését kifogásolta, mely Berthelot visszalépése óta Bourgeois kezében nyugodott. Kifogásolták nevezetesen a francia érdekek feladását Egyiptomban, mely vádra a Szudán visszafoglalására indított angol expedició szolgáltatott alkalmat. Elvégül a szenátus ápr. 3-án 155 szavazattal 85 ellenében bizalmatlanságot szavazott a kabinetnek és ezzel egyúttal a kamara többségével is ellentétes állásba helyezkedett. E közjogi és személyes harcban a minisztérium eleintén nem volt hajlandó a szenátus előtt kapitulálni és azt hangoztatta, hogy a felső kamara egymagában nem értelmezheti az alkotmányt. De midőn a szenátus a Madagaszkáron küzdő katonák érdekében igénybe vett póthitelt megszavazni vonakodott: a Bourgeois-minisztérium a kamara többségének bizalmi nyilatkozata dacára ápr. 23. bejelenté lemondását, nehogy miatta egyetlen egy katonának is éheznie kellene. Az opportunizmus legyőzte volt a radikálizmust s a bourgeoisie s a plutokrácia még egyszer megmentette a maga pénzügyi kiváltságos helyzetét holmi demokrata reform-merényletek ellen.

Miután *Sarrien* a kabinetalakítással nem boldogult, Faure elnök az opportunista *Mélinet* bizta

meg ezzel a feladattal, kinek kabinetjében a következő miniszterek jutottak tárcákhoz: a földmívelést maga Méline vállalta el; *Hanotaux* kapta a külügyi, *Barthou* a belügyi és *Darlan* az igazságügyi tárcát; a hadügy élére *Billot* állott, a tengerészet élére *Besnard* tengernagy; *Rambaud* vette át a közoktatást, *Boucher* a kereskedést, *Turrel* a közmunkákat, *Lebon* a gyarmatokat. Az ápr. 29. megalakult kabinet mérsékelt, opportunista, továbbá védvámos és anti-revizionista elemekből alakult. Zászlajára a pártok kibékítését irta, ami azonban nem sikerült. Mélinenek semmitmondó programmbeszédjére a radikálisok és szociálisták (Bourgeois, Goblet, Jaurès) azonnal vehemens támadásokkal válaszoltak, melyekkel szemben a kabinet a jobb párt és az opportunisták táborában keresett támaszokat, akiknek segélyével az első csatát 318:238 szavazattal megnyerte. Méline és társai már most mindennemü újítástól tartózkodtak. Billot Cavaignac-nak katonai reformjait elejtette s mindössze a már 1888. megalakított legfőbb hadi tanácsot szervezte újjá. Az alkotmány revíziójától a kormány és hivei éppen ugy fáztak, mint a szenátus és a képviselőház között felmerült illetékességi viszály eldöntésétől; a fokozatos jövedelmi adójavaslat pedig végképen a lomtárba szorult. A többség minden nagyobb szabásu reformtól idegenkedett és még a cukoradó reformját is őszre halasztotta. E stagnálás közepette az óvatos Méline biztosítottnak vélte hatalmát és az opportunisták s a monarkista-klerikális jobbpárt kegyéből nyugodtan tovább kormányzott.

A *külügyi politika* terén folyton szerencse kisérte. Madagaszkár népe és királynéja, Ranavalo, 1895 végén kénytelenségből magukra vették a francia igát, egyelőre fenhatóság alakjában; 1896 jan. azonban a királynét formaszerüen is megfosztották trónjától s egy szép nyakékkel kárpótolták; mihelyest pedig Gallieni tábornok a felkelt hovákat ismét leverte volt, a kormány Madagaszkárt egyszerüen annektálta. Németország iránt a francia kormányok kivétel nélkül barátságot szinleltek s az észak-keleti csatorna megnyitásakor F. is képviseltette magát néhány hatalmas páncélos hajó által. Többet mutatott II. Miklós cár és nejének látogatása, akit nemcsak Faure elnök, a hivatalos F., hanem az egész nemzet leirhatatlan pompával és lelkesedéssel fogadott. A cár s neje 1896 okt. 6. érkeztek Párisba s többi között az akadémiának díszülésében, a városházán rendezett estélyen s végül a châlonsi táborban tartott nagy hadi szemlében gyönyörködtek. A szemlét követő díszebéden a cár «a két hadsereg között kapocsként fennálló erős fegyverközösség»-re ürité poharát.

Alig hogy ez örömnapok lezajlottak, kiváncsi képviselők azt kérdezték Hanotauxtól, vajjon van-e irásba foglalt védő és támadó szövetség, mint a francia-orosz «alliance» záloga? Hanotaux most is csak «egyetértés»-ről (entente) beszélt s határozott feleletet nem adott. Az őszi ülésszak folyamában újra felemelték a hadsereg s a hajóhad létszámát, amint ezt különösen Pelletan s Lockroy sürgették.

Az 1897. év első hónapja meghozta a szenátus egy részének megújitását; a megüresedett 97 szék közül 66 a köztársaságiaknak jutott, 10 a radikálisoknak, 1 a szocialistáknak és 20 a monarkistáknak. A képviselőházban egy ideig csöndes ülések folytak; a cukoradó reformját, melylyel kapcsolatban a kiviteli prémiumot felemelték, simán letárgyalták és a hadsereg létszámának felemelése sem ütközött nehézségekbe. Minden hadosztály keretében egy negyedik zászlóaljat állitottak fel, melyek együttvéve egy új, a 42-ik hadosztályt alkották. Azután 12 (szükséghez képest 25) hadosztályparancsnokot a jándékoztak meg a «hadsereg tábornoká»-nak (eddig ismeretlen) cimével és rangjával és azt határozták el, hogy ezek a tábornokok első sorban a hadsereg harcképességét s a háborura való előkészületeket fogják ellenőrizni; egyúttal azonban arra is tartoznak felügyelni, hogy valamelyik népszerü tábornok államcsiny útján magához ne ragadja a katonai diktaturát, melyhez Boulanger oly közel járt. A kormány ugyanis és a köztársaságiak attól tartottak, hogy valamelyik győztes hadvezér (mint Gallieni, Marchand) felhasználja az országban lappangó elégületlenséget és felcsap diktátornak. Ily merényleteknek elejét akarták venni.

Máj. 4. egy jótékonysági bazárban kitört tűzvészen sok előkelő hölgy, köztük a nemesszivü alençoni hercegnő, Erzsébet magyar királyné huga is áldozatul esett, mely katasztrófa alkalmat szolgáltatott Ollivier Domokos-rendi barátnak, hogy a gyásztiszteletre eljött elnöknek és miniszteretnek néhány kemény igazságot mondjon szemükbe és a hitehagyott F. által megérdemlett büntetésről beszélhessen. Alençon hercegnő halálának hire oly borzasztó hatással volt az agg Aumale hercegre, hogy máj. 6. szintén elhalt. Tetemeit Párisba vitték és ez alkalommal Fülöp orléansi hercegnek, a «trónkövetelő»-nek neje (József magyar királyi herceg leánya), az előtte tisztelgő royalista ifjusághoz és nőkhöz politikai szinezetü beszédet intézett, amelyet a köztársaságiak zokon vettek. Ezzel azonban az ügy be is fejeződött.

Ez év nyarán folyt le az Arton-pör is, melynek utójátékaként a kormány néhány kompromittált politikus ellen pört indított, melyből azonban az illetők (Levrey, Boyer, Maret, Naquet, Jullien, Rouvier, Goirand és Hugues Clovis) mind szárazon elmenekültek. Komolyabb következményeket vonhatott volna maga után, ha a hirhedt Herz Kornélius tényleg megnevezte volna mindazokat, akiket a Panama-társulat érdekében megvesztegetett; ámde midőn a parlamentáris bizottság kihallgatása végett ő hozzá Bornemouthba utazott, a csaló kijelentette, hogy csak abban az esetben hajlandó szavát beváltani, ha a bizottság tagjai becsületszavukkal igérik, hogy a Panama-pör minden részletét a nyilvánosságra juttatják. Ebbe a bizottság nem ment bele és igy gúnyos kacajtól kisérve, eredménytelenül tért vissza Párisba (Herz nemsokára rá meghalt); Arton pedig kegyelmet kapott (1899 okt.).

A görög-török háboruban F., karöltve a többi nagyhatalommal, a háboru lokalizálására s Kréta sziget pacifikálására fordította figyelmét. A nyáron (aug.) Faure elnök Szt.-Pétervárra utazván, viszonozta a cár látogatását és ez alkalommal

Miklós cár «a barátság és mély rokonszenv» kötelékeit hangsúlyozta, melyek az ő országát F.-gal összefűzik, a búcsu-ebéden pedig csakugyan azokat a szavakat használta, melyek után a franciák oly régóta epekedtek; kifejezte t. i. abbeli óhaját, hogy a francia elnök látogatása meg fogja szilárdítani ama köteléket, mely a két barátságos és egymással szövetkezett (alliées) nemzet között fennáll. E tószt F.-ban nagy lelkesedést szült, miből a visszatérő elnöknek is kijárt a része. Az őszi ülésszak folyamán elfogadták a kamarák a Déli csatorna (Canal du Midi) államosítását, szintugy a balesetek által sujtott munkásoknak járó eltartási díjról szóló javaslatot, de azután a Dreyfus-ügy került napirendre és ezzel kitörésre jutott az a lappangó válság, melynek 1897—99-ig négy kormány esett áldozatul.

Eleintén, a Scheurer-Kestner által felhozott vádakkal szemben Méline és Billot azt hangoztatták, hogy «reájuk nézve Dreyfus-ügy voltaképen nem létezik», de a vita mégis Darlan igazságügyi miniszternek állásába került, akinek helyébe *Milliard* szenátor jutott. Viharos előzmények után köszöntött be az 1898-iki esztendő, melyen mindvégig a Dreyfus-pör uralkodott. Most már nemcsak Dreyfus neje, testvérei és Scheurer-Kestner szenátor, Sallé és Demange ügyvédek, hanem Trarieux szenátor és mások is követelték a szabálytalanul lefolyt pör revizióját, melytől azonban Mercier, Zurlinden, a táborkar s a velök szövetkezett klerikálisok, antiszemiták, monarkisták és volt boulangisták hallani sem akartak. A jan. 10-én megindult Walsin-Esterházy-pör, Picquart alezredes terhelő vallomásai dacára, W.-Esterházy felmentésével ért véget, mig Zolát a Faure elnökhöz intézett nyilt levele miatt a birák elitélték. Egész F.-ot elfogta a Dreyfus-láz, az emberek eszeveszetten hol a zsidó kapitány ellen, hol mellette tüntettek s az országot vad szenvedélyek tanyájává tették. Még a május hónapban (8—23-ig) megejtett képviselőválasztások is a Dreyfus-jelige alatt mentek végbe és több hirneves Dreyfus-barát nem tudott mandátumhoz jutni; Déroulède ellenben, a fő antirevizionista, megint bejutott a kamarába. A köztársasági párt ez alkalommal is fényesen győzött; megválasztatott ugyanis 254 mérsékelt és 104 radikális republikánus, továbbá 74 radikális és 57 egyéb szocialista. Ezzel a többséggel csak 44 monarkista, 38 rallié-párti és 10 nacionalista (antiszemita) szállott szembe. Ámde attól kellett tartani, hogy a radikálisok és a szocialisták adandó alkalommal ezentúl is a jobbpárttal szövetkezve, megbuktatják a republikánus minisztériumot, mihelyt a kormány nem jár el kedvök szerint. Ez az eset a képviselőház első ülésén, 1898 jun. 13. be is következett, amennyiben a republikánus többség magáévá tette azt az indítványt, mely szerint elvárja, «hogy a minisztérium a demokrata reformokat keresztülviszi és e munkában *kizárólag* a köztársasági pártokra fog támaszkodni». Efféle utasítás nem kellett a jobbpárttal kacérkodó, a szocialistákat pedig szorító Méline-kormánynak s ezért lemondott.

Helyét jun. 25. *a radikális Brisson-kabinet* foglalta el, melynek tagjai valának: *Peytral* (pénzügy), *Cavaignac* (hadügy), *Delcassé* (külügy), *Bourgeois* (közoktatás), *Sarrien* (igazságügy), *Lockroy* (tengerészet), *Viger* (földmívelés), *Tillaye* (közmunkák), *Marnéjouls* (kereskedelem) és *Mougeot* (posta). Brisson, aki az elnökségen kivül a belügyet is elvállalta, programmbeszédében az *összes* republikánusok jóindulatára hivatkozott és adó-reformot, a munkások nyugdíjazását és a klerikális befolyás visszautasítását helyezte kilátásba, mit a kamara 316 szavazattal 230 ellenében helyeselt. A Dreyfus-kérdésben Brisson teljes felderítést helyezett kilátásba. 8 nappal később (jul. 7.) mindamellett éppen e kérdés folytán tört ki az első vihar, melyet azonban *Cavaignac* hadügyminiszter rendkivüli hatással elmondott beszédjével le tudott csöndesiteni. Kijelentette, hogy a kormány három irat birtokában van, melyekből Dreyfus vétsége határozottan kiviláglik. Beszédje végén oly lelkesen emelte ki a hadsereg és a táborkar becsülete megvédelmezésének szükségét, hogy a kamara valamennyi szavazattal 2 ellenében a kormány álláspontját helyeselte és Cavaignac beszédét az ország valamennyi községében kifüggesztette. És ime, nem telt el 48 óra és Picquart Brisson elnökhöz irt nyilt levelében kijelentette, hogy a Cavaignac által idézett három irat közül kettőt nem közöltek Dreyfus-szel, akire egyébiránt nem is vonatkoznak, a harmadik irat pedig határozottan hamisitvány. E levél hatása alatt irta meg Zola második nyilt levelét (ez ízben Brissonhoz), arra szólítván őt fel, hogy a rothadt morálnak hadat izenjen; majd arra kéri, ne szennyezze be multját és nevét ily törvényszéki gyilkossággal. Mig Zolát e levele miatt újra perbe fogták, a táborkar s az antisemiták (Drumont, Rochefort), meg a soviniszta Déroulède minden követ megmozgattak, csakhogy a reviziót megakadályozzák. Ekkor nem várt oldalról, magából a hadügyminisztériumból, csillant fel a revizió reménysugara. Cavaignac hadügyminiszterben a periratok átvizsgálása közben az a gyanu támadt, hogy annak több darabját valamely csaló rossz szándékból összetákolta. Kihallgatta erre Henry ezredest, aki végre bevallotta, hogy a csalást felsőbbjei parancsa folytán csakugyan elkövette. Letartóztatták, mire a börtönben öngyilkossá lett. A Henry-eset fordulópontot jelez e nagy válságban: most már sokan érdeklődtek Dreyfus sorsa iránt, ami a kormányt arra késztette, hogy a kompromittált tábornokok helyére, kik a Zola-pörben vagy kereken tagadtak avagy hallgattak (mint pl. Boisdeffre táborkari főnök helyére), más tábornokokat léptessen. Ami magát Cavaignac hadügyminisztert illeti, beismerte, hogy jul. 7. tévedett és ennek megfelelően szept. 4. lemondott; mindamellett még visszalépésének pillanatában is váltig azt állitotta, hogy Dreyfus bűnösségéről teljesen meg van győződve. Brisson miniszterelnöknek sokáig kellett keresnie oly tábornokot, aki a Dreyfus-ügy revizióját nem ellenzi. Előbb *Zurlindent* szemelte ki e polcra, de mihelyt ennek csalfaságáról meggyőződött, *Chanoine* tábornokra bizta a hadügyi tárcát. Hogy ebben is csalódott: mutatták a drámai erővel nyomban beállott meglepetések. Alig hogy a minisztertanács a reviziót elv-

ben elhatározta s Brisson ezt a kamarával (okt. 25.) tudatta, Chanoine állásáról a nyilt ülésen nyomban lemondott s volt társainak hátat fordított. Brisson e hallatlan eljárás fölött annál is inkább megbotránkozott, mert Chanoine a minisztertanácsban egy szóval sem ellenezte a revizió. Brisson lehordta tehát volt minisztertársát és arra a komoly támadásra hivta fel a kamara figyelmét, melyet a dacos katonaság a civil-hatalom, sőt a köztársaság exisztenciája ellen intézni készül. Két határozatot terjesztettek a kamara elé. Az egyik, melyet Brisson elfogadott s helyeselt, igy szólt: «A kamara elvárja a kormánytól, hogy érvényre juttatja a polgári hatalom szupremáciáját; egyúttal azonban bizalmát fejezi ki a hadsereg iránt, mely a törvénynek hű őre.» A másik, melyet De Mahy (monárkista) képviselő terjesztett elő, igy hangzott: «A kamara fölszólítja a kormányt, hogy vessen véget a hadsereg ellen szervezett hajszának.» Midőn a kamara mind a két javaslatot fogadta el, a radikális Brisson-kabinet lemondásra határozta el magát (1898 okt. 25.).

Mialatt most Dupuy az új kormányt megalakitá, a semmitőszék a Dreyfus-ügy revizióját határozta el, mely határozat kivitelét a nov. 1. hivatalba lépő *Dupuy-kabinetnek* magára kellett vállalnia. Az új kabinet feje immár harmadszor foglalta el az elnöki széket. Társai közül *Delcassé, Peytral, Viger* és *Lockroy* már a Brisson-kabinetben ültek; a hadügyminiszteri tárcát a 70 éves, ravasz *Freycinet,* a közoktatásügyét *Leygues,* az igazságügyét *Lebret,* a kereskedést *Delombre,* a közmunkákat *Krantz* mérnök, a gyarmatokat *Guillain* vette át. A programmbeszédben Dupuy a civil-hatalomnak a katonai hatalom fölötti szupremáciáját elvben ugyan elismerte, egyébiránt pedig megfogadta, hogy a Dreyfus-ügyet föltétlenül tisztázni szándékozik. Ebbeli igéretét azonban nem váltotta be. Bekezdésül Freycinet Picquart ezredest ama katonai törvényszék elé állította, melynek Zurlinden volt az elnöke. Már ezzel a lépéssel is maga ellen ingerelte sokak neheztelését és el kellett tűrnie, hogy a semmitőszék (dec. 8-án) Picquart felebbezésének helyt adva, a hadi törvényszék elé vitt pört elnapolta. Azután a kamarában került a dolog dülőre. Freycinet és Dupuy oltalmukba fogadták a tábornoki kart és csakis föltétlen titoktartás mellett akarták a Dreyfus-ügy titkolt iratait a semmitőszéknek átengedni, dacára annak, hogy Poincaré és Brisson azt állították, hogy az említett okiratok idegen államokra avagy fejedelmekre nézve nem tartalmaznak kompromittáló hireket. A második sakkhúzás, amelyet a Dupuy-kormány a táborkar ingadozó becsületének megóvása érdekében tett, 1899 jan. lett ismeretessé. Jan. 30. Lebret igazságügyminiszter azzal az indítvánnyal lépett a kamara elé, engedné meg, hogy a Dreyfus-ügy revíziója fölött ne a semmitőszék büntető osztálya,hanem (a törvény módositásával) a semmitőszék egyesült osztályai itéljenek (melyekről a kormány t. i. azt hitte, hogy nem fognak beleegyezni a revizióba). Ezt a veszedelmes és törvényellenes precedenst ugy a képviselőház, mint a szenátus kiváló jogászai ellenezték ugyan, de a többség azokat mégis megszavazta. De még mielőtt a semmitőszék döntött, *Faure elnök* 1899 febr. 16. szélütés következtében hirtelen elhalt és benne az antirevizionisták s a táborkar leghatalmasabb pártfogójukat vesztették.

A febr. 18. Versaillesban összegyült kongresszus 483 szavazattal *Loubet* Emilt, a szenátus elnökét választotta meg a köztársaság elnökének, mig ellenjelöltjére, *Mélinere* csak 270 szavazat esett. Loubet pedig nem tartozott Dreyfus elvi ellenfeleihez s nem gördített akadályokat a pör revíziója elé. A kétségbeesett antirevizionisták erre egy merész kisérletet tettek, hogy a táborkar vezetőit a büntetéstől megmentsék. Déroulède febr. 23. egy, Faure temetéséről visszatérő hadosztályt és annak vezérét, Roget tábornokot erővel akarta rábirni, hogy az Elysée ellen vonuljon, Loubet-t letegye avagy elfogja s a hatalmat ily módon államcsiny útján magához ragadja. Ámde Roget hű maradt esküjéhez s Déroulède-et s társát letartóztatta. Az esküdtek ugyan a patriota-liga alapítóját s ideálista soviniszát a tanuk kedvező vallomása alapján felmentették, de ezzel az antirevizionisták keveset nyertek, mert Dupuy (Faure halála óta) a revizió keresztülvitelét kikerülhetetlennek tartotta. Ámde nem valamennyi minisztertársa helyeselte ezt a tervet és Freycinet volt az első, aki a helyzet tarthatatlanságát felismervén, máj. 6. állásáról lemondott. Nyomban reá utóda, Krantz miniszter, a Freycinet által revizionista beszéde miatt állásától felfüggesztett Duruy György tanárt állásába visszahelyezte. Jun. 2. a kormány egy lépéssel tovább ment és letartóztatta Du Paty de Clam ezredest, egyúttal pedig Walsin-Esterházy ellen új vizsgálatot indított. Jun. 4. mondták ki a semmitőszék összes osztályai közös ülésben a Dreyfus-ügy revizióját, melylyel a rennesi hadi törvényszéket bizták meg. Ámbár a közvélemény ezt az itéletet ugyszólván várta, az antirevizionisták mégis megbotránkoztak azon s az előkelő monarkista klubbok tagjai abban állapodtak meg, hogy a táborkaron ejtett sérelmet magán az elnök személyén fogják megtorolni. Ezt a merényletet jun. 4., midőn Loubet elnök Dupuy kiséretében Auteuilben a lóversenyen megjelent, végre is hajtották. Kifütyölték, gyalázták s mig nehányan a hadsereget éltették, Christiani báró (egy III. Napoleon alatt szolgált tábornok fia) felfutott az elnöki emelvényre s botjával Loubet fejére ütést mért, de csak az elnök kalapját találta el. A rendőrség csak nagy nehezen birta a rendet helyreállítani.Erre már a Dupuy-kormány is megemberelte magát és előbb morális elégtételt szerzett mindkét kamarában az elnöknek, majd engedélyt kért a képviselőháztól, hogy Mercier volt hadügyminiszter ellen vádkeresetet indithasson. A kamara tétovázott és elvégre a többség bizalmat szavazott ugyan a kabinetnek, a Mercier-kérdésben azonban a többség (299 szavazat 238 ellenében) *Pourquery* javaslata értelmében azt határozta, hogy ebben a kérdésben majd csak a Dreyfus-ügy revíziója, illetőleg a rennesi hadi törvényszék itélethozatala után fog dönteni. A kormányra nézve ez a szavazás fele részben kudarcot jelentett s kiderült, hogy a többség nem veszi komolyan a Dupuy-kabinet erélyét, a kisebbség

pedig éppen erélye miatt szeretne tőle megszabadulni. Ily körülmények között a Dupuy-minisztériumnak bukása kétszinű, sőt szószegő magatartásért kikerülhetetlenné vált. Ehhez csak valami incidens kellett és ezt meghozta a Grand Prix napja, jun. 11. Loubet elnököt e napon ugyan nem érte baj, ellenkezőleg: a republikánusok és a munkások a longchampsi úton és a versenytéren tüntetőleg oly lelkesen megéljenezték, hogy a különben is csekély számu monarkistáknak «Vive l'armée!» kiáltása a köztársaság és Loubet éljenzésében elhangzott. Este azonban Párisban több helyt, nevezetesen a Pavillon d'Arménonville előtt monarkisták és republikánusok között verekedésre került, melyet a rendkivül nagy számban kivonult és ez izben erélyesen eljáró rendőrség karhatalommal elnyomott, miközben számos munkás és republikánus is megsérült. Ezt a képviselőház többsége zokon vette és a letartóztatott köztársaságiakon és szocialistákon ejtett sérelmet azzal torolta meg, hogy jun. 12. a kabinetet megbuktatta. Vaillant szocialista és mások szemére lobbantották a miniszterelnöknek, hogy a rendőrség fölötte brutálisan viselkedett; midőn pedig Dupuy a rendőrség fellépését védelmezni merészkedett, Ruon képviselő és társai a következő kelepcét állitották a kormánynak: mondja ki a képviselőház, hogy csak olyan kormányt támogat, amely energiával kész megvédelmezni a köztársasági intézményeket és biztositani a közrendet. Dupuy e napirendben sértést látott ugy magára, mint a rendőrségre nézve és a Saumade képviselő által benyujtott egyszerü bizalmi napirend elfogadását sürgette, melyet azonban a kamara elvetett, mig a Ruon-féle napirendet 321 szavazattal 173 ellen elfogadta. A Dupuy-kabinet erre, barátjaitól is cserben hagyatva, beadta lemondását.

A zavaros körülmények, a monarkisták fondorlatai s a küszöbön álló rennesi tárgyalás fölötte válságos helyzetbe juttatták a köztársaságot. Loubet elnök csak nagy nehezen talált embert, aki a kabinet-alakítás feladatával meg mert birkózni és a duzzogó tábornokok sorából megbizható, köztársasági érzelmü hadügyminisztert tudott keríteni. Bourgeoisnak, Delcassénak és Poincarénak ez nem sikerült, sőt *Waldeck-Rousseau* is csak hosszabb alkudozások után készült el jun. 22. feladatával. Az új kabinet tagjai ezek: *Waldeck-Rousseau* (elnökség és belügy), *Delcassé* (külügy), *Gallifet* tábornok (hadügy), *Lanessan* (tengerészet), *Monis* (igazságügy), *Caillaux* (pénzügy), *Millerand* (kereskedelem), *Laygues* (közoktatás), *Decrais* (gyarmatok), *Dupuy* János (földmivelés), *Baudin* (közmunkák). Az új kabinet tagjai egytől-egyig (Gallifet-et is beleszámitva) hivei ugyan a köztársasági alkotmányformának, de egyöntetünek ez a kormány mégsem mondható. Nagy kérdés, hogy fér majd meg a telivér arisztokrata Gallifet, a kommunardok egykori hóhérja, Millerand és Baudin miniszterekkel, az első szocialistákkal, kiknek miniszteri bársonyszék jutott osztályrészül. Waldeck-Rousseau csak kénytelenségből vette fel a szocialistáknak mérsékeltebb frakcióját táborába, mert az opportunista közép-pártra (Méline csoportjára), kik a Dreyfus-pör revizióját ellenezték, nem számithatott. A jun. 26. tartott programmbeszédjében Waldeck-Rousseau először is a köztársasági intézmények erélyes megvédelmezését helyezte kilátásba; kijelenté továbbá, hogy a prefektusok ezentúl minden monarkista mozgalmat szigorral fognak elnémitani; felemlítette, hogy Gallifet körirata értelmében a hadsereg minden tagjától tiszteletet követel a törvények s a fegyelmi szabályok iránt. A Dreyfus-kérdésre nézve pedig kijelentette, hogy a kormány az illetékes bíróság döntése előtt meg fog hajolni. A beszédet a szocialisták egy része, a nemzeti párti antisemiták és a monarkisták minduntalan félbeszakitották, kikkel azután a bizalmi kérdés felvetésekor Méline pártjából is sokan szavaztak; mégis az új kormány győzött, de csak 26 szavazattöbbséggel. A minisztériumot ez el nem térité útjából és éppen Gallifet volt az első, aki egy a fegyelem ellen vétkező tábornokot (Négriert) megbüntetett. Közben a kormány sietve terjeszté elő az 1900. évi költségvetést (bevétel: 3,523.133,019 frank, kiadás: 3,522,616,019 frank, a kiadások 1899-hez viszonyitva 45 millióval szaporodtak és ez összegből 33 milliót a tengerészet s a hadsereg szaporitására akarnak fordítani). A kamarák megkezdték a költségvetési vitát, de be nem fejezhették. Ellenben *Viviani* szocialista ajánlatára elfogadták azt az indítványt, hogy nők is gyakorolhassák az ügyvédi praxist. A kormány még a közvetlen adók reformját helyezte kilátásba, azután pedig, hogy a rennesi hadi törvényszék működése alatt szabad kezet nyerjen, jul. 4. az ülésszakot befejezettnek jelentette ki.

Ekkor már egész Európának figyelme az Ördög-szigetéről Rennesbe hozott Dreyfus felé fordult. A pör aug. 12. vette kezdetét és szept. 9. ért véget. A katonai birák Dreyfust enyhitő körülmények tekintetbevétele mellett 5 szavazattal 2 ellenében újra, még pedig 10 évi fogságra itélték (l. *Dreyfus-ügy*). A revizionisták és különösen a külföldi sajtó újabb jogtiprást látott ebben a döntésben; de még mielőtt a dolog Párisban újabb utcai tüntetésekre került, Gallifet hadügyminiszter szept. 10-iki felterjesztése alapján Loubet elnök Dreyfusnak szept. 19. mind a fogság hátralevő részét, mind pedig a másodszori katonai lefokozás végrehajtását elengedte. Gallifet hadügyminiszter szept. 21. kelt napi parancsában az ügyet befejezettnek nyilvánította és azt kötötte a hadsereg lelkére, hogy a történtekre fátyolt vessen s csak a jövővel törődjék. E nézetet osztja a kormány is, mely mindent elkövet, hogy ez a kérdés, mely a köztársaságot ugyszólván a bukás szélére sodorta és a külföld rokonszenvétől megfosztotta, a napi rendről végre lekerüljön.

Ideje is volt, mert amint a rendőrség kideritette, a nyáron az orléansi herceg és pártvezérei (Buffet André herceg, Pontèves-Sabran, Guixon-Pagès) valóban összeesküvést szőttek a köztársaság államcsiny útján való megbuktatására, mely cél elérésében őket, eltekintve a monarkista és klerikális nemesség, papság és képviselőktől, a «hazafiak ligája» (elnöke *Déroulède*), az antisemiták ligája (elnöke *Guérin*), az antisemita ifjuság egyesülete (Dubuc), s a royalista ifjak ligája

(Godefroy) is támogatták. A szept. 18. az állami főtörvényszék előtt megindított pör folyamán Fülöp orléansi herceg és hivei levelezése és ennek révén az összeesküvők terveiről lehullott a lepel. Kitűnt, hogy a royalisták már 1898 okt. óta rendeztek munkás-sztrájkokat és zendüléseket. Elkészítettek oly tervet, hogy Párisban és egyidőben a vidék több városában (Havre, Caen) zendülés támadjon, meg akarták lepni a prefektura-épületeket, a köztársasági párt korifeusait pedig le akarták tartóztatni és deportálni. Kitűnt, hogy Fülöp herceg 1899 febr. San Remóban hiveivel a közelebbi teendőket megbeszélte s hogy a febr. 18-ikára kitűzött felkelés csak előre nem látható akadályok miatt maradt abban. A monarkistáktól gyüjtött fillérekből (400,000 frank) a herceg Déroulèdenek és Guérinnek is juttatott nagyobb összegeket. Amaz a katonaság segélyével próbálta megbuktatni a köztársaságot, emez az utcai csőcselék közreműködésével. De ez a vállalat sem sikerült, Déroulèdet-et elfogták, Guérint pedig a Rue Chabrolban várrá átalakított házában ostrom alá vették. Öt heti ostromlás után ő is megkerült, más 22 vádlottal együtt, akiket az állami főtörvényszék (a szenátus) elé állítottak, mig az összeesküvés többi főúri tagjai még jókor a külföldre szöktek. A leleplezett nacionalisták boszuból leginkább Gallifet hadügyminisztert szerették volna kompromittálni, akitől Rochefort egy Buffet herceghez intézett levelet közölt, melyben Gallifet állitólag ugy nyilatkozott volna: «Ha a republikánusok azt az ostobaságot elkövetnék, hogy engem hadügyminiszterré tennének, akkor hercegséged velem nem volna elégedetlen». Gallifet azonban másnap (szept. 29.) a Figaróban ugy nyilatkozott, hogy az orléansi herceghez 1898 végén intézett levele tisztán magánjellegü. Az összeesküvők ellen indított pör jelenleg (nov. elején) folyamatban van. A szenátus többsége ugyan illetékesnek mondotta magát birói minőségében, de a pör tárgyalása sok nehézségbe ütközik. Legújabban (1899 nov.) a kormány az asszumcionisták ellen is indított vizsgálatot, kik hir szerint a klerikális sajtót, nevezetesen a Croix hirlapot s a monarkistákat pénzzel támogatják. Minden jel arra mutat, hogy a nov. 14. kezdődő új ülésszak alatt a köztársaságiak és monarkisták harca újból napirendre kerül.

A *külügyi helyzet* e belső rázkódtatásoktól függetlenül eléggé kedvezően alakult a Brisson- és Dupuy-kabinet alatt. Afrikában a francia csapatok diadalmasan elnyomták a tuaregek és más rabló törzsek felkeléseit; Szamori szerecsen királyt elfogták és számkivetésbe vitték; Madagaszkár királynőjét 1897 márc. Réunion szigetre, majd Algériába hozták. A sziget szerencsés pacifikátorát, *Gallieni* tábornokot 1899 máj. nagy kitüntetéssel fogadták. Még nagyobb lelkesedéssel fogadták a párisiak *Marchand* őrnagyot, aki a Kongo felső mellékéről elindulva, elérte a Felső-Nilus partját, ahol Fasodában kitűzte a francia lobogót (1898 szept.). Ámde Kitchener pasa, a győztes angol-egyiptomi hadsereg főparancsnoka, az angol kormány parancsára távozásra szólította fel Marchandot, aki sajgó szivvel bár, Delcassé miniszter parancsa folytán, engedni volt kénytelen. A Nilus mellékén tehát az angolok győztek, de a Szudán felosztása alkalmával (1899 márc.) a franciákat ezért bőven kárpótolták, amennyiben ezeknek az egész nyugati Szudánt egészen a Csád-tó északi partjáig juttatták. Jelenleg e szerint Algéria, Szenegambia, az Aranypart, a Felső-Niger, a Csád-tó és a Felső-Kongo határolják azt a roppant területet, mely a francia érdekek körébe esik és tőlük egyelőre el nem vitatható.

Khinában Franciaország egyelőre nem lép fel oly követelő módon, mint ezt Anglia, Németország és Oroszország teszi s beéri még azzal, hogy hátsóindiai gyarmatvilágát, Indo-Khinát telhetőleg biztosítsa és felvirágoztassa. 1898 nov. 25. a képviselőház 270 millió frankot szavazott meg új vasúti vonalakra, melyek közül az egyik Laokait Jünnan déli khinai várossal fogja összekötni.

Irodalom. I. Általános jellegü munkák és forrásgyüjtemények. Fouillée, Psychologie du peuple français, Páris 1898; La France charitable et prévoyante, u. o. 1899; Delaperrière, L'armée française, u. o. 1898; De la Roncière, Histoire de la marine française, 1899 s köv.; Langlois és Stein, Les archives de l'histoire de France, 1898; Gavet, Sources d'histoire des institutions et du droit français, 1899; Langlois, Manuel de bibliographie histor., 1. köt.: Instruments bibliographiques, Páris 1896; Molinier A., Les grands chroniques de France au XIIIe siècle, 1896; Franklin Alfr., Hist. généalogique des souverains de la France, 1896; Trousset Gyula, Nouvelle histoire de France, képes, eddig 8 köt.; Cabanès, Le cabinet secret de l'histoire, 2 köt., Páris 1897; Leroux, Le massif central. Histoire d'une région de le France, 3 köt., u. o. 1899; Félice, Hist. des protestants de France, 8. kiad., németre fordítva 1855; Kaufmann R., Die Eisenbahnpolitik Frankreichs, Stuttgart 1896; Sarrazin F., Frankreich, seine Gesch. stb., Lipcse 1897; Bodley I. E. C., France, 2 köt., London 1898; Ardouin-Dumazet, Voyage en France, eddig 19 sorozat, u. o. 1896 s köv.; Gonnard R., La dépopulation de la France, u. o. 1898; Goldstein J., Die Ursachen des Bevölkerungstillstandes in Frankreich, München 1898; Demolins Ed., Les Français aujourd'hui, I. köt., u. o. 1898; Deberdt R., La carricature et l'humeur française au XIX-ème siècle, u. o. 1899.

II. Középkor. Glasson E., Histoire du droit et des institutions de la France, 7. köt. La féodalité, 1896; Mayer, Deutsche und französische Verfassungsgeschichte vom IX. bis XIV. Jahrhundert, 2 köt., Lipcse 1899; Funck-Brentano, Les pairs de France à la fin du XIIIe siècle, 1896; Beautemps-Beaupré, Coutumes et institutions de l'Anjou et du Maine stb., 3—4. köt., 1896—97; Franklin A., La vie privée d'autrefois, 3. köt. L'enfant, 1896; Dahn Felix, Die Könige der Germanen, VIII., 2. köt. Die Franken unter den Karolingern, Lipcse 1897; Monod, Étude critique sur les sources de l'histoire Carolingienne, 1. köt. Páris 1899; Cartellieri, Abt Suger von St.-Denis, Berlin 1898; Hutton, Philip Augustus, London 1896; Cartellieri A., Phillip II. August, 1—2. köt., Lipcse 1898—99; Lecoy de la Marche, Le XIIIe siècle littéraire et scientifique, Lille 1895; Garreau, L'état social de la France au temps des croisades, 1899; Funck-Brentano, Les origines de la guerre de cent ans, Páris 1896; Valois N., La France et le grand schisme d'occident, 2 köt., u. o. 1896; Lehugeur P., Histoire de Philippe le Long 1316—22, 1 köt., 1897. A százéves háboru következményeiről l. Denifle H., La désolation des églises, monastères, hôpitaux en France etc., 1. köt. Mâcon 1897; Holtzmann R., Wilhelm Nogaret, Freiburg 1898; Lettres de Charles VII, 1. köt. 1899; Vaesen és Charavay, Lettres de Louis XI, 5—6. köt.; Pelissier L. G., Recherches dans les archives italiennes. Louis XII. et Lud. Sforza, 2 köt., 1896; Perret P. M., Hist. des relations de la France avec Venise du XIIIe siècle à l'avénement de Charles VIII., 2 köt., 1896.

III. Újkor. Ruble de, Jeanne d'Albret et la guerre civile, 1. köt., 1897; Fagniez G., L'économie sociale de la France sous Henri IV, Páris 1897; Gachon P., Préliminaires de la révocation de l'édit de Nantes, u. o. 1899; Guillon P., La mort de Louis XIII, u. o. 1897; Hanotaux G., Hist. du cardinal de Richelieu, 2. köt., 1896; u. a., Tableau de la France en 1614. La France et la royauté avant Richelieu, Páris 1899; Zeller B., La minorité de Louis XIII; Marie de Médicis et Villeroy, 2 köt., 1897; Bourgeois Emil, Le grand siècle, Louis XIV, Páris 1896; Vast, Les grands traités du règne de Louis XIV, 2 köt., u. o. 1899; Waldteuffel, La po-

litique étrangère de Louis XIV, u. o. 1899; Bulard, Les traités de St. Germain, 1899; d'Haussonville, La duchesse de Bourgogne et l'alliance savoyarde sous Louis XIV, u. o. 1899; Lacour-Gayet G., L'éducation politique de Louis XIV, u. o. 1898; du Cause de Nazelle, Mémoires du temps de Louis XIV, kiadja Daudet E., u. o., 1899; Lohmann Fr., Vauban, Lipcse 1895; Waddington R., Louis XV et les renversement des alliances 1896; Duc de Broglie, L'alliance autrichienne, Páris 1897; Champion Edm., La France d'après les cahiers de 1789, u. o. 1897; Souvenirs du comte de Semallé, page de Louis XVI, u. o. 1899; Schirrmacher Käthe, Voltaire, Lipcse 1899; Brette, La France au milieu du XVIIIe siècle, d'après journal du Marquis d'Argenson, Páris 1898; Mémoires du Chevalier de Mautort 1752—1815, kiadja Tillette de Clermont-Tonnerre, u. o. 1895; Haymann, Rousseaus Social-Philosophie, Lipcse 1899.

IV. Forradalom és első császárság. Robinet Rit. et Le Chaplain, Dictionnaire historique de la Révolution et de l'Empire, 2 köt., Páris 1899; Sépet Marius, La chute de l'ancienne France, 1896; Champion Edm. említett munkája; Gomel K., Hist. financière de l'assemblée Constituante, I—II., Páris 1896—97; Chassin C. L., Etudes documentaires sur la Révol. franç., 2 köt., 1898—99; Spuller Eug., Hommes et choses de la Révolution, 1896; Carnot, Correspond. inédite, kiadja Charavay E., I—III. köt.; Larivière Ch., Cathérine II. et la Révolution, 1895; Delbrück Hans, Die Socialdemokratie in d. grossen Revolution, Göttinga 1896; Glagau, General Lafayette und der Sturz der Monarchie in Frankreich; Sybels Histor. Zeitschrift, 1899, 82 köt.; Buffenoir, Oeuvres politiques de Saint-Just, II. köt., 1896; Gallier An., Robespierre, ses principes etc., 1896; Barras, Mémoires, 1—4. köt., kiadja Duruy György; Fleury, Les grands terroristes, Carrier, Páris 1897; Aulard, Recueil des documents du comité de salut public, IX. és X. köt.; u. a., Société des Jacobins, VI. köt., 1897; Sciout Lajos, Le Directoire, 3 köt., 1896—97; Deschamps L., Les colonies pendant la révolution, Páris 1899; Chuquet, Les guerres de la révolution, X—XI. köt.; Vallaux, Les campagnes des armées françaises, 1899; Sorel Alb., Bonaparte et Hoche, 1896; J. du Chemin de Scépeaux, Jean Chouan et la chouannerie, kiadja Mich. de R..., Abbeville 1897; Mémoires du Colonel de Pontbriand, sur les guerres de chouannerie, Páris 1897; Dowden, The French révolution and the English literature, felolvasások, London 1897; Sagnac, La législation civile de la Révolution française, Paris 1899; Thibeaudeau, Correspondance inédite du Constituante, kiadja Carré és Boissonade, u. o. 1899; Aulard, Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire, 1 köt., 1899; Remaele, Relations secrètes des agents de Louis XVIII à Paris sous le Consulat 1802—1803, Páris 1899; Noël E., Brumaire, u. o. 1899; Bonnal de Ganges, Le génie de Napoléon, 2 köt., 1897; Masson Frédéric, Napoléon et sa famille, I—II., 1897—99; Masson, Joséphine, 1898 s Napoléon et les femmes, 1898; Norvins J., Souvenirs d'un hist. de Napoléon. Mémorial, kiadja L. de Laborie, eddig 3 köt., 1897; Bourgeois E., Manuel historique de la politique étrangère, II. köt. 1789—1830, Páris 1899; Stendhal, Napoléon, új kiad. 1897; Sloane H. E., Life of N. Bonaparte, eddig 4 köt., London 1897; Proudhon P. J., Nap. I., Páris 1898; Brotonne L., Lettres inédites de N. I., u. o. 1898; Cappelletti O., Napoleone I., Milano 1899; Chuquet A., La jeunesse de Napoléon, eddig 3 köt., Páris; George H. B., Napoleons invasion of Russia, London 1899; Verescsagin V., 1812. Napoleon en Russie, Páris 1897; Debidour, Histoire des rapports de l'Église et de l'État en France 1789—1870, u. o. 1898; Geoffroys de Grandmaison, Napoléon et ses récents historiens, 1896; Mémoires du général baron Thiébauld, kiadja Calmettes F., 3—5 köt., Páris 1894—95; Dubonloz-Dupas F. et Foiliet A., Le général Dupas, 1792—1813, u. o. 1899; Garson J., Les créateurs de la légende napoléonienne, Barthélemy et Mery, u. o. 1899; Pélissier L. G., Registre de l'île d'Elbe. Lettres et ordres inédits de Napoléon I., 2. kiad. u. o. 1897; Lettres inédites de Napoléon I., kiadja L. Lecestre, 2 köt., u. o. 1897; Alb. Lumbroso, Napoleone I. e l'Inghilterra, Róma 1897 és Miscellanea Napoleonica, 5 sorozat, 1897—99; Des Granges, Geoffroy et la critique dramatique sous le Consulat et l'Empire, Páris 1897; N. Welschinger, Le Roi de Rome, 1897; Souvenirs du B. de Bourgoing, sénateur et ambassadeur 1791—1815, 1897; Mémoires du général Desvernois 1789—1815, kiadja Dufourcq, Páris 1899; Bleibtreu C., Marschälle, Generale, Soldaten Napoleons I., Berlin 1899; Vandal Alb., Napoléon I. et Alexandre I., 3 köt., 1896; Lacroix D., Les maréchaux de Napoléon, 1896; u. a., Directorium, Consulat und Kaiserreich, németre fordította Marschall v. Bieberstein, Lipcse 1899, díszmunka; Grand-Carteret J., Napoleon I. in der Carricatur, németre fordította Marschall v. Bieberstein, u. o. 1899; Firmin Didot, Pages d'histoire, 1899; Wertheimer Ede, Die Verbannten des ersten Kaiserreichs, Lipcse 1897; Dayot, La Révolut. française, kulturtörténeti rajzokkal, u. o. 1896—97; Debidour A., Hist. des rapports de l'Église et de l'État du France de 1789. à 1870, Páris 1898; Lebon A., La France moderne 1789—1895, u. o. 1897; Duguit L. és Monnier H., Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789, u. o. 1898,

V. 1815—51. Ronchery et Malet, Louis XVIII et les Cent yours à Gand, I., Páris 1899; Daudet Ernő, Louis XVIII et le duc de Decazes, u. o. 1899; Mémoires du Cte Ferrand, ministre etc., kiadja de Broc, u. o. 1897; Rioult de Neuville, Le duc de Richelieu et les premières années de la Restauration, u. o. 1897; Mém. du Baron d'Haussez, ministre, 2 köt., 1897, kiadja d'Almazan; Cisternes, Le duc de Richelieu, u. o. 1899; Pelisson M., Les orateurs politiques de la France de 1830 à nos jours, u. o. 1899; Calmon A., Hist. parlamentaire des finances de la monarchie de Juillet, II—IV. köt., 1896—99; Charléty S., Hist. de Saint-Simonisme 1825—64, Páris 1896.

VI. 1851—70. Forbes H.. Life of Napol. the third, London 1898; La Gorce, Histoire du second empire, III. és IV. köt., 1896—99; Persigny herceg, Mémoires, kiadja de Laire, Páris 1896; Rochefort, Les adventures de ma vie, I., 1896; Villefranche J. M., Hist. de Nap. III., 2 köt., Lyon 1897; Général de Bellemare, L'empire. Souvenirs, Páris 1897; Général du Cte Fleury, Souvenirs, I—II., 1897—98; Cte Benedetti, Essai diplomatique. 1. Nouv. série 1897.

VII. 1870 óta mostanig. Coubertin, L'évolution française sous la III-ème république, Páris 1896; Vogel K., Die dritte franz. Republik bis 1895, Stuttgart 1895; Zevort, Histoire de la troisième république, I—III. köt., 1896—98; Du Barail, Souvenirs, 3 köt., 1896; Lafarge, Hist. complète de Mac Mahon, 2 köt., 1899; Palat C., Bibliographie générale de la guerre de 1870—71, 1896; Trochu tábornok, Oeuvres posthumes, 2 köt., 1896; Laborde, Gambetta, Páris 1899; Hanotaux G., L'affaire de Madagascar, u. o. 1896; Duchesne tábornok, L'expédition de Madagascar, 1896; Galli H., La guerre à Madagascar 1885—95, 2 köt., 1897; Rochefort említett emlékiratai, 5 köt.; Charles J. E., Practiciens politiques, 1870—1899, Páris 1899; de Caix, Fachoda. La France et l'Angleterre, u. o. 1899; Dreux-Brézé, Notes et souvenirs pour servir à l'histoire du parti royaliste 1872—83, u. o. 1899; Quesnay de Beaurepaire, Le Panama et la République, 1899; Muel L., Les crises ministérielles en France de 1895—98, u. o. 1899; Gallieni tábornok, Trois colonnes au Tonkin, 1894—95, u. o. 1899; Jolleaud-Barral, La colonisation française au Tonkin et en Annam, u. o. 1899; Legrand J., Leçon de Fashoda, u. o. 1899; Daniel A., L'année politique 1898, u. o. 1899; Roche Cyula, Finances et politique, u. o. 1899; Reinach S., Essais de politique et d'histoire, 1899; Faguet E., Questions politiques, 1899; Roche H. Gy., Nos finances, 1899. M. L.

Franciaország hadügye. I. *Szárazföldi hadsereg.* A hadtestek tagozatában az ország keleti határán elhelyezett 6. hadtestnek az utóbbi években eszközölt folytonos erősítése folytán jelentékeny változások álltak be. Az 1., 7. és 15. hadtestnek (Lille, Besançon és Marseille) 9, a 14-iknek (Lyon) 11 ezred gyalogsága van, a 6-iknak (Châlons-sur-Marne) ellenben 5 hadosztálya, 11 dandárral és 19 ezreddel, ami a 14 vadászászlóalj hozzászámításával kitesz 86 zászlóaljat, 372 századdal. A 7 lovashadosztályból (3—3 dandárral, 2—2 ezreddel és 30 lovasszázaddal) 4 Franciaország keleti részén (Lunéville, Châlons, Stenay és Reimsban) van felállítva, míg a többi 3 Páris, Melun és Lyonban van elhelyezve. Egy hadtest (a 19.) Algeriában van 3 hadosztály, 4 dandár és 8 ezred gyalogsággal, ami — beszámítva 3 algeriai könnyű gyalogzászlóaljat — kitesz 33 zászlóaljat 151 századdal. Végre van egy megszálló hadosztály Tuniszban, 1 dandár gyalogsággal, 2—2 ezreddel, amelyekben — beleszámítva egy algeriai könnyű gyalogzászlóaljat — 9 zászlóalj van 47 századdal. Ami a lovasságot illeti, a 19. hadtesthez 3 dandár 8 ezreddel (40 lovasszázaddal), a megszálló hadosztályhoz Tuniszban 1 dandár,

2—2 ezreddel (10 lovasszázaddal) van beosztva; tüzérségből pedig az előbbinek 3 fogatos, 6 hegyi ütege és 3 gyalogos ütege van, az utóbbinak pedig egy-egy ütege az említettekből. A szárazföldi hadsereg részére Tonkingban és a gyarmatokban 4 zászlóalj gyalogság, 19 századdal, 3 század lovasság és 1 század műszaki csapat van kivetve. A párisi katonai kormányzóság egy kerületet alkot, amelyben van: 1 gy.-ezred 4 zászlóaljjal, 1 vadászzászlóalj, 1 dandár (2 ezred) tábori tüzérség 20 fogatos- és 3 lovas üteggel, valamint 1 zászlóalj gyalogtüzérséggel 7 üteggel, végre 2 ezred műszaki csapat 5 zászlóalj és 20 századdal, közte 1 vasúti ezred, 1 lovas század és 3 szekérészszázad.

A békelétszám 1896-ra:

Csapatnem	Tiszt	Legénység	Szolgálati ló
Gyalogság	12,940	347,314	7,445
Lovasság	8,884	72,599	68,504
Tüzérség*)	3,947	77,952	36,755
Műszaki csapat	475	12,667	1,372
Szekerészet	412	11,833	8,991
Kezelő csapat	—	15,876	—
Összesen	26,658	538,241	123,067

*) 2274 fogatos löveg, 968 fogatos lőszerkocsi.

A létszám 363 tiszttel és 21,673 emberrel több mint 1895. Ehhez jön a hadsereg törzseinek s a katonai iskoláknak személyzete, s a hors cadres-tisztek, nevezetesen 6499 tiszt és 4179 főnyi legénység, ugy hogy a tényleges hadsereg teljes békelétszáma: 33,157 tiszt, 542,420 főnyi legénység, 123,067 szolgálati ló, 2274 fogatos üteg és 968 fogatos lőszerkocsi.

Tartalékcsapatok. A tényleges alakzatokhoz csatlakoznak: 145 gy.-ezred 201—344 számmal és a 363. sz., továbbá 30 tartalék-vadászzászlóalj, 38 tartalék-lovasezred (17 dragonyos-, 13 vadász-, 8 huszárezred) és 41 tartalék-lovasszázad a hadosztály-kapcsolatban álló ezredeknél, végül 216 fogatos üteg (12—12 minden tüzérdandárnál).

Területi hadsereg. Ennek csapattestei, miként a tartalékcsapatok, már békeidőben mint keretek meg vannak alakítva s kezelés, kiképzés és mozgósítás tekintetében az 1893 jul. 25. törvény értelmében a tényleges alakzatokhoz csatlakoznak. Névszerint: 145 gy.-ezred, 72 lovasszázad, 7 vadászzászlóalj, 19 tüzérezred, 18 műszaki zászlóalj, 19 szekerészszázad; ezenkivül a 19. hadtestnél Algeriában 10 zuáv-zászlóalj, 6 lovasszázad (egy-egy a Chasseurs d'Afrique-ezrednél), 3 gyalogos üteg (egy-egy az algeri, constantinei és orani területi hadosztályoknál). Vám- és erdészhivatalnokokból van alakítva: 38 zászlóalj, 67 önálló század s 56 önálló osztály és détachement.

A Franciaország keleti és délkeleti határán elszállásolt gyalogcsapatok 1896 óta új, könnyebb háti bőrönddel vannak felszerelve.

A francia hadsereg hadi létszáma legfeljebb 4.350,000 emberre becsülhető.

A hadi budget 1896-ra 651,174,280 frankot tett ki (1895: 637.888,370 frankot), amelyből a parlament néhány milliót törölt, későbbi utólagos követelések azonban az eredeti tételt még túlszárnyalták; az 1897/98. költségvetési tervezetben a hadi budget 627 millió frankkal szerepel.

II. *Hadi tengerészet.* A francia flotta állapotát az 1896—1905-re megállapított építési tervezet szerint a következő táblázat tünteti fel:

Czél	Hajó-nem	A megállapított létszám	Ehhez képest még ezután építendő
Támadó flotta	Csatahajó (cuirassés d'escadre)	24	4
	Gyors-cirkáló (croiseurs rapides)	2	—
	I. oszt. cirkáló hajó	12	4
	II. « « «	12	—
	III. « « «	12	—
	Torpedó-cirkálóhajó	8	—
	Torpedó-tárhajó	1	—
	Nyilttengeri torpedónaszád	12	12
Partvédő flotta	Páncélos hajó	14	—
	Páncélos ágyunaszád	7	—
	Torpedó-hajó	30	19
	Nyilttengeri torpedónaszád	33	—
	I. és II. oszt. torpedónaszád	187	—
Cirkáló flotta külső szolgálatra	Pánc. cirkáló (croiseurs amiraux)	10	4
	II. oszt. cirkáló hajó	12	6
	III. « « «	12	6
	IV. « « « (avisos)	12	6
	Ágyunaszád	12	2

A már építés alatt levőkön kivül 1905-ig még 63 hajó építendő.

A francia hadi tengerészet 1896 elején a következő hajókból állt: 15 I. oszt. páncélos csatahajó (közülük 3 építés alatt), 4 II. oszt., 5 III. oszt. páncélos csatahajó, 18 nagy partvédő páncélos hajó (közülük 1 építés alatt), 8 páncélos ágyunaszád, 13 páncélos cirkáló hajó (közülük 1 építés alatt), 5 I. oszt. védett cirkáló hajó (közülük 4 építés alatt), 18 II. oszt. védett cirkáló hajó (közülük 4 építés alatt), 6 II. oszt. régibb cirkáló hajó, 18 III. oszt. védett cirkáló hajó (közülük 6 építés alatt), 15 III. és IV. oszt. régibb cirkáló hajó, 16 torpedó-cirkáló hajó (közülük 7 építés alatt), 11 torpedónaszád-romboló (közülük 1 építés alatt), 37 nyilt tengeri torpedónaszád (több mint 100 tonna tartalommal, közülük 3 építés alatt), 1 torpedó tárhajó, 142 I. oszt. torpedónaszád (közülük 11 építés alatt), 54 II. oszt. torpedónaszád, 15 őr-sajka; továbbá 30 ágyunaszád (közülük 4 építés alatt; partvédelemre közülük csak 16 alkalmas), 42 folyami ágyunaszád, 62 kisebb-nagyobb szállítógőzös különböző célokra, 9 iskolahajó, 8 vitorlás hajó, 24 felügyelő halászbárka, 101 kikötő hajó különböző célokra. A csataflottához számíttatik (1896): 37 páncélos hajó és páncélos cirkáló hajó, 64 torpedó-hajó; a cirkáló flottához: 41 védett cirkáló hajó és 21 régibb cirkáló hajó; a partvédő flottához: 26 páncélos hajó, 16 ágyunaszád, 196 torpedónaszád, 15 őrhajó. 1896-ra engedélyeztetett: 1 I. oszt. páncélos csatahajó, 2 I. oszt. páncélos cirkáló és védett cirkáló hajó, 2 II. és III. oszt. védett cirkáló hajó, 3 torpedónaszád romboló és nyilt tengeri torpedónaszád, 2 I. oszt. torpedónaszád és 1 állomásjelző.

1890—95-ig új hajók építésére 1476 mill. frank adatott ki. A legújabb flottaépítési terv 1896—1905-ig újabb 1071 millió frank kiadást okoz.

Szolgálatban volt 1895. az északi hajócsapat 4 páncélos hajóval, 2 páncélos cirkálóval és 9 cirkáló- és torpedó-hajóval; a középtengeri hajócsapat 12 páncélos csatahajóval, 2 páncélos cirkálóval, 8 cirkálóval s 14 torpedó-hajóval és nyilt tengeri torpedónaszáddal; a külső szolgálatban összesen 56 hajóval a világ különböző tájain.

A személyzet áll (1896.): 16 altengernagy, 30 ellentengernagy, 115 sorhajókapitány, 217 fregattakapitány, 744 I. és II. oszt. sorhajóhadnagy, 400 hajózászlótartó, 240 I. oszt. és 80 II. oszt. jelölt, összesen 1842 tengerésztiszt és tisztjelölt. A gépésztestület áll: 1 főgépfelügyelő, 5 gépfelügyelő, 16 főgépész, 88 I. oszt., 164 II. oszt. gépész, összesen: 274. A hajóépítésztestület áll: 133 mérnökből, a hadtengerész-kezelőség 368 tengerész-pénztármesterből, az orvosi kar 438 orvos és gyógyszerészből; ezenkívül 29 tengerészlelkész. A tengeri gyalogságnál: 806 tiszt, 13,309 altiszt és közember és 3341 tartalékos van szolgálatban. A tengeri tüzérség: 505 tisztet, 4810 tüzért és 2430 tartalékost számlál szolgálatban. A többi tengerészcsapat majdnem változatlan maradt.

A legénység állt 1895.: tüzérségi, torpedó és hajós szolgálatban 30,799 ember, gép-szolgálat 7193, egészségügyi szolgálat 503, élelmezési szolgálat 789, puskaműves 318, hangász 425, szakács stb. 666, összesen 40,693 ember; ezek közül hajóra szállva 33,216 ember.

A haditengerészeti budget 1895-ben: 270.541,011 frank, 1896-ban: 265.827,854 frank. V. ö. *Guesnel*, Histoire maritime de la France (Páris 1894); *Ardouin-Dumapet*, L'armée et la flotte en 1895 (u. o. 1896); Die franz. Armee im Felde. Organisation, Felddienst und Kampfesformen (Berlin 1896).

Francia renaissance, a Franciaországban divatos építészeti stílus 1500—1640 közt. L. *Építészet* (VI. k. 253. old.).

Franciás állás, l. *Hegytipró* (VIII. k.).

Francia színészet. A francia drámai művészet valódi középpontja Páris. A vidéken alig van kiváló színház és még a nagyobb városokban is többnyire vándor színész-társulatok játszanak. A F.-ről szólván, ennélfogva csakis a párisi színészetet kell tekintetbe venni. A főbb párisi színházak ezek: 1. a boulevard des Capucinesen levő *nagy opera*, pompás épület (ez a felírás van rajta: Académie nationale de musique), amelyet 1861—1874. Garnier K. készített. Itt francia nyelven csak nagy operákat, u. n. hősi operákat és nagy pantomimikus balleteket adnak elő. Az operákat teljesen éneklik. A színháznak külön iskolája van, amelyben mindkét nemű ifjuság kiképzést nyer, s melyből már számos nagy talentumu énekes és táncosnő került ki. 2. A *víg opera* (Opéra comique), amelynek épülete 1887. leégett. A színház most a Châtelet-téren van. Itt főleg a francia nemzeti operákat adják elő. 3. A *Théâtre français* vagy Comédie française; a XVI. sz. közepén a Hôtel de Bourgogneban 1689—1770. a Fossés Saint-Germain-utcában volt hajléka, 1806 óta mostanig a Palais Royal DNy-i oldalán (Maison de Molière) van. Itt játszották a klasszikus francia darabokat, melyeket jeles színészek interpretáltak; a forradalom óta másnemű darabok is kerültek előadásra. A színház szervezetét Moszkvából kelt rendeletével I. Napoleon szabályozta. 1850. és 1859. aztán kiegészítették az ő intézkedéseit. A színházat hat tagból álló bizottság vezeti, amelynek élén a kormánytól kinevezett igazgató áll (1885 óta Claretie Gyula). Az államtól a színháznak adott segély évenként 240,000 frank. 4. Az *Odéon* az Odéon-téren, amelyben főleg modern francia irók műveit adják. Volt egyideig Párisban olasz opera is, amely azonban utóbb megszünt.

Az említettek az elsőrendü párisi színházak, mellettük még számos kisebb-nagyobb temploma is van Thaliának. Ilyenek a *Gymnase dramatique*, a *Vaudeville-színház*, melyekben vaudevilleket, a *Porte-Saint-Martin*, a *Renaissance*, az *Ambigu-comique*, a *Châtelet*, a *Théâtre lyrique-dramatique*, a *Théâtre Cluy*, a *Théâtre Beaumarchais*, amelyekben főleg drámákat, melodrámákat, ritkábban vígjátékokat adnak elő. A *Gaîeté-színház*, amely egykor hasonló nemü színház volt, most *Opéra national-lyrique* c. alatt francia operák előadásával foglalkozik. Vidám, könnyed dolgokat adnak elő még a *Variétés*, a *Théâtre Montansier* (Théâtre du Palais Royal) színházak, továbbá a *Bouffes-Parisiens*, a *Folies dramatiques*, a *Folies-Marigny*, a *Château-d'Eau* nevü kis színházak.

A legmodernebb irodalmi irányokat kultiválják az 1887. Antoinetól alapított *Théâtre libre*, amely 1895. megszünt, de 1897. újra éledt, amikor Antoine a róla nevezett színházat megnyitotta (Théâtre Antoine). Érdekes kis színház a *Lugné-Poë*-tól alapított *Théâtre de l'Oeuvre*, amely csupán előfizetői számára tart előadásokat Ibsen, Björnson, Hauptmann műveiből. E két színházat utánozta *Franck* P., amidőn 1898. *Nouveau Théâtre*-jét megnyitotta, amely a modern drámán kivül a históriai darabokat és a politikai szatirát is felvette műsorába. Megszünt ellenben 1896. a *Salis* R.-tól 1888. alapított *Chat-Noir*, amely a párisi zenés kávéházak reakciójaképp az első igazi «cabaret artistique» volt. A Boclinitól alapított *Théâtre d'application*, amelyet Párisban röviden *Boclinière*-nek neveznek, 1893 óta művészeti (zene) és irodalomtörténeti előadásokra szolgál.

Története. A középkorban szini előadásokat csak működvelők tartottak bizonyos alkalmakkor. A XV. sz.-ban a Confrérie de la passion tagjai kaptak engedélyt, hogy egyházi darabokat játszhassanak; de 1548 óta csak világi tárgyu müveket volt szabad előadniok. Franciaországon való átutazásuk közben olasz színészek is megfordultak Párisban. 1611 óta a Hôtel de Bourgogne színházban hivatásos színészek kezdtek játszani, akiket az udvar is segélyzett; ezek a színészek alkották az u. n. királyi szintársulatot: Troupe royale. Egy másik párisi szintársulat a Marais városnegyedben játszott. E társulat fénykora a Cid (l. *Corneille*, IV. k.) előadásával kezdődött 1636. A Molière-társulat egy állandóan Párisban megtelepedett olasz szintársulattal párhuzamosan 1658 óta működött, s 1665. troupe du roi (királyi társulat) címet kapott. Utóbb ezek a szintársulatok egyesültek s ekként létesült 1680. a Comédie française (Théâtre français), Franciaország legrégibb és legelső rangu szintársulata. A Palais Royalban működő olasz színészek utóbb szintén franciául játszottak és az alsóbb fajtáju párisi vígjátékok népszerü képviselőivé lettek. E főbb szintársulatok mellett több mint száz év óta más kisebb társulatok is játszot-

tak, főleg a vásárok alkalmával, amikor szabad volt fellépniök. L. még *Francia irodalom* (VII. k.).

Irodalom. Parfaict, Histoire du théâtre français, XV. köt., Páris 1734—49; Despois, Le théâtre sous Louis XIV, u. o. 1886; Rigal, Esquisse d'une histoire des théâtres de Paris de 1548—1635, u. o. 1887.

Francia-Szomáli-part, a szomálik félszigetén a Vörös-tenger partján fekvő francia protektorátus, amelynek fővárosa ezelőtt Obok volt és most Dsibuti. Területét 8640 angol m²-re becsülik, lakóinak számát pedig 30,000-re. Külkereskedelmi forgalma nem mutatható ki. E forgalom mindenesetre jelentékenyen fog emelkedni, ha a Harrarba vezető vasutat, amire Menelik király az engedélyt megadta és aminek építését 1898. megkezdték, a forgalomnak át fogják adni. A protektoratus kiadásai és bevételei 30,000 frankot tesznek ki. Rendkivüli befektetésekre 1898. Franciaország 614,807 frankot fordított.

Francia-Szudán, l. *Szudán* (XV. k.).

Francisci *Henrik*, horvát politikus, szül. Szamoboron 1834 szept. 15., ősrégi horvát család sarja, mely már 1206. a szamobori vidéken lakott. Tanulmányait Zágrábban és Nagy-Kanizsán végezte s miután a zágrábi jogakadémiát látogatta, az ottani törvényszéknél gyakornokoskodott, majd Ivanecen, Nasicon és Szlatinán szolgált az igazságügyi téren. 1863. visszavonult. 1867. ismét államszolgálatba lépett és mint samobori járásbiró szerepelt. A közigazgatás reorganizációja alkalmával Krapina-Teplic alispánja lett, 1882. hasonló minőségben Jaskára helyeztetett át. 1884. nyugalomba vonulván, az ozalji kerületben képviselővé választatott s tagja lett a magyar országgyülésnek is. A legutolsó választások alkalmával három kerületben is megválasztatott; ezelőtt második, 1895 óta első alelnöke a horvát tartománygyülésnak, tagja a delegációnak. 1880 óta asztalnok, 1886 óta m. kir. honvéd-őrnagy. 1897. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.

Francis-turbina, l. *Vizi kerék* (XVI. k.).

Franck, 1. *Adolf*, francia filozofus, megh. Párisban 1893 ápr. 10.

2. *F. Cézár Agost*, francia zeneszerző, szül. Liègesben 1822 dec. 10., megh. Párisban 1890 nov. 8-án. A liègesi és párisi konzervatoriumok tanitványa, 1872 óta a párisi konzervatorium orgonatanára és a Szt.-Klotild-templom orgonistája volt. Liszt modorában szerzett számos művei közül különösen kiemelendő Les béatitudes szinfonikus karéneke, más művei a D-moll szinfoniája; szinfonikus költemények (közöttük Les Éolides), több opera, kamarazene, oratoriumok stb. Szerzeményeinek sorozata megtalálható a Grande Encyclopédie 17. kötetében. V. ö. *Destrang*, L'oeuvre lyrique de César F. (Páris 1896); *Derepas*, César F. (u. o. 1897).

Francoaceae (növ.), majd a Saxifragaceák alcsaládja, majd innen külön választott kétszikü, különszirmu család. Kelyhe meg a szirma 4 levelü, himje 8, álhimje ugyanennyi. Tokja 4 rekeszü, sokmagu. Chile néhány füve tartozik ide.

François *Kurt*, német utazó (VII. k.), 1894. jun. visszatért hazájába. Miután 1895. rövid időre Kelet-Afrikát meglátogatta, 1895 őszén Tuniszba és 1896. Tripoliszba ment. A térképrajzolás terén, különösen Togo Dankelmann Mitteilungenjében 1888) és Német-Délafrika (u. o. 1891—92, továbbá 1893—94) térképeinek elkészítésével F. nagy érdemeket szerzett.

Francsics *Norbert*, pedagogus, szül. Győrött 1848 dec. 2. Középiskolai tanulmányait Győrött kezdte, időközben a Szt.-Benedek-rendbe lépvén, Pannonhalmán folytatta. A hittudományi és bölcseleti tanfolyam befejeztével tanári vizsgálatot tett Budapesten s mint tanár kezdetben Pannonhalmán, később a győri főgimnáziumban működött. 1885. Vaszary távoztával a győri főgimnázium igazgatója lett. Az ő működése alatt épült a főgimnázium új, palotaszerü épülete. Mint igazgató élénk részt vett Győr város közéletében is; 1892. polgártársai bizalma a város országgyülési képviselőjévé választotta; mint ilyen a szabadelvü pártnak volt tagja. 1897 febr. 25. óta a budapestvidéki tankerület kir. főigazgatója. Az osztrák-magyar monarchia stb. cimü irodalmi vállalat részére megirta *Győr megye és város* rajzát, 1889. a győri főgimnázium értesítőjében az új iskolai épület ismertetését; alkalmi és tanügyi cikkei rendszerint a győri helyi lapokban, szent beszédei egyházi folyóiratokban láttak napvilágot.

Frank 1. *Ödöntől* megjelent: *A millenniumi közegészségi és orvosügyi kongresszus tárgyalásai* (Budapest 1898).

2. *F. Péter József*, erdélyi szász iró, szül. Nagy-Disznódon (Nagy-Szeben mellett) 1827 jun. 27. Szebenben végezte tanulmányait, majd Bukarestbe költözött. Számos munkát irt az erdélyi szászokról, mint: Siebenbürgens Bestimmung als Industrieland (1868); Die Anschlüsse der ungar. an die rumän. Bahnen (1873); Wirtschaftliche Resultate, Parallele zwischen Siebenbürgen und Rumänien (1889). Ő irta továbbá a Gegenwart u. Zukunft d. Siebenbürger Sachsen c. művet (1892), melyben sötét szinekkel festette a szászok jövőjét, mi ellen azután a szász lapok és maga Teutsch püspök is tiltakozott. M. L.

Frank, 1. *Ernő*, német zenész, szül. Münchenben 1847 febr. 7., megh. Oberdöblingben, Bécs mellett 1889 aug. 17. Korán kezdett zenével foglalkozni; 1868. karmester lett Würzburgban, 1869. a bécsi udvari opera karmestere és az akadémiai daloskör vezetője volt. 1872—77. Mannheimban működött mint udvari karmester; 1879. Bülow utóda lett hannoverai karmesteri székén. Szerzeményei közül különösen dalai s kardalai nevezetesek. Néhány operát (Adam de la Halle, 1880, Hero) is irt.

2. *F. Hans*, l. *Lützelburger* (XI. k.).

3. *F. Zsigmond*, német festő, szül. Nürnbergben 1769., megh. Münchenben 1847 jan. 18. Porcellánfestő volt, de folyton az üvegfestés elfelejtett technikájának helyreállitásán törte a fejét. Sikerült is neki fehér üvegre cimereket és allegoriai alakokat elég tisztán festeni. 1827. a müncheni új üvegfestészeti intézet vezetője lett.

Frankenberg, 1. Casselben, (1895) 2793 lak.; — 2. Szászországban, (1895) 11,912 lak.

Frankenhausen, német város, (1895) 5919 lak.

Frankenia *L.* (növ., sógyöngy), a róla nevezett család füve, 30 fajjal, mind a két világrész tengerpartján v. hozzá közel, mint sótermelő fűvek. A *F. pulverulenta* L. Európa D-i részén.

Levelének visszáját pornemü bevonat takarja. Ez a fü Fraas szerint a régi görögök Empetruma (l. *Mámorka*, XII. k.). A *F. Berteroana* Gay. a chileiek *sóvirágja*. Minden reggel apró fénylő ságyöngy takarja, a lakosok összegyüjtik és ételt sóznak vele. A *F. grandiflora* Ch. et Schl. Kalifornia, Arizona, Nevada és Mexikó északi részének a füve, húsos levele tompa tojásdad, épszélü, bőven választ ki sóanyagot. A fü alkotórésze 6% cserzősav, 28% konyhasó, 2·5% nátriumszulfát, 1·5% kalciumszulfát és 1·3% magnéziumklorid. BORB.

Frankeniaceae (növ.), ságyöngyfélék, kétszikü, mintegy 20 fajt összefoglaló család, a Cistiflorák rendjében. Leginkább a Földközi-tenger s az Atlanti-oceán partjain termő, többnyire nagyon ágas füvek, tagolt szárukon a levél átellenes v. örves; apró, 4—5-ös tagu virágjok csillagszerü s csigafürtös virágzattá egyesül. BORB.

Frankenstein, porosz város, (1895) 8206 lak.

Frankenthal, bajor város, (1895) 14,445 lak.

Frankfurt, 1. *Majna-F.* (1895) az 1895. bekebelezett Bockenheimmal 229,279 lak., 1894. az állatkert előtt felállították a lövész-kutat (Eckhard terve szerint), 1895. Stoltze és Schopenhauer mellszobrait; 1896. I. Vilmos császár bronz lovasszobrát (Buscher mintázata szerint) és 1897. a Sömmering-emléket.

2. *Odera-F.*, mint közigazg. kerület 1.169,719 lak., mint város (1895) 59,161 lak. Az Oderán 1895. új hidat építettek.

Frankfurter Zeitung, M. m. Frankfurtban naponként háromszor megjelenő politikai lap, mely a délnémet demokratikus néppárt elveit s amellett a tőzsdei és kereskedelemügyi érdekeket képviseli. Sonnemann Lipót alapította 1856.

Frankfurti kék a. m. berlini kék (III. k.).

Frankfurti parlament, a M. m. Frankfurtban 1848—49. ülésezett német nemzeti gyülés neve. L. *Németország* (XIII. k. 71—72. old.).

Frankfurti rendszer, e néven ismerik Németországban a középiskolák alsó osztályainak olyan egyesítését, mely előkészit a gimnázium, mint a reálgimnázium közép és felsőbb osztályaira. Ezt az egyesítést főként az teszi kivánatossá, hogy a gyermek 10 éves korában ne legyen kitéve a pályaválasztás nehézségének, vagyis hogy a középiskolai tanulók 13-ik életévök betöltéséig lehetőleg közös intézetben kapják meg kiképeztetésöket. Ehhez járult még a pedagogusok ama meggyőződése, hogy több idegen nyelv tanítása mindjárt a középiskolai osztályok kezdetén sikertelen, miért a 13-ik életévig csak egy élő nyelvet kell tanítani a középiskolában. Az első kisérlet ilyen irányban *Altonában Schlee* Ernő, a városi reáliskola igazgatója hatása alatt már 1878. történt. Az intézet 1897. értesítőjében Schlee igy ir: A latin tanitás a tertiában (nálunk 4-ik oszt.) kezdődik. A quartát (nálunk 3-ik oszt.) elhagyott tanulók szabadon választhatnak a latinos vagy latin nélküli osztályok közt, vagyis hogy a reálgimnázium untertertiájába, vagy a reáliskola tertiájába menjenek-e? Azoknak a tanulóknak azonban, akik az idegen nyelveket nehezen tanulják, vagy az egyévi önkéntesi jog megszerzésével az iskolát el akarják hagyni, azt tanácsolják, hogy ne lépjenek a reálgimnáziumba. Ezt az *altonai rendszert* különös figyelemmel kisérték a berlini 1890. iskolai reformkonferencián, sőt használhatóságát határozottan ki is fejezték. Mielőtt aztán az 1892 jan. 6. porosz tantervet kibocsátották volna, Frankfurtban Adicke főpolgármester és *Reinhardt* Károly, a Goethe-gimnázium igazgatójának hatása alatt még tovább mentek az altonai rendszernél, nevezetesen a gimnáziumot is ráépítették a közös tagozatra. Zedlitz gróf miniszter 1891 nov. 17. köszönetét nyilvánította Frankfurt városának ezért a kisérletért. A frankfurti Goethe-gimnázium tantervét ide mellékeljük.

A majna-frankfurti Goethe-gimnázium tanterve:

Tantárgyak	Közös alap			Reálgimnázium						Összesen	Gimnázium						Összesen
	VI	V	IV	IIIb	IIIa	IIb	IIa	Ib	Ia		IIIb	IIIa	IIb	IIa	Ib	Ia	
Kereszt. vallás	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19	2	2	2	2	2	2	19
Német	5	4	4	3	3	3	3	3	3	31	3	3	3	3	3	3	31
Latin	—	—	—	8	8	6	6	6	6	40	10	10	8	8	8	8	52
Görög	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8	8	8	32
Francia	6	6	6	4	4	3	3	3	3	38	2	2	2	2	2	2	30
Angol	—	—	—	—	—	6	4	4	4	18	—	—	—	(2)	(2)	(2)	(6)
Történet és földrajz	2	2	5	3	3	3	3	3	3	27	3	3	2	2	2	3	24
Matematika	5	5	5	4	4	4	5	5	5	42	4	4	3	4	4	3	37
Természetrajz	2	2	2	2	2	—	—	—	—	10	2	2	—	—	—	—	10
Fizika	—	—	—	—	—	3	2	2	2	9	—	—	2	2	2	2	8
Kémia	—	—	—	—	—	—	2	2	2	6	—	—	—	—	—	—	—
Irás	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	-	4
Rajz	—	2	2	2	2	2	2	2	2	16	2	2	(2)	(2)	(2)	(2)	(16) 8
Torna	3	3	3	3	3	3	3	3	3	27	3	3	3	3	3	3	27
Ének	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4
Összesen	30	30	29	31	31	35	35	35	35	291	31	31	33	34	34	34	286

Frankl *Lajos Ágost* lovag, német költő, megh. Bécsben 1894 márc. 12.

Frankland *Eduárd*, angol kémikus, megh. Norvégiában 1899 aug.

Franklin *Alfréd Lajos Ágost*, francia történetiró és bibliográfus, szül. Versaillesban 1830 dec. 16-án. Tanulmányait a Collège Bourbonban végezte és azután könyvtári tiszt lett a Mazarin-könyvtárban, 1885. pedig könyvtári igazgató. A becsületrend tisztje. Művei: Histoire de la bibliothèque Mazarine (1860); La bibl. impériale (1861); La Sorbonne, ses origines et sa bibliothèque (2. kiad. 1875); Les anciennes bibliothèques de Paris (3 köt.); Améline Dobourg (1875, pályanyertes munka). Elsőrangu fontosságu: Les sources de l'histoire de France c. nagy műve (1877). Újabb

munkái: La vie privée d'autrefois. Art et métiers, modes, moeurs, usages des Parisiens du XII. au XVIII. siècle (2 köt., díszmű 1895); Histoire généalogique des souverains de la France, ses gouvernements de Hugo Capet à l'année, 1896. (Páris 1896). V. ö. *Robins* E., F. (New-York 1898). M. L.

Franz *J. H.*, álnév, l. *Hochberg* (IX. k.).

Franzenau *Ágostont* a m. tud. akadémia 1896 máj. 15. levelező tagjává választotta. Megjelent tőle: *Adatok Letkés faunájához* (Budapest 1894).

Frapan *Ilse*, l. *Levien* (XI. k.).

Frary *Raoul*, francia publicista, megh. Plessis-Bouchardban (Seine-et-Oise) 1892 ápr. 19.

Frass *Jakab*, horvát költő, l. *Vraz* (XVI. k.).

Fraustadt, porosz város, (1895) 7579 lak.

Fray *Gerundio*, l. *Lafuente* (2., XI. k.).

Frecskay *János* újabb műve: *Mesterségek szótára* (a magyar tud. akadémia megbizásából. 1. füzet. Ácsmesterség; 2. Fametszés, formametszés és rézmetszés; 3. Asztalosmesterség; 4. Fésüsmesterség; 5. Bodnár- vagy kádármesterség; 6. Könyvnyomtatás; 7. Bőrgyártás; 8. Bádogosmesterség; 9. Csizmadia-, cipész- és vargamesterség; 10. Aranyozó- és aranyverőmesterség; 11. Fazekasmesterség; 12. Esztergályosmesterség; 13. Gyertyamártás és szappanosmesterség, Budapest 1899).

Frédéricq *Pál*, belga történetiró, szül. Gentben 1850 aug. 12. Tanulmányait szülőhelyén végezte s nagy buzgósággal szállott síkra a vlámek érdekében. Jelenleg a genti egyetemen tanár. Művei: Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas (Gent 1876); Marnix en zijne Nederlandsche geschriften (u. o. 1881); De Nederlanden onder keizer Karel (u. o. 1885 óta); Travaux du cours pratique d'histoire nationale de l'université de Liège (1883—1884); Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae (u. o. 1889); Gesch. der Inquisitie in de Nederlanden. 1025—1520. (Gand 1892, II. köt., 1896); De Inquisitie in het hertogdom Luxembourg (u. o. 1897). TH. GY.

Frederik *Jenő*, irói neve *Friedrich* Jenőnek (l. o.).

Frederiksz *Valdemár* báró, orosz tábornok és miniszter, a Balti-tengermelléken virágzó egyik nemes családnak sarja, katonai pályára lépett és felvitte a lovas-tábornokságig. Azonfelül a cár szárnysegédeként működött. 1897 máj. az udvari minisztériumot bizták reá. 1898 ápr. 17. a császári család miniszterévé tették; jun. 25. pedig a császári vezérkar főparancsnoka lett. Csakis általa juthatnak kérvényezők a cár szine elé és igy hát azon külföldi tudósok is, kik 1899. Trarieux vezetése alatt a finnek érdekében kihallgatásra jelentkeztek, ő hozzá fordultak. Midőn F. a finnek elnyomatását tagadta, Trarieux szemébe mondta, hogy az orosz kormány a finneket igazán meg akarja fojtani. A kihallgatásból természetesen semmi sem lett. M. L.

Freeden *Vilmos Ihno Adolf*, a hamburgi tengerészeti intézet alapítója, megh. Bonnban 1894 jan. 11.

Freese *Hermann*, német festő, szül. Pomerániában 1830., megh. Hasenfeldében 1871. vadászat közben, Berlinben Brücke és Steffeck tanítványa volt. Kitünő állatképei közül a Vadkanvadászat és a Menekülő szarvasok a berlini nemzeti képtárban vannak. A tájképfestéshez is nagyon jól értett.

Freesia *Klatt.* (növ.), a nősziromfélék virága. Levele lapos, keskeny, füzéres virágzata féloldalu, leple tölcsérded, elszélesedik, de a szirma nem egyenlő. Délamerikai két faja közül a *F. refracta* Klatt. virága zöldes-sárga, pirossal csikolt, a *F. Leichtlini* Klatt. világos-sárga piros-sárgával szegélyezett. Mind a két fajt üvegházban ápolják, az elsőbbiknek több fajtája is van. BORB.

Frege *Arnold Valdemár* német konzervativ politikust a német birodalmi gyülés 1898 dec. 7. első alelnökévé választotta.

Freiberg, szászországi város, (1895) 29,282 lak. 1895. leplezték le Bismarck bronzszobrát, 1897. pedig a meisseni őrgrófnak Gazdag Ottónak szobrát. Újabb épületei a Jakobi-templom és a postapalota.

Freiburg *im Breisgau*, 1. közigazgatási kerület, (1895) 220,422 lak. — 2. *F.*, város, (1895) 53,081 lak. Ujabb épülete a Wiehre külvárosában egy új román templom és néhány új egyetemi épület. — 2. *F. in Schlesien*, (1895) 9222 lak.

Freienwalde, porosz város, (1895) 7612 lak.

Freigraf, l. *Fehm* (VI. k.) és *Gróf* (VIII. k.).

Freising, bajor város, (1895) 9750 lak.

Freistadt, Liegnitzben, (1895) 4276 lak.

Fréjus, *Col de*, l. *Mont Cénis* (XII. k.).

Frenk, l. *Frengi* (VII. k.).

Frere (ejtsd: frír) *János Hookham*, angol diplomata és költő, szül. Diaz mellett (Norfolk) 1769 máj. 21., megh. Maltában 1846 jan. 7. Etonban és Cambridgeben végezte tanulmányait és Canning barátjával 1797. alapította az Anti-Jacobin folyóiratot. 1800 óta Napoleon ellen Spanyolországban mint követ működött, 1807. visszavonult és 1821. egészségi okokból Maltában telepedett le és itt lefordította Aristophanest. Fő munkája: Prospectus and specimen of an intended national work, by Whistlecraft (London 1817). Irt egy humorisztikus hősköltményt, mely Byron Beppojának és Don Juanjának mintául szolgált. Összegyüjtött müveit és életrajzát öccse F. Bartle adta ki (London 1871 és 1874, 2 köt.).

Frère-Orban *Hubert József Valter*, belga államférfi, megh. Brüsszelben 1896 jan. 2.

Fresco, l. *Falkép* (VI. k.).

Fresenius *Károly Remigius*, német kémikus, megh. Wiesbadenben 1897 jun. 11.

Fresnel-féle tükörkisérlet. Fresnel francia fizikustól származó kisérlet, mely a fénytalálkozásnál fellépő tüneményeket a legegyszerübb viszonyok közt s legvilágosabban tünteti elő. Azért a fénytalálkozási tünemények tárgyalásánál rendesen mint alapkisérlet szerepel. Fresnel ugy járt el, hogy vett két tükröt, melyek egymással igen közel 180°-nyi szögletet zárnak be, tehát közel párhuzamosak. Ha e két tükörre keskeny nyiláson át fény esik, akkor a nyilásnak két képe keletkezik, melyek egymáshoz igen közel állanak, mert hisz a 2 tükör közel egyközü. Ezen két kép helyettesíti a két fényforrást, melyből a kiinduló fény egymással találkozik. Azon térben, melybe mindkét fényforrásból esik fény, sötét és világos

csíkok egymással váltakoznak. A csíkok a 2 tükörrel párhuzamosak és egyenlő távolságban keletkeznek egymástól. Eme csíkok lupéval közvetlenül megfigyelhetők és távolságuk egymástól lemérhető, v. pedig ernyőn is felfoghatók. Ha a tükrökben keletkező 2 kép egymástól való távolsága e, a sík távolsága a 2 kép közepétől d, a fényhullám hossza pedig λ, akkor két egymásra következő sötét csík távolsága egymástól $x = \lambda \frac{d}{e}$. Ha tehát d, e, x-t lemérjük, akkor ezen adatokból λ, azaz a fényhullám hossza meghatározható. Fresnel ily módon tényleg meg is határozott hullámhosszakat. TANGL.

Fretwell *János*, angol humanista, szül. Leedsben (Anglia) 1837 jun. 11. Yorkban és Londonban végezte iskoláit. A német nyelvet Kinkel költőtől sajátította el, a bölcsészetben az akkoriban híres Ruge Arnoldtól vett órákat. Élénk összeköttetésben állott az 50-es évek emigránsaival, igy Kossuthtal, Mazzinival, L. Blanc-kal, Andrássy Gyulával és Schurz Károlylyal (XIV. k.), kinek rokonát 1861. nőül vette. Foglalkozására nézve azonban kereskedőnek maradt és ipának kívánságához képest 1859—65. Németországban élt. 1865. visszament Angliába és élénk részt vett az unitárius egyház szervezésében; egyúttal a «Brit és külföldi unitárius egyesület» külföldi szakosztályának élére állott és ebben a minőségben hazánkkal lépett összeköttetésbe. Az ő megbizásából utazott Taylor János Kolozsvárra, az 1873-iki bécsi világkiállításon pedig F. személyesen érintkezett az erdélyi unitárius egyház fejeivel. Ekkor már annyira birta nyelvünket, hogy Petőfit, Eötvöst, Jókait eredetiben olvasgatta. Ugyanebben az évben lerándult Hale Everett társaságában Erdélybe, hogy személyesen mindenről tudomást szerezzen és Morison Róbert lelkészt és Mallett képirót is rávette, hogy a székelység vidékein anyagot gyüjtsenek egy (angol) leiró munka számára. Az unitárius egyház érdekében 1874 óta felolvasásokat tartott, melyek jövedelméből 15,000 forintot az erdélyi unitárius egyháznak juttatott; ezen az összegen a kolozsvári unitárius kollégiumban tanszéket alapitottak. Utóbb még egyszer eljött hazánkba s Jókai vendége volt Balaton-Füreden, kinek Szegény gazdagok c. regényét angolra fordította. Majd Erdélyben járt és annak szép tájékairól képeket gyüjtött, melyeket azután felolvasásai közben felhasznált. V. ö. Vasárnapi Újság (1875, 30. sz.). M. L.

Freudenreich *József*, horvát szinmüiró, szül. Zágrábban 1827 okt. 6., megh. 1881 ápr. 27. Legjobb műve a Granicsárok cimü népszinmű, mely a horvát szinpadokon több mint 200 előadást ért és több nyelvre lefordittatott. Szerzője különben kiváló szinész is volt. MARG.

Freudenstadt, württembergi város, (1895) 6429 lakossal.

Frey 1. *Emil* svájci államférfit 1897 márc. a nemzetközi telegráfhivatal igazgatójává választották, mire kilépett a svájci szövetségtanácsból.

2. *F. Jakab*, svájci iró, szül. Gutenschwylben (Aargau kanton) 1824., megh. Aarauban 1873 dec. 30. 1851 óta Aarauban a Schweizerboten c. lapot szerkesztette, később Bernben telepedett meg. Mint novellista nem volt nagyon termékeny, de a kevés, amit alkotott, a svájci irodalom gyöngye. Művei: Zwischen Jura und Alpen (Lipcse 1858); Die Waise von Holligen (Basel 1846); Schweizerbilder (Aarau 1864).—Fia *Adolf*, szül. 1855 febr. 18., aki most aaraui tanár, szintén iró. Művei: Schweizersagen (Lipcse 1881); Erzählungen aus Sage und Geschichte (Kreuznach 1883). J. Gaudenz v. Salis-Seewis (életrajz 1889); Erinnerungen an Gottfr. Keller (Lipcse 1892, 2. kiad. 1893) stb.

Freyburg *an der Unstrut*, (1895) 3310 lak.

Freycinet *Károly Lajos*, de Saulces, francia államférfi, 1898 okt. átvette a Dupuy-kabinetben a hadügyminiszteri tárcát, a képviselőházban kifejezett amaz óhaj következtében, hogy a polgári hatalom fölénye a katonai hatalom fölött biztosittassék s megerősittessék. E célra legalkalmasabbnak látszott F. hadügyminisztersége. A Dreyfus-ügyben azonban nem értett egyet minisztertársaival s 1899 máj. 5. a hadügyminiszterségről lemondott. A rennesi hadbiróság mint tanut hallgatta ki, azonban a kérdésben tartózkodva viselkedett. Tagadta nevezetesen, hogy tudomása lett volna Angol- vagy Németországból érkezett pénzküldeményről a Dreyfus-ügy támogatására s a védelem sürgetésére, s kijelentette, hogy Scheurer-Kestner jó barátja, kit mélyen tisztel. F.-t a m. tud. akadémia 1899 máj. 5. külső tagjává választotta. Magyar fordításban következő műve jelent meg: Természettudományi megismerés alapjai. Analizis. Mechanika. (ford. *Salgó* Ernő, az eredetivel összehasonlitotta *Szily* Kálmán, Budapest 1899).

Freytag *Gusztáv*, német iró, megh. Wiesbadenben 1895 ápr. 30.

Friauli vasút, 16·5 km. hosszu magánvasút az osztr. államvasút kezelése alatt, Monfalcone osztr. déli vasút állomásától Cervignanóig terjed; 2·5 km. hosszu mellékága Monfalconetól Rosega kikötőig épült ki.

Fribourg, svájci kanton. Járásai: Broye (14,820 lak.), Gläne (13,864), Greierz v. Gruyère (21,342), Sarine v. Saane (27,963), Lac (15,152), Singine v. Sense (18,224) és Veveyse v. Vivisbach (7790). 1895-ben mintegy 3·8 millió kg. sajtot készitettek 4·5 millió frank értékben. Az 1896-iki állatösszeirás szerint volt 8250 ló, 88,200 szarvasmarha, 46,969 sertés, 15,408 juh, 21,869 kecske és 13,143 méhkas. Az 1893-ban fennálló 56 gyár 1724 munkást foglalkoztatott. 1894 jan. 14. az alkotmányt megváltoztatták, amennyiben a községek elöljáróit többé nem a kormány nevezi ki, hanem a nép választja és az alkotmány revizijának kérdését ezentul a szavazó polgárok többsége dönti el. V. ö. *Büchi*, F.'s Bruch mit Österreich, sein Übergang an Savoyen u. Anschluss an die Eidgenossenschaft (F. 1897).

Friburger *Mihály*, könyvnyomtató, egyike volt azoknak, akik a könyvnyomtatást Párisban megkezdték. L. *Könyvnyomtatás* (X. k., 907.).

Frieb-Blumauer *Minona*, német szinésznő, szül. Stuttgartban 1816., megh. Berlinben 1886 jul. 31. Immermann nógatására választotta a szinészi pályát, melynek elsőrangu csillagává emelkedett. 1839. ment nőül Frieb mérnökhöz s

a szinpadtól visszavonult. Csak 1842. Saphir közbenjárására szerződött újra Bécsben a Carl-Theaterhez. 1853—86-ig a berlini udvari szinháznak volt első drámai és komikai szinésznője. M. L.

Friedau, stiriai város a Dráva balpartján, a horvát határon, vasúttal, (1890) 948 lak. Várát l. *Ormósd.*

Friedberg, 1. Bajorországban, (1895) 2658 lak. — 2. Hessenben, (1895) 5969 lak.

Friedberg *Henrik*, porosz jogtudós, megh. Berlinben 1895 jun. 2.

Friedeberg, porosz város, (1895) 6435 lak.

Friedenau, Berlin külvárosa, (1895) 7852 lak.

Friedjung *Henrik*, német politikai iró, szül. Rostschinban (Morva) 1851 jan. 18-án; a prágai, bécsi és berlini egyetemeken végezte tanulmányait, 1874. a bécsi keresked. akadémián a történelem tanára lett. Taaffe alatt (1881) a miniszteriumba lépett, de a német egyesületben tartott ellenzéki beszédje miatt állását el kellett hagynia. Egy ideig a Deutsche Zeitung munkatársa volt, 1883. a Deutsche Wochenschriftot alapította, melyet azonban már 1886. abbahagyott, hogy a Deutsche Zeitung szerkesztését vegye át. A német klub feloszlása után otthagyta a szerkesztőséget. 1891. Bécsben városi tanácsos lett és levelezője több német lapnak. Művei közül emlitendők: Kaiser Karl IV. und sein Anteil am geistigen Leben seiner Zeit (Bécs 1876); Der Ausgleich mit Ungarn (2 kiad. Lipcse 1877); Ein Stück Zeitungsgeschichte (Bécs 1887). Nagy feltünést keltett legujabb műve: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1855—66. (2 köt. 1898-ig).

Friedland, 1. in Ostpreussen, (1895) 2701 lak. — 2. in Mecklenburg, (1895) 6806 lak.

Friedreich-féle betegség (hereditarius [juvenilis] ataxin), az ifju-, esetleg gyermekkorban fellépő gerincvelőbetegség. A betegség keletkezése az öröklésen nyugszik s többnyire több testvérnél egyszerre lép fel. Tüneteiben hasonlit a hátgerinc-sorvadáshoz (tabes dorsalis), amennyiben főtünete a mozgások összrendetlensége (ataxia), különbözik azonban attól részint egyes tünetekben, melyek itt nincsenek jelen (pupillák alkalmazkodási zavara, vizelési zavarok stb.), részint olyanokban, melyek a tabes-nél nincsenek jelen (beszédzavar, szemmozgások összrendezetlensége stb.), de főleg abban, hogy a F. mindig gyermekkorban lép fel, a tabes pedig soha. A betegség lefolyása évtizedekig is eltart és gyógyithatatlan. Kórboncolástani alapja a gerincvelő hátsó és oldalsó köteleiben lefolyó kombinált rendszer-elfajulás. TAUSZK.

Friedrich, 1. *Ferenc*, vivómester (1780. Franciaországból letelepedett *Frédéric* Ferenc vivómester fia), szül. Budán 1816., megh. Budapesten 1895 febr. 7. A harmincas években mint okl. vivómester Párisban és Londonban tanitott. Legelső tanitványai közé Londonban az akkori osztrák-magyar nagykövet Esterházy Pál tartozott. Hazajövetele után Pesten vivótermet nyitott s oldala mellett a később hirnevessé vált idősb *Keresztessy* József (X. k.) mint segéd működött. A hetvenes években a budapesti tudományegyetem rendes vivómesterének nevezték ki. Kalap-utcai vivótermét kezdettől fogva a közélet legkiválóbb férfiai látogatták, köztük Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Wenckheim Béla. Legutolsó tanitványa Gödöllőn és Budán Erzsébet királyné volt.

2. *F. Jenő*, bölcsészeti iró, az előbbinek fia (iróí neve *Frederik*), szül. Pesten 1850 máj. 23. A gimnáziumot mint magántanuló u. o. végezte; egyetemi tanulmányokat pedig a pesti, berni és jenai egyetemeken folytatott. Jogi doktorrá Budapesten avatták. 1873—92. birtokán gazdálkodott, mikor Budapesten telepedett le, ahol visszavonultan él. Irodalmi művei: *A lét birálata* (Budapest 1892 és 1896); *Az agyrémeknek* (viziók) *és az álomlátó elragadtatásoknak* (ekstázék) *eredetéről és természetéről* (u. o. 1892); *Álláspontom és a divatos szervezeti leszármazástan, illetve a kiválási elmélet ellen irányzott egyes ellenvetéseimnek alapgondolatai* (u. o. 1893); *Értelem és szenvedély* (u. o. 1894); *Mi az Isten?* (u. o. 1895); *Az emberi értelem hivatása* (u. o. 1896); *Létünk legnevezetesebb kérdései és a müvelt embernek kiválóbb társadalmi létföltételei* (u. o. 1899).

3. *F. Tivadar*, hirlapiró, szül. 1862. Középiskolai tanulmányait a budapesti ev. főgimnáziumban, az egyetem jogi karát u. o. végezte. 1886. jogdoktori oklevelet nyert. 1888. az ügyvédi diplomát is megszerezte. Már mint jogász belépett 1883. a Pester Lloyd c. napilap kötelékébe, melynél jelenleg az országgyülési rovatot vezeti. Ir belügyi vezércikkeket és történelmi vonatkozásu tárcákat is. Azonkivül magyarországi levelezője a lipcsei Illustrirte Zeitung-nak. Egy ideig a Hungaria c. szaklapot is szerkesztette. 1898. a magyar serfőzők egyesülete által kitüzött pályázatban 800 koronás pályadijat nyert *A sör megadóztatása* c. munkájával, mely könyvalakban is (1899) megjelent.

4. *F. Vilmos*, orvos és szakbeli iró, szül. Pesten 1864 aug. 6. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol 1888 jan. nyerte el oklevelét. Ez időtől 1891-ig orvos-gyakornoki, majd magánsegédi minőségben Korányi belklinikáján működött. 1892. a munkáspénztár rendelő intézetének belosztályán rendelt. 1892 nov.-től az 1891. XIV. t.-c. alapján létesült budapesti kerületi betegsegélyző pénztár helyettes, 1895 óta vezető főorvosa. 1897 óta a kerületi pénztár rendelő intézetének vezetője s a belgyógyászati osztály főorvosa. Több izben meglátogatta a külföld klinikáit s kórházait, megismerkedve ott a gyári s ipari egészségtan orvosi részével. 1897 óta a Stuttgartban megjelenő Archiv für Unfallh., Gewerbehygienie u. Gewerbekrankheiten társszerkesztője. Kiválóbb dolgozatai: *A különböző hőmérsékü bevett viz befolyása az ép s kóros szivre* (Orvosi Hetilap 1890, bemutattatott a m. tud. akadémiában); *Az ureum húgyhajtó hatásáról* (Magyar Orvosi Archivum 1892); *Vénygyüjtemény és orvosi utasitások* (1893); *A szív viselkedése a heveny munkával szemben* (1891, jubiláris dolgozatok); *Az ureum húgyhajtó hatásáról* (Orvosi Hetilap 1896); *A caisson-munkások megbetegedéseiről* (u. o. 1896); *A venereás megbetegedések statisztikája zárt körökben* (u. o. 1897); *A malomkövet vágó munkások megbetegedéseiről* (u. o. 1897); *Gyárak egészségügyi intézményei* (Klinikai Füzetek 1896); *A munka által okozott he-*

veny szivtágulásról (Magyar Orvosi Archivum 1897); *A tüdői megbetegedésekről az ipari munkások között* (Orvosi Hetilap 1898); *Az ipari megbetegedés s annak kórokozói* (1899).

Friedrichroda, német város, (1895) 4248 lak.

Friedrichsen *Ernesztina,* német festő, szül. Danzigban 1824., megh. Düsseldorfban 1892. Düsseldorfban tanult és sok genreképben ábrázolta szülővárosának tarka életét; később Hollandiában, Belgiumban, Angol- és Olaszországban is utazott. Legkiválóbb képei: Lengyel tutajosok pihenője az erdőben, Zárdaiskola, Lengyel posta, Imádkozó tutajosok, Lengyel inszurgensek egy pincében, Gyermekek Rómában a farsang idejében, Péntek este az amsterdami zsidó városrészben, Zsidó rongyszedők, Szőnyegfoltozó nők Amsterdamban, Fürdő gyermekek, Nyári mulatság, Pünkösdi játék, Libapásztorleány stb.

Friedrichsfelde, porosz falu, (1895) 4080 lak.

Friedrichsgraben, csatornák a königsbergi és gumbinneni porosz kerületekben, melyeket 1689—1697. Waldburg Katalin grófnő a Pregel és Memel folyók összeköttetése céljából ásatott. A 18 km. hosszu *nagy* csatorna egyesíti a Pregellel összekötött Deimét a Nemonien-nel, míg a *kis* csatorna összekapcsolja a Nemonient a Gilge nevü Memel-ággal. Ez utóbbi helyébe 1833—34. a 12 km. hosszu *seckenburgi csatornát* ásták, mely megrövidíti a vizi utat.

Friedrichshafen, württembergi város, (1895) 3656 lak.

Friedrichshagen, porosz falu, (1895) 9611 lak.

Friedrichsort, erőd Schleswig porosz kerületben, a kieli kikötő bejáratánál. Van benne tüzérségi robbanószer-raktár, torpedó-műhely, világító torony; (1895) 2058 lak. Az erődöt 1663. III. Frigyes dán király kezdte építtetni, 1813. a svédek foglalták el. Mióta Dániától elszakadt (1864), F.-ot nagyon megerősítették.

Friedrichsruh (VII. k.), Bismarck Ottó herceg és felesége holttestét 1899 márc. 16. itt helyezték el az 1898—99. épült Bismarck-mauzoleumban. A gyászszertartáson II. Vilmos német császár is jelen volt.

Friedrichsthal, porosz falu, (1895) 6964 lak.

Friern Barnet (ejtsd: frájern barnet), község Middlesex angol grófságban, 5 km.-nyire Barnettől, (1891) 9173 lak., régi gót templommal. Közelében van a London grófsági őrültek háza.

Fries, 1. *Bernát,* német festő, szül. Heidelbergben 1820 máj. 16., megh. Münchenben 1879 máj. 21. Első oktatását Karlsruhében Koppmann festőtől nyerte, 1835—37-ig a müncheni akadémián járt, itt a tájképfestésre adta magát és 1838 tavaszán Olaszországba ment, honnan 1846. szülőföldjére tért vissza. Tájképei közül említendők: Kilátás a Montblancról, Comói tó, a Nemi melletti sziklahasadék, a Genfi tó, a Neckar völgye, Heidelberg környéke. Legszebb alkotása 40 olasz tájképből álló sorozata, melyek nagyszerű kompozíciójuknál fogva a hires Rottman-ciklus mellé állíthatók. Ennek befejezése után 1866. váltakozva olasz és hazai tájképeket festett: Palermo és a Mamellek (München, Schack-képtár), Civitella stb.

2. *F. Ellen,* svéd történetiró, szül. Rödsle szigeten (Småland) 1855 szept. 23., F. Patrik vezérkari ezredes és katonai iró leánya. 1877-től Upsalában történelmet hallgatta, 1883. az ottani bölcsészeti fakultáson doktorrá avattatott, ő volt az első az északi nők között, ki doktori címet nyert. 1889 óta vezeti a svéd kormány megbizásából az Ahlin-iskola (a legrégibb stockholmi leánygimnázium) érettségi vizsgálatait. Alapos tudása és kiváló előadási képessége folytán szaktársai között csakhamar hirnévre tett szert. A svéd és hollandi levéltárakban eszközölt kutatásain alapuló művei közül megemlítendők: Bidrag till kännedomen om Sveriges och Näderländernas diplomatiska forbindelsev under Karl & Gustafs regering (Upsala 1883); De qvinliga elementar undervisningen i Frankrike (u. o. 1885); értékes Erik Oxenstierna életrajza (Stockholm 1889); Märkwärdiga qvinnor (u. o. 1890—91, 2 k.); Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider (u. o. 1895); Risingh J. életrajza (1896). Közölte még: Reports from the Swedish ladies Comittee to the worlds Columbian exposition at Chicago 1893.

3. *F. Tivadar,* bajor tábornok, szül. 1822-ben, 1840. lépett a bajor tüzérségbe, 1856. meghivták a hadügyminisztériumba, 1864. áthelyezték a vezérkarba, 1865. őrnagy lett és 1866. hadügyminiszteri előadó, 1870. elkisérte Pranckh hadügyminisztert Versaillesba, hogy részt vegyen a szövetségszerződés megkötésénél, 1871. tagja lett a szövetségtanácsnak és kinevezték Berlinbe bajor katonai meghatalmazottnak. 1874. tábornok lett, 1878. visszahivták Berlinből és az I. tábori tüzérség, később gyalogdandár-parancsnokságot ruházták reá és az összes várak felügyelője lett, 1893. rendelkezési állapotba helyezték. 1879 óta a birodalmi gyülés tagja.

Friesland v. *Vriesland,* l. *Frízföld* (VII. k.).

Frigyes, 1. anhalti herceg, második fia *Eduárd* (szül. 1861.) 1895. nőül vette *Lujza* szász-altenburgi hercegnőt.

2. *F. Jenő János* (20., VII. k.), hohenzollerni herceg 1895. lemondott a III. német hadtest parancsnokságáról s Münchenbe költözött.

3. *F. Mária Albrecht Vilmos Károly,* osztrák főherceg, m. kir. herceg (35., VII. k.), az 5. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok Pozsonyban, Albrecht főhercegnek 1895 febr. 18. bekövetkezett halála után a *Teschen hercege* címet kapta, továbbá az elhunyt főherceg magyarországi birtokait s a többi fekvőségeinek egy részét a bécsi palotával együtt örökölte. Ezóta felváltva Pozsonyban és Bécsben tartózkodik. 1896 ápr. 26. a spanyol III. Károly-rend nagykeresztjét kapta. Ugyanezen évben a magyar Kárpát-egyesület védnöke lett. Részt vett a millenniumi ünnepeken és a kiállításon. 1898. a német anyanyelvü lakosokkal biró Féltorony községben a lakosok 3—6 éves gyermekei számára magyar tannyelvü kisdedóvót állított fel, amiért a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898 aug. 31. F.-hez és Izabella főhercegnőhöz köszönőlevelet intézett. 1898 dec. 2. a király félszázados uralkodói jubileuma alkalmából F. a katonai érdemkeresztet kapta a gyémántokkal. 1899 szept. hadtestparancsnokká történt kineveztetésének tizéves jubileumát ünnepelte, a király ez alkalomból szept. 14. legfelsőbb kéziratban méltatta F. érdemeit. Az 1899.

pozsonyi kiállításnak F. volt a védnöke, a megnyitásnál nem jelenhetett ugyan meg, de azért a kiállítás sikeréhez nagyban hozzájárult. Neje Izabella főhercegnő 1897 jul. 24. Weilburgban (Baden mellett) egy fiúgyermekkel ajándékozta meg, aki a keresztségben *Albrecht* (Ferenc József Károly Frigyes György Hubert Mária) nevet kapta. F.-nek fián kívül még nyolc gyermeke volt, u. m.: 1. *Mária Krisztina* (Izabella Natália), szül. Krakóban 1879 nov. 17-én. 1898. jelent meg először az udvari ünnepségeken és bálokon. — 2. *Mária Anna* (Izabella Epiphania Eugenia Gabriella), szül. Linzben 1882 jan. 6. — 3. *Henrietta* (Mária Karolina Gabriella), szül. Pozsonyban 1883 jan. 10. — 4. *Natália* (Mária Terézia), szül. 1884 jan. 12., megh. 1898 márc. 23. — 5. *Stefánia* (Mária Erzsébet), szül. 1886 máj. 2., megh. 1890 aug. 29. — 6. *Gabriella* (Mária Terézia), szül. Pozsonyban 1887 szept. 14. — 7. *Izabella* (Mária Terézia Krisztina Eugenia), szül. u. o. 1888 nov. 17. — 8. *Mária Alice* (Emanuela Ágnes Anna), szül. u. o. 1893 jan. 15. M. I.

4. *F. Adolf Hermann, Waldeck* és *Pyrmont fejedelme*, szül. Arolsenben 1865 jan. 20., György Viktor herceg és Ilona felesége szül. Nassau hercegnő fia. Sokat utazott Olasz- és Franciaországban, tanulmányainak befejezése után pedig hadnagy lett a 3. porosz gárda-dsidásezredben Potsdamban, melynek kötelékébe mint őrnagy à la suite jelenleg is tartozik. Atyja halála után (1893 máj. 12.) átvette a kormányt és 1895 aug. 9. házasságra lépett Bathildis schaumburg-lippei hercegnővel, kitől 1896 *Jósiás* herceg, 1898. *Miksa* herceg született. Testvére, *Emma* hercegnő, 1890—98. (mint III. Vilmos németalföldi király özvegye) régens-királynője volt Hollandiának. O. J.

Frigyes Ferenc (III.) *Pál* mecklenburg-schwerini nagyherceg megh. Cannesban 1897 ápr. 10. Fia IV. F. követte az uralkodásban, kiskorusága alatt azonban *János Albrecht* herceg a régens. V. ö. *Schröder* K., Friedrich Franz III. (Schwerin 1898).

Frigyes Károly porosz herceg leánya, *Erzsébet* oldenburgi nagyhercegné, megh. 1895 aug. 28.

Frigyes Lipót, porosz herceg, gyermekei: *Viktoria Margit* (szül. 1890 ápr. 17.), *Frigyes Zsigmond* (szül. 1893 ápr. 6.), *Frigyes Lipót* (szül. 1895 aug. 27.).

Frigyessi *Adolf* (rácalmási), közgazda, szül. Rác-Almáson (Fejér) 1843. A reáliskolát és kereskedelmi akadémiát Budapesten végezte. Tanulmányai befejezte után 1861. az első magyar általános biztosító társaságnál gyakornok lett. Rövid szolgálat után a Pannonia viszontbiztosító társasághoz nevezték ki, hol rövid idő után titkárrá nevezték ki. Ez idő alatt F. irodalmilag is fejtett ki tevékenységet, ugy napilapjainkban, mint a külföldi szaksajtóban. 1872. a bécsi Salus viszontbiztosító társaság igazgatójául hivta meg. A Salus 1876. Triesztbe tette át székhelyét s igy F. is Triesztbe került, hol az Adriai biztosító társulat hivta meg a vezértitkári állásra. 1896. magyar nemességet kapott «rácalmási» előnévvel. Az ő érdeme tulajdonképen a mezőgazdasági átalány-biztosításoknak hazánkban való meghonosítása. SCHK.

Frigyes-Vilmos-csatorna, l. *Müllrose.*

Frigytáblák, l. *Törvénytáblák* (XVI. k.).

Friis *J. A.*, norvég nyelvész, megh. Kristianiában 1896 febr. 16.

Frijs-Frijsenborg *Kereszt(e)ly Emil,* dán államférfi, megh. Horsensben 1896 okt. 12.

Frimmel *Tivadar,* osztrák mű- és zenetörténetiró, szül. Amstettenben (Alsó-Ausztria) 1853 dec. 15. Már kora ifjuságában a zene gyakorlati és elméleti tanulmányozásával, mellesleg a festészettel is foglalkozott. 1873 óta a bécsi egyetemen az orvosi tudományokat s a mű- és zenetörténetet hallgatta. Miután 1879. orvosdoktori diplomát nyert és azután több tanulmányutat tett, az osztrák művészeti és iparmuzeum, utóbb az udvari muzeumok hivatalnoka lett, de 1892. kilépett az állami szolgálatból. 1890 óta festészeti és művészettörténeti magán-tanfolyamokat tart. Mint zeneiró főképen Beethovennel foglalkozott. Főbb művei: Beethoven és Goethe (Bécs 1883); Neue Beethovenbildnisse (u. o. 1888); Kleine Galleriestudien (1—4. köt. Lipcse 1891—1896); Galleriestudien (u. o. 1898 s köv.); Handbuch der Gemäldekunde (u. o. 1894); Gemalte Galerien (2. kiad. Berlin 1896); Vom Sehen in der Kunstwissenschaft (Lipcse 1897); Zur Methodik und Psychologie des Gemäldebestimmens (u. o. 1897); Philosophische Schrifte (Bécs 1899).

Frische Nehrung, l. *Frisches Haff* (VII. k.).

Frisii, l. *Frízek* (VII. k.)

Friss magyar, magyar zenei műforma, mely a legelevenebb mozamu ritmusokra s népies elemekre támaszkodik, mérete a $^2/_4$ ütem, alkotó részei pedig a páratlan magyar verslábak olyképen, hogy kettőnek az összevonása mindig a négyes fő magyar ritmust: a lengedezőt vagy a toborzókét adja ki. A régi magyar zenében kevésbbé fordul elő, csakis az újabb keletü csárdások által terjesztették el. Formája, habár rendesen 8—8-as periodusokban mozog, megengedi a hosszabbra nyuló periodusokat is s hatásosan eltüri a sebes, változatos basszus-meneteket is. Á. K.

Frittura (olasz, franc. *friture*) tepsiben, olvasztott zsírban vagy olajban sütött, húsból, főzelékből és halból álló eledel. Franciaországban minden étkezés főrésze a *pommes de terre frites*; vékonyra szeletelt nyers burgonya, mit forró zsírban hirtelen kisütnek.

Fritzlar, porosz város, (1895) 3296 lak.

Fritzner *János,* norvég nyelvtudós, megh. Kristianiában 1893. dec. 17.

Frivaldszky *János,* megh. Budapesten 1895 márc. 29.

Frizzoni (ejtsd: fridzoni) *Gusztáv,* olasz műkritikus és iró, szül. Bergamóban 1840 aug. 10. Pisában bölcseletet hallgatott, de azután a művészet iránt érdeklődött és Morelli szenátorhoz csatlakozott, kinek kritikai módszerét szellemesen képviselte. Német-, Francia- és Angolországban tett többszöri utazásai által, hol ezen országok legkiválóbb művészeivel és műkritikusaival érintkezett, ismereteit nagyon gyarapította. Milanóban a helyi műemlékek fentartására kirendelt bizottság tagja lett és később a kormány a Giunta centrale de' Belle Arti tagjává nevezte ki. Több francia és olasz hirlapokban közzétett cikkein kivül

irta: Notizia d'opere di disegno (2. kiad. Bologna 1884); La galleria Morelli in Bergamo (Bergamo 1893); Morrellival kiadta az Olasz festészet, műkritikai tanulmányok 3. kötetét, Morelli életrajzával (Lipcse 1893).

Frnzn., természetrajzi nevek után *Franzenau* Ágost paleontologus nevének rövidítése.

Froben *János*, német könyvnyomtató, szül. Hammelburgban 1460., megh. 1527. Baselben az ókori nyelveket tanulmányozta, s az Amerbach nyomdájában korrektoroskodott, majd pedig (1491) ő maga állított föl nyomdát. Első kiadványa egy latin biblia volt, amit az «Egyházi atyák» műve követett. 1496. rotterdami Erasmus barátjával együtt kiadta az új-szövetséget görög nyelven. Egyike volt azoknak a könyvnyomtatóknak, akik a latin betűket először alkalmazták. Munkái csinosságuk és szabatosságuk által tünnek ki. — Fiai: *F. Hieronymus* (megh. 1563.) és *F. János*, vejével Episcopius Miklóssal, s unokái: *F. Ambrosius* és *F. Aurél* tovább vezették a nyomdát. ru.

Frohberg *Pál*, álnév, l. *Adami* (I. k.).

Frola *Secondo*, olasz politikus, szül. Torinóban 1850 nov. 27. Szülővárosában ügyvédi irodát nyitott. 1882. megválasztották képviselőnek. 1891—1893. pénzügyminisztériumi államtitkár volt. A Rudini-kabinetben 1898. átvette a posta- és távirdaminisztérium vezetését, de már jun. 20. az egész kabinettel együtt lemondott.

Fromhold *Artur*, a kereskedelmi minisztérium központi számvevőségének főnöke 1896 jan. 13. megkapta a királyi tanácsosi címet.

Frommel *Emil*, német teologus, megh. Plönben 1896 nov. 9.

Frondescentia, l. *Ellombosodás* (VI. k.).

Frontalis (lat.), a homlokra vonatkozó; *artéria F.*, homlok-verőér.

Frontera de Tabasco, l. *Tabasco* (XV. k.)

Frost *Vilmos Eduárd*, angol festő, szül. Wandsworthban 1810., megh. Londonban 1877. A londoni akadémián képezte ki magát; eleinte főleg arcképfestéssel foglalkozott, utóbb, kivált Etty hatása alatt mitologiai jeleneteket festett. Sikerült művei: A leláncolt Prometheus (1839); Krisztus a töviskoronával; Bacchanalia; Táncoló nimfák (1844); Diana és Akteon (1846); Erdei nimfák (1847); Euphrosyne; A szirén; A lefegyverzett Amor; Andromeda; Hylas elrablása; Tavaszi reggel; A grácziák; Narcissus; Nimfa; Amor (1874).

Froude *Jakab Antal*, angol történetiró, megh. Salcombeban (Devonshire) 1894 okt. 20.

Fröbel-kert, l. *Gyermekkert* (VIII. k.).

Fröding *Gusztáv*, svéd költő, szül. Alsters-Bruckban 1860. Tanulmányait Upsalában végezte 1880—84. és 1887—96. a Karlstadstidning szerkesztőségi titkára volt. Guitarr och Dragharmonika (1891, 3. kiad. 1896); Nya Dikter (1894, 2. kiad. 1896); Stänk och Flikar (1. és 2. kiad. 1895); Räggler å Paschaser (1895) című versei sokoldalu költői talentumra vallanak. Stänk och Flikar című kötetét, melyben hatalmas életkedv és a szépség rajongó kultusza nyilatkozik meg mesteri formában, de olykor túlságosan merészen, elkobozták. A törvényszék azonban fölmentette a költőt. Nytt och gammalt (1897) c. kötetében maró gúnynyal válaszolt a kritika és a közvélemény támadásaira. Rövid idővel azután F. lelki világában nagy változás történt. Miután hosszabb ideig az upsalai kórházban sinylődött, megtagadta pogány világfelfogását és Gralstänk (1898) című kötetében az új testamentom tanait vallotta.

Frög, falu Karintiában, Villach közelében, (1890) 106 lak. Közelében nagy kiterjedésü régi temetővel, amelyben a Hallstadt-korszakból való számos tárgyat, főképen ólomékszereket találtak.

Fröhlich *Izidor*, a budapesti tudományegyetem bölcsészetkari dékánja újabban irta: *Az elméleti physika kézikönyve* (II. köt. Dynamika. I. rész. Alapfogalmak és az anyagi pont dynamikája, Budapest 1896).

Fröhlich, 1. *Gusztáv*, német pedagogus, szül. Merkendorfban (Szász-Weimar) 1827 jun. 1-én. Tanulmányait Weimarban végezte, Ilm melletti Berkában tanító, 1850. Legensfeldben, 1858. Rastenburgban igazgató lett. Ezután a jenai egyetemen a bölcsészetet, mennyiségtant, természettudományokat és pedagogiát hallgatta, itt doktori oklevelet nyert. 1875 óta a Saar melletti St. Johannban mint a városi iskolák felügyelője működik. Herbart és Lotze követője. Jelentékenyebb munkái: Pädagogische Bausteine (I. köt. 2. kiad. 1873); Die Volksschule der Zukunft (Jena 1866); Die Schulorganisation (u. o. 1868); Die Mittelschule (Bécs 1876); Die Erziehungsschule (u. o. 1877, 2 rész); Die wissenschaftliche Pädagogik Herbart-Ziller-Stoys (u. o. 1883, 3. kiad. 1891); Dr. Karl Volkmar Stoys Leben, Lehre und Wirken (Drezda 1885). Szerkesztője volt egyúttal: Die Klassiker der Pädagogik című gyüjteménynek.

2. *F. Károly Ármin*, német ifjusági iró, megh. Berlinben 1898 dec. végén.

3. *F. Katalin*, Grillparzer Ferenc «örökös menyasszonya», szül. Bécsben 1800 jun. 10., megh. u. o. 1879 márc. 3. Egy csekélyvagyonu gyárosnak 3-ik leánya volt. Grillparzer 1821 tavaszán ismerte és szerette meg, de viszonyuk nem záródott az oltár előtt. A jegyesek elváltak s midőn a költő megöregedett, 1850. a F. testvéreknél telepedett le és velük élt végnapjáig (1871). A F. nővérek örökölték Grillparzer vagyonát és megalapították Bécsben a Fröhlich-Stiftungot művészek és irók támogatására.

Fruin *Róbert Jakab*, hollandi történetiró, megh. Lejdában 1899 jun. 29.

Fruxinium, Freising (VII. köt.) régi neve.

Fuchs, 1. *Károly János*, német közgazda, szül. Nürnbergben 1865 aug. 7. Tanulmányait Münchenben és Strassburgban végezte. 1888—1889. beutazta Angliát, 1891. ismét Angliát, az Egyesült-Államokat, Kanadát. 1889—90. Strassburgban magántanárnak habilitáltatta magát és 1891. rendkivüli tanárnak ment Greifswaldba, hol 1893. rendes tanár lett. 1897. meghivták a breisgaui Freiburgba, hol jelenleg is működik. Művei: Der Untergang des Bauernstandes und das Aufkommen der Gutsherrschaften. Nach archivalischen Quellen aus Neuvorpommern und Rügen (Strassburg 1888); Der Waarenterminhandel (Lipcse 1891); Die Handelspolitik Englands und seiner Kolonien in den letzten Jahrzehnten (a Schriften des Vereins für Socialpolitik 57. köte-

tében, u. o. 1893); Die Epochen der Agrargeschichte und Agrarpolitik (Jena 1898); Volkswirtschaftslehre (Lipcse 1899).

2. *F. Nep. János*, osztrák zeneszerző és karmester, szül. Gross-Florianban (Stiria) 1842 máj. 5-én, megh. Vöslauban 1899 okt. 5. *F. Róbert* (VII. k.) bátyja. Grazban teologiát tanult, később a jogi pályára ment át, mignem ezt is abba hagyván, zenésznek képezte ki magát. Még Grazban megalapította az egyetemi dalkört, azután (1864) karmester lett és ebben az állásban Pozsonyban, Temesvárott, Nagy-Szebenben, Pesten, Brünnben és Kölnben működött. 1875. Pollini Hamburgba hivta, ahol a Nibelungok gyűrüje legelső előadását vezényelte. 1878. Jahn a bécsi operához szerződtette, ahol azután holtiglan működött. 1888 óta a bécsi konzervatorium tanára, 1893. pedig annak igazgatója volt. Ő maga is irt néhány dalművet (Cingara, a gnómák királynéja) és kantatét (A tavasz); ennél maradandóbb érdemeket szerzett azonban régi klasszikai operák stilszerü restaurálásával, amihez kitünően értett. Az általa átdolgozott dalmunkák ezek: Gluck: A megcsalt kadi, Händel: Almira, Schubert: Alfonz és Estrella és Mozart: Don Juan. Schubert összes munkáinak végleges kiadása körül is serénykedett. M. L.

3. *F. Péter*, német szobrász, szül. Mühlheimben a Rajna mellett 1829 szept. 27., megh. u. o. 1898 jul. 31-én. 1865 óta a kölni székesegyház szobrásza és mint ilyen sok szobrot készitett: angyalokat, szenteket, apostolokat. Egyéb művei: szt. Ilona szobra a Sinzig mellett fekvő Ilonahegyen, négy szobor a kölni muzeum keleti oldalán, Rubens, Rembrandt és Dürer szobrai a kölni Oppenheim-féle képgyüjtemény épületének homlokzatán, harcos-emlékszobrok Danzigban, Weissenburgban, Gravelotteban stb.

4. *F. Viktor*, osztrák politikus, szül. Bécsben 1840 okt. 25., u. o. tanulta a jogot s 1872. mint ügyvéd Bécsben le is telepedett. 1879. Pinzgau egyik kerületében beválasztották a birodalmi gyülésbe, tagja egyszersmind a salzburgi tartományi gyülésnek is. Mint buzgó klerikális-konzervativ párti részt vett 1895. a katolikus néppárt alapításában. 1897 nov. 22. megválasztották a birodalmi tanács másodelnökévé és ebben az állásban (bár nem oly kihivó módon mint Abrahamovicz és Kramař) túltette magát a házszabályokon és részt vett a német obstrukció legyürésében. Ebenhoch és Kathrein mellett ma is a konzervativ-klerikális párt vezérférfia. O. J.

Fuchsmühl, falu Felső-Pfalz bajor kerületben, a Fichtelhegységben, (1895) 1161 lak., búcsujáró hely, van barnaszénbányája.

Fudzi-no-jama, japáni hegy, l. *Fuzi-jama* (VIII. k.).

Fuegia v. *Tierra de Fuego* (spanyol) a. m. Tűzföld.

Fuente de Piedra, falu Malaga spanyol kerületben, (1887) 1561 lak., vasúttal. Ásványvizét (17°) hólyaghurut ellen használják.

Fugère (ejtsd: füzser) *Lucien*, francia operette-énekes, szül. Párisban 1848 jul. 22. Eleinte énekes kávéházakban lépett föl, hat esztendeig a Bouffes Parisiens tagja volt, 1887. pedig a párisi Opéra Comiquehez szerződött. Kiváló tehetségével már sok modern operettet és vig operát segített diadalhoz.

Fugger (VII. k.), 1508 illetve 1530 óta grófi, egyik oldalágában 1803 óta hercegi *család*. A magyar nemességet 1535. kapta (v. ö. Pallas Nagy Lexikona VII. k. 681. old., ahol azonban hibás évszám [1512] áll). A család jelenleg virágzó ágai a következők: 1. A *Raymundus-ág*, mely ma is Augsburgban és Kirchberg kastélyban székel és Raymundus grófban (megh. 1535.) tiszteli ősét. Jelenlegi feje: *Ferenc* gróf, szül. 1843 aug. 2. Legidősebb fia *Raymund*, ki polgári származásu amerikai nőtől, Roth Erzsébettől született, nem viselheti a grófi címet. 2. Az *Antonius-ág*, Antal gróf (megh. 1560.) sarja. Feje: *Károly* gróf, szül. 1859.; legidősebb fia: *József Ernő*, (szül. 1895.). E fő ág két hajtásra oszlik: a *Hans*- és a *Jakab*-féle ágra. Ez utóbbi ág a *F.-Babenhausen* nevet is viseli és 1803 óta német s azonfelül már régebben magyar hercegi ranggal dicsekszik. Jelenlegi feje: *Károly* herceg, szül. 1829 febr. 4. Legidősebb fia: *Károly* örökös gróf, szül. 1861., osztrák-magyar huszárkapitány. V. ö. *Häbler* Konrád, Geschichte der Fuggerischen Handlung in Spanien (Weimar 1897); *Ehrenberg*, Das Zeitalter der F. I. köt. Die Geldmächte des XVI. Jahrhunderts (Jena 1896). M. L.

Fugit irreparabile tempus (lat.) a. m. röpül a visszahozhatatlan idő. Idézet Vergilius Georgica-jából (III. k. 284.).

Fuit (lat.) a. m. volt. A budapesti városligetben egy sirkő felirata. L. *Horváth* Jakab.

Fukoideák v. *tengeri algák*. Kövülve rendesen igen rossz megtartási állapotban fordulnak elő, többnyire mint lenyomatok, melyeket pontosan meghatározni gyakran nem is lehet és igy sokszor megtörténik, hogy ide számitanak sok olyan növényi nyomot, melyekről nem lehet biztosan tudni, hogy ide tartozó tengeri algák-e? Némely képződményben oly nagy mennyiségben fordulnak elő, p. a szilur-, liasz- és malmkori képződményekben, hogy az egész szintet róluk nevezik el, p. *fukoidea-homokkő* (a svédországi szilurban), *fukoidea-rétegek* (a sváb Fehér-Jurában). Ahol tehát ilyen tömegesen lépnek föl, ott geologiailag fontos tényezők. A szilurkortól napjainkig élnek. L. *Fukuszfélék* (VII. k.) és *Moszatok* (XII. k.). LŐRENT.

Fukóz, cukorféleség, melyet tengeri moszatokból állittanak elő.

Fukui (előbb *Szakata*), japán város Nippon szigetén, az Uzuva-gava mindkét partján, (1890) 40,159 lak., kik élénk ipart és kereskedelmet üznek. Szakai kikötőjük, 9050 lak., gőzhajójárattal van az Azuva-gava torkolatánál fekvő Mikuni kikötővel összekötve.

Fukuoka, japán város Kiusziu szigetén a Korea-szoros egyik öblénél, az É. sz. 33° 35′. (1892) 54,855 lak. A várost folyó osztja két részre, a tulajdonképeni F.-ra, mely a nemesség és a hivatalnokok székhelye, s a tőle K-re fekvő *Hakatá*-ra, élénk selyem- és paszomány-iparral.

Fukuzava Yukichi, Japán egyik vezér-férfia, szül. Bucenben 1834. Ozakában hollandul tanult és 1860. Amerikában azután Európában járt. Amerikai tartózkodása óta lelkes hive lett az utilitá

rizmusnak és honfitársai oktatására kibocsátott egy művet: Seiyo Jijo (Nyugati szokások) és Tokióban egy magánegyetemfélét alapított, mely csakhamar nagy hírnevre vergődött és melyből több ezer tanuló került ki. 1881 óta független hírlapot ad ki: Jiji Shimpo címen, mely Tokiónak legbefolyásosabb lapja. F. sohasem vállalt közhivatalt. Újabban gyakorlati életbölcseséget tárgyaló száz értekezése jelent meg s azonkívül egy népszerű közgazdasági könyve.

Fulda, porosz város, (1895) 14,528 lak.

Fulda-csatornázás. A Fulda csatornázását Mündentől Casselig 1890—95. végrehajtották. A 27·8 km. hosszu csatornázott folyamrész fenékszélessége 80 m., mélysége 1 m.; van 7 vízrekesze halátjárókkal és 7 zsilipje 60 m. hosszal, 8·6 m. szélességgel és 1·5 m. mélységgel. V. ö. *Hampke*, Die Kanalisierung der Fulda von Münden bis Cassel (Cassel 1895).

Fullánkosak, l. *Fullánkosak* (VII. k.).

Full pace, l. *Pace* (XIII. k.).

Fulmarus (állat), az úszók rendjébe, a hosszu szárnyuak csoportjába, a csövesorruak családjába tartozó madárnem, melynek egy faja (F. haesitatus Kuhl.) ritkán hazánkban is előjön. A *F. glacialis* Steph. az északsarki, u. n. jégvihar-madár, mely az északi Jeges-tengert lakja. Nyáron Izlandban s a Baffin-öbölben gyakori. Különböző állatok húsával táplálkozik.

Fulminatin, robbanószer, nitroglicerinnel itatott fagyapot.

Fumarea, l. *Bóra* (III. k.).

Fun, japáni mérték, l. *Fen* (VII. k.).

Funafuti, Oceániában az Ellice-csoporthoz tartozó korall-sziget, a D. sz. 8° 31′ és a Ny. h. 179° 13′ között. Hossza 11, szélessége legfölebb 6 km. A szigetet, amelyet a szűk tengercsatornák 32 részre osztanak, kókuszpálmák és egyéb fák takarják. Csakis az ÉK-i részén laknak mikronéziek, számra mintegy 400-an. Mivel F. tipikus atoll-sziget, 1896. és a következő évben fúrásokat ejtettek rajta, hogy kimutassák, vajjon beválik-e a Darwin-teoria, amely szerint a korall-szigetek alapja, a korall-zátony állandóan süllyed.

Funchal, portugál város, (1890) 18,989 lak.

Funck-Brentano *Teofil*, francia bölcsészetiró, szül. Luxemburgban 1830 aug. 28. Tanulmányait Párisban, Brüsszelben és a német egyetemeken végezte, 1873 óta Párisban az Écoles des sciences politiques intézetnél tanár. A bölcsészetben a fősúlyt a módszerre helyezi. Művei: Les pensées et maximes nouvelles (Würzburg 1858); Les sciences humaines: la philosophie (Brüsszel 1868); La pensée exacte en philosophie (Páris 1869) ebben bemutatja a módszerét matematikai alapon, és La civilisation et ses lois (1876) ebben a társadalmi erkölcsöket tárgyalja; Précis du droit des gens (1877, Sorel A.-val); Les sophistes grecques et les sophistes anglais contemporains (1879); Les principes de la découverte (1885); Les sophistes allemands et les nihilistes russes (1887); La politique (1893); Morale politique. La science sociale (Páris 1897).

Funcke *Ottó Gyula*, német ref. teologus, szül. Wulfrathban (Elberfeld mellett) 1836 márc. 9. Halle, Tübinga és Bonn egyetemein tanult, 1862. Holpében, 1868. Brémában lelkész. Vallásos iratai közül említendők: Tägliche Andachten (2 köt., 7. kiad. 1893); Seelenkämpfe und Seelenfrieden. Predigten (6. kiad. 1891); Die Welt des Glaubens und die Alltagswelt (9. kiad. 1895); Gottes Weisheit in der Kinderstube (5. kiad. 1890) stb. Összegyüjtött művei 1893 óta olcsóbb kiadásban is megjelennek.

Funiculus (ó-lat. funis kicsinyítő szava) a. m. kötél. F. *umbillicaris* (növ.) magkötő, l. *Mag* (XI. k.); az orvostanban: köldökzsinór, l. *Köldök* (X. k.). *Funicularis*, a kötélre vonatkozó; *funikuláris pálya*, a drótkötél-pálya.

Fúrógép (VII. k.). Sok esetben kívánatos, hogy egyazon F.-pel gyors egymásutánban több különböző átmérőjü fúrót használhassunk. E célra keletkeztek a revolver-esztergapadok módjára készült u. n. *revolver-F.*-ek, melyekkel a fúrók fáradságos és hosszadalmas kicserélése mellőzhető. Az 1. *ábra* a *Quint*-féle igen célszerüen szerkesz-

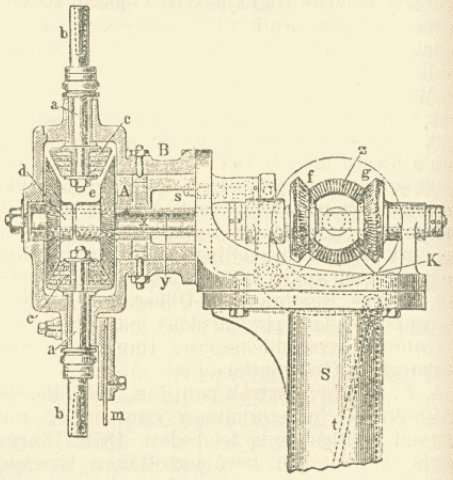

1. ábra. Revolver-fúrógép feje.

tett ily készüléket láttatja. Az *S* fúróoszlopra illesztett *K* fej tartja az *x* vizszintes tengely csapágyait és az ezen tengelyhez excentrikusan fekvő *A* hengeresen beesztergályozott hüvelyt, mely a *B* revolverfejet tartja. *B* fejben 6 darab *a b* sugárirányban fekvő fúrótengely nyugszik, melyeknek mindegyike egy-egy *c* hajtókúpkerékkel van ellátva. A *d* kúpkerék *x* tengelyre, az *e* pedig az *x* tengelyre dugott *y* csőre van ékelve, ugy hogy *d* és *e* az *f* és *g* kúpkeréknél fogva *z* fogaskerékkel ellentétes irányban forgattatnak és a közibük helyezett *c* kúpkerékkel az alsó *b* fúrórudat forgásba hozzák. A *B* hüvely excentrikus elhelyezése következtében mindig csak az alsó fúrórúd foroghat és igy a revolverfej elfordítása által egyszersmind a használatba veendő fúró bekapcsolása is megtörténik. A működésbe hozott fúrórúd helyzetének rögzítésére a lábbal mozgatható *t* rúddal kapcsolt kétkaru emeltyü *s* csapszöget tolja előre. Miután a fúrórúd függélyes irányu mozdítása a szerkezetet komplikálttá tette volna a fúró helyett a munkaasztal mozdítható egy taposóval fel és le, mely mozgásnak felső határa

m állítható rúd által állapítható meg. A *2. ábra* az újabb időben nagyon elterjedt *Siemens* és *Halske*-féle elektromos hajtású univerzális F.-et láttatja, mely főként a nagyobb vasszerkezetek, gőzkazánok, hidak és más e féle nem mozgatható tárgyaknak a helyszínén való megfúrására alkalmas. A fúrórúd minden irányban 500 mm.-ig eltolhatóan van elhelyezve és a sebesség változtatása viszi át, mely a fúróhoz bajonetszerű kapcsolással kötődik. A fúrószerkezet a mótortól bizonyos határig eltávolítható, mert a csuklósan kapcsolt tengely bizonyos mértékig meghosszabbítható. Ha ezen eltávolítás nem volna elegendő, akkor a mótorkocsit egy daruval fel lehet emelni, hogy a fúrandó helyhez megkívántató közelségbe juthasson. A mótor sebessége ellenállások ki- v. beiktatása

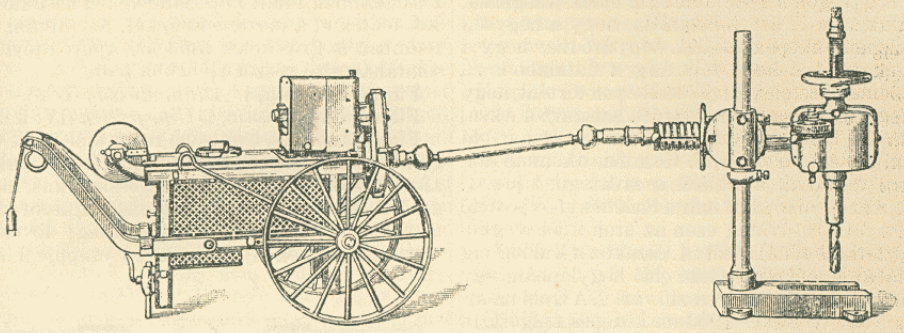

2. ábra. Elektromos fúrógép.

céljából egy kettős, excentrikusan kikapcsolható kerékáttétellel van felszerelve. A fúrószerkezet tartására való oszlop egy erős vaslapba van erősítve, mely fúróasztal gyanánt is szolgál, v. a fúrandó tárgyra erősíthető. Hajtására egy egyló-erejű mellékáramu elektromótor szolgál, mely egy kétkerekü tolókocsira van szerelve, ugyanezen

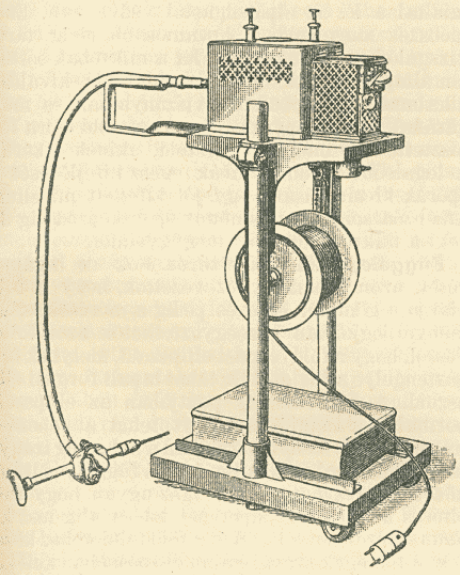

3. ábra. Kisebb elektromos fúrógép.

kocsiban foglal helyet a megindításra szolgáló inditó. A kocsi bal oldalán levő kábelhengerre csavarodik a 10 m. hosszu kétágu kapcsoló vezeték, mely a kettes kapcsoló dugaszszal egy kapcsoló hüvelybe kapcsolható. A tulságos átáramlás ellen ólombiztositék védi a szerkezetet. A mótor munkáját a fúróra csuklósan kapcsolt tengely által tetszés szerint szabályozható, miáltal a fúráshoz kivánt sebesség mindenkor könnyen előállítható. Ez a gép 40 mm. átmérőig nagy lyukak fúrására alkalmas. A kisebb lyukak fúrásához a *3. ábra-beli* gépet használják, melyen a fúró előretolására egy közönséges mellfúrót alkalmaznak. Ennek a fúrónak hajtására egy 0·2 lóerejü compound működésü dinamo szolgál, melynek tengelye egy hajlékony tengelylyel van a fúróhoz kapcsolva. A mótorindító és az ólombiztosíték egy öntöttvaslapra van fektetve, mely két oszlopon különböző magasságra állítható, ezen oszlopok tartják egyszersmind a 10 m. hosszuságu hétágu vezeték dobját is. JALS.

Furtwängler *Adolf*, német műtörténetiró (VIII. k.). 1894. a müncheni egyetemen a régészettan rendes tanára és muzeumi őr lett. Újabb művei: Intermezzi (1898); Kunstgeschichtliche Studien (Lipcse 1896); Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium d. kön. Museen zu Berlin (Berlin 1896); Sammlung Somzén (antik műemlékek, u. o. 1897); továbbá kiadta Ulrichs-szal: Denkmäler griechischer u. römischer Skulptur. Brunn nagyobb műveiből iskolahasználatra kiválogatott szemelvényeket.

Fusa (lat.), régi hangjegyirás szerinti neve a mai használatu nyolcad hangjegynek.

Fusain (franc., ejtsd: füzeñ), a kecskerágóból (Evonymus) nyert faszén neve, melyet a franciák rajzszerül használnak fekete kréta helyett. *Peinture au F.*-ről Charnay, Allongé, Lalaune, Robert irtak.

Fushigi, l. *Fuzsigi*.

Fushimi, l. *Fuzsimi*.

Fustanella, l. *Fusztanella* (VII. k.).

Futa-Dsalon, 1893 márc. óta francia Guinea közigazgatása alatt áll.

Futai, Khinában a tartományi helytartó neve.

Futtaki *Gyula* hirlapiró megh. Budapesten 1895 dec. 10. — Özvegye *Pevny* Irén (XIII. k.) énekesnő.

Futterer *Károly*, karlsruhei műegyetemi tanár 1897 nov. 19. indult *Holderer* útitársával ázsiai utazására. Bécs—Kijev—Vladikavkáz—Tiflisz—Baku útvonalon jutottak a Kaszpi-tóhoz, majd ezután a transzkaszpi vasúton Szamarkandig mentek. Innen kezdődik tulajdonképen való felfedező útjok. Taskenden és Fergana tartományon át a Terek-davan hágónál keltek át az Alai hegységen s 1898 febr. 11. értek Kasgarba. Ezen az úton F. azt konstatálta, hogy a hegység ősi elemei akképen vannak felgyűrődve, hogy a rétegek csapása észak-déli, míg a fiatalabb koru képződmények felgyűrődése akképen történt, hogy a rétegek csapása kelet-nyugati. Kasgarból Aksu, Kurla és Turfan helységek érintésével a Gobi északi szélén járva értek Hamiba, ahonnan délkeletre fordulva, átszelték a sivatagot s jun. 4. értek Szu-csouba, ahol már a Széchenyi-expedició is járt. A Gobi sivatag ezen az úton 3 jól megkülönböztethető zónából áll: 1. északon a Karlúg-tag déli lábától egészen a Gobi első hegyláncáig egy törmelékkel töltött depresszió van. 2. A Gobi maszszivja, amely 1600—1900 m. közepes tengerszin feletti magasságu és rajta négy KDK.—NyÉNy. irányu hegylánc fut. 3. Ettől délre ismét egy lapos zóna következik, mintegy 1000—1400 m. tengerszin feletti magassággal. Ez aztán tart egészen a Nau-san törmelék lejtőjéig. Szu-csou-tól Lan-csou-fu-ig ugyanazon az úton jártak, amelyen a Széchenyi-expedició. Innen a Kuku-nor déli partjára utaztak, majd ezen túl a pusztai Dabasun-tóig, ahonnan visszafordultak a Hoang-hóig, amelyen átkelve, a Dsupar-hegység déli lábánál folytatták útjokat, mignem a Tau-ho völgyébe jutottak, ahonnan Kung-csang és Ping-liang érintésével Hszingan-fu-ba érkeztek s aztán a Széchenyi-expedició útját követve, a Tang-kiangon, Han-kiangon és a Jangce-kiangon hajózva érték el Sang-hait 1899 jan. 30. Ezen az úton geologiai észlelések csak a vizi út kezdetéig folytak s az egész úton többször keresztezvén Richthofen és Lóczy útjait, ezeknek fontos kiegészítésekkel szolgálnak F. észleletei. Ahol nem is követték a két korábbi utazó útját, ott is teljesen megerősítették különösen Lóczy következtetéseit. F. 1899 nyarán érkezett vissza Karlsruhéba. CHOLNOKY.

Fuveau (ejtsd: füvó), város Rhône francia département aixi kerületében, a lyoni vaspálya mellett, (1891) 1991 lak., barnakőszénbányászattal.

Fuzsigi (Fushigi), japán kikötőváros Nippon szigetén, a Sirakava folyó mellett, mely a Toyama öbölbe ömlik, 19,000 lak., Sinminato (Új kikötő) kikötővel, 1889. nyitották meg a külföldi kereskedők előtt.

Fuzsimi (Fushimi), japán kikötőváros Nippon sziget D-i részén az Uji-gava jobb partján, (1887) 20,574 lak. A város, mely a folyó mindkét partján csaknem egész Kiotóig terjed, jelentékeny mint Kioto, Otszu és Nara előrosa; Oszakából egész eddig járhatnak hajók. A F. melletti csata (1868) döntött a taikunátus sorsa fölött.

Füged *(Nagy-)*, nagyközség Heves vármegye gyöngyösi járásában, (1891) 1850 lak., postahivatallal, postatakarékpénztárral.

Fügefalevél. Azt a szokást, hogy meztelen antik szobrok megbotránkoztató részeit pléhből, vagy más fémből készült F.-lel eltakarják, csak a XVIII. sz. közepétől fogva lehet kimutatni. E szokás valószinüleg Rómában támadt és ugy látszik, a jezsuiták befolyására vezethető vissza. A XVI. és a XVII. sz. közepén a meztelen szobrok eltakarására egész ruhákat használtak. Igy p. Pamfili herceg a XVII. sz. vége felé nadrágba bujtatta szobrait és a jezsuiták az 1741. Tusculumban talált mozaikműveken hasonló módon fedték el a meztelenségeket. A vatikáni muzeumban is Praxiteles knidoszi Aphroditéja másolatának alsó részét pléhruha fedi.

Függő adósság, l. *Államadósság* (I. k.).

Függő cinege (Állat), l. *Cinegefélék* (IV. k.).

Függő csepp, a legalsóbb rendü élőlények vizsgálatában, különösen a bakteriologiában gyakran alkalmazott módszere a mikroszkopikus megfigyelésnek. A F. a megvizsgálandó mikroorganizmusokat tartalmazó vizcsepp, avagy levesnek, vagy más folyékony ételnek egy cseppje (l. *ábra*

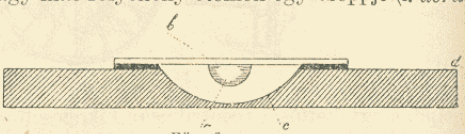

Függő csepp.

a), amely egy vékony üveglemez *(b)* alsó lapján függ közvetlenül a mikroszkóp tárgylencséje alatt egy kis üregben *(c)*, amely ismét egy nagyobb tartóba *(d)* van bevájva. Az üveglemezke ehhez a tartóhoz vazelinnal van hozzátapasztva, miáltal a F. az elpárolgástól védve van. Ez a módszer megengedi a huzamosabb ideig tartó vizsgálódást s ennélfogva, ha a mikrobák sértetlen állapotban kerülnek vizsgálat alá, kiválóan alkalmas a mikrobák életviszonyainak és mozgásának tanulmányozására. Az utóbbi célra fejlesztette ki e módszert Brefeld, akinek sikerült a legalsóbb rendü gombák egész kifejlődését a spórák kicsirázásától egy jól kifejlett micelium kiképződéséig s az ismételt spóraképződésig direkt a mikroszkóp alatt megfigyelnie.

Függőlegestől való eltérés. Fok- és ingamérések azon eredményhez vezettek, hogy a föld alakja a gömbtől eltér és pedig a mérések eredményei legjobban összeegyeztethetők azon föltevéssel, hogy a föld forgási ellipszoid, melynek forgástengelye a rövidebbik, tehát lapult forgási ellipszoid. A föld bármely pontjában az ellipszoid normalisa a függélyes irányt, tehát a nehézség irányát adná. Tényleg azonban a nehézség iránya és az előbb említett csillagászati függélyes irány között eltérés mutatkozik; igaz ugyan, hogy ezen eltérés nehány másodpercnél többet alig tesz ki. Ezen eltérés neve F. Okát a föld felületéhez közel fekvő tömegek szabálytalan eloszlásában kell keresnünk, mely gravitációs mozgásuk által a nehézség irányának eltérését hozzák létre a csillagászati függélyestől. Nagy hegyek közelében azért a legjelentékenyebb F.-ek várhatók, ámbár sok esetben a kisérlet az ellenkezőt mutatja. A F. kisérleti meghatározása egy helyen egymagában kivihetetlen feladat, mert csak olyan műszerekkel rendelkezünk, melylyel a nehézség irányát lehet kijelölni, de a csillagászati függélyes irá-

nyát nem. Képesek vagyunk azonban két helyen a F. különbségét meghatározni és pedig azáltal, hogy p. két hely között, melyek egy meridiánban fekűsznek, meghatározzuk a sark magasság különbséget. Ezen művelet libella segítségével történvén, megkapjuk a meridiánban a nehézség iránykülönbségét a két helyen. Ezen adatokból, a földet forgásellipszoidnak tekintve, kiszámíthatjuk a két pont közötti ívnek hosszát. Ezen számítás csak akkor vezethet helyes eredményre, ha a nehézség iránykülönbsége a két pontban megegyezik a csillagászati függélyes iránykülönbségével a két helyen. Hogy a számítás helyes eredményhez vezet-e, az kisérletileg ellenőrizhető, mert hisz a két pont közötti ív hossza közvetlenül lemérhető. A közvetlenül lemért és kiszámított ívhossz különbségéből tehát kiszámítható a két ponthoz tartozó F.-ek különbsége. Számos helyen történtek ilynemü meghatározások, nevezetesen nagyobb hegyek közelében. Nehány másodpercnél nagyobb F.-t eddig nem észleltek, a Harz-hegységben talált 11° F. már igen jelentékeny. Nehány esetben a hegyek látszólag taszító hatást gyakorolnak, mint p. a Kaukázusban észlelték. Ezen feltünő eredményt ugy magyarázzák, hogy a hegyek belsejében vagy ez alatt barlangok v. legalább kisebb sürüségü anyaggal kitöltött részek vannak. V. ö. *Günther* S., Geophysik (Stuttgart 1884). TANGL.

Fűhasználat, a legeltetés alá még nem bocsátható vágásokban, fiatalosokban, ültetvényekben, kiritkult vén állabokban található nagy mennyiségü fűnek elővigyázat mellett való felhasználása.

Führer *Alajos Antal,* német szanszkritista, szül. Limburgban 1853. Würzburgban tanult kat. hittudományt és keleti nyelveket. 1881 óta Indiában lakik, hol 1885. a Lakhnanban lévő muzeum őrévé neveztetett ki. Főbb művei: The Vâsishtha Dharmaçâstra (Bombay 1882); The Shargi architecture of Jaunpur (Kalkutta 1889); The Monumental antiquities and inscriptions in the North-Western Provinces and Oudh (Allahabad 1891). India északnyugati részének épitményeit és feliratait gondosan följegyezte és leirta, Mattra szent városban való tartózkodása alkalmával pedig számos fogadalmi feliratot fedezett fel, melyeket másolása után, az Epigraphia Indica-ban (2 köt., Kalkutta 1894) Bühler kiadott. 1892—93 telén beutazta Radsputanát és India belsejét. Progress Report-jában 1893 óta közzéteszi e tartományok fenmaradt régi épületeit és feliratait. Adsmirban összegyüjté a XII. sz.-ban iródott, egy indiai királyról szóló kőtáblán fenmaradt szanszkrit dráma töredékét és Szanchiban egy nagyon régi buddhista feliratot, melyet szintén Bühler az Epigraphia Indica-ban közöl és old meg. 1893 okt. Hátsó-Indiába ment és 1893—94. beutazta Birma régi fővárosainak romjait, hol a Kr. u. V. sz.-ból fönmaradt érdekes szanszkrit irásokat fedezett fel, melyek arról tanuskodnak, hogy az országot a jóval magasabb müveltségü hinduk népesitették be. Legfontosabb felfedezései azonban a nepali leletek, mely országot 1895 és 1896. kutatott át. Már régóta iparkodtak Kapilavasztut, Buddha születési helyét felfedezni, melynek fekvéséről az V. és VII. sz. khinai útleirásokban fontos adatok találhatók. F. a Himálaja alján fekvő Niglava Mepali községben, 1895. egy oszlopon Azoka ind király feliratára bukkant. Azoka király Kr. e. a III. sz.-ban uralkodott és Buddha vallását egész Indiában uralkodó vallássá tette. Minthogy ez az oszlop és a rajta levő felirás egyik khinai utazó előtt ismeretes volt és adatai szerint Kapilavasztu ennek egész közelében feküdt, F. kutatásait Niglavától folytatta és sikerült neki 1896 december 1. Bhagvanpur nepáli városnál Azoka királynak egy másik feliratos oszlopát is felfedezni, amelyen ezen király kinyilatkoztatta, hogy uralkodásának 21-ik évében eljött, hogy Buddha születési helyét imádja és ennek emlékére állitotta ezen oszlopot. Kapilavasztu felfedezése az ind archeologusoknak széles munkakört szolgáltat. A nepáli feliratok megoldását Bühler a Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes folyóiratban közölte.

Fülöp, 1. orléansi herceg, l. *Orléans* (XIII. k. 486. old.). — 2. *F.,* szász-koburg-gothai herceg, l. *Koburg* (X. k.).

Fülöpköve, a Csanád nemzetség vára volt s a mai Krassó-Szörény vármegyében Pozsega falu mellett, közel a Maroshoz emelkedett. 1241 táján épült. 9 faluból álló uradalomnak volt feje. 1600 táján pusztult el. KAR.

Fülöp-szigetek, magyarosan igy nevezik a *Filippi-szigeteket* (VII. k.).

Fürbringer, 1. *Miksa Károly,* német anatomus, szül. Vittenbergában 1846 jan. 30. Jenában és Berlinben hallgatta a természet- és orvosi tudományokat, 1876. Heidelbergában egyetemi magántanár, 1878. rendkivüli és 1879. Amsterdamban az anatomia rendes tanára és az anatomiai intézet igazgatója lett, 1888. hasonló minőségben Jenába hivatott meg. Művei: Die Knochen und Muskeln der Extremitäten bei den schlangenähnlichen Sauriern (Lipcse 1870); Beitrag zur Kenntniss der Kehlkopfmuskulatur (Jena 1875); Zur Entwickelung der Amphibienniere (Heidelberga 1877); Untersuchung zur Morphologie und Systematik der Vögel (Amsterdam 1888, 2. r.).

2. *F. Pál,* német orvos, az előbbinek öccse, szül. Delitzschben 1849 aug. 7. Berlinben és Jenában végezte tanulmányait. 1874. doktori oklevelet nyert. Eleintén összehasonlító boncolástani kutatásokkal foglalkozott, de Heidelbergában Friedrich Miklós befolyása alatt a klinikai orvostant művelte. 1876. Heidelbergában az orvosi vegytan és gyógyszer-ismerettan magántanára lett, de már 1878. Jenába hivták meg és átvette a gyermekbetegségek és bőrbajok klinikájának vezetését. 1886 óta a berlini Friedrichsheim kórház belgyógyászati osztályát vezeti és a brandenburgi tartomány egészségügyi tanács tagja. Művei: Zur vergleichenden Anatomie der Muskeln des Kopfskeletts der Cyclostomen (Jena 1875); Die innern Krankheiten der Harn- und Geschlechtsorgane (2. kiad. Berlin 1890); Über die Punctionstherapie der serösen Pleuritis und ihre Indication (u. o. 1890); Störungen der Geschlechtsfunctionen (1895).

Füred. *Tisza-Füreden,* az ezredévi ünnepek alkalmából, 1896 szept. 12. leplezték le a Tass és Szabolcs vezérek emlékére állitott emlékszobrot.

Ugyanakkor állítottak *Kiss* Pál honvédtábornoknak siremléket. A községben újabban csendőrszakaszparancsnokság állíttatott fel.

Fürészáru. Az a faáru, bármely faféléből, melyet fűrészelés révén félkészárunak gyártanak. A F.-k rendesen négyszögű hasábot alkotnak, amelyek mindhárom méretben változók. Megkülönböztetjük gerendákra, oszlopfákra (Staffeln, Säulenholz), pallókra (padlódeszka), deszkákra, lécekre, lemezekre és funérokra (borítólemez). Ezek méretei a fa fajtája szerint változnak.

Gerendák azok, melyek 12 cm.-nél nagyobb keresztmetszetűek. Keresztmetszetük négyzetes v. hosszukás derékszögű négyszög lehet. Hosszuságuk rendesen 7—14 m. között változik. *Oszlopfák* 4—6 m. hosszuak és négyzetes v. közel ilyen keresztmetszetűek, 5—12 cm. oldallal. *Padlódeszkák* ugyanilyen hosszuság mellett 5—6 cm. vastagok fenyő- és 5—11 cm. vastagok kemény fáknál. Szélességük változó. *Deszkák* 5, 10, 15, 20, 25, 30, 40 mm. (v. $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{6}{4}$″) vastagok és változó szélességűek. Az 5 mm. vastagnak neve hangszerfa (Instrumentenholz). A 20 cm.-nél keskenyebb deszka *keskeny áru*. A deszka és palló értéke a szélességgel fokozott arányban nő. *Lécek* deszkából és pallóból készülnek 1 : 2, 3 : 5-höz való keresztmetszettel. Méreteik változnak rendeltetés szerint. *Lemezek* és *funérok* többnyire csak lombos fákból készülnek, 5—12 mm. erősek, mig a funérok 0·5, 0·7, 1·0, 1·5, 2, 5 mm. vastagok.

A tölgyfát nem számítva, a többi keményfából csak ritkán készül gerenda, hanem rendesen csak szélezetlen palló és kevés különböző méretü szélezett deszka, lemez és funér. A tölgyfából készítenek pallókat, deszkákat 1·5 m. és nagyobb hosszal, 18 cm. és nagyobb szélességgel, 27, 34, 54, 60, 70, 80 és 90 mm. vastagsággal. Ha a pallókat és deszkákat sugarasan (sur quartier) vágják, ezek külön, tükrös v. *quartierfa* elnevezés alatt fordulnak elő a forgalomban. Oly szélezetlen tölgyfapallókat, melyeket a rönkőnek a fürészen való egyszeri átbocsátásával, tehát érintős vágással (Hochschnitt) nyernek, *boules*-nak mondják a nemzetközi forgalomban. *Feuille* az a tölgyfalemez, amely 0·35 m. és nagyobb hosszuságu, 12 cm. és nagyobb szélességü és 5, 7, 9, 12, 15, 18, 20 mm. vastag. *Frízek* 0·3 m. és nagyobb hosszuságuak, 4 cm. és nagyobb szélességüek és 27 mm. vastagok (parkétafa). *Wainscot* (faburkolat) félrönkből □ három oldalról derékszögben fürészelt, negyedik oldalában hajas tölgyfa, amelynek szabványos méretei ország szerint változnak, igy Angliában hosszuságuk 12′, szélességük 16″, magközépen 12″, oldalt 10″ stb. Külön tölgyfából való deszkaáru Angolország számára a *koporsófa*, mely bizonyos méretü tiszta quartierfa.

A F.-k elnevezései és méretei általában ország szerint változnak és a mindenütt szigoruan megállapított fakereskedelmi szokások tárgyát teszik. Osztályozzák is őket. A fenyőfaárut azonban nem osztályozottan is forgalomba hozzák. Van jó áru és selejt. A jó árut megint megkülönböztetik I-ső (A-áru) és II-od rendüre (B-áru). Sőt néha selejten kivül még III-ad rendüről is szólnak. G. K.

Fürészelt v. *fürészes levél* (növ.), az olyan, amelynek a szélén kisebb fürésztfogféle bevagdalások vannak s e bevagdalásnak mind a cakkja, mind az öble hegyes-szögü.

Fürészreszelő, külön a fürészfogak élesítésére készített igen kemény reszelő, △, ⊍ keresztmetszettel. A fogterpesztés egyenlőtlenségénél a túlságosan kiálló fogakat külön erre szerkesztett készülékkel kapcsolt F.-vel veszik le. G. K.

Fürst *Hermann,* német erdész, szül. Ansbachban 1837 márc. 29. Az aschaffenburgi erdészeti intézetben és a müncheni egyetemen végezte tanulmányait, 1858. bajor állami erdészeti szolgálatba lépett, 1871. Bergben, 1877. Regensburgban lett főerdész, 1878. az aschaffenburgi erdészeti intézet igazgatójává és 1892. főerdőtanácsossá neveztetett ki. Művei: Die Pflanzenzucht im Walde (Berlin 1882, 2. kiad. 1888); Plänterwald oder schlagweiser Hochwald (u. o. 1885); Forst- und Jagdlexicon (u. o. 1888); Forstschutz *(Lorey* Handbuch der Forstwissenschaft művében, Tübinga 1887—88); Deutschlands nützliche und schädliche Vögel (32 szinnyomattal, Berlin 1893).

Fürstenberg-család. *F. Emil Egon* herceg megh. Leontinen-Schlossban (Pürglitz mellett) 1899 máj. 15. — *F. Károly Egon* herceg, megh. Nizzában 1896 nov. 27. Vele kihalt a donaueschingeni ág s a család svábföldi birtokait *Miksa Egon* herceg (pürglitzi ág) örökölte.

Fürstenbergi csatorna, l. *Odera-Spree-csatorna* (XIII. k.).

Fürth, bajor város, (1895) 46,592 lak.

Füssy *Tamás,* kat. egyházi iró, szül. Zimonyban 1825 ápr. 11. Elemi iskoláit Ujvidéken, a gimnáziumot pedig Baján végezte. 1841. Pápán gimnáziumi tanárrá, 5 év mulva igazgatóvá lett, 1864. pedig a Szent-István-Társulat igazgatójának választatott. 1889. lemondott a társulat igazgatóságáról és Zala-Apátiba költözött, mint a zalavári bencés konvent perjele. 1890. megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Irodalmi működését már növendékpap korában kezdette, midőn főkép kat. lapokba dolgozott. Önálló művei: *Egyetemes földrajz* (kiadta a Szent-István-Társulat, 2 kiadást ért); két tanártársával Pápán az *Ifjusági Plutarch*-ot szerkesztette. Emich kiadásában megjelent tőle *Szünórák* 4 kötetben. Vaszary Kolossal irt *Világtörténelmet* (felső-gimnáziumi használatra 3 kötetben). Átdolgozta s a magyar iskolák szükségeihez alkalmazta Velter kisebb világtörténelmét, mely eddig 2 kiadást ért, lefordított továbbá Schmidt Kristóf ifjusági irataiból 16 kötetet. Szerkesztette a Katholikus Hetilapot és a Tájékozót. Z—R.

Füstnélküli lőpor, *füsttelen lőpor,* l. *Lőpor* (XI. k.).

Fütőképesség, pirometrikus hőeffektus, l. *Hőeffektus.*

Fütyülő ruca (Mareca penelope L.), az uszók (Natatores) rendjébe, a lemezes csőrűek (Lamellirostres) csoportjába, a kacsák (Anatidae) családjába tartozó madárfaj. Melle és hasa fehér, a him háta fényes zöld, a nőstényé hamuszürke, a fekete hegyü csőre kékes-szürke, lába hamuszürke. Hossza 54 cm.; szárnyhossza 30 cm.; farkhossza 10 cm. Európa és Ázsia északi vidékein él, őszszel nagyobb csapatokban hazánkba is ellátogat és tavaszszal visszamegy. V. J

Füzeséry-*család* (füzeséri), egyike Zemplén vármegye legrégibb családjainak. A XV. sz. elején F. István fia *Péter* durazzói Károly pártjára állva, hűtlenségbe esett, s ezért Zsigmond király tőle 1403. elvéve birtokát, Füzesér helységet, azt Tyvisi János fia, *János* deáknak adományozta. Ettől a Jánostól származott le a mai F.-család, mely Zemplénen kivül Bereg és Szabolcs vármegyékben is elterjedt.

Fűzy *Szaniszló*, a magyar birodalmi irgalmas rend tartományi főnöke, szül. Veszprémben 1830 okt. 2. A középiskolákat szülőhelyén végezte, egyetemi tanulmányait Bécsben, hol különösen a kémiával foglalkozott. A szerzetbe 1849. lépett. Több évtizedig tartott főgyógyszerészi működése után priori állást kapott és eleinte Temesvárott, majd később Pozsonyban teljesítette ebben a minőségben nemes hivatását. F. a humanizmust a hazai erények gyakorlásával egyesítette és megmutatta, hogy a szerzetesnek mi módon kell egyesíteni a jó szerzetest a jó hazafival. Rendjében mindig ápolta és fejlesztette a nemzeti összetartozást és a béke erős kapcsával forrasztotta össze a különféle nemzetiségi elemeket a hazaszeretetben. F. egész életét az irgalmas rendnek szentelte; a magyarság ügyét mindig buzgón karolta fel. Érdemei leginkább akkor domborodnak ki, ha a rend régi viszonyait veszszük figyelembe a mostaniak mellett. A királyi kegy őt többször tüntette ki. Először a Ferenc-József-rendet kapta 1884., majd királyi elismerést, 1888. királyi tanácsossá lett, 1898. pedig a III. oszt. vaskoronarenddel tüntették ki. Az irgalmas rendnek immár hatodszor egyhangulag megválasztott tartományi főnöke. Jelenleg a budai irgalmaskórház restaurálásán fáradozik; az elavult régi kórház helyébe egy a legmodernebb igényeknek megfelelő nagy kórházat építtet Budapest városának legszegényebb néposztálya számára. A. J.

Fyenoord, l. *Feyenoord*.

Fylla-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91. old.).

G.

Gaal 1. *Jenő* a m. tud. akadémia 1896 máj. 15. lev. taggá választotta. Újabban megjelent tőle: *Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalismus alapján* (I. kiad. Budapest 1896, II. kiad. u. o. 1898); *Nemzetgazdaságtani jegyzetek* (u. o. 1897); *Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere* (akadémiai székfoglaló értekezés, u. o. 1897); *Arad vármegye és Arad sz. kir. város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leirása* (Arad 1898); a *Gépek* fejezete a Közgazdasági Lexikonban (Budapest 1898); *A nemzetgazdaságtan rendszere két részben* (Első kötet: A nemzetgazdaságtan elmélete. Második kötet: A nemzetgazdaság alkalmazott tanai, u. o. 1899).

2. *G. Mózes*, iró és tanár, szül. Baróton (Háromszék) 1863 aug. 2. A gimnáziumot Nagy-Szebenben, filozofiai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1889. helyettes tanárnak nevezték ki a pozsonyi kat. főgimnáziumhoz, 1892-ben pedig u. o. rendes tanár lett. 1898. a budapesti V. kerületi állami főgimnázium fiókjához helyezték át. Költeményei és tárcái a budapesti lapokban jelentek meg. A Szünidei könyvtárba, az Ifjusági szinházba, a Magyar mesemondóba, a Kis könyvtárba, a Filléres könyvtárba, a Vasárnapi könyvtárba, a Történeti könyvtárba, az általa 1892 óta szerkesztett, Pozsonyban megjelenő Hazafias könyvtárba, valamint más vállalatokba is számos történeti, népies és ifjusági regényt, elbeszélést, szinművet és verset irt. A *Nemzetünk nagy költői* c. vállalatban külön-külön füzetekben ismertette Tompa Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Balassa Bálint, Gyöngyösi István, Zrinyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc életét és költészetét. Egyéb művei: *Költemények* (Győr 1889); *Kisebb történetek* (Budapest 1895); *Mindent a hazáért* (történeti elbeszélés, u. o. 1895); *Berni Detre, az Amelungok hőse* (u. o. 1896); *A legkisebb leány* (regény, u. o. 1897); *Magyar nők* (u. o. 1897); *Csontos Szigfrid és a Nibelungok* (u. o. 1897), *A magyar irodalom története* (Pozsony 1898); *Széchenyi István gróf v. Magyarország újjászületése* (Budapest 1899); *Szent László magyar király élete* (2. kiad. u. o. 1899); *Kis magyar nyelvtan* (Pozsony 1899); *Kis magyar stilisztika* (u. o. 1899); *Kis magyar rhetorika* (u. o. 1899); *Kis magyar poétika* (u. o. 1899); *Diaz Bernát, Cortez Hernando, Mexikó meghódítója* (u. o. 1899); *Petőfi Sándor élete* (u. o. 1899).

Gaár *Vilmos*, jogi iró, szül. Győr-Szigetben 1862 máj. 6. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Győrött az ottani bencés főgyimnáziumban, illetőleg kir. jogakadémián végezte. 1887. a budapesti egyetemen jogtudományi doktorrá avatták, 1888. elnyerte a köz- és váltóügyvédi oklevelet s Sopronban nyitott ügyvédi irodát, ahol már előbb a Sopron lap felelős szerkesztője és a keresk. felső iskolában a jogi és közgazdasági tárgyak tanára volt. E hármas állásától 1894. albiróvá való kineveztetésével megvált. 1895 nov. az igazságügyminisztériumban segédtitkárrá neveztetett ki. Hirlapirói működésén és a Jogt. Közl., Jog, Ügyvédek Lapja és Jogi Szemle szaklapokban megjelent cikkein felül önálló művei: *Győr város népességi statisztikája az 1870. és 1880. népszámlálások alapján* (Győr 1885); *Sopron város népességi mozgalma 1870—1882. években* (Sopron

1887); *A betudás az örökösödési jogban* (Budapest 1887); *Utmutatás házassági ügyekben való felmentések tárgyában* (u. o. 1896); *Beismerés és elismerés* (u. o. 1897); *Az örökbefogadásról* (u. o. 1898); *Az anyakönyvvezetők kézikönyve* (u. o. 1898); *Az okiratok és értékpapirok megsemmisítése* (u. o. 1899); *A családjogi tartási kötelesség a Fodor-féle magánjogban* (u. o. 1899). v.

Gaarden, porosz falu, (1895) 11,436 lak.

Gabányi *Árpádtól* újabban megjelent: *Sámuel király* (történeti szinmű 5 felv., 1895); *Kisvárosi nagyságok* (vígjáték 4 felv., 1895); *Caraffa* (történelmi kép 6 szakaszban, 1896); *Az anyósok* (vígjáték 1 felv., 1899); *Az apósok* című vígjáték Német- és Olaszországban is szinre került Schwiegerväter és I suoceri címen.

Gabillon *Lajos*, német színész, megh. Bécsben 1896 febr. 13. Leánya, *G.-Bettelheim*, naplói és levelezése alapján megirta életrajzát (Bécs 1899).

Gabonakereskedelem (VII. k.). Magyarország gabonaforgalma volt a három legutóbbi évben:

Gabona	Egység	1896			1897			1898		
		behozatal	kivitel	kiviteli többlet	behozatal	kivitel	kiviteli többlet	behozatal	kivitel	kiviteli többlet
Búza	q 1000	1,015·4	6,667·9	5,652·4	1,239·4	3,609·4	2,369·9	2,541·5	2.892·7	351·2
	frt 1000	11,784	101,352	89,568	22,278	73,992	51,714	45,622	63,350	17,728
Liszt	q 1000	63·6	7,189·1	7,125·5	97·9	5,754·3	5,656·4	135·6	4,861·2	4,725·5
	frt 1000	1,144	163,192	162,048	1,956	168,018	166,062	3,248	165,856	162,608
Rozs	q 1000	18·5	2,664·7	2,646·2	54·1	1,482·3	1,428·1	229·7	1,538·0	1.308·4
	frt 1000	174	35,430	35,256	736	22,678	21,942	2.806	25,682	22,876
Arpa	q 1000	58·1	4,745·6	4,687·4	188·7	3,908·4	3,719·7	255·8	3,524·2	3,268·4
	frt 1000	396	71,184	70,788	2,210	62,536	60,326	2,681	51,454	48,773
Zab	q 1000	112·5	1.683·5	1,571·0	119·2	2.010·1	1,890·9	129·0	1 978·3	1,849·3
	frt 1000	1,304	22,054	20,750	1,346	26,132	24,786	1,496	26,510	25,014
Tengeri	q 1000	318·6	3,111·3	2,792·7	712·8	3,541·7	2,829·0	2,818·6	2,370·6	— 448·0
	frt 1000	1,880	26,758	24,878	5,774	32,230	26,456	23,984	28,021	— 4,037

A gabonaértékesités terén felmerült újabban a *raktár-szövetkezetek* terve; Németországban már van is néhány ily szövetkezet, amely tagjaitól aratás után átveszi a gabonát, raktározza s törekszik azt a lehető legjobb áron értékesíteni. Az átvétel alkalmával előleget ad a gazdáknak s azután a kedvező konjunkturák nyereségeit a beszolgáltatott nyers termények arányában osztja szét tagjai között. Ilyen szövetkezetek alakitását tervezik újabban nálunk is. z. z.

Gabonakoptató gép, l. *Koptatógépek* (X. k.).

Gabonamérleg, l. *Hektolitersúly.*

Gabonaszárítás. A gabona eltartásának egyik alapfeltétele, hogy száraz legyen, különben megmelegszik, megfülled és később megdohosodik. Utóbbi esetben sem őrlési, sem takarmányozási célokra, de még vetésre sem alkalmas, mert csirázóképességét nagyrészt elvesztette. Ezen okból a gabonatermelésnek egyik fő követelménye, hogy a gabona csak száraz állapotban kerüljön a magtárba s csak igy hozható az normális áron a forgalomba. Megfelelő időjárás mellett elérhető ez a cél különösen ugy, hogy a learatott gabonát a kepékben vagy keresztekben hagyjuk teljesen kiszáradni, ami legalább 8 napot igényel s arról felismerhető, hogy a szemek kőkeménységüek és a kalászokból könnyen kiválnak. A cséplés csak akkor vegye kezdetét, ha a gabona ilyen állapotba jutott. Nedves időjáráskor azonban a legjobb igyekezet mellett sem sikerül a gabonát szárazon betakarítani, s a gazda kénytelen gyakran nem teljesen száraz gabonát is elcsépelni. Az ilyen gabona aztán mesterségesen megszárítandó, ami kisebb mennyiségeknél ugy is sikerül, ha a gabonát száraz, szellős magtárakban vagy padlásokon lehető vékonyan elterítik és naponkint többször alaposan megforgatják; a szárításnak ezen módja azonban hosszabb időt, gyakran több hetet vesz igénybe, kivált ha a gabona nagyon nedves volt s a szárításnak az időjárás nem kedvez. Ezen okból nagyobb mennyiségek szárításánál (ahol van) a közönséges *malátaaszalókat* tanácsos igénybe venni, melyeknél a gabona veszély nélkül 40—50 C°-nyi hőmérsékletnek alávethető, ugy hogy a gabona 12 óra alatt teljesen kiszárítható, anélkül, hogy akár csirázóképességéből, akár forgalmi értékéből bármit veszítene. h—h.

Gabona-váltó, igy nevezik azokat a váltókat, amelyeket a termelők egyes gabonakereskedők rendeletére azért állítanak ki, mert a tavaszszal eladott gabona termése nem ugy ütött be, amint várták s aratáskor nem tudván az eladott gabonamennyiséget szállítani, a hiányzó mennyiség után járó nyereséget, t. i. a tavaszi és az aratási gabona-árak különbözetét, megfelelő váltóval fizetik ki a kereskedőnek. A G. tehát lényegére nézve különbözeti ügylet nyereségét rejti magában s ezért mint ügyleti követelés a termelőkkel szemben nem volna érvényesíthető; miután azonban a váltó-követelés ellen csupán a váltóból eredő kifogásokat lehet a törvény szerint támasztani: a G. útján tényleg behajtják a szóban forgó differenciális nyereségeket. Rendes áralakulások és normálisan bevált termés-becslések esetében nem igen fordulnak elő e címen nagyobb követelések, az 1897-iki aratás azonban messze mögötte maradt a tavaszi termésbecslésnek s ezenkivül még az árak is tetemesen emelkedtek (5—6 frtról 12—13 frtra), ugy hogy különösen 1898 telén igen sok G. került perre. z. z.

Gacko, város Hercegovinában, járási székhely s a mosztári kerülethez tartozik. Lakosainak száma mintegy ezer, nagyobb részük mohammedán.

Gadderbaum, község Minden porosz kormányzóság Bielefeld kerületében, a Teutoburgi erdőben, (1890) 5604 lak., van több fonógyára, vászonszövészete és fehérítője. Közelében van a *Hünenburg* a Kaiserturmmal, továbbá Bielefeld város által restaurált *Sparrenburg*, szép kilátással és Bodelschwingh lelkésznek betegápoló intézete: Haus Nazareth, Sarepta, Bethel és a nem a községhez tartozó Wilhelmsdorf munkástelep. V. ö. *Sie-*

bold, Geschichte und Beschreibung der Anstalten Bethel (2. kiad. Bielefeld 1894).

Gad's Hill, magaslat az angol Kent grófságban, Rochestertől északnyugatra; ismeretes Shakespere IV. Henrik c. drámájának egy jelenetéről; ettől délre Dickens K. egykori lakóháza.

Gadus (állat), l. *Tőkehal* (XVI. k.).

Gaedeke *Arnold Henrik*, német történetiró, szül. Königsbergben 1844 nov. 4., megh. Drezdában 1892 okt. 7. Tanulmányait szülővárosában és több német egyetemen végezte. 1870. a heidelbergai egyetemen a történelem docense lett. Részt vett a francia-német hadjáratban, mire 1875. rendkivüli, 1882. pedig rendes tanár lett a drezdai műegyetemen. Művei: Tagebuch d. Grafen Ferd. Bonav. von Harrach während seines Aufenthaltes am spanischen Hofe 1697 und 1698 (Bécs 1872); Die Politik Österreichs in der spanischen Erbfolgefrage (Lipcse 1874, 2 köt.); Maria Stuart (Heidelberga 1876, meglehetős silány munka). Fontosabb: Wallensteins Verhandlungen mit d. Schweden u. Sachsen 1631—34. (Frankfurt 1885); Die Ergebnisse d. neuesten Wallenstein-Forschung (Histor. Taschenbuch 1888); Zur Politik Wallensteins und Kursachsens (Neues Archiv für sächs. Gesch., 1889); Eroberung Nordböhmens und Eroberung Prags durch die Sachsen (Neues Archiv, u. o. 1888); Gedenkrede zur Feier des 800-jährig. Regierungsjubiläums des Hauses Wettin (Drezda 1891). TH. GY.

Gaetanus, l. *Cajetan* (IV. k.).

Gahmuret, Parzival (XIV. k.) atyja. Keletre jár kalandok után és elveszi feleségül Belakane néger királynőt; fiuk Feirefiz (a tarka, azaz fekete és fehér). Még fia születése előtt elhagyja nejét és nőül veszi Herzeloide keresztény királynőt, ettől születik Parzival.

Gahnit (ásv.), l. *Spinell* (XV. k.).

Gaillardin (ejtsd: gajardeñ) *Kolozs József Kázmér*, francia történetiró, szül. Doullensban 1810 szept. 7., megh. Párisban 1880 dec. 29. A Lycée Louis-le-Grand-on működött élte virágában. Főbb művei: Vie du R. P. dom Étienne, fondateur et abbé de la Frappe d'Aiguebelle (1840); Histoire du moyen-âge (1837—1843, 3 köt.); Les Trappistes ou l'ordre de Citeaux au XIX. siècle (1844, 2 köt.); Histoire du règne de Louis XIV (1871—79, 6 köt.), mely munkát az akadémia a nagy pályadijjal tüntette ki. M. L.

Gain, sztratégiailag fontos, de már nagyon aláhanyatlott város Khorazán persa tartományban, nem messze az afgán határtól, Heratba vezető több út fölött uralkodik, nagy kőfal veszi körül, (1887) 4000 lak., kik szőnyegeket és selyemhimzéseket készitenek. Sok sáfrányt szállitanak innen.

Gainai leányvásár, l. *Leányvásár* (XI. k.).

Gajári *Ödön* 1898 nov. 9. párbajt vivott Károlyi Sándor gróffal. 1898 nov. 30. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. 1899 febr. 25. lemondott a Nemzet c. politikai napilapnál viselt felelős szerkesztői állásáról.

Gajzágó *Salamon* megh. Budapesten 1898 márc. 9.

Galádi monostor és vár, a Nagy-Kikindától délre eső galádi pusztán, Torontál vármegyében állott. A monostor 1462 előtt elpusztult. A várat 1469 táján a Szentgiróthi- és Hagymásy-családok épitették. 1551. először, 1552. végleg elfoglalta a török s azóta teljesen megsemmisült. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II., 13. 38.) KAR.

Galaktin, $C_6H_{10}O_5$, átlátszó anyag, mely a lucernamagban fordul elő; vizben felduzzad s oldódik; híg savakkal galaktozét és nem kristályosodó cukrot alkot. Egy savas vegyülete is ismeretes: a *galaktinsav*, $C_{14}H_{16}O_9$, sárga folyadék, tejcukorból és alkalikus rézoldatból keletkezik. VÉRT.

Galaktoszkóp, l. *Galaktometer* (VII. k.).

Galam, l. *Kadsaga* (X. k.).

Galandférgek (Cestodes). A laposférgek osztályának egyik rendje, hosszura nyult, lapos testtel. Testök hossza igen változó, miután vannak csupán pár milliméter és 40—50 m. hosszuak is. Testük mellső végén ugynevezett fejük van, amelyen különböző fejlettségü tapadószerveket találunk s ezek vagy csupán bizonyos számu, formáju és szerkezetü, hosszukás vagy kerek szivókorongokból állanak, vagy pedig ezek mellett még horogkoszorukból is. A horogkoszoruk vagy a szivókorongoktól körülzárt téren sorakoznak, vagy pedig a szivókorongokon (Acanthobothrium). A kis fejet s az utána következő, leggyakrabban elvékonyodott nyakat együtt *scolex*-nek, v. *dajkának* nevezik. A dajka, tehát a fej és nyak mögött a féregnek tulajdonképeni teste következik s ez a legtöbb esetben haránt bemetszésektől egymásra következő izekre oszlott. Az egyes izek annál nagyobbak, minél távolabb állanak a dajkától s minél közelebb vannak a G. egész testének a hátsó végéhez és közöttük a legidősebb az utolsó és a legflatalabb a közvetlenül a dajka mellett fekvő. A G. testének ezen egyes izeit *proglottisz*-eknek nevezik. Eme proglottiszek mindenikében ugyanazon szerveket, s köztük az ivarszerveket is, találjuk, mindannyit mintegy teljes egészükben ismétlődve s igy minden egyes proglottisz jóformán önálló állategyénként szerepel, főleg miután a legidősebbek, a láncolat végén levők, több esetben a leválás után hosszabb vagy rövidebb ideig önállóan is megélnek. A G.-t tehát egy állatláncolatnak tekinthetjük, melynek egyes egyéneit a dajka (scolex) oszlás útján hozza létre. De nem mindegyik G.-nél találjuk meg az elkülönitett proglottiszeket, mert egyes esetekben (Ligula) ezek egymással teljesen összenőttek s nem is válnak el egymástól, sőt vannak olyanok, a melyeknél az ivarszerv nem ismétlődik s csupán egy van az egész állat belsejében. Bőrük vékony kutikula, alatta egy vékony sejtréteggel és hosszirányu izomrostréteggel. Ezen belül a test parenhimszövete van, amely magában foglalja az összes szerveket, egy hosszirányu és egy harántirányu izomréteget, amelyek együtt a bőrizomtömlőt képezik. De ezeken kivül apró mésztestecskéket is találunk eme parenchymszövetben.

A szervek közöttlegfontosabbak az ivarszervek s ezek a legnagyobb helyet foglalják el, még pedig minden egyes proglottiszben hím és női ivarszervet találunk. A himivarszerv számos apró, gömbforma heréből áll, amelyeknek vezetéke egy közös kivezetőcsőbe egyesül s ennek végén az ivarnyilásból kitolható és oda visszahuzható kö-

zösülő szerv van. A női ivarszerv több különböző feladatokat teljesítő szerv összege; áll ugyanis egy csirafészekből és egy székmirigyből, melyek közül az első páros, a második majd páros majd páratlan s amaz a tulajdonképeni petesejteket, emez pedig a petesejteket körülburkoló váladékot, a szeket szolgáltatja. A pete azután a két mirigynek közössé vált vezetékébe jut, itt megtermékenyül s aztán egy harmadik mirigynek, a héjmirigynek váladékából burkot nyer. Az ilyenformán teljesen kész peték aztán egy petetartóba jutnak, amely a lassanként felhalmozódó peték befogadására majd többszörösen felhurkolódik, majd pedig faalakulag elágazódik. Egyes esetekben e petetartónak külön nyílása van a peték kiürítésére, leggyakrabban azonban nincs, s ez esetben a peték csupán a proglottisz testének s ezzel együtt a petetartónak szétesésével jutnak a külvilágba. Az ivarnyilások rendesen a proglottiszek oldalszegélyén vannak, ritkábban a hasoldalon. Az ivarszervek annál érettebbek, minél távolabb áll az illető proglottisz a dajkától s mindig a him ivarszerv fejlődik ki hamarább. Ha a petetartó teljesen megtelt petékkel, az ivarszervek többi részlete lassanként kezd elcsenevészni, ugy, hogy az utolsó proglottiszekben már csak a petetartót találjuk meg. Az egyes proglottiszekben az ivarszerveken kivül még csak a proglottiszek két oldalán végigvonuló szürkés, szemcsésállományu idegeket s a vizedényeket találjuk, amelyeknek kétoldali fő, hosszirányu törzsüket minden proglottiszben egy-egy haránted ény köti össze,s ezekből finom edények ágaznak el szerteszét a testállományba. A vizedények aztán az utolsó proglottiszben egy közös kivezető hólyaggal végződnek. Bélcsatorna nincs és táplálékukat egész testüknek felületével veszik fel. Valamennyi G. petéi a külvilágba jutnak, még pedig leggyakrabban mint kis, hat horoggal fegyverzett ébrények. Eme kis ébrények aztán kisebb-nagyobb foku átalakuláson mennek át, amelynek folyamában egyes esetekben ivartalan úton szaporitanak is, de ezen átalakulást és szaporitást, tehát nemzedékváltozást a gazdaállatok változtatásával kapcsolatosan végezik. Ha a kis embrio a megfelelő gazdaállatba jutott, mindenekelőtt eldobja burkát, hólyagformát ölt s ilyenkor folyadékkal telik meg. Ezen állapotán aztán *hólyagféregnek* vagy *hólyagfarknak* (Cysticercus) nevezik. A hólyag belső oldalán kis sarjadék emelkedik s nő befelé, amely teljesen hasonlít a kifejlett G. fejéhez, a dajkához. Itt azonban a lárva nem fejlődik tovább s mindaddig vesztegel, mig gazdájával vagy annak húsával egy másik gazdaállatba nem jut, amelynek beleibe aztán a befelé fordult galandféregfej vagy dajka a hólyagból kifelé türemlik, megtapad a belek falazatába, elveszíti hólyagját. Ennek megtörténte után aztán a dajka oszlás útján létrehozza a proglottiszeket, vagy az ivaregyéneket.

Valamennyi G. élősködő, még pedig mindannyi a gerinces állatok belsejében. Ez idő szerint mintegy 500 faj ismeretes 25 nemből és 7 családból. Az *Amphilinidák* és *Caryophyllidák* családjának teste ízeletlen, egyetlen himnős ivarszervvel, az elsőnek fajai a halakban élősködnek, az utóbbinak farkkal biró faja, az *Archigetes Sieboldii* Lenck, a *Tubifex rivulorum* nevü gyürüsféregben. A *Tetraphyllidák* családjának fajainál a szivókorongok mozgathatók s néha nyelesek és horgokkal fegyverzettek, valamennyien halalakban élősködnek. A *Tetrarhynchidák* családjának fajainál a dajkán a négy szivókorongon kivül még 4, horgokkal fegyverzett, közös tokba visszahuzható ormány is van. Betokozott vagy hólyagfark állapotban a csontos halakban élnek, mig kifejlett korukban a cápákban és rájákban. A *Ligulidák* fajainak nincsenek szivókorongjaik, testük nem ízelt, de azért az ivarszervek ízenként ismétlődnek. Hólyagfarkkorukban édesvizi halak testüregében élősködnek s ezekkel együtt vizi madarakba jutnak, amelyekben aztán kifejlődnek. A *Bothriocephalidák* fajait arról ismerhetjük fel, hogy a dajkának csak két, hosszirányu réshez hasonló szivókorongja s a petetartónak kivezető nyilása van. Az ide tartozó fajok közül a *Bothriocephalus latus* Brems. 5—9 m. hosszu és 3—4 ezer proglottiszből áll. Európa egyes vidékein, nevezetesen pedig Svájcban, északkeleti és északi Oroszországban, Svédországban, Hollandiában, Belgiumban és a porosz keleti tartományokban az emberek gyakori élődije. Kifejlődött állapotban az emberben és kutyában élősködik, ahonnan azonban könnyen kihajtható s proglottiszei nagyobb csoportokban válnak le a telepről. Petéiből csillangós, a vizben szabadon úszkáló lárva fejlődik ki, amely valószinüleg egy még eddig ismeretlen gazdába tolakodik be, amelyben bizonyára másforma lárvává alakul át. Ezután bejut a csuka és menyhal beleibe, átfúrja vékonybelüket s az izomzatban megvonul. A nevezett halak husával aztán az emberbe és kutyába kerül, ahol teljesen kifejlődik. Ellene legjobb óvszer a csuka és menyhal húsának jól megsütése vagy megfőzése. A *Taeniidae* család fajainak dajkáján mindig 4 szivókorong van s a legtöbbnél ezenkivül még horgokszoruk is; proglottiszeik tökéletesek, elkülönültek; ivarnyilásuk a test oldalszélén van, a petetartónak nyilása nincs. Az egyetlen ide tartozó *Taenia*-nem fajai két csoportba osztatnak: *horogkoszorunélküliek* (Gymnotaeniae) és *horogkoszoruval* (Echinotaeniae). Az első csoportba egyik faj, a *Taenia saginata* Goeze, mely 4—8 m. hosszu, 1200—1300 proglottiszből áll. Az egész földön, ahol csak szarvasmarha tenyészik, mindenütt el van terjedve. Kifejlett korában az ember belében élősködik s meglehetős nehezen hajtható el. Proglottiszei rendesen önként távoznak el és meleg, nedves helyeken még egy ideig tovább élnek. Hólyagfarka (Cysticercus taeniae saginatae) a szarvasmarha húsában élősködik, gömbölyü, alig egy cm. nagy s az emberbe a félig sült vagy főtt marhahússal jut és 3 hónap alatt teljesen kifejlődik. A juhokban és kecskékben élősködő *Taenia expansa* Rud. 60. m. hosszura is megnő. A horogkoszorusok között legközönségesebb a *Taenia solum* Rud., mely 2—3·5 m. hosszura nő és 8—900 proglottiszből áll s a földön mindenütt el van terjedve, ahol csak a házi disznót tenyésztik és fogyasztják: kifejlődött állapotban az ember élősdije, proglottiszei egyenként távoznak el. Hólyagfarka, az u. n. *borsóka*, a disznó húsában élősködik s a félig sült vagy főtt disznó-

hussal jut az emberbe. Főleg azért veszélyes, mert az emberben a borsóka is kifejlődhetik. A *Taenia marginata* Batsch. kifejlett állapotban a juhászkutyákban és farkasokban, hólyagfarkorában (Cysticercus tenuicolis) a juhokban, szarvasmarhákban, disznókban, szarvasokban, őzekben stb. élősködik. A kifejlett *Taenia serrata* Goeze gazdája a kutya, *Cysticercus pisiformis* nevű hólyagfarkjáé ellenben a nyulak és a házinyulak. A *Taenia crassicollis* Rud. a házi- és vadmacskafajok élődije, míg a *Cysticercus fasciolaris* nevű hólyagfarkja az egereké. Érdekes a *Taenia cucumerina* Rud. faj azért, hogy kifejlett állapotban a kutyának élődije, míg lárva-állapotban a kutya *szőrtetvének* (Trichodectes canis) belsejében élősködik. A *Taenia coenurus* Sieb. mintegy 40 cm. hosszu, 200—220 proglottiszból áll. A kutyák vékonybelében élősködik. Hólyagfarkja (Coenurus cerebralis), mely néha tyúktojás nagyra is megnő és átlátszó falazatán néha 500 dajkát is visel, a juhok és szarvasmarhák, ritkán a ló fejében s illetőleg agyában élősködik s az u. n. *kergekórt* okozza. A legjobb óvószer ellene az, ha a kergekórban elhullott állatok fejét elássuk, hogy a kutyák meg ne ehessék; mert a kutyákban a hólyagfarkból galandférgek lesznek s igy tovább fertőztethetik a nyájat. A *Taenia echinococcus* Sieb. 4—5 mm. hosszu proglottiszeinek száma 3—4. A földön mindenütt található, ahol kutya van, Európában különösen Észak-Franciaországban, Angliában, Észak-Németországban és különösen Irországban. Kifejlett korában a kutya vékonybelében élősködik. Hólyagfarka, az *Echinococcus veterinorum* házi emlősök és az ember májában s más szerveiben is élősködik s veszélyes betegséget okoz, néha emberfej nagyra is megnő; falazata vastag, két rétegü, belső rétegéből kis gömbök, illetőleg tömlők fejlődnek s ezek alján sarjadnak aztán befelé a dajkák. Az ember ugy juthat hozzá, hogy a kutya szőrét simogatja s a szőrre ragadt petéket esetleg a száj megtörlésekor a szájába viszi. Legjobb óvószer tehát a kutyát távoltartani, vagy a vele való bánás után jól megmosdani. D. J.

G. orvosi szempontból. Gyakran hosszu ideig tartózkodik G. a belekben, anélkül, hogy általában tüneteket okozna, mig máskor számosak és sokoldaluak a betegek panaszai. Ezek főleg bélzsábaszerü fájdalmakban, a hasban levő idegen test érzetében, majd hasmenésben, majd székrekedésben nyilvánulnak. Számos tünet visszahajlás útján idéztetik elő, igy p. étvágytalanság, farkasétvágy, hányásinger, hányás, főfájás, szédülés, görcsök stb. G.-t az embernél csak akkor lehet biztosan kórismézni, ha a bélsárban íz vagy peték kimutathatók. — Az óvó gyógymód szempontjából kerülendő a nyers vagy félig sült disznóhús és marhahus élvezete. A tulajdonképeni féregüzők bevétele előtt 1—2 nappal a betegek étrendje megszoritttatik, könnyü székről gondoskodunk és a kurát megelőző este heringsalátát adunk, mely a G.-re kellemetlenül hat. Másnap reggel vétetnek éhgyomorra a gyógyszerek, melyek közül leginkább alkalmaztatnak: a gránátfa gyökerének kérge, páfrán, kusso, kamala, benzin, pelletierinum, tökmag stb. Ha ezen szerek adagolását követő 2 órában székletét be nem következett, ricinus-olaj adagolandó. Az eljárás csak akkor mondható sikeresnek, ha a bélsárban a fej feltalálható. K. S.

Galandria v. *zalandria*, egy kisebb, hadi célokra használt vizi jármü a velenceieknél.

Galantina (ol., galantin, baromfisajt)), finom, hideg fasirozott húsból (szárnyas) készült étel, mely tojás, uborka, szalonna stb. közbevétele mellett tömlőbe (többnyire az illető tyúkféle lenyúzott bőrébe) varródik és megszövés után lepréselve sajtszerü szeletekben egymás fölé rakva és aszpikkal díszítve kerül az asztalra.

Galapago-szigetek, újabban *Colon-szigetek* (l. o.).

Galasso *Antal*, olasz bölcsész, szül. Avellinóban 1833., megh. Nápolyban 1891 okt. 7. Nápolyban végezte a jogot és a bölcseletet, ahol 1856. mint az irodalom és bölcsészet egyetemi magántanára működött; később kinevezték az etika rendes tanárává és a nápolyi nemzeti könyvtár könyvtárnokává. Megjelentek tőle: Del sistema Egheliano e sue pratiche conseguenze (pályamunka, Nápoly 1867); Le cinque orazioni inedite di G. B. Vico (1869); Storia intima della scienza nuova (1869); De criterio e della verità nella scienza e nella storia secondo G. B. Vico (1877); Saggio di filosofia morale (1885); Le idee nelle scuole filosofiche prima di Platone (1887) stb.

Galata Burun, a Fekete-tengerbe nyuló előfok Bolgárországban, Várnától DK-i irányban 6 km.-nyire, világító toronynyal. Katonailag azért fontos, mert a várnai öblöt őrzi.

Galați, *Galac* (VII. k.) román neve.

Galaxias *Cuv.* (állat), a nyilthólyagu halak (Physostomi) rendjének egyik neme, 14 tengeri fajjal, melyek Ausztrália, Uj-Zéland és D.-Amerika körül tenyésznek.

Galbulus (lat.), a boróka álbogyója, mert az elhúsosodott tobozpikkelyek összenövéséből támad.

Galdós *Benito Perez*, l. *Perez Galdós* (XIII. k.).

Gale (ejtsd: gél) *Vilmos*, angol festő, szül. Londonban 1823., az ottani akadémián képezte ki magát, 1851—52. pedig Rómában, 1862. és 1867. Palesztinában és Sziriában, 1871. és 1872. Svájcban, 1876. és 1877. Algeriában tartózkodott. Festett vallásos tárgyu és történeti képeket, genreképeket, tájképeket és képmásokat. Ilyenek: A zsidók gyászhelye Jeruzsálemben (1862); Bevonulás Jeruzsálembe (1867); A tékozló fiu visszatérése (1869); Abrahám fiával az áldozat hegyére indul (1872); Hágár kitagadása (1873); A kis nagymama), Az atyai áldás, Számüzetés, A vak szemei (1873); Tavasz Keleten (1874); A vizsgálat (1875); Sakkozók, Szerelmi történet (1876); Hadi zsákmány, Ház belseje Algeriában.

Galeazzo, l. *Visconti* (XVI. k.).

Galenopsis *M. Edw.* (állat), a négyszögü rákok (Catometopidae) családjába tartozó kövesült, rövidfarku tengeri ráknem. Az európai és ázsiai ó-harmadkori képződményekben el van terjedve. Magyarországból csakis két faja ismeretes, a *G. similis* Bittn. és *G. quadrilobata* Lőrent., melyek a budapesti Kis-Svábhegy felső eocénkoru nummulitmészkövében gyakoriak. Az utóbbi faj eddig csakis innen ismeretes, mig az első É-i Olaszországban az alsó Gomberto-rétegekben is előfordul.

Galenus Hungariae, l. *Hellenbach* (IX. k.).

Galeomiomachia (gör.) a. m. macskaegérharc.

Galera, helység Peruban, a Callao-Oroya-vasút (352 km.) mellett, mely itt a Kordillerákat 1175 m. hosszu, 4834 m. magasságban fekvő alagúttal szeli, a föld legmagasabb pontja, melyen a vasút jár. A hegység Ny-i oldalán még 63 alagút van.

Galerus v. *galerum*, karimátlan kalap, melyet az ókori rómaiak szabadban, utazások alkalmával és mezei munka közben viseltek. Állatbőrökből készítették és pedig gyárilag első sorban a katonák részére, akik közül kivált a *velitesek* viselték. A papok közül a flamen Dialis viselt G.-t, melynek okvetetlenül fehér színünek kellett lennie. Később (a futólagos külső hasonlatosságnál fogva) ugyanigy nevezték a férfiak és nők vendéghaját (néha *galericula* is), nemkülönben a színészek fejtakaróját, melyet a szinpadi álarcok meghonosodását megelőző időben viseltek. L. M.

Gálffy, 1. *Mihály*, székely vértanu, szül. Martonoson (Udvarhelyszék) 1817., kivégezték Maros-Vásárhelyt 1854 márc. 10. Mint szolgabiró kezdte meg s mint ügyvéd folytatta közpályáját. Sógorával Török Jánossal 1851—52. csatlakozott a Kossuth-Makk-féle forradalmi tervekhez s az Udvarhely- és Bardóc-székből álló harmadik kerület szervezését vállalta magára. E miatt a nagyszebeni cs. kir. hadi törvényszék 1853 okt. 11. halálra itélte s Maros-Vásárhelyt fölakasztatta. M.

2. *G. Sándor*, iró, az előbbinek bátyja, szül. Máramaroson 1810 jun. 14., megh. 1871 febr. 3. Tanulását a székely-kereszturi és kolozsvári unitárius iskolákban végezte. Jogi ismereteit Maros-Vásárhelyt a kir. táblánál szerezte, mint kancellista. Szülőföldén szolgabiró lett. 1861. alkirálybirónak választották. Kolozsvári tanuló korában tagja volt Kriza Jánossal együtt az ifjusági irodalmi körnek. Közleményeket irt az ifjusági lapokba. Irói munkásságát a székely népballadák gyüjtésével tette becsessé. 1859—64-ig számos költeményt irt, Arany László és Gyulai Pál a Vadrózsák 2. kötetében szintén közöltek tőle néhány szép balladát. (Nevezetesebbek: Kőmives Kelemen, Nádai Kata, Kisgörgő Istvánné, Fogarasi Tamás.)

Galgóc *(Sajó-G.)*, kisközség Borsod vármegye szentpéteri járásában, (1991) 390 lak. Várát 1440 után a csehek építették. Mátyás király vezérei 1459. foglalták el és rombolták le. V. ö. *Bonfini*, Rerum Ung. Decades (524, 525). KAR.

Galgóczy 1. *Károly*, 1895 febr. 8. ülte meg ötvenéves irói jubileumát. 1897 máj. 3. kir. tanácsosi címet kapott. Újabban megjelent tőle: *Nagy-Kőrös város monographiája* (kiadta Nagy-Kőrös város közönsége, Budapest 1896); *Pécel község leirása, régi és újkori ismertetése* (u. o. 1896); *Gazdasági egyesületek monographiái* (u. o. 1896); *Sajó-Galgóci Galgóczy-család munkácsi, ecsegi, nagytályai, bilkei négy ága, a Pókai Szikszay-, Telegdi Csanády- és Nagyfalusi Bajza-család ismertetése* (u. o. 1896); *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület részletes története 1876—1897.* (u. o. 1897).

2. *G. Tivadar* (galánthai), cs. és kir. altábornagy, a 12. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok, szül. Nagy-Szebenben 1833., megh. u. o. 1896 aug. 4. Katonai szolgálatát 1850. mint hadapród a 19. vadászzászlóaljnál kezdte meg. 1853. az 5. huszárezredhez helyezték át s még ugyanazon évben hadnagygyá nevezték ki. Mint hadnagy és mint főhadnagy a prossnitzi lovasiskolát és a bécsi központi lovasiskolát végezte el. 1859. századossá lépett elő s azután hosszabb ideig a dandár-tisztiiskola tanára volt. Az 1866. osztrák-porosz háboruban részt vett a podoli és jičini ütközetekben, a königgrätzi csatában és a saari lovas-ütközetben. A hadjáratban tanusított hősies magaviseletéért 1866 okt. 3. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1872. őrnagygyá lépett elő. 1874. részt vett a Magdeburg környékén tartott német lovassági nagy hadgyakorlaton. Mint őrnagy és mint alezredes három éven át tanára volt a bécsi központi lovasiskolának és parancsnoka a temesvári dandár-tisztiiskolának. Itt szerzett érdemeiért legfelsőbb elismerésben részesült. 1878 nov. 20. a 3. huszárezred parancsnokává, 1879 máj. 1. ezredessé nevezték ki. Ezen állásában hat évig maradt s azután a 9. lovasdandár parancsnoka, 1885 máj. 1. vezérőrnagy, 1889. lovashadosztály-parancsnok Krakóban és még ugyanazon évben altábornagy lett. 1890 szept. 20. a 35. gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki. 1891. kitünő szolgálatainak elismeréséül a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. 1893 dec. a nagyszebeni 12. hadtest parancsnokságának vezetésével bizták meg. 1894 okt. 8. pedig véglegesen kinevezték a 12. hadtest parancsnokává és vezénylő tábornokká Nagy-Szebenben s ugyanekkor v. b. t. tanácsos, majd pedig a jászkun 13. huszárezred parancsnoka lett. M. I.

Galgótzy *Antal* (VII. k., helytelenül *Galgóczy*), cs. és kir. táborszernagy, a 10. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok Przemyslben, szül. Sepsi-Szent-Györgyön 1837. Katonai szolgálatát 1851 szept. 30. a 37. gyalogezredben mint hadapród kezdte meg. 1854. hadnagygyá, 1859. főhadnagygyá és még ugyanezen évben századossá lépett elő és egyidejüleg a vezérkarhoz osztották be. 1866. az 5. hadtesttel részt vett az olaszországi hadjáratban s a custozzai csatában tanusított hősiességéért a vaskorona-rend III. osztályával tüntették ki. 1871. őrnagygyá. 1872. pedig a kassai katonai parancsnokság vezérkari főnökévé nevezték ki. 1873. alezredes, 1874. a brünni katonai parancsnokság vezérkari főnöke 1876-ban pedig ezredes lett. 1878. részt vett Bosznia és Hercegovina okkupációjában. 1881. a 34. gyalogezred parancsnokává nevezték ki, majd pedig a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1882. ideiglenesen a 6. hegyi dandár élére állították, ezen állásában szerzett érdemei elismeréséül a II. osztályu vaskorona-renddel lett kitüntetve. 1886 ápr. 15. hadosztály-parancsnokká, 1887 febr. 17-én a vezérkar főnöke helyettesévé, 1887 nov. 1. pedig altábornagygyá nevezték ki. Később a 10. hadtest élére állították, 1895 máj. 1. pedig táborszernagygyá léptették elő. Mint hadtestparancsnokot az I. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki, majd pedig v. b. t. tanácsossá és a trencséni 71. gyalogezred tulajdonosává nevezték ki. M. I.

Galib bej, török diplomata, szül. Konstantinápolyban 1848.; hivatalnoki család gyermeke, a

külügyminisztériumban nyerte kiképeztetését, azután ott alkalmazást nyerve, gyorsan osztályfőnökké emelkedett. Ezután mint konzult Bataviába, innen Bombayba küldték, később a külügyminisztérium jogügyi osztályfőnöke lett és 1884. Sakir pasa mellett működött, majd Athénben, azután Teheránban, 1894. Bécsben és 1896—97-ig Berlinben volt követ.

Galicia (2., VII. k.). Foglalkozás szerint a lakosság 1890. a következőképen oszlott meg: mező- és erdőgazdasággal foglalkozott 5.113,370 (77·3%), bányászattal és iparral 611,738 (9·2%), a kereskedelem és forgalom szolgálatában állott 524,697 (7·9%), értelmiséghez tartozott vagy foglalkozás nélkül volt 358,011 (5·4%). A népmozgalom adatai 1895-ről: született 316,791 (7454 halva), házasságot kötött 58,040 és elhalt 219,210. — Az 1896-iki aratás eredménye volt: 5.856,854 hl. búza, 7.047,394 hl. rozs, 4.506,130 hl. árpa, 11.547,822 hl. zab, 492,738 hl. köles, 1.396,968 hl. kukorica, 2.121,534 hl. hüvelyes vetemény, 18,531 t. repce, 8419 t. len, 17,177 t. kender, 4.469,707 t. burgonya, 92,428 t. cukorrépa, 537,551 t. takarmányrépa, 5126 t. dohány, 472 t. komló s 45,371 t. gyümölcs. Az erdők területe 1895-ben 1.954,068 ha. volt. A *bányászat* és kohászattal 1895-ben 15,670 munkás volt elfoglalva; a bányászat és kohászat termékei voltak: 760,031 tonna kőszén, 45,780 t. barnaszén, 701 t. vasérc, 3337 t. ólomérc, 7158 t. cinkérc, 188,634 t. petroleum, 2503 t. öntött nyers vas, 2526 t. cink, 41,129 t. kősó, 48,366 t. főtt só és 39,973 t. ipari só. A 139 sörgyár 930,875 hl. sört, a 612 szeszégető 466,455 hl. szeszt, a 2 cukorgyár 4387 t. cukort és az 5 dohánygyár 3814 t. dohánygyártmányt produkált. A vasúti vonalak hossza 3825, a vizi utaké 2103 km. volt. A lembergi és krakói egyetemeken és a lembergi politechnikumon kívül volt G.-ban egy műipariskola, 3 teologiai intézet, 30 gimnázium, 4 reáliskola, 7 tanító-, 3 tanítónő-képző intézet, 5 kereskedelmi, 78 ipar-, 14 mező- és erdőgazdasági, 1 bányász-, 2 állatorvosi, 2 bába-, 12 zenes 236 különféle szakiskola, továbbá 11 polgári, 3653 nyilvános és 210 magán népiskola. 1896. összesen 191, köztük 70 politikai és 13 napi lap jelent meg és pedig német nyelven 7, lengyelül 139, rutén nyelven 24 és héberül 16. Az 1896-iki választási törvény szerint G. a bécsi birodalmi gyülésbe 78 képviselőt küld és pedig 20-at a nagybirtokosok, 13-at a városok, 3-at a kereskedelmi kamarák, 27-et a falusi községek és 15-öt az általános szavazati joggal birók. Két új kerületi kapitányság (Podgorze és Strzyżow) alkotása óta ezek száma 76-ra emelkedett. —zik.

Galictis *Bell.* (állat), a menyétfélék (Mustelidae) családjába tartozó állatnem, melynek eddig ismert két faja Dél-Amerikát lakja. A fákon ügyesen másznak, emlősökre és madarakra vadásznak. Egyik faj a *Hyrare* (G. barbara Wagn.), másik a *Grizon* (H. vittata Bell.). d. j.

Galimard (ejtsd: galimár) *Ágost*, francia festő, szül. Párisban 1813., megh. u. o. 1880. Hesse és Ingres tanítványa. 1831. állította ki a Salonban két festményét: A szent nők Krisztus sírjánál és Nemes asszony a XVI. sz.-ból; ezt követték: Nausikaa, a Szabadság, mely Krisztusra támaszkodik, a Féltékeny Juno és Leda (1858), melyet állítólagos illemsértése miatt visszautasítottak a Salonból. Művei tárgyuk és fölfogásuknál fogva az Ingres-féle irányhoz tartoznak. A gondos kivitel, a kitűnő rajz és az itt-ott fölcsillanó érzékiség daczára nem elég elevenek. Művészeti iró is volt.

Galimberti *Lajos* pápai nunciust 1893. Bécsből visszahivták és 1894. a szentszék irattárainak elnökévé nevezték ki; megh. Rómában 1896 máj. 7.

Galimeta-wood, l. *Dipholis* (V. k.).

Galjot, l. *Galeotta* (VII. k.).

Gall *Lajos*, német technikus, szül. Aldenhofenben Jülich mellett 1791 dec. 28., megh. Trierben 1863 jan. 31-én. 1811. Clevében törvényszéki irnok volt és 1816. Trierben kormányzósági titkár. Itt 1817. egy gőzszeszgyárat szerkesztett és házát légszeszszel világította. 1819. egy bonni kivándorló társaság biztosaként É.-Amerikába ment, de már 1820. visszajött, mire Trierben és 1825. Wetzlarban kerületi titkár lett. 1834. Galiciában és Bukovinában több szeszgyárat épített és 1836. Ghillányi báró birtokán Magyarországban desztilláló szerek előállítására egy kisérletező telepet és iskolával egybekapcsolt műhelyt létesített. 1839. Eötvös báró birtokain a mezőgazdasági ipar főfelügyelője volt. 1842. ő alapította meg Pesten az első gőzmosót, 1849. visszakerült Trierbe és ott szerkesztett egy takarmánygőzpároló és egy szállítható gőzfejlesztő gépet. 1852 óta a savanyu szőllőből nyert must javítását tanította (l. *Gallozás*, VII. k.). Sokoldalu műszaki eljárásáról több értekezést bocsátott ki. Azonkivül behatóan foglalkozott a társadalmi kérdésekkel is és találmányok által akarta ama tőkét megszerezni, mely a közérdeket előmozdító intézetek létesítésére szükséges.

Gáll *József*, 1881. a III. oszt. vaskorona rendet, 1895. a Ferenc József-rend középkeresztjét kapta.

Gallée *Johan Henrik*, németalföldi nyelvész, szül. Bordenben 1847 szept. 9-én, 1872. a haarleni gimnáziumban nyert alkalmazást, 1882. az utrechti egyetemen az ó-germán nyelv és összehasonlító nyelvészet rendes tanárává nevezték ki. Művei: Bijdrage tot de geschiedenis der dramatische vertooningen in de Nederlanden (Harlem 1873); Academie en kerkeraad 1617—1632 (Utrecht 1878); Gutiska (Harlem 1880—82, 2 köt.); Altsächsische Laut- und Flexionslehre (u. o. 1878—91). Azonkivül irt még több hollandi és német szaklapba, valamint az Encyclopaedia Britannica-ba több szaktanulmányt.

Gallenga *Antal*, olasz iró, megh. Monmouthshireben 1895 dec. 28.

Galleria (állat), l. *Viaszmoly* (XVI. k.).

Galleruca (állat), a Chrysomelidák családjába tartozó bogárnem, melynek fajai különböző növényeken élnek. 10 faja közül hazánkban 6 tenyészik, p. *C. Crataegi* Först., 5—6 mm. hosszu, sárgásbarna szinü bogár; a galagonyán gyakori.

Gallet (ejtsd: galé) *Lajos*, francia iró, szül. Valenceben 1835., megh. Párisban 1898 okt. 17-én. Regényei és hirlapirói cikkei kétes becsüek, de szövegkönyvei révén neve az utókorra fog szállani. A következő librettókat irta: Marie Made-

laine s a Cid (zenéjét irta *Massenet)*; Le Kobolt (zenéjét irta *Guiraud)*; La princesse jaune (zene: *Saint-Saëns)*; Djamileh (zene: *Bizet*, Budapesten is adták); Cinq-Mars (magyarra ford. id. *Ábrányi* K., zene: *Gounod)*; Étienne Marcel és Ascanio (zene: *Saint-Saëns)*; Le Vénetien (zene: Cahen); Le Chevalier Jean (zene: Joncières). Megirta végül Bizet, Vict. Massé és más zeneszerzők életrajzát.

Galli, olasz művészek, l. *Bibiena* (III. k.).

Galliambus, eredetileg az a rituális ének, amelyet a gallusok, igazabban az Ázsiába szakadt galaták Kybele istenasszony tiszteletére énekeltek; később ennek az éneknek versmértéke, melynek alapidoma az u. n. *Joricus a minori*

(⏑⏑ – ⏑ – ⏑⏑ – ⏑ – ⏑⏑ – ⏑),

amelyből rendszerint 4—4 alkotott egy versszakot. L. M.

Gallicolae (állat), a gubacslegyek (Cecidomyidae) korábbi neve.

Galliera hercege, l. *Montpensier*.

Gallifet *Gaston Sándor Agost* francia lovassági tábornokot (VII. k.) 1894 szept. 20. nyugalomba helyezték s ezóta csak mint ünnepelt causeur és sportsman szerepelt az előkelő klubbokban, mig a tömeg a kommunisták tömeges kivégzése miatt mindvégig ellenszenvvel nézte. Szókimondó, merész, nyilt természetét mint nyugdíjazott tábornok sem tagadta meg. Annak idején fogadott, hogy ha megteszik hadügyminiszteré, akkor Boulanger tábornokot rövid úton elfogatja és saját felelősségére főbelöveti; a Dreyfus-ügyben pedig, a tábornokok közül ugyszólván egyedül merte nyiltan rosszalni Mercier, Boisdeffre s társaik eljárását. Négrier tábornokot pedig állásától felfüggesztette, amiért a táborkar lapjai ugyancsak meghurcolták. 1899 jun. 23. öt évi nyugalom után megint előtérbe lépett s leválallta Waldeck-Rousseau kabinetjében a hadügyi tárcát. Az ő felterjesztése alapján kegyelmezett meg Loubet elnök Dreyfusnek. Szept. 25. rendeletet bocsátott ki, melyben kimondja, hogy ezentúl német, osztrák-magyar és olasz tisztek (a hármas szövetség képviselői) külön engedély nélkül nem vehetnek részt a francia hadi gyakorlatokban, sőt a gyakorlatok helyén sem jelenhetnek meg. A három nevezett országban tartózkodó francia tiszteket pedig szintén eltiltotta a gyakorlatokban való részvételtől. Okt. elején törvényjavaslatot terjesztett a minisztertanács elé, melyben a területi hadseregek szervezetét módosítja.

Gallina *Jácint*, olasz szinműiró, megh. Velencében 1897 febr. 13.

Gallinas fok, Goajira kolumbiai félsziget északi csücsa és igy D.-Amerika szárazföldjének legészakibb pontja az É. sz. 12° 25′ és a Ny. sz. 71° 40′ alatt.

Gallobromol, dibromgalluszsav,

$$C_6Br_2(OH)_3COOH.$$

Szintelen por, alkohol v. éter oldja. Csillapító antiszeptikum és összehúzó. Belsőleg epilepszia ellen káliumbromid helyett használják. Adagja 0·5—2 g. Külsőleg 1—4%-os oldatát hólyaghurut és kankó ellen alkalmazzák. Ekzema és más bőrbajoknál hintőpor v. pászta alakjában van használatban. SCH—R.

Gallocanta, tó, l. *Daroca*.

Gallocianin (violet solide), $C_{15}H_{12}N_2O_5$. Kátrányfesték, mely a nitrozodimetilanilinnak ($C_8H_{10}N_2O$) galluszsavra vagy katekusavra való hatásakor képződik. A G.-t főképen a kartonszövetek festésénél használják. NU.

Gál pap, l. *Huszár* (3., IX. k.).

Galster *Amália*, l. *Taglioni* (XV. k.).

Galuska, l. *Haluska* (VIII. k.).

Galvanokirurgia, a galvanizmus felhasználása gyógyitásra a kirurgiában. L. *Galvanokausztika* (VII. k.) és *Villamos kúra* (XVI. k.).

Galvanolízis a. m. elektrolízis (V. k.).

Galvanopunctura a. m. electropunctura, l. *Acupunctura* (I. k.).

Galvanoterápia a. m. elektroterápia, l. *Villamos kúra* (XVI. k.).

Galvanotropizmus, az egyenáramnak az a hatása, mely a vizben élő lények helyzetét szabja meg. Nevezetesen kicsiny halak, békaporontyok az állandó villamáram behatása alatt ugy rendeződnek el a vizben, hogy fejjel a pozitiv sark (anód) felé vannak irányitva. Ha pedig az áram irányát megfordítjuk, az állatok is megfordulnak. Midőn az állat feje vagy farki végéből, bár csak kis darabot is levágunk, akkor az állat az áram irányát illetőleg éppen megfordítva viselkedik. Ennek oka abban van, hogy az áram megnyugtatja az agyat, midőn az állaton keresztül ennek fejétől farki vége felé megy. Infuzoriák és más protisták elülső végükkel a negativ sark felé úsznak a vizben, állandó villamáram befolyása alatt. K. N.

Gamala, ókori erőd Palesztinában. Nevét ugy látszik arról a teveháthoz hasonló magaslatról vette, mely a Genezareth tavának keleti partján Tarichaiával (a mostani Khan-Miniéval) szemben emelkedett. Vespasianus császár idejéig sztratégiai támaszkodó-pontul szolgált, de az említett császár elfoglalta. L. M.

Gámán *Zsigmond* 1898. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Gambaga (Gambaka), Mampurszi nevü Ny.-szudáni vidék fő helye, Vagadugutól DDK. felé, 220 km.-nyire a Fehér-Volta kis mellékvizénél, 2—3000 lak., akik pamutkelméket és gyékényeket készitenek. 1894. Baud a törzsfőt rábirta, hogy a franciáknak hódoljon. Midőn 1896. Szanszanne Mangut megszállotta és G.-val ugyanezt akarta tenni, az angoloktól megszállva találta. 1897. Franciaország e helyet átengedte Németországnak, az angolok azonban 1898. egy erősséget építettek és 50 embert helyeztek belé őrségül.

Gambara *Veronika*, olasz költőnő, szül. a Brescia melletti Pratalboinóban, mely családjának hűbérbirtoka volt, 1485 nov. 30., megh. Correggióban 1550 jun. 13. Huszonhárom éves korában ugyanis e város hercege vette nőül, ki azonban már tiz évvel a nász után meghalt; ettől fogva kiskoru fia helyett ő vezette Correggio kormányzatát. Műveltsége és kiváló erkölcsei miatt korában általános tiszteletnek örvendett és V. Károly császár kétszer is meglátogatta. Magaszalták verseit is, melyek azonban meglehetős jelentéktelen Petrarca-utánzatok. Művei legjobb kiadása a Chiappeti-féle (Barbera 1879), mely a költőnő terjedelmes életrajzát is adja.

Gambia (VII. k.) Ny.-afrikai angol gyarmat egészségügyi viszonyai javultak. Bathurstben 1897. egyetlen európai sem halt meg. A gazdátlan földekkel innen túl a kormány rendelkezik. A földi mogyoró- és gummitermelés évről-évre növekszik. 1897. a kivitel 165,394, a behozatal 36.515 sterling fontra rúgott. A hajóforgalom 258,398 t.-t tett ki. Az 1897-iki bevétel 39,415, a kiadás 27,059 sterling font volt. A protektorátusban benszülött bíróságokat alakítottak. Bathurst fővároson kivül jelentősebb hely *Georgetown* Mac Carthy szigetén.

Gambirfa (növ.), l. *Horogtüsök* (IX. k.).

Gamelle (franc., ejtsd: gamel), katonai evőtál, melyről *(Duc de la G.)* tréfásan elnevezték a párisi gróf legidősb fiát, *orleánsi Fülöp* herceget, aki 1890. hiába iparkodott közlegénynek állani a francia hadseregbe.

Gamla-Upsala, falu, l. *Upsala* (XVI. k.).

Gamma-bagolylepke, l. *Éjjeli lepkék* (V. k. 811.).

Gammacizmus (a görög gamma betüből), a gyermekek beszédében észlelhető gyakori beszédhiba, amidőn azok a *k* és *g* hangokat nem tudván képezni, azokat vagy kihagyják: kávé — ávé, vagy pedig más hanggal, többnyire *t* és *d*-vel cserélik fel (paragammacizmus): kalap—talap, gomb—domb. Gyógyítása a nyelvnek a k és g hangok képzésének megfelelő helyzetbe való hozása és begyakorlásával történik.

Gamp *Károly*, német politikus, szül. Massaunenben (Keleti Poroszország) 1846 nov. 24. Königsbergben és Berlinben végezte a jogot, 1873. a törvényszékhez került, 1874. az állami vasúti kezelőséghez ment át, 1878—80. a közmunka-miniszteriumban nyert alkalmazást és 1883. a kereskedelmi miniszteriumban tanácsossá léptették elő, 1895. kilépett az állami szolgálatból. 1884. képviselővé választották és a birodalmi párthoz csatlakozott, erélyesen képviselvén a mezőgazdaság érdekeit. Müve: Die wirtschaftlich-socialen Aufgaben unserer Zeit (Berlin 1880); Der landwirtschaftliche Kredit und seine Befriedigung (u. o. 1883).

Gamsfeld, az ischli hegység (Salzkammergut) legmagasabb emelkedése (2024 m.); Gosauból és Altenauból mászható meg, szép kilátást nyujt.

Gáncs *Jenő* (mesteri), ev. lelkész s egyházi iró, szül. Szill-Sárkányban (Sopron) 1851 febr. 11-én. Gimnáziumi és teologiai tanulmányait Sopronban és Bécsben végezte, 1875—76. Nagy-Geresden volt segédlelkész, 1877 óta mint székesfehérvári lelkész működik, nagy tevékenységet fejtve ki a szószéken és az irodalom terén az egyházi s iskolai ügyek felvirágoztatása érdekében. A székesfehérvári gyülekezetnek 1877 óta általa szerkesztett évkönyveiben becses dolgozatok jelentek meg tőle. Ilyenek: *A székesfehérvári ev. egyház története* (1877); *A vasárnap megszentelése* (1878); *Luther M. jellemzése* (1879); *A nő hivatása* (1883); *Székesfehérvár missziója* (1885); *Egyházunk törvényei* (1885—94). Önálló müvei: *Az én hitvallásom* (hittérítésül a szórványban levő hivek számára, Szt.-Pétervár 1896); *Százados emlékek* (u. o. 1899). F—S.

Gand, belga város, (1896) 159,218 lak.

Gandsa, l. *Jelizavetpol* (2., IX. k.).

Gán-Éden (héb.) a. m. Éden kertje, a szentirás szerint (Móz. 1. k. 2, 8 köv.) azon vidék, ahol az első emberpár lakott, a későbbi zsidóknál a földöntúli paradicsom, melyben a dicsőült jámborok mennyei jutalmukat veszik.

Ganghofer *Lajos Albert*, német iró (VII. k.). Újabb munkái: Der Klosterjäger (regény 1892); Die Martinsklause (regény, 1894, 8. kiad. 1897); Schloss Hubertus (regény, 2 köt. 1895, 8. kiad. 1897); Die Bacchantin (regény, 1896, 7. kiad. 1897); Meerleuchten (szinmü 1896); Der laufende Berg (regény, 8. kiad. 1897); Rachele Scarpa (novella, 3. kiad. 1897); Das Schweigen des Waldes (1899, Böcklin ilyen nevü képéhez fűződő elbeszélés); Tarantelle (1899). M. L.

Gangra, l. *Kjankari* (X. k.).

Ganlard-féle cserzés, l. *Gyorscserzés*.

Ganti, *genti*. A XIII—XV. sz.-ban igy nevezték nálunk a flandriai Gent városban készült szederjesbarna szinü skarlát posztót.

Garábi prépostság (VII. k.), csak egy volt s Nógrád vármegyében, Pásztótól északnyugatra, a mai Puszta-Garábon állott. Ennek volt Erdélyben is birtoka. Ez volt hazánkban az első premontrei prépostság. Volt azonkivül egy *garábi monostor*, de ez benedekrendü apátság vala és Pestmegyében, Kalocsától délre Dusnok falu mellett állott. V. ö. *Pauler*, Magyar nemzet története (I. 665.); Schematismus Colocensis (1880, 13—17.)

Garadnai főesperesség, a nyitrai püspökségnek a Bebrava és Kis-Nyitra patakok felső völgyeit magában foglaló része. A régi Garadna falut ma Hradna-nak nevezik (Baán közelében). Ma is fennáll és pedig a régi kerületi beosztással. KAR.

Garai vár, a mai Gorján helyén Veröce vármegyében állott. Innen indultak 1386 jul. 25. a magyar királynék Diakovár felé végzetes útjokra.

Garamantok, az ókorban kiterjedt, hatalmas néptörzs Afrika belsejében, a mai Fezzán tartományban. Fővárosa Garama (a mai *Dserma)* volt. A rómaiak számos hódító hadjáratot indítottak e nép ellen, de csak Cornelius Balbusnak sikerült Kr. e. 9. Garama városát tartományával együtt elfoglalni. A G. a mai tuareg néptörzs elődei.

Garam-Mikola, kisközség Bars vármegye lévai j.-ban, (1891) 775 lak.

Garam-mikolai Bás, l. *Bás*.

Garam-Szent-Benedek (VII. k.). Itt nem volt Szent-Egyed-kolostor, hanem csak Szent-Egyed tiszteletére avatott plébánia-egyház. Ezt 1209. III. Ince pápa a G.-i apátságnak adta. V. ö. *Knauz*, A G.-i apátság története (Budapest 1890).

Garasanin *Milutin*, szerb politikus, megh. Párisban 1898 márc. 5.

Garay *János* költő emlékszobrát *(Szárnovszky* Ferenc müve) 1898 jun. 5. leplezték le ünnepélyesen Szegzárdon.

Garbe *Rikárd*, német filologus, 1895 óta a tübingai egyetem tanára.

Garcia (ejtsd: garszia) *Calixto Iniquer*, a kubai felkelők vezére, szül. Kubán 1828., megh. Washingtonban 1898 dec. 11. Már ifju korában vett részt a spanyolok ellen szött összeesküvésekben,

amiért azok sokáig fogságban tartották. 1868—1877. állandóan a fölkelőkkel tartott, de 1877. a spanyolok elfogták és Spanyolországban internálták. Mihelyt 1878. szabadon bocsátották, G. New-Yorkba ment, hol Marti Joséval 1880. új kisérletet tett Kuba felszabadítására. De a spanyolok őt és társait elfogták és újra Spanyolországba küldték, egyúttal oly esküre kötelezvén, hogy nem távozik az országból és a spanyolok ellen többé nem harcol. 1895-ig hű maradt eskűjéhez, de ekkor már nem birta honfiérzelmeit elnyomni és midőn belátta, hogy a spanyol kormány a megigért reformoktól idegenkedik, New-Yorkba szökött; innen azután Kubába ment és megkezdé a spanyolok ellen a harcot. Az Észak-Amerikai Államok segélyét és beavatkozását szivesen fogadta, de hadjárat közben Shafter tábornokkal meghasonlott s embereivel a hegyek közé vonult vissza (1898 jun.). A sziget felszabadulása s a béke megkötése után Washingtonban járt, hogy az amerikai kormánynyal a sziget további sorsára nézve alkudozzon és ott érte utól a halál. Tetemét San Jago de Cubába vitték s nagy ünnepélyességgel temették el. M. L.

Gard, francia département, (1896) 416,306 lak. 1897-iki termés 506,000 hl. búza, 27,100 hl. rozs, 76,800 hl. árpa, 307,000 hl. zab, 2.739,083 hl. bor, 1.821,277 t. szén.

Gardarike, a balti tengermellék, különösen Litvánia, Kurföld és Esztónia neve a régi északi krónikákban.

Gardelegen, porosz város, (1895) 7630 lak.

Garden City, l. *Hempstead.*

Gardiner *Sámuel Rawson,* angol történetiró (VII. k.), újabb művei: Cromwell and Mazarin (English Histor. Review 11. évf. 1896); What the Glunpowder Plot was (London 1897, e munkában a lőporösszeesküvés első, teljesen pártatlan történetét irja le); History of the commonwealth and protectorate 1648—60. (eddig 2 köt., 1894—98); Cromwell's place in history (London 1897). M. L.

Gardner-szigetek, a polinéziai Phönix-szigetcsoporthoz tartozó lapos korallsziget, középén egy lagunával a D. sz. 4° 38′ és a Ny. h. 174° 40′ alatt. Kiterjedése 2 km², guanóteleppel, melyet egy angol társaság bir haszonbérben, lakossága 20. Az angolok e szigetet 1892. foglalták el.

Gardon, a Rhône mellékfolyója, l. *Gard* (VII. k.)

Gárdonyi *Géza* újabb művei: *Pöhölyék* (elbeszélések, 1895); *Két menyasszony* (elbeszélések, 1897); *A kékszemü Dávidkáné* (regény, 1899); *Az én falum* (elbeszélések, 1899—1900, 2 köt.). Országosan népszerü alakot teremtett Göre Gábor biró uramban, kinek tősgyökeres magyar humorral irt «levelei» hetenként a Kakas Mártonban szoktak megjelenni, összegyüjtve pedig a következő Göre-könyvekben láttak napvilágot: *Göre Gábor biró úr könyve; Tapasztalatok: Göre Martsa lakodalma; Durbints sógor; Veszödelmek; A Kátsa.* Elbeszéléseiben is friss és eredeti vonásokkal festi a nép életét s lelki világát. Sajtó alatt van *Az egri csillagok* c. ötkötetes regénye. Neve nem *Zigler,* hanem G., törvényesen is. Atyja *Ziegler* Sándor a szabadságharc fegyvergyárosa volt. (V. ö. *Gracza,* Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története.) G. 1897 óta Egerben lakik és tisztán az irodalomnak él. Tagja a Petőfi-társaságnak, valamint a Dugonics-társaságnak és Dante-tanulmányai, illetőleg fordítása révén az Unione Operaia Umberto I. di Napoli és a Reale Accademia la Stella d'Italia társaságoknak. Eger városa pedig 1899. irói érdemeiért egy telek adományozásával tisztelte meg. N. L.

Gardthausen *Viktor,* német történetiró, szül. Kopenhágában 1843 aug. 26. Tanulmányait Kiel. ben és Bonnban végezte, nagyobb utazásokat tett különösen keleten, Göttingában mint egyetemi magántanár telepedett le, Lipcsében 1877. rendes egyetemi tanár és az egyetemi könyvtár könyvtárnoka lett. Főbb művei: Coniectanea Ammianea (Kiel 1869); Die geographischen Quellen Ammians (Lipcse 1873); Griechische Paläographie (u. o. 1879); Mastarna oder Servius Tullius (u. o. 1882); Augustus und seine Zeit (2 köt., u. o. 1891—96); kiadta egyúttal Ammianus Marcellinus történelmi művét (2 köt., u. o. 1874—75); Catalogus codicum graecorum Sinaiticorum (Oxford 1886); Katalog der griechischen Handschriften zu Leipzig (1898).

Garibaldi *József* olasz szabadsághősnek Rómában 1895 szept. 20-án lovas szobrot állitottak (mintázta Gallori Emilio); ugyanazon év nov. 3. pedig Milanóban leplezték le Ximenes Hektor által készített lovas szobrát.

Gariglione, l. *Harangjáték* (VIII. k.).

Garnachas (spany., ejtsd: garnacsasz)), katalóniai és aragoniai édes, nehéz, vörös bor.

Garnacia (ném. Garnasch, Garnatsch), újj nélküli hosszu felöltő a középkorban, melyet kamalinból vagy más posztóból készítettek. Nálunk a XIII—XV. sz.-ban fordul elő.

Garnier *Károly,* francia épitész, megh. Párisban 1898 aug. 3.

Garo-n-Baucsi, l. *Jakubu.*

Garrucha (ejtsd: —csa), falu Almeria spanyol tartományban a Földközi-tenger mellett, (1887) 4335 lak., a tartomány bányavidékének középpontjában fekszik, olvasztókkal és ezüstöt tartalmazó ólomkivitellel (1891-ben 5·6 millió peseta ért.), vasércel, márványbányákkal, narancsligetekkel.

Gärt., természetrajzi nevek után *Gärtner* József német botanikus (VII. köt.) nevének rövidítése.

Gärtner *Ágost,* német higienikus, szül. Ochtrupban (Vesztfália) 1848 ápr. 18. Miután a berlini Friedrich-Wilhelm-intézet tanitványa volt, katonai orvos lett. Mint tengerészeti orvos hosszabb ideig K.-Ázsiában és D.-Amerikában tartózkodott. 1884. mint segédorvost beosztották a császári egészségügyi hivatalba. 1886. Jenában az egészségtan rendkivüli, 1887. pedig rendes tanárának és az ottani egészségtani intézet igazgatójának nevezték ki. Számos cikkein kivül önállóan megjelent művei: Die chemische u. mikroskopisch-bakteriologische Untersuchung d. Wassers (Tiemannal, Braunschweig 1889); Leitfaden der Hygienie (u. o. 1892, magyarra fordította és jegyzetekkel ellátta *Rigler* Gusztáv dr. A közegészségtan alapvonalai cimmel, Budapest 1896).

Gärtner-féle gyermektej, l. *Gyermektej.*

Garua, város Közép-Szudánban, Adamauában, 97 km.-nyire Jolától, $1^1/_2$ km.-nyire a Binue jobb

partjától, 1500 lak., élénk kereskedéssel, mivel a gazdag Marua tartomány kikötőhelyéül szolgál. Az Anglia, Francia- és Németország közti megegyezések szerint ez utóbbinak érdekköréhez tartozik; az angol Niger-társaság mindamellett több év óta egy kereskedelmi ügynökséget tart fenn benne, amely évenként mintegy 400,000 korona értékű árut vásárol össze. A várost gyakran nyugtalanítják régi lakói, a tangelik, akiket az első hódítók a hegyek közé kergettek.

Garum (lat.), a modern kaviárra emlékeztető ókori csemege, melyet hol étvágycsinálónak élveztek, hol pedig az osztrigára csepegtették. Bizonyos tengeri halaknak (első sorban a *scomber*nek; l. *Makár*, XII. k.) véréből és beleiből készítették. L. M.

Garusolo (állat), a biborcsiga két fajának olasz neve, névszerint a *Murex brandaris* L. s a *Murex trunculus* L.-é, melyek közül az első *G. maschio*, a második *G. fammina* néven kerül piacra.

Garzó, 1. *Gyula*, ref. egyházi iró, szül. Kecskeméten 1839 máj. 23. A losonci, nagymarosi és budapesti egyházakban töltött segédlelkészi szolgálata után, Gyönkön gimnáziumi rendes s két évig igazgató-tanár volt, honnan 1871. a békésgyomai egyház egyik lelkészi állomására választották meg, hol jelenleg is hivataloskodik. Egyházmegyéjében tanácsbiró. Az egyházi lapokba 1870 óta dolgozik s különösen a budapesti Prot. Egyházi és Iskolai lapokban jelentek meg számos vezér-, kritikai és belmissziói cikkei s a folyóiratok közül az Ev. Lelkészi Tárban, a Prot. Egyházi Beszédtárban, a Prot. Alkalmi Beszédtárban, a Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelőben alkalmi és szertartási beszédei stb. Irodalmi működésének súlypontja azonban a *Gyakorlati Bibliamagyarázatok* c. folyóiratban van, melyet 1881. Gyomán alapított s az e nembeli dolgozatok országos központjává tett. Ez exegetico-homiletikai folyóirat tőle a köv. bevégzett dolgozatokat hozta: 1. Királyok első könyve; 2. Predikátor könyve; 3. Abdiás próf. könyve; 4. Aggeus próf. könyve; 5. Malakiás próf. könyve; 6. Apostoli cselekedetek könyve; 7. Pál apostol Filemonhoz irt levele; 8. Judás apostol közöns. levele.

2. *G. Imre*, okleveles mérnök s a körös-tiszamarosi ármentesítő s belvizszabályozó társulat alelnöke, szül. Kecskeméten 1827 okt. 22. A szabadságharc lezajlása után, melyben mint tüzér vett részt, átszenvedte Olaszhonban a kényszerszolgálatot. Innen visszatérve, egy ideig mérnökösködött, majd pedig a kecskeméti és hódmezővásárhelyi gimnáziumokban huzamos ideig tanárkodott. Szerkesztette a H.-M.-Vásárhelyi Szemlét 1870. s a H.-M.-Vásárhelyi Lapokat 1880., amelyeknek kiadótulajdonosa is volt. Önálló kiadványai: *Mennyiségtan* (két köt., Szeged 1864); *A közoktatás kérdéséhez* (u. o. 1880); *H.-M.-Vásárhely ismertetése a helyi népoktatás céljából* (névtelenül, u. o. 1891); *A földrajzi oktatás* (u. o. 1892); *A magyar hazafiság ellentétei* (H.-M.-Vásárhely 1895); *Vázlatok a lélek természettanához* (u. o. 1897).

Gaspacho (ejtsd: gaszpácso), spanyol népies eledel, kenyérmorzsából, faolajból, só, foghagyma és borsóból készült pép (kása).

Gáspár *Ferenc*, iró, szül. Szilágy-Somlyón 1862. A gimnáziumot Kolozsváron, orvosi tanulmányait Becsben végezte. 1886—92. a tengerészetnél szolgált és mint hajóorvos tizennégy különböző hajón beutazta a Földközi-tengert, Kelet-Afrikát, Ázsiát. Munkája: *Negyvenezer mérföld vitorlával és gőzzel* (Szeged 1892, 2. kiad. Budapest 1896).

Gasparin *Agenor István* gróf neje, *Boissier Valéria*, francia irónő, megh. Genfben 1894 jun. 18-án.

Gassi *Ferenc* megh. Budapesten 1896 ápr. 13.

Gasterea (a görög gaszter a. m. gyomor szótól), Brillat-Savarin-nál iréfásan a 10-ik múzsa, a lakoma múzsája.

Gasterolichenes (növ.), l. *Zuzmók* (XVI. k.).

Gastraea (állat), *Haeckel* szerint az a hipotetikus ős állat, amelyből az összes soksejtű állatok származtak.

Gastrophilus (állat), l. *Bögölyök* (III. k.).

Gasztrodiafánia (gör.), a gyomornak villamos fénynyel való átvilágítása, mely célra gyomorszondába illesztett villamos izzólámpácska szolgál. Főleg a gyomor helyzetváltozásainak és új képleteinek felismerésére szolgál; az eljárásnak azonban annyi hibája van, hogy gyakorlati alkalmazhatósága ennek folytán elesik. Újabban részben sikerült a gyomor belsejéről fényképfelvételeket nyerni külön e célra szerkesztett berendezés segélyével; az igy nyert képek szépen tüntetik fel a gyomornyálkahártya redőzetét árnyékképek alakjában, sőt daganatok felismerése is sikerült ez úton. TAUSZK.

Gasztronómia, v. *gasztrologia* (gör.), a régieknél és jelenben is a magasabb szakácsmesterség tudománya, tudományos megokolása mindannak, ami az ember helyes táplálkozására vonatkozik; Malortie szerint, a jó eledelek megbecsülésének és azok elfogyasztásának valódi művészete. Tőle függ a táplálkozás hatása az érzéki élvezetre, de egyúttal az ember erkölcsi, képzeleti és szellemi fejlődésére. Gasztrozofia (gyomorbölcsészet) az eledelek nyujtotta élvezetek megitélésének művészete. A *gasztrozófia* a jóból mindig a legszebb formában kinálkozó legjobbat választja, tekintettel az egészségre és illemre. Amennyiben elméletet és gyakorlatot egyesít, oda törekszik: egészségesen, élvezettel megöregedni.

Irodalom. Brillat-Savarin, Physiologie du goût, 1825; Rumohr, Geist der Kochkunst, Stuttgart 1832; Vaerst, Gastrosophie, Lipcse 1851, 2 köt.; Améro, Les classiques de la table, új kiad. Páris 1855, 2 köt.; Walker, Aristology, or the art of dining, 1855, új kiad. London 1881; Hayward, Art of dining, új kiad. u. o. 1883; A. Dumas, Grand dictionnaire de cuisine, Páris 1873, 2. kiad. 1882; Anthus, Vorlesungen über Esskunst, 2. kiad. Lipcse 1881; Weber, Gastronomische Bilder, 2. kiad. u. o. 1891; Georg, Verzeichniss der Litteratur über Speise und Trank bis zum Jahre 1887, Hannover 1888.

Gátkapu, l. *Csapókapu*.

Gátpuska, l. *Sáncpuska* (XIV. k.).

Gätzschmann *Mór Ferdinánd*, jeles német bányász. Szül. Lipcsében 1800 aug. 24., megh. Freibergben 1896 febr. Freibergben végezte a bányászati akadémiát. 1832—34. a bányamérést tanitotta Freibergen; 1835. volt ugyanott a bányamivelés tanára; 1841-től kezdve vezette a gépészeti és épitészeti szakiskolát is; 1862. kinevezték bányatanácsosnak és 1872. lépett nyugalomba. Ne-

vezetesebb művei: Anleitung zur Grubenmauerung (1831); Die bergmännischen Gewinnungsarten (1846): Die Auf- und Untersuchung der Lagerstätten nützlicher Mineralien (1856, 1866); Lehre von der bergmännischen Aufbereitung (1858—72); Sammlung bergmännischer Ausdrücke (1859—1881).

Gauche (franc., ejtsd: gós) a. m. bal; *main g.* v. rövidítve *m. g.*, sőt így is *g.*, a. m. balkéz.

Gaucherel (ejtsd: gosrel) *Leó*, francia festő, rajzoló és rézmaratő, szül. Párisban 1816., megh. u. o. 1886. Mesterével, Viollet-le-Duc-kel beutazta Olaszországot és Sziciliát, azután dekorativ és egyházi szoborműveket rajzolt, majd rézkarcokat készített a Gazette des beaux-arts, Annales archéologiques és L'art c. folyóiratok, Krisztus követése francia díszkiadása, több építészeti mű számára és különböző mesterek, Meissonier, Liem, Diaz, Saint-Aubin, Hobbema, Turner stb. művei, azonkivül nehány képmás nyomán, melyeket maga rajzolt. Legsikerültebb vizfestményei: Tintoretto háza Velencében; Saintes város látóképe; Est Arromanches-ban; Szt. Péter temploma Rómában; Torcello; olajfestményei: Hajók Arromanches-ban; Az Adour partjai alkonyatkor.

Gaudenzdorf, Bécs külvárosa, a 12-ik kerületben (Meidling), a Wien folyó jobbpartján, (1890) 12,455 lak.

Gaudernak *József*, cs. és kir. altábornagy, szül. Altbunzlauban (Csehország) 1848 jan. 4-én. Katonai tanulmányait a kismartoni hadapród-intézetben kezdte meg s a bécsújhelyi katonai akadémiában fejezte be. 1868 szept. 1. az 1. dragonyos ezredben hadnagygyá nevezték ki. A hadi iskola elvégzése után 1873 nov. főhadnagygyá lépett elő, 1875. pedig a vezérkarhoz osztották be. 1876. mint I. oszt. századost a carai katonai parancsnoksághoz osztották be. Bosznia és Hercegovina elfoglalásában mint az 1. hegyi dandár vezérkari tisztje vett részt. 1879 febr. a 4. gyaloghadosztályhoz, majd pedig a bécsi 2. és azután a nagyszebeni 12. hadtesthez osztották be. 1883 nov. őrnagygyá lépett elő, 1884 nov. a 16. gyalog hadosztály vezérkari főnöke lett. 1885. a vezérkar vasútügyi irodájába osztották be. 1887 nov. alezredessé nevezték ki és egyúttal a 13. huszárezredhez helyezték át. 1890 máj. ezredes és ugyanezen ezred parancsnoka lett. 1891 okt. ugyanezen minőségben a 3. huszárezredhez helyezték át. 1894. a III. osztályu vaskorona-rendet kapta. 1895 nyarán a szegedi 1. honvéd lovasdandár parancsnokává s még ugyanazon év nov. 1. vezérőrnagygyá nevezték ki. 1896 febr. megszerezte a magyar állampolgári jogot. Blaschek József lovag altábornagy nyugalomba vonulása után, 1899 tavaszán G.-ot osztották be a 4. hadtesthez, amelyet nov. altábornagygyá történt kineveztetése követett. 1899 okt. 17. megkapta a magyar nemességet *kis-demeteri* előnévvel. M. I.

Gaudium (lat.) a. m. öröm.

Gaugraf, l. *Gróf* (VIII. k.).

Gaulosz sziget, l. *Gozzo* (VIII. k.).

Gaultier Bon, álnév, l. *Martin*.

Gauthier-Villars (ejtsd: gotjé-vilár) *Henrik*, francia humorista és zenekritikus, szül. Villiersben (Seine-et-Oise) 1859 aug. 10. 1889 óta az Art et Critique-ben, 1892 óta az Écho de Paris-ban humoros alakban beható és nagy szakismeretről tanuskodó hangverseny-tudósításokat ir *L'Ouvreuse* (páholynyitogató) álnév alatt, melyek összegyüjtve Lettres de l'Ouvreuse (1890) címen több kötetben is megjelentek. *Willy* néven közzétette: L'année fantaisiste (1892 óta) és humoreszkeket, mint Soirées perdues (1894); Une passade; Entre deux airs (1895); Poissons d'avril (1896); Maîtresse d'Esthète (1897) stb.

Gautiera *Wittad.* (növ.), a gombák *hymenogastrei* csoportjába tartozik, gömbölyded, diónagyságu; egészen v. félig a földbe rejtve tenyészik. *G. morchellaeformis* Witt. a Szepesség fenyveseiben nő.

Gauting, falu a felső bajorországi kerület I. müncheni jár., (1895) 934 lak., 586 m. magasban a tenger szine fölött, van 2 alkalitartalmu kénes forrása fürdővel. Közelében fekszik *Reismühle*, mit tévesen Nagy Károly születési helyének tartottak.

Gautsch von Frankenthurn *Pál* báró (VII. k.), osztrák miniszter, 1895. tagja lett az urakházának s szept. 30. újból belépve Badeni kabinetjébe, elvállalta a közoktatásügyi tárcát. Midőn e kabinet a németek obstrukciója miatt 1897 nov. végével megbukott, G. nov. 28. uj hivatalnok-minisztériumot alakított, melyben az elnökségen kivül a belügyi tárcát is megtartotta. Mindazonáltal a felizgatott nemzetiségek között nem birta a belső békét helyreállitani s egyelőre a birodalmi gyülés mellőztével kormányzott. Prágában alatta csehek és németek között valóságos ütközetekre került. Márc. 5. kiadta az új, ideiglenes nyelvhatározatokat, melyekkel a Badeni-féle boldogtalan nyelvrendeleteket hatályon kivel helyezte; ámde az új rendeletek sem kellettek senkinek, sőt éppen a G.-féle nyelvrendeletek mérgesítették el igazán a nyelv-küzdelmet. Alig hogy ezt megcselekedte, kabinetjével együtt márc. 7. visszalépett, tövises örökségét Thun grófra hagyván. 1899 máj. 17. a legfelsőbb számvevőszék elnöke lett. O. J.

Gaveaux (ejtsd: gavó) *Péter*, francia zeneszerző és énekes, szül. Béziers-ben 1761 aug., megh. Párisban 1825 febr. 5. Bordeauxban tanult és lett tenorénekes; 1789. a párisi víg operához szerződött, 1819. megőrült. Kedvelt olasz canzonettákat s 33 operát és operettet szerzett; az ő számára irta Bouilly a Leonóra, vagy a hitvesi hűség c. opera (1798) szövegét, amelynek átdolgozására irta Beethoven a Fidelio zenéjét. K—Y.

Gavrilovics *Jován*, szerb iró, szül. Vukovárott (Szlavonia) 1796 nov. 3., megh. Belgrádban 1877 jul. 29., tanult Vukovárott, Pécsett, Karlócán, Belgrádban, Szegeden és Sopronban. 1831. átment Szerbiába, hol a főtörvényszék titkára lett, majd a konstantinápolyi konzulátus titkára, 1833. a fejedelmi kancellária titkára, 1861. államtanácsos, 1868 jun. 20. Mihály fejedelem halála után harmadik regens, Milán trónralépte után 1872 aug. 10. nyugalomba vonult. 1866—67. a szerb tudós társaság elnöke. Munkái: Rečnik geografisko-statistični Srbije (Belgrád 1846, Szerbia földrajz-statisztikai szótára); Mali zemljopis Srbije i Turske (u. o. 1850, Szerbia és Törökország földrajza); Kratki trgovački zemljopis (u. o. 1853,

Rövid kereskedelmi földrajz): Nešto iz rada srpske financije za 13 poslednih godina (u. o. 1857, Valami Szerbia legutóbbi 13 évi pénzügyeiről). Ezeken kivül több értekezése megjelent a Glasnik srpskog učenog društva c. folyóiratban. MARG.

Gavril pasa, l. *Krestovic* (XI. k.).

Gay *Delphine,* l. *Girardin* (2., VIII. k.).

Gayangos *Pascual,* spanyol tudós, megh. Angolországban 1897 okt.

Gaye *János,* német művészettani iró, szül. Tönningenben (Schleswig) 1804., megh. Firenzében 1840. Tanulmányait a kieli és berlini egyetemen végezte, 1830-tól haláláig Olaszországban tartózkodott és a római, firenzei, sienai, bolognai, mantovai és velencei könyv- és levéltárakban adatokat gyüjtött az olasz művészet történetéhez. Tanulmányainak eredményét magában foglalja a Carteggio inedito d'artisti dei secoli XIV, XV, XVI (Firenze 1840, 3 kötet).

Gayette-Georgens *Janka Zsófia Mária,* német irónő, megh. Lipcsében 1895 jun. 14-én.

Gaylussit (ásv.), viztartalmu nátrium és mészkarbonát ($Na_2CO_3.Ca CO_3+5H_2O$), mely Kolumbiában a Merida melletti tóban az ottan urao-nak mondott szikső-féleségnek egyik kisérője. Nevadában is találták. Egyhajlásu rendszerrel kristályokat képez és Gay-Lussac francia kémikus tiszteletére keresztelte Boussingault (1826), miért is némelyek *gaylussacit*-nak is nevezik. SZT. H.

Gaz, l. *Gyom* (VIII. k.).

Gázautomata, olyan készülék, mely valamely meghatározott pénzdarab bedobása után, a pénz értékének megfelelő mennyiségü gázt szolgáltat. Az első ilyen készüléket 1887. Brownhill készítette Birminghamban, ma 100-nál is több szerkezet ismeretes. E. I. A.

Gazdasági egyesület, l. *Országos magyar gazdasági egyesület* (XIII. k.).

Gazdasági egyesületek országos szövetsége, l. *Mezőgazdasági érdekképviselet.*

Gazdasági lokomotiv, *úti lokomotiv,* mely közutakon és szántóföldeken maga erejéből járni és a hozzá kötött gazdasági eszközöket, gépeket vontatni képes. Rendszerint ugy van szerkesztve, hogy cséplőgépek vagy más gazdasági munkagépek hajtására is alkalmas, mert különben nem lehetne a befektetett tőkét gazdaságosan kihasználni. Különös és leggyakoribb alkalmazást nyer a gőzerővel való talajmüvelésnél, amikor is kötéldobokkal, valamint gombolyító szerkezettel van ellátva, s vonókötél segélyével húzza ide-oda a szántóföldön az ekét vagy más müvelő eszközt. Az ilyen gőzszántásra szolgáló lokomotivot levehető kötéldobokkal is készitik, amikor a kötéldob leszerelése után mint úti lokomotiv szintén alkalmas más gazdasági munkák végzésére. Mellékelt *ábra* tüntet fel ily G.-ot. Kazánja tüzszekrényes, apró csöves kazán, melyen a kémény nyugszik. A kazánt négy kerék támasztja alá, melyek közül a két elsőnek, az u. n. kormánykereknek tengelyét forgó csapágy hordja. A kormánykerekek irányitására két lánc szolgál, me-

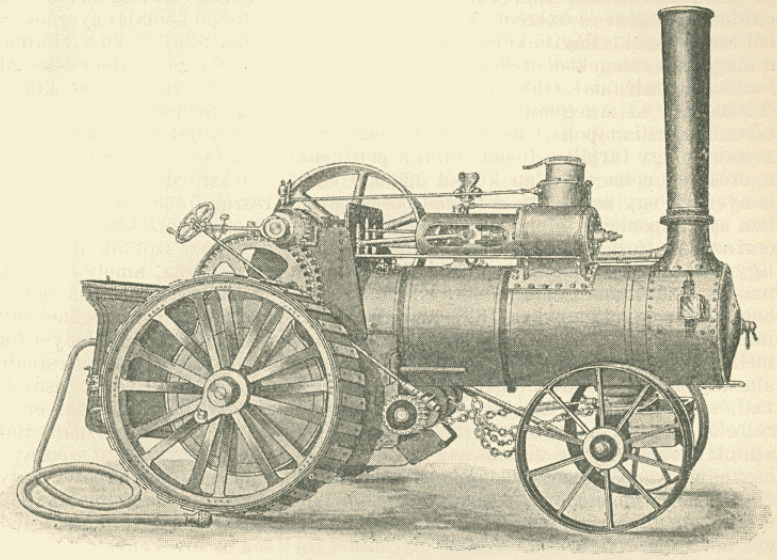

Gazdasági úti lokomotiv.

lyek ellenkező irányban csavarodnak egy a hamuszekrényhez ágyazott tengelyre. E tengelyt a mozdonyvezető egy végtelen csavarral ellátott rúd segélyével könnyen elforgathatja, tehát a mozdony jobbra vagy balra fordulását eszközölheti. A hátsó két járókereket a gőzgép főtengelyével fogaskerék áttevés köti össze, ugy hogy a járókerekek a főtengelytől nyerik forgásukat. Egy közbeiktatott különbzéki hajtómü lehetővé teszi, hogy a két járókerék különböző sebességgel forogjon, aminek görbületeken való haladásnál van előnye, mert ilyenkor a külső keréknek nagyobb ivben nagyobb utat kell leirnia, mint a belsőnek. A járókerekek rendszerint kovácsolt vasból készülnek; koszorujuk szélessége 350—500 mm. s külső felülete a keréktengelyhez ferdén elhelyezett erős és lapos vassindarabokkal van ellátva, melyek a fogazást helyettesitik. A kazánra közvetlenül a kémény mögé a gőzgép van felszerelve, melynek munkáját a görbitett főtengely veszi föl. A főtengelyre ékelt lendítő kerék segélyével a munkát bárhova átvihetjük.

Hogy cséplőgépeinkhez lokomobil helyett G.-ot szerezzünk be, ennek csak akkor van különösebb értelme, ha a cséplőkészletet gyakran kell ide-

oda szállítani, p. bérszántásnál, különben a G. alkalmazásával járó költségtöbblet az elért előnyökkel arányban nem áll.

Gazdasági tanács, l. *Mezőgazdasági érdekképviselet.*

Gazella-félsziget, l. *Új-Pomeránia* (XVI. k.).

Gázéter a. m. gazolin (VII. k.).

Gázforrások (VII. k.). 1840 óta a földgázt az Egyesült-Államokban mind kiterjedtebb mértékben használják ipari célokra mint fűtőanyagot. A gáz előfordulása porózus kőzet jelenlétéhez van kötve, amely a gáznak mintegy reservoirja. A gáz lényegében metánból áll, tartalmaz azonban nem csekély mennyiségben hidrogént, etánt, propánt, szénsavat s csekély mennyiségben szénoxidot, nitrogént és oxigént. A mélyebb rétegekből eredő gázok világító képessége nagyobb mint a magasabb rétegekből eredőké. A gáznyerés legfontosabb centrumai: Ohio, Nyugat-Pennsylvania (Pittsburg), az Alleghany disztriktus New-York államban, Indianapolis, Cincinnati. A földgáz nyerésére ép ugy furják a földet, mint a petroleum nyerésére s néha egyetlen kútból 320,000 cm^3-t is nyernek egy nap alatt, a forrás bősége azonban ugy naponként, mint óránként változik, megérzi az időváltozást s a légsúlymérő ingadozásait. Egyes kutak már 90 év óta működésben vannak, mások ismét hamar eldugulnak. Kiszámították, hogy a gáz egyetlen évben (1887) az Egyesült-Államokban 9.867,000 tonna kőszenet pótolt s e mellett jóval több gáz megy veszendőbe, mint amennyi felhasználtatik. A földgáz főleg világítási és fűtési célokra szolgál. Világító ereje körülbelől félig oly nagy, mint a mesterségesen előállított kőszéngázé, de viszont nagyon olcsó s felhasználási módjában már jelentékeny haladás történt. Ezzel szemben 33·5%-kal nagyobb kalorikus értéke van mint a kőszéngáznak s 1·925 cm^3 földgáz a viz elgőzöltetésére fordítva, oly hatást fejtett ki, mint 0·453 kg.kőszén. A Pittsburg disztriktus 1884 óta hatalmas iparcentrum, amelyet kizárólag a földgáz táplál. A napi elhasznált menynyiség Pittsburg városban 600,000 m^3. Eleinte nagy nehézségeket okozott a jelentékeny gáznyomás, amely a kutakban és a fővezetékekben 14—66·5 kg.-ra rúgott cm^2-ként; jelenleg a Westinghouse-regulátorokkal a szükséges mértékre redukálják a gáznyomást. V. ö. *Weeks*, Natural gas (Washington 1888); *Veith*, Das Erdöl und seine Verarbeitung (Braunschweig 1892).

Midőn Ohio és Pennsylvania államok gázmezői kimerültek, felfedezték a nagy gázmezőt Indianában, amely kimeríthetetlennek látszott, tekintve egyfelől a terület nagy kiterjedését, másfelől azt a látszólagos egyenletességet, amelylyel a számos forrás a gázt ontotta. Számos gyárat helyeztek át Ohióból Indianába; a gáz-területet csövekkel kötötték össze Chicagóval s az állam legfőbb gyárhelyeivel s a csőhálózatot évről-évre oly mértékben kiterjesztették, hogy jelenleg a gázt adó egész nagy terület igénybe van véve. Azonban a kimerülés jelei már itt is mutatkoznak, hónapról hónapra abba hagynak egyes gázforrásokat s a nyomás, melylyel a gáz a földből kiáramlik, a gázterület számos helyén gyorsan csökken. Hogy a szükséges gázmennyiséget mégis kinyerjék, folyton újabb furásokat eszközölnek s a csővezetékeket kiterjesztik. A gázmező fölfedezésével kezdetben sok földgázt elpazaroltak. Kiszámították, hogy négy év alatt nem kevesebb mint 50 millió frt értékü földgáz ment veszendőbe. Ma már takarékosabbak, mind a mellett számos gyár, amelyet eddig a földgáz tartott működésben, kénytelen ismét kőszenet égetni, mások ismét mesterséges gáz előállítására kezdik fordítani figyelmüket. Már több műhely állít elő fütő-gázt, eddig azonban nem sikerült olyan gázt nyerni, amely fütő erőre nézve elérné a természetes gázt. A földgáz feltárta a gáztüzelés előnyeit, melynek terén ez oknál fogva jelentékeny is a haladás. A gázmező számos helyein egyébként a gáz kimerültével kőolajat nyernek. Számos kőolaj-kerületben a talajból 20—30 atmoszféra nyomással kiáramló gáz kiterjedése alkalmával oly nagymérvü hőcsökkenést okoz, hogy ezt a körülményt jéggyártásra használhatják s a gázt csupán akkor használják fel világításra avagy fütésre, midőn az a fagyasztó gépet már odahagyta.

Gázfürdő, az egész test vagy csak egyes testrészek felületének levegő, gőz vagy viz helyett bizonyos gázokban való fürösztése. Jóformán csak egy gázt szoktak ilyen célra használni és ez a szénsavgáz, amely egyes fürdőhelyeken vagy a szabad természetben néhol nagy mennyiségben áramlik elő. Levegőnél súlyosabb volta miatt az alsóbb légrétegek helyét foglalja el, ugy hogy ha alkalmas helyiséget csinálnak neki, nyakig bele lehet állani. Ilyen szénsav-kiömléssel találkozunk Erdélyben számos helyen: Málnáson, Tusnádon, Borszéken, Kovásznán, Bálványos-Füreden, rengeteg mennyiségü szénsav ömlik ki a torjai büdös barlangból, a nápolyi kutyabarlangból. A szénsavgáz a bőr felületén kellemes melegséget támaszt, majd viszketö, csipő érzés lép fel különösen az érzékenyebb bőrü helyeken. A bőredények kitágulásával vért von el a belső részektől, az illető testrész bőre kipirosodik és benne élénkebb vérkeringés indul meg. Használják csúzos, reumás bántalmaknál, idegbetegségeknél, bénaságnál. VÁMOSSY.

Gázgyujtók. A világító gázláng önműködő meggyujtására régebben használták a platinaszivacsot, melyet a gáz hidrogenje olyan izzásba hoz, hogy a gázláng meggyúl tőle, de mivel a gyakori izzás és kihülés a platinaszivacs szóban forgó működésére károsan hat, újabban a kérdést *Löwe* L. berlini gyáros ugy oldotta meg, hogy a platinaszivacs melegét igen finom platina-dróttal közli, mely áttüzesedvén, a gázlángot meggyujtja. A lángzóban ikerszellentyü van, mely abban az esetben, ha a láng nem ég, a lángzóhoz vezető gázcsatornát elzárja, de azt a mellékcsatornát, mely a gázt a gyujtóhoz vezeti, nyitva tartja. Ha a gázcsapot nyitjuk, a gáz ezen a csatornán a gyujtóhoz áramlik, mely izzásba jön s a kiömlő gázt meggyujtja. Ez a kis gyujtó láng izzásba hozza azt a finom platinadrótot, mely az ikerszellentyü emelő rudacskáját tartja. Az izzó drót kitágulván, az emeltyü a lángzóhoz vezető csatornát nyitja, mire a lángzón kitóduló gáz meggyul s a platinadrótot annyira felmelegíti, hogy annak kigyulása következtében a gyujtó láng

vezetékét az ikerszellentyü megfelelő része teljesen elzárja. Ha elzárjuk a gázcsapot, a platinadrót gyorsan kihül s az ikercsap első állását foglalja el.

Ujabban használnak *villámos gyujtó készülékeket* is. Ilyent láttat az *1.* és *2. ábra.* A *B* galván telep egyik vezetéke *A* indukciós tekercshez,

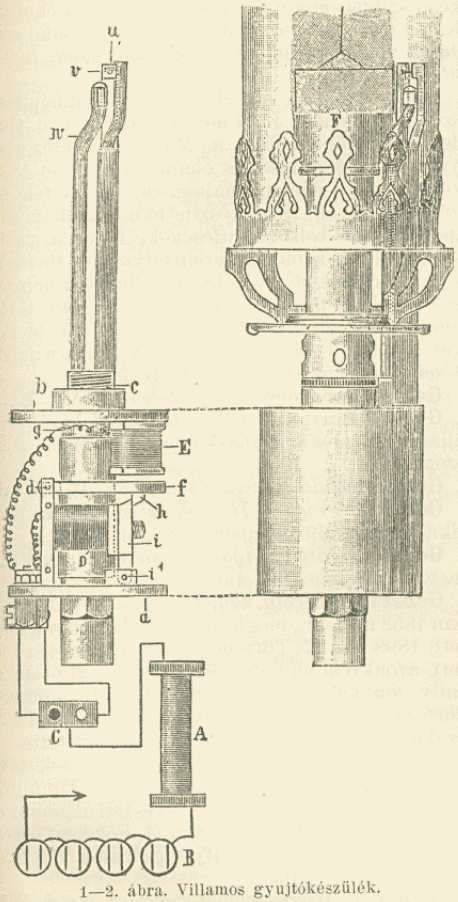

1—2. ábra. Villamos gyujtókészülék.

ez pedig a *C* nyomóhoz van kötve; ez utóbbin két gomb van: a fehér a láng meggyujtására, a fekete annak eloltására való. Ha megnyomjuk a fehér gombot, a *g* vörösréz drót az *E* elektromágneshez vezeti az áramot, mely az *u* árammegszakitóba jutván, a *v* csaphoz s innen a *w* gázvezetékhez árad, ezzel van összekötve a telep másik sarka. Midőn az áram *E* elektromágnesen átfolyik, ez a *d* csap körül forgó *f* kart felemeli s mivel *f* kar a gázcsappal van összekötve, ennek segitségével kinyitja a gázcsapot, most a gáz a *w* vezetékbe árad, a *v*-nél átugró szikráktól meggyúl s a kis gyujtó láng meggyujtja az *F* lángzóba tóduló gázt. Ha a fekete gombot nyomjuk meg, a *D* elektromágnes kapcsolódik be s az *i'* csap körül forgó *i* kart huzza magához; ez a kar zárja a vezetéket s nehogy az áram megszakitása után maga magától kinyilhasson, az *f* kar *h* orra rajzolt helyzetébe rögzíti. A leirt készüléket az *a b* tárcsákra erősitett köpönyeg fojtóan zárja el. A *c* csavar a lángzó felcsavarására való. E. I. A.

Gazimur (Kazimir), az Argun baloldali mellékfolyója Transzbajkália orosz-szibériai tartományban, 375 km. hosszu. A partjait szegélyző *G. hegységben* ezüst- és rézbányák vannak.

Gázizzófény keletkezik akkor, ha nem világitógázlánggal tűzálló testet az izzás hőmérsékletéig hevítünk fel. Az első G.-t *Drummond* szerkesztette 1826. Hidrogén gázzal mészdarabot izzitott, később e célra magnéziát és cirkont is használtak. *Talbot* (1835) kalciumkloriddal átitatott s ezután spirituszlámpás felett elszenesített izzótestet használt. *Cruickshank* (1839) földfémek oxidjaival burkolt platinahálót használt. A gázvilágitás elterjedésével évről-évre szaporodott azoknak a találmányoknak száma, melyek a szintelen Bunsen-lángnak szóban forgó felhasználását célozták. *Tessié du Motay* és *Maréchal* (1867), *Schlitzky* (1881), majd *Clamond* próbálkoztak meg a feladattal. Némi feltünést keltett *Popp* találmánya is (1882). Ő platinagyüszüt használt, mely alá a beáramló gázhoz levegőt nyomott. A *Popp*-féle világitást az 1885-iki budapesti országos kiállitáson is bemutatták, de költséges volta és a láng zümmögése miatt seholsem honositották meg. A gyakorlatban a *Fahnenhjelm*-féle gázizzótestek se váltak be. A G.-nyel való világitás gyakorlati megoldása welsbachi *Auer*-nak (1885) sikerült olyképen, hogy gyapotfonálból harisnyaalaku szövetet készit és ezt ritka földfémek nitrátjaiban áztatja, ezután a harisnyát leégeti, hogy a fonál elszenesedjék, a nitrátok pedig oxidokká alakuljanak át. Az igy nyert oxidskelétet fuvóval szitott izzólángban kiizzitja, mire a porózus oxidok jól összetartó fonállá lesznek. Fehér fénysugarakat lövelnek ki a következő összetételek: 30% tóroxid, 30% cirkonoxid és 40% ittriumoxid, vagy 30% tóroxid, 30% cirkonoxid és 40% lantánoxid; sárga fénysugarakat lövelnek ki 50% tóroxid és 50% lantánoxid, vagy 30% ceroxid, 20% lantánoxid, 10% ittriumoxid és 40% cirkonoxid v. magnézia; narancssárga fénysugarakat lövelnek ki 50% tóroxid, 50% reodimoxid, vagy 50% tóroxid és 50% prazeodimoxid; zöld fénysugarakat lövel ki 50% tóroxid és 50% erbin. A szóban forgó oxidoknak az olvadt platinára vonatkoztatott fény vetőképességét *Le Chatelier* és *Boudouard* kisérletei nyomán az alábbi táblázatban állitottuk össze:

A fém, illetőleg oxid neve	Hőmérs. C°-ban	Piros	Zöld	Kék
Platin	1290	$10^{-2} \times 8{\cdot}5$	$10^{-2} \times 4$	$10^{-2} \times 1{\cdot}4$
Vasoxid	1080	1·5	0·48	0·1
Auer-massza	1380	7·0	12·5	12·5
Tóroxid	1290	1·45	1·4	0·3
Ceroxid	1110	1·90	0·7	0·15
Uránoxid	1070	0·30	0·25	0·05
Lantánoxid	1250	4	3·1	1·8

Az Auer-masszára vonatkozólag Le Chatelier és Boudouard azt találták, hogy a fényvető képességre nincs befolyása annak, vajjon a masszát égő gázok vagy pedig az elvonuló égéstermékek hevitik-e fel. Sokkal fontosabb a hőmérséklet nagysága, amit az alábbi számadatok bizonyitanak:

Hőmérs. C°-ban	Piros	Zöld	Kék
1110	$10^{-2} \times 0{\cdot}23$	$10^{-2} \times 0{\cdot}17$	$10^{-2} \times 0{\cdot}13$
1300	1·9	3·1	2
1500	14	28	17
1700	35	78	40

E kisérletekből az tetszik ki, hogy az Auermassza kitünő volta abban rejlik, hogy a kevésbbé világító vörös (s bizonyára ultravörös) fénysugarak mennyisége sokkal kisebb, mint a jobban világító zöld és kék sugaraké. Az Auer-féle izzófény-szerkesztést l. *Gázlángzók* (VII. k. 859.). V. ö. Verhandlungen des Vereins zur Beförderung des Gewerbfleisses, 1899. évf. *Gentsch* W. cikke. E. I. A.

Gázkalapács, l. *Kalapács* (X. k. 32.).

Gbari, l. *Guari.*

Gebanga (növ.), l. *Ernyőpálma* (VI. k.).

Gebauer *Miklós*, történelmi adatgyüjtő, szül. Bánban (Trencsén) 1865. Középiskolai tanulmányait 1884. Esztergomban fejezte be, melyek után hit- és jogtudományi tanulmányokat a budapesti egyetemen folytatott. Mint trencsénvármegyei levéltárnok 1889. közpályára lépett, mely állásából 1895. folyamán Fejér vármegye főlevéltárnokává nevezték ki. 1896 óta a fejérvármegyei történeti és régészeti egyesület titkára. E lexikonnak munkatársa.

Geberek, *gebrek*, a parszik (XIII. k.) új-persa elnevezése.

Gebhardt *Lajos* 1897 aug. 8. lemondott a székes főváros tiszti főorvosi állásáról.

Gebler *Ottó*, német állatfestő, szül. Drezdában 1838 szept. 18. A drezdai akadémiában tanult s később Piloty Károly tanítványa volt Münchenben. Különösen mint állatképfestő tünt ki. Művei: A megzavart házi béke (1863); Az elrontott lakoma; A műkritikusok a juhakolban (1873, a berlini nemzeti képtárban); A zivatar elől hazatérő juhok; Reineke vége (Róka és három borzeb, a müncheni képtárban).

Gebweiler, elzászi város, (1895) 12,439 lak.

Gecelfalva, kisközség Gömör vármegye rozsnyói jár.-ban, (1891) 231 lak. 1894. templomában a mészréteg alatt XIV. sz.-beli régi falfestményre bukkantak.

Géczy *István* (garamszeghi), drámairó, szül. Alsó-Ábrányban (Borsod) 1860 máj. 15. Középiskolát Kassán végzett, azután a festői pályára készült s két évig volt a budapesti mintarajztanoda növendéke. Ekkor színésznek állt be s 15 éven át volt vidéki színész. Következő szindarabjai jelentek meg: *A gyimesi vadvirág* (1000 frtos díjjal kitüntetett népszinmű 3 felv., Budapest 1897, első előadása a Népszinházban 1897 márc. 9.); *Az ördög mátkája* (népszinmű 3 felv., u. o. 1897, első előadása a Népszinházban 1897 nov. 4.); *Két levél* (magánjelenet, u. o. 1897); *A Sárdi-ház* (népszinmű 3 felv., u. o. 1899, első előadása a Fővárosi nyári szinházban 1899 máj. 7.); *Leszámolás* c. 3. felv. népszinműve 1897 febr. a Kisfaludy-szinházban került szinre.

Gedanum, Danzig latin neve.

Gedebo, néger törzs, l. *Glebo.*

Gede vára (Vár-Gede), már az Árpád-korban állott. 1281. a lázadó Aba Finta nádor kezén volt s ettől a királyi seregek ostrommal foglalták el. A XIV. sz.-ban a Jolsvay (Ilsvay), ennek kihaltával részben a Lórántffy-család kezére jutott. L. még *Várgede* (XVI. k.). KAR.

Gediz, járási székhely Kiutahia török-ázsiai szandsákban, a G.-csáj (VIII. k.) egyik forrás-patakjánál, 825 m.-nyi magasban, 6—7000 lak. A régi piszkos város egyetlen jelentékenyebb épülete a fő mecsetje, az Ulu dsami. A mellette emelkedő sziklacsúcson, az Asszaron épült az ókorban Kadoi (lat. Cadi) vára, amelyben makedoniai zsoldosok védték a Lidiából Frigiába vezető fontos hágót.

Gedon *Lőrinc*, német szobrász és műépítész, szül. Münchenben 1843 nov. 12., megh. u. o. 1883 dec. 27. Münchenben a Mayr-féle intézetben nyerte kiképeztetését és önálló működését 1872. kezdte meg a német renaissance Schack-féle palota építésével. 1876. készítette a müncheni műiparkiállítás belső díszítésének, 1878. a párisi világkiállítás német műterem tervezetét. Hasonlóképen közreműködött az 1879. müncheni nemzetközi műkiállításon, 1882. a villamossági tárlaton és 1883. a műkiállításon. Jelentékenyebb művei a hanaui hercegek sírboltja Horowitzban (Csehország) és Wormsban, a Heylshof.

Geeraerdsbergen, l. *Geertsbergen* (VII. k.).

Geer af Finspång *Lajos Gerhard* báró, svéd államférfi, megh. Hanaskogban (Schonen) 1896 szept. 24.

Geestemünde, porosz város, (1895) 17,440 lak.

Geffcken *Frigyes Henrik*, német iró és politikus, megh. Münchenben 1896 ápr. 30.

Geffray *Mátyás Agost*, francia történetiró, megh. Párisban 1895 aug. 17.

Gehrts, 1. *Károly*, német festő, szül. Hamburgban 1853 máj. 11., megh. Endenichben (Bonn mellett) 1898 jul. 17. Történeti és genreképeket festett, azonkivül humoros illusztrációival és dekorativ munkáival is kitünt. 1890—97. a düsseldorfi műcsarnok lépcsőházának a műtörténet korszakait ábrázoló nagyszabásu képeit festette.

2. *G. János*, német festő, az előbbinek testvére, szül. Hamburgban 1855 febr. 26. Tanulmányait 1873—76. a weimari művészeti akadémián végezte. 1876 óta Weimarban él. Főképen ó-germán tárgyu regények és ifjusági iratok illusztrálásával foglalkozik.

Geiger, 1. *Miklós*, német szobrász, megh. Wilmersdorfban, Berlin mellett, 1897 nov. 28.

2. *G. Vilmos*, német iranista nyelvész, szül. Nürnbergben 1856 jul. 21. A bonni, erlangeni és berlini egyetemeken tanult. A müncheni egyetemen a szánszkrit nyelv magántanára. 1891 óta Erlangenben rendes tanár. Az egyes szakfolyóiratokban és a bajor akadémia értekezései közt megjelent apróbb dolgozatain kivül említésre méltóbb művei: Aogemadaêcâ, ein Parsentraktat in Pâzend, Altbaktrisch und Sanskrit (Erlangen 1878); Handbuch der Awestasprache (nyelvtan olvasókönyvvel és szótárral, u. o. 1879); Ostiranische Kultur im Alterthum (u. o. 1882, angolra is le van fordítva: Civilization of the Eastern Iranians in ancient times, with an Introduction on the Avesta, by Darab Dastur Peshotan Sanjana, 2 köt., London 1885—86); Die Pamir-Gebiete (Bécs 1887); Elementarbuch der Sanskrit-Sprache (München 1888); Das Jâtkâr i Zarîrân und s. Verhältn. z.

Šâh-nâme (u. o., akad. 1890); Etymologie und Lautlehre des Afghanischen (u. o. 1893); Etymologie des Singhalischen (u. o. 1898); Ceylon, Tagebuchblätter und Reiseerinnerungen (Wiesbaden 1897); Kuhn E.-vel és több tudóssal együtt adta ki: Grundriss der iranischen Philologie (Strassburg 1895 és köv. 2 köt.).

Gein., természetrajzi nevek mellett *Geinitz* János Bruno német geologus (VII. k.) nevének rövidítése.

Geislingen (VII. k., sajtóhibából *Geissingen*), württembergi város, (1895) 6280 lak.

Geiszon (gör.), eredetileg kisebb tető valamely bejáró kapu, ajtó stb. fölött; később a klasszikus oszloprendek koszorupárkányát, különösen pedig a koszorupárkánynak egyik fő alkotó részét, a függőlemezt vagy párkánylapot értik rajta.

Geisztika (gör.) a. m. epirográfia (VI. k.).

Geitler *Lipót*, cseh nyelvkutató, szül. Prágában 1847., megh. Bécs melletti Heiligenstadtban 1885 jun. 2. Iskoláit Grazban és Bécsben végezte, 1873. Prágában magántanár, 1874. a zágrábi egyetemen a szlavisztika rendes tanárává neveztetett ki. Megjelent tőle: Die altbulgarische Phonologie, mit steter Rücksicht auf das litauische (cseh nyelven); Litauische Studien (Prága 1874); 1880. G. fölfedezett a Sinai hegyen levő kolostorban két glagolita ó-szláv kéziratot a X. sz.-ból (Euchologium és Psalterium, Zágráb 1883). Utolsó műve volt: Die albanesischen und slavischen Schriften (Bécs 1883).

Gejzerit (ásv.) a. m. kovatufa, igy nevezve, mivel főképen gejzirek rakják le.

Gejzir. A következő táblázat a nevezetesebb G.-ek vizoszlopmagasságát tünteti fel méterekben:

Izlandon:	
Gejzir (*ábra*)	68
Strokr	52
Reykiumi-G.	13
Új-Zélandon:	
Waikite	32
Te-Puia-uni	32
Fehér-szigeti nagy G.	32
Te-Tarata	16
Orakeikoralko	16
Crow-nest (varjufészek)	10
A Yellowstone Parkban:	
Excelsior	86
Giantes	80
Bee-Hive	70
Grand	64
Castle (*ábra*)	64
Giant	64
Old Faithful	48
Union	36
Comet	32
Great-Fountain	32
Steamboat	32
Rivirsie	26
Fan-G.	24
Oblique	24
Pelican Creek	24
Solitary	23
Grotte-G.	20
Fountain	16
Cliff-G.	15

A G.-ek és a meleg források mind a 3 területen tavakkal együtt lépnek fel. Izlandban 6, Új-Zélandban 15 és Yellowstone Parkban 4 ilyen tó van. Mindezek igen jelentékeny kiterjedésüek. A 2 terület G.-jének *hőfoka* között sem mutatkozik nagy különbség. Az új-zélandiak 93—98 C°, az izlandiak 76—89 C°, a Yellowstone Park legtöbb G.-je 82—83 C°. A források hőfoka 30—50 C°. A G.-ek kovasavhidrátot raknak le forrásuk körül és az opál közönséges fajai a G.-ek működésének termékei. A G.-ek vizének kovasavtartalma literenként Izlandon 31—54 mg., Új-Zélandon 16·42—62·85 mg., a Yellowstone Parkban 11·21—76·88 mg. A lerakott anyagok százalékos kovasavtartalma Izlandon 84·43—98%, Új-Zélandon 77·35—94·20%, a Yellowstone Parkban 73—92·64%. Az izlandi G.-ek részint palagonit, részint fonolit kőzeten törnek keresztül, az új-zélandiak rioliton és trachiton, a Yellowstone Park G.-jei quarc-trachiton és obszidiánon. Az új-zélandi G.-ek és meleg források 3 párhuzamos vonalban helyeződnek el; ugyanilyen szabályosság van a Yellowstone Park G.-jének elhelyeződéseben is és ugy látszik, analogia van köztük és a sor-vulkánok között. Az izlandi G.-ek fensikját 3 oldalról jégárak környezik, a Yellowstone Parkban ma ilyeneket nem látni, de a Yellowstone-völgyben található vándorkövek és különféle jégárnyomok hajdani gleccserekről tanuskodnak. A G.-ek vizüket többnyire tölcsér-, kúp- vagy kéményalaku medencékből lövellik ki, de vannak olyanok is, amelyeknek medencéjök majdnem lapos. Utóbbiakhoz tartozik a Strokr, a Tarata stb. Ez utóbbi medencéjének átmérője 24 m., az előbbié 18 m. A nagy G. átmérője 96 m., kúpjának magassága

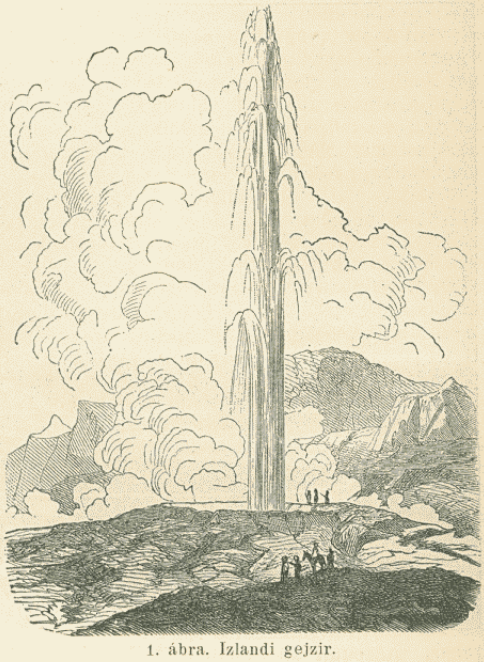

1. ábra. Izlandi gejzir.

4 m. és legmagasabb pontjának átmérője 18 m.; a Waikite (Új-Zéland) alapátmérője 32 m., kúpjának magassága 5 m.; a Yellowstone Park G.-jének legnagyobb alapátmérője 66 m., kúp-magassága 8 m., legkisebb alapátmérője 6 m., legkisebb kúpmagassága 1 m. A 3 G.-terület relativ korát meghatározni igen bajos. Számos körülmény azonban arra mutat, hogy az izlandi terület a legfiatalabb, a Yellowstone Park a legrégibb. Bizonyítják ezt az egyes területek vulkáni viszonyai. Izlandon még ma is élénk vulkáni tevékenység uralkodik. 1860. és 1875-ből ismeretesek újabb erupciók. Összesen 20 vulkán ismeretes ott és a Haukadal G.-csoporttól 40 mf.-nyi távolságra levő Hekla 1005 óta máig 22-szer volt működésben. Új-Zélandon a G.-ek közelében levő vulkánok még néhány évvel ezelőtt működésükről adtak tanuságot. A Yellowstone Parkban a hajdani vulkánok

helyzete ma már alig határozható meg; egyesek határozott vulkáni kráterek ugyan (Mount Sheridan, Mount Washburn), de működésük nem esik történeti korba. Az a körülmény, hogy a Yellowstone Park G.-jeinél a kéményalak uralkodik, szintén arra enged következtetni, hogy az ottani G.-ek régibb idő óta működnek, mint a másik két területé. A három említett területen kívül még nevezetesebb egyes G.-ek vannak Tibetben, az Azórokon, Mexikóban, Guatemalában az u. n. vízi vulkán (Volcan de Agua), Dominikán (Kis Antillák) a folytonos forrásban levő tó, Japánban az otámi G., a Molukki szigeteken (Batachián), Celebesen (Nolk), Jáván és a Fidsi-szigeteken (Vanua-Levu). A magasságokat illetőleg a G.-ek fekvése a következő: a Fidsi szigetek G.-je 3 m.-re fekszik a tenger szine fölött; az izlandi Haukadal G.-csoport 128 m., az új-zélandi G.-terület

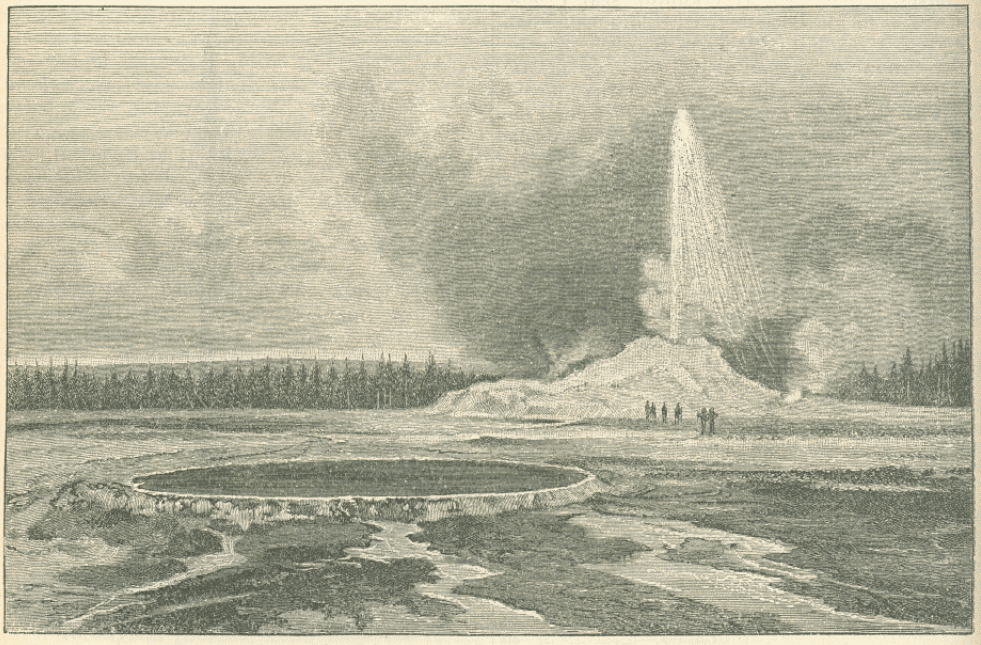

2. ábra. Castle gejzir a Yellowstone Parkban.

320—420 m.; a dominikai folytonos forrásban levő tó 800 m.; a Yellowstone Park 1800—2400 m. és a tibeti G. 5000 m.-re fekszik a tenger szine fölött.

Gelanthum, bőrbetegségeknél gyakran alkalmazott vízben oldható anyag, melynek alkotó részei gelatine, tragant, glicerin és víz.

Gelaphal, a *Randia dumetorum* Lam. gyümölcse; hánytató szerül használják.

Geldern, porosz város, (1895) 5974 lak.

Gèle (ejtsd: zsel) *Alfonz,* belga Afrika-utazó, szül. Brüsszelben 1849-ben. 1867. a hadseregbe lépett és 1882. Kongóba ment, hol a Stanley-zuhatagnál alapított új állomás főnöke lett. 1885. másodszor indult Kongóba, kikutatta 1887. Lupori vidékét, a Lulongo folyam egy mellékfolyóját, még ugyanazon évben Mohangiba nyomult előre, 1890. Mbomu fölött a K. h. 23°-ig ért, mi által azon feltevést bizonyította be, hogy Mobangi az Uelle folyónak alsó szakasza, amit Junker 1883 febr. a közelben fekvő Mutenu szigetekig derített fel.

Gelée *Claude,* l. *Claude* (2., IV. k.).

Gelich *Rikárd* megh. Budapesten 1899 febr. 4.

Gelléri *Mór,* az országos iparegyesület közlönyét, a *Magyar Ipart* 1880 óta szerkeszti. Az ipari közélet terén számos közhasznu eszme (munkásotthon, munkanélküliek foglalkozása, munkások kitüntetése, iparfejlesztési reformok stb.) tőle származik. Mudrony Soma halála után 1897 okt. 30. megválasztották az iparegyesület igazgatójává. Az ezredévi országos kiállításon, melynek titkára és a sajtóosztály főnöke volt, nagy tevékenységet fejtett ki. Ekkor jelentek meg munkás kezéből: *Magyar millennium, 1896. Az ezer éves Magyarország multjáról és jelenéről* (számos szines és fekete képpel, Budapest 1896); *Az ezredéves országos kiállítás kalauza* (u. o. 1896). Ugyanakkor királyi tanácsosi címet kapott.

Gellheim, l. *Göllheim* (VIII. k.).

Gelli (ejtsd: dselli) *Giambattista,* olasz iró, szül. Firenzében 1493 aug. 12., megh. u. o. 1563 jul. 24. Eleintén harisnyakötő volt, később tanulni kezdett és oly gyors haladást tanusított, hogy rövid idő alatt a legelőkelőbb irónak ismerték el. A firenzei akadémia tagja lett, hol Dante Divina commediájáról felolvasásokat tartott. Leginkább párbeszédben szerkesztett iratai mély bölcseleti nézetről és alapos emberismeretről tanuskodnak. Nevezetesebbek: Tutte le lezioni fatte nell'accademia fiorentina (Firenze 1551); I capricci del bottajo (1548); La Circe (u. o. 1549, legjobb kiad. Velence 1825); drámái: La Sporta (Plautus Aulu-

lariája után, Macchiavelli tervezete alapján, 1553) és L'Errore (1555). Összes műveinek kiadása Firenzében 1855. jelent meg; a Lezioni sul Petrarca 1884. Bolognában, a Letture dantesche Firenzében 1887.

Gelsenkirchen, porosz város, (1895) 31,582 lak. Újabb szep városházát Wiethase építette.

Gémdaru, közvetlen a tengerpart mentén felállított, súlyos hajóterheknek, u. m. ágyuknak, gépalkatrészeknek, kazánoknak, árboctörzseknek emelésére szolgáló, minden nagyobb tenger-szertárban létező daru, melynek csigakészüléke külön e célra szolgáló gőz- vagy hidraulikus gép által hozatik működésbe. Rendesen három, belül üres, vaslemezekből készült lábból áll, melyek megfelelőleg épített alapzaton felállítva, felső egyesített végeiken tartják a nehéz csigakészüléket és az ebben futó láncot. Egyike a lábaknak (rendesen a hátulsó) alsó végével egy a földön vízszintes irányban fekvő csavar működése folytán előre- és hátratolható, melynél fogva az egész daruszerkezet megdülhet, vagy függélyesre állítható, hogy ily módon a parthoz kötött hajók belsejéből a nehéz terheket könnyebben lehessen kiemelni és a partra tenni. A G. 30—40 m. magas és igen súlyos terheket képes emelni. Így a polai tengerszertárban levő 70 tonnát, a Toulonban levő 160 t. súlyt emel. L. *Daru* (V. k.). F—v.

Gemlik, l. *Kiosz* (2., X. k.).

Gemperlé-mélange, l. *Amidogén.*

Genappe (ejtsd: zsönap), község Brabant belga tartományban, a Dyle mellett, 1600 lak. Nevezetes az angoloknak visszavonulásáról a Ney ellen vívott csatában (jun. 17.) és a Waterloonál megvert francia hadnak üldözéséről Blücher által (1815 jun. 18.).

Gendarmerie, l. *Csendőrség.*

Genée (ejtsd: zsöné), 1. *Ottilia,* német színésznő, szül. Drezdában 1836 aug. 4. *Rudolf* és *Rikárd* (VII. k.) huga. Szini pályáját Danzigban kezdte gyermekszerepekkel. 1850. Berlinbe, a friedrich-wilhelmstädti színházhoz került, hol csakhamar előkelő állást foglalt el. Vendégszerepelt a Krollféle színháznál Berlinben, a bécsi udvari színháznál és egyéb német színpadokon is, miáltal hírneve mindinkább emelkedett. 1885. Fritzsch nevü bajor tiszthez ment feleségül Drezdában és ennek kiséretében amerikai körútra ment és egész Kaliforniáig eljutott. San-Franciscóban egy német színházi vállalatot alapított és 15 évig vezette ezt fényes eredménynyel. 1884. visszatért Európába, vendégszerepelt Emsben, Wiesbadenben és Casselben Vilmos császár kívánságára, de azután ismét San-Franciscóba tért vissza. 1891 óta Berlinben színészettanítással foglalkozott.

2. *G. Rikárd,* német zeneszerző, megh. Badenben, Bécs mellett, 1895 jun. 15.

Generalisatio (lat.) a. m. általánosítás, általános szabály fölállítása.

Generális konvent (VII. k.). Három ülésszakban végezte el tárgyalásait, még pedig az 1821 évi márc. 18—20. és 24. napjain Pesten, ugyanazon évi okt. 1—4. napjain Debrecenben és az 1822. évi febr. 20—22. napjain ismét Pesten tartott ülésszakokban. A konvent elnökéül *Vay* József tiszáninneni főgondnokot választotta s a hozzá utalt ügyeket eligazitván, a következő intézkedéseket tette: a szilágysági egyházakat egyházi tekintetben is Erdélynek engedte át, a tiszántúli egyházmegyéket pedig a változott viszonyokhoz képest újra felosztotta; kimondta, hogy az egyházak szavazatai annyit számítsanak, ahány lelkészök van s egyúttal életbe léptette még a budai kánonoknak több rendelését. Jegyzőkönyvét közölte Révész Imre a Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező 1875. évi folyamában. Z. J.

General Steam Navigation Company, londoni gőzhajó-társaság, van 50 tengeri gőzöse 49,347 t. tartalommal. Van hetenként két hajójárata szerdán és szombaton éjjel 12 órakor Hamburgból Londonba, mely kizárólag személyszállításra nagy kényelemmel van berendezve. A hajók Ipswichben kötnek ki, innen vasúttal szállítják az utasokat Londonba.

General verdict (ang.), az angol esküdtszéki eljárásban «bűnösre» vagy «nem bűnösre» szóló verdikt (the decision of the jury, when they find the point in issue generally). Ezzel ellentétben áll az u. n. *special verdict,* amely az esetnek ténykörülményeit eldönti, de annak megitélését, vajjon a megállapított tények képeznek-e és mily bűncselekményt, a bíróságra bizzák. Ez akkor fordul elő, midőn az esküdteknek az eset jogi megitélése körül kételyeik vannak.

Generoso, *Monte-,* l. *Monte-Generoso* (XII. k.).

Genersich *Antalt* 1895 jul. 13. kinevezték a budapesti tudomány-egyetemen a kórboncolástan és kórszövettan nyilvános rendes tanárává; ugyanazon év aug. 3. az igazságügyi orvosi tanács tagjává. Még 1891. magyar nemességet kapott «szepesszombati» előnévvel.

Genesios *József,* bizánci történetiró. Kortársa volt VII. Konstantinos Porphyrogennetos császárnak, ki 911—959. uralkodott s e császár felszólítására megirta négy könyvben négy császárnak: Örmény Leónak, II. Mihálynak, Theophilusnak és III. Mihálynak történetét (813—867). Műve megjelent a bizánci történetirók 1733-iki velencei kiadásában s javítva 1834. Bonnban (Lachmann, Corpus Hist. Byzant.). M. S.

Genethliaci, l. *Asztrologia* (II. k.).

Genf, (1897) 58,692 lak., külvárosait (Eaux, Vives, Plainpalais) beleszámítva 87,926 lakossal. Újabb kiválóbb épületei: az impozáns postapalota, a Viktoria-csarnok (hangversenycsarnok) és a Coulouvrenière-híd. Újabb emlékszobrok: Colladon fizikusé és Favreé, a Gotthard-alagút építőjeé. 1896. itt tartották meg a második svájci országos kiállítást. 1898 szept. 10. itt történt a magyarokat mélyen lesujtó orgyilkosság, amidőn Erzsébet királyné Luccheni tőre alatt elvérzett.

Genfi értekezlet, nemzetközi gyülés, mely Palasciano (Nápoly), Arrault (Páris) és kiválóan Dumont Henrik (Genf) kezdeményezésére a genfi közérdekü egyesület (Moynier elnök) meghivására 1863 okt. 26. Genfben összeült és azon határozatot hozta, hogy minden országban egyesületet alapitsanak a háboruban megsebesült katonák ápolására (vörös kereszt). Egyúttal itt vetették meg a genfi konvenció (l. *Genfi szerződés,* VII. k.) alapját. — G. alatt azon nemzetközi gyülés is értendő, melyet az egyes országok vöröskereszt-

egyesületének képviselői 1884 szept. 14. Genfben tartottak.

Genfi rendszer, l. *Osztályrendszer* (XIII. k.).

Genicseszk (Genicsi), kikötő Tauria orosz kormányzóság Melitopol kerületében, 1227 lak., vasúttal. Nagy sóraktárai vannak, a sót a körülötte fekvő 39 sóstóból hozzák, ezek közül (a G. tó) a legnagyobb évenkint három millió pudot szolgáltat. A krimi háboruban (1855 jul. 4—9.) az angolok a várost ostromolták.

Génin (ejtsd: zseneñ) *Ferenc,* francia nyelvész, szül. Amiensben 1803 febr. 13., megh. Párisban 1856 május 26., mint a National szerkesztője. Strassburgi tanár korában Roland (1850) és Patelin kritikai kiadása (1854), továbbá Variation du langage français depuis le XII. siècle (Páris 1845), Lexique comparé de la langue de Molière (u. o. 1846) jelent meg tőle. G. nagytudományu férfiu volt, de merész hipotéziseket állitott fel, melyeket szenvedélyesen védett.

Genipa *Tourn.* (növ.), a ragadványfélék génusza, nyolc fajjal Amerika meleg tájain. A *G. Americana* L. Észak-Amerikának nagy fája; leves gyümölcse akkora, mint a narancs, jóizü, kedvelik, gyöngyszinü fáját az asztalos dolgozza fel, de ritkán jut kereskedésbe.

Gennevilliers (ejtsd: zsenviljé), falu Seine francia département St. Denis j.-ban, a Szajna által bekerített félszigeten, 4 km.-re É-ra Páristól, melylyel közúti vasút köti össze, (1891) 5837 lak.

Genotte, l. *Szücsáruk* (XV. k.).

Genouillière (franc., ejtsd: zsenujer) a. m. tőszakmagasság; az a távolság, amely ágyusáncoknál a lövegpad s azon sík között van, amelyen át az ágyuval lőni kell. Tábori ágyuinknál a G. 1 méter.

Genova, olasz város; az 1897-iki becslés szerint 228,862 lak. A város DK-i részén vonul végig a tenger partján a pompás Circonvallazione a Mare. A szük Via Venti Settembrét a Via Giuliával együtt kiszélesitették. Az áruforgalom menynyisége és értéke 1896. és 1897. volt:

	Mennyiség t.-kban		Érték lirákban	
	1896	1897	1896	1897
Behozatal	2.711,108	2.548,519	386.433,256	404.952,290
Kivitel	156,144	172,072	172.020,871	224.598,274
Tranzito	328,332	220,031	93.921,288	129.145,531
Összesen	3.195,584	2.940,622	652.375,415	758.697,095

Árunemek szerint 1897. a forgalom értéke volt:

Az áru neme	Behozatal	Kivitel
Bor, szeszes italok és olaj	6.493,316	22.746,305
Gyarmatáruk és dohány	32.916,120	2.824,864
Só, kémiai cikkek	18.701,929	6.951,108
Festő- és cserzőanyagok	10.070,356	2.469,814
Kender, len, juta és belőlük készített áruk	7.189,091	8.369,765
Pamut és pamutáruk	92.153,115	32.202,917
Gyapju és gyapjuáruk	10.810,816	10.597,126
Selyem és selyemáruk	26.544,878	45.449,224
Fa, szalma és belőlük készített áruk	9.231,596	27.553,714
Papiros és könyvek	890,662	7.703,666
Bőrök és bőráruk	21.954,230	5.100,762
Ércek, fémek és fémáruk	31.727,436	11.532,119
Agyag- és üvegáruk, kövek	35.612,673	2.603,752
Gabona, liszt és egyéb mezőgazdasági áruk	65.917,575	9.936,493
Állatok és állati termékek	29.990,337	18.780,662
Különböző áruk	4.748,160	8.774,983

A hajóforgalom (1897): távozott 6065 hajó (4.222,093 t.), érkezett 6151 (4.306,092 t.).

A hajóforgalom 1896. volt: a nemzetközi forgalomban érkezett: 2514 (2.815,907 t.), távozott: 1899 (2.268,036 t.) hajó; a parti forgalomban érkezett: 3741 (1.355,229 t.) és távozott: 4106 (1.781,652 t.). A behozatal legtöbb Angliából és Oroszországból (az osztrák-magyar monárkia valamivel több mint 6 millió tonnával a 10-ik helyet foglalja el); a kivitel Argentinába és az északamerikai államokba. V. ö. *Sieveking* Henrik Genueser Finanzwesen vom XII. bis XIV. Jahrhundert (Freiburg 1898).

Genovevanusok, Franciaországban 1059-ben keletkezett kanonoki rend. Szt. Genovéva sírja fölött épített templomról nevezve igy. Reformálták *Faure* Károly és *Rochefoucault* bibornok. Megerősitette VIII. Orbán 1634. A rend tagjai lelkipásztorkodással, tanítással és a betegek ápolásával foglalkoztak. Különösen a XVIII. sz.-ban vergődtek nagy tekintélyre, ugy hogy a Sorbonne korlátnokát rendesen kebelükből választották. X. Ince 1646. egyesítette a Val des Écoliers kongregációval. Hasonló szervezetü apácarendet alapított 1636. Francisca de *Blosset.* Ezek 1665. egyesültek a Marie Bonneau de Rubelle Beauharnois de Miramion által alapított apácarenddel, a *miramionitákkal.* Szerzetesi fogadalmat nem tettek s a zárdából tetszés szerint kiléphettek. Megszüntek a forradalom alatt. Újból alapittattak 1817. Besançonban e név alatt: a *Szt. Család leányai.* KAZ.

Gens (ejtsd: zsán) *János,* belga iró, szül. Löwenben 1814 jan. 3., megh. Verviersben 1881 jun. 24. Eleintén hirlapirói pályán működött, azután Arlouban és Anversben gimnáziumi tanár volt. Értékesek történelmi művei, elbeszélései és költeményei kedvesek és vonzók; mint regényiró Auerbachra emlékeztet. Művei: Le château d'Héverlée (Brüsszel 1844); Les monuments de Maëstricht (Maastricht 1843); Ruines et paysages en Belgique (Brüsszel 1849); Histoire du comté de Flandres (2 köt., u. o. 1846—48, a Bibliothèque National utolsó két köt.); Lettre d'un vilain (u. o. 1857); Histoire de la ville d'Anvers (Antwerpen 1861); Le testament d'un poète (költem., Brüsszel 1864); Nouvelles et souvenirs (2 köt., u. o. 1876); Saint Simeon (költem.) és Le préjugé de la Bible (a Revue de Belgiqueben) stb.

Genszan, l. *Vön-szan* (XVI. k.).

Genthin, porosz város, (1895) 5346 lakossal.

Genthius (Gentius), Illyria királya, a harmadik makedon háboru alatt (171—168) Perseus makedon király szövetségében a rómaiak ellen küzdött. Fogságba vetette a római követeket, Apolloniát s Dyrrachium vidékét pusztitotta s a rómaiakkal szövetséges Bassianát elfoglalta. 168. azonban L. Anicius prétor egy hónap alatt leverte, Scodrát, a fővárost bevette, s G.-t diadalmenetében a foglyok közt fölvezettette. G. fogságban halt meg, országa provincia lett.

Genti, l. *Ganti.*

Gentianin (gentiansav), a Gentiana-gyökérben előforduló glikozida; l. *Gentiana* (VII. k.).

Gentilshommes verriers (franc., ejtsd: zsántijzom verié) a. m. nemes üveggyárosok; Fran-

ciaországban és Lotaringiában a XVI. sz.-tól kezdve az állam hathatósan támogatta az üveggyártást. A nemesek, akiknek erdeik voltak, üveggyárat alapítottak, s noha e polgári foglalkozást űzték, megtartották nemesi előjogaikat, sőt még egyéb kedvezményekben is részesültek. Ebből azután idővel az a félreértés keletkezett, hogy minden üveggyárost foglalkozásánál fogva nemesnek tartottak.

Gentiogenin, *gentiopikrin*, l. *Gentiana* (VII. k.).

Genua, l. *Genova*.

Genuflexio (lat.) a. m. térdhajtás (tiszteletjel).

Genus apotelesmaticum (lat.). A XVII. sz. első felében élt német protestáns teologusok a középkori skolasztikusok szellemében tárgyalták az egyes hittani tételeket; igy Krisztus személyére vonatkozólag is feleleventették és skolasztikus modorban tovább fejlesztették az V. sz. hittudósainak a communicatio idiomatumra (IV. k.) nézve felállított nézeteit s szerintük a Krisztusban volt két természet sajátságainak egymással való közöltetése háromképen történt, vagyis azon közöltetésnek három genusa (neme) képzelhető, 1. *Genus idiomaticum*, mely szerint mindkét természet tulajdonságai Krisztus személyével közöltettek; 2. *G.*, mely abban áll, hogy a személy magát a természetekkel közli, ugy hogy az oly munkásságok, melyek az egész személy teendői volnának (p. a megváltói munkásság), csak az egyik természetre vitetnek át s ezáltal hajtatnak végre; 3. *Genus anchematicum* v. *majestaticum* vagyis a két természet sajátságainak egymással való kölcsönös közöltetése. F—S.

Geofágia (gör.) a. m. földevés.

Geográfiai homologiák. Az egyes kontinensek alakulásában ugy egyes geográfusok, mint egyes geologusok bizonyos egyformaságokat akarnak kimutatni, melyeket a G. nevezete alatt szoktak geográfiákban és geologiákban tárgyalni. Ha ezek az egyformaságok vagy G. igazán meglennének és biztossággal vagy legalább nagy valószinüséggel ki volna mutatható, hogy ezek az egyformaságok egyazon ok szüleményei, kitünő útmutatót kapnánk a kontinensek képződése nevezetes kérdésének kipuhatolásában. Ez idő szerint az egyformaságokat támogató bizonyítékok nem nagyon erős lábon állanak és ezért kevéssé alkalmasak a kontinensek képződésének megvilágítására. Az egyik ily G. a hegyláncok elhelyezkedése volna, vagyis, hogy a kontinensek két átellenes szélét hegyláncok szegélyezik, melyek közül a magasabb a Nagy-oceán felé emelkedik. A másik sokkal feltünőbb G. az volna, hogy a kontinensek délen majdnem egyforma alaku csúcsban, illetőleg csúcsokban végződnek. A harmadik a partoknak sok tekintetben egyforma alakulása, a negyedik pedig a viszeknek a déli félgömbön való felhalmozódása volna. Akár az egyiket, akár a másikat vegyük, mindmegannyi olyan bizonyítékok, melyek egységes okokra alig vezethetők vissza. SZT. H.

Geok csaj, l. *Gok csaj* (VIII. k.).

Geokronit (ásv.), ólomszulfosztibit a következő összetétellel: $5PbS . Sb_2S_3$; világos ólomszürke, rombos rendszerbeli kristályokban igen ritkán, rendesen csakis kristályosan, tömötten. Svédország: Sala, Spanyolország: Meredo (Galicia); Toscana: Pietrosanto (Val di Castello). Svanberg irta le (1839) és a név asztronomikus jelzés alapján az ólom- és az antimontartalmat jelzi; Schulze spanyol bányafőfelügyelő találta legelőször, azért Hausmann a spanyol termőhelyről valót *Schulzit*nak nevezte. SZT. H.

Geolitok, a Naumann-féle rendszerben az az ásványosztály, mely ama szilikátokat és aluminátokat foglalja magában, melyeknek bázisai minden varietásban főként alkaliákból és földekből állanak.

Geologiai intézetek, l. *Földtani intézetek* (VII. k.).

Geologiai társulatok, l. *Földtani társulatok* (VII. k.).

Geometridae (állat), l. *Araszolók* (II. k.).

Geophilidae (állat), a százlábuk (Myriopoda) osztályának *Chilopoda* rendjébe tartozó család, melynek legközönségesebb neme a *Geophilus*. Nálunk is több faj tenyészik.

George *Henrik*, amerikai közgazdasági iró, megh. New-Yorkban 1897 okt. 29.

George Amara, álnév, l. *Kaufmann* (8., X. k.).

Georges *Károly Ernő*, német filologus, megh. Gothában 1895 aug. 25.

Georgia Augusta, a göttingai egyetem neve, alapítója II. György angol királyról (1734).

Georgius Polycarpus, l. *Kosztolányi* (György).

Georychidae (állat), a rágcsálók (XIV. k.) családja.

Geosztereoplasztika (gör.), a föld felszínének domboru ábrázolása.

Geotrupes (állat), l. *Ganajturó bogarak* (VII. k.).

Geőcze *Sarolta* újabb művei: *Tanulmányok a magyar társadalom életéből* (Budapest 1896); *Igaz történetek, rajzok, képek* (u. o. 1896); *Külföldi tapasztalatok* (u. o. 1899); *Társadalmi programm* (u. o. 1899). Az akadémia megbizásából magyarra ford. *Ruskin* angol műtörténetiró munkáját: Velence köveiről (3 köt., u. o. 1897—98).

Gera, Reuss hercegség fővárosa, (1895) 43,544 lak. 1894. leplezték le I. Vilmos császár emlékszobrát.

Geranium-olaj, l. *Gólyaorrfélék* (VII. k.).

Gerar, filiszteus város Kanaán D-i határán, Gázától DNy-ra 7 km.-nyire, Ábrahám és Izsáknak ideiglenes tartózkodási helye (Mózes I. 26. 2.). Jelenleg Umm Dserar.

Gerard (ejtsd: dserrerd) *Dorottya*, angol irónő, szül. Rochsoles helységben (Lankshire) 1855 aug. 9-én. Ifju éveit többnyire külföldön töltötte, kiválóan Ausztriában és 1887 óta Longard Gyula osztrák őrnagy neje, de mint irónő családi neve alatt szerepel. Eleintén a Blackwood's Magazin munkatársa volt *Emily* nénjével. Közösen irt Beggar my neighbour, Reato (1880), The waters of Hercules és A sensitive plant (3 köt., 1890) műveik tetszést arattak. Egyedül irt művei: Lady Baby és Recha (1890). — Nénje *G. Emily Jane*, szül. 1848-ban, 1869 óta Laszowsky altábornagy neje; azonkivül, mit Dorottya nővérével együtt irt, kiadta még a következő regényeket: A secret mission (1891) és The voice of a flower (1893); Bis (beszélygyüjtemény, 1890) és The land beyond the forest (2 köt., 1888) vázlatok Erdélyből.

Gerasus, Magyarország ókori földrajzában, nevezetesen Ammianus Marcellinus IV. sz.-beli írónál a *Sebes-Körösnek* neve.

Gérau, álnév, l. *Auger* (2. II. k.).

Gerebszánítés, l. *Érdei szénégetés.*

Gerecze *Péter* 1894 szept. Budapestre helyezték át középiskolai tanárnak. Újabb munkái: *Szent Simeon ezüst koporsója Zárában* (Archaeol. Közlem., 18. köt.); *Adalék szt. Simeon koporsójának keletkezéséhez* (Arch. Értes., 1896); *Építészeti emlékeink az ezredévi kiállításon* (u.o.1896); *Nehány Árpádkori templomunk* (u. o. 1896); *A debrői altemplom* (u. o. 1897).

Gerely *József,* kat. áldozópap, szentirástudományi és kateketikai író, szül. Budapesten 1871 jul. 21. Középiskoláit Budapesten és Esztergomban, a teologiát a bécsi egyetemen mint a Pázmány-intézet növendéke végezte. Áldozópappá 1894 febr. 17-én szentelték. Már 1893 szept. székesfővárosi hitoktató lett s ez állásban 1898 dec.-ig maradt meg. Ekkor Esterházy Móric gróf Pál fiának nevelésére meghivatván, Bécsbe távozott. 1896.tagja lett a Szt.-István-társulat kebelében működő tankönyvvizsgáló bizottságnak, valamint a püspöki tantervrevideáló bizottságnak. Az 1896. tartott első katolikus tanító-kongresszuson tevékenyen közreműködött. Az 1898. megalakított 25 tagu katolikus tanügyi tanácsnak tagjává választatott. Irodalmi munkássága: Számos kateketikai cikket irt a Kath. Hitoktatás, majd Tanítsatok s végre Kath. Tanügy c. folyóiratokba. A népiskolai hittankönyvek reformja érdekében kiváló munkásságot fejtett ki, melynek eredménye a *Kis Képes Biblia* c. gyönyörüen illusztrált s immár több hazai nyelvre lefordított tankönyv. Első tudományos műve, melyet utóbb a budapesti tudomány-egyetem hittudományi kara megjutalmazott, az 1895. megjelent *Sión* c. biblio-topográfiai tanulmány a régi Jeruzsálemről. z—k.

Gerenday *Tivadar,* őrnagy, szül. Közép-Turon (Hont) 1848-ban. 1859. a marburgi katonai nevelő intézetbe s onnan 1862. a bécs-újhelyi akadémiába lépett. 1866 máj. hadnagynak nevezték ki s az akadémiából egyenesen az olasz harcszintérre ment s ott a 39. ezred sorában jun. 24. a custozzai csatában részt vett és a Monte-Crocéra intézett rohamnál megsebesült, mikor a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1878-ig felváltva a csapatnál s katonai iskolákban működött, mikor ismét a 39. ezred kötelékében a boszniai okkupációban vett részt. A dolnja-tuzlai ütközetben súlyosan megsebesült és 2 évig katonai szolgálatra képtelen volt. Csak 1880. lépett ismét szolgálatba, mint tanár a Ludovika-akadémián. 1882. századossá és 1898. őrnagygyá léptették elő. A Ludovika-akadémia közlönyében az idegen hadseregeket, különösen a francia katonai irodalmat ismerteti. E lexikonban a katonai cikkeket a XIV. kötettől kezdve ő irja.

Géresi *Kálmánt* 1896. kinevezték tankerületi főigazgatónak.

Gerevich *Emil,* tanügyi író, igazgató, szül. Kovászón (Bereg) 1854 dec. 11. Miután a budapesti tudományegyetemen és műegyetemen matematikai és természettudományi tanulmányokat végzett, 1876. az alsólendvai polgári iskolához tanítónak, 1877-ben a máramarosszigeti felsőbb leányiskolához rendes tanárnak, 1885. a besztercebányai felsőbb leányiskolához igazgatónak nevezték ki. 1891 óta a kassai állami főreáliskola igazgatója. Művei: *A lefelé menő lánctörtekről* (analitikai tanulmány, Máramaros-Sziget 1885); *A lefelé menő lánctörtek analizise* (Besztercebánya 1889); *Számtan a középiskolák számára* (Budapest 1893, Orbók Mórral).

Gerevics *Gusztáv,* filologus, tanügyi író, szül. Felső-Karaszlón (Ugocsa) 1840 febr. 16. Egyetemi tanulmányai befejezése után 1865. a klaszszika-filologiából tanári vizsgát tett. Miután több helyen tanított, 1885. a fehértemplomi állami főgimnázium igazgatója lett. 1891. a zombori állami gimnáziumhoz helyezték át igazgatónak. Művei: *Francia nyelvtan* (Körting Gusztáv után, Budapest 1875); *Francia alaktan, mondattan és gyakorlókönyv* (u. o. 1875); *T. M. Plautus Trinummusa* (u. o. 1880); *T. M. Plauti Captivi* (u. o. 1882); *Felsőbb iskolák és egyetemek Németországban* (M. Arnold után angolból, u. o. 1889).

Gerez, *Serra do,* hegyvonal Minho portugál és Orense spanyol tartomány határán, a Limia és Homem (a Cavado mellékfolyója) völgyei között; 1442 m. magasságra emelkedik. Portugáliának legzordabb vidéke, még sok ragadozó állat tartózkodik benne. D-i lejtőjén van *Caldas do G.* fürdőhely. L. *Caldas* (5., IV. k.).

Gerilla-csapat, l. *Guerrillas* (VIII. k.).

Gering *Hugó,* német nyelvész, szül. Lipiencában (Nyugat-Poroszország) 1847 szept. 21. Lipcsében, Bonnban és Halléban tanult, ez utóbbi városban mint a német nyelvészet magántanára működött, 1883. rendkivüli és 1889. Kielben az észak-német filologia rendes tanára lett. G. nevét leginkább észak-német nyelvemlékek közlése által tette ismeretessé, ezek közül említendők: Finnboga saga hins ramma (Halle 1879); Olkofra páttr (u. o. 1880); Islendzk aeventyri (Izlandi legendák, beszélyek és mesék, u. o. 1882—84); Bruchstücke von Brages des alten Gedichten (u. o. 1886); Drauma-Jóns saga (u. o. 1893). Továbbá kiadta az Eddákat magyarázattal (Paderborn 1887) és a régi Edda legjobb fordítását (Lipcse 1893).

Gerlach *András Keresztély,* német állatorvos, iró, szül. Wedderstadtban (Quedlinburg mellett) 1811., megh. Berlinben 1877. Élete utolsó éveiben a berlini állatorvosi iskola igazgatója volt, melynek udvarán 1891. nagy álló bronzszobrot állítottak fel emlékére. Nagyszámu kisebb dolgozatain kivül legkiválóbb munkái: Handbuch der gerichtlichen Thierheilkunde (1862); Handbuch der allgemeinen Therapie der Haussäugethiere (1853). Megállapította az Archeologie für wissenschaftliche und praktische Thierheilkunde; a Mittheilungen a. d. Praxis és a Jahresbericht der Thierarzneischule in Hannover c. folyóiratokat. hut.

Gerlachfalvi csúcs (VII. k.). 1896 aug. 18. a Magyarországi Kárpát-egyesület ezredévi emléktáblát helyezett el itt, mely alkalommal a csúcsot I. Ferenc József király nevére keresztelték el.

Gerliczy *Bódog* báró, főrendiházi tag, megh. Nagy-Váradon 1895 febr. 9. — Özvegye G. Bódogné született *Kornis* Lujza grófnő, a közjóté-

konyság terén szerzett érdemei elismeréséül 1899 febr. 1. megkapta az első osztályu Erzsébet-rendet. — Fia *G. Ferenc* báró (szül. 1859 nov. 13.), főrendiházi tag, cs. és kir. kamarás. 1884. nőül vette *Fejérváry* Gizella bárónőt, Fejérváry Géza báró leányát.

Gerlóczy 1. *Károly* 1897 dec. 1. nyugalomba lépett. Azóta mint törvényhatósági bizottsági tag vesz részt a főváros közigazgatásában és a közmunkák tanácsában képviseli a fővárost.

2. *G. Zsigmond* (alsóviszokai), orvos, szakbeli iró, az előbbinek fia, szül. Budapesten 1863 jun. 25-én. A budapesti királyi magyar tudományegyetemen 1887. az összes orvos- és gyógytudományok doktorává avattatván, az egyetemi I. belgyógyászati klinika gyakornoka lett. Ezzel egyidejüleg az egyetemi közegészségtani intézetben agyakorlati dezinficiálás kérdését tanulmányozta. Tudományos kutatásainak eredményét *Vizsgálatok a dezinficiálás gyakorlatára vonatkozólag* (Orvosi Hetilap 1888. évf.) és Versuche über die praktische Desinfection von Abfallstoffen cimen a Deutsche Vierteljahrschrift f. öff. Gesundheitspflege közölte. Budapest székes főváros tanácsa e munkálat alapján készittette el hivatalos fertőtlenitő eljárási szabályzatát. 1889. a Budapesten uralgott tifusz alkalmával irta *A typhusos lakások fertőtlenítése Budapesten* (Orvosi Hetilap 1889). 1890. a Szt.-Rókus-kórház heveny-fertőző betegségben szenvedők osztályára rendelő orvossá neveztetvén ki, irodalmi munkássága is főképen a hevenyfertőző betegségek köréből való. Ide vágó munkái a következők: *Hasi hagymáz két ritkább esete* (Orvosi Hetilap 1891); *A Szent-Rókus-kórház I. fertőző-osztályára 1890. fölvett hasihagymáz-betegek áttekintése* (Közkórházak évkönyve 1891). Az 1892—93. kolera idején a kolerabarakkok az ő vezetésére voltak bizva. Észlelései: *A Szent-Rókus-kórház I. fertőző-osztályán feküdt cholera-betegeken tett észleléseim* u. o. jelentek meg. További munkái: *A thermometria az orvosi gyakorlatban* (Budapest 1893); *A Szent-László-kórház* (O. Hetilap 1894); *A serumtherapiára vonatkozó kisérleti adatok* (u. o. 1895); *A serumtherapia értékéről diphtheritisnél* (u. o. 1896); *1896. serumtherapiával elért eredményeim* (u. o. 1897); *A Widal-féle reactio diagnostikus értéke typhus abdominalisnál* (u. o. 1897); *Észrevételek Purjesz Zsigmond dr. kolozsvári egyetemi tanárnak «A serumtherapia kritikája» cimü előadására* (u. o. 1898); *A serumtherapia első három esztendeje a Budapest székes fővárosi Szt.-László-kórházban* (1898. közkórházak évkönyve); *A székesfővárosi Szt.-László-kórházban 1898-ban serumtherapiával elért eredmények diptheritisnél* (u. o. 1899). — Ezen tisztán szakirodalmi munkásságán kivül a népszerü egészségügyi irodalom, valamint a balneologiai irodalom terén is működött. Ide vágó dolgozatai: *A köztisztaságról; Az egészségtan tanitása a középiskolákban; Védekezésünk a fertőző betegségekkel szemben.* Csapodi István dr.-ral együttesen irt polgári és felsőbb leányiskolák számára *Egészségtant* (öt kiad.); ugyszintén irt *Egészségtant* népiskolák számára. Hankó Vilmos dr.-ral együtt pedig leirta *Budapest fürdői és ásványvizei*-t (Budapest 1891) és *Melyik fürdőre menjünk, milyen vizzel éljünk?* cimü könyvet (u. o. 1893). 1894. a hevenyfertőző betegek állandó kórháza, a Szent-László-kórház fölépülvén, a barakkórház betegei oda helyeztettek s a kórház főorvosává őt nevezték ki. 1898. a budapesti kir. magy. tud.-egyetemen a hevenyfertőző betegségek kór- és gyógytanának magántanára lett. Tudományos és emberbaráti egyesületekben is tevékeny részt vesz. Évek óta választmányi tagja az országos közegészségi egyesületnek és elnöke az egyesület iskolaorvosi szakbizottságának, elnöke a közkórházi orvostársulat intéző bizottságának, választmányi tagja és hat éven át volt titkára a szamaritánus-egyesületnek, felügyelő-bizottsági tagja az országos magyar iskolaegyesületnek, szerkesztője az Ifjuság és Egészség cimü iskola- és gyermekegészségügyi folyóiratnak. A Budapesten 1894. tartott VIII. nemzetközi higienikus és demográfiai kongresszus titkára volt s ő szerkesztette a kongresszus nagyszabásu, 8 kötetes *Jelentését* (Comptes-rendus et mémoires). Társelnöke volt a millenniumi tanügyi kongresszus iskolaorvosi és testi nevelési szakosztályának.

Germania- és Hansa-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90.).

Germann *Vilmos,* német luth. teologus és misszionárius, iró, szül. Gardelegenben 1840 ápr. 3. Erlangenben végezte tanulmányait, 1865—67. mint misszionárius működött Kelet-Indiában, azután Spechtsbrunnban (Szász-Meiningen) hitszónok lett, 1886. Wasungenben szuperintendens. 1894. a lipcsei egyetem tiszteletbeli doktorrá nevezte ki. Néhány misszionárius életrajzát irta meg: Fabricius Th. J. (Erlangen 1855); Ziegenbalg és Plutschau (u. o. 1868); Schwarz Fr. Chr. (u. o. 1870); Die Kirche der Thomaschristen (Gütersloh 1877); Altenstein, Fichte und die Universität Erlangen (Erlangen 1889); Dr. Johann Forster,d. hennebergische Reformator (Meiningen 1894) stb. Kiadta még: Graul O., Kurall Tiruvalluver (Lipcse 1865); Ziegenbalg B., Genealogie der Malabarischen Götter (Madrasz 1867), tamuli nyelven; Fabricius, Evangelienpostille és az ótestamentomi apokrif iratokat.

Germersheim, bajor város, (1895) 5736 lak. V. ö. *Probst* János, Gesch. der Stadt u. Festung G. (Speyer 1898).

Gernsheim, város Starkenburg hesseni tartomány Gross-Gerau kerületében, a Rajna mellett, (1895) 3750 lak., vasúttal, Schöffer Péter emlékszobrával. Közelében van *Mariä Einsiedel* kápolna búcsujáróhely (jul. 2.).

Geroldseck, egykoron közvetlen birodalmi grófság az offenburgi (badeni) kerületben, melyet 1815. mediatizáltak. A G.-család ősei különösen a XII. sz.-ban emelkedtek nagy hatalomra. Kihaltuk után (1634) a császár a grófságot a *Cronberg grófokra* ruházta s ezek kihalta után (1705) a *Leyen* hercegi családnak jutott a birtok. A mediatizálás után (1815) a Leyen-család Ausztriának engedte át souverain jogait, ez pedig Baden előnyére mondott le róluk. A Hohen-G. vár hatalmas romjai ma is megvannak. V. ö. Diplomatische Geschichte des Hauses G. (Lipcse 1766). M. L.

Gerő, 1. *Lajos*, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság vezérigazgatója, szül. Pesten 1858 jul. 11. Ugyanott végezte középiskolai tanulmányait az ág. ev. főgimnáziumban s a jogi tanfolyamot a tud.-egyetem jog- és államtudományi karán, hol 1881. doktori oklevelet, 1883 ápr. pedig az ügyvédi vizsgát letevén, ügyvédi oklevelet nyert. Az 1884. alakult Pallas részvénytársaságnak egyik alapítója és alapítása óta vezérigazgatója. Az ő eszméje a Pallas Nagy Lexikonának megalkotása, melylyel a hazai tudományos körökben régen érzett szükségletnek kívánt megfelelni s egyúttal a külföldi, különösen a német lexikonok terjedésének hazánkban gátat vetni. Ebbeli indítványát (1890) a társulat eleinte szerény keretben akarta megvalósítani, sikerült azonban neki nagy anyagi kockáztatással keresztülvinni, hogy a keretek táguljanak, a cikkek megirása elsőrangu hazai tudósokra bizassék, a tipográfiai kiállítás pedig a legjobb külföldi lexikonokkal keljen versenyre. Igy vált lehetővé, hogy az egymást sűrűn követő kötetek ugy a hazai viszonyokhoz alkalmazott tartalomban és terjedelemben, valamint a kiállítás díszében folyton emelkedtek s ezzel a közönség nagyfoku érdeklődését a nagy irodalmi vállalat iránt megnyerte, társulatának pedig országos hirt szerzett. E mellett a közügyek egyéb terein is élénk munkásságot fejt ki. Tevékeny tagja számos közgazdasági vállalatnak és kulturális intézménynek. Buzgó részt vett az 1892. alakult budapesti kerületi betegsegélyző pénztár alapítási munkálataiban és igazgatósági tagja jelenleg is a pénztárnak. 1894. a budapesti könyv- és könyomda-főnökök egyesületét alapította s annak első elnöke volt. Azon érdemeiért, melyeket mint az 1896. ezredévi országos kiállítás XV. (sokszorosító ipar) csoportjának előadója, ugyanezen csoport juryjének előadója és a jury-tanács tagja szerzett, 1896 dec. a Ferenc-József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1897 óta tagja a székes főváros törvényhatósági bizottságának. 1899. megválasztották az országos iparegyesület igazgatósági tagjának. Jelenleg az 1900. évi párisi kiállítás előmunkálataiban mint az I—III. (a tudomány s művészet eszközei) főcsoport végrehajtó bizottságának tagja és a 13., 14. és 15. (sokszorosító ipar, könyvkiadás és sajtó) alcsoportok előadója vesz tevékeny részt. 1899 jun. 16-án megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

2. *G. Károly* újabb szinművei: *A kis pékné* (3 felv., előadták a népszinházban 1894 nov. 24.); *Rózsaszinü levelek* (3 felv., előadták a vigszinházban 1896 jan. 9.); *Felhőszakadás* (3 felv., előadták a népszinházban 1898 ápr. 16.).

3. *G. Ödön*, szépirodalmi iró és publicista, szül. Pécsett 1863 szept. 13. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A mérnöki pályát 1890. elhagyva, újságiróvá lett. Több iróval és tudóssal egyetemben megalapította és szerkesztette az *Élet* cimü irodalmi, művészeti és filozofiai szemlét. Több újságnak munkatársa volt, a Pesti Naplónak vezércikkezője; a Pesti Hirlapba, Budapesti Hirlapba, Budapesti Naplóba stb. *Viharos* irói néven tárcacikkeket irt. Irodalmi tevékenysége novella, regény, esztetikai cikkek és tanulmányok irásában nyilvánul. Mindezekben az individualizmus irányának hive és szószólója. Minden munkája az irodalmi, művészeti és filozofiai modernséget szolgálja. Művei: *Az én fővárosom* (Budapest 1891); *Egyének* (u. o. 1895).

4. *G. Viktor*, pedagogiai és közgazdasági iró, szül. Székesfehérvárott 1852 szept. 22., középiskolai tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte. Jogi tanulmányainak befejezése után mint joggyakornok Lugoson működött, de elhagyva a jogi pályát, 1880. középiskolai tanári oklevelet nyert. A gyakorló gimnáziumon 3 évig működött, azután a Röser-féle felső kereskedelmi iskolánál tanár lett, 1896. az V. kerületi állami főreáliskolához került. 1883—84-ig társszerkesztője volt a Szombati Lapoknak, 1891—1895-ig a Magyar Nők Lapját szerkesztette. Művei: *A helyi érdekü vasutak és a közraktárak gazdasági jelentősége* (Székesfehérvár 1880); *A nemzetgazdaság és pénzügytan vezérfonala* (Budapest 1890); *Jog-, ipar- és kereskedelmi isme a középkereskedelmi iskolák számára* (u. o. 1890); *Általános és kereskedelmi levelező* (u. o. 1892); *A zsidókra vonatkozó árpádkori törvények* (a Szombati Ujság külön lenyomata, u. o. 1883); *Hirlapirodalmunk fejlődése* (u. o. 1885); *Ausztria-Magyarország közgazdasági földrajza a felső kereskedelmi iskola részére* (Székes-Fehérvár 1898). Azonkivül számos cikke szakfolyóiratokban és napilapokban jelent meg. TH. GY.

Gerresheim, porosz város, (1895) 9073 lak.

Gerrha, ókori város Arábiának keleti partvidékén, 200 stadiumnyira a persa-öböltől. Strabo szerint a város kerülete 5 római mérföldet tett ki, maga G. pedig fővárosa volt a gerrheusoknak, egy Khaldeából bevándorolt kereskedő népnek. L. M.

Gerrhus, l. *Ingulec* (IX. k.)

Gers, francia département, (1896) 250,472 lak. 1897-iki termés: 1.034,090 hl. búza, 7500 hl. rozs, 16,640 hl. árpa, 221,650 hl. zab, 191,390 hl. bor.

Gersdorf, *Alt-G.*, (1995) 4626 lak. — 2. *G. Zwickauban*, (1895) 6481 lak.

Gersics *Gergely*, szerb jogtudós és publicista, szül. Fehértemplomban 1842. Tanult Bécsben és Budapesten, lelke volt az ultraradikális szerb omladina pártnak és munkatársa Miletics Szvetozárnak a Zasztavában. Irodalomtörténeti tanulmányai, birálatai, politikai cikkei, jogtudományi értekezései feltünést keltettek s 1866. a belgrádi főiskolába meghivták a római és nemzetközi jog tanszékére, azonban omladista radikálizmusa miatt a Risztics-Garasanin minisztérium csakhamar elbocsátotta, de 1868. újra meghivták ugyanazon tanszékre, melyet ma is betölt. Kitünő szónoknak és elsőrangu szerb jogtudósnak tartják; jogtudományi és politikai értekezéseinek se szeri, se száma. Ő a szerb omladina-iránynak ma is egyik első szószólója. MARG.

Gerst., természetrajzi nevek mellett *Gerstäcker* Adolf (VII. k.) nevének rövidítése. Gerstäcker Adolf megh. Greifswaldban 1895 jul. 20.

Gerster, 1. *Antal*, megh. San Joséban (Kalifornia) 1897 febr. 2.

2. *G. Béla*, mérnök, újabban tervezte és építette a miskolci és szatmári villamos vasutat, a szatmár—fejérgyarmati, a félegyháza—majsai és a szatmár—erdődi helyi érdekü vasutat.

3. *G. Etelka*, énekesnő, Berlinben énekiskolát alapított, melynek hire a világ minden részéből vonz oda tanítványokat.

4. *G. Miklós* kir. iparfelügyelőt 1895. és 1896. a kereskedelmi minisztérium a német és svájci iparfelügyelet, 1898. a felsőmagyarországi rutén vármegyék ipari viszonyainak részletes tanulmányozására küldötte ki. Mindhárom tanulmányútjáról terjedelmes jelentésekkel számolt be. 1899. rendezte Orosházán az első szigoruan helyi iparkiállítást, mely majdnem egészen a helyi közönségnek megrendelésére készült tárgyakból tellett ki. 1898 óta a szegedi, 1899 óta a debreceni kereskedelmi és iparkamara levelező tagja.

Gerulata, római telep és állomás Pannoniában, ez idő szerint *Oroszvár* (Moson).

Gerundi, l. *Nachmanides*.

Gerv., természetrajzi nevek mellett *Gervais* Pál (VII. k.) nevének rövidítése.

Gervais (franc., ejtsd: zservé), Franciaországban tejfölből készített sajt, olyan mint a fromage de Brie.

Gervais *Alfréd Albert* francia tengernagy 1896 okt. nyugalomba lépett.

Gervay *Mihály* megh. Budapesten 1896 ápr. 15.

Gerville-Réache (ejtsd: zservil reás) *Gaszton*, francia politikus, szül. Pointe-à-Pitreben, Guadalupe szigetén 1854 aug. 23., mulatt; miután Haitiban rövid ideig tanító volt, Párisban mint ügyvéd telepedett meg. 1880. Guadalupeban képviselőnek választották, a köztársasági párthoz csatlakozott, később a radikálisok pártjába lépett. G. több ízben a költségvetési bizottság előadója volt, különösen tengerészeti ügyekben.

Gervillia *Defr.*, kövült kagylónem. Az *Inoceraminae* Stol. családjába tartozik. Az egyenlőtlen oldalu és kevésbbé egyenlőtlen teknőjü héj haránttojásdad. A zárópárkány egyenes, elül-hátul gyenge szárnyszerü kiszélesbüléssel van ellátva. A triasz-, jura- és krétakorban gyakori; egy faja a *G. eocaenica* Desh. az alsó eocénben élt. A triaszkorból ismeretes G. legnagyobbrészt a *Hoernesia*hoz tartozik, mint pl. a G., illetve *Hoernesia socialis* Schloth. LŐRENT.

Gésa, a japán táncosnők és énekesnők neve.

Gesell *Sándor* újabb művei: *A körmöci bányavidék földtani viszonyai bánya-geologiai szempontból* (Budapest 1895); *Az ungvölgyi Luh vidékén előforduló petroleum geologiai viszonyai* (u. o. 1899); *Böckh* Jánossal irta: *A magyar korona országai területén művelésben és feltárőban levő nemes fém, érc, vaskő, ásványszén, kősó és egyébb értékesíthető ásványok előfordulási helyei* (u. o. 1899).

Geselschap *Frigyes*, német festő, öngyilkos lett Rómában 1898 jun. 1.

Gesoriacum, ókori kikötőváros a morinok földjén (Gallia Belgica); a rómaiak rendesen innen keltek által Britanniába; később *Bononia* (most *Boulogne*).

Gessenay, l. *Saanen* (XIV. k.).

Gessius (néha, de nem helyesen *Cestius*) *Florus*, római prokurátor. Klazomenaiból (Kis-Ázsia) való volt és Kr. u. 64-ben prokurátor lett Judeában, melynek lakosait zsarolásai és kegyetlen bánásmódja által lázadásra ingerelte s igy lett ő igazi okozója annak a véres háborunak, mely csak Vespasianus császár alatt ért véget, még pedig Jeruzsálem pusztulásával. L. M.

Gessner *Terézia*, német színésznő, szül. Vicenzában 1865 jun. 3., apja osztrák tiszt, anyja olasz nő, 1875. Bécsbe került és 1881-ig a bécsi konzervatorium szini osztályát látogatta. Sikeres kiképeztetése után Grazban és Innsbruckban lépett fel, 1886. a berlini Deutsches Theater-hez szerződtették, hol 1894-ig működött; szép megjelenése, mély érzelmü felfogása csakhamar a közönség kedveltjévé tette. Főbb szerepei voltak: Julia, Ofélia, Cordélia, Gretchen stb. 1894. a berlini szinházhoz ment, hol mint tragika is nagy sikereket aratott (Orléansi szűz, Stuart Mária). 1888 óta Sommerstorff színész neje.

Gesta Romanorum (VII.k.). Legrégibb kézirata az 1342-ből való innsbrucki, melyet *Dick* adott ki 1890. (Erlanger, Beitr. zur engl. Philol.). E kézirat már 220 történetből áll s a *Hist. septem sapientumnak* szintén eddig legrégibb kéziratával egy kódexbe van foglalva s vele egy kéztől származik. Több történet két változatban is meglévén benne, valószinü, hogy már régibb szerkezetek összetákolásából ered. Az idézett helyen említett fordításokhoz még hozzá adandó a cseh, lengyel s orosz, valamint a *magyar*, *Haller* János Hármas Istoriájának II. részében. Ezt legújabban a Régi magyar könyvtár 18. köteteképen *Katona* Lajos adta ki az 1695-iki kolozsvári 1. kiadás szerint, a G.-ra vonatkozó terjedelmes bevezetéssel és jegyzetekkel. A G. egy *magyarországi* kéziratáról, mely szintén a Hét bölcs mesterével kapcsolatos (1474. irta Sztárai Máté Nagyváradon), v. ö. *Katona* Lajos, A G. Sztárai-codexe (Egyet. Philol. Közl. 1898). A G. történetei közül különben egyik-másik már a XVI. sz. első feléből való magyar kódexeink némelyikének tartalmába is beszivárgott. A G.-nak hazánkban még Gyulafehérvárott és Pozsonyban is van egy-egy XV. sz.-beli latin kézirata. V. ö. Philol. Közl. 1899: A G. történetei kódexeinkben. KAT.

Gesticulatio, l. *Gesztikuláció* (VIII. k.).

Gestus (lat.) a. m. magatartás, állás, taglejtés, mozgás.

Gesztválás, az a rés, mely a fa keresztmetszetén az évgyűrük egymástól való elválása következtében látható s mely gyakran egész gyűrüt alkot.

Getz *Bernát*, norvég jogtudós és politikus, szül. Drontheim melletti Strindenben 1850 márc. 21. Tanulmányait Kristianiában végezte, 1875. államköltségen külföldön tartózkodott, hogy Münchenben és Lipcsében jogi tanulmányait folytassa. 1876 óta a jogi fakultás egyetemi tanára. A norvég konzervativ sajtóban, valamint skandináviai és külföldi folyóiratokban megjelent cikkein kivül több művet irt, u. m.: Den norske straffelov (Krisztiania 1874, 2. kiad. 1883); Om den saakaldte delagtighed i forbrydelser (u. o. 1875); Om paanke til höiere ret i civile og kriminelle sager (u. o. 1885). Azonkivül G. részint egyedül, részint másokkal több törvényjavaslatot dolgozott ki, mit azután a storthing elé terjesztettek. 1879 óta a kopenhágai jogi fakultás tiszteletbeli doktora, 1887—1891-ig és 1893-tól államügyész és 1895 óta tagja

a II. Oszkár király által összehivott és 14 tagból álló svéd-norvég unió-bizottságnak. Politikailag G. az ifju konzervativ párt vezére.

Gevelsberg, porosz város, (1895) 10,709 lak.

Gewandhaus, l. *Lipcse* (XI. k. 541. old.).

Geyer, szászországi város, (1895) 5766 lak.

Geyer *János,* német festő, szül. Augsburgban 1807., megh. u. o. 1875. Münchenben Zimmermann tanítványa volt, Belgiumban és Franciaországban utazott, 1833—65. pedig mint az augsburgi politechnikum tanára működött. Történeti és genreképeket festett. Ismeretesebb művei: a Borbélyműhely, a Fodrászműhely, az Állatsereglet, a Keresztelő, az Előszoba, az Álarcos bál vége, Orvosi tanácskozás, Játékosok, Hangversenypróba, Wallenstein tábora, Az eljegyzés, Ünnepi lakoma, Vasárnap délután.

Geyter *János,* flamand költő, szül. Ledeben Aalst mellett 1830 máj. 25. Eleintén tanító volt, később törvényszéki hivatalnok és 1874 óta Antwerpenben a van Leening-bank igazgatója. Legkedveltebb költeményei a dalok és karénekek, mihez Benoit P. irta a zenét. Ilyenek: Vlaanderens Kunstroem (1877); De wereld in (1878); De Muze der Geschiedenis (1880); De Rijn (1882); Geuzenlied-je (1872, az antiklerikálisok gúnydala volt). Legjelesebb műve: Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden c. hőskölteménye (1888).

Ghazal, *Bar el,* l. *Gazella-folyó* (VII. k.).

Ghelen, *van,* nyomdász-család. Vesztfáliából került Antwerpenbe, hol 1520 és 1528 között *G. Hans* könyvnyomdász volt, fiát *Jánost* pedig 1555 és 1560 között udvari könyvnyomtatónak címezték. Ez utóbbinak három testvére, *G. József, Jakab* és *Jeremiás* szintén nyomdász volt s Jeremiásnak fia, *Jakab* (megh. 1721 jun. 13.) volt a G.-család bécsi ágának megalapitója. Tanulmányainak végezte és a könyvnyomtatás mesterségének elsajátitása után Bécsbe ment, ahol Hacques egyetemi nyomdászszal társult s ennek halála után az egész nyomdát megvette. I. Lipót az egyetemi és olasz udvari könyvnyomtató címeket adományozta neki. G. indította meg 1703. a legelső bécsi hirlapot Wiener Diarium cím alatt. Halála után nyomdája fiára, *János Péterre* szállott, kit Mária Terézia örökös nemességre emelt. PU.

Gherardi *Evarista,* olasz szinész, szül. Pratóban (Toscana) 1670 körül, megh. Páris melletti Saint-Maurban 1700 aug. 31. Atyja, ki a párisi olasz szintársulat tagja volt, fiát a La Marche kollégiumban taníttatta, azután szini pályára nevelte. 1689 okt. 1. lépett fel először. Nemsokára rá a Théâtre Italien igazgatója lett, hol saját szinművei közül többet előadatott. 1697. Maintenon asszony kivánságára a szini előadásokat betiltották, mert egyik darabban őt kigúnyolták. G. összegyüjtötte a szindarabokat és Le théâtre italien stb. cím alatt kiadta. Ez a franciaországi olasz és általában az olasz szinművészet történetére igen fontos mű legelőször Brüsszelben jelent meg 3 kötetben névtelenül, 1695. a szerző nevével Párisban, 1697. Brüsszelben, 1698. Amsterdamban, u. o. 1701. 6 kötetben, 1729. Párisban 8 kötetben stb.

Gherardini *János,* olasz nyelvész, szül. Milanóban 1778., megh. 1861 jun. 8. Milanóban gyakorló orvos volt, de sokat foglalkozott irodalmi és nyelvészeti tanulmányokkal, 1806—14-ig a Giornale italiano szerkesztője volt és később az olasz klasszikusok milanói gyüjteményének társkiadója. Fő műve: Supplemento ai vocabolari italiani (Milano 1852—57, 6 köt.), később Vocabolario della lingua italiana, proposto a supplemento a tutti i vocabolari finora pubblicati cím alatt jelent meg (u. o. 1878, 6 köt.). Művei közül megemlítendők még: Elementi di poesia ad uso delle scuole (Milano 1816, 3 kiad. 1847); Appendice alle grammatiche italiane (u. o. 1843, 2. kiad. 1862). Mint drámairó nem aratott sikert (Componimenti drammatici, 1818).

Ghezzi (ejtsd: gecci) *Pietro Leone,* olasz festő, rézmarató és rajzoló, szül. Rómában 1674., megh. u. o. 1755., atyjának, G. Józsefnek tanítványa, XIV. Benedek pápa uralkodása alatt a mozaikkészítők iskolájának és a képtáraknak igazgatója lett. Fresko- és zománcfestményeket is készitett, de különös hirnévre tett szert rendkivül ügyes torzképeivel.

Ghika, 1. *Demetrius* herceg, legutóbb a román szenátus elnöke, megh. Bukarestben 1897 febr. 27.

2. *G. János,* volt román miniszter, megh. Bukarestben 1897 máj. 4.

Ghiszni, l. *Ghaszni* (VIII. k.).

Ghúzok v. *gúzok,* l. *Kunok* (XI. k.) és *Uzbék* (XVI. k.).

Ghyczy *Géza* megh. Budapesten 1896 aug. 15.

Giacomelli (ejtsd: dsakomelli) *Hektor,* francia rajzoló, szül. Párisban 1822., eleinte vésnök volt, azután főleg illusztrációkat készitett, többek közt a következő művekhez: Le livre de mes petits enfants (1866) Delapalmetól; Birds and flowers (1873); The history of the robins (1875); Les mois, Coppéetől (1877); Les nids, Theuriettől (1879). Különösen szeret állatokat, madarakat rajzolni. Kiadta a Catalogue raisonné de l'oeuvre de Raffet c. művet (Páris 1862).

Giambullari (ejtsd: dsambullari) *Pierfrancesco,* olasz iró, szül. Firenzében 1495., megh. u. o. 1555. A papi pályára lépve, előkelő szerepet játszott a korabeli firenzei irodalmi és társadalmi életben. Egyik alapitója volt az ottani Accademia-nak, melyben több felolvasást is tartott a Divina Commedia-ról. Ezeket ki is adta Sito, forma e misura dell'Inferno címmel. E mellett irt egy-két nyelvészeti értekezést, bölcselkedő párbeszédet, farsangi verset stb. Legjelentősebb munkája a Storia d'Europa, mely 887-től 913-ig halad. Történelmi kritikának kevés nyoma van benne, de annál dicséretre méltóbb nyelvezete. Legjobb kiadása az 1831-iki livornói, melyben G. jó életrajza is van Mortara tollából.

Giani (ejtsd: dsani) *Gyula,* olasz iró, szül. Pisában 1841 dec. 26. 1867 óta a perugiai gimnázium tanára. Irta: Tributo di dolore e d'amore (Oneglia 1863); La pena di morte (u. o. 1863); La peine de mort. Lettre à V. Hugo et réponse de V. Hugo à l'auteur (u. o. 1863); Padre et figlia. Due innocenti in una prigione di stato (dráma, u. o. 1865); Doveri e diritti de cittadini (u. o. 1865); La marchesa Marianna Florenzi Waddington (Perugia 1870); I martiri della libertà a Perugia (Bologna 1875); Il concetto dell'unità politica nei poeti ita-

liani (Perugia 1876); Del vocabolo Perugino Savia (u. o. 1878); Pimpernelli, Giovanni Soldato e Prete Olivo nella leggenda popolare (u. o. 1878); Raffaello (u. o. 1878); Eugenio Pelletan, Studio biografico (u. o. 1886) stb.

Giant's Causeway (ejtsd: dsájentsz kaózvé), festői bazaltképződés Antrim ir grófságban, az Északi-tenger partján. Bushmillstől északkeletre 4 km.-nyire fekszik. Mintegy 40,000 bazaltoszlopból áll, melyek 40—46 m. széles gátként nyulnak be mintegy 275 m.-nyire a tengerbe. Az oszlopok átmérete 40—60 cm. Portrushból villamos vasúton juthatni oda.

Giant's Dance (angol, ejtsd: dsájentsz dennsz), Irországban, Kildar síkságban, Naas kastély mellett levő kőoszlop népies neve, melyet a népmonda szerint óriások vittek oda messze Afrikából. A stonehenget is így nevezi a nép.

Giardinetto (olasz, ejtsd: dsar—), gyümölcsös tál, melyben levélbe burkolt gyümölcs, sajt és cukorsütemény van.

Gibbons (ejtsd: gibb'nsz) családból Anglia legnevezetesebb zenészei származtak. 1. *G. Ede*, szül. Cambridgeben 1570., az itteni és az oxfordi egyetem zenetudora, Bristolban és Exeterben orgonás volt; Cromwell számkivetette, mert a menekülő I. Károlyt G. 1000 font sterlinggel támogatta. Becses szerzeményeit a British Museum őrzi. — 2. *G. Loránt*, testvéröcsese, szül. Cambridgeben 1583., megh. Canterburyben 1625 jun. 5. A királyi kápolna, 1623. a Westminster-apátság orgonása, Oxford zenetudora lett. Őt ünneplik legjobban, számos klasszikus műve meg is jelent; hegedűábrándjai (1610) voltak hazájában az első rézmetszetű hangjegyek. — Fia 3. *G. Kristóf* (szül. Londonban 1615., megh. 1676 okt. 20.), atyjának mindenütt utóda volt; II. Károly rendeletére avatta Oxford zenetudorrá. Csak néhány motettje maradt. K—Y.

Gibbosus (lat.) a. m. felpuposodott; *gibbositas*, puposság. L. *Kifózis* (X. k.).

Gibus (franc., ejtsd: zsibüsz), ruganyos cilinderkalap (klak), Gibus nevű kalapostól kapta nevét.

Gidel (ejtsd: zsidel) *Károly Antal*, francia irodalomtörténetiró, szül. Gannatban (Allier) 1827 márc. 5., az ottani kollégiumban nyerte kiképeztetését és több liceumon működött, végre 1872. Párisban a Henri IV liceum igazgatója lett, 1878 óta a Louis le Grand liceum élén áll. Akadémiai sikerei és irodalomtörténeti felolvasásai nevét szélesebb körben is ismeretessé tették; Étude sur Saint-Evremond (1866), Discours sur J. J. Rousseau (1868), Imitations faites en grec, depuis le douzième siècle, de nos anciens poèmes de chevalerie (1864). Fő műve: Étude sur la littérature grecque moderne (1866—78, 2 köt.). Ezen pályadíjnyertes művein kívül megemlítendők még: Les Français du XVII. siècle (1873, 2. kiad. 1893); Histoire de la littérature française (1874—1892, 5 köt.) és L'art d'écrire, enseigné par les grands maîtres (1878); Histoire de la littérature française depuis son origine jusqu'à la Renaissance (Páris 1896); *Loliée* közreműködésével irta a Dictionnaire manuel illustrée des écrivains et des littératures (u. o. 1897).

Giebichenstein, porosz falu, (1895) 15,070 lak.

Giesecke *Károly Lajos*, német mineralogus és grönlandi utazó, szül. Augsburgban 1761., megh. Dublinban 1833 márc. 5. Jogi pályára lépett, majd 1790—1804. Bécsben színész és drámairó volt, azután ásványokkal kereskedett és később porosz bányatanácsos lett. 1805. a grönlandi kereskedelmi bizottság kiküldetésében 1806—13. átkutatta Grönland nyugati partját Julianhaabból Teniursakig, Upperniviktől északra. Visszatértekor Dublinban a mineralogia tanára lett. Úti jelentéseit Johnstrup adta ki (Mineralogiske Rejse i Gronland, Kopenhága 1878).

Gieseckit (ásv.), nem egyéb, mint muszkovitpszeudomorfózis nefelin, illetőleg eleolit után. Grönlandban az eleolit-porfirban az eleolit ilyen G.-tal van helyettesítve, azért annak neve *G.-porfir*. Ebben a G. ortoklaszszal együtt vált ki porfirosan s igen finoman szemcsés, majdnem tömött alapanyagban. SZT. H.

Giessen, hesseni város, (1895) 22,924 lak.

Giesshübel, l. *Berggiesshübel* (III. k.).

Giesswein *Sándor* 1898 jul. 10. iskolás kanonokságból pápai főesperessé lépett elő.

Gifford, 1. *Sandford Robinson*, északamerikai tájképfestő, szül. Greenfieldben 1823 jul. 10., megh. New-Yorkban 1880 aug. 26. Beutazta egész Észak-Amerikát, Európát, Ázsiát és Afrikát. Tengeri és partvidéki tájképeit ködös, sárga-barna szín jellemzi. Tőle valók: Halászbárka az Adriai-tengeren; San Marco látóképe; Szürkület a Hunter-hegyen stb.

2. *G. Vilmos*, angol kritikus és szatirairó, szül. Ashburtonban 1756 április havában, megh. Londonban 1826 dec. 31. Előbb hajós-inas, majd csizmadia volt, azután több pártfogója költségén Oxfordban tanult. Mint a fiatal Grosvenor gróf nevelője, beutazta Európát, azután 1797. a The Anti-Jacobin c. antidemokrata ujságot alapította, amiért jó hivatalt kapott. Ő a szerzője a The Baviad (London 1794) és a The Maeviad (u. o. 1796) c. szatirikus költeményeknek; fordította Juvenalist (1803, 1817) s kiadta Massinger, Ben Jonson, Ford és Shirley munkáit. 1809. alapította a Quarterly Review-t, melyet 1824-ig szerkesztett.

Gigantostraca (állat), a rákok (Crustacea) osztályának egyik csoportja, mely a *Poecilopoda* vagy *Xiphosura* renden kívül csupán kihalt óriás rákokat foglal magában.

Gigli *Jeromos*, olasz iró, szül. Sienában 1660 okt. 16., megh. Rómában 1722 jan. 4. Főkép mint nyelvész fejtett ki nagy munkásságot, vitatva a sienai nyelvjárásnak a firenzeivel szemben való felsőbbségét. E célból kiadta sienai szt. Katalin összes munkáit, melyeket aztán bő szómagyarázatokkal is kisért, élesen és elmésen vitatkozva ellenfeleivel. A firenzei Accademia della Crusca, melynek tagja volt, ezért törölte a tagok sorából és munkáit hóhérral égettette el. Don Pilone c. vigjátéka nem egyéb, mint *Molière* Tartuffe-jének szabad átdolgozása. Ügyesen jellemzi alakjait a La Sorellina di Don Pilone-ben, ahol egy női Tartuffe-öt mutat be. Monográfiát Vanni irt róla (Firenze 1888).

Gigot (franc., ejtsd: dsigó), a szakácsmesterségben a juh- vagy őzcomb neve.

Gigoux *János Ferenc*, francia festő, megh. Párisban 1894 dec. 13. Életrajzát megirta *Jouin* (Páris 1896).

Gilbert, 1. *Gusztáv*, német történetiró, szül. Rätzlingenben 1843 dec. 24., megh. Gothában 1899 jan. 3. 1864—71. nyelvtudományt és történelmet tanult több német egyetemen, 1871 óta mint tanár működött a gothai gimnáziumon. Művei: Studien zur altspartanischen Geschichte (Göttinga 1872); Beiträge zur innern Geschichte Athens im Zeitalter des Peloponnesischen Krieges (Lipcse 1877); Handbuch der griechischen Staatsaltertümer (u. o. 1881—85, 2 köt.; II. kiad. 1890. s köv.) TH. GY.

2. *G. János*, angol festő és rajzoló, megh. Londonban 1897 okt. 6.

3. *G. Ottó*, német történetiró, G. Gusztáv testvére, szül. Rätzlingenben (Hannoverában) 1839 szept. 25-én. 1859—67. teologiát, filologiát és történelmet hallgatott a göttingai egyetemen. 1867. gimnáziumi tanárrá nevezték ki Hamelnbe, 1868. pedig könyvtárossá a göttingai egyetemhez, ahol azután rendkivüli tanárrá is lett. 1886. a greifswaldi egyetemre hivták meg tanárnak és könyvtárosnak; 1891. pedig u. o. főkönyvtárossá lett. Művei: Die Festzeit der attischen Dionysien (Göttinga 1872); Die Rede des Demosthenes περὶ παραπρεσβείας (Berlin 1873); Rom und Karthago in ihren gegenseitigen Beziehungen 241—218 v. Chr. (Lipcse 1876); Geschichte und Topographie der Stadt Rom im Altertum (u. o. 1883—90, 3 köt.); Die Fragmente des Coelius Antipater (u. o. 1879); Griechische Götterlehre (1898).

4. *G. Vilmos*, angol regényiró, szül. 1804., megh. 1889. Salisburyban élt. Több regény és elbeszélésen kivül (The rosary, a legend of Wilton Abbey, 1863; De profundis, 1864, megkapó jellemzése a londoni legalsóbb osztálynak; The Goldsworthy family, 1864; Shirley Hall Asylum, 1871; Clara Levesque, 1872 stb.); irta: Lucrezia Borgia, duchess of Ferrara (1869, 2 köt.), okmányokon alapuló becsületmentési kisérlet.

Gilberton, helység Pennsylvania északamerikai állam Schuylkill grófságában, Pottsvilletől 16 km. északra, terjedelmes kőszénbányák közepén, (1890) 3687 lak.

Giles *Ernő*, ausztráliai utazó, megh. Coolgardieban (Ny.-Ausztrália) 1897 nov. 10.

Gillig *Jakab*, hollandi festő, szül. Utrechtben 1636., megh. u. o. 1701., rendkivül művészien, finom festői fölfogással festett halképeinek köszönheti hirnevét. Ilyen képei vannak az utrechti, berlini, schwerini és karlsruhei képtárakban.

Gillis *Jakab*, amerikai csillagász, szül. Georgetownban (Columbiában) 1811 szept. 6., megh. Washingtonban 1865 febr. 9. Charlottevilleben és Párisban végezte tanulmányait. 1827. az Egyesült-Államok hadseregében hadapród, 1833. hadnagy lett, később pedig, 1836-tól fogva, a washingtoni Depots of charts and instrumentsnél segéd volt és nemsokára u. o. főfelügyelő. G. eszközölte ki a Naval Observatory felállitását Washingtonban. Chileben Gerling módszere szerint a Nap-parallaxist észlelte. G.-nek köszönhető még a s.-jagói csillagászati obszervatorium megalapitása is. Műve: Report on the erection of the Depots of Charts and Instruments, with a description of the instruments (1 köt., Washington 1845); Magnetical and meteorological observations made at Washington (1 köt., u. o.) és The U. S. Naval Astronomical Expedition in the Southern Hemisphere during the years 1849—52 (6 köt., u. o. 1855—59). H. Á.

Gilmore (ejtsd: gillmór) *Jakab Róbert*, északamerikai iró, szül. Bostonban 1823 szept. 10-én. 25 éves korában New-Yorkban egy kereskedelmi cég főnöke lett. Az amerikai polgárháboru kitörése után, mi őt vagyonilag tönkretette, a Continental Monthly hirlapot alapitotta, melyben a déliek életmódjából rajzokat közölt. Később ebből összeállitotta és kiadta az Among the pines c. könyvet *Kirke Edmund* név alatt (New-York 1862). 1873. ismét üzletekbe bocsátkozott és 1883. visszavonult, hogy teljesen az irodalomnak élhessen. Művei a következők: My southern friends (1862); Down in Tennessee (1863); Among the Guerillas; Adrift in Dixie (1863); On the border; Patriot boys (1864); Life of Garfield (1864) több mint 80,000 példányban fogyott el; The rearguard of the revolution (1886), ennek folytatása: John Sevier as a commonwealth-builder (1887); Advance-guard of western civilisation (1888).

Gilolo, sziget, l. *Halmahera*.

Gil Polo (ejtsd: hil-) *Gáspár*, spanyol költő, szül. Valenciában 1530—40 körül, megh. Barcelonában 1591. Eleinte szülővárosában irnok volt, 1572. a valenciai királyság főszámvevőszéki segédtisztje lett. 1580. Barcelonába küldetett a kir. patrimonium rendezése végett. Néhány lirai költeményen kivül (Bibliotheca de autores españoles, 42 köt.) folytatta Montemayor Diana-ját (Valencia 1564, legjobb kiadás Rico Cardétól, Madrid 1778).

Gilsland Spa, fürdőhely Cumberland angol grófságban, Bramptontól 11 km. északra, kénes forrásokkal. Innen 4 km.-re fekszik *Birdoswald*, hol a római korból fenmaradt jelentékeny romok láthatók.

Gimián, keleti szőnyeg, melyet Brusszában, Aleppóban, Koniában készitenek. Szőrzete hosszu, igen ruganyos, szinezete rendkivül élénk és változatos. Nagy ára miatt ritkán kerül Európába.

Ginánok (guinánok), néptörzs a Luzon (Filippi-szigetek) északi részén fekvő Abra, Szaltan és Bontok kerületben; az igorrotok törzsének rokona; mint ezek, szintén vadászok. Fegyverük sajátságos alaku baltaféle (aligua).

Ginevra (ejtsd: dsin—), Genf olasz neve.

Gingelly, keletindiai repce, melyet főként Kalkuttából és Karadsiból szállitanak olajütés céljából.

Gingerbeer (angol, ejtsd: dsindserbir), pezsgő szeszes ital, erjedt és utóerjedésben levő gyömbértartalmu cukoroldat, Angliában kedvelt ital.

Ginoles, fürdő, l. *Quillan*.

Giolitti *János* (VIII. k.), olasz államférfiu, 1893 nov. 24. a Banca Romana botrány okozta válság folytán egész kabinetjével lemondott. 1894 dec. 10-én egy csomó okiratot adott át a képviselőházban, melyeket a Banca Romana ellen indított pörben lefoglaltatott és melyekben utóda, Crispi ellen súlyos vádak rejlettek. Crispi erre az államügyész által pört indított G. ellen, de a semmitő-

szék 1895 ápr. 24. tartott ülésében kifogást emelt a törvényszékek illetékessége ellen s a képviselőház elé utasította a vádlót. A képviselőház pedig 1895 dec. 13. végképen elutasította a vádat. G. bukása óta állandóan az ellenzék egyik pártját vezényli és újabban a Rudini- és a Pelloux-kabinet ellen kemény támadásokat intézett; a szélső balpárt obstrukcióját azonban éppen ugy kárhoztatta, mint a Pelloux-kabinet törvénytelen rendeleteit és 1899 okt. 29. Cataniában mondott beszédében reformok szükségességét követelte. M. L.

Gior., természetrajzi nevek mellett *Giorna* Mihály (1741—1809) torinói tanár nevének rövidítése.

Giordano *Umberto* (VIII. k.), olasz zeneszerző újabb művei: Regina Diaz (1894); Andrea Chenier (1896), melyet 1897 jan. 30. adtak először a budapesti operában.

Giovanni (ejtsd: dsovanni), olaszul a. m. János.

Giovanni da Bologna, olasz festő, l. *Bologna* (III. k.).

Giovanni in Fonte, keresztelő kápolna Ravennában, l. *Mozaik* (XII. k.).

Giovine Italia (ol., ejtsd: dsov—) a. m. Ifju Olaszország (IX. k.).

Giovi-szoros (ejtsd: dsovi), 790 m. magas szoros a liguriai Apenninekben, 1889 óta a 22·9 km. hosszu Giovi-vasút szeli, 8·29 km. hosszu alagúton keresztül.

Gipsy (ejtsd: dsipszi, tulajdonképen a. m. egyiptomi), a cigány angol neve.

Gipsz (VIII. k.), a természetben szénsavas sókból, leginkább szénsavas mészből keletkezik azáltal, hogy kénsav hat reá; akkor végbe megy a cserebomlás:

$$CaCO_3 + H_2SO_4 = CaSO_4 + H_2O + CO_2.$$

A kénsav pedig vagy fémszulfidok elmállásából, vagy kénhidrogénből keletkezik; de keletkezik a klórkálcium és kénsavas nátrium cserebomlása által is. De a természetben részben visszaváltozik ismét szénsavas mészszé, mert a folyók által a tengerbe jut és a tenger élő lényei által ismét átalakíttatik szénsavas mészszé (csigák és kagylók héja). A *G. technikai felhasználása* igen sokféle. Használják szobrok s egyéb tárgyak öntésére; fémeknek üveghez való erősítésére, trágyaszerül, festékek hozzákeverésére, építkezéshez, lisztthamisításra, továbbá a papir- és porcellán-gyártásnál. A *G.-öntésre* olyan égetett G.-et használnak, mely 160°-nál magasabb hőfokra nem melegíttetett fel. Az ilyen G. ($CaSO_4 + H_2O$) még tartalmaz kevés vizet, de több vizzel keverve, önthető pépet ad, mely 1—2 perc alatt megkeményedik. A pép ($CaSO_4 + 2H_2O$) egy rész égetett G.-ből és két rész vizből áll és a keletkező apró kristályok több vizet is lekötnek fizikailag. Ily módon nemcsak G.-lenyomatokat és öntvényeket lehet készíteni, hanem készítenek öntési mintákat is, azaz olyan negativ G.-mintákat, melyekbe sárgaréz, bronz vagy cinket lehet önteni s igy bizonyos tárgyat sokszorosítani. Ilyen G.-mintákat használnak a porcellángyárakban s a galvanoplasztikában is. A G. *keményítésére* a G.-tárgyakat egy fél óráig timsós vizben áztatják, s a tárgyra még timsóoldatot öntenek. De lehet kemény G.-et ugy is előállítani, hogy a G.-port timsóoldattal keverik s azután újra égetik. Igy készül a *timsó-G.* (márványcement, plâtre gluné), ha pedig a G.-port boraxoldattal keverik össze, a *pariáncement* (paroszi cement) keletkezik. Hogy a G.-pép ne keményedjék oly hirtelen, enyvet kevernek hozzá s ettől alabastromszerü kinézést kap; igy készül a márvány-G. (Stuck). A G.-et, mikor épitkezési díszitésre használják, indigóval, kolkotárral vagy egyéb festékkel megfesthetik. A G.-tárgyaknak bizonyos áttetsző látszatot lehet adni azáltal, hogy paraffinnal v. sztearinnal itatják, a halvány vöröses G.-tárgyaknál a G.-hez a paraffinen kivül még gummiguttit s sárkányvér nevü vörös festéket is adnak. A rendes G.-tárgyakat nem lehet mosni, miután a viz kevéssé oldja. Hogy moshatóvá tegyék, a tárgyakat baritvizbe áztatják, akkor a felületen kénsavas bárium és oltott mész keletkezik, mely utóbbi a levegő szénsavjával szénsavas mészszé alakul át. A megszáradt G.-tárgyakat végül még borszeszes szappanoldatba mártják. A G. sokféle módon változhat meg. Ha konyhasóval erős vizgőz jelenlétében vörös izzásba jön, sósav s kénsavas nátrium keletkezik; ólomkloriddal s vizzel 55°-nál kénsavas meszet és klórkalciumot ad. Ha izzó G.-re sósavat öntünk, kénsav és klórkalcium keletkezik. A trágyát azért szokták G.-porral behinteni, mert a G. szénsavas ammoniummal szénsavas meszet és kénammoniumot képez.

A *G.-égetést* háromféle kemencében eszközlik. 1. a *Scanegatty*-féle kemence; magas boltozatos kemence, melynek fenekétől $^1/_3$ m.-nyire egy másik, lapos boltozat van alkalmazva. A nyers G. a magasabb boltozott helyiségbe kerül egy felső nyiláson át, tehát az alsó boltozat fölé. Az alsó boltozat alatt levő helyiség összeköttetésben áll a tüzelő helyiséggel; a láng felcsap egészen az alsó boltozat alá, sőt e boltozat vékony nyilásain át behat a magasabb boltozatos helyiségbe a nyers G. közé. 2. A *Riva*-féle aknakemence; ez az akna alatt elhelyezett s több rekeszből álló tüzelő helyiséggel bir, amelyekből a meleg levegőt fujtatás által vezetik az aknába. A melegség igy a G.-hez jut s a kiégetett G.-et egy az akna alján levő ferde csövön át veszik ki. 3. A *közönséges* G.-égető kemence; ez négy falon nyugvó boltozatos helyiség, melynek alján a nagyobb G.-darabokból több boltozatot raknak össze és felettük kirakják az egész helyiséget G.-szel. Az apró G.-ből készült boltozatok alatt tüzet raknak s a G.-et igy kiégetik. Azonban megjegyzendő, hogy a G. közé nem szabad kőszénrétegeket tenni (mint p. a vasnál), mert akkor a szén a G.-et mészszulfiddá redukálja s a G. elromlik. VÉRTESS.

Giralda, l. *Sevilla* (XIV. k. 1075. old. 2. hasáb).

Girard-féle turbina, l. *Vizi kerék* (XVI. k.).

Giraud (ejtsd: zsiró) *Viktor*, francia Afrikautazó, szül. 1858., megh. 1898 aug. 22. Mint hajóhadnagy 1882. Zanzibárból expedíciót vezetett a nagyon eliszaposodott Bangveolo-tóhoz. Mikor a tó kifolyását, a Luapulát kutatta át, a benszülöttek megtámadták és elfogták, ugy hogy csak két hónapig tartó fogság után folytathatta útját a Moero-tóhoz. Onnan a Tanganyika-tó felé indult, de útközben szolgái kirabolták és elhagyták. Csak nagy nehezen jutott el a tó nyugati partján fekvő Karemához. A Tanganyika-tótól a Nyassza-tó és

a Sire mentén a tengerpart felé haladt s 1885. Quillimane mellett oda is jutott. Műve: Les lacs de l'Afrique équatoriale (Páris 1889).

Giroflée (franc., ejtsd: zsiroflé), a sárga viola (Cheiranthus cheiri)francia neve (l. *Viola*, XVI.k.). Illatát mesterségesen utánozzák. Összekevernek 0·5 lit. narancsvirág-kivonatot, 0·5 lit. rózsaszeszt, 0·25 lit. vanilia-kivonatot, 0·25 lit. ibolyagyökér-kivonatot, ákácfakivonatot és 5—8 csepp keserű mandolaolajat és erős rázás után néhány hétig állni hagyják. — G.-nek hivják továbbá a franciák a *szegfűolajat* (XVI. k.) is.

Girókuti *Ferenc* megh. Budapesten 1895 szept

Gironde, francia département, (1896) 809,902 lak. 1897-iki termés: 615,630 hl. búza, 151,250 hl. rozs, 69,820 hl. zab, 1.336,277 hl. bor, 1382 hl. gyümölcsbor.

Giroszkóp-kollimátor, l. *Csillagászati műszerek*.

Girsz, 1. *Karlovics Miklós*, orosz államférfi, megh. Szent-Pétervárott 1895 jan. 26.

2. *G. Nikolajevics Mihály*, orosz diplomata, *G. Karlovics Miklós* (VIII. k.) fia, szül. 1856 aug. 3-án. Államtanácsos, előbb teheráni követségi titkár, 1895. rio-de-janeirói rendkivüli követ, 1898 jun. 20. óta pekingi orosz követ.

3. *G. Nikolajevics Miklós*, orosz diplomata, az előbbinek bátyja, szül. 1853 márc. 16. Államtanácsos, előbb Párisban követségi tanácsos, 1898 jan. óta brüsszeli és luxemburgi rendkivüli követ.

Gisselfeld, nőkolostor a dán Sorö kerületben Seeland szigetén, 1702. Gyldenlöve K. gróf 30 dán hajadon részére alapította. Minden hajadon évenként átlag 600 koronát kap. A kies fekvésü főépületet Oxe Péter birodalmi udvarmester 1547. építtette.

Gitagovinda, költemény, l. *Dsajadeva* (V. k.).

Gitlbauer *Mihály*, osztrák filologus, szül. Leondingban 1847. A papi pályára lépett és jelenleg a bécsi egyetemen a klasszikai filologiának rendkivüli tanára. Művei: De codice Liv. vetustissimo Vindobonensi; Die Überreste griech. Tachygr. im Cod. vat. graec. (2 köt.); Babrii fabulae (1882); Philologische Streifzüge (1886); Die 3 Systeme der griechischen Tachygraphie (1894); Terenti Adelphoe (1896). M. L.

Gittersee, falu a szászországi drezdai kerületben, (1895) 2911 lak., vasúttal, közelében kőszénbányákkal.

Giudicaria, l. *Judicaria* (IX. k.).

Giuliari *Giambattista Károly* gróf meghalt Veronában 1892 febr. 4.

Giuppana (ejtsd: dsuppána, szlávul *Sipan*), dalmátparti sziget Ragusától északnyugatra meredek sziklacsoporttal. Két kikötője van: *San Giorgo* és *Lucca di G.*, összes lakossága 1100.

Gizella *Lujza Mária* kir. hercegnő édes anyjának, Erzsébet királyasszonynak hagyatékában maradt egyes magyar vonatkozásu ereklyéket, egyetértve *Mária Valéria* kir. hercegnővel, 1898. a magyar nemzeti muzeumnak ajándékozta. G. 1898 nov. 30. megkapta az Erzsébet-rend nagykeresztjét.

Glacé-papiros, l. *Krétapapiros*.

Glacies (lat.) a. m. jég. — *G. Mariae*, Máriaüveg, l. *Csillám* (IV. k.) és *Gipsz* (VIII. k.).

Gladbach, 1. *München-G.*, (1895) 53,662 lak. 1897. leplezték le I. Vilmos császárnak lovas szobrát, amelyet Eberlein Gusztáv mintázott. 1899 szept. 20. pedig Bismarck herceg emlékszobrát (Schaper F. műve). — 2. *Bergisch-G.*, (1895) 10,029 lak.

Gladbeck, falu Münster porosz kerületben Recklinghausen közelében, vasút mellett, (1895) 7827 lak., cementárugyárral, gőzfürészszel és szénbányával.

Gladstone *Vilmos Ewart*, angol államférfiu, megh. Hawardenben 1898 máj. 19., eltemették a Westminster-apátságban máj. 28. Újabb életrajzok: *Mac Carty*, The story of G. (London 1898); *Williamson* D., G., statesmen and scholar (u. o. 1898); *Melrose* V., G. (u. o. 1898); *Ritchie* E. J., The real G. (u. o. 1898); *Bryce* I., W. E. G. (New-York 1898); *Tollemache* L. V., Talks with G. (London 1898); *Reid* W., Life of W. E. G. (u. o. 1899).

Glaishammer, község a bajorországi Közép-Frankoniában, Nürnberg közelében, (1895) 5378 lak., vasöntéssel, gépgyártással.

Glaize *Agost Barthélemy*, francia festő, megh. Párisban 1893 aug. 8.

Glanz *Hugó* (eichai) báró, osztrák politikus és miniszter, szül. Nagy-Szeben közelében 1848 dec. 19-én, midőn szülei Bem elől az osztrák csapatokkal a romániai határ felé menekültek. 18 éves korában, az 1866. háboru küszöbén, beállott önkéntesnek és részt vett a csehországi hadjáratban, melynek folyamán a 78. gyalogezredben hadnagyi rangra emelkedett. 1867. jogi tanulmányokra adta magát, melynek végeztével a külügyi ministériumba került. Részt vett az olasz kereskedelmi szerződés megkötésében (1875—1876) és 1881. osztálytanácsossá lett. Ezóta a kereskedelem-politikai osztály élén állott. Elnöke volt a vám- és kereskedelmi konferenciának, része volt a keleti vasutak létrejöttében, a Lloyd-társulat újjászervezésében, a londoni és bécsi cukorkonferenciákban stb. 1895 szept. 30. a kereskedelmi tárcát kapta a Badeni-kabinetben, melylyel együtt 1897 nov. 30. megbukott. M. L.

Gläser *Ferenc*, német zeneszerző, szül. Ober-Georgenthalban (Csehország) 1798 ápr. 19., megh. Kopenhágában 1861 aug. 29. Drezdában és Prágában képezte ki magát hegedűvirtuóznak és zenésznek és e tanulmányokat Bécsben Heidenreich alatt folytatta. 1818. u. o. a józsefvárosi szinház karmestere lett és ebben az állásban irta az akkoriban kedvelt helyi bohózatokhoz (Staberl, Kőből való szűz stb.) a zenét. 1830. Königsbergbe ment karmesternek s ott irta legismeretesebb, Des Adlers Horst c. operáját. További dalművei: Der Rattenfänger von Hameln; Andrea; Die Hochzeit am Comer See; Die Wassernixe. 1842-től fogva haláláig Kopenhágában működött mint karmester és az ottani zenede tanára. M. L.

Glasgow, skót város, (1895) 695,876 lak. Új parkjai a Queen's és az Alexandra-Ruchill-park. Új a krematoriuma is. 1896. a városban belföldi célokra 159 (köztük 133 gőzös) hajót építettek 111,005 t. tartalommal, a külföld részére pedig 80-at 45,203 t. tartalommal. Kereskedelmi flottája (1896) 1666 hajóból (1.536,417 t.) áll. Ugyanezen

GLECSER.

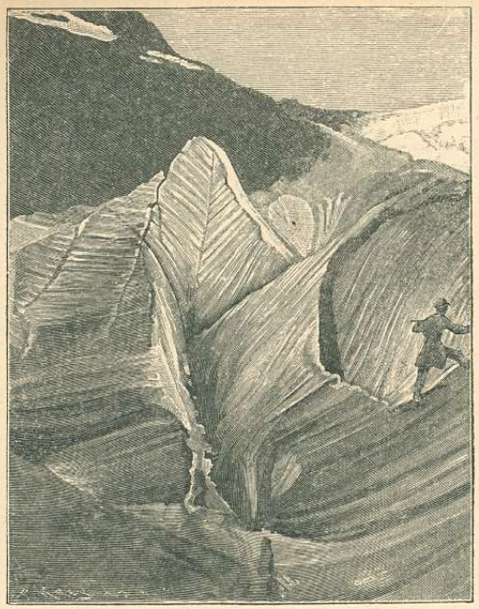

Levélerezetű Rhône-Glecser.

Glecserhíd.

Sérac a Montblancon.

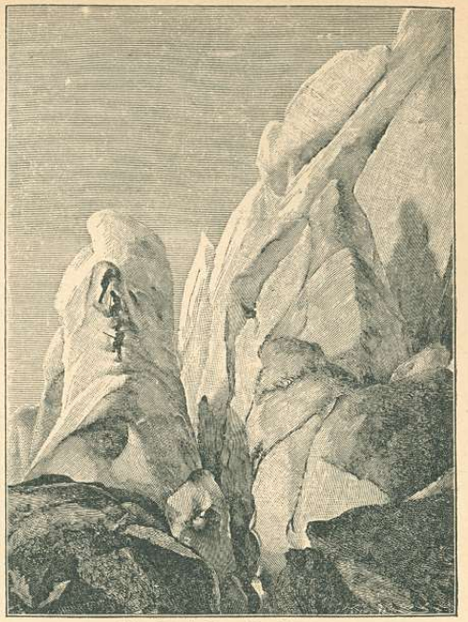

Jégpiramisok a Montblancon.

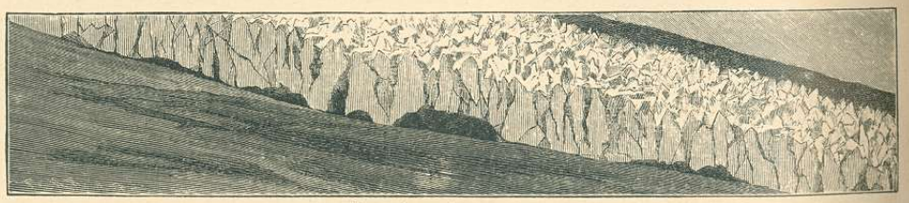

Egy glecser hosszmetszete.

Egy glecservidék mintája (Simony szerint).

Sérac-fal a Montblancon.

évben érkezett 10,096 tengeri hajó (3.273,869 t.) és távozott 10,325 (3.521,420 t.). A behozatal értéke volt 11.441,856, a kivitt brit áruké 13.969,676 sterling font. A behozatal fontosabb árui: gabona (főképen kukorica és búza) és liszt (3·2 millió), élő állatok (1·3 millió), élelmi szerek (főképen szalonna, sonka, zsir), fa (0·8 millió) és nyers vas. Kivittek főképen pamutárukat (2·8 millió), pamutfonalat (1 millió), vásznat és lencérnát (0·9), jutaárut és fonalat (0·6), gépeket (1·6), acélt és acélárukat (1·6), nyers vasat, szenet, kémiai árukat és sört. V. ö. *Bell* és *Paton*, G., its municipal, organ. and administration (Glasgow 1896).

Glassbrenner *Adolf* özvegye, szül. *Peroni* Adél, megh. Berlinben 1895 jul. 31.

Glaszinac, falu Sarajevo bosnyák kerületben, a Sarajevóból Rogaticába vezető út melletti fensíkon, 1966 lak. Ismeretes arról, hogy környékén számos prehisztorikus, görög és római tárgyakat találtak. E tárgyak lapos kősirokból valók, amelyeknek számát 20,000-re becsülik.

Glatz, porosz-sziléziai város, (1895) 14,151 lak.

Glauber *János* (Polydor), hollandi festő, szül. Utrechtben 1646., megh. Schonhovenben 1726., több helyen, 1674—79. Olaszországban tanult, hol teljesen Poussin Gáspár hatása alá került. Utóbb Hamburgban, majd Hollandiában élt. Egészen a klasszikus irány hive, utánozza mesterét, de az ő tájképei merevebbek, hidegebbek maradtak. Rajtuk is a klasszikus tájképek rendes díszletei, romok, árkádiai alakok láthatók. Lairesseszel is együtt dolgozott. Képei a párisi Louvreban, a szt.-pétervári Ermitageban, braunschweigi, schwerini, amsterdami, berlini, müncheni, drezdai stb. gyüjteményekben vannak. A budapesti országos képtárban is van egy olaszországi tajképe (1376. sz.). Rézkarcokat is készített Poussin és saját képei után.

Glaucedo (lat.) a. m. a növények deres szine vagy ilyen bevonata. A G. forró nyaras vidék füvein gyakori, a növény vele magát a nagyfoku kipárolgástól óvja.

Glauchau, szászországi város, (1895) 24,914 lak.

Glave (ejtsd: glév) *Ede Jakab,* angol utazó, szül. 1863., megh. Afrikában 1895 máj. 22-én. 1883. Stanleyt elkisérte a Kongóig, hat éven át Lukolela állomás közigazgatását vezette, majd Amerikába ment és beutazta Alaskát. A Century Magazine megbizásából 1893. visszatért Afrikába, hogy a rabszolgakereskedést tanulmányozza. A keleti partvidékről 1893. a Nyassza-tóhoz ment, onnan pedig a Bangveolo-tavon át a Tanganyika-tóhoz, hova 1894 szept. jutott el. Onnan a Kongo felé haladt, majd a folyam mentén lefelé Matadiig, ahol az Európába vivő gőzhajóra várakozva az öbölbeli klimának esett áldozatul. Utazásainak leirását többnyire a Century Magazineben tette közzé. Munkája: In savage Africa, or six years of adventure in Congo-land (Stanley bevezetésével, London 1892).

Glebo *(gedebo, grebo, krebo* is). néger törzs, az angolok Fish-Kru-nak (Fishtown város után) nevezik; nyelvük kru és bassza szomszédaiktól csak tájszólásban különbözik. E három törzs, mely mintegy 40,000 lelket számlál, jó hajós és kereskedő; hozzátartozóik az egész nyugatafrikai parton találhatók. V. ö. *Payne* L., A dictionary to the G. language (Philadelphia 1867); *Müller* Fr., Die Sprachen Basa, Grebo und Kru (Bécs 1877). L. még *Kru* (XI. k.).

Glecser (VIII. k., l. a *mellékelt képet).* A G. mozgásában igen fontos szerep jut a *G.-jég képlékenységének.* Régóta kisérleteznek jéggel, jégkristályokkal, hogy kipuhatolják, vajjon igazán képlékeny-e a jég, ha igen, milyen mértékben és hogy milyen jelenségekkel függ össze képlékenysége. Sokan tagadják a jég képlékenységét és azt, amit annak mondanak, egészen más jelenségnek tulajdonítják. Annak ugyanis, hogy a kristályos szemek, amelyek a G.-jeget alkotják, határlapjaikon eltolódnak és egyéb mekanikai változást szenvednek. Kisérletek azt mutatták, hogy ha két jégrudat élükkel egymásra tesznek és súlyokkal megterhelnek, a jégrudak meggörbülnek és ha azután az egészet visszafordítják és ugyanazon súlyokkal megterhelik, a jégrudak megint kiegyenesednek. Újabb kisérletekből, melyeket különösen Mc. Connel és Mugge végeztek, kitünt, hogy ha nem is minden esetben, de nagyon sok esetben a jég meggörbíthető, meghajlítható és kiegyenesíthető. A kristályok optikai orientációjától függ az és még attól, hogy milyen irányban hat reájuk a teher. Valahányszor egyforma orientációju jégrudakat, tehát mintegy egyazon kristályból metszetteket, helyeztek élükkel egymásra és a teher egyközösen hatott a kristály optikai tengelyével (vagyis a kristálytani fő tengelylyel), akkor mindig meghajlás volt az eredmény. Ha a teher merőleges irányban hat az optikai fő tengelyre, a jégrudak nem hajlanak meg. Ha az irány, amelyben a teher hat, 45°-nyira van az optikai fő tengelyhez, akkor a hajlás mellett forgó mozgás is következik be. A jégkristályoknak egymásra hajlásában és megfordulásában keresik tehát a jég képlékenységének magyarázatát. Ez a jelenség a G. mozgásában valósággal szerepet is játszhatik, annál is inkább, mert igen valószinü, hogy a jégkristályok hajlékonysága és forgó képessége a hőmérséklet-emelkedéssel növekszik.

Ismeretesek a Rhônere vonatkozó több évi kutatások, melyeket a svájci szövetség a svájci alpegyesület és a svájci természetvizsgáló társulat segítségével és támogatásával eszközölt, s melyeknek eredményeit a svájci alpegyesület tette közzé. A Pasterzén és másutt tett hasonló vizsgálódásokat a német és osztrák alpegyesületek közölték, ez utóbbi évek óta tetemes összegeket fordított a G.-kutatások céljára és értékes szakközleményekkel gazdagította az irodalmat. A zürichi nemzetközi geologiai kongresszuson alakult (1894) egy nemzetközi G.-bizottság azon célból, hogy a G. kutatására vonatkozó összes közlemények egyöntetüen ismertessék. Ezen közlemények közzétételének költségeit Bonaparte Roland herceg vállalta magára. E bizottság elnöke Forel tanár Morgesben (Lausanne), titkára Pasquier tanár Neuchâtelben, a németországi szakosztály feje Finsterwalder tanár Münchenben. SZT. H.

Gled., természetrajzi nevek mellett *Gleditsch* János Gottlieb (VIII. k.) nevének rövidítése.

Gléda, *glída* (a német Glied szótól) a. m. tag, sor. V. ö. Nyelvtört. szótár (I. köt.).

Gleich *József Alajos*, bécsi népies iró, szül. Bécsben 1772 szept. 14., megh. u. o. 1841 febr. 10. A josefstadti szinpad részére mintegy 50 helyi tárgyu bohózatot irt, melyek közül: Der rothe Thurm, Die Musikanten auf dem hohen Markt, Adam Katzerl a legismeretesebbek, de vejének Raimundnak szinművei csakhamar háttérbe szorították az övéit. Azonban lovag- és rémregényeit, melyeket *Dellarosa* Lajos név alatt irt (100 kötetnel több) az alsóbb néposztály sokáig kedvelte. 1831. alapította a Komische Briefe des Hans Jörgel von Gumpoldskirchen alsó-ausztriai tájszólásu folyóiratot, milyet 1851 óta Langer A. adott ki.

Gleichen, Türingiában három régi, ugyanannyi szomszédos hegyen fekvő vár. A tulajdonképeni *G. vára* (wanderslebeni várnak is nevezik) Erfurt kerületben fekszik, Wandersleben helység közelében. A fő épületből már csak a 22 m. magas torony áll még és bástyaromok. A várról először 1088. tesznek említést. A XV. sz.-ban Tonna grófok birtokába került, kik nevüket ezentúl a vártól vették. Szép monda maradt fenn G. Ernő grófról, ki 1228. a keresztes hadakkal a szentföldre ment és mint egy keresztény és egy mohammedánus nő boldog férje halt meg. (V. ö. *Reinicke* C., Die Sage von der Doppelehe des Graf von Gleichen, Hamburg 1892.) A vár később a Hatzfeld grófoké lett, 1803. bekebelezték a porosz államba. A második vár, a *mühlbergi G.*, most is még festői látványt nyujt; felváltva Henneberg s Schwarzburg grófok tulajdona volt 1803-ig. A harmadik várat *Wachsenburgnak* nevezik a gothai területen, ez van még legjobb karban és most is laknak benne, hosszu ideig a szász fejedelmeké volt és 1640 óta Gothához tartozik. V. ö. *Hellbach*, Archiv der Grafschaft G. (Altenburg 1805); *Polack* Wachsenburg, Mühlberg und G. (Gotha 1859); *Hellmesberger* (ifj.) újabban operettet irt G. gróf sorsáról.

Gleichman *János György*, németalföldi politikus, szül. Rotterdamban 1834 jul. 19. Jogot és nemzetgazdaságot végzett. 1860. a pénzügyminisztériumban kapott állást, majd igazgatója lett a hollandi banknak, 1877—79-ig pénzügyminiszter volt, 1880. pedig képviselőnek választották. 1891 szept. óta a második kamara elnöke.

Gleispach *János Nepomuk* gróf, osztrák jogtudós és államférfi, szül. Görzben 1840 szept. 29. Jogi tanulmányainak befejezése után Innsbruckban, Velencében és Grazban alkalmazták a birói pályán, melyen fokozatosan emelkedve 1892. a stiriai tartományi főtörvényszék elnöke lett. 1894. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot, 1895. pedig az osztrák urakházának tagjai közé vették fel. 1875—85. a stiriai tartományi gyülés tagja volt, hol mint az alkotmányos párt tagja vezető szerepet játszott s különösen Stiriának művelődési és iskolai ügyeiben üdvösen működött. 1895 szept. Badeni minisztériumában igazságügyminiszteri tárcát vállalt. Ebben az állásban keresztülvitte az új polgári perrendtartást, de politikai hirnevét a Badeni-féle nyelvrendeletek pártolásáért a németek szemében teljesen eljátszotta és a renegát jelzőre tette magát érdemessé. Miután 1897 nov. 30. a Badeni-kabinettel ő is megbukott, Gautsch miniszterelnök újra a stiriai főtörvényszék elnökévé tette. Grazba érkezve azonban az a kellemetlenség érte, hogy a polgárság és diákság ellenszenve és a kitörőfélben levő tüntetések miatt az éj homályában volt kénytelen hivatalos helyiségébe és lakásába (a Burgba) belopózni, melyet azután heteken át nem is mert elhagyni. O. J.

Gleiwitz, porosz város, (1895) 24,980 lak.

Glenalmond (ejtsd: glenn-amönd), az Almond völgye (a Tay mellékvize) Perth skót grófságban; itt van a Trinity college, 1847 óta megnyilt a skót püspöki egyház teologiai intézete, az Almond jobb partján, Methven mellett.

Glénard-féle betegség, lényege a hasüri szervek lesülyedésében nyilvánul. A gyomor mélyebben áll s ez a hasnak megtekintésénél abban nyilvánul, hogy a gyomortájék behúzódott. A süllyedt gyomor többnyire tágult is. A gyomor lesülyedését kiséri a belek lesülyedése és a vesék rendellenes mozgékonysága, helyzetváltozása. Kifejezett esetben két oldali vándorvese lehet jelen. A máj és lép lesülyedése is előjöhet, de már ritkábban. A tünetek igen váltakozók; az étvágy csökkent, gyomorfájással járó nyomás, gyakori hányás van jelen. A hiányos bélműködés székrekedéssel váltakozó hasmenésben nyilvánul. Ezen tüneteket általános ideges panaszok, gyors lesoványodás, az arc halványsága stb. egészitik ki. Glénard nagy súlyt helyez a gyomorgödörben a hasi függő ér lüktetésének kitapinthatóságára. Ezen bántalom létrejötténél ok gyanánt a hasi szervek rögzítő szalagainak ellazulása szerepel, amint azt gyakori terhességek, testi megerőltetések, erős fűzés, lesoványodás, hosszas emésztési zavarok váltják ki. A gyógykezelés első sorban a szervek rögzítésére szolgáló haskötő alkalmazásában áll, emellett hízlaló kúra, gimnasztika, a has izomzatának masszálása és villamozása. TAUSZK.

Glenelg, fürdőhely Dél-Ausztrália brit gyarmatban, Adelaide fővárossal vasút (10·4 km.) köti össze, (1891) 3650 lak. Van nagy kikötőpartja és világitótornya, hol a postahajók kikötnek.

Glia, l. *Neuroglia* (XIII. k.).

Glicerin-enyv (gelatina glycerinata), enyves anyag, mely a levegőn is elasztikus marad; ugy állitják elő, hogy 25 sr. finom fehér enyvet ugyanannyi vizben megfőznek és azután főzés közben 50 sr. glicerinnel összekeverik. VÉRT.

Glida, l. *Gléda.*

Glikomin, 5 r. glicerin és 4 r. tojássárga keveréke, melyet égési sebekre használnak.

Glinkit (ásv.), szemcsés mészkőben és talkpalában talált vaskos olivin az Uralból.

Glion, l. *Ilanz* (IX. k.).

Glioxál (glyoxal, difoemil $(CHO)_2$). Az etilenglikolnak aldehidje, mely az etilenglikolnak, alkoholnak vagy az acetaldehidnek salétromsavval való oxidációjakor képződik. A G. amorf tömeg, mely a levegőn szétfolyik, alkoholban és éterben könnyen oldódik. Oldata, a többi aldehidekhez hasonlóan, az ammoniákos ezüstnitrát-oldatból fémezüstöt redukál és nátriumszulfittal kristályos vegyületet alkot. NU.

Globoszferit (ásv.), l. *Szferolit.*

Globularia (növ.), l. *Gubóvirág* (VIII. k.).

Glockendon, nürnbergi művészcsalád a XV. és XVI. sz.-ban. Jelentékenyebb tagjai: 1. *G. Albert* (id.), rézmetsző, szül. 1432 körül. Egy ideig Würzburgban élt. Sokat dolgozott Schongauer nyomán. — 2. *G. Albert* (ifj.), üvegfestő és fametsző, megh. 1543 körül. Nürnbergben dolgozott. — 3. *G. Miklós,* miniátor, megh. 1560. Mise- és imakönyveket díszített miniatürképekkel, melyek főleg élénk színezésükkel tűnnek ki. Az aschaffenburgi és wolfenbütteli könyvtárakban találhatók.

Glogau, *Gross-,* (1895) 21,836 lak.

Glogau *Gusztáv,* német filozofus, megh. baleset következtében, Görögországban tett utazása alkalmával, Laurionban 1895 márc. 22. Megjelent még tőle: Das Vorstadium und die Anfänge der Philosophie (hátrahagyott irataiból nekrologgal együtt kiadta Siebeck, Kiel 1896). V. ö. *Deussen,* Zur Erinnerung an G. G. (u. o. 1895).

Glonoin a. m. nitroglicerin.

Glória, sávolyos kötésű félselyemszövet, melynek lánca organzin, vetése fésüs gyapjufonál. Esernyők bevonására és porköpenyegekhez használják. Olcsóbb minőségű esernyőszövetek vetése pamutfonál, de ez esetben nem G.-nak, hanem *ausztriának* nevezik.

Gloriosa *L.* (növ.), a liliomfélék génusza, három fajjal Ázsia és Afrika tropikus vidékein. A G. superba L. (pompaliliom) Kelet-Indiának és Malabárnak egyik legszebb virága.

Glorioso-szigetek (Isles glorieuses), a franciák birtokában levő kis szigetcsoport a Mozambiki-csatornában, 161 km.-nyire az Ambre-foktól ÉNy. felé.

Glossy *Károly,* német művelődés- és irodalomtörténetiró, szül. Bécsben 1848 márc. 7. Jogot tanult és a bécsi törvényhatóság fogalmazói osztályába lépett, később a bécsi városi könyvtár és történelmi muzeum őre, 1889. igazgatója lett. A Grillparzer-kiállítás a költő századik születésnapján (1891 jan.) az ő műve volt; ő irta a tanulságos és tartalmas katalogust is hozzá. Az 1892. Bécsben rendezett történelmi szini és zenekiállítás szervezésében jelentékenyen közreműködött. Az 1848—1888 c. jubiláris műben ő irta a bécsi községi igazgatás történetét. Ő szerkesztette az 1883. rendezett bécsi történelmi és az 1897. Schubert-kiállítás katalogusát. Munkái: Vier dramatische Spiele über die zweite Türkenbelagerung (a Wiener Neudrucke-ben, 1881), valamint Costenoble Károly L. színész életrajza (Bécs 1887, 2 köt.) és Sauer A.-val kiadta Raimund T. drámai munkáit (2. kiad. u. o. 1891, 3 köt.). A Grillparzer-társaság alapításánál G. az évkönyvük szerkesztője lett (u. o. 1891), amelyekben Grillparzer hozzá intézett leveleit is közli.

Glosszocele, l. *Makroglosszia* (XII. k.).

Glosszométer (gör.) a. m. méhnyelvmérő. A méh nyelve a szarunemű állkapcsok közt foglal helyet. Részei a tulajdonképeni nyelv (lingva), az alsó nyelvajak (labium inferius), a melléknyelvek (paraglossae) és a falók (palpi). Átlagos hossza 6·9 mm., tehát rövidebb mint a darázsoké, miért is a mélyebben fekvő nektáriákból nem képesek a virágnedvet kiszívni. Az a tapasztalat, hogy némely méhek nyelve (p. az amerikaiaké) 8·73 mm., sőt (francia méheké stb.) 9·2 mm. hosszu, arra a gondolatra vezetett: tenyészválogatás útján hosszabb nyelvű fajtákat létesíteni. A hosszabb nyelvű méhek kiválasztására szolgálna a Charton és Legros által szerkesztett G., oly tartány, melynek fenekéről a cukorfolyadék csak több síkban elhelyezett fémszitán át vehető fel. Azok a méhek, melyek a legmagasabban elhelyezett szitáról férnek az édes folyadékhoz, volnának azután tovább tenyésztésre felhasználandók. A G. kuriozum, gyakorlati értéke nincsen. ROD.

Glouvet, *Quesnay de Beaurepaire* (l. o.) irói álneve.

Glöersen *Ole Keresztély,* norvég költő, szül. Kristianiában 1838 ápr. 7. Iskolaigazgató volt (1882-ig) utoljára a krageröi leányiskolában, azután Olaszországba utazott és most szülővárosában él. Regény- és beszélygyüjteményei: Sigurd (1877); En fremmed (1880); Fra mit Friluftslive (1881); Laura (1883); Fra Nord og Syd (1884); Dagligdags (1886); Mindre Fortällinger (1887); Fra jagten og naturen (1892) és På kjörlighedstien (1892).

Glutol, formaldehidgelatin. 500 g. gelatine oldatába 25 csepp formaldehidet cseppentenek és formaldehid-gőzökben megszárítva porítják. Sebekre szórva gyorsan heget alkot, nagyobb sérüléseknél még fedőkötést is alkalmaznak. SCH—R.

Glücksbrunni barlang, l. *Altenstein* (I. k.).

Glückstadt, porosz város, (1895) 6214 lak.

Glümer *Adolf,* porosz tábornok, megh. Freiburgban (Breisgau) 1896 jan. 3.

Glycerin és összetételeit l. *Glicerin* (VIII. k.).

Glyconeus, l. *Glikoni vers* (VIII. k.).

Glykon, görög szobrász Athénből, aki valószinüleg Kr. e. az I. sz.-ban élt. Tőle van a farnesei Herakles óriási szobra, melyet Caracalla császársága idején hoztak Rómába és később a nevezett császár thermáiban találtak meg. Egy másik szobrának csupán talapzata maradt meg, rajta a művésznek bevésett nevével. V. ö. *Raoul-Rochette,* Lettre à M. Schorn (75. old.). Volt különben egy ilyen nevü metsző is. V. ö. *Clarac,* Description des antiquités du Musée Royal (420. old.). L. M.

Glyoxal, l. *Glioxál.*

Gm., *Gmel.,* természetrajzi nevek mellett *Gmelin* János György (VIII. k.) nevének rövidítése.

Gmelin-féle só a. m. vörös vérlúgsó.

Gmünd, *Schwäbisch-G.,* (1895) 17,282 lak.

Gnadau, herrnhuti telep (1767 óta) Magdeburg porosz kormányzóság Kalbe kerületében, a lipcse—vittenbergai porosz államvasút mellett, van egy leánynevelő és tápintézete, tanitóképző intézete, nyomdája és könyvkereskedése, melyben a testvérközségek iratait nyomják és kiadják, süteménygyár (G.-i perecek), (1890) 569 lak.

Gnade *Antal,* l. *Zrinyi* (XVI. k., 1183.).

Gnedics, l. *Gnjedics* (VIII. k.).

Gneist *Rudolf Henrik Ármin Frigyes,* német jogtudós és politikus, megh. Berlinben 1895 jul. 22-én. Irataiból említendő még: Die nationale Rechtsidee von den Ständen und das preussische Dreiklassenwahlsystem (Berlin 1894) és Die verfassungsmässige Stellung des preussischen Ge-

samtministeriums (u. o. 1895). V. ö. *Gierke*, Rudolf von G., Gedächtnisrede (Berlin 1896).

Gnesen, porosz város, (1895) 20,489 lakossal. III. Frigyes császár szobrát (Müschtől) 1895-ben leplezték le.

Gniezno, l. *Gnesen* (VIII. k.).

Gnoseologia, l. *Ismerettan* (IX. k.).

Goa-por, l. *Krizarobin* (XI. k.).

Gobbi *Alajos* negyedszázados tanári működését a nemzeti zenede 1897 febr. 10. fényesen megülte; ugyanekkor megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Gobel (Göbel) *Ker. János József*, párisi alkotmányos püspök, szül. Thannban (Felső-Elzász) 1727 szept. 1., megh. 1794 ápr. 13. A római német kollégiumban nevelkedett, 1772. pruntruti kanonok és a baseli püspök helyettese egyházmegyéje francia részében. A belforti papság 1789. az États générauxba küldte, ahol annyira megbarátkozott az alkotmányos eszmékkel, hogy a nemzeti gyűlés a három új püspökséget, u. m. a párisit, felsőmarneit és felsőrajnait reá ruházta. Párisban lakott és 1793-ban 14 papjával együtt kilépett az egyház kötelékéből, mind a mellett elfogták és lefejezték.

Göbi *Imrét* 1896. a budapesti evang. főgimnázium igazgatójává választották.

Goch, porosz város, (1895) 7826 lak.

Goczalkowitz (ejtsd: gocsalkovic), fürdőhely Oppeln porosz kerület plessi járásában, (1890) 1314 lakossal.

Godard *Benjamin Lajos Pál*, francia zeneszerző, megh. Cannesban 1895 jan. 11. Hátrahagyott dalművét: La vivandière-t nagy sikerrel adták elő 1895. Párisban és Nizzában.

Goddard (ejtsd: godár) *Arabella*, francia zongoraművésznő, szül. St. Malo melletti St. Servansban 1836 jan. 12. Kalkbrenner Párisban és Anderson meg Thalberg Londonban képezték ki, 1855. már sikerrel hangversenyezett Berlinben, Lipcsében, Párisban. 1859. Davison W. J. (megh. 1885 márc. 24.) neje lett, ki mint a Times zenekritikusa és a Musical World szerkesztője, azon helyzetben volt, hogy neje hírnevét terjeszthesse és képességét elismertesse. 1873—76. hangversenyutat tett Kelet-Indiába, Ausztráliába és Észak-Amerikába.

Gode (Frau G., Gaude), misztikus lény, valószínűen azonos *Berchta*-val (III. k.).

Godin (ejtsd: godenñ) *Gyula*, francia jogtudós és államférfi, szül. 1844. Jogot végzett s azután ügyvédi irodát nyitott. A mellett kiadta a Droit criminelt magyarázatos jegyzetekkel. Miután egy ideig mint biró is működött, 1891. az Inde départementban köztársasági programmal a szenátusba választották. 1898 szept. a közmunkák miniszterré lett a Brisson-kabinetben, miután elődje, Tillaye, a Dreyfus-pört ellenezte. Ugyanezen évben, okt. 25. az egész kabinettel visszalépett. M. L.

Godin, álnév, l. *Linz* Amália (XI. k.).

Godmanchester, l. *Huntingdon* (IX. k.).

Godwin *Mary*, családi nevén *Wollstonecraft*, angol írónő, *G. Vilmos* (VIII. k.) neje, szül. 1759 ápr. 27., megh. 1797 szept. 10. Nem sok nevelésben részesült; testvérével tanintézetet nyitott, majd beutazta Portugáliát, Franciaországot és Norvégiát; Vindication of the rights of women című munkájával (London 1792, új kiad. 1890) és hasonló irataival a nőemancipáció előharcosa lett. Irt több regényt is: Posthumous works (4 köt., u. o. 1798). Életrajzát Mrs. Pennel irta meg (u. o. 1885). Leánya *G. Mary*, szül. 1797 aug. 30., megh. 1851 febr. 1-én. 1816. Shelley költő neje lett. Irt több regényt, u. m.: Frankenstein (1814); Valperga (1823); Rambles in Italy and Germany (1835—40) stb. V. ö. *Marschall*, Life and letters of Shelley M. W. (London 1889); *Rossetti*, Lucy Madox, Mrs. Shelley (u. o. 1890).

Goëss *Lipót* gróf, szül. 1848 okt. 28. Tanulmányai befejeztével a közigazgatási pályára lépett és Stiriában, majd pedig Karintiában működött mint kerületi főnök. Azután a grazi helytartóság keblébe került és fokról-fokra emelkedve, Salzburg hercegség helytartója lett, 1896. pedig Trieszt és az osztrák tengerpart helytartójává tették, ahol azonban az olasz autonomistáknak éppen oly kevéssé tudott imponálni, mint elődei. Graz mellett két szép uradalma van: Ligist és Premstätten; neje, Thurn-Valsassina Marianne grófnő révén pedig Karintiában is nagybirtokos.

Goethe *János Farkasnak*, a németek legnagyobb költőjének másfél százados születési évfordulóját 1899 aug. 28. Németországban megünnepelték. Az ünnepek középpontja mégis a M. m. Frankfurt, G. szülővárosa volt, hol a G.-hét aug. 21. kezdődött s aug. 28-án ért véget. Újabban *Bielschowsky* Albert irta meg életrajzát (2 köt., München 1898).

Goethe-alap, 1849. Goethe születésének 100-ik évfordulójakor alapíttatott Drezdában azon céllal, hogy minden második évben 3000 márkás tiszteletdíjat kapjon bizonyos művészi szakon (költészet, festészet, szobrászat, zene stb.) a legjobb munka.

Goethe-szoba (Elischer-féle Goethe-gyüjtemény a m. t. akadémiában). Az 1848/49-iki szabadságharcot követő években, weimari és lipcsei összeköttetései alapján *Elischer* Boldizsár (l. o.) pesti ügyvéd *Goethe* műveinek tanulmányozásához, munkáinak s reá vonatkozó kiadványok s ereklyéknek gyüjtéséhez fogott. Ezt majdnem egy félszázadig folytatva, fáradság és anyagi áldozat árán gyarapítva, gyüjteménye Elischer Boldizsárnak elhalálozása idején az ország határain kivül is ismert és nagybecsü, terjedelmes, szép irodalmi és közművelődési nevezetességnek volt mondható. A gyüjtemény osztatlan megtartását s tovább fejlesztését szivén hordva, végrendeletében azt *Elischer* Gyula budapesti tanár főorvos öcscsére hagyta, mint aki kívánságait legjobban ismerte. Utóbbi nagybátyja szándékának ugy vélt legjobban megfelelni, ha a gyüjteményt, a *hazának megtartva*, elhelyezését a tárgyhoz méltóan egyik honi közművelődési intézményre bizza. Erre mint legalkalmasabb a m. t. akadémia kinálkozott, melynek igazgatósága a becses gyüjteményt — könyvtárának kiegészítő részeként — palotájának egyik földszintes termében célszerüen és díszesen helyezte el és katalogussal ellátta.

A gyüjteményt teszik: 1. Goethe-kéziratok (34 szám) és arcképmások (233 szám). 2. Goethe *kor-*

társainak kéziratai (144 szám) és arcképei (157 szám). 3. Goethe műveinek kiadásai (a legelső kiadványtól az utolsó években megjelentig, első nyomások, képes és díszes példányok) és ezekre vonatkozó irodalmi termékek s ujságok (összesen 2500 db.). 4. Goethére vonatkozó zeneszerzemények (336 db.). 5. Emlékérem-gyüjtemény (22 db.) és 6. Goethére vonatkozó képgyüjtemény (673 db.). Ezeket kibővíti még Elischer Gyula tulajdona: *Goethe-ereklyegyüjtemény* (Goethe hajfürtje, pohara, számos kézi rajza és metszete), nemkülönben Goethe-mellszobrok, a Juno-Lodovisi szobra s végre a *Balló* E. tanár által megfestett arcképe bold. *Elischer* Boldizsárnak. Ezen örök időre «*Elischer*-féle Goethe-gyüjtemény»-nek nevezendő intézményt 1896 jun. 4. *Wlassics* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ünnepélyesen nyitotta meg, s azóta a nagy közönségnek megtekintés s tanulmányozás céljából (hetenkint háromszor díjmentesen) rendelkezésre áll.

Goethit, l. *Göthit* (VIII. k.).

Goetz *Tivadar*, német festő, l. *Götz* (4., VIII. k.).

Goetze, l. *Götze* (VIII. k.).

Goeverneur *János Jakab Antal*, németalföldi iró, szül. Hoevelakenban (Gelderland) 1809 febr. 14., megh. Groningenben 1889 febr. Álneve: Jan de Rymer; sok humoros költeményt irt és sokat fordított németből. Nagyon elterjedtek gyermekeknek való történetei, ifjusági elbeszélés- és mesegyüjteményei. Az 1882-ig általa szerkesztett De Huisvriend c. folyóirat 40 éven át a legkedveltebb mulattató olvasmány volt Németalföldön.

Gohfeld, falu Minden porosz kerületben, (1895) 5041 lak., szivar-, kénsav- és mesterséges trágyagyártással; gőzmalommal.

Goiorani *Ciro*, olasz költő és iró, szül. Pesciában, Lucca mellett 1834 jan. 21-én. 1875 óta mint tanügyi főtanácsos él Perugia tartományban (Perugia). A politikai mozgalmakban való részvétele miatt már tanuló korában kénytelen volt az országot elhagynia, később Torinóban tanult jogot, de innen is kiutasíttatván, Svájcba ment, majd ismét hazájába térve, több gimnáziumban tanított. Műveit szociáldemokratikus szellem lengi át; megemlítjük a következőket: L'apoteosi del lavoro (Bellinzona 1855); Il guido d'angoscia (Genf 1857); Il cigno morente (San-Remo 1862); I quietisti della politica (óda, 1862); Martirio e speranza (jambusokban irt versek, u. o. 1863); Canzone a Dante (u. o. 1865); La letteratura educatrice (Cagliari 1865) stb.

Golaw *Salamon*, álnév, l. *Logau* (XI. k.).

Golden, újabban alapított város a kanadai Brit-Kolumbia Cootenay nevü járásában, 500 km.-nyire Vancouvertől a Kolumbia jobb partján, a kanadai Pacific-vasút mellett, arany- és ezüstbányákkal.

Goldenthal *Jakab*, osztrák orientalista, szül. Brodyban 1815., meghalt Bécsben 1868 dec. 27. Egyetemi tanár volt Bécsben és számos dolgozatot irt a bécsi tudományos akadémia Sitzungsbericht-jeibe. Ez akadémiának levelező tagja is volt. Kiadta: Algazzali Meisan al-Almal-ját (Lipcse 1839); az Averroes-tól való Aristoteles Rhetorikájához készült kommentár Todrosi-készítette héber átdolgozását (u. o. 1842); Nisszim ben Jakab Clavis talmudica-ját (Bécs 1874). Egyéb művei: Rieti und Marini, oder Dante und Ovid in hebräischer Umkleidung (u. o. 1851); Arabische Grammatik in hebräischer Sprache (u. o. 1857); Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache (u. o. 1865). Magyarul: *Az izraeliták fohászkodásai az év minden napjaira*, ford. *Schwarz* Márton (Bécs 1861).

Goldf., természetrajzi nevek mellett *Goldfuss* György Ágost (VIII. k.) nevének rövidítése.

Goldis *János*, papi nevén *József*, az aradi gör. kel. román egyházmegye püspöke, szül. Székudvaron (Arad) 1836 febr. 29-én. Gimnáziumi tanulmányait Aradon végezte, további kiképeztetését a teologiából Aradon, a jogit Debrecenben, a nyelvészetit Budapesten nyerte. Nyilvános működését a politikai pályán kezdte meg, mint Arad vármegye első aljegyzője 1869-ig, mikor is Saguna András érsek-metropolita rábeszélésére felvétette magát a papi rendbe és ez időtől fogva mint püspöki titkár, teologiai tanár, előadó szentszéki ülnök és a Lumina cimü egyházi s iskolai lap szerkesztője működött 1873-ig, mikor az aradi kir. főgimnázium rendes tanárává nevezték ki; 1892. az Aradon tartott román egyházmegyei zsinat püspöki helynökké választotta a nagyváradi görög-keleti konzisztoriumhoz. A román irodalommal korán kezdett foglalkozni; folytonosan ugy a román, mint a magyar lapokban közérdekü cikkeket és tudományos értekezéseket. A román nyelv latinságáról magyarul és németül kiadott füzeteért a bukaresti akadémia 1882-ben levelező tagjául választotta. Ugyancsak volt a metropolitai konzisztoriumnak, tagja az arad-egyházmegyei zsinatnak és a román nemzeti kongresszusnak. 1896. szabadelvü programmal választották meg képviselővé. 1899 jun. az aradi gör. kel. román egyházmegyei zsinat püspökké választotta; a választást a király jun. 22. megerősítette, hivatalába aug. 1. iktatták be. Szept. 28. a főrendiház tagjai közé iktatták.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM Könyvtár

Goldmark *Károly*, 1896 okt. 5. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. 1897 febr. 21. személyesen dirigálta a budapesti operaházban Sába királynője cimü darabjának századik jubiláris előadását. Legújabb dalművei: A házi tücsök (Dickens kis regénye után, ford. Ábrányi Emil. 1896 okt. 4. került szinre a budapesti operában); A hadi fogoly (szövegét irta Schlicht Ernő, ford. Radó Antal; 1899 ápr. 6. adták a budapesti operában). 1899 nyarán Götz von Berlichingen cimü új dalművön dolgozott Gmundenban, nov. pedig Merlin operájának teljesen átdolgozott partiturájá nyujtotta be a bécsi udvari operánál. K—Y.

Goldschmidt, 1. *Hermann*, német csillagász, szül. majnai Frankfurtban 1802 jun. 17., megh. Fontainebleauban 1866 szept. 10. Előbb atyjának kereskedelmi üzletében foglalkozott, később festő lett és 1847-től csillagászattal foglalkozott, különösen a Mars és Jupiter közötti apró bolygókkal, melyek közül rövid idő alatt 14 újat fedezett fel. Azonkivül a változó csillagokat, 1858. a nagy Donati-féle üstököst észlelte és 1860 jul. 10. a teljes napfogyatkozást figyelte meg Vittoriában. H. Á.

2. *G. Levin*, német jogtudós, megh. Wilhelmshöhében 1897 jul. 16.

Goldzieher *Vilmos* 1895 máj. 3. megkapta az egyetemi nyilvános rendkivüli tanári címet.

Goldziher *Ignácot* 1894. kinevezték a budapesti tud. egyetemen a sémi filologia címzetes nyilvános rendes tanárává. 1897 óta a szentpétervári akadémia külföldi tagja. Újabban megjelent tőle: *A történetirás az arab irodalomban* (Budapest 1895); Abhandlungen zur arabischen Philologie (2 köt., Lejda 1897—99).

Golesco, 1. *István*, román politikus, szül. 1809., megh. 1874 szept. 8. Eleintén hadi szolgálatba lépett, később több magas polgári hivatalt viselt. Résztvett az 1848-iki forradalomban és mint száműzött Franciaországba ment. Hazatérve képviselőnek választották és később a pénzügyi ellenőrző bizottság elnöke lett. Károly fejedelem trónraléptekor 1867—68-ig miniszterelnök volt.

2. *G. Miklós*, román államférfiu, az előbbinek öcscse, szül. Campu-Longu-ban 1810., megh. 1878. A hadseregbe lépett és ezredesi rangra küzdötte fel magát, egyúttal Ghika Sándor hadsegéde lett. A román forradalom kitörése után 1848. kiváló szerepet játszott és néhány hónapig ő intézte a fejedelemség összes ügyeit. Miután az orosz-török hadak az országot elfoglalták, Párisba menekült. Visszatérve 1857 jul. Romániába, Bukarest nagy szótöbbséggel beválasztotta az ideiglenes divánba, mely okt. 21. a két dunai fejedelemség egyesülését mondta ki, e gyülés alelnökévé választotta és később külügyminiszterré neveztetett ki, midőn Cuzát másodszor fejedelemmé választották. 1860. hadügyminiszter lett, de egy év mulva lemondott, mert nem pártolta a fejedelem politikáját és az ellenzékhez csatlakozott. 1866. ő volt azon összeesküvők feje, kik Cuzát (febr. 23.) fejedelemségétől megfosztották és az ideiglenes kormány elnöke lett. 1868 máj. 12. Károly fejedelem külügyminiszterré és miniszterelnökké nevezte ki és megbizta a zsidóüldözés elnyomásával; nov. elbocsátották és ekkor a szenátus elnöke lett. G. a túlzó nemzeti párthoz tartozott, mely oda törekedett, hogy az összes románok egy állammá egyesüljenek. Károly fejedelemmel nem lévén megelégedve, több bojárral megkisérlette Plojestiben a köztársaságot kihirdetni (1870); elfogták, de okt. 29. az esküdtek felmentették.

3. *G. Sándor György*, az előbbiek rokona, szül. Bukarestben 1819., megh. 1881. Hosszu ideig külföldön tartózkodott és rövid idő alatt hazájában mint mérnök nagy hirnevet szerzett. Ő is élénken résztvett hazája politikai mozgalmaiban, az 1848-iki forradalomba bekeveredve, szintén Párisba menekült. De l'abolition du servage dans les principautés danubiennes (1856) c. műve széles körben terjeszté hirét. 1857. visszatért hazájába és a diván tagja lett.

Golf (ejtsd: golf), Skóciában már a XVII. sz. óta kedvelt labdajáték. A két játékos célja egy 120 g.-os guttaperka-labdát egy lyukból a másikba ütni. Akinek ez a legkevesebb ütéssel sikerül, az a nyertes. A lyukak száma rendszerint 18, melyek körben, egymástól meglehetős távol vannak. V. ö. *Clark*, Golf, a royal ancient game (új kiad. London 1892); *Simpson*, The art of golfing (2. kiad. 1892); *Hutchinson*, Hints on the game of G. (6. kiadás 1891). — *G.* (franc. *golfe*) a. m. tengeröböl.

Golf-áramlat (Florida-áramlat), az Atlanti-oceán déli egyenlítői áramlata az egyenlítőmelléki tengerek meleg vizét behurcolja a Kis-Antillákon keresztül a Karaibi-tengerbe, sőt a passzát-szelek nyomása ezt a meleg vizet beszorítja egészen a Mexikói-öblölbe, ahonnan azután G. név alatt (magyarul *öböl-áramlat*) Florida déli csúcsát megkerülve, északnak fordul és kilép az Atlanti-oceánra. Floridánál sebessége óriási nagy, másodpercenkint $1-1^1/_2-2$ m. (Duna középsebessége Budapestnél mintegy 0·8 m.). Ezután nagyjában Amerika partjait követve, keletre fordul. Alig, hogy Floridán túl az Atlanti-oceán nyilt vizére jutott, egyesül az északi egyenlítői áramlattal, amit itt *Antilla-áramlatnak* neveznek, de ennek vize közelről sem olyan meleg, mint a G.-é, hisz New-York szélességében még mindig meg lehet őket különböztetni 2—3° hőmérsékkülönbségüknél fogva. Itt ugyanis az amerikai kontinens partján dél felé tart a jéghideg vizű Salvador-áramlat; mindjárt tőle keletre a G. meleg vizébe jut a hajó, amely azt északkelet felé sodorja s aztán az Antilla-áramlatnak valamivel hűsebb vize következik. Ha a szelek a G. nedves és meleg levegőjét a Salvador-áramlat fölé viszik, akkor lepik el az ismeretes sűrű ködök Amerika keleti partjait. A G. az Azovi-szigetektől északra ketté ágazik. Egyik ága délnek fordul a Kanári-szigetek közé, hogy pótolja ezeknek a tengereknek az észak-egyenlítői áramlat által elhurcolt vizeit. A másik fele északnak fordul s Irország, Skócia és Norvégia partjain végig csak az Északi Jegestengerben, a Spitzbergák körül fordul keletnek, majd délnek. Ettől az azovi nagy szétágazástól északra szintén van egy kisebb kiágazása, amely Izland déli partjainál keletre fordul s a dél felé tartó Grönland-áramlattal párhuzamosan fut vissza délnek, hogy önmagába visszatérő körfutását befejezze. Maga a G., továbbá a Kanári-áramlat és az észak-egyenlítői áramlat az u. n. *Sargassum-tengert* zárják körül, ahol a vizet ilyen nagyobb mozgások nem mozdítják el s ennélfogva az Antillák partjairól elszaggatott növényzet összeverődik és sűrün borítja a tenger színét. Különösen a *Sargassum bacciferum* lepi el nagy tömegben a nyugatindiai szigetek partjait s ezt ragadják el a viharok és áramlatok, ki az áramlatok közötti nyugodtabb tengerre, ahol aztán ezek a növények elsülyednek.

A G.-nak az a része, amely Európa nyugati partjait öntözi, egész kontinensünk klimájára nézve elhatározó befolyásu. Mint egy óriási vizfűtés, meleggel látja el Irország, Anglia és Norvégia partvidékeit s ez az oka, hogy az Északi-foknál 71° É. sz. alatt a tengerviz hőmérséke januáriusban 3·2°, mig a sokkal délebbre fekvő Finn- és Botteni-öblök befagynak. Anglia délnyugati partjain az agave és a narancs a szabad ég alatt tenyész, de a szőllő nem érik meg, mert a nyár nem elég meleg. A G. Nyugat-India partjairól teméntelen növénytörmeléket, fatörzseket és gyümölcsöket szállít fel Izland, Grönland és a Spitzbergák partjaira. CHOLNOKY.

Irodalom. Kohl, Geschichte des Golfstroms und seiner Erforschung, Bréma 1868; Petermann cikke, Geographische Mittheilungen, 1870. évf. 201—244. l.; Findlay, Memoir of the North Atlantic Ocean, 369—405. l., 3. kiad

1873; Report of the U. S. Coast Survey, 1866; Wind and current-charts of the British admiralty, 1873; Currents and surface temperature of the North Atlantic Ocean, 1872; Knor, The Golf Stream, Washington 1872; Croll értekezései, Philosophical Magazine 1870—74., Geological Magazine 1869, Nature 1874. évf.: Thomson, Depths of the sea, 2. kiad. London 1874; u. a., The Atlantic, 2 köt., u. o. 1877; Carpenter cikke, Proceedings of the Royal Geogr. Society, 1874. évf., 18. köt. 393—407. l.; Klöden cikke, Zeitschrift für Erdkunde, 1878. évf.; Hoffmann, Zur Mechanik der Meeresströmungen an der Oberfläche der Ocenea, Berlin 1884.

Góliátbogár (állat, Goliathus giganteus Lam.), a lemezescsápu bogarak családjába tartozó, Felső-Guineában élő bogárfaj. 9 cm. hosszura is megnő; fekete szinü, helyenként fehéren diszitve; a hím bizzar formáju homlokdiszszel.

Gollnow, porosz város, (1895) 8179 lak.

Golovcsin (Holowczin), falu Mohilev orosz kormányzóság ilyennevü kerületében a Babics folyó mellett 1000 lak. Itt győzte le utoljára XII. Károly svéd király a Mencsikov alatt álló oroszokat 1708 jul. 10.

Goltermann *György*, német gordonkaművész, megh. Majna-Frankfurtban 1898 dec. 29.

Goltz *Colmar* báró, német katonai iró, 1895. kilépett a török szolgálatból és 1896 jan. 1. az 5-ik porosz gyaloghadtest parancsnoka lett O. m. Frankfurtban. 1896 máj. a porosz műszaki és utászcsapatok és várak főfelügyelőjévé nevezték ki. Művei: Ein Ausflug nach Macedonien (Berlin 1894); Kriegführung, kurze Lehre ihrer wichtigsten Grundsätze und Formen (u. o. 1896); Der thessalische Krieg und die türkische Armee (u. o. 1898). Török nyelven több rendbeli katonai munkát irt.

Goluchowski *Agenor* gróf, 1895 máj. 16. óta osztrák-magyar külügyminiszter, v. b. t. tanácsos. Mindjárt első beszédével (jun. 9.) megnyerte a delegációk bizalmát. Zsinórmértékül a hármas szövetség fentartását tekinti, melynek megszilárditása érdekében 1896 márc. Berlinbe is ellátogatott. Ugyanekkor megkapta az aranygyapjasrendet, egy év mulva a Szt.-István-rend nagykeresztjét. Az 1897. delegációban Aramař panszláv követeléseit visszautasitá, amint közhiedelem szerint a Badeni-kabinet erőszakos rendelkezéseit sem helyeselte. 1898 máj. Pergelt osztrák delegátus beszédjére reflektálva, kijelentette ugyan, hogy az alkotmány értelmében nem rendelkezik móddal és eszközzel, hogy az osztrák belügyekre befolyást gyakoroljon, másrészt azonban nem tagadta, hogy az osztrák sivár állapotokat mélyen sajnálja. A Thun gróf és Széll Kálmán által, a vám- és kereskedelmi szerződés megujitása végett folytatott alkudozásokban (1899 máj.) a király majdnem naponta kikérte G. tanácsát. A Thun-kabinet bukását a cseh képviselők G. befolyására vezették vissza, amiért is a birodalmi gyülésen (1899 okt.) hevesen megtámadták. M. L.

Golz *Gusztáv*, porosz tábornok, 1897 ápr. 3. megvált a porosz műszaki és utász csapatok és várak főfelügyelői állásától.

Gombasejt (növ.), l. *Hifa* (IX. k.).

Gomberto-emelet, l. *Harmadkor* (VIII. köt. 689. old.).

Gombostűpénz, azon évi pénzösszeg, melyet a férj nejének ruházatra, piperére és fehérnemüre fizet. Ez eredetileg német szokás majdnem minden civilizált népnél, főleg az előkelő körökben van elterjedve. Eredete visszavihető azon korszakra, midőn a férfi a nőt szüleitől vásárolta. A középkorban a G. fizetésével nagyon fényűzők voltak. Néhány európai országban a jobbágyok kötelesek voltak a földesurok megnősülése esetén, nejének G. címen bizonyos évi járandóságot megszavazni. Nálunk is nagy szerepet játszott a középkori nemesi háztartásban. (V. ö. *Radvánszky*, Régi magyar háztartás.) A jelenkorban a G. többnyire az az évi összeg, melyet a férjezett nő saját szüleitől kap személyes szükségleteinek födözésére.

Gombos-vajszkai ármentesitő társulat, alakult 1878. Bogojeva székhelylyel oly célból, hogy a Duna és Zsiva balpartján, Gombos, Kupuszina és Vajszka között levő mély területet az árvizektől mentesitse s róla a belső vizeket levezesse. Árterének nagysága 16,500 hold; védő töltéseinek hosszusága 20,810 m. A belső vizeket 73,100 m. hosszu csatornahálózat, 1 zsilip és 1 gőzszivattyutelep vezeti le. 1895. évig befektetett épités tőkéje 383,676 frt. BGD.

Gomel, orosz város, (1897) 36,846 lak.

Gomes *Leal* (Antonio Duarte), portugál költő, szül. Lisszabonban 1848 jun. 6. Korán jelét adta költői tehetségének és Cloridades do sul; A Canalha; O Antechristo; A traicão, carta a el Rei D. Luiz (1881); Hereje (1881); O renegado (1881); A Orgia; Troca Inglaterra (1891) lendületes költeményeivel csakhamar megnyerte a nagy közönség tetszését. Néhány politikai tartalmu költeménye miatt perbe fogták és fogságra itélték, de ez még növelte népszerüségét. Az O Seculo köztársasági lapnak egyik szerkesztője.

Gomnec vára, Császmától nyugatra a mai Bosiljevo helyén állott Belovár-Kőrös vármegyében. Eredetileg a zágrábi püspökségé volt. 1386. egy ideig itt voltak elcsukva a fogoly királynék. 1387. a Horváthy-párttól ostrommal foglalták el Zsigmond király hivei. V. ö. *Csánki*, Kőrös vármegye (114). KAR.

Gomolyos csemete. Ha a fiatal csemetét elültetés céljából ugy szedjük ki a földből, hogy a talajnak a gyökereket magába záró része rajta marad, a csemetét *gomolyosnak* nevezzük. Különösen akkor ajánlatos a csemetéknek ilyen kiszedése, ha azok elszegényedett vagy köves talajba lesznek átültetve, ahol a rajtuk levő földgomoly megfogamzásukat elősegíti. G.-k nevelésénél *gyéren* vetik el a fák magjait, hogy azokat aztán egyenkint akadály nélkül szedhessék ki. A G.-k kiszedésére egy nyéllel ellátott hengeralaku ásót — csemetefurót — használnak, mely a csemetét közbefogja s azt gomolyostul szedi ki. VDS.

Gomutus *Spreng.* (növ.), l. *Cukorpálma*.

Goncourt *Ödön*, francia iró, megh. Champrosayban (Seine-et-Oise) 1896 jul. 16. Megjelent még tőle 1896. L'art japonais du XVIII. siècle. Hokousai, továbbá a Journal des G. utolsó, kilencedik kötete. L. még *Francia irodalom*.

Gonda *Béla* 1895. miniszteri osztálytanácsos nak nevezték ki. 1896—97-ben a Vaskapuszabályozás körül szerzett érdemeiért megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet, az olasz korona-rend lo. vagkeresztjét, a román korona-, a szerb Takovo-

a montenegrói Danilo- és a szász Albert-rend tiszti keresztjét. Ugyanez időben a magyar hajózási egyesület tiszteleti tagjává választotta. 1896. megbizást kapott a külföldi kikötők tanulmányozására, majd a Budapesten létesítendő nagyobb szabásu kereskedelmi kikötő tervezésére. 1871 óta számos szakcikket irt nemcsak a hazai, hanem a külföldi lapokban is. Szerkeszti a *Müszaki Hetilapot* (előbb Gazdasági Mérnök) és a *Magyar Hajózást*. Önálló főbb müvei: *Épitési tanácsadó* (1878, 2. kiad. 1889); *Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása* (1892, magyar és francia nyelven, ugyanez tetemesen bővített 2. kiadásban 100 képpel magyar, francia és német nyelven 1896); *Vásárhelyi Pál élete és müvei* (1894); *A magyar hajózás* (100 képpel, magyar és német nyelven, 1899).

Gondola *János*, l. *Gundula*.

Gondoliera (olasz), sajka-dal, mint a *barcarola* (II. köt.), melyet a velencei, nápolyi stb. gondolások énekelnek.

Gondvana, l. *Gonda-nép* (VIII. k.).

Gonje, Kelet-Indiában nádból font zsák, melybe fűszert csomagolnak.

Gonokorizmus (görög), az állatok és növények nemi különbsége, ellentétben a hermafroditizmussal.

Gonse (ejtsd: gonz) *Lajos*, francia mütörténetiró, szül. Párisban 1846 nov. 16. Mint mükritikus Notes d'un voyage dans le centre et le midi de la France (Rouen 1868) c. levélgyüjteményével és a Nouvelliste de Rouen c. folyóiratba irott cikkeivel lépett föl. Később a Moniteur universel szerkesztőségébe lépett. 1872. a Gazette des Beaux-Arts munkatársa, 1875. pedig főszerkesztője volt és ebben az állásban 1893-ig maradt. Müvei: L'oeuvre de Jules Jacquemart (Páris 1876); Eugène Fromentin, peintre et écrivain (1880); L'art japonais (2 köt., 1883); L'art gothique (1891); La sculpture et la gravure au XIX. siècle (1893); La sculpture française depuis le XV. siècle (1895).

Gonycipoda *H. Woodw.* (állat), a négyszögü rákok (Catometopidas) családjába tartozó kövesült rövidfarku tengeri ráknem, amely az angolországi és a Kolozsvár környéki eocénkoru képződményekből ismeretes. Csakis Magyarországból a szucsági (Kolozs) felső-durvamészből ismeretes a *G. Transsilvanica* Bittn. LŐRENT.

Gonzalez y Dias Tunon *Zefirin*, spanyol iró, megh. Madridban 1894 nov. 29.

Gonzenbach *Ágost*, svájci politikus és történetiró, szül. St. Gallenben 1808 máj. 16., megh. Bernben 1887 szept. 29. Hofwylben a Fellenberg-féle intézetben nevelkedett, a jogot pedig Baselben és Jenában végezte. 1833. St. Gallenben államügyész, a nagy tanács tagja és kantonjának másodkövete, 1834. pedig a szövetség államtitkára lett. E hivatalt 13 éven át viselte, miglen az 1847-iki választások alkalmával, konzervativ magatartása miatt, elejtették. 1850—75. tagja volt a berni nagytanácsnak, 1854—75. pedig a svájci nemzettanácsnak, ahol a konzervativ párthoz tartozott. A baseli egyetem tiszteletbeli doktorává nevezte ki 1885. Nagyszámu politikai és történeti müvei közül különösen megemlitendők: Über die Handelsverhältnisse zwischen der Schweiz und den deutschen Zollvereinstaaten im J. 1840 (Luzern 1840); Darstellung der Handelsverhältnisse zwischen der Schweiz und Österreich in den Jahren 1840 und 1843 (Bern 1847); Leben und Wirken des gewesenen eidgenössischen Kanzlers Markus Mousson (Berner Taschenbuch 1864); Der 10. August 1792 (1866); Rückblicke auf die Lostrennung der schweizerischen Eidgenossenschaft vom Reichsverband durch den Friedenskongress von Münster und Osnabrück (Jahrbuch für schweizerische Geschichte-ben, 1885). Fő müve: Der General Hans Ludwig von Erlach von Castelen (Bern 1880—82, 3 köt.). TH. GY.

Goode (ejtsd: gudd) *György*, amerikai ichtiologus, szül. New-Albanyben (Indiana) 1851 febr. 13-án. 1871. a Wesleyan College muzeumánál nyert alkalmazást, 1873. Smithsonian Institutba került, hol 1874 óta a halászati osztály vezetője. 1880. a berlini halászati kiállításon mint az Egyesült-Államok biztosa vett részt és 1883. ugyanilyen minőségben Londonba küldetett. 1887. halászati biztossá nevezték ki az Egyesült-Államok részére. Müvei: Game fishes of the United States (1879); Catalogue of the fishes of the Bermudes (1876); American fisheries: a history of the Menhaden (1880); Materials for a history of the american Mackerel fishery (1882); The natural history of the Bermudas Islands (1882); A review of the fishing industries of the United States (1883); The fisheries of the United States (1883); American fishes (1888).

Goodman (ejtsd: gudmen) *Valter*, angol festő és iró, szül. Londonban 1838 máj. 11. A londoni müvészeti akadémián képezte ki magát, beutazta Franciaországot, Belgiumot, Németországot és Svájcot, 1864. pedig Nyugat-Indiába ment. Öt évig tartózkodott Kubában, festett, tudósításokat irt a New York Heraldnak és útirajzait kiadta Un viajo al estranjero cimen. Politikai szereplése miatt 1869. menekülni volt kénytelen, elment Puerto Ricóba, Jamaikába, Haitiba, az Egyesült-Államokba, majd visszatért hazájába és ismét a festészetnek és irodalomnak szentelhette magát. Először az All the year round c. folyóiratba irt cikkei The pearl of the Antilles cimen összegyüjtve is megjelentek (1873).

Good-Templars (The independent Order of G., *Guttempler*), a szabadkőmüves-páholyok módjára szervezett szigoru és következetes mértékletességi egyesület. Tagjaitól halálukig a szeszes italok élvezetéről való lemondását követeli, megtiltja nekik ilyenek gyártását, eladását, v. más személyek részére való kiszolgáltatását s törekvése, hogy állami törvények tiltsák meg bárminemü szeszes ital előállítását és eladását. Kivételt tesz az úrvacsoránál használt bor és az orvostól előirt szesz, de minden nagypáholy megtilthatja részegitő gyógyszerek élvezetét is. A rend különbséget nem tesz vallás és politikai elv tekintetében, de alapja a kereszténi emberszeretet. A rend jelvénye egy földgömb, melynek egyenlítőjén egy szalagon I. O. G. T. betük láthatók. Jelszavuk: Terünk az egész világ (Our field is the world). De nemcsak a szeszes italról való általános lemondás megvalósitása egyedüli célja, hanem a legfontosabb eszköz céljainak elérésére,

mely az emberi nem erkölcsi tökéletesítésében összpontosul. A G. tagjai négy fokozatot érhetnek el: az alsó páholyfokot (a hűség foka), a kerületi páholyfokot (a könyörületesség foka), a nagy- és végül a világpáholy fokát (International Supreme Lodge). G. 1850. keletkezett a mértékletességi egyesületekből, később *Jerikó-lovagrend* lett. *Loon* 1852. kilépett a rendből és megalapította a G.-rendet, melynek északamerikai nagypáholyát 1852 aug. 17. alapították. 1868. alapította *Malius* József az első angol nagypáholyt Birminghamban. 1875. a világpáholy gyülekezeten megállapították, hogy a rendhez 11,850 páholy és 735,000 tag tartozik. 11 évi szakadás után 1887. Saratogában tartott értekezleten ismét egyesültek. G.-hez tartozik 85 nagypáholy 13,000 páholylyal. Dániából 1883. Németországba jutott el. Az első németnyelvű páholyt (Dyginia), Flensburgban 1887. alapították, az első német nagypáholy 1888. Alpenradeban létesült; rákövetkező évben alapították Flensburgban a második német nagypáholyt. Jelenleg Németországban mintegy 100 páholy van, különösen Schleswig-Holsteinban, Berlinben, Lipcsében, Drezdában, Nürnbergben, Braunschweigban, Hamburgban stb. A G. szolgálatában több hirlap áll: Deutscher Guttempler, Schweizer Guttempler, The Watchwood stb.

Goolwa (ejtsd: gulva), kikötőváros D.-Ausztráliában, a Murray bal partján, 11 km.-nyire a torkolatától, vasút mellett, (1891) 632 lak. Fontosságot e helynek az ad, hogy a Murrayn való hajózás itt pontosul össze, mivel a folyó torkolata nem hajózható.

Goos *Károly*, dán államférfi, 1894 aug. 7. az egész Estrup-kabinettel együtt lemondott miniszteri állásáról.

Gopcsa *László* 1896 jun. 26. miniszteri segédtitkárrá nevezték ki, ugyanekkor megkapta a koronás arany érdemkeresztet. 1899 febr. 12. miniszteri titkári címet és jelleget kapott. *Beke* Manóval szerkesztette: *A közoktatás a kiállításon* (Kalauz, Budapest 1896).

Goral (állat), a nyugati Himálajában tenyésző *Nemorhoeotus* G. Wagn. nevű antilopnak hazai népies neve.

Gorcsakov *Mihály* herceg, orosz diplomata, megh. Szent-Pétervárott 1897 jul.

Gordon *Ádám Lindsey*, ausztráliai költő, szül. Fayalon, az Azori szigeteken 1833., megh. 1870 jun. 24. A cheltenhami, woolwichi és oxfordi kollégiumokban nyerte kiképeztetését, 1851. Ausztráliába vándorolt ki, ott a legjobb akadályversenylovas lett. Kiváló szerencsével irta balladáit. Három kötet költeményt adott ki: Sea spray and smoke drift; Bush ballads and galloping rhymes és Ashtarok, a dramatic lyric (5. kiad. London 1891). Victoria Burns-ének nevezik. Anyagi zavarok miatt öngyilkos lett.

Gordon setter, l. *Vizsla*.

Gordova vára, igy hivták a régi magyarok a mai Grdjevácot v. Gerdjevácot Belovár-Kőrös vármegyében. A vár a XIII. sz.-ban már fennállott mint egy kerület feje. Később a horvát báni méltóságig emelkedett Fáncsfy- v. Fáncsy-család székhelye lőn. V. ö. *Pesty*, Eltünt vármegyék II. 275.). KAR.

Goremykin *Longinovics Iván*, orosz miniszter, szül. Novgorod kormányzóságban 1840. Szt.-Pétervárott végezte a jogot, alkalmazást nyert a szenátusi irodában és különösen a parasztügyekben Lengyel- és Oroszországban mint biztost alkalmazták. 1882. a szenátus főgondnoka lett, 1891. az igazságügyminiszter segédje, 1896. Durnovo belügyminiszter mellé került és októberben ennek utódja lett. 1899 nov. a miniszterségtől megvált s az orsz. tanács tagjává nevezték ki. Kiadta: Parasztügyekben hozott döntvények gyüjteménye (Petervár 1889).

Gorenci (szláv) a. m. hegyi lakók, Felső-Krajna szláv lakóinak neve; viszont Alsó-Krajna szláv lakóit *dolenci*-nek hivják.

Gorhambury (ejtsd: gorrembörri), Verulam lord falusi birtoka Herfort angol grófságban, 2·5 km.-re ÉNy-ra St.-Albanstól, 240 ha. park közepén; Bacon Miklós sir 1550. vette meg az apátságtól.

Gorham-vita. A Gorham teologiai vita e század derekán abból keletkezett Angolországban, hogy Philpott Henrik exeteri püspök visszautasította *Gorham* Kornélius anglikán lelkésznek a lord-kancellár által a brampford-spekei vikáriusi állásra való kijelöltetését azon okból, mert a püspök helytelen tanokat talált a jelöltnél a keresztség sákramentomának hatályát illetőleg, amennyiben Gorham a püspök előtt tett vizsgáján azon nézetének adott kifejezést, hogy azon sákramentom nem ad lelki újjászületést, és hogy különösen az abban részesült csecsemők nem tétetnek «Krisztus tagjaivá és Isten gyermekeivé», ahogy azt az anglikán egyház hitvallása tanítja. Az ügy a canterburyi érseki szék birósága elé terjesztetett, mely 1849. a püspök mellett foglalt állást. Ezen itéletet Gorham felebbezte az angol főtörvényszék birói osztályához, mely a kérdés teologiai oldalát, mint erre nem illetékes testület, nem tárgyalta, de tekintettel az ezen kérdést illető nagyon különböző nézetekre, az érseki biróság itéletét megváltoztatta, Gorhamot behelyezte Brampford-Speke vikáriusi állásába. Azon két év alatt, mig ez ügy birói tárgyalása tartott, az angol teologusok egyházi beszédekben és röpiratokban sok elmélettel és hevességgel vitatták e kérdést s általánosan tudva volt, hogy ha a másodfoku itélet is Gorham ellen ütött volna ki, nagyszámu anglikán lelkész, ki az evangyéliomi irányzatnak volt hive s többé-kevésbbé egyetértett e kérdésben Gorhammal, kilépett volna Angolország államegyházából. CS—Y.

Goricai főesperesség, a zágrábi püspökségnek DNy-i kerülete volt. A mai Károlyváros környékén, az uszkoki hegységtől egész Cetinig terjedt. Hajdan a Krajna tartományban levő Möttling környéke is hozzá tartozott. V. ö. *Tkalčić*, Mon. Epp. Zagr. (II. 92.). KAR.

Gorodez, Kasszimov (X. k.) régebbi neve.

Gorozda, boszniai város a sarajevói kerületben, a Drina bal partján, (1885) 1226 nagyobbrészt mohammedán lak. Közelében *Szamabor* vár.

Gorst *János Eldon* sir, angol államférfiu, szül. Prestonban 1835. Cambridgeben végezte tanulmányait, 1861—64. Új-Zéland szigetén polgári biztos volt, visszatérve Angliába, Londonban ügyvéd lett. 1866. Cambridge beválasztotta az alsó-

házba, hol a konzervativ párthoz csatlakozott, de 1868. az új választás alkalmával kibukott és csak 1875. került ismét a parlamentbe mint Chatham város képviselője. 1870—77. a konzervativ központi választó bizottság titkára volt; 1880 óta Churchill lord, vagyis a fourth party hive. Mint a konzervativ párt legjobb szónokának egyike, a Salisbury-minisztériumban koronaügyész, később 1886—91. India államtitkára, ezután 1892-ig a kincstár pénzügyi titkára volt. 1890. a berlini munkásvédelmi konferencián az angol kormányt képviselte, ugyanekkor titkos tanácsossá neveztetett ki. 1892. Cambridge városa választotta be a képviselőházba, 1893. a glasgowi egyetem lord rektora lett és 1895. a titkos tanács alelnöke (Salisbury harmadik kabinetjében). Az 1896 márc. 31. általa benyujtott iskolatörvényt hevesen megtámadták, ezért azt jun. 22. vissza kellett vonni. Több hirlapi közleményeken kivül irta: The World; The Maoriking, our quarrel with New Zeeland (1864); Election manual (1883).

Goslar, porosz város, (1895) 14,866 lak.

Gosport, l. *Portsmouth* (XIV. k.).

Gosselin (ejtsd: goszleñ) *Pascal Ferenc József*, francia régiségtudós, szül. Lilleben 1751 dec. 6., megh. Párisban 1830 febr. 8. Hosszu ideig mint kereskedelmi szakember nagy szerepet vitt. Emellett foglalkozott a numizmatikával és ókori földrajzzal és 1772—1780. tudományos utazásokat tett Európában. Tagja volt az Institutnak és 1799 óta a párisi érem-kabinet egyik felügyelője. Művei: Géographie des Grecs. Analysie (Páris 1790, 10 térképpel); Recherches sur la géographie des anciens (u. o. 1798—1813, 4 köt., 54 térképpel).

Gossler *Henrik*, német hadügyminiszter, szül. Weissenfelsben 1841 szept. 29-én. 1861. hadnagy lett, 1866. Koburg herceg mellé szolgálatra osztatott be. A német-francia háboruban 1870—71. a 95. ezrednek egyik századparancsnoka volt, 1878. mint őrnagy a hadügyminisztériumba helyeztetett át. 1885 óta osztályfőnök, 1888. ezredes és 1889. a 3. gárdaezred parancsnoka, 1891. altábornok és a 43. gyalogdandár parancsnoka, ugyanezen évben a hadügyminisztérium általános hadügyi osztályának igazgatója. Az új katonai javaslat tárgyalásában 1893. a birodalmi gyülésen élénk részt vett. 1896 aug. 14. Bronsart visszalépése után hadügyminiszterré, 1899 szept. gyalogsági tábornokká nevezték ki.

Góth *Manó* megh. Kolozsváron 1895 aug.

Gotha, 1. *hercegség*, (1895) 154,105 lak.; 2. *kerület*, (1895) 41,165 lak. és 3. *város*, (1895) 31,670 lakossal.

Gothai szerződés, az a szerződés, melyet a német államok 1851 jul. egymás közt kötöttek és melyben a kiutasított és eltoloncolt személyek átvételének módozatait szabályozták. Bajorország- és Elzász-Lotaringiában e határozatok ma is érvényesek. M. L.

Gotham (ejtsd: gothem), falu a nottinghami grófságban, (1891) 1134 lakossal. Gúnyosan a magyar Rátót; ezért *gothamita* a. m. együgyü, a newyorkiak gúnyneve.

Gotó, a mai pozsega vármegyei Kuttyevónak volt középkori neve. Hires ciszterci apátságát latinul *Honesta vallisnak* hivták. Kastély is volt benne s azt 1440. I. Ulászló hivei fegyverrel foglalták el. V. ö. *Csánki*, Magyarország történeti földrajza (II. 390). KAR.

Gott erhalte, l. *Néphimnusz* (XIII. k.).

Gottesberg, porosz város, (1895) 8088 lak.

Gotti *Aurél*, olasz pedagogus és művészeti iró, szül. Firenzében 1834 márc. 16. Jogot és nyelvészetet tanult, 1859. tanfelügyelő, 1861. a közoktatás igazgatója lett Toscanában, 1864-ben a képcsarnokok és muzeumok igazgatója Firenzében, mely állást 1878-ig töltötte be. Több történeti és pedagogiai dolgozatot adott ki. Művei: Giudizio e lavoro, cenni biografici (Firenze 1871); La storia delle gallerie di Firenze (u. o. 1872) és La vita di Michelangelo Buonarroti (u. o. 1875, 2 köt., oklevéltárral).

Gottier *Lajos*, hirlapiró és novellista, francia nemes családból származott, melynek neve eredetileg *Gauthier* volt. Szül. Munkácson 1861 febr. 21-én. Atyja *G. Lipót*, munkácsi gyógyszerész. Iskoláit részint Munkácson, részint pedig Budapesten Szőnyi Pál finöveldéjében végezte; 1876. atyja maga mellé vette a gyógyszertárba gyakornokul. 1882. gyógyszerészmesteri oklevelet nyert s ez időtől kezdve atyja gyógyszertárát vezette s amellett már kora ifjusága óta az irodalommal foglalkozott. 1892. a *Munkács és Vidéke* főszerkesztője lett, mig 1893—96. a Munkács-ot szerkesztette, de a mellett több vidéki és fővárosi hirlapba is dolgozott. 1894. egy kötet novellát adott ki *Érzelmek* címen, 1896. pedig eladta munkácsi gyógyszertárát és Budapestre költözött s azóta az Egyetértés politikai napilapnak belső munkatársa. 1897. *Mulató gentry* címmel adott ki egy novellát, melyet 1899-ben a *Búsuló gentry* követett. Novelláinak tárgyát modern keretben a magyar középosztály életéből meriti; eleven tollal ir, irálya keresetlen, egyszerü és magyaros. *A diva legjobb szerepe* cimü novelláját németre is lefordították s a berlini Feuilleton-correspondent közölte Ihre beste Rolle címen.

Goudchaux (ejtsd: gudsó) *Mihály*, francia zsurnaliszta és államférfiu, szül. Nancyban 1801., megh. Párisban 1862 dec. 27. Bankár volt; 1826. beválasztották a képviselőházba, a juliusi forradalom után a Seine kormánytanácsának tagja, majd a National szerkesztője lett. Három izben pénzügyminiszter is volt. 1857. a törvényhozó testületbe választották be, de G. nem akarván az alkotmány megtartására az esküt letenni, nem lett tagja a kamarának.

Goué *Agost Frigyes*, német iró Goethe környezetében, szül. Hildesheimban 1743 aug. 2. megh. Bentheimban 1789 febr. 26. Mint braunschweigi követségi titkár Wetzlarban 1772. Goethe baráti köréhez tartozott, ki a Dichtung és Wahrheitban említi G.-t, mint a csodálatos lovagrend megalapitóját. G. irodalmi művei közül figyelemre méltó: Masuren oder der junge Werther (Frankfurt 1775), mert benne wetzlari élményeit értékesíti.

Gouganebarra, tó, l. *Lee* folyó (XI. k.).

Gouge (ejtsd: gauds) *Vilmos*, amerikai közgazdasági iró, szül. Philadelphiában 1796., megh. u. o 1886. A pénzügyminisztériumban viselt hivatalt

amelytől azonban korán visszalépett s a gazdasági, különösen a bankviszonyok tanulmányozásának szentelte magát. Egy ideig (1841—43) a Journal of banking in Philadelphia c. szaklapot is szerkesztette. Nevezetesebb dolgozatai: A short history of paper-money and banking in the United States (1833, e munka Amerikában 3, Londonban 2 kiadást ért); Expediency of dispensing, with bank-agency and bank-paper in the fiscal concerns of the United States (1837); History of the system of banking in the United States (1839); The fiscal history of Texas (1852).

Goulard (ejtsd: gulár) *Márk Tamás Jenő*, francia államférfiu, szül. Versaillesben 1808., megh. 1874 jul. 4. Párisban ügyvéd volt, 1846—48-ig a második kamara tagja, 1871. a nemzeti gyülésbe választatott, azután a frankfurti béketárgyalásnál, mint meghatalmazott vett részt, 1872. előbb kereskedelmi és még abban az évben Thiers elnök (barátja) pénzügyminiszterré tette. O bocsátotta ki a 3 milliárdos kölcsönt és keresztül vitte az 1873-iki súlyos költségvetést. 1872 dec. 7-én belügyminiszterré nevezték ki, 1873. odahagyta miniszteri állását. Noha mint miniszter konzervativ republikánusnak vallotta magát, mégis monarkistának tartották és a jobb centrumhoz csatlakozott.

Gould *Benjamin Apthorp*, amerikai csillagász, megh. New-Yorkban 1896 nov. 27.

Goura *Flam.* (állat), Új-Guineában és a szomszédos szigeteken élő galambnem, melynek fajai fejükön legyezőszerüen kiterjeszthető tollbóbitát viselnek s innen *koronás galamboknak* (X. k.) is nevezik őket.

Gouvernante, l. *Gouvernement* (VIII. k.).

Gouvy *Lajos Tódor*, francia zeneszerző, megh. Lipcsében 1898 ápr. 21.

Gow *Andrew Carrick*, angol festő, szül. Londonban 1848 jun. 16. Festészeti tanulmányainak befejezése után Maclure Andrew vezetésével és a heaterley-i művészeti iskolában a litográfiát tanulta. 1868 óta gyakran állított ki a londoni királyi akadémia tárlatain, melynek 1881 óta tagja. Nevezetesebb képei: A gyanus vendég (1870); Lady Wortley Mary bemutatása a Kit-Katklubban (1873); Baddeley Zsófia a Panteonban (1875); VI. Eduárd végső napjai (1880); Cromwell Dumbarban (1885).

Gower (ejtsd: gauer), 1. a német Salamon-szigetek egyike Izabel szigettől K-re, kiterjedése 100 km², felületét erdő borítja, partjai sziklásak; 2. Félsziget Glamorganshireben, Wales DK-i partján.

Gowers (ejtsd: gorsz) *Vilmos Rikárd*, angol orvos, szül. Londonban 1845-ben. 1870 óta u. o. orvos és az University Collegeon a klinikai orvostan tanára és az egyetem, valamint az epileptikusok és bénák kórházának orvosa. Művei: Manual and atlas of medical ophthalmoscopy (2. kiad. 1882); The diagnosis of diseases of the spinal cord (3. kiad. 1883); Epilepsy and other convulsive diseases (1881); Lectures on diseases of the brain (2. kiad. 1887); Manual of the diseases of the nervous system (1886—88, 2. köt.); Syphilis and the nervous system (1898).

Goyavafa v. *kujavafa* (növ.), l. *Psidium* (XIV. k.).

Gozo, sziget, l. *Gozzo* (VIII. k.).

Göbel, 1. *Gyula*, francia püspök, l. *Gobel*. 2. *G. Károly*, német botanikus, l. *Goebel* (VIII. k.).

Göben *Agost Károly*, l. *Goeben* (VIII. k.).

Gödeke *Károly*, l. *Goedeke* (VIII. k.).

Gödöllő, a honvédemléket 1899 jun. 11. leplezték le. Készitette *Szász* Gyula.

Gödörszenítés, l. *Véremszenítés*.

Gögging, fürdő, l. *Neustadt* (4., XIII. k.).

Göhlert *Vince*, l. *Goehlert* (VIII. k.).

Göltzsch, a Fehér-Elster mellékfolyója, Falkensteinnél ered és Greiznél torkollik. Netzschkau mellett, Reichenbach és Planeu között, 579 m. hosszu s 80 m. magas viadukton épült a vaspálya, a Göltzschthal-vasút.

Gömb-oktáns, l. *Oktáns* (XIII. k.).

Gömör *vármegye* (VIII. k.) területe a legújabb adatok szerint 4275 km², lakóinak számát (1898) 185,900 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 5 rend. tanácsu város, 10 nagy- és 265 kisközség. A szolgabirói járások száma 5, a körjegyzőségeké 65. Puszta, telep és major van 380. A vármegye területén van 2 kórház 132 ágygyal; egész területén működik 47 orvos, 45 okleveles bába és 23 gyógyszerész. A vármegye területén van 116·5 km. állami és 580·5 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 30·3 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 250·2 km., miből 171·4 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 53. Van 64 posta és 47 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 9 takarékpénztár és 9 szövetkezet, összesen 1.386,300 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 413, köztük 1 hittani intézet, 3 gimnázium, 21 különféle szakiskola, 311 népiskola, 73 kisdedóvó, 3 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 31,158 tanuló látogatta. TH—V

Gömöry, 1. *Gusztáv*. Újabb munkái: *Hainburg magyar határvár szereplése* (Hadtörténelmi Közlemények 1896); *Az osztrák-magyar hadak élelmezési tervezete 1673.* (u. o.); *A kurucok Fürstenfelden* (u. o.); *III. Károly hadserege* (u. o.); *Az 1601—02. évi erdélyi hadi események* (u. o. 1897); *II. Rákóczy György levelei* (u. o.); *Hadi szabályzatok a XVIII. sz.-ból* (u. o.).

2. *G. Oszkár* 1895 ápr. 17. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.

Gömrük, l. *Gyümrük*.

Gönczy *István*, 1642—92. kassai ötvösmester. Polgárjogot 1642 szept. 11. nyervén, a céhbe okt. 21. állott be. Nemesi származását igazolja pecsétje, mely paizsban kardot tartó oroszlánt ábrázol, a koronás sisakból pedig kardot emelő szárnyas griff nő ki jobbra. Mint városi szenior 14 éven át szolgálta városát, miközben bortiszt, búzatiszt, sörtiszt, városi tizedes s a ref. eklézsia kurátora is volt. A céhet 15 éven át mint első s három éven keresztül mint második céhmester vezette. Kecskeméti Judittal való házasságából öt gyermeke született, kik közül János szintén az ötvösséget gyakorolta, Kecskeméti Péter műhelyében képezvén ki magát e művészetben. G. egy aranyozott kerek ezüsttányérát a kassai ev. ref. templom kincstára őrzi. Ennek peremén Udvarhelyi György és Kún Mária neveit s címerét s a szentirásból vett sorokat látjuk bevésve a XVII

sz.-ban divatos rövidítésekkel. Mesterjegye a *G* és *J* betükből álló monogramm volt, olyformán, hogy az utóbbi az előbbeninek közepén halad keresztül. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a magyar tud. akadémia kiadása). MIHALIK.

Gööz *József* 1896 óta a Néptanítók Lapja segédszerkesztője.

Göppingen, württembergi város, (1895) 16,183 lakossal.

Görény vára, Orsova és Mihálđ (ma Mehadia) tájékán volt. Jelentékeny hely volt az 1438—43. évi háborukban s a Hunyady testvérek hősiesen védelmezték a törökök ellen. V. ö. *Pesty*, Szörényi bánság (II. 1886). KAR.

Görgey *Kornél* meghalt Budapesten 1897 december 27.

Görhe, l. *Kukorica* és *Levelensült* (XI. k.).

Görlitz, porosz város, (1895) 70,175 lak., 1895. leplezték le Roon szobrát és a közeli Landeskrone hegyén a Körner-emléket (egy obeliszket a költő domborműves képével). 1897. pedig elkészült az 1870—71. háboruban elesett hősök emlékére emelt Ruhmeshalle.

Görög ábéce, l. *Görög irás* (VIII. k.).

Görögország (VIII. k.). A lakosság száma (1896) 2.433,806 (1.266,816 férfi és 1.666,990 nő). Ezek közül van Attika és Beociában 313,069, Fokisz és Ftiotiszben 147,297, Akarnánia és Etoliában 170,565, Argolisz és Korintusban 157,578, Achája és Eliszben 236,251, Arkadiában 167,092, Messzeniában 205,798, Lakoniában 135,462, Eubeában és a Sporadokon 115,515, a Kikladokon 134,747, Korfun 124,578, Zantén 45,032, Kefalonián 83,363, Artában 39,144, Trikallában 176,773 és Larisszában 181,542. A hivatalos adatok szerint 1893. a főbb mezőgazdasági termékek voltak gabona 20.250,000 bushel, dohány 16.000,000 font, bor 66 millió gallon, apró szőllő 350, olajbogyó 15, füge és egyéb déli gyümölcs 60 millió font. Az átlagos évi termést búzából 7, árpából 3, rozsból 0·8, kukoricából 2·7 millió bushelre becsülik. Apró szőllőt termeltek 1897-ben 146,000, szárított füget 10,000 tonnát; selyemgubót 150,000 és nyers selymet 8000 kg.-ot. 1897-ban mangán vasércből 192,789, hematitból 136,811, cinkércből 24,830, ólom-ezüstércből 9660 tonnát bányásztak. A legfontosabb iparágak 1896-ban 29 puskapor- és dinamitgyár, amelyek 843 t. puskaport és 112 t. dinamitot készítettek; 37 szappangyár, amelyek 491 munkást foglalkoztattak és 8240 t. szappant termeltek. A külkereskedelemben a behozatal és kivitel értéke drachmákban 1896. az egyes országok szerint a következő volt:

Az ország neve:	Behozatal onnan	Kivitel oda
Oroszország	24.140,783	7.616,517
Nagy-Britannia	29.447,472	18.196,956
Osztr.-magy. monárkia	11.842,079	6.941,553
Törökország és Egyiptom	14.980,776	10.636,576
Franciaország	8.532,420	6.504,648
Olaszország	2.905,776	3.968,828
Németország	10.208,723	3.334,394
Belgium	2.744,815	8.229,232
Egyesült-Államok	4.501,670	2.680,488
Hollandia	939,152	3.230,290
Egyéb országok	6.040,850	1.137,813
Összesen	116.275,516	72.477,295

Az 1896-iki forgalomban a főbb árucikkek értéke drachmákban a következő volt:

Behozatal		Kivitel	
Búza és gabonafélék	30.140,636	Selyem és selyemgubók	834,648
Kelmék	20.371,281	Spongya	1.038,300
Szén és nyers anyagok	12.110,954	Apró szőllő	31.841,759
Hal, kaviár stb.	5.166,870	Füge	2.064,647
Nyers bőrök	3.667,172	Dohány	1.910,515
Épület- s egyéb fa	2.618,886	Oliva-olaj	4.748,023
Érc és fém	2.785,720	Oliva	888,285
Cukor	3.179,461	Szappan	319,258
Élő állatok	1.640,540	Cserzett bőr	288,642
Kávé	2.754,512	Ércek	19.429,248
Rizs	2.067,324	Márga	300,675
Festékek	2.117,843	Bor	5.701,108
Különfélék	26.140,326	Cognac	979,049
		Különfélék	10.389,917
Összesen	114.761,525		80.734,074

Az összes kereskedelmi flotta 1898-ban 1270 hajóból (326,041 t.) áll. 1897. az ország összes kikötőibe érkezett 4560 hajó (2.491,522 t.) és távozott 4487 (2.444,618 t.). A királyság pénzügyei az utóbbi években javultak, de a török háboru következtében újabb nagyobb adóssággal terheltettek meg. 1897. az ország bevétele 95.343,939, kiadása pedig 93.852,565 drachmára volt előirányozva. Az államadósság 1897-ben 656.028,888 arany és 168.645,543 papir drachmát tett ki. Az 1897 dec. kötött béke értelmében G. pénzügyeit nemzetközi ellenőrzés alá helyezte. Az ellenőrzést a 6 közbenjáró hatalom megbizottai teljesítik. Az ellenőrző bizottság azóta 1903-ig megállapította G. budgetjét; e szerint az folytonosan deficittel fog végződni és csak 1903. lesz 1.542,634 drachmára menő fölösleg. —ZIK.

Története. A görög királyságnak legfőbb baja 1894. s a következő években az aggasztó pénzügyi helyzet volt, mely bajon a Trikupisz-minisztérium sem tudott segíteni. Igy lassacskán elveszte tekintélyét s midőn a kormány 1895 jan. új adókat tervezett, az ellenzék országszerte tiltakozó gyüléseket rendezett. Néhány ilyen gyülést Trikupisz karhatalommal vert széjjel, midőn az ellenzék váratlanul a trónörökösben, Konstantin hercegben pártfogóra talált. A herceg elment egy ilyen gyülésre és megakadályozta annak katonai erővel való szétoszlatását, mire Trikupisz beadta lemondását. A király most *Delijannisz* Miklóst (D. Tódor volt miniszter unokaöcsését) bizta meg a kabinetalakítással (jan. 24.). Az új választásoknál a Delijannisz-párt győzött és jun. 11. Delijannisz Tódor vette át a kormányt és ekkor mindenekelőtt a költségvetést mutatta be a kamrában, mely 855,301 drachma fölösleget tüntetett fel. A többség megszavazta az előterjesztést, és utólagosan átkot mondott Trikupiszra, ki az országot évi 100 milliónyi kiadással megterhelte, mig 10 évvel ezelőtt az ország kiadásai csak 40 millióra rúgtak. (Arról nem szóltak, hogy maga Delijannisz idézte elő 1885—86-ban a teljesen fölösleges mozgósítás elrendelésével a pénzügyi válságot.) Ami az állam hitelezőinek kielégítését illeti, Delijannisz külön bizottságra bizta e kényes kérdés megoldását: a hitelezők egyébiránt az új kabinettől sem várhattak több kamatot, mint amennyit Trikupisz alatt kaptak. A közvélemény, a hivatalos lap szavaival élve, ebben a kérdésben most is «nemzeti lelkesedéssel tekintett a kor-

mányra»; ámde a külföldi hatalmak ugy találták, hogy ez a nemzeti lelkesedés, mely az adósság meg nem fizetésében nyilatkozik, egyúttal elvállalt kötelességeknek a megszegését foglalja magában és ezért több állam, első sorban Németország, Athénben felszólalt és azt követelte, hogy a bevételek a külföld ellenőrzése alá helyeztessenek. Ez a követelés azonban az új-görögök erősen kidomborodott önérzetét mélyen sérté és Delijannisz csak azt az engedményt tette, hogy a bevételekből bizonyos rész az állami adósság kamatjainak törlesztésére fordíttassék. A külföldi hitelezők körülbelül követelésük 30%-át kapták, 70%-kal Görögország ezentúl is adósuk maradt.

1896. a kül- és belügyi helyzet még válságosabb alakot öltött. A krétai felkelés oly reményeket ébresztett a görög népben, melyek ezt az eladósodott és katonailag is akcióra képtelen országot a török háboruba sodorták és majdnem a királyi dinasztia megbuktatására vezettek. Midőn a hadügyminiszter febr. 24-én 174,516 drachmát kért a hajóhad erősbítésére, az ellenzék a forrongó Kréta segélyezésére nézve egyetértett ugyan a kormánnyal, sőt a legvérmesebb reményeket fűzte a kitörőfélben levő török háboruhoz: de a hajóhadat elegendő erősnek tartotta és egyúttal kikelt az ellen, hogy a kormány a királyi család számára egy pompásan berendezett yachtot építtetett, mely 3 millió drachmába került, anélkül, hogy a képviselőházzal ezt előbb tudatták volna. Az ellenzék egyúttal György király gyakori és hosszas (külföldi) utazásai ellen is kikelt. A háborus hangulat mind a mellett nem csökkent és az év végén a kormány Tébében 12,000 katona számára tábort rendezett be. Dec. 14. Delijannisz 2.600,000 drachma póthitelt kért a kamarától és táborba szólítá a második korosztályt. Ily előkészületek után az 1897. év meghozta a várva-várt *török háborut*. (L. *Török birodalom*, XVI. köt. 329. old.) Előbb Kréta szigetén, Kaneában és vidékén került a dolog a törökökkel kenyértörésre, mely hirekre az athéni néptömeg és különösen az Ethnike Hetairia tagjai oly erélyesen követelték a sziget felszabadítását s bekebelezését, hogy György király nem mert a közvéleménynyel dacolni. Febr. 10. másodszülött fiát, György herceget nevezte ki a Krétára rendelt hajóhad parancsnokává, a nagyhatalmakkal pedig tudatta, hogy Görögország nem nézheti többé közömbösen és tétlenül faj- és vallásbeli rokonainak, a keresztény krétaiaknak lemészárlását. Febr. 15. Vasszosz ezredes önkénteseivel Krétán szerencsésen kikötött, mire mind a hat nagyhatalom hadi hajókat küldött Krétára, melyeknek egyrészt a török csapatok partraszállását, másrészt a görög csapatok elszigetelését és eltávolítását kellett volna kieszközöliök, de egyik feladatnak sem tudtak megfelelni. Febr. 22. maga György király jelentette ki a nagyhatalmak követeinek, hogy a görög nép türelme immár kifogyott és hogy Krétának annektálását megparancsolta; a tüntető néphez pedig a palota erkélyéről afféle beszédet intézett, hogy az ország akaratának még akkor is eleget fog tenni, ha *egész* Európa ellenezné is lépését. Míg a nagyhatalmak Kréta bekebelezése ellen egyhangulag tiltakoztak s a görög csapatoknak visszahivását követelték, a török kormány felvilágosítást kért a tébei s tesszáliai tábor rendeltetéséről és szintén hadi lábra helyezett több hadtestet. Márc. 15. az athéni őrség is a határra vonult, Konstantin herceg pedig márc. 28. Volóba utazott, hogy a fővezényletet átvegye. 1897 ápr. 10. lépték át az első görög önkéntesek a török határt, amire Edhem pasa, a török fővezér, hadizenettel válaszolt. (A háboru lefolyását l. *Török birodalom*, XVI. köt. 329—330. old.)

Miután a görögök Larisszából (máj. 5.), Farzaloszból, majd Velesztinóból és (máj. 8.) Volóból is meghátráltak és miután máj. 17. Domokosznál csatát vesztettek és ezzel egész Tesszáliából az Otrisz mögé szorultak, a közbelépő nagyhatalmak megszüntették a vérontást és máj. 19—20. fegyverszünetet létesítettek a harcfelek között. Ugyanis attól tartottak, hogy a Balkán-félsziget más országaiban is fegyveres felkelések támadhatnak, ami könnyen európai háboru kitörését vonná maga után. E veszélyt elhárítandó, I. Ferenc József és II. Miklós cár egyetértően a szultánhoz fordult, hogy tőle enyhe föltételeket kérjenek és a szultán csakugyan engedett. Az 1897 szept. 17. megkötött fegyverszünet és a dec. 18. aláirt *végleges béke* értelmében G. Tesszália északi határán csak csekély területet vesztett és hadi sarc fejében csak 4 millió török fontot kellett fizetnie.

Voltak azonban a könnyelmüen megindított és szerencsétlenül viselt háborunak más káros következményei. Egy ideig, midőn az első balhirek érkeztek a csatatérről, az ingatag fővárosi csőcselék halált kiáltott Konstantin hercegre és táborkari főnökére, sőt sokan magát a királyt vádolták azzal, hogy az átkos háborut megfontolatlanul megkezdette és ezzel az ország romlását okozta. Athén utcáin a dinasztia ellen izgattak és *Railli*, az ellenzék vezére már a legvégső eszközökkel fenyegette a minisztériumot. Tirnovo és Larissza elveszte után az ingerültség oly magas fokra emelkedett, hogy a megrettent király a radikálisok karjaiba vetette magát s máj. 1. *Raillit* nevezte ki Delijannisz helyett miniszterelnökké. Railli Vasszosz ezredest Krétáról visszahivta és Tesszáliába küldte, de a törököt feltartóztatni ő sem volt képes. A fegyverszünet megkötése után, okt. 1. György király Raillit megint elbocsátotta és az eddigi kamara-elnököt, *Zaimiszt* tette meg miniszterelnökké, ki a hadügyi tárcát a népszerü *Szmolenszkira*, a pénzügyet a nemzeti bank igazgatójára, *Streitre* bizta. E kabinet kötötte meg aztán a végleges békét és ez kezdé a háboru okozta sebeket behegeszteni. A csőd szélére jutott állam nem nélkülözhette a külföldi pénzpiacok támogatását s ezzel kapcsolatban a nagyhatalmak jóindulatát. És igy Streit pénzügyminiszternek alá kellett irnia azt a szerződést, melyben megfogadta, hogy egy a külföldi hatalmak által kinevezett bizottság ezentúl ellenőrizni fogja G. bevételeit, melyeknek egy meghatározott részét a külföldi hitelezők igényeinek kielégítésére fogják fordíttatni. E bizottság, amelyben Oppenheimer tanácsos képviseli Ausztria-Magyarország érdekeit, 1898 ápr. 28. kezdé működését és már eddig is az ország pénzügyét a helyes útra terelte. A pillanatnyi zavarból pe-

dig Anglia és Németország új kölcsönnel segítették ki a szükölködő görögöket. 1898 febr. 26-án Athénben két merénylő a kikocsizó királyra lőtt, de nem talált. A merénylőket elfogták s máj. 9. kivégezték.

Ugyancsak 1898 tavaszán és nyarán utazta be a király az ország több félreeső vidékét, hogy a lakosság bajairól és kívánságairól tudomást szerezzen. Visszatérése után a Zaimisz-kabinet beadta lemondását, de a király kérelmére Zaimisz minisztériumát rekonstruálta és a nov. egybehivott kamarában kifejté a szükséges reformok sorozatát. Ez a programm azonban csak csekély visszhangot keltett; több örömmel fogadták a hirt, hogy a török kormány végre belenyugodott Kréta autonomiájába és hogy a nagyhatalmak György herceget szemelték ki a sziget kormányzójává (nov. 29.). Ezzel a görögök egyik leghőbb óhaja teljesedett. Magában az országban azonban a közvélemény még most sem barátkozott meg kellőképen a szükséges reformokkal, sem a takarékosság elvével, sem a jobb közigazgatással stb. A pártok és vezéreik versengése is újra kitört és megnehezíté az ország javulását. 1898 dec. 20. a király feloszlatta a kamarát és 1899 febr. 19-re rendelte el az új választásokat, melyekben az ellenzék győzött. Az új kamarát pedig márc. 16. tartott trónbeszédjében arról értesítette, hogy a hadügy, a tengerészet és a közigazgatás néhány ágaiban külföldi szakembereket fog alkalmazni; azonfelül sajtótörvény hozatalát és a tisztviselői kart ellenőrző bíróság megalakítását helyezte kilátásba. A kamara ellenzéki többsége azonban nemcsak idegenkedett ezektől a reformoktól, hanem azonfelül Zaimisz miniszterelnök mandátumát megsemmisítette. Ezek következtében miniszterválság támadt, melynek folyamában (ápr. 12.) a minisztérium jelöltje, Topolisz, a kamara elnökségére csak 28 szavazatot kapott, mig a Trikupisz-csoport jelöltjére 128 és a Delijannisz-párt jelöltjére 37 szavazat esett.

Erre a király elfogadta a Zaimisz-kabinet lemondását, leküzdvén *Theotokisz*, a Trikupisz-párt feje iránti ellenszenvét, őt bizta meg az új kabinet megalakításával, melynek tagjai közül említendők: *Theotokisz* (elnökség és belügy), *Szimopulosz* (pénzügy), *Romanosz* Athosz (külügy), *Kumundurosz* ezredes (hadügy). Az új kormány ápril 13. alakult meg és többi között a közigazgatás reformját, a rendőrség államosítását, külföldi tisztek instruktorok minőségében való meghivását és a tiszteknek a politikai és képviselői pályától való kizárását vette fel programmjába, melyet Theotokisz máj. 24. a kamarában kifejtett. Azonfelül a kormány a hajóhad szaporítását tervezi és 7 millió franknyi póthitelt kért a kamarától, mely összegen 3 cirkáló hajót, 3 torpedónaszádot és 6 torpedóhajót szándékozik építeni.

Irodalom. Armstrong, Two roving Englishmen in Greece, London 1897; Avelot, Croquis de Grèce et de Turquie, Páris 1897; Philippson, Thessalien u. Epirus, Berlin 1897; Samuelson, Greece, London 1894; Philippson G., Griechenland und seine Stellung im Orient, Lipcse 1897; Deschamps G., Das heutige Griechenland, Grossenhain 1896; Sergeant, Greece in the nineteenth century, London 1897; Bigham C., With the Turkish army in Thessaly, u. o. 1897; Mille Th., Thessalie en Crète, Páris 1898; Salis-Seewies J., Der türkisch-griechische Krieg 1897, Bécs 1897; Barrows S. J., The Isles and Shrines of Greece, London 1898; Effendi Terdjuman, Grecs et Turcs, Marseille 1899; Bothmer H., Kreta in Vergangenheit u. Gegenwart, Lipcse 1898; C. von der Goltz, Der thessal. Krieg, Berlin 1898; Prollius, Der türk.-griech. Krieg, Lipcse 1898; Lardy E., La guerre gréco-turque, Páris 1899. M. L.

Görögország hadserege. Az újoncállományt évről-évre a hadügyminiszter állapítja meg. A számfelettiek a póttartalékhoz sorsoltatnak ki, amelynél 3 hónapig gyakorolnak. 1896-ban 11,000 újonc közül csak 8000 soroztatott be. A tisztek életkorának határa magas, igy p. az ezredesnél 70 év. 1895-ben 30 tiszt volt tagja a parlamentnek. A csapat kiképzése fogyatékos, 1895. a lószolgálat pénz hiánya miatt abbamaradt. 1899. azonban mégis német tiszteket fogadtak a hadsereg modern kiképzésére. A hadsereg háztartása 1897-re 16 millió frankra volt megállapítva. *Gyalogság:* 30 zászlóalj (eddig 28), egyenkint 19 tiszttel, 391 emberrel (kisebb létszám), vagy 19 és 543 (magasabb létszám), háboruban 22 és 1042; 8 külön zászlóalj 25 és 394 (kisebb) vagy 25 és 516 (magasabb létszám), hadi lábon 27 és 1044. A Mannlicher-rendszerü 1896-os tárfegyver beszerzés alatt. *Lovasság:* lovasszázad 5 tiszt, 85 ember, 80 ló (kisebb) vagy 5 tiszt, 124 ember és 101 ló (magasabb létszám), háboruban 5 tiszt, 245 ember, 250 ló. *Tüzérség:* fogatos üteg 4 tiszt, 72 ember, 50 ló, 4 löveg (kisebb), v. 4 tiszt, 138 ember, 64 ló, 6 löveg (magasabb létszám), háboruban 5 tiszt, 195 ember, 162 ló, 6 löveg, hegyi üteg 4 tiszt, 118 ember, 64 ló, 6 löveg, háboruban 5 tiszt, 227 ember, 95 ló vagy öszvér; 6 löveg. *Műszaki csapat:* 16 műszaki század háboruban. A hadsereg hadi létszáma: sorhad 64,000 ember és 156 löveg, területi hadsereg (nemzetőrség) 77,000 s ennek tartalékja 58,000 ember (csupán gyalogság), megerősítő v. kiegészítő legénységnek tekintve, összesen mintegy 200,000 ember, mely azonban hiányos mozgósítási előkészületek s a szomoru financiális állapot miatt valószinüleg sohasem érhető el. Az új hadügyminiszter (l. *Görögország* története) G.-t újraszervezni szándékozik.

Görschen, l. *Grossgörschen* (VIII. k.).

Görz-féle távcső, l. *Teleszkóp*.

Görz-Gradiska (VIII. k.). Az 1890-iki lakosságból volt mező- és erdőgazdasággal foglalkozó 155,259 (70·4%), iparos 38,885 (17·6%), a forgalom és kereskedés szolgálatában álló 11,553 (5·2%). értelmiséghez tartozó s foglalkozás nélküli 14,611 (6·6%). A népmozgalom adatai 1895-ről: született 8297, házasságkötés 1638, elhalt 6385. Az aratás eredménye 1894. volt: 185,170 hl. búza, 19,070 hl. rozs, 43,530 hl. árpa, 19,580 hl. zab, 329,030 hl. kukorica, 13,530 hl. hüvelyes, 19,742 t. burgonya, 17,443 t. takarmányrépa és 141,850 hl. bor. Az 1896. választási törvény szerint a bécsi birodalmi gyülésbe 5 követet küld és pedig 1-et a nagybirtokosság, 1-et a városok és kereskedelmi kamarák, 2-t a községek és 1-et az általános szavazati joggal birók.

Gössnitz, szász-altenburgi város, (1895) 5538 lak.

Göteborg, svéd városnak a külfölddel való hajóforgalma 1896. kitett: 2736 érkező (2149 gőzös) hajó (1.043,779 t.) és 2726 távozó (2164 gőzös) hajó

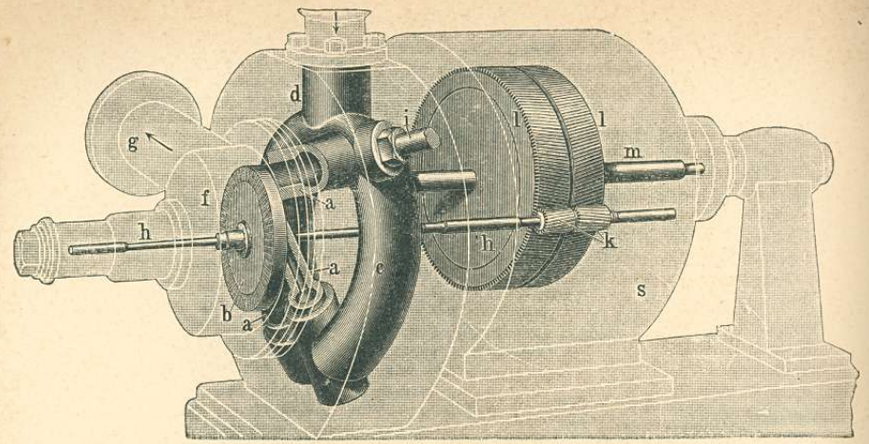

1. ábra. A Laval-féle gőzturbina áttetsző burkolattal rajzolt képe.

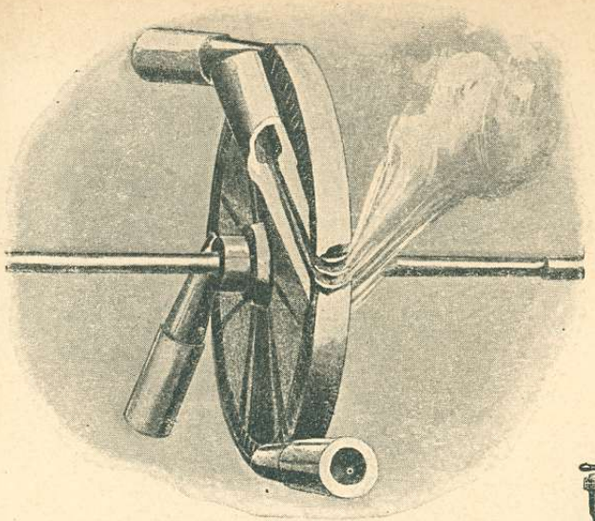

3. ábra. A Laval-féle gőzturbina kerekének és fuvócsöveinek távlati képe.

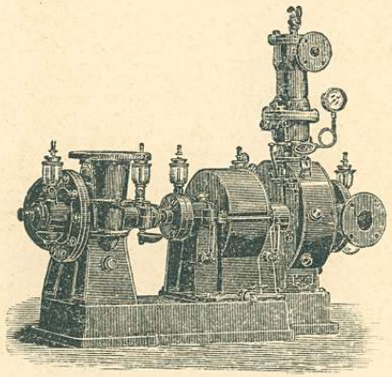

7. ábra. 3—15 lóerős Laval-féle gőzturbina-szivattyú.

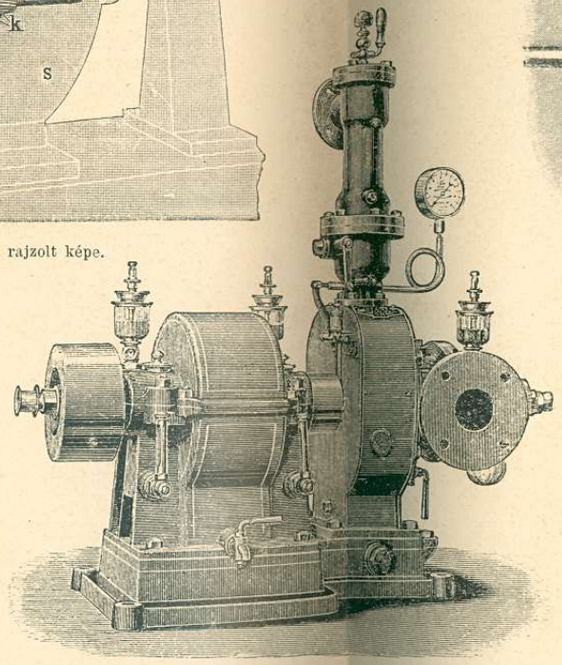

4. ábra. Az 5—15 lóerős, szíjhajtásra készített Laval-féle gőzturbina-mótor.

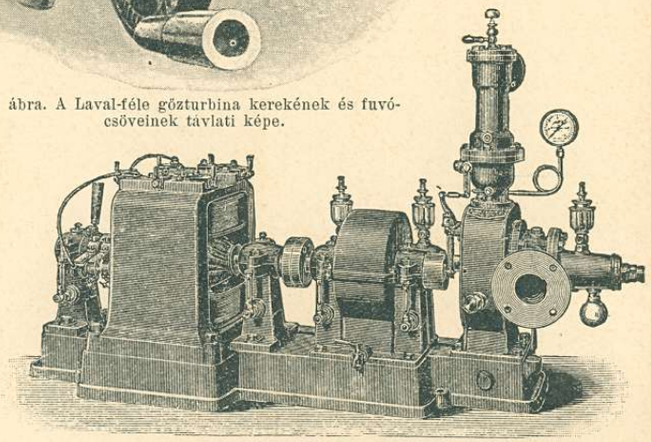

6. ábra. 5—15 lóerős Laval-féle gőzturbina-dinamogép.

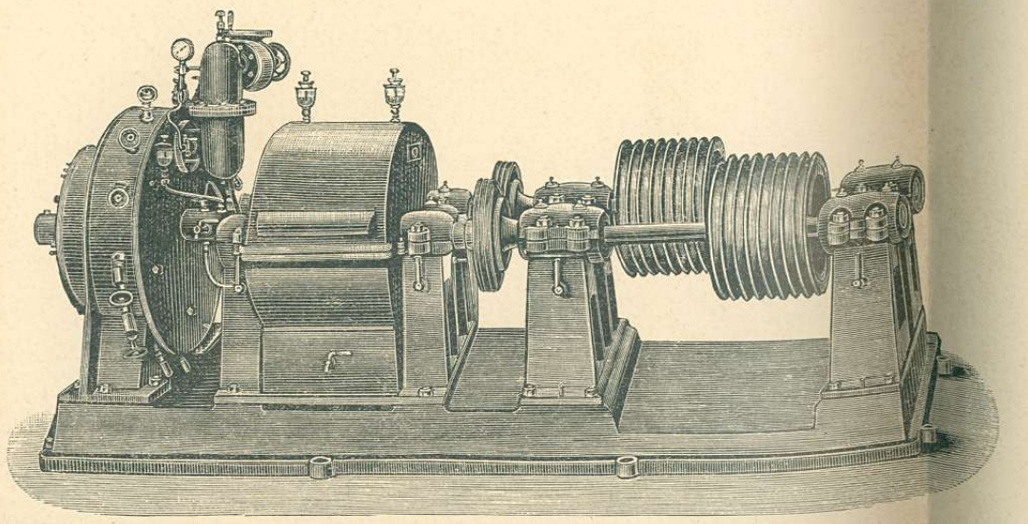

5. ábra. 150—300 lóerős kettős hajtású, kötélkerékkel felszerelt Laval-féle gőzturbina-mótor.

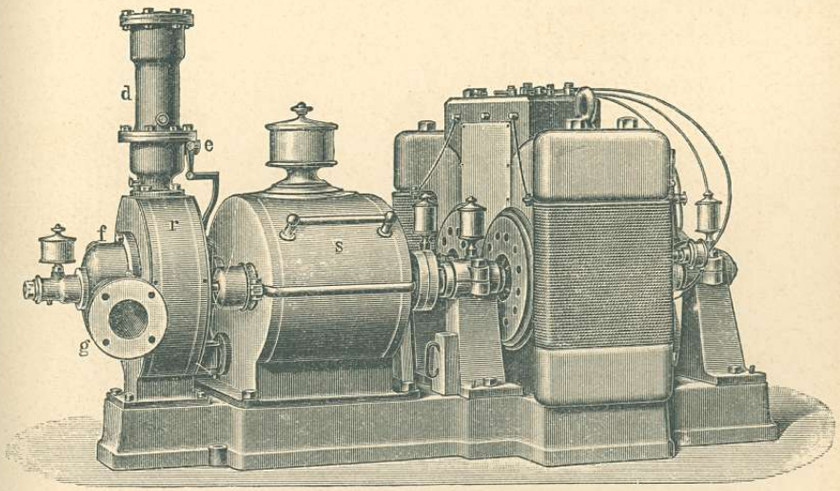

2. ábra. Dinamóval kapcsolt Laval-féle gőzturbina.

(1.049,921 t.). A behozatal fő cikkei: gabona és liszt, fonalak és szövetek, gépek és szerszámok (4·4 millió korona), ólom és cinkfehér, festékanyagok stb.; a kivitelé: vas (82,100 t.), fa, hering (69,319 mm.), zab, vaj, sertés és szalonna.

Göthe, l. *Goethe* (VIII. k.).

Götte *Sándor Vilmos,* l. *Goette* (VIII. k.).

Göttinga, porosz város, (1895) 25,506 lak. 1895. leplezték le Bürger mellszobrát (Eberleintól).

Götz, 1. *Ferdinánd,* német politikus és tornász, szül. Lipcsében 1826 máj. 24. Orvosi pályára készült, részt vett az 1849-iki májusi forradalomban Drezdában. 1851. gyakorló orvos lett, eleintén Geithainban, 1855 óta Lipcse melletti Lindauban telepedett le. 1858—63. szerkesztette a Deutsche Turnzeitung-ot, 1861 óta a német tornászok ügyvezetője és mint ilyen a 3. statiszt. évkönyvet (Lipcse) és a Handbuch der deutschen Turnerschaft c. művet adta ki. Munkatársa a Bahnfrei, Deutscher Turnerhumor c. műnek (2. kiad. 1877), kiadta még Vom rechten Turnerleben (Lipcse 1891); Anleitung zum Bau und zur Einrichtung von Turnhallen (1897). 1867—70. G. a haladópárthoz tartozott az északnémet, 1887—90. a német birodalmi gyülésben.

2. *G. György,* német klasszika-filologus, szül. Gompertshausenben (Szász-Meiningen), 1870—73. Lipcsében járt iskolába, azután Oroszországban házi tanító lett és az oroszok által Lipcsében fentartott szeminárium adjunktusa, 1877. u. o. magántanár; 1879. rendkivüli, 1880. rendes tanárrá neveztetett ki Jenában. Ritschelnek nagy Plautus-kiadásából G. Löwével együtt az Asinaria-t (Lipcse 1881), az Amphitruo (1882) és Poenutus-t (1884) dolgozta föl, egyedül Epidicus-t (1878), Curculio-t (1879), Aulularia-t (1882), Mercator-t (1883), Stichus-t (1883), Bacchides-t (1886), Pseudolus-t (1887) és Miles gloriosus-t (1891); Plautus egy szövegkiadása tőle és Schöll F.-től 1892 óta jelenik meg (Lipcse). Továbbá kiadja a 9 kötetre terjedő Corpus glossariorum latinorum-ot.

Götzen, 1. *Gusztáv Adolf* gróf, porosz tiszt és Afrika-utazó, szül. Scharfeneck kastélyban Glatz grófságban 1866 máj. 12. Jogot végzett, azután belépett a hadseregbe, 1887. tiszti rangot nyert és 1890. a római követséghez osztatott be. 1891. a Kilima-Ndsaro vidékén vadászott 1893. Prittwitz és Kersting kiséretében, mintegy 35 főből álló csapattal és 600 teherhordóval Panganiból indult ki, bejárta az Irangi hegyvidéket és megmászta a 2900 m. magas Gurui hegyet, ezután Usirombon át Uzuviba ment, átkelt a Kagerán és eljutott az eddig még csak mondából ismert Ruanda királyságba, melynek uralkodóját, Luabugirit, a 3000 m. magas hegyen felütött táborában meglátogatta. Ezután felment a még működő Kirunga tűzhányóra, melynek csúcsán óriási kráter van, innen a még teljesen ismeretlen Kivu-tóhoz érkezett, melynek északi részét átkutatta. Két havi fáradságos gyalogolás után 1894 szept. 21. a Kongo melletti Kirundo állomásra érkezett. A belga hatóság támogatásával a torkolat felé való utazás minden nehézség nélkül sikerült és dec. 8. elérkezett az Atlanti-oceánhoz. Prittwitzcel együtt Lisszabonon keresztül hazájába tért vissza, mig Kersting a 207 főből álló csapattal Kelet-Afrikába ment. Úti rajzait a következő művében tette közzé: Durch Afrika von Ost nach West (Berlin 1895).

2. *G. János* gróf, l. *Götz* (2., VIII. k.).

Götzenberger *Jakab,* német festő, szül. Heidelbergában 1800., megh. Darmstadtban 1866. Cornelius tanítványa, 1828—32. Olaszországban tartózkodott, azután Förster Ernővel és Hermannal résztvett a bonni egyetem aulájának freskóképekkel való kifestésében, azután mint badeni udvari festő és a mannheimi képtár igazgatója, a niersteini kápolnát (Rajna-Hessen) és a badenbadeni ivócsarnokot diszítette freskóképekkel és később Angolországban dolgozott. Freskóképeket festett a londoni Bridgewater House középső nagy atriumában, Earl of Ellesmere és Northumberland hercege palotájában.

Götz von Berlichingen, l. *Berlichingen* (III. k.).

Göze *János Menyhért,* l. *Goeze* (VIII. k.).

Gőzfék, l. *Fék* (VI. k.).

Gőzgép (VIII. k., l. *a mellékelt képet*). A gyorsforgásu gépek hajtására a dugattyus G.-ek mellett mindjobban terjednek a körforgásu G.-ek s ezek között különösebb jelentőségüek az u. n. *gőzturbinák,* melyek közül eddig a *Laval-* és a *Porsonféle* gőzturbina nyert nagyobb méltatást. Különösen az előbb említett Laval-féle gőzturbina keltett az utóbbi időben nagy feltünést, ugy hogy szakkörökben is nagy jövőt jósolnak neki. A gőzturbinákat tulajdonképen a legrégibb gőzgépeknek kell tekintenünk, mert már a Kr. e. 120 évvel készült Heron-féle eolipila (VI. k.). is ezen turbinák elvén alapult s hogy gyakorlatilag nem vált be, azt csupán annak lehet tulajdonítani, hogy akkor még nem tudtak oly nagy gyorsasággal forgó kereket készíteni, melylyel a nagy nyomás alatt álló kazánból kiömlő gőz óriási sebességét hasznosan felhasználhatták volna. Az újabb gőzturbinák vezetőlapáttal vagy anélkül dolgoznak. A vezetőlapáttal működő gépek a gőz és az atmoszférikus levegő nyomása közötti különbséget v. egyszerre v. pedig fokozatosan használják ki. A Laval-turbinának futókereke a kiömlő gőz nagy sebességének kihasználása végett óriási sebességgel forog, egy ily kerék percenként 30,000 fordulatot tesz.

Az *1. ábra* a Laval-féle turbinának áttetszően rajzolt külsővel burkolt belsejét láttatja, mig a *2. ábrából* a külső képét látjuk, midőn egy dinamógéppel van kapcsolatban. A Laval-féle turbinának a részleges turbinák módjára több *a* vezetőcsöve van, melyekből a gőz a *b* forgókerék lapátjaira ömlik. A *c* csőgyürűből kiágazó *a* vezetőcsövek igen kis hajlásszög alatt simulnak a futókerék koszoruja mellé s a gőz, mint a *3. ábrából* látni, a tengelyirányu turbinák módja szerint hajlított lapátokra ömlik. A lapátok körül kiömlő fáradt gőz *f* szekrénybe s onnan *g* csövön a szabadba vagy a kondenzátorba jut.

Mielőtt a gőz az *a* vezetőcsövek közös *c* csőgyürűjébe jutna, *d* csőben egy tisztító rostán és egy igen érzékeny centrifugális regulátor által szabályozott fojtószellentyün áramlik keresztül; a tisztító rosta visszatart minden tisztátalanságot és nedvességet, melyet a gőz a kazánból esetleg magával hoz, a fojtószelep pedig a beömlő gőz feszülését a munka pillanatnyi változásának megfelelően szabályozza. A centrifugális szabályozó

éles éleken mozgó két félgyűrű-ingával dolgozik, s a nagy *m* fogaskerék tengelyén nyer elhelyezést, kilengéseit pedig kétkaru emeltyűvel viszi a fojtószellentyű *e* tengelyére. Nagyobb munkaváltozások a vezetőcsöveknek *i* elzáró szellentyűivel való fokozatos kiiktatása által szabályozhatók. Nagyobb munkára a gőzt 2—3 vagy 4 vezetőcsövön, kisebbhez pedig 1—2, ill. 3 csövön bocsátjuk a forgókerékre. A vezetőcsöveknek változó keresztmetszetei vannak, hogy a rajtuk keresztülömlő gőz kiömlő sebessége a gőz fokozatos feszültsége által a legnagyobb értékre emeltessék. Kisérletek bizonyítják ugyanis (Peabody és Kunhardt kisérletei), hogy az olyan gőz, mely a külső levegőnél legalább 2-szer nagyobb nyomás alatt álló edényből kiömlik, nem veszi fel rögtön a külső légkör nyomását és a még benne lévő nyomástöbblet hatása alatt minden irányban szétporlik. Laval ezen körülményt igen elmésen használta fel a gőz sebességének fokozására. Ő ugyanis a kiömlő gőzt, mely egy egyszerű nyíláson keresztül kiömölve, bármily nagy nyomás alatt ömlik is ki, 350 m.-nél nagyobb sebességet nem vesz fel, először egy valamivel bővebb csőbe bocsátja, mely a kiömlő sugár szétporlását megátolja, miáltal a szétporlasztásra való nyomáskülönbözetet a gőz sebességének fokozására használja fel s a már 350 m. sebességgel mozgó gőzsugarat fokozott sebességgel ismét valamivel bővebb csőbe tereli, hol az előbbi folyamat ismétlődik, mig végre a gőz többszöri átömlés után zárt sugárban körülbelül 1100 m. másodpercenkénti sebességgel a futókerék lapátjaira ömlik, mely körülbelül 200 m. kerületi sebességgel forog. A vezetőcsövek keresztmetszetének ezen változásai a használt gőznyomással szoros összefüggésben állanak, miért is, ha a már eleve bizonyos meghatározott nyomáshoz szerkesztett gőzturbinát más gőznyomáshoz akarnánk használni, új vezetőcsövekkel kellene azt felcserélnünk.

A futókerék óriási forgásszáma szerszámgépek közvetetlen forgatására nem alkalmazható, ezért annak forgását fogaskerékáttétellel lassítják. Ezen áttétel szerkezete egy finom osztású, mintegy 45 fok alatt hajló fogakkal biró *k* fogaskerékből áll, mely egy éppen olyan fogazású, külön tengelyre ékelt nagyobb *l* fogaskereket hajt. Ezzel a futókerék óriási forgásszáma a turbina nagysága szerint 8 : 1 vagy 12 : 1 arányban kisebbíttetik, ugy hogy a 3—30 lóerős turbina forgókerekének forgásszáma ca 3000—2000-re, a nagyobbaké pedig, melyek 50-től 300 lóerőig való munkát végeznek, 1500—700 percenkénti forgásra redukálódik.

A gyorsforgásu szerszámgépek tehát, mint aminők a dinamógépek, centrifugális szivattyuk, centrifugális fuvók és a dezintegrátorok, közvetlenül kapcsolatba hozhatók a gőzturbinával, mig a lassubb forgásu gépek számára további forgáskisebbitő szerkezeteket kell alkalmazni, mi természetesen már kevésbbé előnyös, mert annak surlódási munkái a felhasználható munkának egy részét felemésztik. A *4. ábra* egy 5—15 lóerős Laval-féle gőzturbina-motor képét láttatja, melyről a munka a főtengely kinyúló végére ékelt szijkerékről vehető le. Nagyobb gőzturbináknál a futókerék tengelyén levő kis fogaskerék két nagyobb fogaskerék között foglal helyet s igy az összes munkát két tengelyre osztva adja le; egy ilyen 150—300 lóerős motor képét az *5. ábra* tünteti föl. Itt két kötélkerék adja át a munkát a szerszámgépeket hajtó transzmissziótengelynek.

A *6. ábra* 5—15 lóerős dinamóval közvetlenül kapcsolt Laval-mótort láttat. Ez a gép egy hajtókerék nélküli gőzturbinával közös alapra állított s közvetetlenül kapcsolt egyenáramu dinamóból áll. Több elsőbbségei más G.-pel szemben az egyenletes forgásaiban a dinamónak az óriási forgásszámmal dolgozó turbinával közvetetlen kapcsolása mellett is kis méreteiben, tehát az egész mótornak kis térfoglalásában, a nagyobb áttételü kötőmű mellőzhetésében és végre a gép kezelésének egyszerüségében összpontosul.

De Laval az ő mótoraihoz különleges szerkezetü centrifugális szivattyúkat szerkesztett, melyek sokkal nagyobb forgásszámmal dolgoznak, mint a hasonló munkaképességü közönséges centrifugális szivattyuk, minek folytán azoknál sokkal kisebb méretekkel birnak s nagyobb hatásfokkal dolgoznak. Egy ilyen Laval-féle centrifugális szivattyut gőzturbinával kapcsolatban a *7. ábra* tüntet föl. A centrifugális szivattyu tengelye a gőzturbina nagy fogaskerekének tengelyével közvetetlen kapcsolatban áll. A nagyobb mótorokhoz, hol a futókerék két nagyobb fogaskereket forgat, két szivattyut alkalmaznak egyszerre, melyeknek elhelyezését a *szövegábra* láttatja. Itt mindkét szivattyu közös szivó- és nyomócsőbe dolgozik.

A gőzturbina gőzfogyasztására nézve a gyár az alanti táblázatban foglalt adatok iránt vállal felelősséget. A garantált óra- és effektiv lóerőnként fogyasztott száraz gőz táblázata:

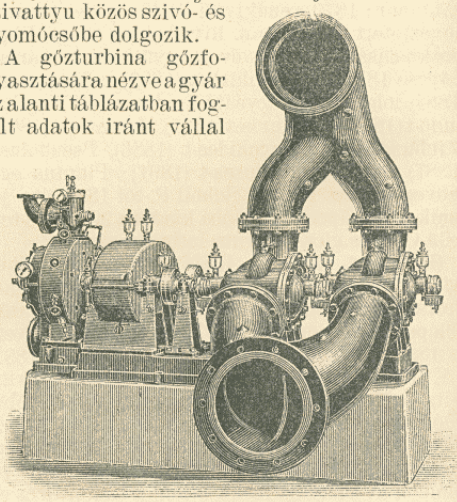

50 lóerős Laval-féle gőzturbina-szivattyu.

Lóerők száma	Admissziv nyomás légkörnyomásokban							
	6	7	8	9	10	11	12	
3	26·8	24·8	24	23	22·6	22·2	21·7	Kondenzáció nélkül
10	24·8	24	23	22	21	20	19·1	
50	19·6	18·7	17·9	17·4	16·9	16·4	16	
75	18·6	17·7	16·9	16·4	16	15·5	15·1	
5	16·9	16·3	15·8	15·7	15·5	15·3	15	Kondenzációval 64 cm. vakuum mellett
10	14	13·7	13·4	13·2	13	12·8	12·6	
50	10·7	10·4	10·2	10	9·9	9·85	9·75	
100	9·6	9·4	9·2	9·1	8·8	8·7	8·6	

A Laval-gőzturbinák gyakorlatba vételével Magyarországon jelenleg Lorenc Viktor magánmérnök foglalkozik s már eddig is több peldányt helyezett el sikerrel. JALSOVICZKY.

Gőzhajó (VIII. k.). Az építés minőségére való tekintettel *tengeri* és *folyam* (beltavi) G.-kat különböztetnek meg. Ez utóbbiak gyengébbek, fenekük lapos, szabad párkányzatuk alacsony és leginkább személyszállításra vagy uszályhajók vontatására szolgálnak. A tengeri G.-k hivatási és utazási céljoknak megfelelőleg, különösen az építésre nézve egymástól lényegesen különbözők, átlag azonban *siktengeri*, *rövid járatu*, *parti* és *kikötői* G.-kra osztályozhatók. A teherszállító G.-k rakodó képessége a legnagyobb, amennyiben ezeknél a netto és brutto űrtartalom közötti különbözet csupán 20—30%, míg a személyszállító gőzösöknél a különbözet nagyobb, gyorsgőzösöknél körülbelül 50%, vontató gőzösöknél pedig csaknem 100%, vagyis az utóbbiak általában rakomány felvételére nem alkalmasak, amennyiben a hajógépezet, kazánberendezés és szénkészlet oly nehéz, hogy ez már maga a hajó teherhordó képességét igénybe veszi. Újabb időben ugy a *gyorsgőzösöket* (személy- és postaszállításra), mint a teherszállító G.-kat, ha azok siktengeri utak megtevésére hivatvák, nagyobb méretekben építik mint ennekelőtte, és pedig előbbieket azért, hogy az utasoknak gyorsabb utazása mellett, a hajón nagyobb kényelem is legyen nyujtható (a hajónak ingásai nyugodtabbak legyenek), az utóbbiaknál pedig azon célból, hogy lehető kis üzemköltség mellett a teherszállítmány súlya fokozható legyen.

A *gyorsgőzösökhöz* a mai napon csak azon G.-k számíthatók, melyek óránkint körülbelül 20 t. mérföldet vagy ennél többet futnak. Ily hajókkal bir: a német Norddeutscher Lloyd, Hamburg-Amerika-Linie; az angol Cunard-Line, White-Star-Line (ennek Oceanie nevü G.-ja a legnagyobb hajó a világon); az amerikai American Line stb. A közönséges *személyszállító* gőzösök az utóbbi időben szintén igen nagy méretekben készültek. A számos ilyen hajó közül nagyságra nézve leginkább kiválnak a Hamburg-Amerika-Linie társaság Pennsylvania és Pretoria nevü hajói, melyek 170·7 m. hosszusággal, 18·4 m. szélességgel és 12·5 m. ürmélységgel birnak és 13,400 brutto tonnatartalom mellett 11,600 tonna súlyt rakhatnak. E hajók óránkint 13 t.mf. gyorsasággal Hamburg és New-York között aránytalanul olcsóbb díjtételekkel közlekednek mint a gyorsgőzösök.

Ami a teherszállító G.-k hajóépítési tipusát illeti, ugy ez az utóbbi években igen sajátságos alakot öltött. A *cetgerinc-fedélzetü G.-k (1. ábra)* fedélzete erősen domborított, párkányzata pedig alacsony, ugy hogy teljes megterhelés mellett részben a viz alá merül. A fedélzeten több gömbölyü felépítmény van, melyek egymással hidak által összekötve, a legénységnek tartózkodási helyül szolgálnak. A *toronyfedélzetü G.* (turretship) a vizszintesen futó felső fedélzetén még egy, a hajó egész hosszára kiterjedő felépítményt visel *(2. ábra)*, mely a hajó teljes megterhelése esetén csupán maga marad a viz felszinén, illetve látszik ki a vizből. Ugy a cetgerinc-, mint a torony-fedélzetü G.-k keletkezése csupán financiális megtakarítási igyekezeteknek tulajdonítható, miután a jelenleg még fennálló hajóköbözési törvények szerint e hajók nominális tonnatartalma nagy rakodó képességükhöz viszonyítva, feltünően csekély. E hajók leginkább gabonaszállításra szolgálnak. A toronyfedélzetü G. egy neme az u. n. *elliptikus G.* Az újabbkori G.-k az egyes fedélzetek elhelyezése, többé-kevésbbé erős építése és a rajta fekvő felépítmények minősége tekintetében egymástól nagyon különbözők. Építésre nézve legerősebbek az u. n. *teljes* fedélzetü G.-k, amelyeknél a legfelső fő fedélzet alatt, mely egyúttal a legerősebb fedélzet, a hajó nagyságának megfelelően még 1—3 fedélzet van *(3. ábra)*. Gyorsgőzösökön a fő fedélzet felett még egy könnyü

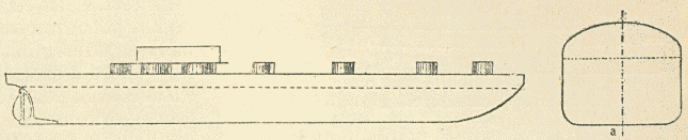

1. ábra. Cetgerinc-fedélzetü gőzhajó. Keresztmetszet.

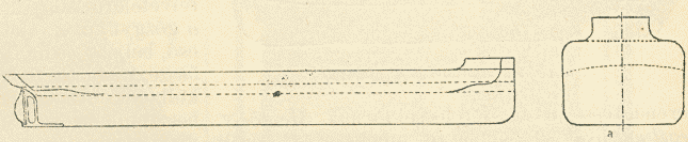

2. ábra. Toronyfedélzetü gőzhajó. Keresztmetszet.

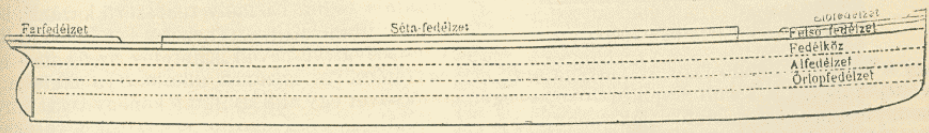

3. ábra. Teljesfedélzetü gyorsgőzös.

u. n. *sétafedélzet* is használatos, amelyre még a csónakok elhelyezésére szolgáló csónakfedélzet és a peremhíd-fedélzet is épittetik. A személyszállító G.-k mind teljes fedélzettel épittetnek. A teljes fedélzetü G. egy nemét alkotja a *viharfedélzetü G. (4. ábra)*, melynek fő fedélzete felett a fedélzeti utasok és az esetleg szállított élő állatok fedél alá való elhelyezése céljából, még egy könnyü fedélzet (viharfedélzet) van. Hasonló ehhez az u. n. *óvófedélzetü* G., mely csaknem kizárólag élő állatokat szállít. Némely teherszállító G.-n a fő fedélzet elől vagy hátul magasabban fekszik

mint a középen: ily hajókat, tekintettel a fő fedélzet részeinek egymáshoz viszonyitott mikénti fekvésére, *hullám-* vagy *hátsó-fedélzetü* G.-knak nevezik *(5. és 6. ábra)*. A G.-k egy különös német teszik a *tartály-* vagy *ciszterna-gőzösök*, melyeknél a hajóürben, rendszerint petroleum-szállításra, 8—20 drb. nagy tartály van. Robbanások és tüzveszély elkerülése végett a hajókazánok és gépezet egészen a hajó hátulján van elhelyezve és válaszfalazattal a hajó többi részétől elkülönítve.

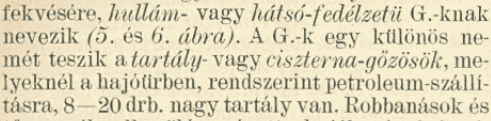

4. ábra. Viharfedélzetü gőzhajó.

Az ily hajók tartályait a petroleum-kikötőkben szivattyuk által szinig kell megtölteni, hogy a hajó stabilitása megóva legyen, ha pedig a hajó üres tartályokkal utazik, ugy a tartályok között fekvő ürbe vizet bocsátanak. Ezen hajók igen célszerünek bizonyultak, ugy hogy a vizen jelenleg a petroleumot csak ilyen hajón szállítják.

Kábelrakó- vagy *távirda-hajóknak* oly G.-kat hivnak, melyek tengerentúlra vezető kábelek lerakására használtatnak és ezen célra megfelelő

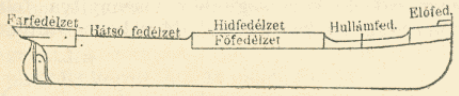

5. ábra. Hullámfedélzetü gőzhajó.

berendezéssel és felszereléssel birnak. *Mentő-* v. *segélygőzösök* süllyedt hajók emelésére v. sérült hajók mentésére szolgáló mindenféle eszközökkel vannak felszerelve, legkivált emelőgépekkel, léktömő és buvárkészülékekkel, erős szivattyúkkal stb. Ily hajók rendesen oly társaságok tulajdonában vannak, melyek különösen elsüllyedt hajók kiemelésével foglalkoznak. *Szivattyús gőzösök*, erős szivattyúkkal felszerelt hajók, melyek sérült hajókat vannak hivatva megmenteni azáltal,

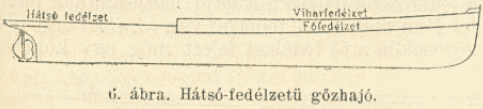

6. ábra. Hátsó-fedélzetü gőzhajó.

hogy a hajóürbe tóduló vizet szivattyúk által eltávolítják és igy a sérült hajók úszóképességét, amennyire lehetséges, biztositják. Ezen hajók a kikötőkben előforduló tüzeseteknél tüzoltásra is előnyösen használhatók. *Jégtörő* G. oly hajó, mely oly kikötőkben, hol télnek idején a viz befagy, a jég között egy hajóközlekedési útnak (hajózható jégcsatornának) törésére szolgál. Ilyen erős gépezettel ellátott hajó oly alakban épittetik, hogy elejével, orrával a jégtáblára vagy mezőre, ütődés nélkül, csupán a jég felületét surolva, felfut (csaknem a hajó felerészéig) s súlyával a jégtáblára nehezedve, azt darabokra töri. Egy nagy jégtörő *Irmak* nevü gőzöst épittetett a legutóbbi időben Oroszország, mely erőre nézve jóval felülmulja társait. Három csavar hajtja előre és ezenkivül a jégmező szétrepesztésének elősegitésére még a hajó előrésze alatt is van egy csavar oly célból, hogy a széttörendő jéglepel alól a vizet forgása által pillanatnyira eltávolitsa. Ezen hajót egyelőre az Oroszország É-i részén lévő Ob és Jeniszej folyamok jéggel borított torkolatainak szabaddá tételére fogják használni. F—y.

Gőzkazán (VIII. k., l. *a mellékelt képet*). Az *1. ábra* a *Dürr-Geer-féle kazánt* láttatja. Itt a felső kazánból *a* vizzsák nyulik le, mely az elől nyitott végü *b* Field-féle csöveket tartja, melyeknek hátsó vége zárt. Ezt a vizzsákot egy, az első és hátsó falakkal párhuzamosan álló lemez ketté választja, mely egyszersmind a Field-féle csövek belsejének felvételére is szolgál, ugy hogy az első kamrába a Field-csövek belső, a hátsóba pedig annak külső csövei torkollanak. Az *a* vizzsák egy darabon benyulik a felső *c* gőztartóba. A viz az első kamrából a Field-csövek belső részében azoknak hátsó végéhez folyik, honnan a külső csöveken visszafolyva erősen átmelegszik s a fejlődött gőzt a gőztérbe viszi, ott leadja s ismét az első térbe jutván, körútját újra kezdi. A *2. ábra* ezen Dürr-Geer-féle kazán látképét tünteti föl, *a* a vizzsák, *b* a Field-csőcsoport, *c* a gőzgyüjtő és *d* a kémény alja. A *3.*, *4. ábra* a *Thornycroft-féle* görbecsövü kazánt láttatja. Ezek az egyenes csövüekkel szemben nagyobb rugalmasságukkal tünnek ki. *a* vizszintes gőzgyüjtő, az alant fekvő *b b* csövek pedig a viz felvételére szolgálnak. Ezt a két *b b* vizcsövet az *a* gőzgyüjtővel elől két vastagabb egyenes *c c* cső, beljebb pedig egy csoport apró görbe cső köti össze, utóbbiak az *a* gőzgyüjtő felső részébe torkollanak. Az egész csőrendszert végre egy azbeszttel burkolt *e* lemezköpeny takarja; a tápláló viz a gőzgyüjtő alsó részén ömlik be *c c* csöveken az alsó *b b* csövekbe és onnan az apró görbe csövekbe jut, hol gőzzé válik s a gőzgyüjtő felső részében összegyülemlik, innen a tiszta gőz fölül kiömlik, a viz pedig ismét az első csövekbe kerül vissza s ismétlődik az előbbi folyamat. A fütőgázok *f* rostélyról felemelkedve, körülfogják a vizcsőnyalábot és a gőzgyüjtőt körülfogva, kiömlenek a *g* kéményen.

Az utóbbi években sokat foglalkoztak a *Dubiau-kazánnal*. Ez nem önálló kazánrendszer, hanem csak betét, melyet a viznek hevesebb körforgásba hozatala végett bármely rendszerü kazánba bele lehet állitani. Ez a szerkezet a Dubiau-szivattyu v. csőszivattyu néven ismeretes, az *5. ábra* egy egyfütőcsöves kazánba alkalmazva mutatja. A fütőcsövet egy alul nyitott *b* köpeny veszi körül; miáltal egy *c* segédgőztér keletkezik a kazánban, mely a *d* fögőztérrel alul kissé ferdére vágott *e* csövekkel közlekedik. A *c* segédgőztérben valamivel nagyobb a gőznyomás, mint a felső *d* gőztérben, ugy hogy a gőzbuborékok *e* csöveken felfelé törekszenek. Miután az *e* csövek élei alul ferdére vannak vágva, az átáramlás azonnal megkezdődik, amint a szögnyilásnak sarka kiemelkedik a vizből és a gőzbuborékok a vizet is magukkal rántják. A gőzvizkeverék a felső *f* védőlemezhez vágódik, a viz visszaesik a kazánviz közé, a gőz pedig fent a gőztérben összegyülemlik. A segédgőztérből feláramlott viz helyébe a *b b* burkoló aljon beáramló új viztömeg tódul, mi által a nyilak jelezte irányban erős áramkeringés keletkezik.

GŐZKAZÁNOK.

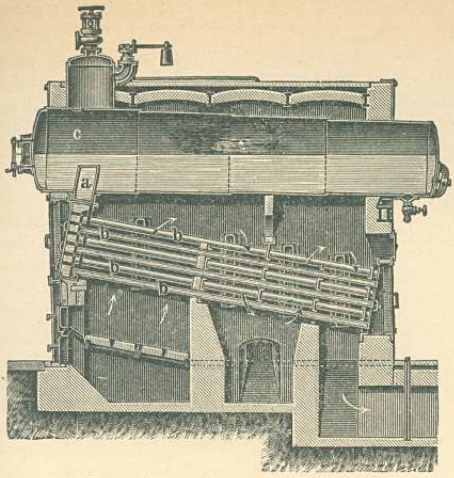

1. A Dürr-féle kazán hosszanti metszete.

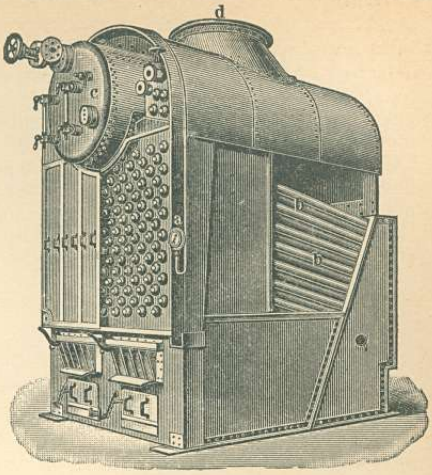

2. A Dürr-féle kazán nézete.

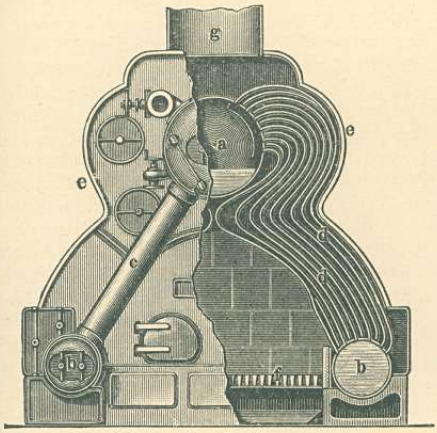

3. Homloknézet és függőleges metszet.

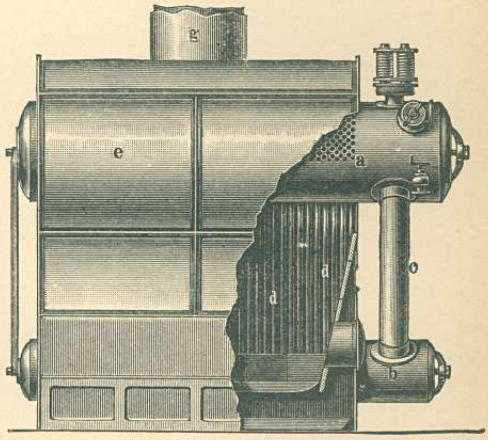

4. Oldalnézet részben lefejtett köpenynyel.

3—4. Thornycroft-kazán.

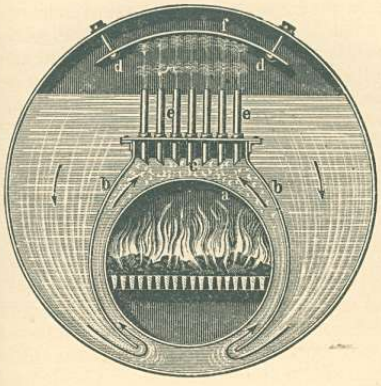

5. Egyfűtőcsöves kazán Dubiau-pumpával.

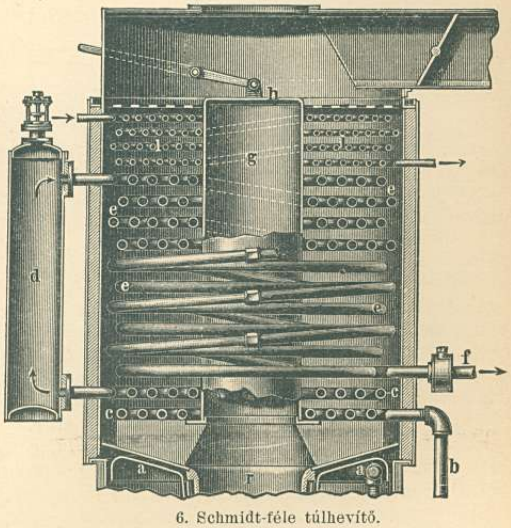

6. Schmidt-féle túlhevítő.

Újabban nagyobb jelentőségre emelkedtek a gőzüzem terén az u. n. *göztúlhevítők*, melyek közül különösen a *Schwörer-féle* gőztúlhevítő nyert kedvezőbb fogadtatást. Ez a szerkezet bordás csőcsoportokból áll, melyeknek belsejében a középvonallal párvonalas u. n. hosszanti, külsejen pedig gyűrűalaku bordák vannak. A belső térben áramlik a tulhevítendő gőz, kivül pedig a csöveket a kazán fűtőgáza veszi körül. Fő előnye ezen készüleknek abban áll, hogy minden kazánhoz könnyen alkalmazható; de csak mintegy 300°-ig képes a gőzt túlhevíteni. A *6. ábráról* látható *Schmidt-fele* gőztúlhevítő nagyobb foku túlhevítésre képes. A készülék itt egy álló gőzkazán felett van elhelyezve. A kazán fűtőgázai *r* csövön emelkednek fel, a gőz pedig *b* csövön a spirál-alakban egymás fölött elhelyezett előtúlhevítő *c c* csövekbe jut. A kazánból, melynek e celra igen kis fűtőfelülete van és erőltetve fűttetik, nedves gőz áramlik be és az elgőzítéshez szükséges nagymennyiségü meleg elvonása által megvédi a csöveket attól, hogy éléghessenek. A gőz innen a *d* utómelegitőbe ömlik, hol nagyobb térségre találván, meglassítja áramlatát s időt nyer arra, hogy a veleragadott víz gőzzé alakulhasson. A 200—230 fokos gőz most már 10 drb, a fűtőgázokkal szemben húzódó *e e* spirális csőcsoporton, a főtúlhevítőn keresztül huzódva 350 fokra túlhevített állapotban *f* csövön a gépbe vezettetik. Megjegyzendő, hogy itt, miután az ellenáram elve nyer alkalmazást, a fűtőgázok annál kevesebbé túlhevített gőzzel érintkeznek, mentül jobban leadták melegségüket. A fűtőgázok vagy közvetetlenül *g* csövön a kéménybe ömlenek, vagy pedig, ha azt *h* fedővel elzárjuk, előbb a két túlhevítőt erintve, a fölöttük elhelyezett *l* előmelegitő csövek között ömlenek ki a kéményen. A kazán felfütésekor a túlhevítőket mindig kikapcsolják, és munka közben *h* fedővel a túlhevítes foka tetszés szerint szabályozható. Miután a túlhevítőnek igen nagy fűtőfelülete van, a fűtőgázok nagy kemény és komplikált légáramvezetés nélkül is jól kiaknázhatók. JALS.

Gőzkazán ellenőrzése, l. *Gőzkazán* (VIII. k., 228).

Gőzkazánfűtők és gőzgépkezelők vizsgáló bizottsága, az a bizottság, mely előtt azoknak kell vizsgát tenni, kik képesitést akarnak szerezni a kazánfűtői és gépkezelői állásra. A bizottság rendesen az államépitészeti hivatalok főnökeinek elnökségei alatt 3—4 más tagból állanak, kiket a kereskedelemügyi miniszter nevez ki. Ily bizottságok vannak: Budapesten, Aradon, Békés-Csabán, Brassóban, Debrecenben, Fiuméban, Kolozsváron, Kassán, Miskolcon, Nagy-Becskereken, Pécsen, Pozsonyban, Selmecbányán, Temesváron és Zomborban. SZT. J.

Gőzölt faanyag. Papirosgyártáshoz elemi sejtjeire bontott fát is használnak, melyet faanyagnak neveznek. A faanyag a benne levő ásványi részek és fehérjenemü testek folytán törékeny és bomlékony. Ha azonban a foszlatás előtt gőzölésnek vetik alá, a szilikátok és protein-anyagok nagy részét kioldják s igy sokkal tartósabb és erősebb anyagot nyernek. Gőzölés folytán a fa megbarnul, ami jellemző a gőzölt fára, mert e szint fehérítéssel sem birják módositani. A gőzölést hasábalakban szokták vegezni, azután epp ugy foszlatják a fát, mint a közönseges faanyagot. A G. szivósságánál fogva csomagoló papirosok és erős kéregpapirosok készítésére szolgál. Finomabb papirok gyártására nem használható, mert barna szinétől eddig megfosztani nem sikerült. R.S.

Gőzturbina, l. *Gőzgép*.

Gözü, *güzü, mezei pocok* (állat, *Arvicola arvalis* Salis.), a mezei egerek (Arvicolidae) családjába tartozó rágcsáló. Hátoldala vörhenyes szürke, hasoldala sárgásfeher, csupasz fülei a fej $^1/_3$ résznyi hosszával egyenlők; testének hosszasága 10·5 cm., farkáé 3 cm. Középeurópában és hazánkban is, különösen a síkságon közönséges s némely években töméntelen mennyiségre szaporodik, mert nősténye évenként 5—7-szer 4—8 flat szülnek s a gabona kalászainak lerágásával s a fák kérgének meg gyökereinek megrágásával nagy kárt okoz. Télre állitólag a gabonakalászokat földalatti üregébe hordja s e gabonarakásokat a nép *gözühordásnak* nevezi; valószinü, hogy a gözühordásban nemcsak a gözük, hanem inkább a hörcsögök a vétkesek. *Földi* János a gözühordást egészen tévesen tulajdonitja egy cickánynak, melyet gözü-cickánynak (Sorex hungaricus) nevez; e tévedést már *Hanák* János kimutatta.

Gözühordás, l. *Gözü*.

Gőzvezeték. A gőzvezető csövekbe mindig gyülemlik bizonyos mennyiségü viz, részben a gőz kondenzálódásából, részben abból, amit a gőz a kazánból magával ragad. Ezt a vizet a vezetőcsövekből gondosan el kell tisztitani, mert ez könnyen okozhat csőtörést és ez által a közel levő emberek épségét, esetleg életét is veszélyezteti. Különösen a megindításkor történhetik könnyen baj, mert ilyenkor a csővezetékben levő vizet a gőz hirtelen megindítja, mely viztömeg aztán a hajlásoknál vagy a csővezeték más helyén levő nyugvó viztömeggel való találkozása alkalmával, mint nem rugalmas test, oly hevesen összecsapódik, hogy a csövet megrepeszheti. Különösen veszélyes ez a gőzhajókon, hol a személyzet a kiáramló gőztömeg elől nehezen menekülhet. Ezen veszedelem elhárítására többféle szerkezetet eszeltek ki, melyeknek egy része a megrepedt csőből óriási gyorsasággal kiáramló gőz által okozott szivó hatás alatt lép működésbe, más részének működése pedig a csőrepedés után beálló nyomáskülönbség hatásán alapszik. *1. ábránk* az elsőbb említett elven alapuló *Lethuillier- és Pinel-féle* önműködő elzárásu szellentyü szerkezetét láttatja, mely egy *A* szellentyűházból, az abban elhelyezett *g* csapból és az azon mozgó *C* szellentyütányérból áll, mely az *o* fészekre fekhet. A gőz a nyilak irányában áramlik át a szellentyün s *C* tányér ilyenkor a rendes működés alatt kivül áll a gőzáramláson. Amint azonban a baloldalon csőrepedés áll be, a gőz oly nagy sebességgel iram-

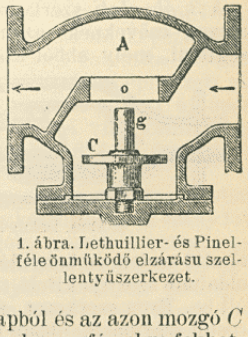

1. ábra. Lethuillier- és Pinel-féle önműködő elzárásu szellentyüszerkezet.

lik ki, hogy a *C* tányér felett szívás keletkezik, mely a tányért magával rántva, a fenekre szorítja s ott tartja mindaddig, mig az elzáró szellentyűt le nem zárják. Ennek a szellentyűnek tökéletes működését egy bizottság beható vizsgálatok alapján konstatálta.

A *2. ábrabeli* védőszerkezet, melyet *Altmayer* szerkesztett, az áteresztő szellentyűhöz erősített *a* csőből áll, melynek belsejében *b* fojtó szellentyű foglal helyet, ennek fojtó szelencén kinyuló tengelye *c* fogaskerékkel a különböző átmérőjű *d e* dugattyuk közös rúdjának fogaiba kapaszkodik. A kisebbik *d* dugattyu hengere *f* csőnél fogva a kazánnal közlekedik, mig a nagyobbik *e* dugattyu *g* csőnél fogva *S* vezetékkel áll kapcsolatban. A gőzkazán és *f* cső között egy elzáró szellentyű, *g* cső és *e* henger között pedig egy záró *h* tolattyu, *i* és *k* csövecskék a hengerekben kondenzálódott viz levezetésére szolgálnak. Midőn a G. rendes működés alatt áll, az átáramló gőz a nagyobb átmérőjű *e* dugattyut balra nyomja s a *b* fojtószellentyű *a* csövet teljesen nyitva tartja. Ha azonban a G. megrepedne, *e* dugattyu felszabadul a nyomás alól és a gőz *d* dugattyut jobbra szorítja, miáltal *b* fojtó szellentyű a csőben keresztbe áll és a gőz kiáramlását rögtön megszünteti. A hosszabb G.-be terjeszkedhető csődarabokat kell iktatni, hogy a hőváltozásnak megfelelő csőnyitást kiegyenlítse. Ezek rugalmasan hajlított csövek, egymásra borított tányéralaku acéllemezek v. tömítő szelencében mozgó csőkötések lehetnek.

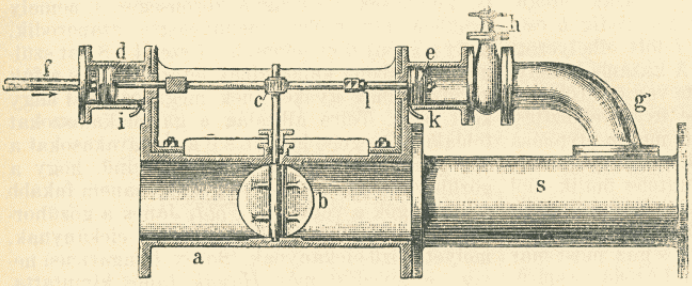

2. ábra. Altmayer-féle önműködő védőszerkezet.

A *3. ábrabeli* szerkezet a tömítő szelencében mozgó csöveknek azon hátrányain igyekszik segíteni, mely abból származik, hogy a gőz a tömítő szelencén benyuló közönséges csövet egyoldaluan szorítja kifelé, miáltal gyakran csőtörés áll be. Ezen szerkezet, mely *Dehne* cellei gyárostól származik, abban különbözik a közönséges módon tömített terjeszkedhető G.-től, hogy a tömítendő cső vége zárt és egy kettős tömítő szelencével biró kétágu csövön nyulik keresztül és a gőz a tömítő szelencék közé eső részére készített nyilásokon ömlik belé. Ez által a G. az egyoldalu nyomás ellen meg van védve és igy minden mellékkapcsolás nélkül szabadon alkalmazható. JALS.

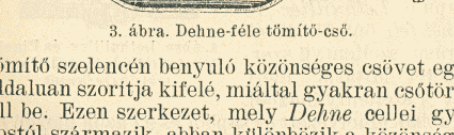
3. ábra. Dehne-féle tömítő-cső.

Grab, fő helye a Hercegovina délkeleti csücskén fekvő, Montenegro és Krivosijével határos Zubce területnek, fátlan, vizben szegény sziklakatlanban, (1885) 249 lak., kik leginkább mohammedánok.

Gråberg (ejtsd: gróberg) *Jakab*, Hemsö grófja, svéd származásu tudós, szül. Gannarfveben (Gottland szigetén) 1776 máj. 7., megh. Firenzében 1847 nov. 29. Hosszabb ideig tartó utazás után az angol tengerészetbe lépett, 1811. svéd alkonzul lett Genovában, 1815. Tangerben, 1823. Tripoliszban; 1828 óta Firenzében élt. G. széleskörü irodalmi tevékenységet fejtett ki a statisztika, földleirás, valamint az arab nyelv és irodalom terén. Irt Ibn Chaldun történelmi művéről (Firenze 1834) stb. Továbbá megjelent tőle Essai géographique et statistique sur la régence d'Alger (u. o. 1830); Specchio geografico e statistico dell imperioMarocco(1833);Scandinavie vengée etc. (Lyon 1822), amelyben bebizonyitani törekszik, hogy az észak lakói a népvándorlás idejében már valódi kulturával birtak.

Grabow, 1. *an der Oder*, (1895) 15,784 lak. — 2. *G. in Mecklenburg*, (1895) 4979 lak.

Gracchus, álnév, l. *Babeuf* (II. k.).

Gracht, Hollandiában a mellékcsatornák neve.

Gracioso, a komikai szereplő mellékneve a spanyol vigjátékban, mely az intrikus darabokban (Comedias de capa y espada) különböző néven: *Bobo, Simple, Picaro* stb. szerepel. Ez az az ismeretes, majd csalfa, majd nevetségesen együgyü, de mindig vig szolga, vagy pedig aki gazdájának hü kisérője és megbizottja, de egyúttal parodizálója is.

Gracza *György* újabb munkái: *Az 1848—1849-iki magyar szabadságharc története* (I—V. köt., Budapest 1897—98); *1848 márc. 15.* (u. o. 1898, Magyar Könyvtár).

Graditz, község Merseburg porosz kerület torgaui j.-ban, (1890) 503 lak. Itt van a porosz kir. főménes, mely ugyszólván kizárólag telivér tenyésztéssel foglalkozik. A ménesnek 1354 hektár területe van. Atlagos állománya: 15 telivér és 8 félvér apamén, 350 anyakanca s ezeknek 4 évjáratbeli csikói. Alapittatott 1722. A poroszok 1815. lett. A ménes, a mi állami méneseinktől eltérőleg, nagy versenyistállóval is rendelkezik, a hová a tulajdonát képező legjobb ivadékokat osztják be, amelyeket azután nemcsak Németország valamennyi nevezetesebb versenypályáján futtatják, hanem megfordulnak velük Magyarország, Ausztria versenypályáin, sőt az angol és francia gyepeken is. V. ö. *Schwartz* J., Das kön. preuss. Hauptgestüt G. (Berlin 1870); *Jacob*, Zur Geschichte des Hauptgestütes G. (Torgau 1891).

Gradl *Vilmos* lovag, cs. és kir. lovassági tábornok, szül. 1834. Katonai szolgálatát 1849 okt. 1-én a 4. lovas (chevauléger) ezredben mint hadapród kezdte meg. 1851. hadnagygyá, 1854. főhadnagygyá, 1859. pedig századossá lépett elő. 1864. részt vett a Dánia elleni háboruban. Az oberfelki és veilei ütközetekben mint az elővéd parancsnoka vett részt s ekkor kitüntette magát. A háboru után ezredével Holsteinban maradt. Az 1866-iki osztrák-porosz háboruban több ízben kitüntette magát. Junius 27. a trautenaui ütközetben a Windischgrätz Lajos herceg ezredes által vezetett attakban mint a 6. század parancsnoka a balszárnyon vett részt. A következő nap (28.) a neurognitzi ütközetben egy puskagolyó a csipőjét fúrta át. A hadjáratban szerzett érdemeiért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A központi lovasiskola elvégzése után 1871. soron kivül őrnagygyá lépett elő a 4. dsidás-ezredben. 1875. alezredes lett a 8. dragonyos-ezredben. 1878. ezredessé és a 7. dsidás-ezred parancsnokává, 1884. vezérőrnagygyá és a lembergi 21. lovasdandár, 1889. altábornagygyá és a bécsi lovas hadosztály parancsnokává nevezték ki. 1893. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1894. a sarajevói 15. hadtesthez osztották be, 1895. pedig v. b. t. tanácsos lett. 1897 okt. 27. a király a lovassági tábornoki címet adományozta G.-nek s a 78. gyalogezred tulajdonosává nevezte ki. Idegen uralkodók által is több kitüntetésben részesült, tulajdonosa az I. oszt. porosz korona-rendnek (1893.), a szász királyi Albrecht-rend nagykeresztjének (1893) és a bajor királyi érdemrend nagykeresztjének (1893). G. 1899 okt. 1. ünnepelte katonai szolgálatának ötvenedik évfordulóját, mely alkalommal az I. oszt. vaskorona-rendet kapta. M. I.

Graecostasis v. *graecostadium* (lat.), nyilt csarnok az ókori Rómában, eredetileg a görög küldöttségek, de azután mindenféle más idegen követség részére, mely arra várt, hogy a szenátus elé vezettessék. L. M.

Graefl *József*, főispán, szül. Szolnokon 1810., megh. Budapesten 1889 dec. 22. Tanulmányait otthon és Pesten végezte, már mint fiatal ügyvéd kitünt kiváló szónoki tehetségével, különösen abban a perben, melyet Szolnok a kincstár ellen indított. A tárgyaláson oly erős támadást intézett a kincstári uradalmak képviselői ellen, hogy fiskális akciót indítottak ellene. 1839. Pesten ügyvédi irodát nyitott s csakhamar nagy hirre vergődött, 1847. Pest városi biróvá választotta meg, e tisztet 1848-ig viselte, mikor az első magyar felelős kormány megalakultakor Kossuth Lajos osztálytanácsossá nevezte ki, a szolnoki kerület pedig megválasztotta országgyülési képviselőnek. Az abszolutizmus idején visszavonult és Szabolcs vármegyében gazdálkodott. 1861. Pesten újra megválasztották főbirónak. A provizorium alatt visszalépett hivatalától. 1881. kinevezték Szabolcs vármegye főispánjává, mely állásában a Lipót-rend középkeresztjét kapta, s a főrendiház örökös tagjává neveztetett ki.

Graena, fürdő, l. *Guadix* (VIII. k.).

Graenzenstein *Bélát* 1895-ben megbizták az 1896. ezredéves orsz. kiállítás igazgatóságával, mely tisztet azonban rövid ideig viselte, mert ugyanaz év febr. 5. pénzügyminiszteri államtitkárrá nevezték ki. Még azon év dec. 4. országgyülési képviselőnek választották. Az ezredéves kiállításkor királyi elismerésben részesült, 1897. pedig megkapta a II. oszt. vaskorona-rendet és a spanyol Izabella-rend I. oszt. középkeresztjét, 1896. újra megválasztották képviselőnek.

Graewenitz *Viktor* gróf (wälzheimi, waibelhubi és ober-limpachi báró), cs. és kir. lovassági tábornok, szül. Stuttgartban 1828 jul. 17. Kezdetben polgári államszolgálatra készült, de később megváltoztatta szándékát s 1849 ápr. 8-án mint hadapród a 4. könnyü lovasezredbe lépett. Részt vett az olaszországi háboruban s 1849 okt. 11-én hadnagygyá lépett elő. 1854 márc. 1. főhadnagy, 1854 nov. 25-én II. oszt. százados lett. 1854 dec. 3. a 8. dragonyosezredhez helyezték át s I. oszt. századossá lépett elő. 1858 márc. 14-én Windisch-Grätz herceg tábornagy szárnysegédévé, 1862 márc. 3. őrnagygyá nevezték ki. Még ugyanazon év jun. 30. a 12. vértesezredhez helyezték át. Az 1866-iki osztrák-porosz háboruban ezredének egyik osztályát vezényelte. Részt vett a königgrätzi csatában. 1866 szept. 14-én alezredessé nevezték ki. 1867 jun. 1. a 8. vértesezredhez helyezték át. 1869 ápr. 1. a pesti lóavató-bizottság elnöke, okt. 24. pedig ezredes lett. 1877 szept. 20. a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok lótenyész-intézeteinek katonai felügyelőjévé, 1877 nov. 1. vezérőrnagygyá, 1881 nov. 1. altábornagygyá nevezték ki. 1882 jan. 1. kamarás lett. 1884. a II. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. G. 1895. lovassági tábornoki jelleggel nyugalomba vonult és ez alkalommal a Ferenc-József-rend nagykeresztjével tüntették ki. Nyugalomba vonulása óta Magyarországon Császkócon tartózkodik. G. tulajdonosa az orosz I. oszt. Szt.-Anna-rendnek, a spanyol katolikus Izabella-rend, a württembergi Frigyes-rend nagykeresztjének, a japán felkelő nap-rend I. osztályának, a belga Lipót-rend nagy tiszti keresztjének, a bajor Szent-Mihály-rend középkeresztjének, a szerb II. oszt. fehér sas-rendnek és a porosz III. oszt. vörös sas-rendnek. M. I.

Gräf Gusztáv, német festő, megh. Berlinben 1895 jan. 6.

Graff *Károly*, német építész, szül. Grabowban (Mecklenburg) 1844 máj. 4. Nagybátyjánál, Demmler udvari építészeti tanácsosnál képezte magát Schwerinben, tanulmányait folytatta a hannoveri politechnikumon és a berlini építészeti akadémián; 1870. Bécsbe ment és ott az új opera, valamint Hasenauer alatt a világkiállítási palota építésében vett részt. 1874. a drezdai műiparískola igazgatója lett.

Graffiato (olasz), az agyagedények díszének egy neme, mely ugy készül, hogy az edény falát festékréteggel bevonják, azután a rétegbe karcolják (graffiare) a díszítményt, s azután az egész edényt mázzal burkolják. Az ilyen diszítmény vonalai az égetés után többé-kevésbbé agyagszinüek, amennyiben a máz többé-kevésbbé megváltoztatja az agyag szinét.

Grafikus ábrázolás, a számokkal kifejezhető tényeknek v. tüneményeknek rajzzal való képies bemutatása. Ha valamit csak igen sok számadat-

nak a felsorolásával tudnánk megmagyarázni, sokkal helyesebb, ha egy u. n. grafikont rajzolunk. P. ha a hőmérő járását egy nap alatt az óránként észlelt hőmérsékletek számbeli felsorolásával magyaráznánk, közelről sem nyernénk olyan könnyen áttekinthető képet, mint ha ugyanezeket az adatokat egy rajzban tüntetjük fel *(1. ábra)*. A G. legelemibb módja: egyszerű, egy-

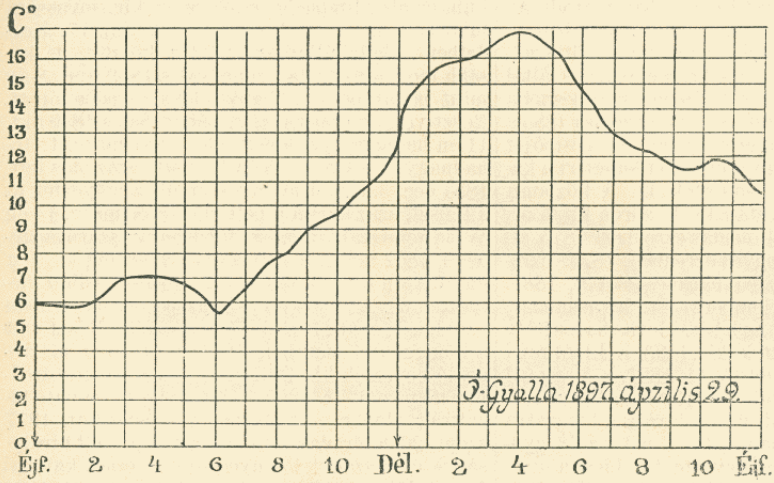

1. ábra. A hőmérő egy napi járásának grafikus ábrázolása.

kör sugara. De a terület és sugár között az arányosság nem egyszerű, hanem négyzetes, ami annyit jelent, hogy ha az egyik körnek a sugara kétszer akkora, mint a másiké, akkor a kör területe négyszer akkora, mint a másiké. Ha a harmadik körnek a sugara háromszor akkora, mint az elsőé, akkor a harmadik kör területe $3 \times 3 = 9$-szer akkora, mint az elsőé stb. A kör területének a sugárral való növekedését a *2. ábrán* látjuk ilyen módon grafikusan ábrázolva. Bizonyos természettüneményeknél majdnem lehetetlen nélkülöznünk ezt a módszert. Ott t. i., ahol csak néhány adatunk van, amelyek valamiképen a két mennyiség összefüggésére utalnak és azután ebből a néhány adatból nem lehet kitalálni olyan egyszerű törvényt, mint p. amilyen a kör sugara és annak területe között van.

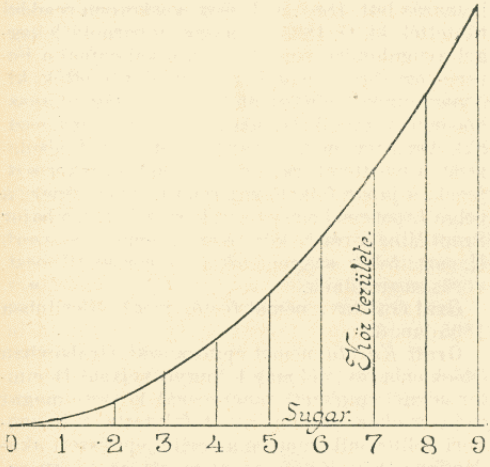

2. ábra. A kör területének a sugár szerint való növekedése.

Ha p. valamely folyóban bizonyos vízállás mellett megmérjük, hogy mennyi víz folyik át a folyó egy keresztszelvényén egy másodperc alatt, ebből még nem következik, hogy kétszer olyan magas vízállás mellett kétszer annyi fog keresztül folyni. Ha többféle vízállásnál mérjük meg a vízmennyiséget, ezeket az adatokat egy grafikonban szemlélhetővé tehetjük ugy, mint a *3. ábra* mutatja. Rajzoljunk fel ugyanis egy vízszintes

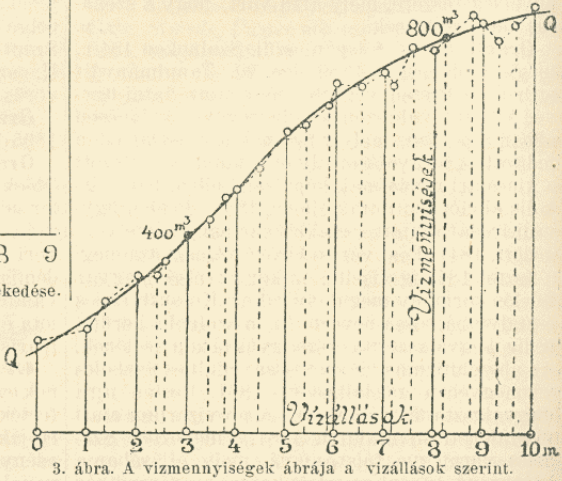

3. ábra. A vízmennyiségek ábrája a vízállások szerint.

mástól független mennyiségeket arányos hosszuságokkal v. területekkel ábrázolni. P. az iskolai atlaszokban gyakran látjuk, hogy a nagy városok a lakosság számával arányos területü körökkel ábrázoltatnak, amely egyszerű rajzokon a szem azonnal meglátja, hogy mely városok közt van jelentékeny különbség és melyek az egyenranguak, habár lakosszámuk nem is egészen egyforma. Sokkal becsesebbek azok az ábrák, amelyek két mennyiségnek egymással való összefüggését mutatják. P. tudjuk, hogy egy körnek a területe annál nagyobb, minél nagyobb a vonalra egyenlő távolságokat és jelezzük ezeket számokkal, amelyek a vízállásokat jelentsék ugy, amint azt a méréséről leolvastuk. Mondjuk p. hogy + 3 m. vízállásnál 400 m³ viz folyik el másodpercenkint. Akkor a + 3 m. vízállásnak megfe-

lelő pontra állítsunk egy függőleges vonalat s erre mérjünk le egy tetszőleges hosszuságot, amire nézve kijelentjük, hogy a 400 m³ viznek felel meg. További mérések p. arról győznek meg bennünket, hogy nem + 6 m., hanem + 8·2 m. vizállás mellett folyik a keresztszelvényen kétszer annyi át, mint az első esetnél, akkor azon a ponton, ahová a vizszintes vonalon a 8·2 számot

szerű szerkesztés által nyert pontokat kis körökkel jeleztük; azok összeköttetése, a pontozott vonal egészen szabálytalan. Nagy haszna lehet azonban egy ilyen ábrának! Ha ugyanis nem felejtjük el, hogy a természettünemények legnagyobb része folytonos, vagyis ugrások nem igen vannak benne, akkor föl kell tennünk azt is, hogy p. a folyóban a vizállás növekedésével az átfolyó

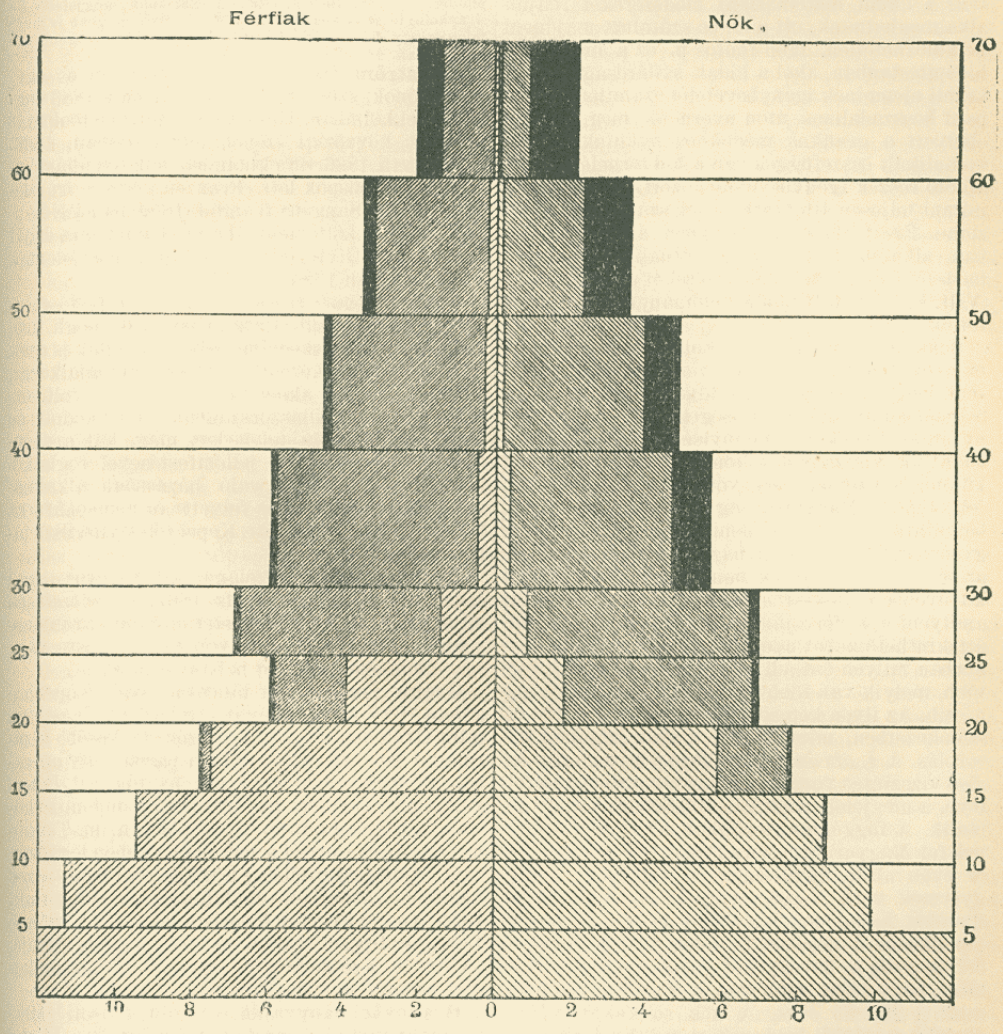

4. ábra. Magyarország népessége az életkor és a családi állapot szerint, az 1890. évi népszámlálás adatai szerint. — A vizszintes vonalon a számok a lakosság számát jelentik százezrekben. A függélyes vonalakon az életkorok tünnek fel. A ritka vonalkázás a nőtlen, illetőleg hajadonokat, a sürübb a nős, illetőleg férjezetteket, a fekete az özvegyeket jelenti.

kell irnunk, oda állítunk fel egy függélyes vonalat s arra viszszük fel a 800 m³-nek megfelelő hosszuságot, ami persze éppen kétszer akkora, mint a 400 m.-nek megfelelő. Igy mehetünk tovább és felrajzolhatjuk mindazokat az adatokat, amelyeket mérés útján nyertünk. Azt találjuk, hogy ezek a pontok közelről sem jutnak egy szabályos vonalba, hanem egy zeg-zugos vonal szerint helyezkednek el. A *3. ábrán* ezeket az egy-

vizmennyiség is fokozatosan és sokkal egyenletesebben nő, mint ezt a mérésadatokból nyert vonal mutatná. Hogy ez a vonalunk ilyen szabálytalan lett, annak az egyik oka az, hogy méréseink nem tökéletesek. A legvalószinübb vonalat egy jóval egyenletesebb, folytonosan görbe vonal mutatja, amit a vastag vonal *(Q—Q)* mutat. Ezt a vonalat nevezzük a vizmennyiségek grafikus ábrájának.

Hasonló módon igen sok természettüneményre alkalmazhatjuk ezt az eljárást. Legszokottabbak azok, amelyeknél valamely természettüneménynek az idővel való összefüggését szemléltetjük, p. az óránként észlelt hőmérsékleteket is felrajzolhatjuk egy napról s akkor kapunk egy olyan ábrát, mint a *3. ábra*. Olyan természettüneményeknél, amelyek sokkal komplikáltabbak, hogysem a finom matematikai módszereket reájuk alkalmazhatnánk, ott a G. és számítás majdnem nélkülözhetetlen. Igen fontos p. ez a módszer a hídépítéstanban, ahol a hidak szilárdságát, szerkezeti elemeinek igénybevételét számítással roppant hosszadalmas úton nyernénk meg, hanem ehelyett a grafikus módokhoz nyulunk. Olyan komplikált összefüggés van a híd terhelése és az alkotó részek igénybevétele között, hogy azt számítani teljesen áttekinthetetlen számtömegre vezetne. Ezért különösen és éppen a hídépítéstanban alkalmazzák a G. szigoruan tudományos módszereit s ezeket a módszereket *grafosztatika* (VIII. k.) név alatt külön tudománynyá is fejlesztették.

Sokszor azonban olyan komplikáltak a tünemények, hogy még az egyszerű diagrammokkal sem vagyunk képesek a tüneményekről, vagy összehasonlítandó mennyiségekről kellő fogalmat nyujtani. Ilyenkor a mennyiségeket területekkel adhatjuk vissza s a különfajta mennyiségeket különböző szinnel vagy vonalkázással tüntetjük fel. Igy p. Magyarország népességét akarnók bemutatni olyan szempontból, hogy mennyi a gyermek, férfi, hajadon, házas, özvegy stb., akkor az egyszerű módszerek nem elegendőek. Sokkal könnyebben áttekinthetjük egy olyan képen, mint amilyent a *4. ábra* mutat. Erről az ábráról aztán áttekinthető képet nyerünk, hogy valamely életkorban milyen családi állapotu nő és férfi a legtöbb, melyik van több: p. özvegy férfi v. özvegy nő stb. Az ilyen kép sokkal jobban megmarad az emlékezetben, mint valami száraz számbeli felsorolás. A *4. ábrán* a következő a berendezés. Az alsó vizszintes vonalon a lakosság száma van feltéve, a megjelelt pontok a 100,000-ek számát jelentik. A függélyes vonalakon az életkorok tünnek fel. Magyarországon az 1890. évben 1.210,000 öt éven aluli fiugyermek és 1.230,000 leánygyermek volt. A ritka vonalkázás a nőtlenek, illetőleg hajadonok létszámát jelenti, a sűrübb vonalkázás a nőseket, illetőleg férjezetteket, a fekete pedig az özvegyeket jelenti. A rajzon lehet látni, hogy 1890. több volt a 25—30 éves férfi, mint a 20—25 éves. A nők sokkal korábban élvezik a családi boldogságot, mint a férfiak, de özvegy nő is sokkal több van, mint özvegy férfi, az özvegy férfiak száma is csak a 60. életéven felül nő rohamosan stb.

Hasonló ábrát szerkeszthetnénk más évekről is és érdekes tapasztalatokra juthatnánk.

Megmérhetetlen haszna van az ilyen komplikáltabb G.-nak a vasutak üzeménél, a statisztikáknál és p. az árvizek előre jelzésénél, a folyamok vizjárásának tanulmányozásánál, a meteorologiában stb. CHOLNOKY.

Grafit-Bearing-fém, 14·38 ón, 67·73 ólom és 16·73 antimon ötvénye. Csapágynak használják.

Grafitos tégely, l. *Olvasztó tégely* (XIII. k.).

Grafologia (VIII. k.). Újabban Preyera fiziologus foglalkozott a G. tudományos megállapításával (Zur Psychologie des Schreibens, Hamburg 1895).

Irodalom. Crépieux-Jamin, A. G. és annak gyakorlati alkalmazása, Berlin 1894, 3. kiad. Kraus H.; Zix. Öffentliche Charaktere im Lichte graph. Auslegung, u. o. 1894; Mayer L., Lehrbuch der Graph., Stuttgart 1895; Langenbruch, Graphолog. Studien, Berlin 1895. A Párisban megjelenő La Graphologie szaklapon kivül 1895 óta Hamburgban is megjelenik egy havi folyóirat (Die Handschrift) Langenbruch kiadásában.

Grafström *Thor Frithiof*, svéd költő és egyházi szónok, szül. 1827 április 6., megh. 1883 aug. 13. Stockholmban. Upsalában végezte a teologiát és 1859. követségi szónok lett Párisban, 1863. Londonban, 1866. Stockholmban lelkészi állást kapott, 1880. püspök lett. Franzén költőre irt elegiát (1848); Sångens framtid (1852) és Fjell-Lappen (1861) c. költeményeit a svéd akadémia díjjal tüntette ki. Dikterjei összegyüjtve megjelentek Stockholmban 1884.

Graham (ejtsd: gréem) *János*, skót festő *(Gilbert-Graham)*, szül. Glasgowban 1794., megh. u. o. 1866 jun. 5. Kereskedelmi pályára készült és csak 21 éves korában kezdett a festészettel foglalkozni, 1818. a londoni akadémia tanítványa volt, ezután két évig Olaszországban tartózkodott és 1827. Edinburgban telepedett meg, hol arcképés a skót és olasz nép jellemfestésével foglalkozott. Miss Gilberttel való házassága alkalmával (1834) neje nevét is felvette és nemsokára rá Glasgowba költözködött. Képei többnyire Skóciában vannak.

Grahamstown, új-zélandi kikötőváros, (1891) 4618 lak. Középpontja az 1867. fölfedezett és mintegy 20 km²-nyi területet elfoglaló aranymezőknek, amelyeken aranyon kivül ezüst-, vas-, réz-, ólom- és cinkércet is bányásznak.

Grahn *Lucile*, dán táncosnő, szül. Kopenhágában 1824. A kopenhágai szinházban Faustban, mint Gretchen lépett fel először, de később kizárólag a táncnak élt és 1838. a párisi nagy operában, mint Sylphide és Gypsi, azután Szt.-Péterváron fényes sikert aratott. 1845. Londonban korának kiválóbb három táncosnőjét, u. m. Taglionit, Grisit és Ceritót a pas de quatreben legyőzte, azóta vendégszereplései Európa csaknem összes nagyobb városában diadalúthoz hasonlítottak. 1856. Young Frigyes tenorista vette nőül. 1858—1861. a lipcsei városi szinház balletvezetője, 1870—76. a müncheni udvari szinháznál működött hasonló minőségben.

Grahováci nagyvajda, ezt a címet viseli I. Miklós montenegrói fejedelem második fia, *Mirko* herceg, szül. Cettinyében 1879 ápr. 17.

Graines de paripou, l. *Guilielma* (VIII. k.).

Graissessac (ejtsd: greszeszák), város Hérault francia département béziersi kerületében, (1891) 2936 lak., vasúttal. Nevezetes kőszénbányászata van (1893. 205,383 t.).

Gram, 1. *János*, a kritikai történetkutatás atyja Dániában, szül. Bjergbyben (Jütland) 1685., megh. 1748 febr. 19. Már fiatal korában széles ismeretttel birt, különösen görögből, 1714. ezen nyelv tanára lett és csakhamar európai hirnévre tett szert ókori történelmi közleményei által. De később

leginkább hazája történelmével foglalkozott, mire mint királyi történész, könyvtáros és a titkos irattár őre elegendő eszköz és forrás állt rendelkezésére. Számos új forrást fedezett fel és Dánia történelmét sok téves adattól tisztította meg, a Videnskabernes Selskab-ban közlött tanulmányaival. Régi történelmi művek kiadásával is növelte hirnevét és hazája tudományos iskoláira a legjobb és nagy hatást gyakorolt.

2. *G. János*, németalföldi beszélyiró, szül. 1833 ápr. 25. Eleintén festő volt. 1866 óta a második kamra gyorsirója Hágában, a következő novellagyüjteményei vannak: Onder een dak (1867); Reus en Dwergen (1868); Schakels uit een keten (1870); Zeven Spruiten (1874); regényei: De Familie Schaffels (1870); Een Haagsch Fortuin (1877); Frans Belmont (1883) és Mauts van Moreelen (1885).

Grammann *Károly*, német zeneszerző, szül. Lübeckben 1844 jun. 3., megh. Drezdában 1897 jan. 30. Eleintén mezőgazda volt, azután a bonni és hallei egyetemen folytatta tanulmányait és 1869. a lipcsei konzervatorium tanítványa lett, hol Paul, Richter és Reinecke voltak tanárai. Rövid ideig közelebbi érintkezésben állott Wagner Rikárddal Zürichben. 1871—85. Bécsben tartózkodott, azóta Drezdában élt. Operái: Meluzina (először Wiesbadenben 1875; újra átdolgozva 1891. Drezdában adták elő), Thusnelda (Drezda 1881); Das Andreasfest (Bécs 1884); Ingrid (Drezda 1894) és Irrlicht (u. o. 1894); irt szimfoniákat, több kamarazenét, dalokat és zongoradarabokat.

Grammatologia (gör.), eredetileg a. m. irástudás, átvitten a bölcseleti alapokra fektetett nyelvtan; különösen azoknak az irányelveknek összessége, melyek szerint az egyes nyelvek tüneteiből elvont következtetések bölcseleti rendszerré csoportosithatók. L. M.

Grammichele, város, l. *Granmichele* (VIII. k.).

Grammofón (VIII. k.). E készüléket feltalálója: *Berliner* Emil jelentékenyen javította. A mostani jelvevő forgatható asztal, melyet kézzel v. óraművel egyenletesen forgatnak. Az asztalon fekvő, erősen simított cinklapot tiszta viasz és benzinből készített viaszos zsiradék vékony rétege borítja. Ez igen gyenge mekanikai ellentállást tanusít, ugy hogy finom ecsettel való gyenge érintés is látható nyomot hagy rajta; a krómsavat azonban nem bocsátja át. A cinklap felett halló tölcsér van felszerelve, melynek elfedett része dobozt tart. Ez 0·1 mm. vastag csillámlapot körülfoglaló sárgarézdoboz. A csillámlap közepén s ahhoz párhuzamosan emelő van megerősítve, mely éles iridiumhegyben végződik. Ha a csillámlapot hanghullámok rezgésre inditják, az emelőn megerősített hegy ezeket nagyobb mértékben végzi. Mivel ez a hegy a cinklapon nyugszik, a rezgések a viaszos rétegbe rajzolódnak, miközben a dobozt tartó kar lassan tovamozog. A viaszos rétegben tehát a rögzített hanghullámoknak megfelelő hullámvonalspirális keletkezik. A fölvétel megtörténte után a cinklapot 10—15 percig krómsavas fürdőbe helyezik, mely a lapot a tű karcolása helyén éteti. Erre a többi viaszréteget eltávolítják s a beétetett hullámvonalat acéltűvel még mélyitik. Az igy nyert eredeti lemezről galvanoplasztikai úton és sajtolással tetszőleges számu másolat készithető. A hangadó készülék, vagyis a halló-G. szintén forgatható asztal, amelyre ráhelyezik az elkészitett lemezt és a hallótölcsérrel ellátott dobozt. Ha a hullámvonalas lemezt forgatják, a doboz acéltűje pontosan ugyanolyan mozgásokra kényszerül, mint amilyenek a fölvételkor a lemez vonalait alakították; a csillámlemez tehát ugyanazon rezgéseket fogja végezni, mint a fölvételkor s igy a most keletkező hangok is eltérés nélkül megfelelnek a regisztrált hangoknak. CSEMEZ.

Grammont (ejtsd: gramoñ) *Henrik Delmas*, francia történetiró, szül. Versaillesben 1830 aug. 5-én. 1854. mint tiszt lépett a hadseregbe, 1871. kilépett a hadi kötelékből és történelmi tanulmányokra adta magát és mint akadémiai tag Algériában élt. Művei közül nevezetesebbek: Le R'azouat est-il l'oeuvre de Kheïr-ed-din Barberousse? (Villeneuve-sur-Lot 1873); Histoire du massacre des Turcs à Marseille en 1620; Relations entre la France et la régence d'Alger au XVII. siècle (1882); Histoire des rois d'Alger (u. o. 1881); Histoire d'Alger sous la domination turque (Páris 1887); Correspondance des consuls d'Alger, 1690—1742 (1890).

Granadai konfederáció (Confederation Granadina), 1858—61. a kolumbiai egyesült államok hivatalos neve.

Grand Carteret (ejtsd: grañ kartré) *János*, svájci származásu francia iró, szül. Párisban 1850 máj. 6. Előbb Genfben, azután Párisban volt újságiró. Nevét mégis ama napi- és művelődéstörténeti művei tették ismeretessé, melyeket különféle élclapokból vett karrikaturákkal illusztrált. Nevezetesebbek: Les moeurs et la caricature en Allemagne, en Autriche, en Suisse (1885); La France jugée par l'Allemagne (1886); Raphael et Gambrinus ou l'art dans la brasserie (1886); La femme en Allemagne (1887); Bismarck en caricatures (1890); Crispi, Bismarck et la triple alliance en caricatures (1891); J. J. Rousseau jugé par les Français d'aujourd'hui (1891); Wagner en caricatures (1892); Le XIX. siècle, classes, moeurs, usages, costumes, inventions (1892); Les caricatures sur l'alliance franco-russe (1893); Bibliographie des almanachs français depuis 1600 (1 köt., Páris 1894); Les almanachs français (1896); La France jugée par l'Allemagne (Páris 1897); La femme en culotte (u. o. 1899); Napoléon en caricature (u. o. 1899). 1893 óta Le livre et l'image c. folyóiratot ad ki.

Grande Chartreuse, *La*, l. *Chartreuse* (IV. k.).

Grandperret (ejtsd: grañperré) *Tivadar*, francia ügyész, szül. Caluireben (Lyon mellett) 1818 jan. 26., megh. 1890 jan. 8. Ügyvédből 1849. alügyész minőségben a tisztviselői pályára lépett, 1852. főügyészi helyettes, 1867. főügyész és államtanácsos Párisban. Főügyészi minőségben szerepelt a hires Tropmann-féle perben 1869-ben, 1870. Noir Viktor ügyében s a császár élete elleni összeesküvés miatti perben. Ugyanabban az évben a Palikao-kabinetben igazságügyminiszter lett, de a szept. 4-iki forradalom megfosztotta hivatalától s ismét ügyvéd lett. 1875. Cassagnac védője volt az ellene Wimpffen tábornok által inditott rágalmazási perben, 1878. pedig III. Napoleon

örököseit képviselte a korona ingóságai, a khinai muzeum s pierrefondsi kastély műkincsei iránt folytatott igényperben. Mint iró több történeti es politikai munkát irt.

Graney-bronz, 75·80 réz, 9·20 ón és 14·08 ólom ötvénye. Csapágynak használják.

Gránitmárvány, apró briozoákból és foraminiferákból álló mészkő, melyet Münchenben a nagyobbszerü diszépületekhez használnak. Rosenheimtől délre a Neubauernél levő kőbányából nyerik.

Granittomárvány, portlandcementből és márványhulladékból készített mesterséges kő, melylyel a felépitményeknél nagyrabecsült természetes gránitot, szienitet utánozzák. Falburkolatot, lépcsőfokokat, asztallapokat stb. készitenek belőle.

Granja, *La,* város, l. *San Ildefonso* (XIV. k.).

Granlund *Viktor,* svéd történetiró, szül. Öland szigetén 1831 jun. 17., megh. Stockholmban 1898 jun. 19-én. 1849 óta Lund és Upsalában nyelvészeti és történeti tanulmányokat tett és 1857-ben Höga visan öfversatt och förklarad c. értekezésével doktori címet szerzett. 1896-ig mint hivatalnok a stockholmi országos levéltárban működött. Számos történeti, politikai, archeologiai és nemzetgazdaságtani értekezésén kivül a következő müveket adta ki: Konung Gustaf I's registratur (Stockholm 1861—96); Andra kamarens män under riksdagarne 1867—69. (3. kiad. u. o. 1869); En skogslag för Sverige (u. o. 1876); En svensk koloni i Afrika eller Svenska Afrikanska Kompaniets historia (u. o. 1879). Az 1872—74-ig általa szerkesztett Svenska Fornminnes förening folyóiratban számos közleményt irt, pl. Svenska folket i sina ordspråk (1871) és Om lonsfliten i forntiden (1871). Továbbá számos fordítást adott ki kivált angol, spanyol és olasz irókból.

Grannus (a kelta *grian* a. m. nap; mások szerint a gael-irlandi *greann* a. m. haj, szakál szótól), kelta istenség, akit a római hódoltság napjaiban Apollóval azonositottak; a rája vonatkozó feliratok alapján hol napistennek, hol a termékenység és aratás védőurának (mint Sirona istenasszony mitikus párja), hol ismét a gyógyitás mesterének tünik fel. Igy szerepel a Rajna és Duna völgyében s általában déli és nyugati Germánia azon részében, ahol eredetileg kelták laktak. Időnkint a római császárok is meghódoltak G. tiszteletének (Caracalla Aesculapiusszal egyenrangunak ismerte el). A mai Elzászban *Mogounus* melléknéven szerepelt. Talán a Garam folyó nevében és Esztergom *német nevében* is G.-nak neve rejlik. V. ö. *Maury,* L'Apollon gaulois (Revue archeol., új folyam 1860); *Müller,* Aquae Grani, Apollo G. u. der mythische Carolus der trojanischen Franken (Jahrbuch des Vereines von Altertumsfreunden im Rheinlande, 33—34, ill. 64. s köv. l.); *Eckhardt,* Dissertatio de Apolline G. Mogouno in Alsatia nuper detecto (Würzburg 1727). L. M.

Grant *Ulisszes Sidney* (VIII. k.), az északamerikai Egyesült-Államok volt elnökének 1897. New-Yorkban nagy emlékszobrot állitottak. V. ö. *Garland* H., U. G. (New-York 1898).

Granton (ejtsd: grentön), Edinburg kikötője a Firth of Forth mellett, alig 2 km.-re fekszik Leithtól, (1881) 915 lak.; van gátakkal megvédett jó kikötője.

Granua, Magyarország ókori vizrajzában a *Garam* folyónak elnevezése.

Grasberger, 1. *Hans,* német költő, meghalt Bécsben 1898 dec. 12-én. 1899 okt. a módlingi sirkertben levő sirjánál Schwarz szobrásztól készült mellszobrát leplezték le.

2. *G. Lőrinc,* német filologus és pedagogus, szül. Hartpenningben (Felső-Bajorország) 1830 aug. 9. Münchenben tanult, 1856. Würzburgban tanított, ahol 1860. az egyetemen is habilitáltatta magát s 1884. rendkivüli, 1868. rendes tanár lett. Művei: Erziehung und Unterricht im klassischen Altertum (Würzburg 1864—81, 3 köt.); Die griechischen Stichnamen (2. kiad. u. o. 1883); Die griechischen Ortsnamen (u. o. 1888) stb.

Graser *János,* német kat. pedagogus, szül. Eltmannban (Alsó-Frankonia) 1766 jul. 11., megh. Bayreuthban 1841 febr. 18. Tanulmányait a würzburgi papi szemináriumban végezte, 1804. a landshuti egyetem tanára, 1810. Bayreuthban a felső majnai kerület tanügyi kormányzó iskolaügyi kormánytanácsosa. Főmunkája: Divinität oder Prinzip d. einzig wahren Menschenerziehung (Bayreuth 1810, 3. kiad. 1830), Schelling bölcsészeti irányán alapszik. Az irva-olvasás tanitási rendszerének ő a megalapitója. Kiváló gondot fordított a siketnémaoktatásra. Iratai közül megemlitendők még: Elementarschule fürs Leben in ihrer Grundlage (1817, 4. kiad. Hof 1839); Der durch Gesicht und Tonsprache dem Leben wiedergegebene Taubstumme (Bayreuth 1829, 2. kiad. 1834); Die Erziehung der Taubstummen in der Kindheit (kiadta Ludwig, Hof 1843). V. ö. *Leisker,* Die Pädagogik G.-s (Lipcse (1879).

Grashof *Ferenc,* német mérnök, megh. Karlsruheban 1893 okt. 26. A német mérnökegyesület 1896. Karlsruheban emléket állitott neki.

Gräsholm, l. *Kristiansö* (XI. k.).

Grass *János,* l. *Honter* (IX. k.).

Gratiolet (ejtsd: grasziolé) *Lajos Péter,* francia anatomus, szül. St.-Foyban (Gironde) 1815 jul. 6., megh. 1865 febr. 16. Elvégezve orvosi tanulmányait, belépett a párisi muzeumba mint preparator, ugyanezen intézetnél 1854. tanári állást nyert, 1862. a Sorbonnehoz került és 1863. Geoffroy Saint-Hilaire I. utóda lett. G. leginkább az ember és emlős állatok agyának anatomiájával foglalkozott. Művei: Mémoire sur les plis cérébraux de l'homme et des primates (1854); Recherches sur le système vasculaire (1862); De la physionomie et des mouvements d'expression (1865, 4. kiad. 1882); Recherches sur l'anatomie de l'hippopotame (1867). Ő irta Leuret Anatomie comparée du système nerveux művének II. kötetét.

Grattan (ejtsd: gretten) *Tamás Colley,* angol beszélyiró, szül. Dublinban 1792., megh. Londonban 1864 jul. 4. Fiatalon lépett a hadseregbe, de már 1816. elbocsáttatását kérte; 1839—53. Bostonban angol konzul volt, később Londonban telepedett le. Jelentékenyebb művei: Philibert (1820); Highways and byways (1823—25, 8 köt.); Legends of the Rhine and the Low Countries (1832, 3 köt.); The heiress of Bruges (1828, 3 köt.);

Jaquelin of Holland (1831); Civilized America (1861, 2 köt., tanulmány); The woman of color (dráma) és Beaten paths and those who trod them (1862, 2 köt., önéletrajz).

Grattius Faliscus, római költő, Ovidius kortársa, irt egy tankölteményt a vadászatról (Cynegetica), melynek reánk maradt töredéke hatodfélszáz hexameterből áll, s az augustusi korszak jobb művei közé tartozik. Sejtik, hogy a madarászatról is irt egy költeményt (de aucupio). Önálló kiadása Aldustól (1538). Legújabban Haupttól (Lipcse 1838) és ismételten a Poetae Latini Minores gyűjteményében (legjobban Bährenstől, u. o. 1872). L. M.

Grátz *Mór Károly,* ev. lelkész, szül. Miklósfalván (Moson vármegye) 1844 jul. 25. Tanult otthon, majd elsajátította a magyar nyelvet, Győrben, Pozsonyban, Selmecbányán, Kecskeméten. 1864. teologiai pályára lépvén, újra Pozsonyba s innen a bécsi ev. teol. fakultásra ment. 1872. a verseci egyház hivta meg rendes lelkészének. Innen 1873. Göllnicbányára került lelkészül. 1878. a VII szepesi bányavárosi esperesség esperesévé választatott, de ezen tisztéről 1887., midőn Kolozsvárra hivták meg első ev. lelkészül, lemondott. Itt vallásos irányu német műveket irt. Kolozsváron magyar nyelven szerkesztette az *Apostol* c. havi missziói irányu folyóiratot; irt egy *Vallástani kézikönyvet* az elemi iskolák számára és kiadta egyik-másik egyházi beszédjét. HÖRK.

Grau *Rudolf Frigyes,* német prot. teologus, megh. Königsbergben 1893 aug. 7. Megjelent még tőle: Luthers Katechismus erklärt aus biblischer Theologie (Gütersloh 1891); Zur Inspirationslehre und zum ersten Kapitel der Bibel (Lipcse 1892). Hátrahagyott irataiból: Gottes Volk und sein Gesetz (Gütersloh 1894). V. ö. *Zöckler,* Rudolf Friedrich Grau (u. o. 1893); *Kügelgen,* Rudolf G. (München 1894).

Graudenz, porosz város, (1895) 24,242 lak.

Grau-du-Roi, l. *Aiguesmortes* (I. k.).

Grauert *Hermann,* német történetiró, szül. Pritzwalkban 1850 szept. 7. Kereskedelmi pályára lépett, később Göttingában, Berlinben, Münchenben és Strassburgban folytatta tanulmányait. 1877. a müncheni levéltárban mint gyakornok nyert alkalmazást. 1880. Strassburgban újból az egyetemre járt és 1883-ban Münchenben magán-, 1884. a történelem rendes egyetemi tanára lett. Nevezetesebb művei: Die Herzogsgewalt in Westfalen seit dem Sturze Heinrichs des Löwen (I. r. Paderborn 1877); Drei bayr. Traditionsbücher des XII. Jahrh. (Petz H. és Mayerhofer J.-vel, München 1880); Dante in Deutschland (1897). Danteról több becses tanulmányt közlött. A Görres-társulat által kiadott Historisches Jahrbuch egyik fő szerkesztője. 1891 óta kiadja Heigellel: Histor. Abhandlungen (Bamberg, utóbb München).

Graux (ejtsd: gro) *Károly,* francia filologus, szül. Verviersben 1852 nov. 23., megh. Párisban 1882 jan. 13. Tanulmányait Párisban végezte, az École des hautes études repetitora és a Revue de Philologie és a Revue Critique szerkesztője volt. 1881. a széptudományok doktora lett. Különböző folyóiratokban közzétett tanulmányain kivül (részben Notices bibliographiques et autres articles cimen összegyüjtve, 1884) megjelentek tőle a következők: Notices sommaires des manuscrits grecs de la grande Bibliothèque de Copenhague (Páris 1879); Essai sur les origines du fonds Grec de l'Escurial (u. o. 1881). Kiadta továbbá Plutarchos Demosthenesét (1881) és Ciceróját (1881). Halála után megjelentek: Les textes grecs, publiés par Charles G. (1886); Notices sommaires des manuscrits grecs en Suède (kiadta Martin 1889); Facsimilés de manuscrits grecs d'Espagne (1891); Notices de manuscrits grecs d'Espagne et de Portugal (1892). Barátai a következő cimü müben örökitették meg emlékét: Mélanges G. Recueil de travaux d'érudition classique (1884).

Gravh., *Gravenh.,* természetrajzi nevek mellett *Gravenhorst* János Lajos Károly (VIII. k.) nevének rövidítése.

Gravidin (a lat. gravitasból, a. m. terhesség), elavult elnevezése azon felhőszerü csapadéknak, amely a vizeletben több órával a kibocsátás után keletkezik. Ezen felhő apró foszforsavas mészkristályokból s főleg rothadási bakteriumokból áll, semmi jelentőséggel nem bir, bár régebben tévesen a terhesség jeléül tekintették.

Gravière Caroline, álnév, l. *Ruelens.*

Graviscae (Cato szerint a *gravis aër* szótól, tehát a. m. nehéz levegőjü), ősrégi etruszk város Tarquinii környékén, Kr. e. 183. római gyarmat lett, az ókorban mindvégig hirneves maradt jeles boráról.

Gray, 1. *Dávid,* angol költő, szül. Merklandban (Skócia) 1838 jan. 29., megh. u. o. 1861 dec. 3. Szegény takács fia volt; teologiát tanult s irogatott a Glasgow Citizen c. lapba. Fő műve: The Luggie c. költeménye, melyben szülőföldje folyócskájának szépségeit zengi. Egy más költeménygyüjteménye In the shadows címmel jelent meg, melyet az előbbivel együtt Hedderwick (London 1862, a költő életrajzával), továbbá Bell adott ki (u. o. 1874).

2. *G. István,* angol fizikus, szül. a XVII. sz. második felében, megh. Londonban 1736 febr. 15. Életéről többet nem tudunk, mint azt, hogy a Royal Society tagja volt, amelynek irataiban találjuk az ő megfigyeléseken alapuló munkáit. Munkái közül legnevezetesebbek azok, melyek elektromossági kisérleteit tartalmazzák. Ezen munkái a Phil. Transactions 1720, 1731—36. évf. jelentek meg. A Royal Society kiadványának 1696—97. évf. pedig egy vizcseppnagyitóval tett kisérleteit irja le. G. 1729. fedezte fel az elektromosságot vezető és szigetelő testek közötti különbséget, mire nézve számos tanulságos kisérletet hajtott végre. Megmutatta többek között, hogy az elszigetelt emberi testet is elektromozhatjuk. Igen fontos az a tapasztalása, hogy az elektromos hatás kis távolságon keresztül is érvényesül. Ez volt az elektromosság osztó hatásának első megfigyelése. H. Á.

Graz, stiriai kerületi kapitányság, Voitzberg különválasztása óta Frohnleiten és G. járásokból áll, 1146 km² területtel, (1890) 82,273 lak. — *G.,* Stiria fővárosában 1899 jul. adták át a villamos közúti vasutat a forgalomnak. A közeli Maria-Trostba 1898. nyilt meg villamos vasút. 1899. leleplezték Hamerling költő szobrát. 1899

szept. nyitották meg a Stadtparkban épített új városi szinházat (a réginek tőszomszédságában).

Grazie *Mária Eugénia* delle, magyar születésü osztrák költőnő, szül. Fehértemplomban (Temes) 1864 aug. 14. Apja halála után Bécsbe költözött, ahol a tanitónői pályára akart lépni, de utóbb teljesen az irodalomra adta magát. Művei: Gedichte (Lipcse 1882, 3. kiad. 1895); Hermann (eposz, Bécs 1883, 2. kiad. 1885); Saul (dráma, u. o. 1885); Die Zigeunerin (elbeszélés, u. o. 1885); Italienische Vignetten (Lipcse 1892); Der Rebell Bozi (novellák, u. o. 1893); Robespierre, ein modernes Epos (u. o. 1894); Moderne Walpurgisnacht (u. o. 1896).

Gréard (ejtsd: greár) *Vallery Kelemen Oktáv*, francia pedagogus, szül. Vireben (Calvados) 1828 ápr. 18. Párisban végezte tanulmányait, azután Metz, Versailles és Páris főbb tanintézeteiben mint a filologia tanára működött. 1865. a párisi akadémia inspektora lett, 1872. a közoktatásügyi minisztériumban a népoktatás igazgatója. Politikai okoknál fogva ezen állását 1873. kénytelen volt elhagyni és a Szajna-départementben ismét átvette a népoktatás igazgatását. Ezentúl minden magasabb hivatalt visszautasított, hogy kizárólag fontos hivatásának élhessen. De azért 1879. a párisi akadémia főinspektorává választatott, 1875. már tagja volt az Académie des sciences, morales et politiques-nak, 1886. a francia akadémia választotta be. Nevezetesebb művei: De litteris et litterarum studio quid censuerit L. Annaeus Seneca (1866); De la morale de Plutarque (1866, 5. kiad. 1892); L'enseignement secondaire des filles (1882, 3. kiad. 1883); L'éducation des femmes par les femmes. Études et portraits (1886, 5. kiad. 1897); La législation de l'instruction primaire en France depuis 1789 (1874, 3 rész, 1 köt. 1789—1833, 2. kiad. 1890; 4. köt. 1863—1879, megjelent 1896.); Rapports sur l'enseignement primaire à Paris et dans le département de la Seine (3. kiad. 1879); Éducation et instruction (4 rész, 1889 és köv.); Précis de littérature (9. kiad. 1887); Madame de Maintenon. Extraits de ses lettres, avis, entretiens etc. sur l'éducation (1885, 3. kiad. 1887); Nos adieux à la vieille Sorbonne (1893); életrajzok: Edmond Schérer (1890) és Prevost-Paradol (1894). Fordította Abélard és Héloïse leveleit (1875, 2. kiad.).

Greater Britain (ang., ejtsd: gréter britten, a Nagyobb Britannia), Dilke Károly által 1868 óta először használt elnevezés, mely alatt mindazon országokat értik, melyeknek lakossága angolul beszél, ma azonban Angliát és a hozzátartozó gyarmatokat nevezik igy, melynek kiterjedése 25.837,290 km², tehát az egész földgömbnek csaknem ötödrésze, lakosainak száma meghaladja a 360 milliót. Mégis csak az utóbbi években nyilvánult mind nyomatékosabban az a szándék, hogy közelebbi viszonyba hozzák az anyaországot a gyarmatokkal, mi leginkább az *Imperial Federation League* és az *Imperial Institute* alapításában nyilvánult. Újabb időben az összetartozóság érzete az összes angol birtokok közös védelmében nyilatkozik meg, mig ezelőtt legtöbb esetben az anyaország föladata volt. Noha Anglia Indiában, Gibraltáron, Maltában, Ciprus szigetén, Ceylonban, Szingapurban, Hongkongon, Mauritius és Szt.-Ilona szigetén, a Fokföldön, Nyugat-Afrikában, Kanadában, az Antillákon és Bermuda-szigeteken 106,645 emberből álló sereget tart (magában Indiában 73,168 brit katona van elhelyezve), de azért a gyarmatok is nagy segédcsapatokat kötelesek állitani és fentartani; az ausztráliai gyarmatok már 20 év óta egy angol katonát sem láttak. Gazdasági tekintetben a gyarmatok között és az anyaország között éppen olyan a viszony, mint a külföldi államokkal. Most egy oly brit vámegyesület létesítésén fáradoznak, mely az összes angol gyarmatokat magában foglalná; de maguk a gyarmatok gördítenek legnagyobb akadályokat e terv megvalósítása elé. Ez világosan látható volt az 1896. Londonban tartott kereskedelmi kamarai kiküldöttek gyülésén. De azért mindinkább nagyobb tért hódít az angol népben és a gyarmatokban az egyesülés eszméje.

Irodalom. Dilke, G. A record of travel in English speaking countries. London 1868, 2 köt., 2. kiad. 1869; u. a., Problems of G., u. o. 1890, 2 köt.; Seeley, The expansion of England, 2. kiad. u. o. 1895; Froude, Oceana or England and her colonies, u. o. 1886; u. a., The English in the West Indies, u. o. 1888.

Grèbes, l. *Szűcsáruk* (XV. k.).

Grebo, néger nép, l. *Kru* (XI. k.).

Greco *Alessandro*, olasz éremmetsző, l. *Cesari* (3., IV. k.).

Grecque (franc., ejtsd: grek), derékszögben tört egyenes vonalból álló egyszerübb vagy több, kivétel nélkül derékszögben tört vonalakból szerkesztett geometriai ékítmény. Másként *meander*.

Grecsák *Károly*, biró, szül. Versecen 1854 nov. 15. A gimnáziumot szülővárosában és Szegeden, a jogot a budapesti egyetemen végezte. 1877. ügyvédi vizsgát tett és Versecen telepedett le. 1881. a verseci kerület mérsékelt ellenzéki programmal képviselőnek választotta és 1887. ismét őt küldte a képviselőházba. 1884. megalapította a mérsékelt ellenzék elveit hirdető Budapester Tagblatt cimü politikai napilapot, melyet 1891-ig szerkesztett. 1891. a szegedi kir. táblához birónak nevezték ki. 1896 jan. 14. a kuriához osztották be. Művei: *A váltótörvény* (1876. XXII. t.-c.) *magyarázata* (függelékül: A váltóeljárás, Budapest 1897); *Curiai határozatok kereskedelmi, váltó- és csődügyekben 1896., 1897. és 1898. években* (u. o. 1899).

Greely (ejtsd: gréli) *Adolf Washington*, amerikai geográfus, szül. Newburyportben (Massachusetts) 1844 márc. 27-én. 1861. belépett az Egyesült-Államok hadseregébe, melyben aránylag rövid idő alatt dandárnoki rangra emelkedett. A Lady Franklin-öbölbe kiküldött nemzetközi sarkvidéki expedició G. vezetése alatt jutott az É. sz. 83° 35′-e alatt fekvő Washington-fokig, mely a földgömb legészakibb ismert pontja. Miután kiadta ez utazás részletes leirását, megirta Three years of arctic service c. művét, mely francia és német nyelven is megjelent. Egyéb művei: American weather; American explorers; A sarkvidéki fölfedezések története. G., aki egy ideig az Egyesült-Államok hadügyminisztériumi időjárási hivatalának élén állott, általános földrajzi és meteorologiai kérdésekkel is foglalkozott. A washingtoni Columbia-egyetemen a földrajz tanára